

*ЕСЛӘМ
ЗІКІБАЕВ*

Жыр-тағдырым

ЕСЛӘМ ЗІКІБАЕВ

Зыр-тағдыры

Өлеңдер, толғаныстар, эсселер, естеліктер

Алматы – 2003

ББК 84Каз7

З — 96

Зікібаев, Есләм.

З — 95 Жыр-тағдырым: / Құраст. Р. Бәкірқызы: Өлеңдер, толғаныстар, эсселер, естеліктер.
/ — Алматы: , 2003. 372 бет

ISBN 9965 — 00 — 677 — 6

Құрастырған ақынның жары **Рауза Бәкірқызы**
Редакторы **Есенбай Дүйсенбайұлы**

*Еңсем де көтеріліп елмен бірге,
Кеңейіп келе жатыр көкжиегім, —*

деп өзі жырлағандай, өмірінің соңғы жылдарында өндірте жазып, ақтық демі біткенше шабыт пырағынан түспей өткен көрнекті шайырдың бұл жинағына тумысы көкейкесті төл туындылары және ЕСЛӘМ есімді Ел Ақынының азаматтық-адамгершілік һәм шығармашылық келбеті жайында қаламдастары мен замандастарының естелік-эсселері, толғаныс-толғамдары топтастырылған.

Ол адалдықты ақтарыла жырлаған Ар мен Ақиқат жаршысы еді. Көсемсөз һәм әдеби көркем сын салаларында да көп тірлік тыңдарған көшелі қайраткер еді. Кісілік пен кішілікті ғана ардақтаған кішілейіл Жүрек еді... Осы қасиеттерге ұсынылып отырған кітаптағы өз туындыларынан да, әріптес аға-інілері лебіздерінен де көңіл көзін жеткізуге болады.

37473

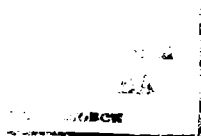
З $\frac{4702250200}{00(05)—03}$

ББК 84Каз7

012

ISBN 9965 — 00 — 677 — 6

© Зікібаев Е., 2003

— Өке, сен бізді өз тұстастарың бастан кешкен қиыншылықтардың бірінде шектірмей, асыл мейіріммен аялап өсірдің. Артыңдағы ұрпақтарыңның ғана емес, қазақ деген ұлтыңның да жанашыр жақсысы, жалықпас жыршысы болдың.

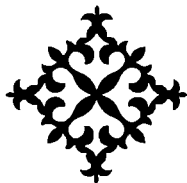
Аманатқа қалдырып кеткен сөздеріңізді халқыңа қауыштырып отырмыз. Рухың риза болсын.

Еркін Есләмұлы

I БӨЛІМ

ӨЗІМ КЕТСЕМ, АРТЫМДА СӨЗІМ ҚАЛСЫН

Кім оянып, мәңгіге кім жатады,
Тоқтамайды күн шығып, күн батады...
Өзім кетсем, артымда сөзім қалсын,
Ерік бердім жан сырым — жырға тағы.

Бастауың ақ тұмадай

О, Туған ел!
Қарт атам, Ұлы бабам,
Ақ тұмадай бастауың тұнық әман.
Сен аманда — Мен де аман, жырым да аман,
Күндерім де қызықты зымыраған.

Мерейлі мінбелерден
Шабытпен жыр оқимын, гүлдеп елмен.
Ойларымды өзгеше өрнектейді
Толағай табыстарың бірге келген.

Өрісін өрге жайған өмірім де,
Қанауын кеңге жайған көңілім де.
Егемен елдігімді айғақтардай
Бодандықтан бөлекше жолы мүлде.

Өзгеше қанаттанған жыр да мына,
Мазмұны, ұйқасы мен ырғағы да...
Масайрап, мақтанышпен айтып кетем
Сөз ұғар қыздарыма, ұлдарыма.

Мен бұрын жақынға да жат көрінгем,
Бағым да, байлығым да қақ бөлінген.
Келімсектер босағаға ысыратып,
Төредей орын алып нақ төрінен.

Айқаста кетпесе де жауға кегім,
Босқындай өз жерімнен ауган едім.
Мәскеу де бірер күнде орнамаған,
Өзіргі қолда барға тәуба дедім.

Күннің де бірі келіп, бірі кеткен,
Көңілдің жеткіземіз жырын еппен.
Ғасырлық ғарыштарға татитындай
Жолдарым соңғы он жылда жүріп өткен!

Жүйесін жаңа тауып сөз-киелім,
Ойларым сан бәйгеде озды менің.
Еңсем де елмен бірге көтеріліп,
Кеңейіп келе жатыр көкжиегім!..

01.09.2001ж.

Жер-Ата, Жер-Ана

Қар жауып тұр далада, қар жауып тұр...
Дулы дүние шертердей назданып сыр.
Ақ ұлпа — ақ мамыққа оранып ап,
Қалғып кеткен секілді жап-жазық қыр.

Ой-шұңқыры бір сәтте тегістеліп,
Тұрғандаймын төңіректі тегіс көріп.
Жайнаған аппақ әлем — пәк дүние —
Көз алдымда кеткендей өріс кеңіп.

Ақ қарменен қосылып нұр жауып тұр,
Жұлдыздар да тұр сөніп, тұр жанып бір.
Бөйтеректер ақ басты ақ атамдай,
Сұлуланып алғандай нұрланып қыр.

Бірі желіп төсінде, бірі шауып,
Өлісі — өлі, аңдардың тірісі ауып...
Мезі етті ме кәрі әже, кәрі атамды,
Көзін іліп жатқандай тыныс алып.

Айналайын Ата-Жер, айналайын,
Жаны таза, жүрегі айнадайын.
Құлағыңды тұңдырып жібердік пе,
Үшамыз деп Жұлдызға, Айға дәйім.

Сен — Атасың, Анасын...
Жаның да бар,
Өр түйіршек сендерден қанымдағы өр.
Қоян емен жан бағар ши палалап,
Аттан десең, намысым дабыл қағар.

Аман болса Жер-Ата, Жер-Анам деп,
Бәрін саған барымның бере алам кеп.

Атам барда әулие, Анам барда,
Жүргенімді білмеймін неге алаң боп?!

Сен — Атасың, Анасың,
Жанымдағы ар,
Аспандатсаң,
Алаулап жалын болар.
Ұлыңмын мұратыңды мұрат көрер,
Сенің күшін бойыма қуат берер...
Мен биік ұшсын десең алаңдамай,
Сен бір мезет қуаттан, дамылдап ал!

05.02.2002 ж.

От басып алардай ұялам

Табиғат — Ана,
Тәңірінің тарту-сыйы — Адам,
Ұлдарын биік ұшырар қиыр-қиядан.
Ұлыларымның тұғыры болған өлкеден
Тудым деп мен де айтуға кейде ұялам.

Қасіретті жерде қаптаған қарға,
Қыран қат,
Қапысын тауып біреуді біреу жүр алдап.
Төре боп алса, төбеге шығып кеткендей,
Қол жетпес шыннан шыға келеді ұраңдап.

Қаптаған қарға,
Болғаннан соң ба қыран қат,
Білмейсің тіпті жүргенін кімді кім арбап.
Ақынмын гой деп Құдайға жетер көңілің
Құлына жетпейді кеткен соң биік шығандап.

Арын да салып,
Барын да салып саудаға,
Сардар атанып жалғыз шабардай жауга да.
Елдің арысын, ердің намысын құрбан гып,
Өсіп келеді, азайды дені сау бала.

Былайғы жұртқа —
«Танымайсың ба, мен де Ер!» — деп,
Қияннан биік қыр көрсетеді кердеңдеп.
Өңмендеп шығар ері көп, бірақ тері жоқ,
Айнала ұйық сызып қойғандай шеңберлеп.

Көкдөнен көңіл, жаныңда жойқын бір алау,
Алдыңда — шын-құз, арт жағың — жайпақ,
жыралау.
Оңы-солыңды орап ап ойлар ормандай,
Адастырмаса да,
Жақ аштырмай кіл сынады-ау.

Мың сан аранның тұтқыны болып кей-кейде,
Білмей қаласың жүргеніңді қай деңгейде.
Естімей, көрмей, сөйлемей қойғың келеді,
Мезі гып болдық онсыз да елді дей, дей де!..

Уақыт-ай үнсіз өте шығатын бір демдей,
«Қамшы сабындай тым келте» дейміз
білгендей.
Ал енді бірде Алпамыс болғың келеді,
Аспан мен Жердің арасын жалғап жүргендей.

Жалмауыз жайындай жұтып жатып та
жұмарлап,
Адалдымызға аяғ-су ішеміз құранды ап.
Пенде түгілі, Құдайдың көрі жүрмейді,
Туған бойында-ақ дұғалап қойған тұмарлап.

Табиғат-Ана,
Бәрінің бүгін биі Адам,
Арамдыққа да жарып ұшқандай ұядан.
Ұлылар ұшқан Ұлы даланың ұлы едім
Деуге де кейде от басып алардай ұялам!

25.03.2002 ж.

Аңсау

Ауылынан алыс кеткен пендеге
Ыстық болып тұрады екен ел неге?
Ертелі-кеш елендеумен күн кешем,
Сол бағыттан үф деп соққан желге де.

Көрі аман ба, жас аман ба, Ел қалай?
Биыл жазда түледі екен жер қалай?..
Құшағына күллі әлемді сыйдырған
Айналайын қасиетті кең дала-ай!

Тіршіліктің қантары мен тамызын...
Көріп келем, азды-көпті бар ізім.
Ақын біткен қайғысымен, мұңымен...
Қайталардай Асан баба аңызын.

Жетті даусым жақынға да, жатқа да...
Жаяуладым, міндім талай атқа да.
Ел қарызы — қарызындай АНАНЫҢ —
Өтелмейтін күнде апарсаң Меккеге!

Бірде толып, бірде ортайып жыр-кесем,
Түсімде де тылсымдармен тілдесем.
Сарыарқаның самалымен сусындап,
Сән ортаның тірлігімен күн кешем.

Арман-ғұмыр, айтып-айтпай не етеміз,
Туған ауыл — мәңгі құбыла, Меккеміз.
Қайда тағдыр айдаса да адаспай,
Аңсап кетсек, құстай ұшып жетеміз.

Тауға, тасқа сан соғылып шекеміз,
Қарызыңды өтей алмай кетерміз.
Сары белде сарғайған жас жапырақтай
Сағыныштан жаралған ба екенбіз?!

Сәл сыбдырға құлақ түріп дір еткен,
Жырласын деп көкірегіме жыр еккен.
Түсімде де барып қайтып жүремін
Аңсап ұшар Аруана жүрекпен.

18. 12. 1999 ж.

Арманым

Мен де «Аргынмын Өсеттей арындаған,
Арындап ән сала ма дарымаған»...
Шығатын биіктері көп болар деп,
Тәңірім аздап сыйлаған дарын маған.

Шартабақтай дөңгелеп сағым далам,
Жарыссаң, сал дейтіндей барыңды әман.
Сағым сынып, тауым көп шағылмаған,
Шашамды шалғын қағып, шан ұрмаған.

Болмаған біріміз құл, біріміз күң,
Таралған тегі тұтас түбіміздің.
Орта жүз, Кіші жүз бар... бәріміз де
Тетелес інісіміз Ұлы жүздің!

Деуші едік ақындыққа неге құмар,
Сүйінбай, Жамбылы мен Кенені бар...
Құрманғазы, Исатай, Махамбеті...
Ұрпаққа ұлағаттай кеткен аты,
Исі қазақ қайсысын демеді нар.

Арқаның салдарындай сері көңіл,
Жасымнан желіктірген желік-өмір.
Ақан, Біржан, Ыбырайдың іздерінен,
Ағайын, іздесеңдер мені де бір.

Елім деп айқара ашқан ақ жаны бар,
Еңіреген Ер Түрік деп Мағжанын ал.
Қонар тұсын таба алмай тентірген
Кей-кейде тайқы маңдай бақ жаңылар.

Сәбит, Ғабит — кешегі Ел мақтаны,
Ұрпаққа жалғастырар ерді ақ таңы.
Халық барда қаһарман туа берер,
ДАНАЛАР ағалардай келмек тағы!

Тағылым-талабымен бақ табатын,
Жапымен жақыпқа да, жатқа жақпын,
Жеті атадан қайырып тегімізді,
Салтымыз — БАБАЛАРМЕН мақтанатын!

Аргынмын,
Аргын ішінде — Атығаймын,

Данқым асқақ болмаса да, атым — айбын.
Жанатайдан жалғасқан алтыншы ұрпақ —
Мен, бәлкім, мақтануға татымаймын,
Бәрібір алдымда үлкен жатыр айдын.

Бір ұрпақ бір ұрпақпен алмасады,
Өмір өсіп тұрмаса, бар ма сөні.
Таңаттан Есенаман, Мамыт, Зікібай,
Есләм, Еркін, Ерден, одан әрі
Кішкентай Еруланға жалғасады.
Тәңірім тіршілігін тоқтатпасын,
Толқын, толқын... олардан да алға асады.

Демеймін көктен түсіп, бола қалдым,
Өртеніп өз отына жанады әркім.
Пайғамбардың жасынан асып кеттік,
Еңдігі бар тілегім — өзім емес,
Болашағы немере, балалардың...

Тірлікте сан тамұқтан өтесіз көп,
Туғандар некеліден некесіз боп,
Мақтанып жеті атасын кім деп айтар,
Тірі жетім өскен соң жетесіз боп.

Көңіліме толса да, толмаса да,
Біреуді зор, біреуді қорға сана
Демеген аргы-бергі бабаларым.
Әр қазақ түп-тегімен мақтанады,
Бірі артық, бірі кем болмаса да.

Өмірде асуы мол күз, белеңдер...
Жетіп жатыр, бәрі де бізде деңдер.
Руды айту — басқаны ұру емес,
Одан сірә саясат іздемеңдер.

Көпке жақпын демеймін, азға жапқын,
Өз алауым өзімде, маздамақпын.
Арманым — түтіні көп шашырмай,
Егеменді Елімнің КӨК ТУЫНДАЙ
Оты тұтас лауласын АЗ ҚАЗАҚТЫҢ!

10.11.2000 ж.

Жел беріп шабысыма сырбаз далам,
Кезім жоқ тебіренсем жыр жазбаған.
Төрт бөліп түп ұйқысын, жеткізсем деп,
Көкіректің кен қоймасын кім қазбаған.

Тірліктің шым-шытырық шалғайы мың,
Бір елдің екінші елге жалғар үнін.
Елшідей, айналайын, күй кештің де,
Үш жүздің ортақ ұлы болып кеттің,
Алатауда түлеген Шалбай інім.

Шыңдалмай Батыс, Шығыс, Терістікте...
Қиналмай қиындықсыз жеңіс күтпе, —
Дейтұғын бабаларым баяғыда,
Құт оралып басыңа, аяғыңа...
Шынығып шыққандайсың кеңістікке.

Жар болып оң жолына Хақтағалам,
Сан мәрте мініп-түстің атқа да амап.
Ұмтылып, демесең де таққа қонам,

Ниеті түзу болса, бақтан адам
Қашып та құтылмайды, содан болар —
Кезің жоқ ел сенімін ақтамаған.

Қонақ деп өрлетпейді төрге кімді,
Кей-кейде ылдиың да өр көрінді.
Тілеген өз ұлындай өрлеуінді,
Ұмытпаған шығарсың Өрнегіңді.

Сол елдің мені — ақын, сен — әкімісін,
Сайраған із — тындырған жатыр ісін.
Ұлық емес, туган бір ұлындайсың,
Өрнектенмін деуге де хақылысың.

«Ел елеп-ескерерге татыры кім,
Батыры кім айтулы, ақыны кім?..» —
Дегенде, есімізде сен тұрасың —
Айбары алты алашқа бірдей болған
Алматыға да, Өрнекке де әкім інім!

26.06.2001 ж.

Қимай барам

«Жырым менің — жалғызым...»
Мұқағали

«Жырым менің — жалғызым, жан дауысым»
Деген сөзің жалғаспай қалмау үшін,
Інілерің көтерді көк туыңды —
Еркін елдің көгінде самғау үшін.

Самғау үшін, үзіліп қалмау үшін,
Ұлы көшті ілгері жалғары шын.
Адамзаттың ертеңін еркелетер
Ақиық ақындардың арманы — шын.

Халықтың жыры — мұңы жаралғаннан,
Қанаттанған қашалда ар, арманнан.

«Ақтабан шұбырынды» шуын сүйреп,
Арман-жыр «Елімайлап» аман қалған.

Естілер ерен ердің шыннан аты,
Белдеуде тыпыршулы тұрған аты,
Қызыл тіл — қынаптағы ақ алмасы,
Қапыда қиылмаса жыр қанаты.

Менің де жырым — зарлы жан дауысым,
Құс гұмыр биіктерге самғау үшін,
Жер қауып аламанда қалмау үшін,
Қосылып жорықтарға бармағы шын.

Кешегі Абай, Мағжан, Қасымдардың
Артында қалған ұшқын-жасыннанмын.
Тасынған кім, ақынды басынған кім,
Айдыңға ақ маржан боп шашылғанмын,
Сынығымын алмастай асылдардың,
Тұнығымын тұнғық ғасырлардың!

Сен сағынған Есілім, алқа көлім,
Сен табынған ақ самал, қамқа белім,
Аймалаған айдынды Арқа желім,
Сағындырды, сыңқылдап сағым күлді —
Құс болсам, күнде барып қайтар едім.

Көктем кетті, жаз өтті, күзім де арман,
Сынап сынды құбылып қызынған қан.
Көңіл де қу жапырақ күз ұрғаннан,

Шошиды күз ұрғаннан, ызындардан.
Баяғы өрт мінез жоқ бұзып-жарған,
Құлындай топырағыңа аунап-қунап,
Қайтар ма ем қырларыңда ізім қалған.

Мұнартып мизам ұшқан мидай далам,
Сағынып кеп, қайтарда қимай қалам.
Қамысты көлдеріңнен, белдеріңнен...
Іздеймін іздерімді шимайлаған.

Аптабында алапат ми қайнаған,
Мұнартып мизам ұшқан мидай далам,
Оған да өсе бара сыймай ма адам,
Көктемде сағынып кеп, күз қайтатын
Аққудай айдынымды қимай барам.

17.04.2001 ж.

Уа, Елбасым!

Елімнің жұмақ төрі — дала мекен,
Ол — мені әлпештеген АНАМ, ӘКЕМ.
Жол жүру — барған сайын қиямет-қайым,
Сағындым: қалай, қашан барар екем?

Төңіреу көп, ойша бәрін салыстырам,
Қияңды қиялыммен жарыстырам.
Төсіңді Тайбурылдар дүбірлетіп,
Айбарыңды асырған Барыс, Қыран!

Сағынтып Сарыарқамды аңда-саңда,
Қияңға бастаушы еді жол қашаңда.
Ақмола қалпыңменен арайлы едің,
Жас қала әлі Астана болмасаң да.

Қылықты қыз бұрымды Есіліңмен
Тербеткен қиялымды бесігім ең.
Қайсыбір қиғаш бала қылығыма
Апамдай қараушы едің кешіріммен.

Таныған оң-солымды, есім кірген
Кезден-ақ ұқтым — төрің, есігің... кең.
Ризамын тағдырыма, ата-анам
Есімімді үйлестірген есіміңмен.

Орнында бәз баяғы Ай, Күн әлі,
Көңіл кімнен қаймығып, шайлығады.
Абылай Ту көтерген алтын Арқа
Еліне құт дарытып, бай қылады.

Жалғасқан жақсылықтың жорасы көп,
Шошынғандар масасы, сонасы деп...
Жайлы орын беріп еді, бәрі барды,
Олардан өлген жанның моласы жоқ.

Қазағымның бар жері — баспана, құт...
Көлдері — айдын, таулары — асқар, алып.
Ақтөбе ме, Семей ме, Өскемен бе...
Өскен Елге жарасып кетер еді,
Қай-қайсысын қойсаң да Астана гып!

Бар айыбың — қысың мен күзің зәрлі,
Есесіне сапырып қызыл дөңді,
Қалап-тілеп тұрады қызынғаңды —
Ырыстың ұясындай Қостанайды,
Көрші әне Көкшетауды, Қызылжарды!

Бағы тайып кетпесе, құты кеміп,
Бес қолдың саласындай бүтін едік.
Көк Туымыз алаулап көгімізде
Өзімізге тигенде бүкіл ерік,
Жаным — арым құрбаны деп білетін
Ежелгі Ер Түріктің тұқымы едік.

Білеміз көпке бірдің жаға алмасын,
Адам болып қалу да — Адамға сын.
Егемен Ел мерейін еркін ұста,
Арманыңның мұқалтпай ақ алмасын!

Биік мапсап — айтуға, Тақ — ол да сын,
Оққа тігер ер деймін ерен басын.
Қалың елге Құдай да жаққан емес,
Есінде болсын дейім, Уа, Елбасым.
Қадамына гүл бітіп, бақ орнасын,
Ата-баба аруағы желеп-жебеп,
Көтере бер Елімнің Ақ Ордасын!

Көрер көзге секілді болмашындай,
Нық басқан әр қадамым қорғасындай.
Еңсегейлі ертеңім еліктірген,
Пенде-көңіл жақсыға тоймас ұдай.
Осынау егеменді ОН ЖЫЛЫМЫЗ
Биіктерге жалғасар жол басындай.
БАҚЫТ пен БАҒЫТ берер АСТАНАМ бар
Ортаймас ақыл-ойдың ОРДАСЫНДАЙ!

21.11.2000 ж.

Аруана әжелерім-ай

Қыз ұзатар еді ертеде ел:
«Сүйегің — біздік, ал етің — барған
жерлік!» — деп,
Қайда кетеді, тағдырға бәрі көндікпек.
Бүгінгі келін өткелден өтіп алған соң,
Атадан биік озады төрге кергіп кеп.

Ол кезде әлде жетілмеді ме жете тым,
Ақыл-ой — орман, шетіне кім бар жететін.
Барған жеріне судай сіңісіп, ақыры
Сол елдің ғана намысын жоқтап кететін.

Ождан да, ар да қалғандай қазір тегін боп,
Жалмап жатқандай сана-салтыңды, жеріңді от.
Белі бүкшігіп, келінге қарап, кемиек —
Кәрі әже үйге сыйып жүр әзер келін боп.

Күйбең тіршілік,
Күн демей, тіпті түн демей,

Сықыр да-сықыр —
Тозығы жеткен күймедей,
Омырылып оқыс бел омыртқасы үзіліп,
Кетеді-ау бір күн, қалай жүр екен күйремей?

Айбарыменен ықтырар бәрін ері ұдай —
Бабадан қалған дәстүріменен елі бай.
Айта алмай келген, тарқамай келген шерім-ай,
Жанымды жеп, қалдырмайтындай мені
жай...

Атам секілді ауыл-аймақтың айбыны,
Абысындарға ақылдың кеніш-айдыны.
Көк өгіздей-ақ жер жүгін жалғыз көтеріп,
Белі үзілсе де иіліп бір сәт бүгілмей,
Ұмытқан мүлдем қуанышты да, қайғыны...
Бастарыңнан бақ тайғанады екен қай күні?
Білмеймін тіптен қай жерде, қандай себебі,
Сендерді көрсем, көңілім босай береді.

Алтып құшақтар — халқымның кие, иесі —
Салтымды сақтар жоғалмас жолдың жүйесі.
Асыл сыйлы анам,
Көріп қиналам күн сайын,
Сендерге, бәлкім, уақыттың тартқан «сыйы» осы!

Айдай әлемге елі бай және жері бай,
Бай ел, бай жерді асқақтататын ері ұдай.
Сол ерлерді тутан, белдерін буган бүгілмей,
Аруана әжелерім-ай,
Аруана әжелерім-ай!..

28.01.2002 ж.

Аргын десе, дей берсін,
Аргын-ақпын,
Арнасындағы ағыспын бал бұлақтың.
Адуыны, арыны басылмаған —
Ауыздықпен алысқан аргымақпын.

Ерте ұғайық, әйтеуір, кеш ұғайық,
Ермін дейсін, қалмаса есің ауып.
Қазақтығыңды айқайлап айтып жүрсең,
Аргынмын деп айтудың несі айып?

Құзда биік қалықтар қырандаймын,
Құмда жолын анықтар құландаймын.
Судың мөлдір-тұнығын жүзіп ішіп,
Сахараның желінен сыр аулаймын.

Сыр аулаймын желінен, жыр аулаймын,
Сағымы адастырған мынау қай күн?
Сейіліп-сергітпеген тұман-қайғым,
Күні — түн, түні — күнге шырматылған,
Елімайлап егілген жыраудаймын.

Мен жазбасам, деуменен жазады кім?
Жырдан тапқан бейбақпын жан азығын.
Азаппен күн кешер тірлігіңде
Ақындарда болмайды мазалы күн.

Ой отына өртеніп күн кешерін
Білсе де, айығардай білмес емін.
Көп ақынның бірімін отқа күйіп,
Тылсымдармен тебіреніп тілдесемін.

Әу баста-ақ азап үшін жаратқан ба,
Тырмысып шыдап бағам тағат барда.
Ойлармен ойқы-сойқы арпалысып,
Қалжырап қалғып кетем таң атқанда.

Алыста қалған алыс алақай күн,
Бар болса, ол да өзімнің дара қайғым.
Айбыны жер-жаһанға жетпесе де,
Алтыншы ұрпағымын Жанатайдың!

Біреу — Найман, несі бар, біреу — Адай,
Біреуіне бола алса біреуі абай.
Білмей жүрсе бабасы кім екенін,
Түбі қазақ екенін білер қалай?!.

Үйсін бол, Жалайыр бол, Қоңырат бол...
Айтыспасаң жарады болып ақ тер...
Аталардың аруағы желеп-жебеп,
Қазақтығыңды ұмытпа,

Соны бақ көр!

30.12.2002 ж.

Алаулайды ақ қарда

Мен еркінмін —
Елім еркін өйткені.
Жерім еркін,
Сенім еркін өйткені...
Санам еркін азат болған құрсаудан,
Көңілім де еркіндіктен нұр сауған,
Намысым да еркін енді, шүкірлік,
Мұздай темір құрсаптан.

Мына жалпақ галамда,
Көңіл-кептер алаңда.
Адам біткен бағынышты Адамға,
Еркіндігің болмаса егер санаңда,
Қоғамыңды мақта,
Мейлің жаманда...
Бос сөз болып қала берер бәрі онда.

Өң бе, түс пе?
Ұқпағандай әлі біз,
Жасымыз бен көріміз...
Жанымызды құрсаулаған құса гып,
Желтоқсанның жарқылынан күш алып,
Қамал бұзар қаһарманға ұсадық.
Намыс үшін пида шыбын жапымыз,
Арыстанша Айға атылдық бәріміз!

Сарсаң ойлар санамызды сандалтқан
Сап болғандай —
Көп күттірген таң да атқан.
Күн де келді оңымызды,
Солымызды аңдатқан...
Жанымызда кек қалды,
Жүректерде шемен болып қан қатқан.

Өмір бойы аңсаған,
Шар болаттай шамырқанған, шаршаған,
Еркіндіктің лебін жұптай тамсана,
Мәңгілікке көзін жұмды қанша адам?!

Еркіндіктегі ОН ЖЫЛЫМ —
ОН ЖАСЫҢҒА татырлық!

Еркін жазған ОН ЖЫРЫМ —
ОН ЖАСЫҢҒА татырлық!
Төбемізге НАМЫС ТУЫН шатыр гып,
Өз бабалар аруағын шақырдық,
Жақсылықтың болғай, Тәңірім, ақыры құт.
Ер еңсесін ел көгіне көтердік:
«Міне, осы, — деп, — батырлық!»

Ез дей ме жұрт,
Әлде мені ер дей ме,
Қай биікте,
Орыным қай денгейде?
Ойлар, ойлар...
Жанға маза бермей ме,
Қиындықты қайсарлықпен жең дей ме,
Өзіме де жұмбақтаймын кей-кейде.

— Оян, қазақ! — деді ағалар,
Ояңдық,
Арыстардың айтқанынан ой алдық.
Мәңгі мүлгіп күн кешуге бола ма,
Үйде отырып босағада қалдық та,
Үйде отырып тоналдық.
Өрлігіңді, ерлігіңді танытсаң,
Ертеңің де болар құт!

Ерлер, ерлер!..
Тас шайнаған, құм жұтқан,
Шынды көріп, сұмды көріп...
Мыңды ұққан.
Сезімдерін сертке байлап,
Өзін өзі өртке айдап,
Құрсау бұзған — құтылам деп құлдықтан.

Ерлігіне, өрлігіне ел табынар,
Боздақтарын боз далам да сағынар.
Қанымызда біздердің
Қайраттардың, Ләззаттардың... жаны бар,
Беу ағайын, қалғып кетсе, намысыңды жаппы ал,
Қыршын кеткен ұл-қыздың өрлігінен
тағылым ал!

Желтоқсан ба,
Қаңтар әлде ақпан ба,
Қыран қиял қанаттарын қаққанда,
Оянады қалғып кеткен бақтар да,

Оянады манаураған ақ таң да.
Қыршындардың жүрегі
Мұзда маздап...
Алаулайды ақ қарда!

Қарлығаш

*«Қарлығаш ауылға келмей жүр.»
«Жетісу» газетінен*

Балапан кезіміз — қамсыз да мұнсыз, қаңғыбас,
Жоқты бар қылып, бағаламайтын барды рас.
Бір уыс дөңді бөліп жейтұғын кезіміз —
Аулаға қонса көк кептер, торғай, қарлығаш...

Қарлығаш — аса киелі құс деп атамыз
Айтқаннан соң ба, бәйек боп ылғи жатамыз.
«Қарғысына оның ұшырай көрме, жетім боп
қаласың», — дейтін, билейтін үрей, жат аңыз.

Ауылға барам. Заман боп кеткен қаңдай бұл,
Шөліркеп суга, кеберситіндей таңдай құр.
Сұраймын елден: «Көктемде басқа құстармен
Қарлығаш неге аулама ұя салмай жүр?»

Көкдөнеп көңіл шарқ ұрып қиыр-қияға,
Төрбейді жанды әуезді ән мен күй-ана.
Бал күндеріңнің бақытын іздейді екенсің
Қарлығаштарым қонып жататын ұяға.

Бір үрей билеп, құрыстырғандай денемді,
Хабарлайтындай «қарлығаш ауды» дегенді.
Көктеммен бірге көсегеміз де көгерді...
Сене алмай жүрмін тек қана,
Келе алмай жүрмін өзіме —
Мен құсап аңсап сағынбайды дегенге сен елді.

Тірліктің мынау нарқын ұқпайтын дүмшелер
Қумас еді ғой қасиетінді білсе егер.
Дүниенің шетін өрт шалса, безек қағатын
Қарлығашы жоқ ел бар дегенге кім сенер?!.

08.04.2001 ж.

Туған ел туралы толғау

Ағып келем,
Поезбен ағып келем,
Қалып жатыр сай-сала, жазық белең.
Асыға ма жас көңіл алабұртып,
Қайдан, қалай керегін тауып берем?

Кейде жүйткіп, кей сәтте сар желеді,
Міне,

Міне, арайлап таң келеді.
Жыршы құстар тоғайда сайрап кетті —
Тіршілікке осылар сән береді.

Жүрсем-дағы асылым қала болып,
Сергіп қалдым кең-жарық дала көріп.
«Шәй-шәйлаған» шопанның дауысын-ай —
Ақты қойлар беткейде барады өріп.

* * *

Еңсеміз көтерілмей, иық талып,
екі аяқ бір етікке сыйып барып,
еңсемізді жия алмай есеңгіреп,
аузымыз айраннан да күйіп қалып...
тәлтіректеп тәй басып жүріп кеттік
көкке ілінген көтерем сияқтанып.

О, пәлі, айдың-күннің аманында
саудалап иманын да, жан, арын да...
ұшы-қиыр көз жетпес меңіреу мекен
қалғандай «Барсакелмес» аралында,
сіңіріне сүрінген сорлылардың
үрей тұнған, жаны жоқ жанарында,
білмейді қайда, қалай барарын да.

Көктем шығып, телегей мұз аққанша,
көрі-құртаң бара алар ұзап қанша,
жамап-жасқау қиын-ау жан жыртығын,
өзер жүрген жүректер сызаттанса.

Киелі өңір, киелі ел, киелі жер...
ой шырмауын үзе алмай кіл егілер,
мықтап ұстар тізгінін еркегі жоқ —
өңі қалмай қор болды-ау иелі дер.

Мұң тұнып жабырқаған жанарында,
көктемде де қауқарсыз жанаруға,
күнде ертеңмен селдетіп көздің жасып,
малынатын секілді дала мұңға.

1999 ж.

Бір қала бар

Айдышында ойнаған самал, сағым...
Тарихынан ойлаған табар тағылым.
Ұлагат ізі қалған ұлылардың
Бір қала бар төсінде Сарыарқаның.

Ақ қайыңы аққудай ырғалатын,
Қағатындай гәккулеп жыр қанатын.
Алты алашқа абыройын жеткізердей
Мағжаңдай туса-дағы бір ғана ақын.

Дарияға малындырып мұң қанатын,
Ғасырларға ұласар жыр болатын,
Орысы көп, қазағы аз осы өңірге
Жететіндей Мағжаңдай бір ғана ақын.

Әшпін, күйдің тербеліп ерке үнімен,
Астасқандай бүгінгі ертеңімен.
Бір шеті — Есіл, бір шеті — орман, тоғай,
Өңірі ақ бидаймен көмкерілген.

Ақ нәр, дән — ақ маржанмен көмкерілген,
Ақ нұрдай ақ маңдайдан тер төгілген.
Бір қала бар төрінде Сарыарқаның,
Ертеңі айнымайтын ертеңіден.

Аты өзгеріп, орысша аталса да,
Шошырлықтай қала емес заты оншама.
Қызылжар деген ұғымды елмен бірге
Болашаққа барар деп қатар сана.

Көктемі де, жазы да, күзі де арман...
Аққудай шығатұғын жүзіп алдан.
Қазақтың намысындай, арысындай
Абылай, Кенесары ізі қалған.

Көкірегімді сырға да, жырға да орар,
Сезімімді сергітіп, нұрға малар.
Сарыарқаның төсінде төрдей биік
Қызылжар дейтін ғажайып бір қала бар.

30.08.1999 ж.

Шындықтан ұлы атасы

Елдігін айтса-дағы,
Ел еместей —
Қайран қазақ әлі де келеді өспей.
Бір қазанға сыймайтын екі бастай,
Той болса, тарқамайтын төбелеспей.

Мақтанып аға демей өз ағасың,
Кикілжіңге шаптырмай сөз арасын,
Жүген-құрық тимеген жүйріктей боп,
Шаппасаң, топтан қайтіп оза аласың?

Ісіп-кепкен өзінің буларына,
Жетіп жатыр сұмдары, қулары да...
От тастамай, май құймай дуға мына,
Намысқа шабатындай ұлан болса,
Мақтанар ҚАЗАҚ болып туганына.

Делебесі делбеңдеп қозатұғын,
Өңменде, өнешінді соз, ақыным!
Бәрібір сен емессің озатұғын, —
Дермісін: «Қалай елге сөз айтасың,
Өзіңе жетпей жатып өз ақылың?»

Қайтемің,
Менің де арман-мұратым көп,
Демессің «айтты мұны кім ақыл» деп.
Асуым бардай еді шығатын көп —

Көтермей-ақ қойыңдар шынға сүйреп,
Өлгенде айтып жүрсеңдер жетіп жатыр
Шындықтың ұлы атасы — шын АҚЫН деп.

12.02.2002 ж.

Қимайды ана

— Мына жұртты жын қаққан ба? —
деп ойлады қарт ана, —
Есі д' ыс адам болса, тағдырын
салған жандай қартаға
Осы жұртта мен білмейтін бар қылық,
Жұмақ жерді қалдырып,
Көзі қиып өскен, өнген ауылды —
Ағайынды, дос-құрбыны, бауырды...
Қалаға жол тарта ма?
Ессіздігі желөкпенің қайсыбір
Аяздай-ақ батады екен арқаға.

Бір ай болды,
Нені көрдім, нені ұқтым —
Төрт қабырға, жалғыздықпен серікпін.
Тірлігінді білдіретін, білетін
бір пенде жоқ, зеріктім,
Өзімді өзім алдарқатып келіппін.

Айта алмаймын бар ма, жоқ па санатта,
Биік үйде,
Сегізінші қабатта
тұратұғын ұлым менен келіпін
баса алмай жүр қала деген желігін.
Қою түтін ширатылып отынан,
төрт құбылам түгел болып отырған
өкелді айдап мені кім?!

Таңдарда да көз ілмедім —
толасы жоқ бұл не, бұл?
Дамыл алса қайтер еді түнде бір.
Машина ма,
Темір жолды тоқылдатқан тағы да
мен көрмеген пәлекеттер сапырлысып бірге жүр.

Рахмет мені әкелген келінге де, ұлға да,
Біздейлерге келмейді екен бұл қала.
Қайтарыңдар тез ауылға,
Тыныштық жоқ,
Тыным алар сәті жоқ,
Тосын адам жынданар-ақ шында да.

Рахмет!
Талай жерді аралатты,
Талай жерге апарды,
Көрем деп не ем шал көрмеген шаһарды?!
Астанада тұру — ылғи арманы еді пықырдың,
Ал мен бейбақ сыймай міне жатырмын.
Ағайынның ортасына жеткізсін,
Ана сүтін кешсін десе,
Алам десе батамды.

Қайран өмір!
Көп-ау, тегі, жан білмейтін амалы,
Талайлар жүр айналсоқтап,
Қалдыра алмай қаланы.
Көкірегінде күмбірлеген дала күйі, дала өңі,
Құлағында үлбіреген Сарыарқаның самалы.

Келінін де, үлдеген немересін, ұлын да
Қимайды ана, қимайды,
Өзін өзі қинайды-ақ.
Көзінде жас,
Көңілінде қуаныш,
Туған жерге ту алыс
Қайтып кетіп барады.

Безер болсаң, без өзің

(Биік мансабы үшін тілді мансұқ етіп жүргендерге)

Өзін қара,
Сөзін қара!
Не дейді?
Таспен мықтап бекітіп ап көмейді,
Алшысынан түсіргендей кенейді,
Анам тілін,
Бабам тілін шенейді,
Едігедей слін «желеп-жебейді».

Қайрап Елім, нені естідің, не көріп?!
Ездік жеңіп,
Намыс құрып,
Кек өліп...
Үл тудым деп қалжа жеген өз ана,
«Көсегесі көгеріп»
жүргенінше, кетпеді екен неге өліп?!

Ана тілім — арманым, ақ тілегім,
Өзімнен де өзінді көп тіледім.
Тілім өлсе, тірлігіме мәз болып,
Қара жерді қалай басып жүремін?

Тілім — анам, қасиетім, ардағым,
Ардағымның жүрегіне салма мұң.
Тілім — балам, болашағым, бақытым,
Қалай ғана бақытымды қарғадың?

Тілім — арым,
Тілім — барым, берекем,
Тілім — ойым, думан-тойым, мерекем.
Тілсіз қалса — қасіретті бір тобыр,
Ел бола алса Ел — ТІЛМЕН ғана ЕЛ екен!

Уақыт жылжып, келгенде Ел шетіне,
Ащы таяқ тиді талай етіме.
Мансабына масайғаңдар мастанып,
Түкіргендей Анасының бетіне.

Халық дейтін — қасиетті Ұлы Анам,
Қара жылдар қасіретке шыдаған.
Бәрін көрген, зәрін көрген уақыттың,
Ал мынаған, не дер екен мынаған?

Халық дейтін — қасиетті Ұлы Анам,
Ұлы Анам да тіл аманда дін аман.
Қабырғаға батқан мұңға шыдаған,
Қабырда да сатқан ұлға жылаған.

Дүниеге ер де келді, ез келді,
Бар болған соң, бәрін соның көз көрді.
Көрмеді тек, —

Көргенінен өлгені
Артық еді АНА тілден безгенді.

Без, без өзің... Безер болсаң, безе бер,
Екіжүзді аярлықты сезеді ел.
Ерлік қалар — қалса халық есінде,
Ит өліммен қасиетсіз ез өлер.

Сен безгеннен қызыл тілім кесілмес,
Тіл тағдыры аярлықпен шешілмес.
Атаң-анаң өртеп өтер өзегін,
Ал ұрпағың өлгенде де кешірмес!

Сен безгенен Ана тілім арымас,
Алаулаған арманы асқақ, жаны жас.
Өз қағынан жеріп қашқан құландай
Тілін сатып, мансап алған жарымас.

Бақ тіледім

Өлең-жырға желі боп
Тартылатын қазағымның жері көп.
Қашаннан да қасиетті, киелі
Сондай жердің біреуі осы — ШИЕЛІ,
Тұрар жанға беріп от.

От болмаса, тіршілікте сән бар ма,
Кейде тағдыр мұз құрсауын салғанда,
Қуат беріп жандарға,
Талпындырар шуағы мол тандарға.

Ақын халық жаныменен ұғатын,
Сондай жердің құдіретін, қуатын
Көргендеймін топырағыңнан киелі
Кіл батырлар, кіл ақындар туатын!

Адамдары зерделі —
Кімдер көріп, кімдер мұнда келмеді.
Тұнып тұрған аңыз сынды ақ дала —
Ақын қиял қанатын кең сермеді,
Ыбырайдың ырыс еккен жерлері,
Күріш еккен жерлері...

Көз ғана емес,
Көңіл керек көретін.
Сөз ғана емес,
Сезім де ерек бөлетін.

Далама көктем келді шын-ақ бүгін,
Ысырып қыстың ызғар шұнақ күнін.
Желпініп кәрі-жасы көшелерге
Науырыздың алып шықты шуақ гүлін.

Бұл да бір зор қуаныш өсер елге,
Көктеммен көгерердей көсегем де.
Ілесіп Адам гүлге, гүл Адамға,
Салтанат сап құрғандай көшелерде.

Адамдардың маңдай тері — жер нәрі
Ақ күріш боп өнетін.

Ән толқыны басылмаған толастап
Бүгіні мен ертеңіне жол ашпақ.
Диқан баба армандарын жалғаған
Ұлдары да,
Қыздары да... Өр! Асқақ!

Қасиетін тауыса алар тізіп кім —
Өтетіндей көздерінен жүзіктің,
Сараланған сайдың сара тасындай
Жандарына қызықтым.

Сыйластығы — қимастыққа татыған,
Көкірегімде тулап талай жатыр ән.
Еліне де... Еріне де... бас иіп,
Бақ тіледім ағаларым атынан.

Зәкирасы, Жадырасы бар аймақ,
Ақ таңымен хош айтысты арайлап.
Бүгінінен ертеңі әсем құт жерді
Қимай кеттік артымызға қарайлап.

Бүгін күн Әжелердің, Аналардың
Мейірім шуағы боп тараған күн.
Қуаныш болғаннан соң баршаға ортақ,
Енесін өсіргендей бар адамның.

Көремін бірінді ақын, бірінді әнші,
Құйылған жырымды алшы, сырымды алшы.
Өзіндей табиғаттың таңғажайып
Жасарып мәңгі-бақи тұрыңдаршы.

Жапыммен тебіреніп кеттім бе, Алла-ай,
Салтанат-сәніменен шеп құрғандай.
Кей-кейде қысыламып жүрегімнің
Жылуып қалам ба деп жеткізе алмай.

Арманын аялаған қайда дайын,
Пендеміз құшақ жайған Айға дәйім.
Жаратқан тіршіліктің өз Анасы,
Сендер бар болыңдаршы, Айналайын!

9-палага, 07.03.2001 ж.

Сілкініс

Сілкінді жер —

Кеткеннен бе шаң басып,
Жаурағандай дірілдейді таңда шық.
Тіршілік-ай, аунап тұрып қайтадан,
Шапты тағы ат жалына жармасып.

Білмейді ешкім, айту қиын себебін —
Сілкінді-ай кеп орман, тоғай, жер, егін...
Құдайдан ба, адамнан ба? Көп сұрақ,
Іздеп әуре қасіреттің ел емін.

Сұрақ, сұрақ...

Болжамы да мың түрлі,
Ұйқыңды ашып, сап тыйғандай күлкінді.
Құйын ұрып, қасіретке бөленген —
Қара киген арулардай гүл тұрды.

Баба жолы — дана жолы тозғасын,
Тұғырлары тұлпарлардан озғасын,
Шыр айналып жүре берді бұл дүние,
Өркім қорғап әуре болды өз басын.

Досты қойып, тілемейтін жауға да
Астан-кестен, аунап түсті тау, дала...
Дінін, ділін төрік еткен пендесін
Келтірейін дегендей-ақ тәубаға.

Күні түнмен, түні күнмен алмасып,
Жас сәбидей қалтырайды таңда шық.
Адамға да керек шығар сілкіну,
Сезімдерін қалмас үшін шаң басып.

16.08.2001 ж.

Ақынның сыры да — шып,

Шыны да — шып,
Ағайып, айта көрме жырына сын.
Жастықта байқамаған көп жайларды
Жас келіп, қартайғанда ұғынасың.

Көңіліміз көктемдей күншуақты,
Өміріміз, шүкірлік, гүл сияқты.
Жиырмада жыр деп соққан екі жүрек,
Алпыста да соғуы бір сияқты.

Қатар жүрген сары нар, қара нардай,
Арман елі бір жерден табады арпа-ай.
Келеміз қос інгенмен қосақталып,
Үзіліп басқа жаққа қарай алмай.

Жүз — алыс,
Жетпейміз бе, жетеміз бе,
Көреміз не жазылса шекемізге.
Кіндігі ажырамас екі егіздей
Ерте-кеш бұл өмірден өтеміз де.

Қасыңда сыйласың да, қимасың да,
Қинаса, жанды бірге қинасың да.
Жетерміз аман-есен біраз жерге
Ғайни мен Розаның бұйдасында.

Барады өмір зулап — Есіл агып,
Білмейсің кейде не жоқ, несі барын.
Өмірде, өнерде де тете жүрген
Сол баяғы бала дос Есләмнің.

Мүлгідік үнсіз жатып та,
Тіке тұрып та,
Керенау тірлік сылтау іздедік сыныққа.
Сұрама сырды,
Ішім біледі ит өлген.
Жақ аштырмайды,
Ауызым берік құлыпта!

Абылайлардың,
Ағыбайлардың ұрпағы,
Көкірегім — кеніш,
Жаны байлардың ұрпағы,
Кемістік көрген кедейден тудық деп жүрдік,
Шалғайымызға жармасар деумен кім тағы,
Тегімізді танып жармасса болды —
Кұртады.

Әкім болғым келе ме...

Мен — ақынмын,
Тани ма ел, танымай ма,
Көтере ме пенденің бәрін Айға.
Көптің бірі секілді күн кешемін,
Тапқаным жарып та, жарымай да.

Мен ақынмын —
Сүйрелеп өзімді өрге,
Шығарардай қауқар жоқ әзір менде.
Түн ұйқымды төрт бөліп, көз жасыммен
Өткізе алмай қорлапам сөзімді елге.

Жеткізе алсам жетісіп сөзімді елге —
Көтеріліп қалардай сезім, кеуде.
Жас баладай жадырап, жайнап тұрам,
Жыр-сәбиімді аялап көз ілгенде.

Көсем емен, айтардай көшелі емен,
«Келесі осы кім болғың?» — десе менен,
«Әкім болам, — дер едім, айналайын, —
Абыройын арттырып еселеген».

Келген еді бір мезет әкім болғым.
Күмбірлеген күй тұнып көкейімде,
Абыройдың дүрін де, дәкейін де...

Өлгеннен соң бәрібір алам ғой деп,
Нағыз аты ақынның — Адам ғой деп,
Өлең отына өртегіп өтейін де!

29.01.2002 ж.

Арманда дей көрмеңдер

Күн ауысып барады түнге қарай...
Мұқағали

Ауысып барады күн... Неге, неге?
Сөт, сағаты... уақыттың елене ме?..
Елене ме екеуі, теңеле ме —
Алпыстың алтауына бет алсам да,
Толмай жүрген жаңдаймын кенереме.

Бірде шығып жығылып... кіл алысып,
Тыным алмай, таңменен тұрам ұшып.
Еңсем дағы еңкейіп екіндіге,
Гүл бетінде тұнжырап тұнады шық,
Төмен қарап бара ма Күн ауысып?

Елпілдеген елгезек көңіліммен
Үлгерді екем нені алып толы күннен?
Әлдекімге тегершік бола алдым ба
Өлшемі — қас қағымдай өміріммен?
Таразыға тартсамшы соны бір дем.

Арман қутан қутыншы, бірде қашқын,
Кімнен қалдым, ағындап кімнен астым?
Айту қиын, абдырап күнде адастым.
Біреуіне қол ұшын бере алдым ба
Төлегендей тентіреп жүрген аштың?

Өзір бармын, төбемде күлген арай,
Күнге қарай, болмаса түнге қарай..
Асау да емен, теңіздей тынық та емен,
Жүріп келем, ішімнен тынып келем,
Көрінерін кім білсін кімге қалай.

Бірі беріп кезегін, бірі алысып,
Күн менен түн-албасты жүр алысып.
Тіршіліктің әр сәтін шотқа салып,
Өкінішпен өткенін жоқтаса анық —
Пенде көңіл безектер құрақ ұшып.

Желісі ме, әлжуаз аяңы ма,
Ауып кеткен бесінім баяғыда.
Қанша қалды сапардың аяғына?
Әрбір атқан таңыма шүкір айтып,
Ілбіп келем мінгесіп таяғыма.

Бір күн өтсе, әлі алда бір күн бардай,
Тіршіліктің тәттісі-ай, шіркін, балдай.
Өзімді өзім тербетіп тұрғызамын,
Көңілімді ертеңге бұрғызамын,
Талмаусырап жатсам да ұйқым қанбай.

Күтіп алда қызықтар тұрғандай сап,
Әр қияға соғады мұндайда аңсаң.
Арманда дей көрмендер, ағайындар,
Қалғып кетіп, бір күні тұрмай қалсам.

26.08.2001 ж.

Серт

Тіршілігімнің айтылып жатса бар әні,
Мерейім тасып, айызым да іштей қанады.
Байлығым да бар, бақытым дағы бар әлі,
Тәңірден әке неге тілейді баланы.

Еңбегім ешке кетпесін, бағы жансын деп,
Көзім тіріде ескерткішім боп қалсын деп,
Қырап боп ұшсын, күйкентай-ғұмыр кешпесін,
Мен бара алмаған думан-тойларға барсын деп...

Болжай алар кім бағының жанар, жанбасын,
Белдесер, тіпті сындырар қолын, жамбасын...
Бәрін де көрсін, бәріне көнсіп, тағдыр ол —
Өмір сірәда кешіре алмайтын жігітке
Арыпа түссе, өшіре алмайтын таңбасын.

Азамат жүгін арқалап, мойынға алғасын,
Сүйреп келеміз тағдырдың тіркеп арбасын.
Екі көзіңнің біреуі бірін күңдейді,
Еркек болған соң, бәрі де бәрі — арга сын.

Қалқан ғып ұстап даланың жусан-қамысын,
Қоян боп ғұмыр кешпедім шыбын жан үшін.
Желге де селге ықпадым, қорқып бүқпадым,
Көтеріп биік өтсем деп елдің намысын.

Жазылар сыпса, сыздаса белім, жамбасым,
Арыма тағдыр салмасын қара таңбасын.
Көбейтсем-ау деп жүргем жоқ елде жан
басын,
Намысын қорғап өтсінші-ақ мерт боп хан
басым,
Еркектікті әкеп

еншіме Тәңірім таңғасын!

11.12.1999 ж.

Ақын қандай, қандай-ау, ақын қандай,
Былайғы елге дағара, атың дардай.
Тіл ұшына келгенді тістеп қалмай,
Орып түссе де айтуға хақың бардай.

Ақын қандай, білмейсің ақынды, Алла-ай,
Ой тұсаулы, жоқ сөзге хақың да оңдай.
Бір шоқып, айналага алақтаған
Құрысыпшы сауысқан ақын болмай.

Ақын қандай, ақынға жақып қандай,
Қойса тәуба аударып атыңды алмай.
Абай болып тусаң да, айбарың жоқ,
Бүгін сенен күйкентай әкім зордай.

Аспаныңда тұрғанмен Ай, Күн әлі,
Көңілің қыз мінезі айнаымалы.
Күні кеткен кешегі «күн» көсемдер
Көп алдына шығуға қаймығады.

Бақ та, мансап, байлық та құрығанша,
Сауап қой мұны екінің бірі ұға алса.
Шындық деп шымшықтай-ақ шырылдаймыз,
Айтылмаса, шындықтың құны қанша?!

20.10.2000 ж.

Ашсам кейде ойымды досқа сырдай,
Сөзімнің естілер ме қоспасы удай.
Елім деп егілгенім, төгілгенім...
Еліммен болмаса екен қоштасудай.

26.08.2001 ж.

Кешір, Алла

Тірлігіміз?..
Жатыр оны кім біліп,
Кімге жағып, қырындаймыз кімге үріп.
Ірің толы ішімізді жасырып,
«Жадыраймыз» сырттағы елді күлдіріп.

Күнді — күнге,
Кейде түнді түнге ұрып,
Азайғандай шын ықылас, шын қылық.
Жанымызды жалмап жатқан жегі құрт
Көкірекке мұң мен шерді тұндырып.

Ой көп менде, ой көп сенде, онда да...
Адастырып арманымыз болды ада.
«Жаста — бейнет,

Қартайғанда зейнет бер», —
Деуші ек, қазір бар алданыш сол ғана.

Сансыратып сағымызды сындырып,
Асуымызды — асу емес, шың қылып,
Ашық күнде адастырып қойғандай
Сары белде сандалдырып, жыңды ғып.

Тәуекел деп жасай алмай бір ерлік,
Төбемізден жай түскендей түнердік.

Төзім, төзім...
Көзге ілінбес бірдеңе,
Аяқ-қолға салдық тұсау-шідер ғып.

Зар ма, мұң ба?..
Жайлауынан жыр қайтып,
Кетті бәрі,
Шағынарсын кімге айтып.
Ертеңің де ертегідей құр елес
Жан жарасын бара жатқан ұлғайтып.

Ой көп менде, ой көп сенде, онда да...
Жүректерде қатқан кесек, тоң ғана.
Алдымызда тамұқ па әлде пейіш пе,
Ертеңіміз ертегі ме, сор ма о да?!.

Кешір, Алла,
Адастым ба,
Кектенбе!

Осыны айтар,
Осып айтар тек мен бе?!
Есіл уақыт еңсемді езіп барады,
Аспаным шын аласарып кеткен бе?!

Ақпан, 1999 ж.

★ ★ ★

Тән азабы ауыр ма, жан азабы? —
Осы ой менің жанымды қажағалы
жылдар өтті қаншама, бір жауабын
таппай келе жатырмын, ғажабы, әлі.

Ерік беріп жандағы сезімдерге,
Ет жүрегім елжіреп-езілгенде,
Мына жүрген Мен ғой деп еңселеніп,
Көрсете алмай келемін өзімді елге.

Талай қырсық кес-кестеп жолымда да,
Қабырғамды күйреттім, қолымды да...
Тегіс жерде тәйкемнен түсе берер
Қалың ба еді соншалық сорым мына.

Тән азабы қинай ма, жан азабы,
Жақын ба әлде алыс па тажал әлі? —
Қала берер мәңгілік санадағы
Шешімі жоқ жұмбақтай ғажап әрі.

Шешімі жоқ жұмбақтай ғажап әрі —
Көңілімді көп сауал мазалады.
Айналам бәрі ақылды, бірақ кімдер
Көңілімнің құрысын жаза алады?

Адастырған көп сауал, зәуде бірін
Шешсем-аумен өтеді әуре күнім.
Бұл фәнидің сырларын ұғына алмай,
Басылып қалмаса екен тау көңілім.

13.04.2001ж.

★ ★ ★

Мен өлем, сен де өлесің, ол да өледі —
Таусылып тіршіліктің өрлер өрі.
Ұмытылып тірліктегі кем істерім,
Мәпелеп қоясыңдар көрге мені.

Ұмытылып ғұмырда кем істерім,
Алысқаным, біреумен керіскенім,
Жүргендей бір міні жоқ періштемін,
Шығады жақсылығым тегіс менің.
Бәрі де ұмыт болады көз жұмған соң,
Жеңілгенім, ұмыт боп жеңістерім,
Айшықталып шығады кең істерім.

Өзіме өзім ғашық боп...
Ой, Алла-ай, бір міні жоқ періштемін.
Осы жұрт қалай білмей келген мені,
Көрінбей көзге қораш кем істерім,
Жақсылығым шығады тегіс менің.

Мен өлем, сен де өлесің, ол да өледі,
Аялап қоясыңдар көрге мені.
Ескен жел, тасқын селдер тоқтамайды,
Тоқтамайды тірліктің дөңгелегі.

Кешір, Тәңірім, қиғаштау болса сөзім кей,
Төзім бар ма екен мендегі темір төзімдей.
Пеңде біткеннің бәрін де жақын дос көріп,
Жауымнан-дағы жақсылық күтем өзімдей.

Адамның көңілі не деген көзсіз, тәйтік бұл,
Балаларыма да, немерелеріме де айтып сыр,
Тамырың алыс Арқада деген ұғымды
Құлақтарына құйып, ұғындырамын айтып кіл.

Едіге-көңілге ел деген, шіркін, ел-ақ қой,
Қазақтың жері көзді қарықтырар кең-ақ қой.
Жаман, жақсы деп бөлектеп-бөліп жатпайтын
Сезім де, шіркін, сері-ақ қой.

Еліме, бәлкім, азырақ беріп, көп алдым,
Ыстыққа күйіп, суықта жаурап тоңармын.
Ауылыма бір барып қайтқанда бір жасап,
Қайта туғандай күш-қуат алып оралдым.

Қу көңіл бәз баяғы жиырмада,
Шертердей махаббаттың күйін дара.
Түскенмен жанға қылау, шашқа қырау,
Кетердей араласып құйынға да.

Тірліктің биік мансап, бақытын да
Асылын — алтын, ақық, жаһұтын да...
Қумадым мұрат көріп уақытында,
Өзіңсің менің байлық, бақытым да.

Көңіл — ақ қайың, тірі жүрген соң, жан — емен,
Жүресің ілбіп жүректегі көп жарамен.
Қоңсы қонбасам дейсің де пәле-жаламен,
Қалтаң қағасын, қорғаушың сол бір кәрі өлең.

Сары төсекте, кімге жетердей құзырың,
Тіршілік — тәтті, көре тұрсам-ау қызығың.
Ойлайтының да егемен деген ел қамы,
Тоймайтының да қара өлең сол бір күн ұзын.

Кей-кейде жеңіп, кей-кейде тіпті жеңіліп,
Сергелден ғұмыр, құрдық-ау салдық, серілік.
Кезінде, шіркін, не біліп, жаттық нені ұғып,
Елігіп досқа жүрдік пе босқа ерігіп,
Қайран күндер-ай сөгіліп кеткен сені ығып!..
Бара жатқандай шегініп.

Ақпан, 1999 ж.

Өмір ғой, жетелейді арман алыс,
Таңданбасқа таңырқап, таңданамыз.
Болмашыға балаша мәз боламыз,
Болмашыға балаша алданамыз.

Мен саған ессіз-түссіз ғашық болып,
Тұрғанда кемеріме тасып-толып,
Соғуын жұдырықтай жүрегімнің
Білсең ғой бір мезетке ашып көріп.

1989 ж.

Осынау әсем өңірге
Өзгеше өрнек, өң берер.
Өң берер тағы өмірге
Қызығарлықтай өңгелер.

Жаныма шипа-ем берер
Сіздерге кім бар тең келер.
Ана деп биік көтерер
Аналарымызды сенген ел.

Жаныма шипа-ем берер,
Мені төреге теңгерер.
Болмасам-дағы есіл ер,
Тентектігімді кешіреді,
Аман жүріңдерші, жөңгелер.

1998 ж.

Ақыл-ойдың да ортайған кезі бұл, бәлкім,
Асылың да азып, арзандау тартып тұрған күн.
Нажағай сынды жанынан жасын атылар
Кім ұстап тұра алар мәңгі тәкәппар шын қалпын.

Кім ұстап тұра алар мәні өр, асқақ, шын қалпын,
Бағалай білер асылдың асыл шын нарқын.
Жезі де сары, бөзі де сары... кім білер
Сарының бәрі емес екені шында алтын.

Табиғат-Ана да ұстап тұра алмай бір қалпын,
Көктем-арудай құбылтып тұрар кіл нарқын.
Кезі келгенде бидің ойы да сұйылып
Кете береді, сұйылған сөзді тыңдар кім.

Жоғынды айтып, жөн ісін болса, хоштардай,
Олқы ойынды толтырып, оң ой қосқандай.
Шаршы шабыста шабатынды демеп өсіріп,
Бара жатыр ма сенісер сері дос қалмай.

Шөңгені гүл гып бұралаң тірлік-бұлдырық,
Кей-кейде тіпті дені сауды да жыңды гып,
Жап-жарық күнде жолынан адастырады,
Білмейсің тіптен жатқанын кімнің кімді ұғып.

Аяғы салбырап аспапнан түскен жандардай,
Сал самал жұтып мейіріміз содан қанғандай,
Орыс қазақша сөйлесе — қайран қаламыз,
Қазақ орысша сайраса — түкке таңданбай!

Уақыт солай ма, ұққандай кімді кім біліп,
Дүниенің ісін жүрген жандай-ақ тындырып,
Сөйлеуші едік бал тілімізді бұралап,
Орайын тауып орыс сөзіне сындырып.

Сабақ айтқанда, үйренген жандай күзде ықтап,
Ғажап көргендей, жауап бергендей біз мықтап,
Білгенімізге мәз болып, ойымызды да
Орыс сөзімен жіберуші едік тұздықтап.

Сол күндерді еске ап, «жындылық-ай» дейміз,
«жындылық»,
Өзгергенімізді жатыр әлі де кім біліп.
Тілі, ділі де қасаң боп кеткен қасқалар
Алтын дініне оралам дей ме, басқа амал
Іздеп, әуреленуде қазықтай тілін сындырып.

Уақыт-қас тұлпар, сала алған жетіп кім құрық,
Кім-кімдер сырын құпия кездің білді ұғып.
Былайғы жұртты «қызығымызға» күлдіріп,
Алғанмыз-ай бүлінбес жерді бұлдіріп,
Ассақ па деген белдерімізді асу, шың қылып.

1999 ж.

Қимағанменен ел-жұрты, ерен-жараны,
«Тутан сон адам «түбі өлмек» деген бар әрі.
Өлмес пеңде, жер бетіне сыймай кетпей ме,
Жарық дүние сенен де менен қалады.

Жұмыр басына қонса ғой құстай шіркін құт,
Қысқа күнде де мың жығылдық та, мың тұрдық.
Заулаған аттай, ойнаған оттай зымырап,
Өте шығады тіршілік-тылсым бір күндік.

01.09.2001 ж.

Қалады бәрі — қызық-думан да, сайран да,
Қарсы жүресің құшағын ажал жайғанда.
Тірлігіңді, бауырым, бағала бір күн болса да,
Түк емес бәрі басыңнан ғұмыр тайғанда.

Көп еді күні кеше достар қандай,
Асырып айтқаныңды хоштар қалмай.
Бүгінде біреуі жоқ, құлазиды
Көңілім құла дала, бос қалғандай.

Жолаушыдай үмітін қоса үзбеген
Кете берер ме екенбіз осы ізбенен?
Оймен, мұңмен оңаша арпалысып,
Қу көңіл алабұрттар дос іздеген.

Тірліктің ширатылған арқауы ма,
Алпыстың келіп қаппыз алтауына.
Қаншама бұдан былай тырысқанмен,
Білемін шықпасымды Хан тауына.

Арқасыздар беріліп арқалыға,
Бір кездер сөздің құны артады ма?
Әзірге сөзде күн жоқ, бізде дін жоқ,
Қарайтын болып алдық қалталыға.

Мәңгілік гүмыр...

Таппаған пенде бір емін,
Тірлігім барда жылаймын, ойнап-күлемін.
Ерте ме, кеш пе, адаспан ажал семсерін
Сүйретіп бір күн келерін тағы білемін.

Шет-шегі бар ма, жүретін алда жол қанша,
Тірлік гүлі де тұрады семіп-солғанша.
Бір адамдай-ақ Ғұмыр кешумен келемін,
Дей алмай тағы «мағынасыз, сірә, болды онша».

Жүремін аман, Тәңірім қуат, құт берсе,
Құтылмайды ешкім төтеннен төніп жүт келсе.
Өмірімді өлең өрнектей берсе болғаны,
Тағатым тозып, ақырғы демім біткенше.

Қарамай тіптен тәлтірек қаққан әліме,
Қуаныш, қайғы... араласамын бәріне.
Баз кешіп мына тірліктің даңғыл жолынан,
Адасқан қаздай тобыңнан қалсаң, сәні не?

Қаншама жүйрік болғанмен көңіл — көк
дөнен,
Ажалға қарсы келмеген ешкім көлденең.
Атам да өткен, анам да өткен дүниеден,
Ерте ме, кеш пе —

Мен де өлем...

1999 ж.

Қыршын қиылғандарға

Төменнен төске шауып өрлегендер,
Армандарын келмеске көмген ерлер...
Ғазауаттың отына қарылғандар,
Жалын жандар... Өртеніп, өлмегендер.

От ішінде өртеніп, өлмегендер,
Су ішінде сусырап шөлдегендер,
Тар тамұқта тозаққа қарылғандар,
Жалын жандар —
Түншығып, сөнбегендер.

Мәңгі тірі өшпеген рухтарын,
Сахнасына тарихтың шығып бәрің
Ұрпақпенен қауышып-табыстыңдар,
Талқан қылып тамұқтың құлыптарын.

Жалындатып жылдардың таңғы алауын,
Жастай күйіп-жандыңдар, таң қаламын.
Ұрпақтарың ертеңмен жалғастырады
Сендер айтпай қалдырған арман әнін.

Өлмегендер, алаулап сөнбегендер,
Су ішінде сусырап шөлдегендер!
Аңыз қалып жалғайды ғасырларға
Сендерді көрген елдер,
Қиындыққа сендердей көнген ерлер.

Қараша. 1996 ж.

Өрлінің әрінен,
Көрлінің кәрінен,
Зәрлінің зәрінен...
Қысқасы, бәрінен
Қорқамын әлі мен.

Кем болып өлмедім,
Ер болып көрмедім.
Қиялым құстай
Кейде ұшып, кейде ұшпай
Қойсам да, биікке өрледім.

Баймын деп байсынып,
Аймын деп айсынып
Күн кешкем жоқ,
Күнде өшіп, күнде өскем жоқ.
Қысқасы, жер басып жүргенім
Жайшылық.

1999 ж.

Дүбіліп жататындай

Өмірдің қулығы мен сұмдығы не,
Көңіл шіркін дүрлігуде,
Көшкініндей күллі дүние —
Көктемменен қозғалып көбесінен,
Сөгілген сеңдей-селдей күллі дүние.

Аргы күн — кешегіме, бүгінгіме...
Барлығын алмастырып күлді міне.
Қуаныш-қайғысымен сапырылысып,
Бір күнім ұласады бір күніме.

Өзгерген өмір-өзен — жылға да бір,
Көз көрген, айнымалы шыңда көңіл.
Ұшығын ұстатпайтын қас қағым сәт,
Тұшымын таптырмайтын жұмбақ өмір.

Сырларым — көңіліме демесін бе,
Жырларым... несі қалды ел есінде?
Шет-шегі көкжиекпен астасатын
Арманның алмағайып айдынында,
Келемін тағдырдың жел кемесінде.

Ой-бөрі аран ашып қамалады,
Арбасып жан береді, жан алады.
Жармасып тірлік үшін салындыға,
Тәңіріме жалбарынам жағадағы.

Бір күнім ұқсамайды бір күніме —
Өмірдің шындығы не, сұмдығы не?!.
Көк пен жер астан-кестен аударылып,
Дүбіліп жататындай күллі дүние.

Тамыз, 2001 ж.

Өкшесін басып, өкпесін қысып ағаның,
Өзім айтардай өмірдің өршіл бар әнін,
Өрепкігенім есіме енді түседі —
Өгейсітердей өкініші ме жаңаның.

Озгым кеп, кейде онан да биік асқым кеп,
Тайыз өзендей арнама сыймай тастым көп.
Толып тұрғандай, болып тұрғандай дүбіліп,
Ойлай алмайды екенсің әлі жаспын деп.

Күннің де барын, Айдың да барын аспанда
Ұғады екенсің ортадан әрі асқанда.
Көңіл-ай қайран, өмір-ай сайран сағымдай,
Қусаң кіл жетіп, құтылардайсың қашқанда.

Жетіспей жатса, санмай бәрін жоғыңның...
Басына түспей, ұға алар сырын оның кім.
Адасып жүріп тауға да, тасқа соғылдым,
Өкшемді басып келеді қуып көп інім.

Қуып та жетті, озып та кетті талайы,
Арманға жолы әр сағат, күні, әр айы...
Алысқа толы, жарыста көбі, кіл қызық,
Тарқамайтындай тірліктің думан-сарайы.

Байқамай жүріп зырлаған зымыран уақытты,
Бағаламайсың асылды, алтын, жаһұтты.
Іресі берік ырғалған зәулім теректей,
Інілері артта түгел жүрген жан бақытты.

23.11.2001ж.

Не деген бәрі тез еді...

Жүрек бар, ми бар, тағы да...

Айта алмас жерің және бар,
Жарысып бұрын жететін қай жақтан қандай пәле-қар...
Қорқыныш-үрей қамалап аш бөрілердей талайды,
Білмеймін әзір қайсысы, қай күні жетіп мені алар.

Қорқыныш билеп болмайды,
Жүргенде үрей үстінде —
Дәрі, дәрі деп кей-кейде,
Шатасып у да іштім бе?
Жабырқау жаным жабығып, ілесіп аққан құс-күнге,
Езіп барады еңсені,
Кеміп барады күш мүлде.

Жазайыншы деп жазбайсың көңілдің мұңды газалын,
Кейіс күн кейде тамұқтай тарттырған тозақ-азабын.
Тіршілікте оны кім аңдар,
Білмейсің қанша күнәң бар,
Бөріңе орын тие ме пейіштің нұрлы төрінен,
Азайып біткендей онсыз да азайып кеткен мәз әнің.

Баяғы әл де, хал де жоқ —
Күйің бар арық-тұрақтай,
Шыға алмай кетер шыңың ба,
Қия беттегі қыратты-ай!
Тағдыр мылтығы мүлт кетпес кезеніп тұрған кезеңде,
Түптің түбінде әйтеуір қалмайтұғындай бір атпай.

Ауысып жатар сәт сайын тірліктің кезең-кезеңі,
Білмейсің бірақ қайсысың келерін қашан кезегі.
Өмір-ай, өмір қасқайып өтінде тұрған оқпанның,
Кезенген қару бір күні атыларын ішім сезеді.

Іші құрғыр-ай, бәрін де,
Бәрін де біліп-сезеді —
Қайғы да, мұң да мүжиді,
Еңсені көп ой езеді.
Ғасырлық ғұмыр да адамға түс көріп қана тұрғандай —
Жұлдыздың жылдамдығындай таң алдында ағып түсетін,
Не деген бәрі тез еді,
Не деген бәрі тез еді?!

20.01.2002 ж.

Ақын кейде...

Ұйқы қашып,
Ой басып...

От жүрегім алаулап,
Қысқа таңда оянам төсегімнен сан аунап.
Қармақшыдай қалтқының қалт еткенін жібермей,
Түн баласы тебіреніп отырамын ой аулап.

Маған берген Алланың Бақыты да, Соры да —
Бір тірлікті осылай тіркеп берген соңыма.
Сәтімепен бір жақсы ой келе қалса ойыма,
Ат басындай алтынды «ұстап шығам қолыма».

Тәтті ұйқыны жеңе алмай, сәттерім көп ерінер,
Ояна алсам, «өндіріп» — көңіл көктеп семірер.
Былайғы елге күлкідей,

Басқа түспей не білер,
Есі ауысқан жыңдының қылығындай көрінер.

Тіршілігі қым-қиғаш,
Әрі шілде, әрі ақпан,
Қан тамырлар өн бойдан мұз бен суды таратқан
Ақын кейде әпенде,
Әу басында Тәңірім
Бір нәқатын осылай артық-кем ғып жаратқан.

Жалғасатын дос басқа,
арбасатын жау басқа,
Ұстап тұра алмасаң,
бақ та бастан аумас па.
Ақынның да жолы ауыр,
от пен судың ортасы —
Қыл көпірде толғатып,
туған Тәңірім әу баста.

1.09.1997 – 2.09.1998 жж.

Киетін киім, ішіп-жейтіндей ас қамын
Ойлайтын жастан өткенмін, қазір басқа мұң.
Атымды жалғап ертеңге ертіп апарар
Пайғамбарымыздың жасынан да асқан жастамын.

Ұяттау болса да ақын дейтұғын атыма,
Айтқан соң, бүкпей айтайын бәрін ақыр, а!
Тірлігім сай ма — зейнетақым бар алатын
Жетіп-жетпестей төлейтін пәтерақыма.

Келмеске кеткендей бұрынғы күй мен сый-атақ,
Ақын болған соң, пақыр да демейді шын атап.
Ұл-қыздарым бар, жерге қаратқан кезі жоқ
Десек те, сұрап қол жая беру ұят-ақ.

Елге де бердім балаға берген күшімді,
Шалқымасам да аралап Мекке, Мысырды...
Шырқатып биік ұшырдым қиял құсымды.

Балалығымды соғыс жылдары жалмаған,
Өртеңге өсіп қуалаған өскін көңлімді
Қайтадан құртып, құнымды кімдер түсірді?!

Қол созған көкке ақын дер енді кім мені,
Құр жанды бағу — міндетім сынды күндегі.
Жүйке жұқарған, жүрек жамалған, қырық құрақ,
Мазамды алады ауладағы иттің үргені.

Өзінің отына өртеніп, лаулап-лапылдар,
Кеше кім еді, енді кім бүтін ақындар?
Жаныңды бағып, жыртығыңды жамай алмайтын,
Арымнан садаға, жарымжан зейнетақым бар.

Жанды жегендей жылағаны, елдің күлгені,
Өтіп жатқандай өмірімнің күйкі күндері.
Кетсем бе екен тірліктен мынау баз кешіп,
Таспен бекітіп, айнала қымтап іргені?!.

25.08.2001 ж.

Құла, алам...

Арақ ішкендей «бір қазан» —
Бола бермейді кіл мазан.
Содан да ма екен, мен-зең боп,
Айқұш-ұйқыштау жыр жазам.
Өмір-бәйгенің төрінде
Бірде қаламын, бірде озам.

Бірін де сөкпен, сынамен,
Бәрі де сыйым, сыбағам,
Құламан құздан, жырадан...
Өзгеге қияр күнім жоқ
Тек өзімдікі — құла, алам,
Өкіне қойман, сірә, оған.

Аз деңдер,
Мейлі көп деңдер,
Алыстығыңдай көк пен жер,
Жеткізбейді енді өткендер.
Өкпем да жоқ-ау «өкпем» дер,
Дел-сал жүрсін деп сөкпендер.

12.02.2002 ж.

Мен кіммін осы

Дұшпаны көп,
Санаулы досы,
Ұшқаны жоқ,
Жоқ көңіл хошы.
Жарды кіл жағалап жүрген,
Өтірік жылап,
Өтірік күлген,
Ырылдамас жерде ырылдап,
Үрмес жерде үрген —
Мен кіммін осы?

Данқ дер данқы,
Атақ дер атағы жоқ,
Кейде ол да жанға батады көп.
Дос деп жүргендер,
Көзіңе күлгендер
Бұрыштан айнала беріп,
Өтірік қасына еріп,
Сыртыңнан сатады кеп...

Әр жерге тоқтап,
Қажыған көш-көлік,
Сыртыңнан сыпыра боқтап,
Алады өш болып...
Мағынасыз митың,
Көңілің қиқым,
Ілесіп зорға,
Түгім жоқ қолда,
Ілбимін көшке еріп.

Жыладым, күлдім,
Құладым, жүрдім,
Білмедім, білдім,
Ылдым, жылдым...
Осы мен кіммін?

Бәйгеге түстім,
Сұлуды құштым,
Суды да іштім,
Уды да іштім...
Іштім де құстым.

Басымнан ұшып,
Барады құс-күн.
Таң асып көрдім,
Адасып көрдім,
Жарасып көрдім,
Тау асып көрдім.
Ылдимын, өрмін,
Тірілдім, өлдім,
Бәріне көндім.

Ұшудай ұштым,
Құшудай құштым,
Біреуге мүскін,
Біреуге күшпін.
Көкке де самғап,
Жерге де түстім.
Тағатсыз құспын,
Қанатсыз құспын.

Астында шаңның
Адасып сан күн,
Жөн таппай қалдым,
Өзім де таңмын.

Бозала таң-ай,
Оза ма, қалай?
Айналам күнгірт,
Айналам арай.
Жауында жүрдім,
Дауылда жүрдім.
Өзімді аяп,
Жаныма сая
Бермедім бір күн.

Айдың да досы,
Күннің де досы...
Болғым келетін,
Толғым келетін,
Кіммін мен осы?..

Тамыз, 1998 ж.

Үш қайтара қар түсіп, күн жылынды,
Алдымды орап кетеді кіл жырыңды.
Биылғы жазғаны елдің шығып жатыр,
Үш жыл баспай қойдыңдар бір жырымды.

Арман ұшқыр, Аймен де тілдесіп ем,
Ешкімнің де емеспін күндесі мен.
Мен де ұлмын, тоқалдан туған жоқ ем,
Кем болған ба әу баста бір несібем?

Жағаласып қадірді білмесімен,
Жасағам жоқ күнде дау, күнде сүрең.
Арым сатып және де барым сатып,
Жүлде алып оралмадым жыр кешінен.

Жұртыма аян оным да, терісім де,
Жыр жазбадым басқа үшін, сен үшін де.
Атақ алып алқынып жатпасам да,
Есләм деп таниды ел ішінде.

Ащыны да тоя іштім, тоя жедім,
Тұщыны да тоя іштім, тоя жедім.
Өлең шіркін сиқырын қояр болса,
Мен де ақын болуды қояр едім.

Өзіме аян оң ісім, тірісім де...
Жүрген емен жолдың кіл тегісінде.
Осыны да бір байқап көрейін деп,
Шақырады-ақ әркімдер керісуге.

Білмеймін өзі үшін бе, мен үшін бе,
Жаны ашыса, жатпайды неге ішінде?
Алпыс деген ашуға өре салып,
Қой-қойлап, жібермейді керісуге.

Ащыны тоя іштім, тоя жедім,
Тұщыны да тоя іштім, тоя жедім.
Өлең дерт боп туғанда жабыспаса,
Өлеңді де біржола қояр едім.

25.09.1998 ж.

Айта көрме

*Шыныменен дос жоқ-ау, дос жоқ менде.
Мұқағали*

Араласып жүрсек те күніге елмен,
Бірі кетіп қасыңнан, бірі келген
Көлеңке-дос көңіліңді жүдетті ме,
мұң екті ме кеудеңе күңіренген?

Қалай ғана, ағажан, қателестің,
Бір туып та жүрмейді-ау қатар ешкім.
Досым жоқ деп қалайша күңіренесің,
Дос боп бүкіл халқыңмен қатар өстің.

Шәрбатынан шабыттың тастап алып,
Отқа қарып жігерің, тасқа жанып,

Түсте өзінді, ағатай, көрсем деумен
Інілерің ұйқыға кетті емес пе —
Жырларыңды басына жастап алып.

Уақыт — өлшем, жіберер кімге есесің,
Ел көңілінде телегей гүл кешесің.
Сол гүлдерге көміліп күнде өлесің,
Мөлдіретіп маржандай жыр кесесің.
Ешкімді де досым деп білмегені —
Жауһар жырдың қадірін білмесе шын.

Досың көп қой, досын көп байтақ елде,
Доссыз ем деп, ағатай, айта көрме.
Муза сүйген қазақтың бәрі досың,

Көріп кетші бір мезет қайта кел де!
Досым жоқ деп, өйтеуір, айта көрме.

Сәуір, 2001 ж.

Абай да ұлы, Жамбыл да ұлы деуменен,
Кеудемізді желік желі кеулеген.
Ой мұхитына малтығып, кейде алқынып,
Көкірек ұрып келеміз қуыс кеудемен.

Көріне бермес беймезгіл кезде өзгеге,
Ұлылық күші көкіректегі көзде ме?
Артын аңдамай асқақтай сөйлеп кететін
Сүйексіз тілдей сүйексіз екен сөз неге?!

Бірге жүргенмен жасамысың да, жасын да,
Аңдамай қалам күнде көрген соң қасымда.
Мен де бір пенде сүйек пен еттен жаралған,
Ұлылықтарды танымай жүрген расында.

Байыз таппайтын жалындап жаны күйгенде — өрт,
Жылайды іштей, білдірмей көзге күлген боп.
Сыртқа шықпаса, іштегі отты кім көрмек,
Ақын да сондай көкірегі толы у мен дерт.

1999 ж.

Тірлік — ойын

Тірлік — ойын,
Бір ұтып, бір ұтылар,
Ұтылғанның да ұтудан үміті бар.
Елегізіп ертенге елеңдейді,
Кім біледі —
Бір күні күні туар.

Құзар таудың бетке алып айыр шыңын,
Әр-әркімге айтумен жайын, сырын,
Сеңделсе де,
Сенімі таусылмайды
Көрінгенге қол жайған қайыршынын.

Көрсетем деп өзгеге өзін солай,
Ашылады әркімге сезім-сарай.
Қомсынбағын,
Кедейлік кемдік емес,
Қайыршы да қаңғырған өзінше бай.

Өзінше бай қаңғырған қайыршы да,
Жалға берсе,
Жүйріктің майын сына.
Кедейлік те, кемдік те — Тәңір ісі,
Жолықтырсаң, бейбақтың жайын сұра.

Ая сорлы бейбақты,
Жайын сұра,
Жайын сұра,
Аяуға дайынсың, а?!
Кемтарлығын, кемдігін кешіре сал,
Ес болмайды қарны ашқан қайыршыда.

Рас бәрі —
ашу адыстырады,
Рас бәрі —
ақыл жарастырады.
Көзсіз ашу отқа, суга түсіріп,
Ақыл — қорған өрттен қағас қылады.

Ақылды аз,
ақымақ көп жалғанда,
Жіпке тізіп санап жатқан жан бар ма.
Екеуі де өз-өзінше бақытсыз,
Екеуі де өз-өзінше арманда.

Ақымақтың азабы — ой бермеген,
Басын шатып қинамайды зердемен.

Бар ма, жоқ па,
шаруасы да аз елменен,
Көре тұра да, көңілі соқыр көрмеген.

Жақсылық та, жамандық та мойында,
Атқарады ол азасын да, тойын да...
Жер көтерген Көк өгіздей дүниенін
Бар азабы ақылдының ойында.

Өзіне өзі ауырлықты мол артып,
Көтерсе де ер еңсесі болар тік.
Ақымақтың мазағынан бәрібір
Ақылдының азап-соры көп артық.

13.22.2000 ж.

Фәни тірлікпен қоштасар сәтте де әлсіреп,
Сандырақ ойлар біріне бірі қайшы кеп,
Жүретін жолын айқындай алмай, адасар
Ақылды көп пе, ақымақ көп пе — қайсы көп?

Тарам да тарам...

Көп еді неткен ой қандай,
Болдың-ау осы ойлардан мезі, тойғандай.
Жамандықты да, жақсылықты да жасаймыз,
Біріне бірін жау қылып әдей қойғандай.

Алатын жанын алатын Тәңірім алсын-ақ,
Дейсің-ау кейде шатасып ойдан сансырап.
Мең-зең боп басың, көзіңнен жасың тамшылап
Жатқаныңда да үзілмейді үміт-шамшырақ.

22.10.2000 ж.

Бәрі қалып...

Өмір бойы ойдан бір арылмайтын,
Асып-тасып, тартынып-тарынбайтын,
Асыл жандар жүр әлі арамызда
Бағалайтын жоғымды, барымды айқын.

Бағалайтын жоғым мен барымды айқын,
Шамалайтын кешім мен таңымды айқын —
Тәңір өзі жаратқан періштедей
Ақ жолынан адасып-жаңылмайтын

Бар әлі арамызда асыл жандар,
Ақ нұр боп алдамыздан ашылғандар.
Ағайындар, керіліп ондайларға,
Асынбаңдар, менменсіп тасынбаңдар.

Мына өмірде кім мұңды, кім арманда —
Тек оны өзі біледі бұ жалғанда.
Пенде көңіл-пейілің адастырып,
Дейді: «Өзіңнен басқаны шығарма алға!»

Ұйқтап жатып та ойдан бір арылмайтын,
Жылдың төрт мезгіліндей жаңылмайтын,
Өмірін де өлеңмен өрнектейтін —
Ақындар бар халыққа бағынбайтын.

Семсер тіл серпінбейтін, сері көңіл
Жастықта бас бермейтін желік-өмір
Білемін, тастабандап келе жатыр
Ырқына көндірердей сені де бір.

Арының аққан судай ағындайтын
Шапқанда будақ-будақ шаңыңды айқын
Көрсетіп,

Жүрісіңнен жаңылмайтын
Былай қалып — тарқайды асаулығың
Шыр айналып құрыққа бағынбайтын.

21.11.1999 ж.

Тимеші

Тиме бұлбұлға — еркімен сайрасын,
Тимеші жұлдызға — ерекше жайнасын.
Тимеші — екі ішек үндесін,
Сағыныш толқыны байлансын.

Тимеші аққуға — үзбесін саңқылын,
Тимеші қыранға — бұзбасын қарқынын.
Тимеші маған да — тебіренсем,
Алсыншы аңсаған жан тыным.

Тимеші елікке — жүрегі бекінсін,
Тимеші елікке — түлегі жетілсін.
Тимеші ән салсам маған да,
Көкірегім бір дертін кетірсін.

Дөңгелеген дүние

Бастан кешкен бақытымен, сорымен
Ақыпдардың басы да мен, соңы мен
Емесімді білем өзім, жырымда
Сырымдай гып айтып келем соны мен.

Болмысымды бүркелемей сонымен,
Азаматтың зоры да мен, қоры мен
Емесімді айтып келем ақаусыз,
Шыншылдықтың шырылдаған жолымен.

Фәни-дүние...

демейсің кім арманда,
Бәрі өтпелі мына ғұмыр-жалғанда.

Шет-шегіне жете алмадым телміріп,
Көкжиекке қарап көзім талғанда.

Төрт құбылам — жеткізбейтін кеңістік,
Тағдыр бәрін берсін қалай тегіс қып.
Дөңгелеген дүниеде бәрі-бәрі,
Ең аяғы жарың, балаң, немерең...
Бергі бетте қала берер ең ыстық.

21.11.1999 ж.

Жаза

Жыр жазам —
Жылап жазам,
Күліп жазам.
Ай жарық,
Түндігімді түріп жазам.
Өзім емес,
Жылатып өзгені де,
Жұбатып,
Қуантарын біліп жазам.

Бірде бар,
Жоқ көңілдің бірде хошы,
Аққан су —
Өтіп жатқан күндер осы.
Басына екіталай іс түскенде,
Жан алып, жан берердей әр адамның
Жанынан табылмайды күнде досы.

Жыр жазам —
Күліп жазам,
Жылап жазам.
Жалынып-жалбыранып,
Сұрап жазам.
О, Тәңірім, тірлікте бар секілді
Ең ауыр мен қорқатын бір-ақ жазам.

Ол жаза — айтылмаған арман өні,
Шабытсыз тіршіліктің бар ма мәні.
Ол жаза — бар атақтың бәрін алып,
Елінің махаббатын алмағаны —
Халқының көкірегінде қалмағаны!

Әкім мен ақын

Ақын біткен әкімдікті аңсаумен,
Әкім біткен ақындықты аңсаумен
Қиғаш-қиғаш ғұмыр кешіп келеді,
Шалыс басып шалдығумен, шаршаумен.

Менмендіктің, сенгендіктің кеселі —
Маңдайына бақ біткендей бес елі,
Үкілеген әкім еді кеше елі.
Тағы кетіп, өзіміздей пенде боп,
Шаң ұрғандай, шағылғандай меселі.

Өр сөзіне ұйығандай кеше елі,
Ақыннан да асқақ еді көшелі.
Ерегесіп, жыр жазуға бет қойды,
Әттең, әттең, кеш еді.

Ақындар да әкім болсам деседі,
Суырылғанда Сыр суындай еседі.
Бірді бірге ынтықтырған тағдыр-ай,
Қайткенде де бар әркімнің өз есебі.

Қайткенде де әркімнің бір есебі —
Жемге емес, жетге қарап өседі,
Суырылғанда Сыр суындай еседі.
Емеуріні елді аузына қаратқан
Ақындар да әкім болсам деседі.

Жеткізбесін білсе дағы Күн, Айдың,
Былайғы елге секілденіп шын айбын,
Аспанға алыс қол созады, пәтшағар,
Әу бастан-ақ әкімдікті ақынға
Біле тұра қимайтынын Құдайдың.

Бар билікті уысына жинаған
Әкім, рас, елден ерек сыйлы адам.
Ол да пенде, ақындықты мансұқтар,
Бағын, тағын... бәрін, бәрін қиса да,
Бірақ Алла ақындықты қимаған.

06. 12. 2001 ж.

Жыр — тағдырым

Қуансам жыр жазамын,
Мұнайсам жыр жазамын,
Жыласам жыр жазамын,
Уансам жыр жазамын.
Тәңірім, қойғандай-ақ тіршіліктің
Бір маған арқалатып күллі азабын.

Ғаламат, өшеміз бе,
Ғажап-ақ, көктейміз бе, өсеміз бе?
Суырылып сыртқа шақсақ, алдымыздан
Жыр күтіп тұратындай көшемізде.

Өмірді десем Көктем,
Көп жерде есем кеткен.
Аға, іні бауырларым...
Әкем де, шешем де өткен.

Жайқалып бағымда жыр —
Шайқалып тағым да бұл...
Сол ғана тастап кетпей,
Жыр ғана жанымда жүр.

Шығандап көкке жеттім,
Қияннан көктеп өттім.
Кей-кейде қызық қуып,
Оны да өкпелеттім.

Бір таңды бір таң бүтін
Айналып шырқайды мың.
Қалдырып кетер бір күн
Мені де жыр — тағдырым.

02. 12. 2000 ж.

Ақын жаны

Ақынның жаны тым нәзік —
ойнап тұрады бірде семіріп, бірде азып.
Семірген сәтте сабама түсіп сабырмен,
арыған шақта емдеп аламын жыр жазып.

Ақынның жаны сәл құбылысты дір еткен —
елдің көңілін оналтқан, кейде жүдеткен
өлшеп тұратын уақыттың барометрі,
Қалт жібермейді безбендеп бәрін жүрекпен.

Алмасып жатқан, жалғасып жатқан кезегі,
Дәуірдің-дағы алмағайыптау кезеңі
қас қағым сәттей не деген мұнша тез еді,
Безбеннен бетер жүрегім бәрін сезеді.

Аңдап басумен жүрсек те баяу, кіл еппен,
Сәби үніндей жөргекте шошып шыр еткен,
Тірлік тынысы ойынды оттай қариды,
Дариды бойға — сезеді ақын жүрекпен.

1997 ж.

* * *

Ақынның мінезі сол қай-қашанда,
Қуансаң да, көңілге қайғы алсаң да.
Бұлт үйрілмей көктемнің ашық күні
Төгіп-төгіп алады аңда-саңда.

Ақынның бар болмысы қай-қашанда
Қиянатқа баспайды айдасаң да.
Қызыл тілі — аждаһа алдаспаны,
Үн қатпай қала алмайды байласаң да.

Ақынның болмысы сол қай-қашанда,
Тозақтың қазанында қайнасаң да.
Жүректің безбенімен өлше дейді,
Не айтарыңды алдымен ойға сал да!

Ақынның дара біткен болмысы ма,
Қол бала бола алмайды, қол құсы да!
Ұшуы, қонуы да... өз еркінде,
Адасса да — өзінше адасуы,
Басқадай қаламайды жолды, сірә!

30.06.2001 ж.

Күй кеудемде шертіліп, шертілмеген...
Сырларым көп, тек өзім еркін көрем.
Сыртым аян болғанмен, ішім жұмбақ,
Білген жанға сертім де, дертім де өлең.

Жай жүргенде айналам — алаң, ашық,
Жай оған әкестердей ала қашып.
Ауырғанда ауырлап ойым, бойым,
Жата бергім келеді, қара басып.

Тірі жүріп бәрін де көргем аман,
Бірдей еді есік те, төр де маған.
«Қуанба, ренжіме», — дейді, сонда...
Секілді тірі жүріп өлген адам.

Жандағы емес, тәндегі дертімменен,
Сән үшін іліп қойып, шертілмеген
Домбырадай қаңсыған қалмаймын ба,
Өлген жаңдай өзімнің еркімменен —
Алаулатып іштегі өртімді өлең.

Бірдей болмас кештегі бәрі көптің,
Желбіретіп ақ туын әділеттің,
Елі үшін еңіреген Едігедей
Өлсем дағы келеді жанып өткім.

Көкіректе шер бұғып, мұң байланып,
Ертеңім не болар деп күнде ойланып,
Күніреніп күй кешкенде, жасын ойнап,
Кеткенің жақсы емес пе күлге айналып.

13.04.2001ж.

Көп дауын да, жоқтауын да тыңдатқан,
Мына ғұмыр бірде тамыз, бірде ақпан.
Ауырлығын арқалаумен келемін,
Көк өгіздей арқамда жүк мың батпан.

Қас қараулық жүрегімді сыздатқан,
Өнбойымды өкпек желі мұздатқан...
Адасқан оқ басқаға да тиеді
Бытырадай шашыратып бізге атқан.

Десем-дағы сыр алдырман, міз бақпан —
Тамырларды қысатындай сыздап қан.
Сақылдаған сары аяздай қариды
Жүрегімде ерімейтін мұз қатқан.

Жағалауға жетем деумен құлшынып,
Көп толқынға бірде батып, бір шығып,
Су бетінде қалт-құлт етіп ағады
Тұрлаулы жоқ, тұрағы жоқ тіршілік.

1997 ж.

Кезімнен-ақ азамат боп еленген
Жарыстамын десем, соған сепер ме ең?
Іштей солай екенімді сезінем,
Іштей бәйге алаңыңда келем мен.

Алсам-ау деп сол бәйгенің көкпарын,
Талай шаптым, шаңға шаршап тоқтадым.
Еңді ойласам, жалпақ жұртқа бірдей-ақ
Аламанда менің осы жоқ, барым.

Шапқан сайын жазылардай қолтығым —
Осалмын деп кім ойлайды, олқымын.
Кеше ғана қойып кетер сияқты ем,
Бүгін тағы шықтым бермей жол тыным.

Осалмын деп кім айта алар, олқымын,
Ақ сазандай ақ айдыңның шолпылын
Қызық көріп, қарттығымды ұмытып,
Қайта шаптым желіктіріп сол күнім.

Күс қанатың бар кезінде бір самға,
Үшқан атың бар кезінде бір самға,
Айшықтанып қарар Ай мен Күн сонда.
Өтіп кетсе өрге шабар өрт кезің,
Жеткізбейді қос ат мініп қусаң да,
Айға атылар арыстан боп тусаң да!

12.04.2001 ж.

Қайран арман

Қайран арман,
секілденіп сұлудай жайнап алдан
шығушы едің, қаусаған қайыңдайын
болғаның ба сенің де ойран-ойран.

Қайран арман,
жас күнің есінде ме тойға барған —
жырды құшып, көздерден бір-бір ұшып,
бос қиял болғаның ба ойда қалған.

Таусылмайтын адамның жыр мекені —
мына өмірге кім келіп, кім кетеді,
тірлігінде арманға тойған ба адам
құшып-сүйіп жүрсе де күнде, тегі.

Таба алмай табан тірер тұрағыңды,
бетіңді қай бағытқа бұарыңды,
өрнеге елендетіп құлағыңды,
біле алмай жолайрықта тұрарыңды,
жүген-құрық тимеген бұла күңді
аңсаумен алақұйын күн кешесің —
мейірі қапбай қалған құмарыңды.

Қайран арман,
қиялдап қырга барған, ойға барған...
басырдай екі көзін байлап алған,
бастырмай ішіндегі інжірінді,
ашықта адастырған қайда жалған?

Алдамшы, алабұртқан қайран арман,
салқын тартып бойдағы қайнаған қан,
қар жаумай, қараша ұрмай, солғындатып
кетеді екен кешегі жайнаған маң,
жарықта көз жаздырып, қайда қалған?

Көңілді алдарқатып-алдағаннан,
қамшылап қажырынды қайрағаннан
не таптың, бәрі-бәрі майдаланған...
білекті Айға білеп, жанған жүрек
әрі-сәрі, бәрі жоқ, қайда қалған?!

27.04.2001 ж.

Күн санау

Үйықтап жатып дейсің аман тұрсам-ау,
Көздің алды кіл бұлыңғыр, түмшалау.
Алдың — қысқа, артың — ұзақ жеткізбес,
Көріліктің бір белгісі — күн санау.

Күн санайсың, ай санайсың, санайсың...
Атқан таңды қазынаға балайсың.
Артың — күз жар, қайта оралғың келмейді,
Ал алдында бұлдырайды талай шын.

Бар секілді әлі де алар үлесің,
Бір бассаң да, солай қарай жүресің.
Татар дәмің бітпеген соң әйтеуір,
Көппен бірге жылайсың да күлесің.

Мына төбе, анау қырга бардың ба,
Сонау шынға көтеріле алдың ба?
Тағы не бар күтіп тұрған алдында,
Қайратты едің, шыннан мұқап қалдың ба?!

Дөңбекшітіп тасқышына, селіне,
Уақыт-сойқан мүжіді ме сені де?!
Буырқынған бораны да, желі де
Сын болар ма ерегескен еріне?!

Амал қанша, бәріне де шыдайсың,
Ерлігіңді, өрлігіңді сынайсың.
Жылың, айың, күнін... бәрі бітеді,
Бәйтеректей бір мезетте құлайсың.

Ех, күн санау, тіршілікте күн санау,
Кейін қарап көңіліңді бір бұрсаң-ау.
Арман шіркін аяулындай тым ыстық,
Дейсің: «Шіркін, әлі тұра тұрсам-ау!!!»

13.03.1999 ж.

* * *

Ыстықта күйіп,
суықта жаурап-тоңғанда,
табаның тайып, жүргенде гайып жолдарда,
ертеңгі күннен бәрібір безіп кетпейсің,
жетпейсің тағы, қусаң да қанша жетпейсің,
сонда да шіркін арманның азаяр күні болған ба?!

Тауыссың-дағы шет-шегін шарлап ғаламның,
қауышасың-дағы бәрімен жақсы-жаманның,
ертеңгі күнге елегізумен өтесің,
бар ма екен, сірә, армансыз күні адамның.

Қызығына да, шыжығына да тоймайсың,
жаныңды өртер қызуына да тоймайсың.

Фәни жалғанның жалғанын біле тұрсаң да,
сайтан сықылды мың жасайтындай ойлайсың,
ойлайсың, содан бір күндігіңді тойлайсың.

Кәрі де, жас та арманда содан, арманда,
бәрі де — сау да, дүмбілез мас та арманда,
меніреу дүние — түк емес берген, алған да,
күн-түндер озып,
мойныңды созып сарғайып атқан таңдарға,
жетсем-ауменен жете алмай жолда қалғанда,
боздайсың іштей,
қозғайсың мұң мен шерінді,
өрісің кеміп, барып-келетін жерінді
тауысыңқырап алғанда.

Жарық дүние — бақ пенен сордың мекені,
оның да кейде белгісіз кімге не екені,
қутан арманды, думан таңдарды көре алмай,
талай бейбақтар өтеді.

Қарыны тойған безініп ойдан, ардан да,
дүние-боқ үшін таңдарды ұрып таңдарға,
жиып-тергені көзіне құмдай құйылып,
үлгере алмай Тәңіріне де сыйынып...
талай боздақтар кете береді арманда.

Ақпан, 1997 ж.

Торығу

Мына өмір өң мен түстей әлі маған,
Жаныңды тас қайраққа жанып әмән,
Қайратыңды қаншама қажағанмен,
Жастығыңда жоғалтқан табыла ма ән?

Өр едім кем соқпастай өрттен демім,
Қиялай кешкен қиял өткелдерін.
Жабырқап кейде көзге жас тұнады,
Шынымен осы ма деп шөккен жерім.

Жаным да мың жылайды, мың күледі...
Түсіме, қалғып кетсем, мұң кіреді.
Ұялы аш бөрідей анталаған
Ажал ма, қамалайды, кім біледі?!

Ажал ма?
Сақта, Құдай! Кім біледі?
Адасып, бәлкім, түске жыл кіреді.
Егілтіп жылатады, күлдіреді,
Тағдырдың да болмай ма мың бір емі?

Тағдырына құй өкін, құй өкінбе —
Кезің көп күйетін де, сүйетін де...
Желбегей ызғырықтың жиі өтінде
Қалар болдық, оны да амал көрдік,
Алай-түлей арпалыс күн өтуде.

Жазғырарсын жазықсыз кімді, нені,
Түлкі-тағдыр мың жылап,мың күледі.
Жақсыға жорып жанды жұбатасың,
Болмаса түске де ылғи жын кіреді.

Не болған, Құдайым-ау, мына маған,
Құл сияқты құр қалар сыбагадан?
Айтарым көп болғанмен, айбарым жоқ,
Қолымнан бар келері — сыбап алам.

Кірбің көп, көп әйтеуір көңлімде,
Бір күн жоқ тыным алар өмірімде.
Жасылы жайлауымның қуаң тартқан,
Нәрі жоқ көгінің де, шөбінің де...

Нәрі жоқ көгінің де, шөбінің де,
Сезінбеймін шөңгесін, шөгірін де...
Секілді бары менен жоғы бірдей,
Қыздырмайды тірліктің шоғы мүлде!

17.03.1999 ж.

Ұйқымды қишы...

Тым-тырыс түнде жатқаннан соң ба кіл ояу,
Зымыран ойлар көңілге зәрін құяды-ау.
Жылы үйде мамық көрпеге оранған күйімде
Денем де суық,
Көңілім де сынық, Құдай-ау.

Сырдың суындай сирағыма да келмеген,
Балалығымды өткізіп ем ғой елде мен.
Арқада — қантар, ақпанның аязында да
Дәл қазіргідей жаурайсың десе, сенбеп ем.

Әр таңнан бардай үлесім алып қалатын,
Асығып ылғи, таусылып төзім-тағатым,
Іштегі ыстық, сырттағы суық арбасып,
Қаным да қайнап, жаным да жайнап жанатын,
Күндер-ай, күндер...

Содан да рахат табатын!

Ал енді бүгін қым-қуат бәрі алмасып,
Іштегі ызғар сырттағы отпен арбасып,
Кімді кім алып, кімді кім жеңер екен деп,
Қараймын сырттай, көңіл де күпті, самарқау...
Жатқандарға да жағаға қол сап жармасып,
Қайранмын қалай жүргеніме аман жер басып.

Сарсылтып жылдай әр сағат, әр күн, әр апта...
Қантарда күйіп-жанатұғындай жан отқа.

* * *

Тірліктің қызығы көп, қалыс бұдан
қалып көрген кезім жоқ, таныс бір ән
талып жеткен секілді құлағыма,
Алпыс бесті қырық беспен салыстырам.

Қырық бесте не істемей, не істей алдым,
Сауық құрып, сайранды кешке бардым.
Құлай сүйдім, мені де сүйді біреу,
Енді бәрін елестей еске аламын.

Суықты «жасқап», қиналсақ, тастап алатын —
Жылындырмайды жаураған жаңды арақ та.
Шашыраған ойдың қоса алмай басын, қор болам,
Саңда бармыз ғой,

Бармыз ба, жоқ па санатта?

Білерім әзір — бұрынғысындай күш те жоқ,
Қолым да көңілім икемделмейді іске көп.
Екінді де ауып кетіпті,

жүрсем түс пе деп,

Өзімді өзім жігерлендіргенмен тістелеп,
Бықсыған қалпы,

Жанбайды лаулап іштегі от.

Тым-тырыс дала.

Кірпік айқаспай түнде ояу

Жатқаным мынау,

Соғады жүрек тым баяу.

Көңілім күнгірт,

Өмірім мимырт, жүр жаяу.

Күлкімді алдың,

Серпіліп, сергек тұрайын,

Ең болмағанда ұйқымды қисаншы, Құдай-ау!

08.02.2002 ж.

Қиын бәрін жастықтың желігі деу —
Мен біреуді шын сүйдім, мені біреу.
Алпыс беспен аптығым басылғандай,
Қырық бестен көңілім, тегі, жүдеу.

Мойындауға тағы да намыс қылам,
Қиялымды қиялмен жарыстырам.
Елеуреген көңілді еліктіріп,
Шақырады алыстан таныс бір ән.

Тірлігіміз бе?..

Жатыр оны да кім біліп,
Кімдерге жағып жалпаң қағамыз, кімге үріп.
Өзімізге өзіміз күлеміз іштей, күлеміз...
Енді біреулерді өтірікке мәз ғып күлдіріп.
Кей-кейде іштей тынып қаламыз тымырайып,
Жазықты жаңдай білденелерді қойған бұлдіріп.

Қыстың басы ғой, жылдың да мынау аяғы,
Шүкірлік дердей көңіліміз де бай әлі.
Қыс бойы тойдап бас алмай жүрген жандармыз
Ішіміз қысып, түн бойы ішіп тойғанша,
Кертіп жейтұғын қазы мен қарта, жаяны.

Мүшелді жасқа толып жатқан соң ініміз,
Ініге аға болған соң біз де іріміз.

Туыстығымыздың тұғыры биік болмай ма,
Бірімізді әркез көтеріп жүрсек біріміз.
Өсетін елдің өрендері ылғи бір-бірін
Көтеріп жүреді, білеміз әзір мұны біз.

Қашқын да емес, босқын да емес қыр кезген,
Жақсы боп тұрса, азаматынан кім безген?
Тұтас жүргенде тобымызды Тәңірім бұзбасын,
Сақтасын дәйім суық сұқтардан, тіл-көзден.

Бетке алғандай ақ тілеуменен тау бетін,
Шығандап кетсек өр биіктерге зәуде тым,
Былайғы жұртқа үлгі етіп дәйім айтамыз
Ынтымағы берік ағайын жұрттың әулетін.

1998 ж.

Қалам

Қалам маған күйшінің домбырасындай —
Мағжан, Сәбеңнің қалдырған мол мұрасындай.
Шабытымды шалқытып, көңіл құсымды
Алатау құзарындағы қондырар шыңдай.

Арқапың әсем таласа таңымен тұрып,
Қаламымды ылғи қолға аламын жаным желпініп.
Елік-армаңдай ойлардың алдынан орап,
Отырсам деймін шабыттың бабын келтіріп.

Қалам маған шебердің айбалтасындай
Ойларым толқып, арнаға қалғанда сыймай,
Қазыпам сынды қоржынымда бірге алып жүрер
Бағзы банкирдің ортаймас жанқалтасындай.

Қаламым менің, жансерік қаламым менің —
Бала күндерім қам-мұңсыз, нала күндерім.
Албырт сезімім, өртеніп жана білгенім,
Жанымда мәңгі жаңғырар жалын жастығым,
Бере білгенім жұртыма, ала білгенім.

Қаламым менің — айрылмас серігім менің,
Қиянға қанат қақтырған сері күндерім,
Айға атылардай арыстан асыл арманым,
Шындыққа тіке қайратын сенімім едің.

05.12.2001 ж.

Тәңірімнің теліп берген байлығы —
Қара жердей көтеріп мұң-қайғыны,
Өтіп жатыр зымыраумен құс-ғұмыр,
Тек белгісіз аяқталар ай, күні...

Ертеңіме бір сенбеген, бір сенген
тіршілігім қалт-құлт етіп бүрсенмен
өткеніне риза жаңдай күлерсің,
жыңды адамдай жылар сәтте күлсем мен.

Ақ таңдар-ай, ақ таңдар-ай ақ маңдай,
Мерекесі аз, берекесі жоқ қандай!
Кетсем бе екем мына алдамшы фәниден,
Кері жүрер кенжелесі боп қалмай.

Біреулердің барлығы мен байлығы —
біреулердің күңіренген қайғы үші...
Аяп берер жүрегі жоқ аярлар
байлығына батар екен қай күні.

Байлық, барлық — түбі жұмбақ ол-дағы
төбемізді қалың бұлттай торлады.
Көз жасына көл боп аққап көп жұрттың
қарық болып кетпесе тек болғаны.

23.04.2001ж.

Табиғаттың бір түнде аунағанын
Көрдің бе, қар жауыпты тауга қалын...
Ет жүрегім егіліп, сезіп отыр
Қырат-қырлар қалтырап жаурағанын.

Дүбірлі дүниеден дүрмекпенен,
Фәни жалған, кім келіп, кім кетпеген.
Сәби талдар жалаңаш қалтырайды
Сәби күнгі өзімдей дірдектеген.

Табиғат, айналайын «шындығыңнан»
Ауруды — сау, сауды — ауру, жыңды қылған.
Жылытшы шауғынмен, сұрадым мен,
Алдыңда алдиярлап құлдық ұрам.

15.12.2001ж.

Өмірдің ілесем деп кіл сапына,
Тірліктің түспейді адам мінсе атына.
Түссем-ау деп тегінде ойламайды,
Биіктеп бір сатыдан бір сатыға.

Көңілді қиял-арман тербегенде,
Жетердей көтеріліп шер кемерге.
Көрем де өздеріңді, серпілемін,
Керек жан екем-ау деп елге мен де...

Бір тұрып еркімменен, бір отырсам,
Жұмбақ тірлік көптей мен білетін сан,
Кездерім бар егіліп, күлетін сан.

Деймін, шіркін, елімнің ортасында
Әлі де бір он жылдай жүре тұрсам.

Тірліктің кездім талай шартарабын,
Кім көріпті мұң-шердің тарқағанын.
Бұғанам қатпай тұрып зобалаңда
Соғыс салған зұлматты арқаладым.
Үзілмей, аман жүрсем әлі күнге —
Айналайын, сендердің арқаларын!

05.06.2001 ж.

Өмір-өзен, немесе жиырма бесті аңсау

Алабұртқан көңілдей алға асыға,
Тірлікте аял-тыным бар ма сірә?
Таудан асып, құм басып, күн-түн демей,
Өмір-өзен ағады арнасында.

Ызғарын да, уақыттың мұз-қарын да,
Асу бермес шыңдарын, құздарын да...
Басып өтіп, өлердей ғашық етіп,
Бет түзеп баратқандай құм Нарынға.

Көңіліме өлең атты желік кірген,
Күмпиіп, өзіме өзім сеніп бір дем,
Жақсы-жаман өмірде бәрін көріп,
Алпыстың бесеуіне келіппін мен.

Жандай-ақ талып кетіп жиган есін,
Тоқтамасын тілмеймін жырда көшім.
Қалғандай өмір-өзен сағасында,
Білемін оралмасын жиырма бесім.

Тірлігімнің тоқтамас жалғасы ма,
Көңілім елегзиді таңға асыға.
Жағалауы жайқалған орман-тоғай
Өмір-өзен толқиды арнасында.

07.08.2001 ж.

Өз биігім

Тау қопарып жүрмін бе жүдегенде,
Өзіл емес, шыным сол, күле көрме.
Жалғанның бар суретін сыйғызсам деп,
Әуре болған кезім көп бір өлеңде.

Асырып барымды да, жоғымды да,
Жасырып аштығым мен тоғымды да,
Басқадан жәрдем күтіп жасымадым,
Биікке жетпей жатса қолым мына.

Қиыннан қиыстырып сөз қиюын,
Көп салдым қияндарға көз қиығын.
Басқаның күндемедім шарықтауын,
Шарықтау — өзім үшін өз биігім.

Іздеумен ой түбінен сөз қиынып,
Өлеңмен өрнек өріп, тозды миым.
Өзгенің өрдегісі керек емес,
Төрімде — өзіме тән өз биігім.

Қайыстай қандырам деп сөздің иін,
Ойлаумен озды күнім, тозды миым.
Шыңдарға шыға алмасам — өз күйігім,
Өзіме жетіп жатыр өз биігім!

1997 ж.

Шындық айтып тұрса да...

Білмеймін не бар осы ой-санамда,
жырларыммен ойсызға ой салам ба,
бәрі де әлде қала ма ұмытылып,
бал да кермек татиды тойса адамға.

Менің барлық байлығым, баққаным да —
тура келер бойыма шап-шағын ба,
түкке тұрмай қала ма көзге қораш,
тепең қағып тірнектеп тапқаным да.

Есіме алып шау тартқан шалдығымды,
бүгінді емес, ертеңді, арғы күнді...
Көз алдыма үреймен елестетем,
Қара түнек жабардай таң нұрымды.

Иба кетті, жайына иман қалды,
Нарық тұтас жалмады жиган малды.
у ма, зәр ме — тітіреп қабылдайсың
сыздықтатып бойыңа құйған нәрді.

Сыздықтатып бойыңа құйған нәрді
қабылдайсың, ұмытсаң да иланғанды.
Ертеңіне сенімсіз әжелер жүр
күдер үзіп қошамет-сидан мәңгі.
күдер үзбей қайтеді, нарық келіп,
«қарық қылса», тартып ап жиган малды.

Қайтсек аман бүгіннен қаламыз деп,
Қайыр тілеп қаңғыған баламыз көп,
Тысқа шықсам, еңкейген ерді көрем
қоқыстарды тіптіген тамақ іздеп.

Шаттығын ап, шатағын қиғандай күн,
Бір қауызға бүрісіп сыйғандаймын,
Аузы күйіп қалғандай май ішем деп,
шындық айтып тұрса да иланбаймын.

16.05.1997 ж.

Сәуледей мың құбылған бұл дүние,
Елтітіп, отырғызар кімді үйіне.
Алдамшы байлығың да, барлығың да...
Оған да адам секілді бір күн ие.

Қонған бақ па басына туысыңнан,
Ол да алдамшы бір суып, бір ысыған.
Алтын балық секілді көзді арбаған
Сусып шыға береді уысыңнан.

Түк емес лағыл, маржан, жаһұтын да,
Өтпелі басқа қонған бақытың да.
Кетеді қас қағымда күлге айналып,
Қадірін ұға алмасаң уақытыңда.

Періште, пенде көңіл жылап, күлдік,
Қисапсыз қанша мәрте құлап, тұрдық...
Дүние дүбіріне құлақ тұрдік.
Әттең, әттең, білмейміз бәрі-бәрі
Алдамшы екендігін бір-ақ күндік.

Осы ма 65-тің сиқы деген
Жаныңа алабөтен күй тілеген.
Бір шетін әлдеқалай шетінетсем,
Қайтып келмей, қор қылды ұйқы деген.

Бұзылып тыныштықтың шырқы неден,
Қоштастым ойын-сауық күлкіменен.
Қолыма қайта-қайта қалам алам,
Көңілімнің жеткізердей күйтін өлен.

11.04.2001ж.

Сәлем бермей кеттің деп кінәлама,
Ұға білсең, кінәм жоқ бұл арада.
Сәлемнің де орайлы орыны бар,
Сый емес таратардай сыбағаға.

Біле білсең, бөлшегі ол көңілімнің,
Өлшемі ол өрілген өмірімнің.
Әр-әркімге үлесер көңілін кім,
Сәлемнің де кәдімгі су секілді
Сұралар сұрауы бар, соны білдім.

Өткен күн мен келер күн күрес құрып,
Кей-кейде дәстүр-салт та жүр ескіріп!

Сәлемім де — көрсетер сый-сияпат,
Көрінгенге бере алман үлестіріп.

Атам әр кез айтатын: «Арың арла!»,
Семірмеспін сәлемнен, арыман да.
Қан базардың ішінде бәріне емес,
Сәлемін береді әркім танығанға.

Көңіл — теңіз, тербеліп тұрады айдын,
Сәлемімнен кетпесін құлап Ай, Күн
Білсем де, сыйламасам — сәлем бермен,
Басқадаң сәлем тағы сұрамаймын.

15.08.2001ж.

Мені білген,
дәл сондай-ақ мен білген
ғұмырымда талайларды көрдім мен.
Тәніме емес, жанға түскен жарадан,
қарап маған күлердей-ақ бар адам,
тірі жүріп өлдім мен.

Тірі жүріп талай мәрте өлдім мен,
жанып тұрып, жалғыз сәтте сөңдім мен.
Жүректегі айғыз-айғыз әжімдер —
қалған белгі сол күннен.

Қаным қайнап, сан қыршылды бармағым,
жәрдем сұрап жарыма да бармадым.
Тәңірім-ай, өзім-дағы қайранмын,
бәрі жұмбақ — қайтіп аман қалғаным.

Бәрі жұмбақ — қайтіп аман қалғаным,
кейде жұмақ, кейде тамұқ таңдарым.
жүректегі әжімдерді есепсіз
білем, білем есіме әркез салғаным,
өзіме аян қайсын қалай алғаным.

Тірлігімде ырыздықтың қауғасын
келем ұстап, жасап кейде саудасын.
Айдың, күннің амаңында адасып,
аспайтұғын қырлардан да әрі асып,
жүрем мүлгіп, дауға ілініп сау басым.

Оймен кезіп, қиыр-қиыр шалғайға —
қиял шіркін қияндарға салмай ма,
ондай кезде бәрін-бәрін ұмытып,
кете берем, кете берем аңдамай
мен сүрінер ор қайда,
мен құлардай жар қайда.

1997 ж.

Мұң

Сағым да — мұң, бұлт та — мұң, мұнар да — мұң...
тауыса алар мұң толы кім арманын.
Өлеңменен өрнектеп өмір кешем
халім бітіп, сөнгенше шырағданым.

Мұнар да — мұң, бұлт та — мұң, сағым да — мұң...
сүйгенімді сарылып сағынғанмын.
Кейде жаным мұңнан да медет тауып,
сары күздей сарылып дамылдадым.

Оймен кезіп шаңытқан шағылдарын,
шағынбадым, шақпақтай шағылмадым.
Қолтығымнан сүйеді демесін боп,
қуат беріп шаршаған шағымда мұң.

Білмейді ел ойда санын, қырда шаңын...
ойнаған жыр да — сағым, мұң да — сағым.
Өлеңмен оңашада ой бөлісіп,
өзімдей мұңдылармен мұңдасамын.

1997 ж.

Ойхой, құлыншақ күн,
Асау, албырт, әрнеге ұрыншақпын.
Қызық көрсем, қызынып, қаным қайнап,
Келетін елден оза бұрын шапқым.

Бігім келген,
бәрін де көргім келген,
Жүген-құрық тимеген ол күнде мен —
Шамшыл едім шашама шаң тимеген,
Желік буып шабардай көңлім дөнен.

Ойхой, ғасыр қандай —
Бәріне көзім жаңа ашылғандай,
Уақыттың үкіміне бас ұрғандай.
Жүремін аяғымды аңдап алып,
Жын-шайтаным біржола басылғандай.

Құлыншақ күн,
Алақұйын болғанмен күнің шапқын,
Жынын енді алдырған бақсыдайын
Кемпірге үйде ермек — қуыршақпын.

07.05.2001ж.

Құс көңіл ойға ұшты, қырга көшті,
Қалғандай көз ұшында жылдар ескі.
Құс салып, тазы қосып қусаң дағы,
Айналтып ала алмайсың жиырма бесті.

Бағытын қияндағы өрге беріп,
Бауырдай мамыражай өрген елік.
Қыз гұмыр қасымыздан, басымыздан
Қия алмай барады өтіп дөңгеленіп.

Күн дүние керуенінде жолаушымын,
Өзіммен ала кетер көп-ау сырым.
Жарым да жанымдағы біле бермес,
Жалғыз-ақ өлеңге айтар болар шыным.

Кең дүние қушиып тарылғанда,
Қиналып, жанталасып жан ұрғанда,
Қол ұшын беретұғын, еретұғын
Мұңдасым сенен артық табылған ба?

Қабығын құба талдың көп аршыдым,
Менің де өзім шығар болар шыным.
Қуанғанда, қиналып сауалғанда,
Тек саған ашпайтұтан жоқ-ау сырым.

05.08.2001ж.

Құрғыр көңіл әрнеге алаңдаған,
Бір тұғырдан тұрағын таба алмаған,
Жанар тұста алаулап жана алмаған,
Тиянақсыз, тірексіз алаң-далаң.
Жел көтерген қанбақтай көше-көше,
Кетем бе деп өмірден ізсіз-түзсіз,
Қиналады қысылып соған да адам.

Тау жағалап тырбанып, қиялап күз,
Әр төбені мекендеп ұялаппыз.
Тірлігіміз тірексіз, тиянақсыз,
Өмір кешсек дейміз-ақ қиянатсыз.
Жанды берген Төңірге қияр-ақпыз,
Бір күні тар табытқа сияр-ақпыз.

14.04.2001ж.

Маңдайыңа бақ біткендей бес елі,
Үлбіретіп үкілеген кеше елі,
Ойдан тепкен тасы өрге атылған
Әжептәуір әкім еді деседі.

Жаз гүмыры адамның келте қандай,
Аңыс бассан, алдыңды өрт орардай.
Өзіңді өзің қинайсын, қинайсын кеп,
Жабырқаған жаныңа ем таба алмай.

Таудан асып, қыр басып ұзардайсын,
Өзіңді өзің бір емес, жүз алдайсын.
Алдыңдағы әр асу арманыңдай,
Үмітіңді әйтеуір үзе алмайсын.

Біреуден төмен, біреуден сәл-сәл төуірсің,
Заманың жауыр, өзің де содан жауырсын.
Дерегің де жоқ, керегің де жоқ пендеге,
Үф десе болды, желге ұшып кетер қауырсын.

Құлап барып...

Жөн-ау осы,
Болмаса қате де бұл,
Ағын судай жосылып жатады өмір.
Аңдамай-ақ қояйын десем-дағы,
Шыдатпайды мазасыз ата-көңіл.

Жарым-ау деп, болмаса балам-ау деп,
Болмашыға болдырып, болам әлек.
Ойласа-шы шіркіндер қара шалдың
Бір сөзіне зар болып қалам-ау деп.

Қалғып кетсем, қарақшы тонар, Алла-ай,
Деймін де, күллі аймақты аралардай,
Ұйқысыз азап шегем оянып ап,
Тылсымға қайта айналып орала алмай!

Жанды қинап тірліктің күйкі лебі,
Жүрген менен кім қандай күй тіледі.
Төңіректің талсымын күзеткендей
Ауық-ауық ауладан ит үреді.

Пәк дейсің ақ дүниеде күнөдан кім,
Тайғанап тегіс жолда құлағам мың.
Мыннан, мұннан алыс жүр десе де ылғи,
Мың мен мұнды келеді сұрап алғым.

Мыңның мұңы, бітпейтін мұңның мыңы,
Ежіктетпей ешкімге білдім мұңы.
Жүрегіме қабылдап алдым ба екем
Мың жүрекке түсетін күйдіргіні.

Көзін сүртіп сөзіммен жылағанның,
Қолтығынан демесіп құлағанның,
Жүрегіме жосықсыз жүк арттым ба,
Жұбатсам деп көңілін бір адамның.

Аман өтіп өрден де, еңістен де,
Ара түсіп ұрсысып-керіскенде,
Әуре-сарсаң күй кешіп келемін де,
Өзім құлап жатамын тегіс жерде.

Шырмап-матап бергендей Құдай маған,
Шарығында тағдырдың шыр айналам.
Өзіннен өзің безіп кете алмайсың,
Болмаса тегіс жерде құлай ма адам.

Өзім — бәз, мәз қалпында бәрі әндеткен,
Қатар жүрер кезім-ақ тамам көппен.
Мына жалған фәниден алаңдаумен
Мен де өтем, әкем де, анам да өткен.

Азайған ба мен шалқып айтатын ән,
Толқын ұрған кемедей шайқатылам.
Ертеңім ертегідей еліктіріп,
Құлап барып, қарманып, қайта тұрам.

09.04.2001ж.

Фәни жалғаннан жақсы да, жаман да кетпек,
Тіршілік — мәңгі үйренер адамға мектеп.
Сен жоқсың, бауырым, мені іздеп жан досың келді,
Сағынып жүрер көрмесем, ағам бар ед деп.

Сен жоқсың, бауырым, сен үшін жан досың келді,
Ағаңа демеу сонысы, әл болсын да еңді.
Тірі жүргенде досыңның барлығы демеу,
Кім керек қылар ертең күн өлгесін мені.

Ішім ғаламат — қаңтардың қары бораған,
Кей-кейде көктем, көкмайса жанымды ораған.
Пенде көңілім алмасып, арбасып тұрса да,
Іздейтіндерін сарылып сағынады адам.

Сүрінбес жерде сүрініп, сүрінер жерде...
Сүрінбей кетсең, ол да ерлік, білінер демде.
Досың көп еді, бауырым, қадірін солардың
Бағаламаппын сен өзін тірі жүргенде.

Қысқа ғұмырда әркім-ақ алаңдап өтпек,
Өкпе-назы бар қуырған заманға да ептеп.
Қуанып қалдым аңқылдап өзің келгендей,
Досың келгенде осында ағам бар ед деп.

1998-2001 жж.

Тәубаға келу

Қызығыңды айтып,
Қылығыңды айтып күлдіріп,
Қойсаң да кейде бірденелерімді бүлдіріп,
Мәз болып соған,
Түк болмағандай жыр қылып
Отырсам деуші ем,
Елесің қалды есімде,
Қойғандай Тәңірім атаңды мен-зең, жыңды гып.

Алпыс алты жас — бесінім бе,
Әлде кешім бе...
Ойлаймын кейде өмір сүремін не үшін деп.
Қылақып шығып, қиылып түскен құрақтай,
Бота көздерің, ай маңдайың қалар есімде.

Алып берердей аспаннан жұлдыз, айды да...
Көңілім бар еді,
Тәңірім соған қойды ма?
Ағайын-елдің егілгеніне де жылаймын
Жеңілдетем деп ортақтасатын қайғыма.

Жаныма жақын,
Жарасатындай сол қылық,
Ертемен тұрып,
Екі үйдің арасын жол қылып...
Асыққан жандай жүтіруші едім өзіне,
Ауырғанымды ұмытып,
Еркімді соған көңдіріп.

Кім көлкелей алар аспандағы алыс Ай, Күнді,
Көңілімді Тәңірім тағынан бір сәт тайдырды.
Жанашыр жандар ағылып жатыр естіген
Жеңілтеміз деп, сөйілтеміз деп қайғымды.

Ағалар сөзі көңілімді Күнге аударды,
Жер-бесігіндей тербетіп тұрар тау мәңгі.
Ел қамын жердей Едіге болсын деп едім —
Тірілеріңді періште болып қорғай жүр,
Жаратушы Аллаһ ұмыттырмасын тәубамды.

22.01.2002 ж.

Шығандап кетпесең де асып елден,
Достарың көп қамалап қасыңа ерген.
Кәдуілгі азаматтық құжат алар
Соқталдай жігіт болдың жасы келген.

Тепкенде домалардай тасың өрден,
Өміріңе жаңа бір ғасыр енген.
Атаңды тек тыңдамай, ақыл да айтар
азаматсың он алтыға жасы келген.

Өмірде қанша күрес, қанша майдан,
Жақсылығың жайнасын жан сарайдан.
Сені бір қыр асырып жіберсем деп,
Балапандай баулыдым қаршадайдан.

Жақсыңды жақын тұрмақ, жат білерін,
Өнеріңе қуанып, шат күлерін
ұғатұғын жастасың, балапаным,
ұша бер биігіңе, бақ тіледім.

11.05.2001ж.

Адам өлмейтін болса,
қысқа ғұмырда қасірет көрмейтін болса,
артында Құдай барын ұмытар еді —
сонда кім ұтар еді?..

Шалдығып-шаршамайтын болса,
біреуді біреу сағынып аңсамайтын болса,
бар мен жоқтың арасын бөлмейтін болса,
қыршынынан қиылып өлмейтін болса,
әй, қызық болмас еді-ау ол-дағы онша...

Тірлікте аузымыздың салымын-ай —
аз бен көптің ұмыттық санын ұдай,
мынау жұмыр жердегі ит пен құстың
болып кетсе әулие, бәрі Құдай.

Мен де мықты деуменен, сен де мықты...
қоян да өзін ересен ер деп ұқты.
Жоғалта алмай келеміз бойымыздан,
ойымыздан «мен!» дегіш пенделікті.
Аузы қисық болса да, аяғы ақсақ —
ханның қызы бар қыздан ең көрікті.

1997 ж.

Ақын ем көкірегіне жел түнеген,
кезім аз елегізіп, елтімеген.
Еркіндікті аңсаған ерке көңіл
ұшыра алса жарады ұясынан
ер сезімін көтерер еркін өлең.

Сұлу өлең, ерке өлең, еркін өлең...
елегізген сезімнің серпіні өлең.
Керегі не өлеңнің өлекседей,
Самал болып жаныңды желпімеген.

Астасқанда түндері күніменен,
Қуанышы ақынның, мұны да өлең.
Қой күзетпей, ой баққан адамдардың
бәрі жақсы біледі мұны менен.

Бәрі жақсы біледі мұны менен,
Қиналсам да кейде күн-түніменен,
Сырласардай жанымның сырыменен
тұмай әбден қинайды шырын өлең,
Туа қалса, бақыт қой шыныменен.

Бір ауылдың әу баста түлегі едік —
егін ексек, тал ексек, бір егелік...
дейтұғындай арманы, мақсаты бір,
Бірақ бәрі бөлінді жүре келіп.

Тумысында шап-шағын ауыл еді,
Тарқамайтын әр күні сауық еді.
Қазір бәрі қанырап бос қалғандай,
жабырқаған, табылар ауыр емі.

Бағы тайып, дәурені озғаны ма,
Қолы қысқа, жетпейді созғанына.
Қараша ұрмай, қар жаумай тозғаны ма?!
Тітіреніп кеткендей тұла бойым,
Көкірегімнің қиялын қозғады ма?

Жат бауырдай жатырқап қайран ауыл,
Жат біреудей қарсы алды-ау қаймана бір.
Алып-ұшып алдымнан жүгіретін
қайда жеңге, қайда аға, қайда бауыр?..

Тағзым еткен үлкенге түрегеліп —
тас емшекті жібіткен түлек едік.
Тасбауыр боп біз дағы кеттік пе екен,
Қиял қуып, шет жайлап жүре беріп?!

Армандап ең аңсап кеп құярымда,
Құшағына оралсам, сиямын ба?!
Көз ұшында бұлбұл боп бұлдырайсын
Алыс қалған армандай қиялымда.

Дүние кезек

Көшір, Тәңірім, кешірсең, кешір мені,
Біреулердің еліріп, есіргені —
Тағы қалам ұстатты, ұсақтатты,
Сөзге сөз келген тұста бұғып қалсам,
Ақын қылып жараттың не үшін мені.
Тіл ұшында у қалса, өртенермін,
Онда тілдің тіл болмай, кесілгені.

Кімі ұсақ, кімі ірі?.. тоғыстырып,
Өлі менен тіріні соғыстырып,
Көп іс қылып, жүргендей оң іс қылып,
Жатқан кезде үйретіп орыс қылық,
Елдің ішін ірітіп, іріткі салып
Жүргендерге бір тоқтау айтпаймыз ба,
Ұйқы-тұйқы қойғанша қорыс қылып.

Аласарып әулие шынар-шындар,
Мүжілгендей, күй кетсе, кім аршындар.
Қалқиып топ көбейтіп жүргеннен соң,
Ұрарсындар, сылқитып сынарсындар,
Ерте-кеш пе, құтылып тынарсындар,
Армандарыңнан солай шығарсындар,
Кештеу барып бәрін де ұғарсындар.

Қалып қойып талайлар қатарынан,
Қашқақтайды тірліктің шатағынан.
Қап майданға сайланып шыға алмайды,
Садақ тартып, найза да сұға алмайды,
Арғымақтан жал кетіп, ат арыған.

Қиналасың қыбынан қысыр сөздің
Қиып түспей, шөңгедей батарынан.
Бұрынғыдай шығандап ұшпаған соң,
Сен де бір шәу тартқандай ата қыран.

Шалқып аққан арнасы ортаймастай,
Табанынан бұр кетіп нар таймастай,
Тайраңдайды ағалардың төбесінде,
Қытымыр қақбас болып қартаймастай,
Шаңырағы шатырлап шайқалмастай.
Іштерінен бәрін де оқып туған —
Жарқылдап шықпас дей ме қайта алмастай.

Сырын ұқпай — не жетпей, не жеттінің,
Өздерінше өлермен, өжет бүтін.
Жымияды мылтығын кезеп тұрып,
Ойламайды ойлаудың керектігін,
Алмағайып дүниенің кезектігін.

Ұлағатын ұқтырар ұлан қайда,
Ұша алмаса көрінер қыран майда,
Тірі пенде кезегін бір алмай ма,
Өзіне сенбесе адам ұрандай ма?
Маңып жүрген түйені соқыр десең,
Тиетінін білмей ме Құнанбайға.
Білсе, орынсыз биікке шығандай ма,
Айтыңдаршы, осыны кім ойлайды, ә?!

15.07.2001ж.

Жанарымда мұң бар ма бүгін менің,
Сол мұнның сырт көздерге білінгенін
қаламай-ақ, келіп ем сыр алдырмай,
Демек, бұл «артистіктен» сүрінгенім.

Бермеуші-ақ ем ешкімге жайда сыңай,
Нар жігіт сырын сыртқа жаймас ұдай.
Шынымен бір осалдық кетті менен,
Жанымның жанардағы айнасын-ай.

Қайтсін-ай, оңай деп пе ең оған-дағы,
Сезімнің ақтарылып тоғандары...
Көктемгі көшкен сендей бұзып кетті,
Жоқты — бар, барды жоқ деу обал-дағы.

Мұң бар шын жанарымда, жанымда да...
Көріп жүрген пақыр ма ем бәрін жана.
Талай тоңып түскенмін мұз суға да,
Талай күйіп-жанғам от-жалынға да.

Жанымды да тәнімді шылап термен,
Өмір мені сынаудай сынап берген.
Шымбайыма батса да шыдай берем,
Елу жыл еңсе бермей шыдап келгем!

Ей, қонғаны рас болса өнер деген,
Азырақ сөз сөйлейін өлеңменен.
Адам Ата, Хауа Анадан бермен қарай
Жол еді жалғасса да көнермеген.

Бәріміз сәби болдық інгалаған,
Тіршілік алға тартты, тынбады әман.
Кешегі үлдеген ұл мен қызды
Бір кезде ер жетер деп кім қараған.

Мәз болдық күлісіне, жүрісіне
Сәби деп мін тақпадық бір ісіне.
Есейді ел-жұртының кез алдында,
Жастықтың махаббатсыз тынысы не.

Басында сіз де, біз де байқамадық,
Дәстүр бар келе берер қайталанып.

Екі жас жақсылықпен тілек қосса,
Кер тартып, басымызды шайқамалық.

Өзімен балайтұғын елді бірге
Жақсының жақсылығы — кеңдігінде.
Жас едік біз де кеше жарқылдаған,
Ата мен ана боппыз енді міне.

Жалғасып күн артынан күн келеді,
Жақсыңды жарқ етпесе кім көреді.
Тілегін екі жастың хоштамасақ,
Біздерді жиылған жұрт кім дер еді.

Жалғасып күн артынан күн келеді,
Бар екен кіші ағаның іргелі елі.
Өмірден не көрдім деп айтар еді
Адамның ойнамаған, күлмегені.

Өмірде жақсы да бар, жаман да бар,
Қартайса қас жүйрік те шабаңданар.
Ойлайық жас тілегін жас көңілмен,
Ұл мен қыз саған қарар, маған қарар.

Өсірдің сен баланды гүл болсын деп,
Іші алтын, сырты күміс — нұр болсын деп.
Желге де қақтырмадың бәйек қағып,
Бақыты қайда жүрсе бір болсын деп.

Тигізбей мәпеледің желге, күнге,
Жалғанда тең таппадың тенгеруте.
Иншалла, сол ниетің қабыл болып,
Айтайын жарыдым деп мен келінге.

Отырсың құтты қалам тұрағында,
Айтарсың қате болса сұрағымда.
Тағы да мақтанайын жарыдым деп
Құдай қосқан құда мен құдағиға.

Өсірдім мен де ұлымды күн болса деп,
Жақсымен жаны жайсаң бір болса деп.
Тіледім ата-баба аруағы
Қолдаса,

Иығына пір қонса деп!

Аш бөрідей қамалаған ой мынау
енсемді бір көтертпейді, тойдым-ау.
Жырым жыр ма, бұлыңғыр ма күндерім,
Гүлдерімді айыра алмай қойдым-ау.

Аспан ашық, жарық сынды айналам,
Осы мені ұғатұғын қайда адам?
Төңіректің түтіні ме, тымырсық,
Сыртым мазан, ішім қазан қайнаған.

Қалған жүрек бөрінен де шайлығып,
Алмакезек арпалысқан қайғы, үміт...
Бүгінгіңді өткізесің бүрісіп,
Еңсе түсіп, ертеңіңді қайғырып.

Білем бәрін, бұрынғыдан қарқын кем,
Күдіктеніп көлеңкелі әр түннен,
ойлайтыным: құлап түссең бақыт қой
Өзінді өзің алып жүрер қалпыңмен.

Күдік кетсе, үміт күтіп әр күннен,
Тырбапасың тартпаса деп нарқым кем.
Мың күн жұмақ тірлігіне бір күндік
жетпейтінін білесің де, қайтадан
жүре тұрсам дейсің осы қалпыммен,
жақсы тұрмақ, жаманын да өлімге
қимайтұғын халқыңмен.

21.04.2001ж.

Алматының жөні бөлек

Тау болып толағайдай тұрмасан да,
Дейтіндей тау ұлындай жырла, самға.
45 жыл мен де енді алматылық,
Шыр етіп Алматыда тумасам да.

Ініні өзімсіңсем, сен дегенмін,
Ауырсам, жырмен жанымды емдегенмін.
Несіне көлгірсимін, күнім үшін
Елпідеп көрінгенге ермегенмін.

Елпідеп күнім үшін ермегенмін,
Бойыма шақ бағам бар елге менің.
Алматының тобырын әу бастан-ақ
Миллионнан асырсам деп келмегенмін.

Жетісудың тауларын, далаларын,
қалаларын... армансыз араладым.
Жұлдызым да жанды алғаш осы жерде,
Туды осында ұл-қызым, балаларым...

45 жыл қарын да, жаңбырын да,
Түн түнегін қарсы алдым, таң нұрын да.
Еліктегем, қуаныш, бақ, мұңым да...
Көріп келем, бір содан тағдырым да!

Шүкіршілік, көрген жоқ бағым қайтып,
Ойдағымды тіке айттым тарынбай түк.
Басқаның сөзін емес, тек өзімді
Танытуға тырыстым, барымды айтып.

Қуанышым арнадан асып, толып,
Бұла күшім бәр-бәрін нәсіп көріп,
Жүргенде жас жүрегім алабұртып,
Сол кезде-ақ Алатауға, Алматыға
Ұққанмын қалғанымды ғашық болып.

Мен келгенде, ғажайып мына халық,
Құшаққа ап қауышардай тұра қалып.
Көшелерде алма өсіп, арықтарда
Сылдыр-сылдыр жататын бұлақ ағып.

Жамырыған жағалай шамдары да,
Арайлаған көкжиек, таңдары да,
Құстар ұшып-сайраған бау-бағы да...
Шақыратын алыстағы арманыма,
Нұр құярдай шуақпен жанға мына!

Берместей көз жұмсаң да жанға тыным,
Жер бетінің жұмағы — жаннатының,
Тереңінен нәр алған тамыр жайып
Мен де бір перзентімін Алматының.

Бала күннен аңсатқан арман қала —
Қанат берген шығандап самғаута да.
Шақырса да Туған жер — орман, дала,
Алматыдан әйтеуір оралтпайды
Тас төбемде бағымдай жанған жаңа.

Көңілімді арман-ойлар қоршап әлі,
Бірегей биіктерге жол салады.
Батысы, Шығысы да, Күнгей беті...
Қауышып өз ұлыңдай қарсы алады
Қайың, терек, қарағай, аршалары...

Әйтсе де, шалғай шықсам көбіне-көп,
Басқалардан жақындау көрінді ерек.
Құшағына алады қуанғандай,
45 жылда қалдым ба бауыр басып,
Әйтеуір, Алматының жөні бөлек!

29.06.2001ж.

* * *

Ақиқатты айту қиын, айтпау-дағы қиянат,
Кімге салмақ сала аласың, кімді сөгіп кінәлап.
Сөз шіркіннің көрген күні — қайыршының тірлігі,
Жөн тапсам деп таусыласың тар тесіктен сығалап.

* * *

Өлең — менің аларым, берерім де,
Өлең — менің биігім, тереңім де.
Ата-анамның қанымен қанға сіңген
Дүниеге шыр етіп келерімде.

Содан бері кеудемде жыршы бұлақ
Сылаң қағып ағады,
Түрші құлақ!
Жер тынысын тыңдаймын,
Жел тынысын...
Елу деген белеске бір шығып ап.

Тартқан ерек тағдырдың сыйы маған —
Бәрін естіп,
Кеудеме құйып алам.
Жырга зерлеп шегемін кестеменен
Тіршіліктің күмбірлі күйін әман.

Мен сөнбеймін тұрғанда төбемде Күн,
Жамыраған жырларым — көгендерім.
Бақытым да,
Сорым да маңдайдағы,
Қуанышым,
Қайғым да Өлең менің!

Не етсем екем

Не етсем екем,
У-шудан қайда қашып кетсем екем?
Бірақ қайдан табамын жансаяны,
Тыныш ұйықтаймын қай жерді етсем мекен?

Шанышқақ тиген өгіздей тулайды жер,
Көз ілінсе, азынап шулайды жел.
Адам қайтіп ерлікке бас тігеді,
Мұқалып жатқан кезде тумай жігер.

Тыныштықты іздеп кетер ем,
Қайда барам?
Бермегенін Тәңірдің қайдан алам?
Бірін бірі мүжіген қайран адам —
Таппай қойдым жұмақ жер айналадан.

Қайда да — у-шу егесіп, ерегіскен...
Жегі құрттай бір-бірін жеген іштен.
Зоры қор боп, көрінер қоры зор боп,
Аласарып барады өр еңістен.

Тағдыр жазса, кім оған ара тұрмақ,
Әке сыйлап, болмаса аға тыңдап...
жатқан жасты көрмедім, содан шығар —
Жанбай қойды жарқырап жанатын бақ.

Жел аударып қанбағын қудалаған
Бақ іздейміз бағызы қу даладан.
Маймыл болып қайтадан кетпесе екен,
Маймыл болып ту баста тутан адам.

Жаным — жайлау,
Көңілім ақ жармадан,
Қайтіп ғұмыр кешеді тақ жанды адам.
Мына өмірден көшеді талай бейбақ
Көкірегі кен қалпында бақ жанбаған.

Сиқыр өлем сусыған сағымдардай,
Үнсіз қалам көп жерде жағым жармай.
Еңбегім — еш, тұзым — сор... талай жерде —
Сынап келем сынаудай бағымды, Алла-ай!

Не етсем екен, япырай, не етсем екем,
Қайда қашып у-шудан кетсем екен?
Бірақ қайдан табамын ЖЕРҰЙЫҚТЫ,
Тыныш ұйықтаймын қай жерді етсем мекен?!

Жақсы-жаман...
Тіршілікте бәрі ұмыт
Бірде шалқып,
бірде қайта тарынып...
Мәңгілікке аттанасың ақыры,
Пенделіктің азабынан арылып.

Қош айтысып мына фәни-жалғанмен,
Аттанасың жеткізбеген арманмен,
Тар табыттың аясында көз жұмып
Жаңдай бейне шаршап барып алған дем.

Қуба жонда мың құбылып бұлтарған
Алдауменен алдырмаған түлкі-арман.
Бәрі-бәрі, бәрі артыңда қалады —
Аяулың да жанарынан нұр тамған.

Қызуы-от, .
Қызығы көп жалғанда
Армансыз ем деген сірә жан бар ма.
Хан да өткен,
Қара да өткен дүниеден
Алла шіркін аларыңда тандар ма?!

Біреу алай,
Біреу былай дегенмен,
Біреу Адай,
Біреу Құдай дегенмен,
Ажал атты айдаһардың алдында
Жақсы-жаман...
Бәрі бірдей теңелген.

Жарымжан зейнетақым бар

Киетін киім, ішіп-жейтіндей ас қамын
Ойлайтын тағы ауыртар миды басқа мұң
Жоқ менде, ондай кезеңнен өтіп кеткенмін —
Пайгамбарымыздың жасынан да асқан жастамын.

Айтқан соң бүкпей айтатын түгел батыра,
Үяттау болса да, ақын дейтуғын атыма
Тірлігім сай ма — зейнетақым бар алатын
Жетіп-жетпестей төлейтін пәтерақыға.

Келмеске кетті бұрынғы сый мен күй, атақ...
Ақын демейді, пақыр да демейді шын атап.
Өсірдім, бақтым — әкелік қарыз-парызым
Десең де, ылғи баладан сұрау — ұят-ақ.

Сұрағанда да бетіңнің арын бес төгіп,
Бәрін міндет қып айта берердейсің естелік.
Қуанатындайсың құлағына ілсе ескеріп,
Тұра алатындайсың ертемен қайта, кешке өліп...

Елге де бердім балаға берген күшімді,
Шырқатып биік ұшырдым қиял құсымды.
Қажыға барып бәз біреулердей қалқиып,
Шарлаған жоқпын Шамды, Меккені, Мысырды...
Қуратып бүгін құнымды кімдер түсірді?!

Қол созған көкке ақын дер енді кім мені,
Қу жаңды бағу — міндетім сынды күндегі.

Жүйке мен жүрек — тозығы жеткен, қырық құрақ,
Кемпірдің қас пен қабағын бағу білгені.
Жатқан жаңдаймын тірліктен мүлдем баз кешіп,
Айнала қымтап, бекітіп алып іргені.

Бала жасымнан жағалап жайлау — жыр елін,
Ел еңірсе, езілген егтей жүрегім,
Жылап та оятқам түндердің тылсым түнегін.
Кұнара көктеп, жылара мектеп өзгерткен
Соғыс кезінің соры қалыңдау ұлы едім.

Бары-жоғыңды қас-қабақтармен барлайтын,
Серпіліп кетіп серілік құра да алмайтын,
Шақырып жатпаса, көршіге-дағы бармайтын,
Үйкүшіктікке үйреніп кеткен жаңдаймыз
Еркекпін-ау деп өзіңді өзің алдайтын.
Үйқың келсе де қиялмен кезіп қиянды,
Қайран күндер-ай Жер-Көкті тегіс шарлайтын!

Өзінің отына өртеніп өзі лапылдар
Кім еді кеше арыстан жалды ақындар?
Қызуы қайтып, қызығын айтып өткеннің,
Кім не десе де құп көріп, бәрін мақұлдар —
Тоты құстаймыз тордың ішінен тақылдар.
Жаныңды бағып, жыртығыңды жамай алмайтын
Сол тотыдаймын,

Жарымжан зейнетақым бар.

Заман-ай

Білек те кіл пәс,
Жүрек те дімкәс,
Шалағай —
Апыл да-тапыл аяғын басқан баладай
Көкке жығылып, шөпке сүрініп қор болдық,
Ертеңім не деп өлген-тірілгеніне қарамай,
Қалғып ішетін,
Қарғып түсетін заман-ай!

Қатар оянып таң тауығымен сәріден,
Жатар омалып тірлігіннің де сәні кем.
Шағылып тауы, қағылып қалғандай бәрінен —
Алданып жүрміз, жан бағып жүрміз дәрімен,
Алып бәйтеректей айрылып қалған нәрінен.

Жұлдыз көрінбей көмескі тартқан көгімнен,
Ойменен өлшеп шамалайтындай көбін мен,
Еңсем езіліп, елеусіз жандай көрінем.
Содан да ма екен айтатыны елдің түңліп
Қартайған шақта көрі жуық деп төрінен.

Көзіңді жұмсаң, ұйқы дейтұғын құт келмей,
Өзіңді кіл сан құбыжық ойлар күткендей,
Ертеңің — елес, алдында арман ақ таңың —
Ертегі де емес өртеніп отқа жатқаның,
Қуаныш-қайғы...

Бәрі де бәрі... біткендей.

Былайғы кезде айтуға бәрі,
бәрі оңай —

Жарқырап күлуге,
Жадырап жүруге жарамай,
Ертеңінді ойлап шақшадай басың шарадай,
Қызығың менен қызуың қайтып бара ма-ай.

Жана алмай от боп, босқа бықсыған шаладай,
Ішкен-жегенің әл болып бойға таламай,
Көлдей көңілің кешегі дарқан даладай,
Уақытың өтіп, бақытың кетіп бара ма-ай?
Қалғып ішетін, қарғып түсетін заман-ай!

15.01.2002 ж.

Өзіме жүктей өз денем

Алтын да емен,
Күміс те емен,
Жез де емен...
Үлбіреп тұрған шыттаймын осы кезде мен.
Баяғы Есләм дейді гой, қайдан білсін ел
Ішіме кіріп, жанымды ұғып-сезбеген.

Көзім бар,
Көріп-біліп жүргенмен жай бәрін,
Өзіме аян тұғырдан биік тайғаным.
Басқаны қойып, қырық жыл қасымда жатқан
Кемпіріме де жүре бермейді айбарым.

Бәз баяғыдай аспанда әлі Ай да Күн —
Қол жетпес жерге қол созатындай қайда күн?

«Жазасың, — дейді, — жаны жабырқау, күйкі жыр»,
Шапшып қайтемін,
Көңілімнің жадау сиқы бұл.
Ояу жүріп-ақ қалғып кететін кезім көп,
Түнде тыныстап қанбаса қайтем ұйқы бір.

Көңілің бөлек,
Өмірің-дағы бір бөлек —
Көтерсе қайда жабырқау жанды жыр жебеп?

Ағаларым бар, інілерім бар сергітіп,
Сері сезімді оятып кетеді күнде кеп.

Буынға түссе де, бұйым болмайтын жартылық,
Қызылыңнан да, қызғыңнан да тартынып
Жүргеннен бе екен, күлгеннен бе екен көріге,
Қарға адым жерге қажып жетемін алқынып.
Өзімді өзім аялауменен, аяумен...
Көкірегіме қалмады ма екен шаң тұнып?

Алтын да емен,
Күміс те емен,
Жез де емен...
Асуы биік тап болдым қандай кезге мен?
Аруларды алып алақанда аялайтұғын —
Бүгінде менің өзіме жүктей өз денем.

28.01.2002 ж.

Болмаспын қаһарман да, қайраткер де,
Алтын да тұғыр емес айбатты ерге.
Бойда барым жетеді бір басыма,
Көтеріліп келемін жайлап төрге.

Таң атарын білемін, күн батарын,
Қиян кезіп қиялмен түн қатамын.
Бір күнгі саулығыңа жетпейді екен,
Жисаң да дүниенің күллі атағын.

Кей «мықты» көрген күні сірә ғаріп,
Көңілге көп ойлардың тұнары анық.
Құдайының қимаған атақ-данқын
Қай биікке шығады сұрап алып.

Өкінем, тірлігіме неге опынам,
Жырларым бар жағалай ел оқыған.
Кей-кейде төрдей биік көрінеді
Берекелі босағам деп отырам.

Көз салып бұрынғыма, кешегіме,
Өткеннің ой жүгіртсем есебіне,
Жақсы, жаман... көргенім артта қалып,
Келіп қаппын алпыстың бесеуіне.

Ауырсам, жанға дауа, азығым — ән,
Қасқыр боп көрінбедім азуы қан.
Алда қанша жолым бар жүретұғын,
Бәрі, бәрі... Алланың жазуынан.

30.06.2001 ж.

Білмесем деймін

Өзімді өзім алдаумен күн ұтам ба деп,
Өлең өремін ауырғанымды
 ұмытам ба деп.
Содаң да шығар, көбінде жазғандарымда
Қалатұғындай жанымның мұны таңба боп.

Тамырын басып уақытпен тілдесердеймін,
Жанымды жеген жегідей жыр кесел кей күн.
Қуаныш, қайғы арбасып-арпалысқанда,
Ұйықтап кетіп, бірін де білмесем деймін.

12.02.2002 ж.

Өри-сәрілеу әуремен күн кешердеймін,
Бірде желдеймін,
Сөгілген бірде сендеймін.
Сенделіп жүріп, өлеңмен емделіп, күліп...
Тамырын басып уақытпен тілдесердеймін.

Қалқам, шыннан сұрадың ба халымды,
Ашып айтсам ойымдағы барымды —
Екі аяғым жүрісінен жаңылған
Әлсін-әлі бір-біріне шалынды.
Өмір-өзен ыңғайдына ілесіп,
Секілдіміз ықтап аққан салынды.

Шынын айтса, бұл ағаң шын бітіп жүр,
Шалқарында шалқымайды бітік жыр.
Шабытының аяғына жем түсіп,
Серпіне алмай, шыбын жанын күтіп жүр.
Жадыраған жайлауынан ел көшіп,
Жұртта қалған жүн-жұрқаны түтіп жүр...
Бұл ағаң шын бітіп жүр.

06.05.2001 ж.

Қайран Ғабем

(толғау)

Ұлылықтың болған ба шеті, шегі...
Ордалы ой тамырыңды бекітеді.
Айтары жоқ жандардан арқалы ел
Жүзге жетіп жатса да не күтеді?..

Кемедей қозғалатын қайраңда әрең,
Қақтырып сөз қанатын сайран дәурен,
Сенен де өткені ме қыс қағымда,
Ғасырдың ғұламасы қайран Ғабем!

Күндер де бірі кетіп, бірі келіп...
Уақыттың күзі жетіп, күні кеміп,
Өрелі ойдың ордасы Одағымда
Орының бос тұрғандай үтірейіп,
Өзіңді іздейді көп күңіреніп.

Сездірмей сыздатса да жанды мұңы,
Байқалмайтын дабыра, шаң, дүбірі...
Толтырып маңғаз қалпы тобымызды,
Жүретін секілденіп ханның ұлы.

Ұққанға сөздің нарқы — мың қаралық,
Ойларың жанды орайды мұңға малып.
Таудан басын алатын тас бұлақтай
Жүректерге жол тартар жылғаланып.
Алыстаса Алатау да шыңдарымен
Көрінер көз ұшында тұлғаланып.

Бал қарағай, сал қайың жері тұнған...
Жау келсе, ел шетінде ері тұрған.
Сарыарқа, қасиетіннен айналайын
Мағжанды, Сәбит пенен Сені туган!

Күй кеуде күмбір-күмбір сырға жақын,
Күннен күмбез көтерген сырбаз ақын.
Ойларымен өлместей өрнек тізіп,
Қасиетті қара сөзбен жыр жазатын.

Алмағайып уақыт та асқынады,
Жасты — кәрі, көріні жас қылады.
Жаһұт жырлар жеті қат жер астынан
Жарып шыққан асылдай тас тұманы.

Шын-өрде де өрекіп, шалқымай тұқ,
Тірліктен тілемеген жартылай құт.
Оятып өлкелерді, өркенді елді —
Ойларын кетсем дейтін сарқып айтып.

Кезде де тұйықтарға тірелетін,
Кезде де мың тіріліп, мың өлетін,
Тағдырдың талқысына талай түстің,
Маздатып жандырсам деп жүрек отын.

Жерді оятып, тағы да жырды оятып,
Жалпақ жұртпен бір тұрған, бірге жатып...
Жүректерге нұр құйған әр сөзімен,
Жеткізсем деп еліне күнде бақыт.

Емшісіндей заманның, ғаламның да...
Ел күңіренсе, көкірегін малар мұңға.
Тек өзі құныкердей ар алдында —
Сезінетін тұрғандай дар алдында.

Дүние — дода,
Бәріне араласқан,
Өлген-тірілгеніне қарамастан,
Жан беріп, жан алысқан, жағаласқан...
Обырдай отыз жеті — көз алдында,
Жанады жер өртеніп, жанады аспан.

Арасында адасып ел даудың көп,
Бірін бірі түтіп жеп, келді-ау күндеп.
Көкірегін көлкелемей оққа тосты:
«Бейімбет жау болса, онда мен жаумын!» — деп.

Аққудай айдындарда жүзіп келген,
Өлместей ой өрбіткен үзіктерден.
Бабадан қалған мирас — мәрт мінезбен
Аямай досқа жанын үзіп берген.

Тарихын ел орнына қойғанда әрең,
Ертеңнің еншісі не?
Ойланбап ең.
Қасіретті мол тартқан ұрпағыңа
Тығырықтан жол тапқан қайран Ғабем.

Жұлдыз дейміз...
Жұлдызды кім алмады,
Алмағайып арман да мың алдады.
Тізгіні басқа қолда —
Өр елдің де
Алды бұлдыр болатын тұман бәрі.

Өзі емес, өзгенің шамын жағып,
Ертені аргы беттен сағымданып...
Сырт көзге көсегесі көгергендей,
Өлермендей өзеурең күн кешетін,
Төбедегі төренің малын бағып.

Дәмін татып қуаныш, қайғының да...
Өзің жүздің өзіңнің айдынында.
Табаныңның астына мұз төседі
Тайғанақ тұғырыңнан тайдыруға.

Ұлылыққа құшағын жайғанда Әлем,
Пір тұтар тірі сөздің Пайғамбары ең.
Ел төрінде орының қаңырап тұр,
Аңырап тұр, қасиетті қайран Ғабем!

Діні, ділі жоқ елдің сиынардай
Пайғамбарсыз, киесіз күйі қандай.
Өзің барда Одақ та көрінетін
Тентегін тыйып ұстар Биі бардай.

12.01.2002 ж.

Қос жұлдыз

(Баллада)

Жазира, жаздың майда бір кеші еді,
Шалғынмен жүрген адам гүл кешеді.
Сарыарқа самалымен сусындаған
Көңіл-ай, жас сәбидей күнде өседі.
Тумаса осынау жерде Сәбит, Ғабит —
Тап мұндай сұлулықты ел білмес еді.

Жәннат жер қайда да көп көзді арбаған,
Жаныңды соның бәрі қозғар ма әман.
Қаншама асыл жайында шежіредей —
Аңыз боп айтылардай сөз қалмаған.
Бабалардан жалғасып балаларға —
Басынан талайлардың озған ғалам.

Ірім бе деп ойлаймын, пірім бе деп...
Сиынсам, көтерердей жырымды ерек.
Екеуі екі шыңындай Алатаудың —
Елестету сірә да мүмкін емес
Қос шырақтай бірінен бөлек.

Айыра бастағаннан ақ, қараны,
Жазғандарын келеміз жаттап әлі.
Сәбиті бар елміз деп,
Ғабиты бар...

Бар қазақ ұлдарымен мақтанады.
Айбыңды екі арысы,
Екеуіңсіз
Ашылмай қалар ма еді бақ-талапы?..

Арқаның жел тербеген дала гүлі,
Көзді арбар көркем өлең — тау, адыры...
Көктемдегі көшкіндей көз алдымда
Тоғысып жатыр жөңкіп бар ағыны.
Айналып оралғандай бала күні —
Отырды ойға батып қайран Ғабем,
Қас қағымдай екен-ау — қандай қысқа
Сексен менен сегіздің аралығы.
Алыстаған сағымдай мұнарланып,
Біртүрлі шұбарланып бара ма үні?..

Байқап ем келген бойда-ақ, бағана мен,
Сағыныш сарғайтты ма сананы әрең...
Қаншама қауышса да қаламенен,
Көңілі қалғып барып ояңды ма
Адасып тапқандай-ақ Ананы әрең,
Балаға қандай ыстық Ана деген,
Данаға қандай ыстық дала деген!
Қызығып кереметтей келбетіне,
Аққудай айдындағы тербетіле...
Жұлдыздың жанарымен қарады әлем.

Шарқ ұрып сан қиялдың жетегінде...
Шарлаған алыс, жақын шет елін де,
Енді ұқты таңданудың бекерін де,
Меккеге күнде барып қайтса-дағы,
Өткізген бір сәтіне жетпейді екен
Қасиетті ата-баба мекенінде,

Шып ұққандай құдіреттің не екенін де!
Ол, бәлкім, ойлады ма осы сапар
Қоштасып ақтық рет кетерін де.

Әсіре әшекейге төзбес зман,
Айтулы маңғаз қалпы, сөзге сараң.
Сол кеште ақтарылды-ау жұрт көзінде,
Біз білмес шыға келді өзгеше адам.

Қоймайтын жамандыққа жаны ұялай,
Сыр тербеп отырды бір қариядай.
Ай, жұлдыз аспандағы құлақ тұрді,
Жұрт кейде күңіренді, жылап, күлді...
Армансыз ағылды-ау бір дариядай!
Сырдың кеші ұласып жыр кешіне —
Көріңді сән ұядай, ән ұядай.

Ақтарылды Сәбең мен Мұхаң жайлы...
Қай кеуде, көр болмаса, тұтанбайды.
Көңілдер сөгілгендей көбесінен,
Гүлдің де мөлдіреген бүрі ашылды,
Көмілген көмбелердей мұра сынды.

Қанша жаз содан бері, қанша көктем...
Емен де бүршік жарды, арша көктеп.
Артта алыс жылдар қалды жұмбағы көп,
Құбылып көңілдерді дел-сал еткен.
Қоштасып отырды ма туған жермен,
Шет жайлап өмір бойы аңсап өткен.
Тағдырының тылсымын іздейтіндей
Әр жаққа алып ұшқан әр себеппен.

Аялап сал сезімді құсбегідей,
Сексенде серпін атып,
Күш кемімей...
Үшқындап ойларынан от өргендей,
Бал сезім жерден басын көтергендей,
Бір сөзі бір сөзінен түскен үдей.

Қызығын тіршіліктің шеттеп көріп,
Із-түзсіз баз біреудей кетпепті өліп.
Тірлігінде-ақ айналған аты аңызға;
Жүргендей әлі күнге ортамызда
Ауыл, көше, сәулетті мектеп болып...

Аспанмен астастырып биіктігін,
Әр сөзінен даланың жиып гүлін,
Қойғандай, Кеңсайға емес, қалың елі
Қастерлеп жүрегіне сүйікті ұлын.
Ғабеннің оттай ыстық құшағына —
Бәріміз жүргендейміз сыйып бүгін.

Жасаған қиянаты жоқ біреуге,
Қиянат — осы өмірден өтті деу де.
Қара сөзден кеткендей қамал соғып
Алауы басылмайтын оты кеуде —
Данадай даңқы биік,
Көк тіреуде!

Тебіренбей жүре алар ма ел дегенде ер,
Еміренбей тұра алар ма ер дегенде ел.
Сәбең менен Ғабенді қатар туып,
Ән-бесікте аялап тербеген жер,
Тербеген жер, көңілімде көлбеген жер!

Мұнартып көз алдымда өрден сағым,
Тұрардай ауып әр кез елге аңсарым.
Ғабенді өз анадай тербеген жер
Мені де тербейтіндей келген сайын,
Ай жүзі ажарланып көрген сайын.

Сәбит, Ғабит!
Бірі — іні, бірі ағадай,
Ғасырмен қатар тутан гүламадай.
Екеуін тербеген Жер — Алтын Бесік,
Екеуін өсірген Ел Ұлы Анадай!

Тіден терең-тұңғиық теңіз жоқ деп,
Егіз туған жандардай, егіз көктеп...
Ел мерейін көтерген бірге жүріп,
Өнерге де өлместей егіз боп кеп.

Жинасам сол Анаға ғалам жырып,
Сыйласам жер-жаһанның тамам гүлін, —
Тебіреніп, жас баланың күйін кешем,
Аз болып көрінердей маған бүгін.

Ақын ба толқымаған, шалқымаған...
Шабыттана бермейді әр күні адам.
Қос жұлдыздай туа қап бір мезгілде,
Қазағының көгінде жарқыраған.

Ақ сарайдай алдымнан ашылатын,
Ақша нұрдай әр қырдан шашылатын,
Дос түгілі, дұшпан да бас ұратын,
Сәбит, Ғабит ғасыры десек еді
Қос жұлдыз қатар жанған ҒАСЫР атын!

03.02.2002 ж.

Ғабитке

Арқаның жазығынан самал есіп,
Тербеген қиялымды дала — бесік.
Ақын болсам, алтынға буланғаным
Ақ иық бабаларға қарап өсіп.

Қасіретті, қасиетті аймақ — шеңберлерім,
«Елімайлап» еңірген ерлер демін
Сіміріп жастайымнан жұтып өстім,
Қожаберген, Шал ақын, Мағжан, Сәбит...
Туып-өскен бесікте тербелгенмін.

Үйренген ұлагатым елден менің —
Жүйрік пенен жабыны теңгермедім.
Көкірегі кен жандарға жақын жүріп,
Ертерек ұқтым ездін ерден кемін.

Құлазыса көңлім шерден менің, —
Тірі өлгенім, жөргекте жерленгенім.
Айтқаны нысанаға дөп тиетін
Көз емес, көрдім сөздің мергендерін.

Басынан күнде өткеріп гадауатты,
Ел үстінен сел жүріп, заман ақты.
«Бейімбет жау болса онда, мен де жаумын!»
Деген сөзден көргендей ғаламатты,
Жанашыр жұрт жүрегін жаралапты.

Қопарылып кеткендей сен дүбіле,
Құшиып жүре берген кең дүние.
Ішін тартып ерінің ерлігіне,
Күніреніп кеткендей енді міне.

Көштен қалмас әйтеуір қосақ үшін
Өркім баптап бәйгеге ит қосады шын.
Бар ғұмырда жұлдыздай қатар аққан —
Елім мақтан тұтады лайығымен
Бір тамырдан нәр алған қос арысын.

Айдынындай шалқыған теңізінің
Сибан-керей — десеңдер негізі кім.
Қазағымның көгінде жарқыраған
Сәбит-Ғабит — қос жұлдыз, егіз ұғым.

Алда дәйім бәйгенің аламаны,
Қара сөздің қайыспас қара нары
Сарбаздарын самсаған ілестіріп,
Сәбит-Ғабит көш бастап барады әлі.

13.08.2001 ж.

(Мақтай Рамазанұлына)

Кесек біткен келбеті, нар тұлғалы,
Батыр дердей қазақтың шартындағы.
Жетпіс жылда жеті күн аттан түспей,
Қуантумен келеді халқын да әрі.

Сөз сөйлесе, тыңдайтын тұнып халқы,
Сұғынбаған әрнеге жұлып-тартып.
Қасқиып қарасына көз тоймастай,
Әлі күнге қыздарға жігіт қалпы.

Бөліп-жармай өрін де, еңісін де —
Бәйек қағар мен үшін, сен үшін де...
Көрі-құртаң, кемтарға қолын созып,
Қыдыр болып көрінер ел ішінде.

Көз тоймастай тұғырлы тұлғасына,
Келбеті — анау, қарайды кім жасына.
Қазақтың қас батыры деп қалардай,
Осылай қоя салсаң шың басына!

Зердесінде ізгілік тұнған әман,
Ойларыңды өз ойындай тыңдар адам.
Тектілігі тебіндеп тұратындай
Бабалары Шопаннан, Зілғарадан.

15.04.1998 ж.

Қазақтың Кәкімбегі деп...

Дәм-тұзы тартып алыс-жақынның, шеттің де...
Қырандай самғап, қиянды шарлап кеттің де...
Әкім ғана емес,

Ақын боп елге оралдың,
Айтшы, Ағатай, айдай арманына жеттің бе?

Ақиық қырандай туатын ақпан, қаңтарда,
Тастүйін тағдыр сенбесе, салмақ артар ма?
Отқа, суға сап өрлікті сынау — салт ол да...
Ұғып келемін бәрін де сенің арқанда.

Өмір — тайталас,
Тағдырын қайсы,
Ал таңда —
Алдыңда — мың жол.
Ерлікті сынау — шарт ол да.

Оңай-ақ шығар естірге, бәлкім, айтарға,
Қақаған қыста қыранның балапанындай
Туғаның тура желдің өтінде, қаңтарда!

Айқұлақтанып шытынап тұрғанда сынып күн —
Көкірегінді боранға тосып шынықтың.
Астын ақтарып, үстін де кезіп дүниенің,
Сұлулық сырын басқадан ерек шын ұқтың!

Басыма кейде қиындық түскен кезде көп,
Сен арқылы ұқтым:
Алтын мен күміс, жез бөлек.
Мәриям апам жақындау болып тұрса да,
Аға деп кеттім, айта алмай қойдым жезде деп.

Салдардан да сал,
Серілерден де серірек,
Шыққан биігі, шекпен-шені де тегі көп,
Атын айтсаң-ақ білетін тегіс төңірек,
Мақтана қалсам, сен жалғыз-ақсың айтарға
«Көріңдер, міне, қазақтың Кәкімбегі!» деп.

Сүрініп тұрдың,
Жүгіріп қайта түрегел,
«Кім?» деші көне — қателеспейді, біледі ел,
Жәй біреуі болсаң, жығылғаныңды да кім
елер.
Інілерді желдің өтінен қорғаштап,
Алдымызда асқар тауымыз болып жүре бер!

25.01.2002 ж.

Ағаға сыр ашу

Қардың астында көктеген .
Жауқазындай боп гүл аштың. ∫
Жарыса шығып көкпенен, .
Балауса күнінде-ақ қыр астың. .
Ат болар құлын секілді
Бәйкен ағаға сыр аштың. .
Есейіп кетсең де ертерек,
Еркешке жүрдің еркелеп,
Көп шарлап жердің кіл астың.
Жарысқанменен жарыстың,
Алысқанменен алыстың,
Шәкірті болдың Қаныштың,
Жақсы-жайсаңмен табыстың,
Ақын болып та бүр аштың,
Ағасы болып Тұмаштың.

Жезкиік ұшқыр арманың —
Сарыарқа төсін шарладың.
Бүгінмен тоқтап қалмадың,
Ертеңді оймен барладың.
Мәскеуде жатып, Нүкісте...
Арал, Арал деп зарладың.
Табиғат-тылсым бойлатпай,
Тереңге тартты қармағың.
Ақынның жаны азапшыл —
Аз емес берген, алғаның.
Қай қиырларда жүрсең де,
Құшағын жайды алда күн.

Жетпіске келген тойыңда
Жалындап лаулап жанар ем.
Қылау жоқ, аға, ойымда,
Дүниеде жоқтың бәрін де...
Сен үшін іздеп табар ем.
Қаусырулы қақпаларды да
Жүрек дүрсілімен қағар ем.
Құдірет болса қолымда,
Алтыннан Алқа тағар ем.
Арғымақ тартып алдыңнан,
Торқалы тон да жабар ем.
Атымтай Жомарт атанып,
Үлкен-кішіден бата алып,
Келген елге де жағар ем,
Женгелерге де жағар ем.
Өреңді биік өсіріп,
Өзім де өсіп қалар ем.

Беу, аға, несін сұрайсың,
Салған соң уақыт бұлай сын,
Баз біреулермен туысып,
Баз біреулерімен суысып,
У ішер жерде су ішіп,
Су ішер жерде у ішіп,
Тұлпар-тірліктің жалынан
Айрылмай жүр інің тырысып...
Еретіндерге ере алмай,
Беретіндерге бере алмай,

Жүретін жерде жүре алмай,
Пайданың жолын біле алмай
Жүрген түріміз міне, Алла-ай!

Сабылтып ойды санамен,
Даланы кездің қаламен...
«Жезкиік», «Аңсау» сазына
Кұлағын тосты бар әлем,
Мақтанып жүрем, Аға, мен.

Бәріне қанық көңілім,
Біліп те жатыр оны кім.
Тіркесіп қалған секілді
Дәрі-дәрмекке өмірім.
Басылған жаңдай салығым,
Жұмбақ-сырларға толы күн.

Сонда да болса, ағатай,
Өзіңе қарап марқайып,
Бел тұтып және шалқайып,
Отырғаны осы ініңнің
Өзіңнен бұрын қартайып.

Көңіліне, сірә, келмесін,
Жетпіске аман келгесін,
Сексенге жетпей сері боп
Сыр алдыру да — Ерге сын,
Ақында және Әкімде
Санаулы шығар теңдесің,
Жасын да Тәңірім аямас,
Бағы мен Тағын бергесін.

Ағаларың мол алдында,
Інілерің де бар артыңда.
Жауапкершілік те зор мұнда,
Азамат ердің салтыңда.

Тілейді ел,
Сүйген халқын да...
Жүз берсе Тәңірім көпсінбен,
Тоқсаннан әзір тартынба.
Дихан-Баба жүр жыр егіп,
Алқынба, әлі алқынба!

Арғымағым жоқ, тоным жоқ,
Пенде-пейіл-ай, қысылдым.
Тартынып қалар жолым жоқ,
Түйсіксіз емен, түсіндім.
Көңілімнің көгершініндей
Жырымды көкке ұшырдым.
Арғымақ азар, тон тозар,
Жайымды, Аға, түсінгін.
Қабыл ал мына тойыңда
Жанымның жарық-жарқылын
Төбеден нұр ғып түсірдім,
Сырымды гүл ғып ұсындым!

Айырмай ақты қарамен,
Сарсылып оймен, санамен,
Өнерге көмген көңілін,
Өлеңге берген өмірін,
Бұралаңы көп жолының,
Ассам ба деген өрі мың...
Қайыспас қайсар қара емен,
Ие, киесі — қара өлең —
Арман арқауын бір ескен,
Соныңнан қалмай ілескен
Ақын інінмін, Аға, мен!

14.01.2002 ж.

Сәлім ағаға

(Сәлім Құрманқожинге)

Тіршіліктің кеңейтіп арнасын көп,
Тоқтамас тірлік көшін алға сүйреп,
Келесіз ел мен елді табыстырып,
Әулие бабалардың жалғасы боп.

Өрлігін мақтан қылып айтар елі —
Даланың иір бұтақ бәйтерегі.
Өзіңіздей болмаса көсемдері,
Өсер ме елі,

Момын жұрт қайтер еді.

Күндерді бастан кешіп қиын да азап...
Уақыттың тарта білген күйін ғажап.
Кішкентай ауыл емес, аудан емес,
Сізді, Аға, біледі дүйім қазақ.

Шоқтығы биік тұрған дара құз деп,
Мақтанып айта жүрер Ағамыз деп.
Малынып күндей жылы мейіріңізге,
Өзіңізден тағылым аламыз көп.

Әрқашан бел көрердей өз Ағамыз,
Сіз барда бойды да еркін жаза аламыз.
Кір шалса көңілімізді, күнге қарап,
Бет бұрып құбылаға, құлшылық қып,
Пенделік күнәмізден тазарамыз.

Кемедей желге қарсы, өрге жүзген,
Тұлғасы басылардай көзге бірден.
Сырт жұртқа сыншыл, міншіл көрінгенмен,
«Мінекей, қазақ қандай ер!» дегізген!
Сұлулық сымбатындай елестейді,
Қатар тұра қалсаңыз жеңгемізбен.

Құдайға құлшылық қып, малдас құрған,
Белдессе, балуанды да жамбасқа ұрған.
Байырғы жоргасынан танбас бір жан —
Сіздей-ақ болар қазақ қаршадайдан
Жер мен Жер, Ел мен Елді жалғастырған.

Жүр талай айтылып та, жазылып та,
Уақыттың сөзін сөйле, назын ұқ та...
Жұрт жалғыз барып жүрсе

әр ауылға:

Сіз бірге алып бардыңыз жеңгемізді
Қасиетті Меккеге, қажылыққа.
Бұл да тағылым ұға алар азаматқа,
Қатыны көп, еркегі аз ұлтқа.

Секілді шамшырақтай көңілі нұр,
Өнеге өсер жасқа өмірі жыр.
Сіз өткен пайғамбардың жасындай жас
Дәлелдеп тұрғандай-ақ соны ғұмыр.

Туғанбыз Теріскейде Сіз де, мен де,
Сүйеусіз шықтық талай құз-беленге.
Ауылымыздан жырақта жүргеннен бе,
Мәз-ақпыз бір-бірімізді іздегенге.

Алашқа аты мәлім өз Ағамыз,
Жақсылыққа баладай мәз Ағамыз.
Сіз жайлы ойымыздың бастауы бұл,
Байырса, әлі талай жаза аламыз.

11. 12. 1998 ж.

Уақыттың жүгін көтерген,
Қайыспас қайсар қара нар —
Сіздерді жырлап өтем мен
Пайғамбарыма барабар.

Қауқиған көрі қара шал
Әулием десем, жарасар,
Әмбием десем, жарасар,
Аман жүріңіздерші, Ағалар!

Төреге дәйім тең көрер,
Жаныма шипа-ем берер,
Еркелігімді кешіретер,
Тентектігімді кешіретер,
Жел-құздан қағар панамдай,
Ақылман асыл анамдай
Аман жүріңіздерші, Жеңелер!

16.09.1998 ж.

Жұлдызды елдің «Жұлдызы»

1.

Елімнің елдігін де, ерлігін де
Дауылды, желді күнде, селді күнде...
Жырлап келген жалғасы «Таң», «Шолпанның»
—
«Жұлдыз» бүгін сексеннің сеңгірінде!

Тарихпен таразыла.
Әлі бала...
болса да Ел деп соққан жаны дара!
Шыңыраудан сыр тартса, **ШЕЖІРЕДЕЙ**
Тереңіне жеткізбес кәрі-дана!

Сексен жыл.
Қысы, жазы, күздерін әр
Көктемдей гүл көмкерген,
Үзгені — нәр.
Сел сеңгір тұнығына бойлап кетсең,
Талай-талай тарланның іздері бар.
Жанын айт
Жалын атқан жырға құмар,
Тыңдай алсаң, сазды күй, сыр да ағылар...
Мағжан, Сәкен, Бейімбет, Ілиястың
Жетсем деп, жетпей кеткен **ШЫҢДАРЫ** бар.

Тарихтың тұнығындай тұнған арман
«Елімайға» ұласып, мұңға оранған.
Шытырман көп мұраты қазағымның
Көмбедей көзі ашылмай құмда қалған.

Фәниді тектен текке фәни дер ме,
Арысты — Арыс, Ерді — Ер деп таниды Ел де.
Бабалардан қалған БАҚ талбесіктей —
Тұғыр болған Мұхтар мен Сәбитке де,
Қос пырақтай Ғабит пен Ғабиденге!

Аялаған қазақтың құндыз жырын,
Ер жетсе де еркелетер ұл-қызды кім?
Қара сөздің қаймағын қалқып ішкен —
Сеңгірінде сексеннің «Жұлдыз» бүгін!

Хас талантты тұлелер тұғыры бар,
Сөз мәйегін сүзгілеп, шын ұғынар.
Жұлдызды елдің «Жұлдызы» мәңгі жарық,
Ұлтының ғұмырындай ҒҰМЫРЫ бар!

Көтеріп Көкжиектен Ел түңдігін,
Сексенде қанаттанып, серпіл бүгін.
Жасай бер, мәңгі жасар жырға қосып
Егеменді Елімнің еркіндігін!

«Жұлдыз», міне, сексен дейтін сенгіре
Келді дейді,

Сенбедім бе, сендім бе?
Ата жасын байқамай да қалдық па,
Жүргеннен соң «Жұлдызымен» ел бірге.

«Жұлдыз» енді сексен дейтін сенгірде,
Шын ба осы, — ойлап қалдым мен бірде.
Туа салып сөзін сөйлей шыққаны
Ғаламаттай Едіге боп елдің де.

«Жұлдыз» — жұлдыз,
Жақсы көрер жан атам,
Түлеп тұрған жаңа «Шолпан», жаңа «Таң».
Қуансам да, мұңайсам да — сырласым,
Жан сырымды жалпақ елге таратам.

Сексен жылдық арман-мұңы Алаштың,
Сексен жылдық жанған нұры Алаштың.
Жауқазындай жарып шығып қар астың,
Бабалардан қалған жыры Алаштың.

Жыл дегенмен,
жылы мыңға ұласқан,
Шабытындай бабалардың шын асқан.
Қай кезде де менің көңіл күйімді
«Жұлдызым» боп ұғатындай мына аспан.

Көп пе осы,
Мен шықпаған аз ба шын,
Шотқа салып көрмегендей өз басым.
Сексен жылды сексен мыңға баладым —
Қуанғаннан өз атамның өз жасын.

Тұлпарлардай темір қанат, түйақты,
Көкірегімнен телегейдей күй ақты.
Мың сан жұлдыз жанып, сөніп жатқанмен,
Сөз — «Жұлдызым» мәңгі жанар сияқты.

23.02.2002 ж.

Осындай-ақ болсын да...

Келе ме хал-жайымды білгілерін,
Білгенде кім таңырқап, кім күлерін
Тап басып айта алам ба, айналайын,
Көңілім құстай ұшып жүрді менің.

Аға болса,
Ол өзі дара болса,
Дара болса,
Бірегей дана болса...
Сумандаған суық сөз, сұқ көздердің
Дарымасын білемін маған онша.

Іні болса,
Тағы да ол ірі болса,
Еліміздегі екеудің бірі болса,

Айтпасам да айналам ұғатындай
Тақа жаман болмасын күнім онша.

Қарасам, көз тоярдай айналама —
Қамқоршым қайда да іні, қайда да аға!
Жел өтінде жапырағын жұлып-жеген
Бәйтеректей қорғаны, орманы жоқ,
Жан емеспін жеке өскен айдалада.

Бірінен бірі биік ағам, інім...
Шуақ шашып шығардай жаңа күнім.
Бақытқа мастығы ғой дей салыңдар,
Тарқамаса әлі де балалығым.
Алпыстың алтауына келсем-дағы,
Асаудай басылмаған бар арыным!

Толтырып інімді аға, ағамды інім,
Мен үшін қуанардай ғалам бүгін.
Қатарымнан кеммін деп қалай айтам,
Алыстап артта қалса алаң күнім.
Қариялар ілгеріде айтатұғын:
«Осындай-ақ болсын, — деп, — жаман күнім!»

Рауаны секілденіп таң алдының,
Нұр сезім көкірегімде жарар гүлін.
Еңсемді биіктетіп әкеткендей,
Еліктіріп ертеңге барар күнім.
Көңілім шуақтанып, қуаттанып,
Көтеріп кетердеймін ғалам жүгін.

31.01.2001ж.

Өлеңнің Құлагері

Шертілер шежіресіндей даламыздың,
Шыңдық бар шыңырауында әр аңыздың.
Тұлпардың тұяғындай тас қашаған
Шабысын талай көрдім ағамыздың.

Желпіген әні — самал, жыры — айдын,
Аққудай аялаған сырын ай, күн.
Домбыра шанағынан ән шалқыған
Өзі әрі көзіндей Ыбырайдың.

Әз бабаның ұрпағы — жиені ед деп,
Халқының да көрсетер сыйы ерек көп.
Қайда жүрсе, көтерген төбесіне,
Қазақтың әні менен күйі өбектеп.

Естіріп көкіректе ән самалын,
Әр танды қуанышпен қарсы аларын
Өзі ғана біледі, сөзі дара —
Ұмыттырып қояды шаршағанын.

Құла жонда көсілген құба белі,
Шамырқанар шапқанда жыр әлемі,
Қол соғып рахаттанып тұрады елі,
Көрдіндер ме дегендей мына мені.
Өзінің де мерейі өсіп тұратындай —
Өлеңнің өрге шапқан Құлагері!

1999 ж.

Тілейтінім — бір сенің амандығың

Шетін көріп қатенің, бұрыстың да,
Бетін көріп төбелес, ұлыстың да...
Осы ортада Адам боп өскеннен бе,
Бәрі де оң, секілді дұрыс мұңда!

Өтті ағалар — жолбарыс, арыстандар,
Желқанатты жүйрікпен жарысқандар...
Шындық үшін шырылдап алысқандар,
Шапқанда, тұяғынан шаң ұшқандар...
Елім десе, егіліп-еміренер —

Едігелер тербеніп-тебіренер,
Бәрі жақын, жаныма таныс жандар!

Мұхандарды оқып жүріп көзім көрді,
Тұзды басып алатын көзірлерді...
Жас күнде қаның ыстық, жадың да алғыр,
Ұмыта алман өзін де, сөзін де енді.
Ұлылықтың ұқтырып ұлагатын,
Аялап-әлдилердей сезімдерді.

Жерлесім деп Сәбеңді, Ғабенді де...
Сүйсінетін ибалы сәлемдіге.
Екелетер бірі жоқ скеуінің,
Жетімсіреп қалғандай жаны жүдеу
Әдебиет дейтуғын әлем міне!

Жатқа да жақындатар жыр адамды,
Көп тыңдадым Іле-ағам, Жұбағамды.
Алыстаған айбарлы Алатаудай —
Тірлігінде ұғыпты кім Адамды?
Сырлы сезім төрбейді жүрегімді,
Анамның бесігіндей, сірә, мәңгі.

Одақта Олжаспенен бір уақытта
Жүргенім — қара дердей шынға шық та.
Өткен күнде белгі жоқ деу — ағат сөз,
Жеткен бар, жетпеген бар бұл бақытқа.

Аға, інідей,
Арамыз жиырма күн,
Қатар көріп тірліктің сыйын, нәрін...
Жүргеннен бе, көкіректен құйылды әнім.
Бірге өткізіп әкеміз Әбекен мен
Анамыз Фатиманың жиындарын,
Қуаныштың бір көрдік бұйырғанын.

Жазушылар Одағы Ақ Ордамдай,
Ақ Ордада бар еді бағам дардай.
Енді айналып іздесем, табам ба, Алла-ай?!
Шаңырағынан шырайлы нұр құйылып,
Көрінетін басыма бақ орнардай.

Құс көңіл көкте ме екен, жерде ме скен,
Қимай-қимай бір күні мен де кетем.
Ел қамын жер Едігедей ерге мекен,
Көңілің мұнда ма екен, шерде ме скен,
Өлгенше жыр-бесікте тербеп өтем!

Мұң да бар, қуаныш бар жанарда көп,
Ағалар өткен талай Ақ Орда деп.
Өзіңді көргенше ылғи асығамын,
Кешіксем, мәңгі көрмей қалам ба деп,
Білемін кей-кейде өзі жаман да әдет.

Алыстым біреудей-ақ алысқанмен,
Жарыстым біреудей-ақ жарысқанмен.
Саған деген көңілімнің қаяуы жоқ,
Баз біреуге көңілім қалысқанмен.
Сенің бір бұрышыңнан ұя табар,
Кеудеден көкала үйрек — жан ұшқанмен.

Өмір-дария азаймас арнасы әлі,
Арман-аққу айдынан алға асады.
Ұлылардан басталған ұлағат та
Ұлылар ұрпағымен жалғасады.

Жақсы күнім көп болды, жаман күнім,
Шабыт та шөу тартты ма,
шабан бүгін.

Қарға аунаған түлкідей түлеп тұрып,
Қайта бүршік жармайды тамам гүлім.
Көз жұмсам да көңілім мәңгі ояу,
Ой өрбітіп, тұрардай жыр тербетіп,
Тілерім — мәңгі өзіңнің амандығың!

30.01.2002 ж.

Марат 60 жасқа толғанда

(Марат Кенжегозинге)

Мамыр-көктемде туыпсың,
Мамыр-арманды қуыпсың,
Даланың таңғы шығындай
Мөлдірсің, таза-тұнықсың.

Мөлдірсің, таза-тұнықсың,
Бетіңді нұрмен жауыпсың.
Ел деген жаны — Едіге,
Ел жайын сендей кім ұқсын!

Ел жайын сендей кім ұқсын,
Талайды көріп-біліп шын,
Көңіл-безбенге саласың,
Сезімтал, сері жігітсің.

Жазың бар, көрген бар қысың,
Өмірдің нелер талқысын,
Тарпысын, бітпес шарпысын...
Басыңнан бұлттай өткеріп,
Жақсы-жаманды көп көріп,
Ат басын бүгін тіреген
Қайырлы болсын АЛПЫСЫҢ!

Арайлап атқан таңы нұр,
Көктемдей нәзік жаны гүл
Мараттай марқасқа ұл туған
Әулеттің үлкен бағы бұл.

Өмірдің соңы, басы елес,
Алжып-қартаю — бәс емес.
Алпыс — наркескен ақ алмас,
Шалдықтың тіпті басы емес.

Нысана қылып бетке ұстар,
Тағы бір асар шеп тұстар,
Дәл күні кеше ел тойлаған —
Махаңдар асқан 70 бар.

«Осымыз қалай?» дескенде әр
Түйінін ойдың шешкен нар —
Абызы алты алаштын
Бәйекен асқан 80 бар...

Көрінгенменен шеті нәр,
Босай беретін тетігі әр —
Одан аргысын көрерсің,
Тоқсаныңа бір жетіп ал.

Көктем бір емес күзбенен,
Тонады жаурап мұз-денең.
Қызуы қайтқан құрсұлде —
Қызықтырмайды жүз деген.

Жайнамаған соң көзің нұр,
Қайнамаған соң сөзің құр,
Алабұртпайды көңіл де,
Ал көргің келсе, өзің біл!

30.05.1999 ж.

(Төлеген Досмағанбетовке)

Елге әйгілі айтардай сенің ісің,
Болса дағы мен — аға, сен інісің
Төрелердей төбеге көтеретін,
Төлешжан, көп іріден сен ірісің.

Көріп жүрміз інілерді, ағаларды,
Көңіліміз көркейіп, арайланды.
Ұлыларды жүресің асқақтатып,
Мүсінмен тірілтіп талайларды.

Жүрсек те шарлап талай, кезіп қырды,
Бірімізге бірімізді тез ұқтырды.
Түбіміз бір туыспыз қайда дағы —
Аурухана бір жерде кезіктірді.

Қаны қызса, шабады пырақ өрлей,
Шамырқанып бағынды сынар ердей.
Жайшылықта жабулы жабыдай-ақ,
Ал бәйгеде қанатты Құлагердей.

05.06.2001 ж.

Ерке күйеу

(Өзіл)

Қайреке-ау, қайнаға мен қайны ініңіз —
Таптырмайтын табиғи байлығыңыз.
Бірінен келсе соғым-сыбағаныз,
Басқалардан қосымша шайлығыңыз.

Қасыңда Жәпкең мен Нұрахмет
Базардан алдырған жоқ бір асым ет.
Кеспей, теспей соратын қайын берген
Аллаға айтпайсыз ба мын рахмет?!

Шалықтап Сарыарқада сейіл құрып,
Айналған мерекеге жай күніңіз.
Сөре толы жал-жая, қазы, қарта...
Шарада шәрбат шұбат, майлы қымыз.

Бір басында куәлік екі бірдей,
Алаулаған алқызыл шеті гүлдей.
Жалғыз кемпір зыр қағып жетелеген
Көрінбейсіз соғыстың жетіміндей.

Көбіктерін көпіртіп сіміресіз,
Ханзададан кем дердей қай күніңіз.
Достармен бөлісем деп ойламайсыз,
Қайтсе де жараспайды-ау, әй, мұныңыз.

Толастамас бүтінін ертең етсе,
Қыдырғанда соңынан ерте кетсе.
Бөркімді мен аспанға атар едім,
Қайын жұртым тап сендей еркелетсе.

Кіріс көп те, шығыс жоқ сізден шығар,
Қайда кетіп жатады айлығыңыз?
Мемлекет қорғауыңда бір басыңыз,
Айлық сізге не керек, жай жүріңіз.

Қиналмадың көп жұрттың еркегіндей,
Өмірің көрер көзге ертегідей.
Басқа — басқа, төс берген Әлжекең де,
Арғындар алшаңдатқан ерке күйеу.

Еркіндігің — талайға елес-арман,
Біреу — арттап, біреуі — демесе алдан,
Ондай күп көзімізден бір-бір ұшар,
Қандай қазақ өзіне теңесе алған —
Шыр еткенде жейдешен туган бала,
Үйіп-төгіп Құдайым бере салған.

Айтпасты айтады адам күйіп кетсе,
Қырық жыл мен де күйеуім, биіктетсе.
Келеді дәл өзіңдей еркелегім
Әлжекеңдей, Жәпкеңдей қайнағалар
Мейірімін төбемнен үйіп-төксе.

Қиял-ғажап, ғұмырым ертегілеу,
Фәни-тірлік көрінер келте, жүдеу.
Күй-домбырам мұңымды шертеді деу
Тосып елге тосаңдау естілгенмен,
Болсам-ақ деп тұрамын ерке күйеу.

1980 ж.

Ерке жырың

(Қасым Аманжоловқа)

Еңсесін езген ауыр зіл батпандай
Ойларын кіреукелеп жүрді ақтармай.
Сырлары жеті қабат жер қойнында —
Көңілінде аршылмаған кір жатқандай,
Күпия, шешімі ауыр жұмбақ бардай.

Айбынып, айбар шегіп жауларына,
«Дауылдап жатқан кезде дау-дабыра»,
Өзге емес, өзі айтып өз жайында —
Сыр ашқан ағайын-ел аумағына,
Көңілін жырмен жұбап, аулады ма?

Қия алмай жалт-жұлт дүние — кең мекенін,
Тағдырдың тезіне сап терлетерін,
Көкіректен жаһұт-жыр селдетерін
Ұқты да, ой маржанын төгіп-төгіп,
Қалдырып жүре берді елге тегін,
Кім біліпті тез келіп, тез кетерін.

«Жігіттің көріп жүйрік, шабанын да»,
Малынып шала мұңға, пала-мұңға,
Қалғандай Барсакелмес аралында,

Шық тұнып, сыр ойнайтын жанарында.
Жауқазын жаның жұқа-ақ, көңілін мұқап,
Бәйгең көп алмай кеткен заманыңда.

Секілді тау өзені тасынатын,
Тасынатын, заматта басылатын,
Көктемнің шуағындай ашылатын,
Анадай қиянатқа ашынатын,
Алланың ақ жолына бас ұратын,
Жанымен жақсылыққа асығатын,
Тым ерте қалай тындың, асыл ақын —
Асыл ақын — өмірге ғашық ақын?!
Дүниенің тұтқасы менде болса,
Өзіммен жалғар едім ҒАСЫР атын!

Жолыңды кес-кестеген кіл жырынды,
Ұстауга жарамастай шылбырыңды,
Алдыңды аңдағайлап орай шауып,
Қиядан көрінем деп қылғынулы.
Көкірегі көк тіреген сондайлардың
Мың жырына бермес ем бір жырыңды.

Нұрлаптың көңілінің шарайпасын,
Келсе де дүниеге талай Қасым,
Жұлдыздай көкжиектен ағып түскен —
Қасым бола алу да талайға сын,
Өзіңнен бола алады қалай басым?!

Қапатты қиялындай ертегінің,
(Ертегіні серік қыл ертеді кім)
Жыраарында шалқыған бірде шаттық,
Бірде Қорқыт күйіндей шертеді мұн.
Десе де, Еркін Елдің аспанында
Қыраңдай қалықтап жүр ерке жырын!

Afafa naz

Бұлақ агып дариядан табар арна,
Отсыз пенде алау боп жана алар ма?
Бойымдағы отымды өшірмеңіз,
Іні албырттау болады аға барда.

Қарағандай бөлшектеп бірді екіге,
Бірде бие мінезім, бірде түйе.
Сіз жоқ жерде мақтанып тост аламын
Адуыңдау ағаның құрметіне.

Өтіп жатыр күндерді күндер қуып,
Арқаласам ағаны — гүлденді үміт.
Кейде көңіл алаң боп жүргенменен,
Білесмін кімдер алыс, кімдер жуық.

Жүргенмен нелер жайсаң, нелер қасқа,
Әр-әркім Сізге жақын келе алмас та.
Екі ұдайда шырылдап отқа түсер,
Айтыңызшы, кімнің бар менен басқа?

Ерке Есіл — Атыраудың Жайығындай,
Кім оның ойлап жатыр жайын ұдай?!
Дара түру Сізге де жараспайды
Тасқа өскен қырдың қайсар қайынындай.

Мен де білем қадірін бір ағаның,
Еркелетсең, еркең боп жүре аламын.
Тура сөзді тура айтам Сізге еліктеп,
Білем, кейде талайға ұнамадым.

Ұнамадым,
Көп жерде ұнамадым,
Берген бе Алла әркімнің сұрағанын.
Көп алдында көлбендеп жүтірмедім,
Тапсам-ау деп жағудың бір амалын.

Бүгінде өрт мінез аз,
күлкі — майда,
Батып жатқан ешкім жоқ шыақымайға.
Қалаңыз, қаламаңыз, соңыңызда
Мен бармын, бәзір сірә кете алмайсыз,
Жалғыздық жарасқан тек бір құдайға!

(Темірхан Медетбекке)

Мол-момақан, тойған қоңыр қозыдай,
Майда-мамық, жанға жайлы сөзі май.
Хатшылығын күлкісімен көмкеріп,
Інілігін ұмытпайды өзі ұдай.

Тіршілікте көп не керек пендеге,
Пенде шіркін көп нәрсеге кенде ме.
Асынқырап кеткен кезде ойлаймын
Темірхандай болмаймын деп мен неге.

Алас-күлес өте берген қалай күн,
Көрген ол да өрт мінезін талайдың.
Ширек ғасыр бірге жүріп... қайранмын
Шарт мінезі жұқпағанға Адайдың.

Қоңыр қозы Қоңыратқа тіркелген,
Домбыраның шанағындай жыр-кеуден.
Майда мінез жетпейді әр кез ағанда,
Аңқылдаған әтір-сезім бүркер ме ең.

Мына өмірде талай жылап, уандым...
Талай құлап, талай тұрып Ту алдым.
Осы жолда Темірханды аядым —
Он жыл бойы істеп жүріп, Одаққа
Хатшы болып кетпегеніме қуандым.

20.08.2001ж.

Бірімізді біріміз біліп жүрміз,
біліп жүрміз әрі іштей күліп жүрміз,
ит ұлыған кеудеміз алай-дүлей,
сыр алдырмай, томаға-тұйық жүрміз,
сырт көздерге сүп-сұлу сүйкімдіміз,
ішімізден іркіттей іріп жүрміз.

Қайғы-мұңнан адамыз сырт қараса,
салыңдыдай күні жоқ ықтамаса,
мен білгенді басқа жан білмейтіндей,
құлық ойлап тұрамыз жұрттан аса.
сырт айналып шығу да оңай бізге,
ойымызды өсіріп-құптамаса.

Әр күніміз ертегі, толған аңыз,
сенсебек те сенгендей таңданамыз,
кей-кейде малданбасты малданамыз,
сөйтіп жүріп баладай алданамыз,
дауылға қарсы жүрер қауқар да жоқ,
щидің түбін паналап жан бағамыз.

10.04.2001ж.

Көңілінде құндақтаулы тұнығы елдің
әр-әркім ұға алар ма мұнын ердің.
Қайырлы, Кемал, Жеңіс — бәріңді де
тумасаң да туғандай іні көрдім

Елеске елтімесе, ерген бар ма,
қызығады ел құмдағы өрген нарға,
оңайлықпен өлмейтін сияқтымын
артымда айналайын сендер барда —
сендерді тілегіме берген де Алла!

Білемін ағалықтың ауырлығын,
өтіп кеткен таба алар бауырды кім.
Сендер емдеп өйтеуір жазасыңдар,
болмаса жүрегім кіл жауыр бүгін.

Мұң аралас мен қазір білетін өн,
қашқандаймын тамұқтың кіл отынан.
Тәңірім тірлік берсе, алдарыңда
қалқиып аға болып жүре тұрам.

12.04.2001 ж.

Журналдың мұны — денсаулық,
менің де мұным — денсаулық,
денсаулыққа зар қылып,
қойғаны-ай Тәңірім дел-сал ғып.

Дәрі деп су да ішеміз,
бәріне «ем у да» ішеміз,
әулие көріп әркімді,
әуре-сарсанға түсеміз.

Қыратқа да өрлеп шыға алмай,
құр атқа көлбеп міне алмай,
өзіңді өзің ұға алмай,
көзіңнің алды тұмандай.

Сынайын десең, сына алмай,
тұрайын десең, тұра алмай...
күн санауменен жүргенің —
сүрінсең, жаның шығардай.

Көрші үй мен көрші үй арасын
тау асқаңдай боп барасың,
қашанға шыдар екен-ау
қалқиған мынау қарасың,
бәріне күйіп-жанасың!..

01.11.2000 ж.

Шапқанда байдың ұлы...

Бірге жаттық жеті күн палатада —
Қаламасты көңіл шын жарата ма?
Сырымыз бен жырымыз бір арнада
тоғыспаса, күн батып, таң ата ма?

Қызығы мол қимайтын жас күніміз,
Тарқамаған әлі де мастығымыз,
Естен кетпес ол да бір дәурен еді-ау,
Тау суындай көпірген тасқынымыз.

Көңілде күй күмбірлеп, басында өлең,
Өр сәтің аяқталмас гасыр дер ем.
Есінде ме қыз қуған кездеріміз
Сабырханмен, Әсетпен, Әшірменен...

Қызғалдақтар құлпырып, сарғалдақтар...
жапырақтар, жаңа гүл жарған бақтар
Еліктіріп, елтітіп, еркінді алған —
Армандап қал дегендей, армандап қал!..

Тіршілік — тұнған жыр мен тұнған әуен,
Үніне құлақ түріп, тыңдар әлем.
Сері ғып, сезімтал ғып жаратқандай,
Әлемнің әміршісі — бір ғана мен!

Ана сүті ән болып бойға дарып,
Жастықпен елтең-селтең тойға барып,
Қыз қуып, қызық қуып күн өткіздік,
Атақ, даңқ дегенді ойламадық.

Бірге ішіп жаспенен де, кәрімен де...
Мазасыз түстік талай әбігерге.
Шапқанда — байдың ұлы, кім ойлаған
пенде боп келеміз деп дәрігерге.

Пұшайман пенде болып дәрігерге,
Күніміз қарайды деп дәріге, емге,
ол кезде кім ойлайды, жәутендейміз,
Өзгереді екен-ау бәрі демде.

Жолаушының жаны бір кемедегі,
Арманың да, мұның да теңеледі.
Өткенінді ойласаң, көктемінді...
Шет-шегі жоқ ой шіркін не береді,
Не береді және одан не келеді?!

Ей, Мынжасар!

Не ғажап күндер еді,
Сұрағанды Құдайдан кім береді.
Атақ та, абырой да, даңқ-дақпырт та...
Бұйырса, өзі жетіп үлгереді.

Айналайын балапан құлындарым,
Сендер үшін ғұмырдың гүлін, нәрін
теріп өскен ұрпақсыз ұға алғанға,
Аналықпен айтамын мұның бәрін.

Сол үшін айта жүрер тілегім де
Өсиет боп қалса елдің жүрегінде:
Біз көрмеген бақыттың бәрін көріп,
Алапаттың көрмеңдер біреуін де.

Аш та болдық, жетім де жесір болдық,
Дейтұғындай өмірге не үшін келдік.
Адам түгіл, ұмытқан Құдайын да
Тыныш күнде кесепат-кесір көрдік.

Бар болыңдар бақытым — балаларым,
Түсірмеңдер төменге Адам арын.
Береке-бірлік деген ел бақыты
Тілейтіні сендерге Аналарын.

Тәуба, тәуба! Ел болдық егеменді,
Биігіне көтерер елеп ерді.
Бүгінгі ұрпақ күн кешпей бұқпантайлап,
Ертеңіне сиынып, сенеді енді.

12.06.2001 ж.

Аман жүріңдерші, інілер!..

Ауылынан шалғай шығандап кеткен пендеге
Тым ыстық тартып тұрады екен Ел неге?
Ерте ме, кеш пе, елеңдеп ылғи күн кешем,
Құлағымды түріп сол жақтан соққан желге де.

Алақапыма қондырып ақ қар — қыс гүлін,
Сағынышымдай самғаған құс боп ұш бүтін.
Қаңтарда қаһар, сақылдаған сары аязда
Алып жеттіңдер-ау туган өлкемнің ыстығын.

Толып тұр қазір, шүкірлік, оңым, солым да,
Алматы десек те, сойылып жатыр соғымдар.
Жеке-жеке де қарсы алар едім қуанып,
Ардақтысыңдар, әрқайсыңның бөлек жолың бар.
Шаттыққа бөлеп үйімнің қуыс-қуысын,
Шаңырағымға құт-береке болып қоныңдар.

Айналайыңдар, қызықтарыңды Ел көрсін,
Қиналмай жүріңдер,
Қиналсаңдар Құдай дем берсін.
Ағаларың мында өздеріне кімді теңгерсін,
Айда жүрсем де,

Қайда... жүрсем де елеңдеп,
Сіз дейтін-дағы, іздейтін-дағы сендерсін!

Төрт құбылам тегіс толып кеткендей бір
демде,
Қуанып, толқып, тебіренді жыр кеуде.
Дегендей осы құстай ұшатын шын мен бе,
Өрем де өсіп, төбем де көкке тиердей,
Ақ көгершіндей айналамда сендер жүренде.

Жазда да қыста көкірегімде гүл өсіп,
Туган жерімнің,
Думанды елімнің үні есіп...
Адам боп келем, ауылымнан алыс жүрсем де,
Ағаларымның соңынан жәймен ілесіп.
Қиын күндермен, құйын күндермен күресіп...

Ата-бабадан жалғасқан дәстүр сабағы
Оятып ойды, ашардай саңлау-сананы.
Тамыр тартқандай тәлім-тағылымы жалғасып,
Сендерге аға боп жүре алсам аман жарады.

Мақтанып айтсам, бірінен бірі ірі дер —
Сендерге қарап өсетұғындай күніге ел.
Бақытым болып,

Жаһұтым болып жарқырап,
Алдымда аман жүріңдерші, ардақ ІНІЛЕР!

27.01.2002 ж.

Мен ер жеттім,
Бұла боп еркін өстім,
Сұлулықтың сырына елтіп өстім.
Не ғажапты көрсем де көз көрмеген,
Қыр гүліне деген жан құштарлығым
Қалар мәңгі қалпында өзгермеген.

Зымырап, зулап өтіп барады күн,
Көңілде кейде ұялап қалады мұн.
Сондай сәтте қуантам десең мені,
Әкел бір шоқ хош иіс дала гүлін.

О, достарым, мен-дағы өздеріңдей
Бір сүйсем, мәңгі сүйем өзгерілмей.
Кең далада жайқалған сансыз гүлдер
Мөп-мөлдір моншақтардың көздеріңдей.

Үзілтіп, сызылтып бір ән салғаның,
Менің саған телміріп-тамсанғаным
Бақыт екен іздесем таптырмайтын —
ән сал, жаным, төгілтіп ән сал, жаным.

Ән сал, жаным, алысың, жуығың да...
Ұласып жүрегімнің мұңы мұңға,
Қалғып кеткен қалпында тұғырында,
Ұмытқайсың ыстығын, суығын да,
Шайқалмай тұрсын таза-тұнығымда.

Ән сал сен, үзбе әніңді, ән сал, жаным,
Жаныңның әнге көміп бар салмағын.
Ұнап отыр телміріп-тамсанғаным,
Ән тербеген ақ таңды қарсы алғаным.

Ақ қанат көгершінім

Ән тербеліп көктемнің самалындай,
Жан тебіреніп сезімнің жамалындай,
Теңіздейің өзін де бірге толқып,
Жыр боп, нұр боп құйылған қарағым-ай!

Әуен емес, жаным-ау, сыр гой мұның,
Қалай ғана келгенбіз білмей бұрын.
Құлазыған көңілге көрік беріп,
Құйып жатыр жанымға күнгей нұрын.

Алға тартып армандай өмір көшіп,
Ақ маржандай ән-әуен төгілтесің.
Тау да, тас та қалды ұйып, уыз әуен
Сырларыңнан тапқандай көңіл хошын.

Құйып жатыр жанымға, құйып жатыр...
Бойым балқып, әуеніне ұйып жатыр.
Құтақандай ақ қанат көгершінім,
Қай жеріңе бұл құдірет сыйып жатыр?!

Ақыл айтқанда немерем

Шаттықты жазғым келеді,
Бақытты жазғым келеді,
«Шат-бұтты» жазғым келеді,
Уақытты жазғым келеді.
Нені жазсам да, әйтеуір,
Жетеді салдар-себебі,
Жетеді дәйек-дерегі.

Лаулатар жанды, сезімді от,
Алтыным, мысым, жезім көп...
Асып та жүрген кезім жоқ,
Тасып та жүрген кезім жоқ.

Алды-артым күздай құлама,
Бірі аға — досым, бір аға...
Айтпай-ақ қойдым, сұрама,
Тәңірім берген сыбаға.

Көңілдің балдай шырыны
Шыққандай жұлым-жұлымы.
Қалды ма екен, Құдай-ау,
Алдымды орап бір іні,
Бұзылған көңіл тұнығы.

Жанымды желеп-жебеген,
Қоярмын қайтіп сені, өлең?
Тасқа тигендей селебем.
Кей-кейде күнгірт күй кешем
Қалып қойғандай кемеден,
Ақыл айтқанда немерем.

12.02.2002 ж.

Жаралды екен дейтіндей
Қандай жанның бағына —
Сұлусың-ау, сұлусың,
Ақылдысың тағы да...

Жеткізердей адамды
Арманының таңына.
Өзі таза пенденің
Таза екен-ау ары да.

1999 ж.

Сездірмей, үнсіз қарадым,
Сүйкімді ең қандай, қарағым.
Сезімнің күйіп отына,
Арбалды сәтте жанарым.

Күнәлі жандай қас қағып,
Қарадым, қалқам, жасқанып.
Жүректе сайрап сан бұлбұл,
Кеткендей сырлы ән басталып.

Сезбедің, үнсіз қарадым,
Арбалған жандай ар, өлім.
Бір жылы сөзіңді аяма,
Сүйе алсаң егер, қарағым.

Қарадым, ұзақ қарадым,
Сыр шертіп мөлдір жанарың.
Бақытты кешті сондағы
Ұмыта алмаң, қарағым.

Әкеме

«Сұм ажал, өмір күшін қалай жеңдің?»
Дегендей шымылдыққа талай келдім.
Әкемнің «ұйқыдағы» келбетіне
Қарай бердім, қимадым, қарай бердім.

Мойнына ақырғы рет асылмадым,
Кетті екен тастап қайда асыл жаның?
Қиярмын қайтіп қабыр құшағына,
Отырар еркелетіп қасымда кім?

Есіктен шығарарда ақырғы рет,
Жақын бардым мойнына асылғым кеп.
Өттең, дүние-ай, сезбейді-ау, қозысының..
Мәңгілік тыныштықта жатыр жүдеп.

Ай тұрмақ, өтсе жылдар — айықпайды,
Сағыныш жүрегіме жайып қайғы.
Еңсені езген ауыр әке өлімін
Ойласам, қайтіп жаным қайыспайды?

Тыя алмай көздің жасын, еңіредім,
Мұндайда кім табады көңіл емін.
«Берсін, — деп жұбатады, — өзіне өмір»
Айнала қариялар төңірегім.

Жан әкем, осы жайды сездің бе сен,
Еңсемді ауыр ойға ездірмес ем.
Айтар ем ақтадым деп қарызымды,
Ініме жетімдікті сездірмесем.

1957 ж.

Ана

Көкірегімнің қоймасын қазып терең,
Өзің жайлы күнде өлең жазып келем.
Соның бәрі сезімге өлшем емес,
Қайтейін,
Оған да мен жазықты емен.

Ер салгалы ақын боп ер атына,
Асау шабыт тартады тұра-тұра.
Қалт жібермей қағазға түсірсем де —
Қуып келем жете алмай мұратыма.

Кем көрініп алаудай маздағаным,
Жай таптырмай жаныма аз ғана күн,
Көк дөненін көңілдің сабылдырам,
Көп секілді жазғаннан жазбағаным.

Бағыштап тек өзіңе соның бәрін,
Сені риза етсем деудің соңындамын.
Жүрегімнен ұғарсың —
Бір ескерткіш
Өлгенде емес,
Тіріңде соғылғанын.

Мұнарасы жоқ деме көлеңдеген,
Бұл ескерткіш —
мәңгілік көнермеген.
Мәрмәрдан да әдемі әрі биік,
Тірлігінде орнаттым өлеңменен.

Көкрегімнің қоймасын қазып терең,
Талай өлең әлі де жазып берем.
Бірақ соның бәрінен өзің асқақ,
Жырым төмен тұрса, оған жазықты емен.

Қашаннан-ақ ақынның сыры — жыры,
(Түсіне ме екінің бірі мұны)
Асылы, ол өлеңнің пәстігі емес,
Ең алдымен, Ананың ұлылығы!

35 жыл өзіңді мен білгелі,
Арманымдай жетелеп келдің мені.
Қаншама тоң жібіді содан бері,
Қанша рет содан бері жер гүлдеді.

Жол қадірін жаяулап жүрген ұғар,
Естен кетпес әркімнің күндері бар.
Сен жауқазын гүл едің беткейдегі,
Көбелек ем мен көзсіз гүлге құмар.

Өмір тоқтап бір жерде тұра алмас-ты,
35 жыл —
Қаншама Ай, Күн... алмасты.

Көңіл шіркін баяғы бөз қалпында,
Шашты — қырау,
Сезімді мұнар басты.

Өмір тоқтап бір жерде тұра алмас-ты,
Дос та,
Қас та...

Қайтесің, мың алмасты.
Жалғыз ғана өзіңе деген көңіл
Он сегіз —
Гүл қалпында тұр алғашқы.

Уақыт тұлпар қалдырып күнді артына,
Заулайды,

Жете берер кім нарқына.
Сен үшін мен қандаймын —
Біле алмадым,
Мен үшін сен —
Он сегіз — гүл қалпында.

Сен гүлдеп сөн жүзгендей өрілесің,
Көңілім сол...

Бүгем елден оның несін.
Мен қаусап,
Сен шаршаған кездерде де
Көзіме ОН СЕГІЗ боп көрінесің.

1995 ж.

* * *

Қанша бұлдыр болса да, алдың үміт,
жүргеніңе мәзсің тек барды біліп.
Елу жеті жасымда мұрттай ұштым,
әрнені ойлап, миыма қан құйылып.

Қойдым екем Тәңірдің несін алып,
құлап түстім бір күнде есім ауып.
Құлыншақтай ойнаған қайран күнім,
жүре берді айналып Есіл ағып.

Аурухана, тірлігім — бір ақырет,
келмесе ажал қанжарын тура тіреп,
оңайлықпен өлімге бермейді екен —
айналайын дәрігерлерге рахмет!

Тимесе де жастыққа жар құлағы,
сен боласың аялап аңдығаны.
Кірпік іліп оянсаң — ол тұрады,
сезілмейді дамылдап, қалғығаны.

Сен боласың ұйқысыз аңдығаны,
саған беріп зырлайды барды бәрі.
Үмітіңді тірліктен үздірмейді
«Алаңдама, бар, — дердей, — алдың әлі».

Арқандаулы арманның арғымағы
қанша жардан қапылыс қарғымады!
Жазатайым жазым боп кете ме деп,
дәрігердің дәт-құты қыл үстінде,
сен қалғыдың, ол бірақ қалғымады.

Қашан безіп кеткелі желік менен,
ештеңеге көңілім елікпеген.
Ерденімді есті гып өсірсем деп,
дәрігеріме Тәңірдей сеніп келем,
тірлігімнің тізгінін беріп келем!

Жастық өтіп, жалыным басылғаны
өрт сезімім өрекіп тасынбады,
жан сарайым жадырап ашылмады,
Тәңірден де дәрігерден жәрдем күтіп,
Қамбарларға қараймын қасымдағы.

1997 ж.

Ана тілің

Мен шал болдым,

Сен, балам жігіт болдың,

Он бес жаста көп жерге жүріп келдің.

Сендейімде көрмей ем мен ауданды,

Сен болсаң, талай елді біліп, көрдің.

Бермейміз деп бабалар жауға да елін,

Арғымағын жаратып, салған ерін.

Намыс үшін отқа да, суға түсіп,

Жібермеген бабалар жанға кегін.

Соны есіне ал, құлыным, жер көргенде,

Бабана тарт, ерлігің ерден кем бе?

Әлди-әннен еліңнің күйін ұқтың,

Анаңның бесігінде тербелгенде.

Балам, енді жігітсің, он бестесің,

Намысы оттай ойнаған елде өскесің.

Жер кіндігі — Отаның, айқындай ғой

Өміріңнің сызғанда жол кестесін.

Ер жігітке шоқтығы ар атының —

Қайрылмайтын топшысы Ел қанатының,

Ер жігітке шындық — нәр қанатұғын.

Көп тілді оқып, үйреніп, ұшсаң биік,

Айналып тұғырыңа қайтып қонатұғын

Бабаң тілі — қасиетті Ана тілің.

11.05.2000 ж.

Ерденім, құлыным Ерденім,

Ертіп жүргенде еркелететін ермегім.

Алланың маған ең үлкен сыйы көремін

Еркелесін деп өзінді маған бергенін.

Тіршілік барда жұмыр жер — жұмақ мекенім,

Ұқлайды екем ғой немере деген не екенін.

Қасыңнан ұзап, өзінді бір күн көрмесем,

Қарлығаш көңілім шарқ ұрып ұшып жетемін.

Бір күн көрмесем, жас бала сияқты талпынып,

Қарлығаш көңілім іздейді тынбай шарқ ұрып.

Айналайын ауылым-ай, жылда келем,

Ауылыма кеп жүрген жан бір ғана мен

Емесімді білем-ау,

Соңда-дағы

Бүкпесі жоқ шын сырды тыңда менен.

Арзымаған әзірге сөзі, тірі

Анам бар ғой,

Анам бар көзі тірі.

Көзі тірі, болмаса өзге түгіл,

Өзіне де жүрмейді өз үкімі.

Ерлерге ұқсап көтерген кіл ауырды,
Қаратқан жан аузына бір ауылды!
Ақылға келтіре алмай қиналды
Мына қыз, мына келін, мынау ұлды.

Елемей жеңіл-желпі тұмауыңды,
Ерлерге ұқсап көтерген кіл ауырды —
Кесек мінез жап еді кесіп айтып,
Қарататын аузына бір ауылды.

Ақын, сірә, өлмейді...

Екеуіміз бірге тұрып үй болғалы,
Жанымызға жыр түнеп, күй қонғалы
Қырық жыл!

Нелер келіп, не кетпеді,
Демесек те айрықша сый болмады.

Шалқып-толқып, топ жарып кетпесек те,
Шығандап көш басына жетпесек те,
Тірлігіміз, шүкірлік, ел қатарлы,
Жарап әзір келеміз епке-сепке.

Астымда, рас, жоқ ол кез мінер көлік,
Төңірегімді толтырған кілең көрік.
Нағашымды жеңгеммен құда қылып,
Жаяу барғам Қордайға күйеу болып.

Ата-ананы жүре алар кім иемденіп,
Ат мінгізіп астына,

кілем беріп,
Қырық жетісін жолына атай алмай,
Қадірсіздеу кіргенмін күйеу болып.

Сыр қып кейде айтады шынын адам,
Уақыт қалай тоқтаусыз зымыраған.
Қалың бермей алды деп қызымызды,
Талай айтты салық қып мұны маған.

Шүкіршілік, ұлым бар ел білетін,
Қыздарым — ертеңіне сендіретін.
Ит тірлікке именіп бас имедім,
Есіктердің көбі ашық мен кіретін.

Сыншы ағайын көргендей көзімен көп,
Шықпасам да биікке өзім өрлеп,
Ер намысын жібермей ел қатарлы,
Шамырқансам, шығады сөзім ерлеп.

Жасылды да көп көрдім, қызылды да...
Қаным содан білмейін бұзылды ма,
Салық қылып бетіне салмасын деп,
Тегін бердім теңіне қызымды да.

Мұнымды да сыр қылып, шерімді де,
Үлгі болар ма екен деп кейінгіге —
Азды-көпті жинағым бола тұра,
Қалың бермей түсірдім келінді де.

Көрсете алмай нар күшін шектеген бар,
Жеткен де бар бұл күнге, жетпеген бар.
Дүниеден ерте-кеш өтерінде
Көркеуде — шерменде боп өткен олар.

Шалқыдым мен де біраз, шарықтадым,
Шатысып шамадан тыс шалықпадым.
Кетсем деп берерімнің беріп бәрін,
Жетсем деп аларымның алып бәрін,
Жанастым танырымның танып бәрін.

Шақырғандай биікке арман-арша,
Ризамын жоққа — жоқ, барға — барша.
Бірге жетсек болғаны жұп айырмай,
Белгісіз асуымыз алда қанша.

Арманның шеті бар ма, шегі бар ма,
Жаратқан пенде қылып мені де Алла.
Білетінім — мәңгілік өмірім де —
Ақып, сірә, өлмейді Елі барда.

Баяндап кеткенімді, келгенімді —
Жыр жазсам, жаярдаймын елге мұңды.
Азамат қып аттансам арманым жоқ
Аталап соңыма ерген Ерденімді.

Адамның таусыла ма күй-арманы,
Тағдырым маған әр күн сый арнады.
Арымды аласартпай ғұмыр кештім,
Періште болмасам да қиялдағы.

Айтайын иншалла деп, ел алдында
Ұл-қыздарым, немере, жиендерім
Мен үшін ешқашан да ұялмады.

Қарлығаш балапандар ұямдағы
Өзір түк те білмейді, ұяң бәрі.
Тірі жүрсе, бәрі алда самғайтұғын
Қиял жетпес биікте қияндары.

Тәуба, тәуба!..

Бұған да тәуба, тәуба...
Тірлігімде кезікті жар да, тау да.
«Атамыз осындай!» деп мақтана алар,
Түсірмей өтсем болды арға таңба.

Өуреледім өзімді өзім, өзімді өзім неше алдап,
Бұл тірліктің шым-шытырық түйінін кім шеше алмақ.
Сәби біткен күнәдан пәк болатыны шын болса,
Күйтақандай жүрегіңе түсті, құлыным, не салмақ.

Неге, құлыным, ерек көрдім, бөлек көрдім мен сені,
Сенің дертің — менің дертім,

Басты зіл боп еңсені.

Құдайымның өзі берген кесел шығар, амал не,
Құдайымның көзі түсіп, соны қайта жеңсе еді.

Көп қиналдым, көп қиналдым сені дертке қия алмай,
Ер адам да жылайды екен,

Жылайды екен ұялмай —

Дәрігерді көрген кезде ұстай алмай өзімді,
Көңілім босап, көз жасымды тыя алмай.

«Бер саяма жеңілдігін, Тәңірі!» — деп тіледім,
Құдай деп кіл құлдық ұрдым — тілекшінің бірі едім.
Қажет болса ал барымды, ал жанымды, аяма,
Күйтақандай құлынымның соқтыра гөр жүрегің...

1988 ж.

Табылып жауым алыстан емес, қасымнан,
Бақ құсым ұшып кеткендей сол сәт басымнан,
Шағылып тауым, кездерде еңсем басылған,
Жанымның бітеу жарасы қайтып ашылған —
Күндерім болды

Бәрін де соның жасырған.

Қаншама...
Сауықтарға бара алмадым,
Биші жігіт болып та саналмадым.
Ата-ананың алдында алшаңдатпай,
Бой көрсетпей кетіпті сан арманым.

Демалысты үземін келтелетіп,
Ойын-тойдан жүремін ерте кетіп.
Тағдыр мені ерке етіп өсірмесе,
Өзімді өзім қайтейін еркелетіп.

Мен ояумын қала оттары сөнгенде,
Мен ояумын мал маңырап өргенде.
Думан-тойға шақырумен барсам да,
Жедел жетем біреу жәбір көргенде.

Жалбарынып, Тәңірге құлдық ұрып,
Беліміз мың жазылып, мың бүгіліп,
Михнаттан келеміз құтыла алмай,
Өмір бізбен ойнайды кіл құбылып.

Жел жебелеп қаңбағын қуалаған
Бақ іздейміз мекеннен — қу даладан.
Маймыл болып қайтадан кетпесе екен
Әу баста маймыл болып тутан адам.

Тіршілік таусылмайтын күрес ұдай,
Күрес қып жаратты екен кім осылай?!
Кешегі жан беріскен досың-дағы
Кетеді саулығыңды жүре сұрай.

Әр сөздің түп төркінін қалсаң да елеп,
Арамыз бұрынғыдан алшақ, демек.
Бүгінде көп адамға достық емес,
Терезе теңестіреді мансап керек.

Жас екен деп, болмаса көрі екен деп,
Айта аймайсың болды деп «бәрекемді ең».
Сақалы жоқ, мұрты жоқ біздей шалды
Дәріменен ұстайды дәнекерлеп.

Бұл күнде пайғамбардың жасына кеп,
Қу көңіл әр-әрнемен ашына боп,
Ой-орманнан шырмалып шыға алмайсың,
Тауға-тасқа соғылып басың өлек.

Ер болғанмен, ескінің құны бар ма,
Қарқылдайсың әйтеуір тірі қарға.
Жартық-жамау тұстарын қымтап қойып,
Секілденіп жүресің сынық арба.

Алдың кейде алынбас тас қамалдай,
Аса алмайсың бірдеңе тастап алмай.
Бірде құлап, бір тұрып басқалардай,
«Есләм шіркін ішіпті-ау» дейтіндей жұрт,
Сынайтын дос, сыбайтын қас та бардай.
Баяғы нық күнің жоқ тас тағандай,
Күш берердей зәмзәмнан тастай алмай,
Қор боп келем бір мәрте мас бола алмай.

Жоғалпасам деуменен құн-арыңды,
Өбектейсің өлердей сынарыңды.
Сол сынбаса алдымен деп тілейсің,
Өзің қашан білмейсің сынарыңды.

Айналайын қызым

Жылдың қоңыр күзін
Айналдырып көктемге,
Нұр құйып жерден, көктен де,
Біз мәз болып қалдық,
Дүрілдеп тойын өткенде.
Ата-ананың жолын,
Кеңейтіп сол мен оңын,

Жылы суға малдыр
Аяғы мен қолын.
Арманың көктеп гүл ашсын,
Қиялың өрлеп қыр ассын.
Ұзақ болып ғұмырын,
Тойың тойға ұлассын*.

* Әйкерімнің туған күніне жазған

Не әкеліп берсем дейсің, қарғам балам,
Асылымды табармысын армандаған.
Алматыда, шүкіршілік, бәрі бар ғой,
Жетпейтіні жалғыз-ақ-орман-далам.

Тау да, тас та қоршаған қорған маған,
Қымтап бәрі тұрады тонғанда әман.
Тірідей тамұққа сап жіберді
Қырық күн шілде шыжғырып жанған қалам.

Бәйек болып жүтірген қорған маған —
Сенсің менің асылым армандаған.
Аталаған аңқылдақ көңіліне
Жан қалмаған сүйініп танданбаған,
Мың рақмет сонына, қарғам балам!

Көп ойланып қалдым да мен онаша,
Ештеңе де таппадым сенен аса.
Көлдей көңілін бәрінен қымбат, балам,
Әкеле ғой көңілін не қаласа.

Жадырап күлгенменен, жаным жара,
Байлығым — осы ортада барым ғана.
Ішімді ашып көрсеңдер — жыртық, тыртық,
Көп шарпылған шоққа да, жалынға да.

Алпыс бес жыл! Білмеймін қалай өтті,
Алдымды орап жүгірді талай епті.
Қайранмын қалт-құлт етіп жүргеніме,
Өткеріп бір басымнан тамам өртті.

Әкеден жастай қалып, жетіліп ем,
Өрттен соң өскен гүлдей шеті кілем.
Ананың да азасына бас имедім,
Бәрінен де жаныма жаман батты
Айрылғаным қаршадай екі ініден.

Тағдыр иіп еңсемді жүрелеткен
Кезде де қайта тұрдым түрегеп мен.
Тірлігімнің белгісі әзір-әзір,
Шүкіршілік, соғып тұр жүрек еппен.

03.08.2001 ж.

Ата тілегі

(Ерұланға)

Алтын бала,
алтын болып туған соң, нарқын дара.
Алтынның да, шын айтсақ, түбі темір,
айырмасы көрінер жарқыл ғана.

Күн-күн сайып нұрланып гүл-гүл атып,
өсе берсең, мен үшін күллі бақыт
өзі келіп басыма қонатындай,
күлкіңменен кетесің күнде уатып.

Алға бастар арманың — пірің ол да —
желеп-жебеп жетелер күнің оңға.
Ақ тілегің атаңның алға сүйре,
көшке ілескен көнбістің бірі болма.

Алтын бала, құлыншық, алтын бала,
қылығыңды көрсетіп әр күн жаңа,
қара қылды қақ жарып, нұрыңды төк,
айналаңа жасын боп жарқылда да.

Берешекпін демейін, алашақпын,
алпыс бес жыл жылдармен жараса ақтым.
Өздеріңе еншілеп берсем болды
қуанышын, қызығын болашақтың.

Берешекпін демейін, алашақпын,
(мына ғұмыр әйтеуір алашапқын)
топ көбейтер тобырдың бір болмай,
топқа түссең, суырылып дара шапқын.

24.04.2001 ж.

Салтанаттың туған күніне

Салтанат, сенің, құлыным, туған күнің
біздерге тарқамайтын думан бүгін.
Көктемде көңіліміз шешек атып,
шалқиды көгімізде тулар, күнім.

Елінің данасы деп, панасы деп
мақтанып айта жүрер баласы көп.
Өсе бер шапағатыңды елге шашып,
Ұландай елдің ұлы анасы боп!

06.05.2001 ж.

Ойлан сен, ойлан, ойлан, ойлан, балам,
Опық жейді кезінде ойланбаған.
Ой емес, ойын-сауық араласып,
Опындырып, өкітіп қойған ғалам.

Ойды емес, ойынды көп ойлайсың,
Ойың — ермек, бәрібір тоя алмайсың.
Дүниенің бар жыртық-тесіктерін
Ойынменен тегістеп қоярдайсың.

Бала емессің, қос мүшел қалды артыңда,
Дер шағың таңдайтын да, самғайтын да...
Ал басқан қадамыңды есепке алып,
Өмір атты сақшың түр алды-артыңда.

Екі иықта дейді екі періште тұр,
Оң ба басқан қадамың, теріс пе құр?
Ойың жетсе оңына ойларыңның,
Оң іс қыл, жамандыққа келіспе құр.

Ойлан сен, әр қадамыңды ойлан, балам,
Қадам баспа істеріңе ойға алмаған.
Пенденің әрбір ісін, әрекетін
Таразы-безбенге сап қойған ғалам.

06.09.2001ж.

Атаңды, құлыным, күтіп ал

Қызығың шығып,
Қылығың ашылып үлгермей,
Тосыннан жеткен ғаламат болды бұл нендей?
Қырық күн тұрмай бақилық гүмыр кешкенің —
Қырқыңнан енді шығарамыз деп жүргенде.

Арман-ай, арман —
Арымайтұғын тепең көк
Әне де міне,
Әне де міне...
Жетем деп,
Қуып жүргенің қалыңнан қашқан тұлкідей
Кете береді,
Кете береді бекер боп.

Кете бардың-ау көгі — көк қалпы, ағың — ақ,
Жаралған қалпы періште кейпі, жаның пәк.
Арамдығы жоқ,
Жамандығы жоқ пендеге
Әкең мен анаң, ағаларың қалды аңырап.

Бауырымыз бар деп алыста жүрген қос төтең,
Жанын беретін, жанын ап.
Екі атаң менен екі әжең өне езіліп,
Егіліп отыр,

Күле алар қалай жадырап?

Ағаларының артынан ерер аппағым,
Күн өткен сайын талпына берер аппағым!
Бәрінің бүгін көңілің жебеп көтерер
Сөз іздеп едім,
Қиналдым...
Бірақ таппадым,
Қуантып келіп,
Суалтып кетті аппағым.

Арман, тірлікті айтушы-ақ едік егіз деп,
Тіршілік — думан, көрінетұғын теңіз боп.
Тау ішіндегі тұнжырау баққа, құлыным,
Сағынған шақта барармыз талай сені іздеп.

Алаламайтын жақыңды, досты, қасты да,
Періште күйі Тәңірім өзі тосты ма?
Үф еткен желден, күмбі еткен жерден сақтаушы ек,
Қалай қиямыз қара жер, қардың астына?!

Қырық күндік гұмыр — сен ала алмаған қайқаңдай,
Қас қағым сәт пе, өте шыққаны-ай байқалмай.
Көріңдің-дағы, өң менен түстей жоқ болдың —
Ата, әже деп, папа, мама деп айта алмай.

Қаптады-ау көп ой,

Атпады-ау ұзақ таңым да,
Сәуле сезім-ай айналған аппақ сағымға,
Көрсетпей кетті ізі-түзін де, шаңын да...
Егіліп қалған көңілімді кім көтерер
Жүрегім жара, еңсем езілген шағымда.

Сендер бар кезде кетпейтұғыңдай мазам көп,
Жайнап жүрсеңдер, көңілім жүдеп, азар ма ед?
Үлгермей қалдым құрбаның болып кетуге,
Қашан ойладым азалы өлең жазам деп.

Жерге әкетті ме, көкке әкетті ме самұрық,
Жоқтығыңды енді мойындағандай жан ұғып.
Іздесек-тағы таппайтынымызды сабылып
Біліп отырмыз, атаңның Тәңірім орнына
Сәби қалпыңда сені алып кетті жаңылып.
Өзің жатыр деп, сезіп жатыр деп біздерді,
Мүлгіген баққа мүжіліп қалып сені іздеп,
Едіге бар деп келіп тұрамыз сағынып.

Фәни жалғанның құты бар, кейде жұты бар,
Жарқырай бермес,

Менің де Күнім тұтылар.
«Үш күн өткен соң көрге де үйренер» деген бар,
Оған дейін гой торқалы жерде жата тұр,
Өлмеген пенде жүре береді шерменде,
Уақыты жетіп ажал-аждаһа келгенде,
Алдынан шық та атаңды, құлыным, күтіп ал!..

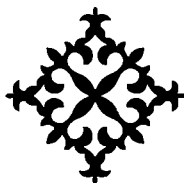
20.01.2002 ж.

II БӨЛІМ

КӨКЕЙКЕСТІ КӨП ОЙЛАР КӨҢІЛДЕГІ

Кешегі Абай, Мағжан, Қасымдардың
Артында қалған ұшқын-жасынпапмын.
Сынығымын алмастай асылдардың,
Тұнығымын түңғиық ғасырлардың.

Толғау

Бірде алдын, бірде артын береді дейтін тіршіліктің ғұмырнамасына ой жіберсең, адам тағдырының өзі де бір құбылыстай екен ғой. Жарық дейтін дүниеміздің өзін құйрықты жұлдыздай айрықша жарқыратып өте шыққан өмір елестері кейінгі ұрпақ айта жүрсін дегендей қаншама гибрат-аңыз тастап, тағдыры тарих жылнамаларына алтын тізбелермен түзіліп жалғаса береді, жалғаса береді...

Солай болмағанда ше?! «Мың өліп, мың тірілген» қазақтың маңдайына басқан біртуар ұлан ұлдарының талайлары-ақ басып өткен «тар жол, тайғақ кешулер» Мағжан өмірінің де өзекті өткелдері болғанын «қалғып кетіп, қайта оянган» халқы енді-енді сезіп-білгендей. Оған да таңданып, таңдай қағар жөніміз жоқ. «Арман көп, санай берсең, сан жетпейді, шегіне көп арманның жан жетпейді» дейтіндей, Мағжан тағдырын еншілеп-ортақтасқаңдар тізбесін санай бастасақ, көлдей шалқыған көңіліміздің шөлге айналып, күлкіміздің күлге көміліп кете беруі біп-ақ сәт Міне, осының бәрін белгілі сыншы, қазір қалам ұстап жүргендердің талай толқынын ой зерделеуге үйреткен ұстаз, филология ғылымының докторы Елеукенов Шериаздан ағамыздың «Мағжан» атты кітабынан танып-түйгендей күй кештім. Оқулық, монография деп те анықтап-айқындай беретін шығармыз, асылы, бұл кітап ақын тағдыры, адам тағдыры жайындағы толғаныстай әсер берді маған. Уақыт өтіп, ұрпақ ұрпаққа ауысып, жылдар жылжып бізден жырақтаған сайын, жыры мен сыры жанды баурап, белес-бедері биіктей беретін тұлға. Сондықтан да автордың: «Әдебиетіміздің үлкен тұлғасы, Абай шыңына иықтаса орналасқан сенгірі, сыршыл өлең сөздің бөйге бермес шабандозы Мағжан Жұмабаев ұзақ жылдардан соң алды кең, тынысы еркін, адамгершілігі мол бетбұрыс заманының есігін айқара ашып, ортамызға қайта оралды», — деген «бисмилласына» тәуба айтамыз да, «ұзағынан сүйіндіргейімізді» іштей қайталаймыз. Өйткені «өлгеніміз тіріліп, өшкеніміз жанғанда» қуанбаған жүректі қайда қоярмыз. Тағы да кітап бастауындағыдай, «Мағжанның ұста дүкенінде өшпес жиһаз жасалды. Ол — әдебиетіміздің көркіне көрік қосып, молайтқан эстетикалық дәулетіміз, рухани байлығымыз. Алыстаған сайын биіктеген сенгірімізге бұл күндері мақтана, сүйсіне-сүйіне қараймыз». Осылай болуы заңды әрі жарасымды. Басқаша ойлап-толғануымыз, кесіп-пішуіміз мүмкін де емес.

«Өмір өткелдерінен» басталатын кітаптың бастау бөлімі ақынның балалық шағынан, әліпті таяқ дсп таныған медіреседегі шәкірттік жылдарынан, қиял қанатын қомдап, әдебиет аталатын әсем әлемнің есігін алғаш ашқан кезеңдерінен сыр шертеді. Осының бәрін автор жайдақ судай судыратып ағыза бермей, заман ағымына, сол тұстағы өмір-өзеннің қалтарыс-бұраландарына ілестіріп, қоғамдық құбылыстардың ырқына орай өрбітеді. Және мұнысы әбден орынды әрі оқырманның иланым-нанымына барынша сай, сыйымды. «Есіл-дертің өлең баурап алды. 1909 жылы Абай Құнанбаевтың өлеңдер жинағы жарық көрді. Бұрын да үзіп-жұлып оқып жүрген ақын өлеңдері көктемгі далаға төгілген күн нұрындай әсер етті. Дәл осы жылы Ахмет Байтұрсыновтың «Қырық мысалы», Міржақып Дулатовтың «Оян, қазағы» жарық көріп, қазақ ұлттық санасын және бір саты көтеріп тастады...» Қазақ топырағындағы осынау өзгеріс-құбылыстар мен ояну-серпілудің әсер-ықпалы былай тұрсын, Шәеен өзі зерттеп-зерделеп отырған ақынның өсіп-өркендеу стихиясын орыс және әлемдік аймақтарға шендестіре білген. Мағжанның өлең өлкесіне келу кезеңі сондай-сондай тарихи таңбалы тұстармен саналы түрде салыстырылады. Оқырманды ойландырып, тарих-шежіренің сиқырлы сырларына шым-шым батырып, тебіренге түсетіні де осынау байланыстардың байыртылығында болса керек.

Жыр — жан-сезімнің жаңғырығы. Міржақып пен Мағжан достығы барған сайын тамырын тереңге тартып, алғаш орыс тілінен ұстазы, бара-бара жас қыранды баулып-баптайтын «құсбегіне» айналса, сол ұстаз-досы түрмеге қамалғанда, «Жауға түскен жанға», «М.Д.-ға хат», «Тұтқын», ал ол босанғанда, «М.Д. абақтыдан шыққанда» сияқты жырлар төгуін, берісін айтса, азаматтығының, адалдықтың, ал әрірек үнілгенде, «басына бұлт үйірілгенде» қара басын ала қашатын қорқаулардай емес, басқа түскен нәубет-қасіретті өз басын да бөйгеге тіге теңдей бөлісуге бар ерен ерліктің өнеге-үлгісі деп ұққан ләзім. Сол жырлардағы «Көбейсін елде қайратты ер» деген жас ақынның ой түйіні — тіршіліктегі бағдаршамы, темірқазық-нысанасы дерлік. Осылардың бәрін көрсету арқылы «Мағжанның» авторы да достық туын биіктен желбірете түскендей көрінді маған. Ақынның тұңғыш жинағы — «Шолпан» салғаннан-ақ елдің, жердің, мың сүрініп, мың тұрған, маңдайынан соры арылмаған халқының жыршысы ғана емес, мұңшы-жоқтаушысы келгенін әйгілеп тұрғандай болса, автор соны тәжірибелі тамыршыдай тап басып, зерделеп-зерттей алған. «Желдің ызыңын, дауыл, боранның адасқан аңдай ұлығанын естігің келсе, сорлы қазақтың қысқы үйіне кір. Шым қабырғадан, сирек салынған сырғауылдың арасынан сорғалаған су. Жер еденсіз. Босағада қатар-қатар малдың төлі. Иіс-қоңыс, түтін...» Осындай тіршілік тауқыметін кешкен ұлтының үрдісін ойлау, сол үшін жан азабын тарту, атар таңын, батар күнін жүрек қанымен жазып, айдай әлем алдындағы перзенттік парызын сезіну — намысы мол, зерделі пендеге қандай азап. «Итініп қара шекпен келіп қонса, басыңнан құсың ұшып кетер сенін», — деуі жәй жыр емес, ақын жан-күйінің ащы запыраны ғой. Міне, сол жан-күйді түйткілсіз түйсініп, бүтінгі оқырманға, Мағжан әлемін енді-енді түсініп, көкірек көзін басқан желді енді-енді сырып-сылып кетіруге қолы жеткен ұрпаққа ұғындыру тәсілдерін іздейтін ғалым-сыншының еңбегін гибраттылыққа баласақ керек. «Итініп қара шекпен келіп қонса»... Ақын албырт сезім жетегіне еріп, «көзсіз ерлікке» сол кездің өзінде-ақ күмп етіп қойып кеткендей екен ғой. Уақыт, уақыт болғанда да туған халқы — қалың елі қазағына бұлт болып төніп келе жатқан түн-түнекті алдын ала болжап, күнілгері сезгендіктен айтылған жүректің ащы запыраны шабытты шамырқандырып, қайрат-жігерін қайрай түскен де! Ел басына күн туған шақта бел шешіп бетке түсе алатын Едіге-ерлердің керектігі де толқын-толқын тарих тудыратын тұлғалар еншісіне берілмек. Бұл тұста ақындықтан алып қашып, «ел сөзін» сөйлеткісі келген Бекен әкейді де кінәлау қиын. Отбасының амандығы мен тыныштығын, тіршілік-ұясының берекесі қашып, қадірі қашпауын қай әке, қай ата қаламайды. Абай мен Құнанбай арасындағы қайсы бір қиғаштықтықтардың да түп төркінін осы тұстардан іздемейміз бе?! Бірақ барлық болмысын билеп алған өлең-өрім сиқырының күш-құдыреті бөлек. Орыстардың «от судьбы не уйдешь», ал өзіміздің «жазмыштан озмыш жоқ» деп жүретініміздің түпкі сыры осында емес пе?!

*«Ата-анаңнан бәз!» — gegin, безbegim бе?
Қаңғырып талай жалғыз кезbegim бе?
Басыма талай қара күндер туды,
Ата-ана, туысқанды ізgedim бе?» —*

деген «Жан сөзін» автордың осылай түсінуге жетелеуі әбден иланымды. Омбыда оқып жүрген кездерде қаражатсыз, күнкөріс пұлынсыз тақыр қалған күндерін сол жыр-сиқырдың арбалуындағы «жылап аузына» түсер бейшара бозторғай күйінде елестетуіміз шындыққа сәйкес.

Осы кітапты оқи отырып та, арғы-бергі тарих тағылымдарына ой жіберіп те, тіпті күні бүгінгі өз зиялыларымыздың алуан әрекеттерін зерделей отырып та жоғары өрмелеген біреуін жабыла төмен тартатын «қазақы» қарекеттерімізге қайран қалам. Келтіре берсең, мысал көп. Тіпті анекдотқа айналып кеткен аңыздарымыз қаншалық. Сәкен мен Мағжан, Сәбит пен Мағжан арасындағы түсініспеушілік, жәй ғана пікір алшақтығы, ой даралығы араға от тастауға ілік іздеген жандар үшін таптырмас олжа ғой. Ең өкініштісі — осындай пікір сайыстары, ой жарыстары олардың өзімен бірге кетпей,

кейінгі зерттеушілерін де топқа, жікке ілестіріп, құрдымға тарта түсетіні өкініш. Мұны Шәкең байқаған, салмақтаған. Сол үшін де «...Сәкен мен Мағжан арасындағы белгілі бір жәйттерді бірін көтеріп, бірін тұқыртып жазуға пайдаланудан...» сақтандыруды баса айтатын сыншы көзқарасын салиқалылыққа балауымыз орынды. «Екі қарға таласса, бір құзғынға жем боларын» білмейді емес, кейде сол біле тұрып, сұрап алған дерттің дауасын табу қиын.

Кітапқа тіке қатысы да жоқ шығар, дегенмен, сонау отыз жетінің зұлмат жылдарында талай арысты арандатып, озбырлықпен орға жыққап тікелей Сталиннің өзі емес, тақ пен бақты, атақ пен даңқты «бөлісе» алмаған «қайран қазақтығымыз» емес пе екен деген ой да мазалай береді. Өйтпесе, басына күн туған шақта кешегі Мұхтар мен Ғабит та Мәскеуді паналап жан сақтағанын өтірікке шығара алар ма екенбіз?! Алпысыншы жылдары бүкіл ел тарихын, халық қаһармандығын құрдымға кеткен жерінен шығарып, заманның қапас-зынданынан жарыққа алып шыққан Ілекеннің (Ілияс Есенберлин) ерлігі басқа жұртта болса, тудай биік көтерер ерлік. Ал сол кісіні де, әулие десек те лайық, аяқ аттатпай, «отырса — басқа, тұрса — аяққа» ұрғандарды көзіміз көріп жүріп жақ ашпадық емес пе. Оны айтасың, Одақтың бөйге додасынан озып қояды деген қауіппен Батыраштай шоқпар сілтегендер де өз ағайындарымыз еді ғой. Әрінің беті әрі, тап көз алдымыздағы сексен алтының «қанжосасында» Олжасты олжалап беруге білек сыбанып шыққан «қайсар» қаламгерлеріміз ше?! Мықтының жауы да мықты, «тек жүріп, тоқ жүруді» намысымыз жібермесе де, жанымыз қалап тұратынын кімнен жасырамыз.

*Блок, Бальмонт жастығының астында,
Ақ орамал күңгірттенді басында.
«Дай компресс, сал компресс!»
Састы доктор қасында.*

Бұл Сәкеннің әжуасы. Айтысқа шақыруы. Ал ақын намысы қойсын ба. Тарихта тағылым алар, намыс үшін мерт болған «ерлер» аз ба? Тағы да басынан сөз асырар Мағжан кім? Ер ме, ез бе? Ол туганда да Анасы ұл келді деп қалжа жеген жоқ па?

*«Фулин Сәкен, —
Кекең, кекең футурист.
Бала — ақымақ,
Қожа, ташмай басын кес!»*

Ал еңдеше! Сөзден сөз от алып, араға өрт салынғандай. Тәңірім тек осы текетірестен сақтағай. Мағжанның зерттеушісі, басқаша түсінсек, бүгінгі жоғын жоқтап, сөзін сөйлеуші Елеуенов басқа арыстардың да артын аялаған әріптес ағайындарын әдебиеттегі әділеттілікке, талант табиғатын айқындайтын «таразыдағы» тазалыққа шақырады. Асылы, бұл — ардың ісі, азаматтық!

Ілгеріректе Сәкен, Ілияс, Бейімбет ақталды. Ештен де кеш жақсы, кейінірек те болса, арыстарымыз қосылды арамызға. Өнмен әрледік, жырмен әдіптедік. Есімдерін еліміз болып мақтанышпен атайтын күйге, күнге жеттік. Сол қуаныш-тойлардың үстіне әр қайсысын «үйді-үйімізге» таратып әкетіп, Менің Мағжаным, Менің Сәкенім, Менің Ақаным, Менің Жақаным... деп бөліп әкетуге де шақ-шақ қалдық. Осы «бөліс», әсіресе, артында тікелей ұрпағы қалмаған Мағжан тағдырына көбірек қатысты болғанын бар тойларының ішінде жүріп өзім де көрген едім, ал зерттеуші ғалымның зерделеуінде тіптен тереңірек екен. Оған да ғалымдық гибраттылық салқынқандылықпен баға беруге мүмкіндік тутызғандай. Ал, мен аралассам, бәлкім, ақындық албырттық-асығыстықпен безбеннің бір жағына «жүк» артып жіберуім де мүмкін екен-ау деп, «қызбағаным» шүкірлік қылдым. Сондықтан да Дүкенбай Досжанов пен

Хамза Абдуллиннің Мағжан тағдырына «араласуларындағы» жеке бастық мақсат тұрғысындағы тұжырымдарын әділ сипаттауы мені сүйсіндірді де, иландырды да. «Мағжантану — жас ғылым. Қателесіп кету оп-онай. Аузымнан шыққанның бәрі ақиқат деп ешкім де айта алмас. Осы жолдар авторының да кемшіліктері көп» — дей отырып, аталмыш қаламгерлерге мәдениеттілік пен ибалықтың үлгісін таныта отырып, әділдікке шақыруы — мақтамен бауыздағандай.

Бар шындықты «жүрегінен өткізіп барып жырлаған, ұлтым деп алашына сыйынған, өзгерсе, қазағының мүддесіне сәйкес өзгерген, ұлты зар жыласа, өзі қан жылаған» ақын кеңістігі байтақ қазақ елі болғанын қай өлеңінен де табу, тану қиындыққа соқпайтынын ұғындырады сыншы. Сондықтан да қайсы бір жолдарды жаңағы «жанашырлардың» қисындап-қиюластыруына қарсы. Өзі берген жанын жаратушым өзі әкетті. Енді Мағжан шығармасына шырай кіргізер ақтаушы да, шырқын бұзар қаралаушы да үкім жүргізе алмақ емес.

Мағжан — ұлт ақыны. Ұлттың ғана емес, бүкіл түркі дүниесінің мақтаны. «Көк күніренеді, мен де көктей күніренем», — деп бүкіл алты алаштың зар-мұңын өзінің зар-мұңындай сезінген, білген ақынның жан дүниесі езіліп, егіліп еңіресе, «Қарайып жапан түзде жалғыз тұрған Молама көз қырын да салмас па екен?!» — деп қасыретпен қан жұтса, оның кітап-шығармасынан шырай тапқан «Батыр Баян» кинолентасы, тас тұғырға көтерілген тамаша мүсін-ескерткіш, көшелер мен ауыл-мекендер ұрпақтың көз салуы ғана емес, ұлылыққа бас июі, тағзым етуі ғой.

Кітаптың екінші бөлімі «Сағындырған сұлу жыр» аталыпты. Шын мәнінде сол жырларды қолдан көшіріп алып, біріне бірі қимай, қорқа тұра жасырып, жаттағандарды білеміз. Автор атағандай, «елжіреген ел-жұртын сағындырған сұлу жырға» көзсіз сезіммен ынтыққандардың легінде біздің ұрпақ та аз болмағаны мәлім. Араға жетпіс алты (ұзақ бір ғұмыр!) салып халқымен қайта қауышқан жыр-жиһаздың әр жолы, әр сөзі, әр дыбысы, ырғақ-әуені ыстық. Сондықтан да олар туралы ілгері-кейінді айтылған оңқай, солақай пікір-лебіздердің зерттеуші назарына түгелдей ілінуі табиғи заңдылық. Сайфи Құдаш, Әбділда Тәжібаев, Мұзафар Әлімбаев, Қадыр Мырзалиев, Сәкен Жүнісов, Рымғали Нұрғалиев, Мүсілім Базарбаев, Рахманқұл Бердібаев, Тұрсынбек Кәкішев, Қайым Мұхаметханов, Серік Негімов, Әкім Таразидың әр-әр кездегі мақалаларына, баяндамаларына тоқтала келіп, «социалистік реализм әдісінің үстемдігі бұрынғыдай болмаса да, әлі де тегеуріні сезілетіндіктен, Мағжанға тағылып жүрген ауыр кінәлардың сүбелі бөлігінің күшінде қалғанын» жасырмай, өкінішпен айтады сыншы. Пікір алысып, ой жарыстырады.

Мағжан шығармаларын зерттеудегі сыншының алға қояр негізгі мүдде-мақсаты, бағдар-нысанасы, басқа әріптестері таңдайтын әдеттегі әдіс-тәсілдерден айырмасы, ерекшелігі қандай? Бар ма? Бар болса, сыры-сипаты қайсы?

Әрине, мен сынға, оның ішінде сынға сын айтуға машық алған маман емеспін. Егер қатардағы оқырман болып ой тербей алсам, Мағжан мұрасының ішіне еркіндей еніп, әр туындының толғақ күйінен бастап, «шыр етіп» дүниеге келу стихиясын уақыт, орта кеңістігімен және өзімен қанаттасқатарлас қаламгерлердің шығармаларымен қоса зерттеп, артық-кемін салыстыра, салғастыра безбендеп көз алдына әкелетіндігінде.

Бұған ақынның талант тегеуріні, энциклопедиялық терең білім-білігі ғана емес, қазақшаға қоса орыс, татар тілдерін ана тілімен тең-тете игеруі үнемі оңқай келіп отырғандай. Сол тұстағы осы аталмыш халықтардың маңдай алды ақындарымен іштей бәсеке-бәйгеге түсіп отыруы, бәйге алдында қас жүйріктің соңғы ащы терін алғандай шабыттандырып-шамырқандыра түседі.

«Мағжан қазақтың қоңыр тұрмысынан есте қаларлық поэтикалық картиналар жасаған», — дейді де, Пушкинді орыстың тұңғыш суреткер ақыны атаған Виссарион Белинскийдің тұжырымдарына тоқтайды. Пушкин музасын ақсүйск текті аруға теңеген ұлы сыншы сипаттамаларын алға тартып, оқырманға ой тастайды. Бұл да өзінше бір тәсіл. Енді бір тұста тарихы мен тағдыры, тілі мен ділі ұқсас егіздің сынарындай қырғыздың жырлау мәнеріне еліктетсе, одан ұтылыс тапты демейді, қайта

көсіліп, екпіндете жөнелді деп, сүйсінген кейіп танытады. Бұл халықтардың қай-қайсысын да түп-түбірі бір деп мақтан сезіммен бүкіл түркі әлемінің жарысып-жарасып өскен мәуелі бұтағындай жақын санайды. «Түркістан — ер түріктің бесігі ғой», — деп бір шалқыса, келесі сәтте:

*Тұранда түрік ойнаған ұқсап отқа,
Түріктен басқа от боп жан туып па?
Көп түрік енші алысып тарасқанда,
Қазақта қара шаңырақ қалған жоқ па? —*

деп, түбі бір елдердің төркіні біздің жақтаны еске салады. Қашан да қазақтың жолы үлкен, жөні басқаны меңзейді. Міне, бәрін зерттеп-зерделейтін сыншы ойларының бастау алар тұсы да осы.

Қоғам дамуымен бірге ілгерілеген ақын шығармаларында поэмаларының алар орыны да қомақты. Зерттеушінің айтуына қарағанда, ақын қысқа ғұмырының он бес-он алты жылының ішінде «Ертегі», «Қорқыт», «Оқ жетпестің қиясында», «Батыр Баян», «Жүсіп хан», «Өтірік ертегі», «Қанышбай қыссасы», «Толғау», «Тоқсанның тобы» сияқты поэмалар жазған екен. Осы аталған поэмалардың жазылу жолдары, алатын орыны, көркемдік шешімдері жайында түбегейлі ой қозғайды. Кесек жанрдағы тырнақалдысы 1927 жылы «Еңбекші қазақта» жарияланған «Ертегі» хақында ұтымды тұстарымен қоса сәтсіздіктерін де көлкелеп жасырмайды. Автор әуелде ойлаған ойын жеріне жеткізіп бере алмаған сынайда. «Поэма... көркемдік шешімін таба алмаған. Сыздық — Абылай ханның жаужүрек ұрпағы. Жезтырнақты айламен жайратып салуы — батырлығының белгісі. Бірақ поэманың бүкіл алаңын дерлік алып жатқан бұл қияли эпизод ұлт-азаттығы сияқты үлкен дария тақырыпқа бойлай алмақ емес». Міне, сыншы пікірінің негізгі түйіні. «Қорқыт» — аңыз ізімен өрбиді. «Оқжетпес қиясында» мен Сәкеннің «Көкшетау» поэмасының тақырыбы бір-бірімен сабақтас. Поэмада бәрі бір ел-жер деп соққан ақын жүрегінің күңіренісі — оның шығармагершілік бағыт-бағдарының жасырып болмас көрінісі, айнадағы шағылысы.

*Содан бері бірталай заман өтті,
Алашты улай-улай жаман өтті.
Тұлпар — тулақ, ер арып аруақ боп,
Сарыарқа сайран жердің сәні кетті.
Жолбарыстар жортатын сар далада
Қорсылдаған доңыздар мекен етті.*

Құдай-ау, мынау дейтінің жыр емес, елім деп еңіреген есіл жүректің сорғалаған қаны, мұң мен зары ғой.

«Батыр Баян» — Мағжанның ақындық құлашын кеңінен танытқан поэма және ұлттық эпостық һәм лирикалық дәстүрді жаңа көркемдік типтендіру құралдарымен байытқан, поэтикалық мәдениеті барынша толысып, еуропалық деңгейге талассыз көтерілгенін паш еткен шығарма екендігін Шерияздан Елеукенов айрықша сүйсінгендікпен, разылық сезіммен айтады. Әрине, зерттеуші ғалымның поэма кейіпкерлері хақындағы көз майын тауыса іздеп тапқан деректері біз ел жақта естіп жүрген жәйлармен сәйкес келуі «Мағжан» монографиясын жазу барысында автордың қаншалық қайрат-қажыр, қисапсыз еңбек жұмсағандығынан хабар бергендей. Негізі көркем шығарманың шарттарына сай өмірде болған адамдар арқылы дәл поэмадағыдай демесек те, ақын типтік бейнелермен иланымды штрихтар жасаған. Сол секілді Мағжанның прозаға қадам жасауы, балалар әдебиетіне қосқан сыбағасы, қысқасы, ақын шығармасының шырайлы тұстарының бәрі-бәрі қапысыз зерттелгендей.

Әдетте «біткен іске сыншы көпті» негізге алып, қай-қай шығарманың да «әтеген-айларын» іздеп шарқ ұратын көне таптаурынға әдейі, біле тұра барғым келмеді. Өзім сүйсініп оқыдым. Әдебиет айналасындағы бірнеше пікірлестерімнің оқығандарымен ой бөлісіп, пікір салыстырғандай болып едім, бәрі дерлік риза көңілдерін жасырмады, адал ниеттерімен алғыстарын айтты. Сондықтан да заман талқысына түсудей-ақ түсіп көрген асыл азамат, ардагер ақын жайындағы толғанысты осы жанрдағы, әдебиет танудағы мол табыс деп ұқтым да, ойымның соңғы нүктесін қойдым. Маман сыншылардың шалғынына орақ салуды артық көрдім. Ондаған жылдар бойы атағын аспандатып көтеруді қойып, атып атауға, сырын ұтып, жырын жаттауға зар болған зәру кезеңдерімізді естен шығармай, ендігі жерде арыстарымызға бағышталған бір ауыз жылы сөзді, жылы лебізді жеті қат жер астынан қазып алған асылымыздай аялай білсек, ол да олжа!

Жан-сезімнің жаңғырығы

Өркімнің Туган жері — Мысыр шаһары. Бағзыдан айтылып та, жазылып та келе жатқан осынау ақиқатта жан біткеннің Туган жерге деген ыстық ықыласы, мейірім-махаббаты ұшқын атып тұрғандай емес пе?! Адам ата, Хауа анамыздан бермен қарай бір пенденің осыны жоққа шығарғаны бар ма екен, сірә! Сол сенімнен бе, әйтеуір өзім қай кезде, қай жерде жүрсем де, кіндігімнің қаны тамған қасиетті жұртымның, әлемдік өлшемде көріне бермейтін кішкентай ауылымның тыныс-тіршілігімен дем алып, өмірінен өріс табардаймын. Сондай кездерде кешегі алапат соғыстан оралмай қалған жиен ағам — Зікірияның Қауышы жазған:

*Батыс пен мен Шығысты араладым,
Токтатып жер буынын шамаладым.
Кір жуып, кіндігімді кескен жерім —
Сарыарқа, сенен жақсы таба алмадым, —*

деген сағыныш сазынан елге, жерге ынтыққан інкәр көңілі, мөлдір сезімі орала береді.

Ол кездегі әке, ағаларымыз кіл ақын ба әлде «шын жыласа, соқыр көзден жас шығадынын» кері ме, қайткенде де, майданнан құс қанатымен ұшып жеткендей үшкіл хаттардың көбі-ақ өлеңмен өрнектеліп, кешікпей зар-мұңды жанды жылатқан әнге айналып кетер еді. Әйтеуір, осы жиен ағамның жеңіл-желпі дастанға бергісіз ұзақ-ұзақ үш өлеңі сол кездегі шал-кемпірдің, жетім-жесірдің аузынан түспейтін. Қаршадайымыздан осындай сарғайған сағынышқа толы ән-жырларды жаттап, жүрегімізге хаттап өскендіктен бе, туған жердің қадір-қасиетін бойымызға ананың ақ сүтімен сіміріп адам болғандаймыз.

Менің он жылдықты бітіріп, ауылдан аттанып кеткеніме отыз төртінші жыл оралып барады екен. Содан бері елден қол үзбегенім өз алдына, барлық саналы өмірімнің өрнегі сол топырақтан нәр алып, тамырын тереңге жайып, әл-қуат жинап келе жатқандай екем. Мен кеткенде Өрнек деп аталатын шағын ауыл, шағын мекен еді. Енді көріңіз. Көзді қызықтырып, көңілдің көкжиегін кенейтердей ақ шаңқан үйлері бар, сән-сәулеті, көрік-келбеті келіскен іргелі шаруашылықтың алтын кіндігі.

«Туған ай — тураған етпен тең», — деп айта беруші еді ілгеріде. Рас болып шықты. Он екі жыл бұрын жаңа кеңшар ұйымдасып, оған «Алматы» деп ат берілгенде, астанада жүріп қатты қуанған едім. Астана Алматы мен ауыл Алматының арасын жалғастырып жүрер жыл құсындай сезінгем өзімді. Екі Алматының тел ұлы болғандықтан да өмірге, өнерге берерім екі есе секіденгені бар-ды.

*...Несі бар оның, көңілдерін мен құп алдым,
Бала күнгідей масаттана бір қуандым.
Астана, ауыл — екі Алматының арасын
Құс жолы болып жалғастыруға құмармын.*

*Сыр ашпасам да, сүйсініп тұрмын ішімнен,
Зандылық бардай адамға шындап түсінген.
Бересім-дағы екі есе мына өмірге,
Екі Алматының тұрғыны болғаным үшін мен!..*

Туған ауылымда ту көтерген сол кеңшардың әр қадамы — озғаны, қалғаны, бергені, алғаны, сүрінгені, жүтіргені... бәрі-бәрі көз алдымда менің. Жолым түскен сайын балғын күндерімнің белгісі — балалығымның іздері қалған сай-сала, орман-тоғай, бел-белестерін... түгел шарлап шығам. Бұрын балаларымды ертіп апарушы едім. Соңғы сапарда немерем жүрді қасымда. Көрсін, сезінсін баба жұрттың жылуын, ұқсын қадір-қасиетін. Қасиетіне орай қасыреті де аз болмаған осынау мекеннің тасына да тамыр жайған өзінің түп дінтегі жатқанын айта жүрер зердесі болса!

Ауылдастарым әр жылдың жаңалығын таныстырып, ойларына олқы соғып жүрген жайларды да бүкпесіз жайып салады алдыма. «Биыл Хамит Ленин орденін қадады омырауына, шүкіршілік, алдына жан салмай, дүрілдеп тұр!.. Семіз қой іздесең, Серік пен Ахметжанның отарларына бар... Оразбай ма, пәле ғой ол дегенің, темірмен бар тамыры бірге соғады...» Әйтеуір, айтарлары көп. Баяғы «аузын ашсаң, көмекейі көрінеді» дейтін аңқылдаған ақжарма қалыптары. Қызығып тыңдаймып, қуанып тыңдаймын. Көбіне орталарына алып, олар мені сүйлеткілері келеді. Мен оларды тыңдай берсем деймін. Кім дүниеден өтті, «кім орынын басты». Тіршіліктің алма-кезек заңы ғой. Көңіл айтсын, қамкөңіл ағайынның қайғысын жеңілдетсін. Қуаныштарына қуаныш қоссын... Ежелгі рәсім, ежелгі елдің елдік салты. Рахмет есіме салғандарына. Мен де түсінем!..

Кеудемді қуаныш, шаттық кернейді. Мақтаныш сезіміне бөленем. Көңіліме жыр оралып, жаңа бір тебіреністерге жетелей беретіні де содан. Өйтпегенде ше? Төрт сыныпты тауыса салып, көрші ауылдардағы орталау, орта мектептерді адақтап жүріп, он жылды өліп-талып, бірі бітіріп, бірі бітіре қоймаған біздің ұрпаққа туған ауылының бүгінгі кескін-келбетін көру қандай бақыт екенін басынан кешіргендердің түсіне қоюы оңай дегенге мен сенбеймін. Ең болмағанда жеті сыныпты «өз үйі, өлең төсегінде» жатып оқыған балада да арман бар ма екен дегенді қайсымыз айтпап едік. Енді, міне, сол жердің жеткіншектері орта мектебі ортасында тұрған Өрнекке шекелерінен қарайтындай. Адамда тойым, арманда шек жоқ па деп қалдым. Солай-ақ болсын. Тоймасақ, жақсылыққа тоймайық, шектелмесе, арман шектелмесін тек! Бәрін көз алдымнан өткеріп, тәуба қылам іштей.

Міне, осы шаттық аралас көңілмен жалаң аяқ табанымның табы қалған өлкені кеземін келіп, кеземін келіп... Ауылдың нақ іргесінде — Есіл. Бүкіл Сарыарқаның сары белдерін басып отырып бізден де өтеді. Аймағымыздың мақтары да, мақтанары да сол Есіл. «Өзен жағалағанның өзегі талмайды» деген бабаларымыздың сөзін жоққа шығарғысы келмегендей, қаншама бір қысталаң тұстарда пәріміз де, әліміз де болғанының шет пұшпағын өзім де көргем. Жағалай өскен ну талы үйімізді жылытқан, көңілімізді жұбатқан. «Балығы тайдай тулаған», — дейді, шынымды айтайын, тайдайын көрмесем де, желбезегінен іліп, иыққа салғанда, құйрығы жер сызған шортан, шорағай, лақа дейтіндерін талай

сүйреткенбіз. Алабұға, ақ сазан, табандары таңдайымызды жібітіп, тар күнде талшық болғанын қайтіп ұмытарсың?

«Қыр» дейді біздің жақта. Ауылдың түстік беті. Сол бағытқа бет алсаң-ақ, ауылдың түстік беті — үйлерімізге ірге тіреп тұрған ақ балтыр әсем қайындар, терек, қарағайлар, үйенкі, шіліктер... ойдым-ойдым ормандарымен кең қолтығын ашпай ма. Бергісі келсе, айналайын табиғат-ана бере салады-ақ екен-ау! Тамыры тартылса, қылтанақ өспейтін жерлердің де талайын өткізіп жүрміз ғой көз алдымыздан.

Бесінші жылға аяқ басты. Сексен төртінші жылдың жазында тың игерудің отыз жылдық салтанаты өтті. Сол тойға тек Одақ қана емес, шет жұрттардан да көптеген меймандар келгені бар. Қаламгерлер тобының бір парасы біздің Солтүстік өңірге сапар шекті. Монғолиядан, Вьетнамнан, Демократиялық Германиядан, тағы-тағы бірнеше елден бұл аймаққа табаны тұңғыш тиген әріптестеріміз көк-жасыл желекке малынған көркем мекенге тамсана қарап, таңдай қағумен болғаны көз алдымда. Ал олар — олар ғой. Орда мен Оңтүстіктің сүмесін «тел еміп» өскен өзіміздің Қайрат Жұмағалиев пен жер жәннәті Жетісуданмын деп көп жерге мұрынын шүйіріп қарауға дағдыланған Сәкен Иманасов секілді достарым да сын айтып, мін таға алмаған. Бұл — осы топырақтың туған перзенті ретінде менің мақтанар тұстарым. Сол сәттерде ауыл көшелерінің өзі көк кілем төсенгендей аунай кететін сонау бір тұстарын көрмедіндер ғой деген ішкі сырым бой бағып қалып еді.

Иә, бәлкім, азған-тозған мекендерді көп көріп, көздері де, көңілдері де үйреніп кеткен достарыма осы тұсының өзі жұмақ мекендей көрінуі әбден мүмкін ғой. Әйтпесе, мен қаршадай бала кезімде қаймағы бұзылмаған Есіл бойының ен тоғайы, шүйгін шөпті алқасы, орман қойнаулары қараған көзді қарықтырардай еді. Табиғаттың тұнып тұрған сол бір тұмса бейнесін «құдыреттің күшімен» оралтар ма еді бір сәт. Шіркін, таусылмайтын адам қиялы-ай!

— Нағашыларыңа апарып қайтайын, — дейді бірде әкем. Ат-арбасын, әбзел-сайманын әзірлей бастайды... Жиналып, жолға шығамыз.

— Құдаларға жол түсіп тұр, балам, барып қайтамыз ба, қайтеміз, — дейді араға бірталай күндер салып.

— Барсақ, барып қайтайық, — деп қоям, бейне бір бәрін өзім шешіп отырғандай. Өліп-өліп, өлім сарқытындай тірі қалған менің жөнімнің бөлектеу екенін іштей сезем. Іні-қарындастарым да сезді. Сезгені емей немене, әкем жолға қамданса, басқаларының «иектері қышымайды», жан торсықтай байланып, жанынан бір елі қалмайтын мен ғана. Тағы да жиналып жүріп кетеміз...

— Ал балам, атына шөп шауып алайық. Отыруымызға да жайлы болсын, — деп делбені маған ұстатады да, қол шалғымен сырылдатып көк балаусаны орады дейсің келіп. Бір кереметі, жол жиегінен бұрылып әуреге түспейміз тіптен. От орынындай жерді дөңтелентіп, қорабымызды хош иісті балғын балаусаға толтырып аламыз да, «жол мұраты — жету» деп кете береміз. Ал сәл ілгерірек ішке қарай сұғыныңқырап кірсең, ат сауырын сипаған көк құрақ жүргізбес еді. Қазірдің өзінде ауыздарын ашып, көздерін жұмған Сәкен мен Қайрат сол кезде көрсе ғой мен туған жерді. Көкіректі кернеп кететін мақтанш сезім-ай. Пешенеге біткен пендешілік деген осы да.

Бүгіндер де келе жатам сол жолдармен. Жаңағыдай шөп шауып алғым келсе, ат басын бұрған емес, сай сайлап, өзен бойлап, тоғай-тоғайдың нуын кешіп, ақ тер-көк теріміз шыққанға да ризамыз.

Су іздейміз. Есіл көктем сайын тасып кетіп, екі жиектегі елдер айлар бойы бір-біріне жете алмай, тіпті қоналқалап ағайынға барған адамдар бір күнде айдың дарияға айналған өзеннің екінші жағасындағы ауауынан қол үзіп қалып, айлап жататын «қызықтарын» да талай көргем. Қазіргідей аспандатып салған көпір де жоқ қой онда. Су қайтып, сен арылып, қайық түскенше қайда! Сонда жыра-жырапың бәрін су жайлап, қара сулар да мөддіреп толып қалар еді. Жайылымдағы ақтылы қой, алалы жылқының сабылып Есілге суатқа түскенін кім көріпті. Ойлап тұрсақ, ол да сәнімен екен-ау. Енді сол су қайда, сол ну қайда? Осы орайдан келгенде, ел азып, жер тозып бара жатқандай көрінетіні де тегін емес. Кімнен жасырамыз, неге жасырамыз? «Ауруын жасырганды өлім әшкерелейді».

Білмейміз бе әлде соны? Білеміз. Біле жүріп, білмегенсиміз. Үндемей ішке бүте жүріп асқандырып алғанымыз аз ба әсте.

Тың көтеру — біздің ауылдар үшін әлеуметтік-экономикалық шеңбермен шектелмеген секілді. Басында топырақтың түте-түтесін шығарған эрозияға құлағымызды үйрете алмай жүрсек, ауқымы одан әлдеқайда мол экологиялық апатты білгенде, «қуырдақтың көкесі...» дегендей, енді бұған қандай қарсылық-қауқарымызды қарсы қоярға жол таппай, дал болдық. Топырақ тозды, су тартылды, тыныс тарылды, дерт көбейді, тәнімізді қойып, жанымызды өрт шалды. Аз кесел ме?

«Тыңды түлетеді» дегендер 1953 пен 1954 жылдардың қантар, ақпанында ағылып келе бастады. Қонақсырап отыратын қазақ құшағын жайды. Өзі қысылып, үйінің төрін ұсынды. Ол туралы келген ағайындардың жөн білетіндері өздері де аз айтып, аз жазып жүрген жоқ қой.

Дәл сол тұста мен көрші орыс селосында тоғызыншыда оқып жүргем. «Дүние өтерінде шыр айналды» дейтіндей, өзім іш тартып еркелей беретін есеп пәнінің мұғаліміне тым еркінсіңкіреп кеттім бе әлде сыздауығын басып алдым ба, екі тоқсанды бітіріп «жыл шығып тұрғанда», мектептен аласталып кеттім. «Жаппай орта білім берудің» заңы өмірге келмеген кез, шәкірттің де қорғансыздау кезі ғой. Сөйтіп, туған ауылымда алғашқы тыңгерлермен тыңгер болып шыға келгенмін. Өмір бойы жетпіс шақырым жердегі Торанғыл МТС-інен ұжымшардың маңдайына басқан жалғыз комбайнын өгіз, сиыр жегіп, жолда апталап жүріп өзер жеткізетін біздің Өрнектің жарып қалғанын көргенім — сол көктем. Бондарцов деген бригадирі (атын ұмытыппын), тағы да тоғыз тракторисі бар біздің «жаңа отрядта» бояуы көз жауын алардай кіл жаңа «ДТ-54»-тер. Ал, өзіміздің байырғы механизатор Төреқұлов Ілияс басқаратын «ескі отрядта» «сіңірі сіңіріне қатығып» өзер жан бағып жүрген ескі «Нати», «Колеснай», «ЧТЗ»-сы бар ауыл азаматтары.

«Біздің жаңа отряд» деп отырғаным — оныншыны бітіріп, елден кете алмай қалған, болмаса мен секілді «оқуын амалдай тұрып», «тіленіп келген» Шомат Есманов, Мейрам Көбенев, тағы-тағы тыңгерлер еншісіне тиген кіл бозбала-ботатірсектерміз. Қызметіміз — тіркеушілік.

Өрқайсысының сексен-тоқсан аттық күші бар деп жатады. Қалай болғанда да, осынша алапат қойсын ба, сол көктемде-ақ орман-тоғайдың қойын-қолтығына кіріп, үй-үйдің іргесіне шөпті қара мақпал толқындандырып тастағанбыз. Есідің ен алқасы — ырыс-құтымыз да қуырдаққа тураған өкпе-бауырдай жайрады да қалды. Көк кілем жамылғандай деп жаңа ғана мақтаншыл көрген көшелеріміз шынжыр табанның астына түсіп, құлындаған дауысы құраққа ұшты. Кеше ғана оқып едім, «топыраққа, ғалымдардың есептеуінше, 18 сантиметр құнарлы қабат түсу үшін табиғат-анаға жеті мың жыл керек болады екен». Жеті мың жыл! Ойлап қара, әр жүз жылда төрт-бес буын алмасып отыратынын еске алсақ, қанша ұрпақтың ғұмырына жетер жұмыс тауып беретінімізді. Үй-үйдің арасына жаңағы шынжыр табан дүлейлерді көк есекше жайдақтап жүретін тың қаһармандары сол сынық сүйем тереңдікті ғана тербеп қойса, жақсы ғой. Сай сүйегін сырқыратып, түбітше тұткенін көз көрді ғой. Бірақ «сауабын» сарнап айтқанмен, зауалы қанша екенін бізге кім ұғындырыпты. Оны айтасың, жаңағы сексен-тоқсан аттың күші бар дейтін «ДТ»-лар тұра қалып «сүзіскенде», не бір-бірін тіркеп алып «аударыспақ ойпағанда», ашық айқаста иелерінің намысы үшін «табаны тасты илеген» Байшұбар, Тайбурылдар айналайын екен. Тамыры түтеленіп, топырағы қамырға айналған көк шалғын қалайша бой түзей алсын осыдан кейін.

Тыңның тағы бір әкелген сыбағасы, қай кезден тұрғанын тап басып айта алмаймын, әйтеуір, жетпіс жеті атамыздың қорымдары жатқан шағын ауылдар тамыры тартылып, құрай бастағанын өз көзіммен көрдім. Ильинка, Николаевка, Заря, Приишимка... тағы-тағы көптеген орыс селоларының бөлімше, бригадаларына айналған елді мекендер елеусіз-ескерусіз қалып, тілашар мектептерінен айрылды да, жастары амалсыз орталыққа жосылды. «Орыстың тілі — дүниенің кілті, оны үйренсең, көкірек көзің ашылады» дегенді бүкпесіз үйренген ағайындарымыз мәреден қалай өтіп кеткендерін де аңдаған жоқ. Басқа бір ұлттың өкілі жоқ, тұтастай өздері ғана отырған жаңағы бөлімшелер мен

бригадалардағы үміткерлер енді ана тілі деген ұғымды ұмытута айналды. Тілдері орысша шығып, әліпті орысша таныған балалары мен немерелеріне қызығып қарайтынды шығарды. Бара-бара бір ошақтың басында, бір шаңырақтың астында ата мен немере арасына тілмаш іздейтін де күнге жеттік. Оған мазаланғаннан гөрі мақтанғандарды көбірек кездестіретін болдық. Ал еңдеше! Өз басым түп тамыры бір деп білгендіктен де, бірді айтып, бірге кетіп жатырмын. Сөйтіп, жер эрозиясы адамдардың таным-наным эрозиясына, табиғат экологиясы бүкіл елдің экологиясына ұштасып кете берді, кете берді.

Тағы сол ғылыми деректер айтады: «Республикамызда тек энергетика мен түсті және қара металлургия алыптары жылына 5,4 миллион тонна, ал көңілімізді желдей естіретін автотранспорт 2,9 миллион тонна у ұшырады екен әуеге». Осыншалық апаттан мен туған мекен аман қалып жатыр деп, өзге түгіл, өзімді қалай сендірермін. Көзі ашық, көкірегі ояу, оның үстіне, жария заманымыздың жарқын нұры себелеген осындай күндерімізді көрмегендей күй кешуіміздің өзі күнә емес пе бізге? Жердің астында да, үстінде де әңкір-мүңкірдей от ойнатып жатқанымыз табиғат тепе-теңдігін теңселтпей тұра алсын ба?

Қазір не көп? Дерт көп! Соның бәрі қайдан келе береді? Ілгеріде «пәлен ауылда пәленшекең қылтамақтан дүние салыпты» дегенді зәуде бір құлағымыз шалатын. Енді екіншісі біріне айналып кетті. Сыздауық, бөрткеннің өзі үрей әкеледі қазір. Әлдеқалай болып кете ме деген қауіп. «Атылып өліпті, асылып өліпті!» дегенді естісем, «тәйт әрі, мал құлағы саңыраулап», қайдағы бір пәлені алып келе жатқандай, ата-аналарымыз зекіп тастар еді. «Жақсы сөз — жарым ырыс» дейтін, жамандықтан зөрезап болған көңіл де. Енді ол ол ма, «баласы анасын, ағасы інісін өлтіріп тастапты», — керек бол-ғыр құлақ естіп, көр болғыр көз көріп жүр емес пе. «Жүйке дерті» деседі. Болса, болар, жер тозып, тау шөгіп, су тартылып жатқанда, адам қайтіп азбасын. Абайды, Шәкәрімді, Мұхтарды берген Шын-ғыс бөктері шырылдап, көмекке шақырып жатқандай емес пе. Абай аудандық партия комитетінің бірінші хатшысы, Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесінің депутаты Хафиз Матаевтың дауысы ұйқыңнан шо-шып ояндырар. Қаншама жастың өзін өзі мерт қылғанын мақтан үшін айтып па? «Іші жанған өрт пен дерт, сырты дүрдей» аудан басшысы ғана емес, ел перзентінің ышқынысы емес пе екен. Кемтар, ақыл-есі шала, мүгедек жаңдар олардан да көп. Осының бәрі 1949 жылдан бастап үзіліссіз он төрт жыл бойы ашық жасаған, одан бергі уақытта жарты шақырымнан сәл-ақ асыңқырайтын тереңдіктегі әр екі айда үш мәрте болып келе жатқан ядролық сынақтардың сойқаны екенін түсінбейтін кім бар бүгінде. Бірінші хатшының «Социалистік Қазақстан» газетінің тілшісімен әңгімесінде жүрегі жылап тұрып келтірген мына бір деректеріне тағы бір ой жүгіртіп көрелікші: «Барлығы 28 мың халық тұратын біздің ауданда соңғы тоғыз жылдың ішінде 147 адам өмірмен өзіне өзі қол жұмсап қолтасты... Ядролық сынақ нүктесінен 35 шақырым жерде жатқан Саржал ауылында он сегіз бен жиырма бес жастың арасындағы 22 жас жігіт асылып өлді... «Ақбұлақ» кеңшарының үш отарында қойлардың жүні бір-ақ күнде жидіп түсіп қалды... Бүгінгі ауыл балалары қарлығаштың суретін кітаптан ғана көретін болды...» Бұған не дер екенбіз? Талдап-тарақтауды қажет қылмайтын мәліметтердің өзі-ақ жан дүниені дүр сілкіндірмей ме?!

Дүние тұтас бір дене екенін айтып, артық тапқырлық танытудың қажеті болмас. Оны арғы-бергі ғылымда дәлелдеп берген. Башпайыңа шөңге-шөгір қадалса, бірден басына шықпай ма. Демек, Дегелен тауындағы тулаған тамырлар туған даламыздың да бар тамырын сырқыратарына өз басым күман келтіре алмаймын. Дүмпуі де, дүңжуі де тыныш жатқан жер-бесігімізді тербемей тұра алмас, сірә.

Жол шіркін қайда апармайды адамды. «Айшылық жерді алты-ақ басатын» арғымақтардың тізгінін босатсаң-ақ болғаны, алдыңнан ақ самал есіп, көңілің көтеріліп кете бересің. Жол бойында кескестей көлденең тартылып «өзендер» шығады. Қандай көп еді. Бұрын қалай байқамай келгеніңе қайран қаласың. Қайран қаласың да, ат басын тежеп көрсем бе дейсің. Сөйтсең, «өзен» деген жарнама-белгісі ғана бар, өзі жоқ. Баяғы «Құба жонға құбылатып шыға келсем, жұрты жатыр, өзі жоқ

қалқатайдың» кері болады да шығады. Өзен емес, арнасындағы сай-жыра.

Көп-ау, тіптен көп. Соңда жер-суға ат қойып, айдар тағуға келгенде, алдына жан салмаған ата-бабаларымыз алдаған ба? Жоқ! Алдамаған. Тағы да сол барды базарлай білмейтін ысырапшылығымыздан, бейқамдығымыздан ырыс көздерімізді өзіміз бітегенбіз.

Мен жақында Дегелең аймағындағы ядролық сынақтан жер мен су көздеріне келтірілген зардаптарды айғақтайтын тағы да бір деректер оқыдым. Солардың бәр-бәрін тізбелемей-ақ, тартылған бұлақтар саны — 109, өзендер мен көлшіктер 36 екенін білдім. Өзен, көлдер шартты өлшем шығар деп шамалағанның өзінде, теңіздің тамшыдан құралатынын қалайша естен шығарамыз. Тіршілік тамырына талшық болар әр тамшының барған сайын арзанға түспейтінін ұғатын кез жетті емес пе?! Қайдан келе жатқанымызды білмегенмен, қайда келе жатқанымызды шамалайтын шақ қой бұл. Осы мәліметтердегі атылып, асылып өлген жап-жас азаматтардың аты-жөндерін, жүйке, қан ауруларына шалдыққандардың ұзын санын көргенде жаның түршігеді.

«Ораза-намаз тоқтықта» деп жатушы еді жас күнімізде. Шүжіршілік, күні бүгін аштық жоқ қой, және де бетін әрі қыласың ол пәленің. Бірақ күн-күн сайын демесек те, жылдан-жылға тозып бара жатқан, азып бара жатқан қайырымды Жер-Ананың сүмесі күндердің бір күнінде сыр бере ме деп қауіптенем. Жүрдек жолдар біздің жазушы, журналист ағайындарды қайда бастайды. Сонда қайсы бір шаруашылықтардың басшылары Қазақстанның бір қиырғында отырып, екінші бір шетінен бұйырса шөп, бұйырмаса сабан тартып қыстан аман шыққандарын сыр қылып айтады. Осы жерұйық Жетісудың бір пұшағы — Талдықорғанның бұрынғы Кербұлақ, қазіргі Гвардия ауданының шаруашылықтарында жүріп талай естіген әңгімем. Сондай сұмдықтарды тыңдап отырып, алдына әкелген табақтан ет емес, алтын жегендей күй кешеді екенсің. Неге олай десеніз, есептеп көріңіз. Сонау ит арқасы қияндағы Ақтөбе аймағынан кейде темір жол, кейде әуе жолымен шөкімдеп әкелген сары сабанның құны алтыңға баланатынын есептеп шығару үшін үлкен экономистіктің қажеті бола қояр ма екен. Одан әрі әлгіндей жанкешті әрекетімен қалтақтатып қыстан аман шығарған тоқты-торымның түйір етін таразыға тартып көріңіз.

Міне, кейде адам пейілінің тарылатыны да осындайdan емес пе екен деп те түйесің. Қоналқаға келген құдайы қонағына жарқыратып бір бағланын алып ұратын ұлтымызға тән үрдіс қазір кез келген шаңырақтан табыла берер ме? Әсіресе, дүниенің өлшемі тиынға, тиынның қиынға айналып кеткен бүгінгі тұста ол бір тоқты емес, бақандай екі жүз сом ғой. Бір үйдің басы, оның ішінде де ала алатындары алатын айлық табан ақы, маңдай терін жайратып тастамады деп сын тағу үшін, «қонақтың өз үйін де ойлай отырғаны» тиімді емес пе.

Осы мен туған жер туралы толғаныстан бастап, қай-қайдағы тұрмыс-тіршілігіміздің тауқыметіне қарай ойысып бара жатқанымды аңдамай қалғанның қай жағындамын? Сөзбей отырмын ба шыныменен? Жоқ, сезіп те, біліп те отырмын. Жаңа ғана айттым емес пе, дүние тұтас бір дене деп. Басқаны қайдан білейін, өз түсінік-ұғымым сондай. Ендеше, тіршілік үшін сырты сырлы аяқтай сұп-сұлу болып тұрған айналамыздың «қарын тоқтығы» рухани молшылықпен, ал рухани молшылық «қарын тоқтығымен» де өлшенетінін жадымыздан шығармағанымыз ләзім.

Табиғат өзін әсірай алмайтындай халге жетіпті деп ешкімді де сендіре алмас едік. Тіршілік атаулының нәр алар, әл жинар бір қайнары барына сенетініміз де содан. Ал тіршілік иесі ақтық қуаты қалғанша өлмес күнін көргенше тырысып бағады. Алматының Мечников пен Виноградов көшелерінің қиылысында Қазақ КСР Баспа комитетінің үш қабат үйі бар. Сол үйдің екінші қабатындағы балконда бертінге дейін кісі бойынан гөрі биіктеу, жуандығы жеңді білектей ақ қайың өсіп тұрды. Тамыр тартар топырағы жоқ, тасты жарып шыққан сол қайыңға көрген жанның бәрі таң қалар еді. Соған қарамай, он жылдай тұрды-ау деймін, көктем сайын бүршік жардырып, жапырақ жайдырар қандай ғаламат?! Асылы, сол ғаламат тіршілік үшін күрес, өмірге деген құштарлық болса керек. Ал ел аралап жүріп, өзін өзі асырап, оған қоса мемлекет үлесіне де қор құйып жатқан шаруашылықтардан гөрі, тек

алумен көшке ілесіп ілбігендердің көптігін көргенде, кереметтей қиналам. Оралымсыздықтан да бар шығар, солардың талайына тағы да табиғат-апамыздың тамыры тартылып бара жатқан жоқ па деген алаңдаушылығым да аз емес. Бұл да бір ағайын болып ақылдасар шаруамыз сияқтанады да тұрады.

Қайсыбір мейірімі мол, қолы ашық, көңілі дарқан жаңдарды көргенде ризашылығымызды білдіріп, «уызыңда жарыған ғой» деп мерейін асырып жатпайтын ба едік. Сол «уызыңда жару» үшін ең алдымен табиғат-ананың депі сау, көкірегі таза болуы керек емес пе екен. Тіпті, жаралмысында табиғаты тартынқы жерлердің өзіне шақ сау-саламатшылығы бар емес пе? «Алатау», «Сарыарқа», «Саржайлау» деп домбырасының қос ішігінен күмбірлетіп күй төккен Құрманғазы атамыз бен Дина анамыз көк шалғыны көзді арбайды деп мақтана алмайтын, жел суырып, құм көшкен өзінің туған жері — аруана Атырау бойын жерұйықтай Жетісуға, төсінде самал есіп, сағым ойнаған Сарыарқаға бере қояр ма еді? Әр мекен өзінің бояу өрнектерімен, бірде қатқыл, бірде майда-майса құлық-мінезімен көкейге кереметтей әсер қалдырмай ма? Құм жазықты:

*Көрінген сонадайған Гурьевім,
Көрмедім Гурьевтей жер биігін, —*

деп жырласа, ол да өзіне жарасып тұр. Жері жазық болса да, мерейі биік. Кешегі Махамбет, Құрманғазы, Дина... қала берді бүгінде де топжарған ұрпақтарымен биік! Сол секілді «Таулары биік айбынды, көлдері шалқар айдыңды, қыздары көркем — май гүлі, ұлдары көпке әйгілі» Баян ше! Оның да өз биігі өзінде. Тарихтың алтын парақтарындай Торғай ше!..

Енді бөліп-жаруға келмейтін кербез Көкше мен Солтүстігім Шоқан, Біржан, Ақан, Ыбырайымен; Мағжан, Сәбит, Ғабит, Евнейімен бір жердің ғана емес, бүкіл елдің мерейін асқақтатпай ма. Дарын шіркінді егіздеп те, сегіздеп те берген туған топырағымыздың жанға қаяу салар арман-шерін айта отырып, осылай желпініп алар тұстарымыздың да барлығы қандай бақыт. Сондықтан да мен осынау Алматыда жүріп, ұрпақ жайып жатсам да, ең алдымен отбасының амандығын тілеп ұйқыға кететін баяғы бабаларымша, Туған жерімнің саламатшылығын ойлап тыныс алам. Үлкендер айтып жататын еді: «Кеш сайын үй-ішіңмен бақұлдасып ұйқта», — деп. Марина Цветаева да: «Сүйгеніңмен қас қағым сәтке ажырасқан сайын мәңгілікке қоштасқандай қоштас», — деп. Қандай үндестік! Халық даналығы, ақын сезімі егіз ұйқастай емес пе? Менің туған ауылыма бастайтын әр сапарым сол ұлы ойлардың жаңғырығындай жыр құяды жаныма. Сәлемдесуім де, қоштасуым да мәңгілікпен ұштасып жатқандай. Көкірегіме құятын қуанышы да, қимастықтың қиындығы да сондай.

*Айналайын Туған жер,
Аманбысың, саумысың?
Ояңды ма маужырап тамылжыған таң құсың?
Мен де ояңдым өзінді өбектеген сезіммен,
Сен деп соққан жүрек пен сезім қалай қалғысын.*

*Ұшып келем үстінде алабұртып көңілім,
Төменде Жер — тағдырым,
Айқұш-ұйқыш, жолы мың...
Ұлыңмын да, құлыңмын —
Жатсам-тұрсам аялап,
Суық сөзден, сұқ көзден қызғыш құстай қорыдым.*

*Арым, барым...
Бәрі де — бір өзіңсің, Туған жер,
Тірлігімнің нәрі де,
Гүлі — өзіңсің, Туған жер.
Аялаған бесігім,
Аспандатқан тұғырым,
Бойымдағы қызуым,
Ойымдағы қызығым...
Тағы өзіңсің, Туған жер,
Мәңгі-бақи шаттығы тарқамайтын думан жер!*

*Құлазысам,
Көңілге беретіндей тасы дем,
Құрақ ұшам қауышып кәрісімен, жасымен.
Ата-бабам, өз анам,
Ағам, інім — бауырым...
Бәрі өзіңсің,
Өзіңсің мына менің Бас ием!*

*Аспаныңда келемін —
Қалықтайды құс-кемем.
Аққу, қаздан айырмам —
Көктем емес, қыс келем.
Айналайын Туған жер,
Сені тілеп көз іліп,
Қалғып кетсем, сені ойлап...
Таңғажайып түс көрем!*

Иә, барым да, бағым да, анам да, панам да — осы Туған жер! Туған жерімнің дені сау, аспаны ашық, суы мөлдір, шөбі шүйгін болса, менің ұйқым тыныш, күлкім көрікті, мерейім үстем, еңсем биік! Әр ауылдың, әр қауымның ұл-қызы да мендей ойлайтынына шәгім жоқ. Әр үйдің отбасынан басталатын ҮЛКЕН ОТАННЫҢ амандығы да, одан әрі ӘЛЕМНІҢ амандығы да Аспан мен Жерді, Тау мен Суды әу баста табиғат-ана жаратқан таза-мөлдір қалпында ұрпағымызға табыстауда. Сол үшін де:

*Көбірек жырласам да бауды, гүлді,
Әзірмін арқалауға тау жүгіңді.
Алматыда жүріп-ақ, о, Туған жер,
Тілеймін сенің есен-саулағыңды,
Тілеймін сенің есен-саулығыңды! —*

десем, бұл менің жан сезімімнің жаңғырығы деп білгейсің, ағайын!

Ұлылар ұшқан ұяда

Фәни тірліктен Сәбит Мұқановтың көшкеніне де жеті жылдың жүзі айналған. Сексенінші жылдың маусым айы. Біздің солтүстікте табиғат-ананың толысып, нағыз бабына келер шағы. Елдің түстік аймағында аспан айналып жерге түсердей қапырық ыстықтың тынысынды тарылтардай тыным таптырмайтын осынау шағында жаныңды саумал самалы желпіп тұратын туган топыраққа табан тіреу — басқа күнде қона бермейтіндей бақыт. Алматының аптабынан құтылып, кеуделерін кере кең тыныстап қалған қаламгерлерде ес жоқ. Жарыса мақтап жатқандары жарастықтың жанға шуақ ұялатар жақсылығындай.

Көзі тірі жүрсе осы күндері, сексенін дүбірлі думанға айналдырып, мәз-мейрам көңіліміздің қуанышын баса алмай, бөркімізді аспанға атып жүрер ме едік, кім білген. Бұған да шүкірлік. Сәбеннің өзі жоқ болса да, мәңгі жоғалмайтын сөзінің жоқтаушылары, айтқанына тоқтаушылары бар. Дегенмен, аңыздағы көк өгіздей халқының өрге салар мықтысы болғанын ресми құжаттар құдіретімен ғана емес, ел-жұртының ұғымындағы бұқарамен бұқара болып кеткен ол кісінің орда төріндегі орыны үңірейіп бос тұрғанын үлкеннің де, кішінің де, бай-бағланның да, кемшін-кемтардың да аузынан естігендегі әсеріңнен басқашарақ күй кешеді екенсің. Аты-атағы әлемдік аспанның биігіндегі қалпымен ауылға табаны тиген бойда «кәдімгі Сәбит Мұқанов» бәрін ұмытып, баяғы ауыл баласының біріне айналып шыға келетіні гажап. Мен осындай ойды жары Мәриям анамыздың да, қасына көп ілескен, университет ректорына хат жазып, уақыты өтіп кеткеніне қарамастан, студенттер үйіріне қосқан Сафуан ағамыздың да айтқандарынан көкейіме түйіп қалғам. Әр сөзін сала-сала салмағымен санап-саралап сөйлейтін қатарлас-қанаттас қаламдасы, құдайы құда сырлас-мұңдасы Ғабеннің де үзік-үзік ойларынан қимас-сыйластықтың аңысы аңғарылып тұрғандай. Тоғыз тарау жолдың тоғысар тұсындай, тоқсан ауыз сөздің тобықтай түйініндей барлық ойдың орамы айналып келіп Сәбенмен қоштасар сәтте айтқан азалы сөзіне тіреле беретін тәрізді: «Бір өзі бір библиотека кітап жазған, бір өзі бір елдің басынан кешкен бір дәуірін қамтуға құлаш ұрған, әр дәуірдегі елдік-ердік тіршілігін, ой өрісін, сезім тереңдігін көрсете алған, теңдесері сирек кездесетін қалам еңбекшісі, көп ұлтты совет әдебиетінің алдыңғы қатардағы көріскеті жазушыларының бірі, атақты Сәбитпен, атақты Сәбит Мұқановпен қоштасқалы тұрған қаралы күніміз, өкінішті күніміз...»

Сәбен жайында бәрі де айтып жатыр-ау. Бірақ осынау қасиетті топырақтың тағдыр-талайын бірдей көріп, қаншама қуанышына қоса қайғы-қасыретін де бастарынан қатар өткерген құндызды жердің қос жұлдызы ғұмыр-бақыда бір-біріне нұрлы шуағын да алма-кезек құйып келгендей. Сәбит туралы толғауып тұрып, Ғабит туралы тебіренбеуің, дәл сондай Ғабит жайында ойланып тұрып, Сәбит жайында емешен үзіле еміренбеуің мүмкін еместей.

Ғасыр тоғысында дүниеге келген жазушының сексен жылдығын туган топырағында атап өткелі келген қаламгерлер мен ағайын-туыстарының да көш басында Ғабен. Қаламдас серігі, тетелес інісі, екі шаңырақтың ортақ шаттығы болған алғашқы немерелердің де құлап-тұрып жүргеніне, балдыр-бұлдыр сөйлеп құлғеніне таласып, жарасып қуаған ортақ атаның алып бәйтеректей сүйеніштіреу болып қалғаны — ендігі Ел абызы Ғабит Мүсірепов. Әр ойдың оралымында, әр сөздің орайында ағаның алдың орап кетпеге дағдыланып қапа емес, қазақы дәстүрге сай інілік ізеттері де жетіп жататын Сафуан Шәймердөпов, Әбдіжәмил Нұрпейісов, Ғафу Қайырбеков, Тахауи Ахтанов, Берқайыр Аманшин, Тұрсынбек Кәкішев, Құлбек Ергөбесов, Сәбит Досанов, осынау салиқалы топқа алғаш ілескен біз де

жүрдік. Қаламгердің жары Мәриям апай бас болып, екі ұлы Арыстан мен Марат, екі қызы Бота мен Жанна, Ғабең мен Сәбиттің тұңғыш немерелері Нәйлә, құда-жекжат, ағайын-тумалары бар — жиырма бес адам.

Иә, жиырма бес адам. Аз ба, көп пе? Тірлігінде дабырасыз-ақ әдеттегідей ауылға келіп қайтқан сапарында айналасында қаумалап қалмай жүретін жай қошаметшілерінің өзі жеңіл-желпі бір көштей көрінетін Сәбиттің сексеніне басы Алматыдан бері тарта ықыластың күйіп тұрмағанын бұрыннан қасына еріп бірге жүретіндердің айтуынан аңдап қалам. Жалпы туған жерден өзің бір сәт бөлек көріп, алыс санамаған, қарым-қатынасын үзіп көрмеген елпідеген елшіл жүректің лүпілін бәрі-бәрі айтып тауыса алмайды. Ал, Ғабең болса, табиғаты басқарақ. Қос ат мініп қашса да құтқармайтын қарттықтың тықырын енді сезгендей, туған жерге қатынауы соңғы кезде жиірек.

Ол жылдарда жер шалғайлығы көп біліне бермейтін. Ұшаққа отырғанымыз сол еді, бір сағат қырық минутта Қызылжар топырағына табан тіредік. Бұрын қаламгерлер көшіне көп ілеспеген басым, Ғабеңді алыстан көріп жүретініме мәз болатынымын. Қол жеткен тұста ғана қолдасып сәлемдесіп дегендей, ал басқа кезде осынау екі алып туған топырақтың түлегі екенімді басқа да барлық құрдас-тарым секілді мақтанып айтып қойып, айтып қойып жүретін кезім. Мені осынау алқалы топқа қосқандары да жетіп-жетіліп қалғаным емес, алматылықтар мен қызылжарлықтардың арасын жалғастырып, әрі ел көрсін, жер көрсін, әрі екі жақтың дәнекершісі болсып, сынап байқайық деген ниеттен туганын сезем.

Тұра қалған жерде Ғабеңнің атына қарай айтылатын марапат-мақтау сөздер шала-шарпы басты айналдырып жіберердей, бірінен бірі асып, бірінен бірі озып өсіңді кетіреді. Бұрын көп көріп, көп естімеген мен үшін таңғажайып. Көбі үйреніп, көнбістеніп алған ба, әлде тек маған солай ма, қайранмын. Осыншама құдайдай көкке көтерудің әсері қандай екен? Ғабеңе қараймын. Құдай-ау, бір өзгеріс болса ше! Жүзінде, бет пішінінде, көз жанарында ризашылық сия таныту, сүйсіну... сияқты. Сәбең тойы екенінде дау жоқ, көбіне-көп «жылы-жұмсақ» лебіздердің бәрі Ғабеңе арналып айтылатындай. Ал, Ғабең болса, оған да сыр алдырмайды. Ара-арасында ырғалып-ыңырапып сөйлеп, әдемі әзіл айтып қойғаны болмаса. Аэропортта да, қалада қонған екі күннің ішіндегі көп кездесулерде де қалыпты арнадан аспайды.

Рас, Сәбит, Мұхтар туралы, басқа да замандас қаламдастары жайында ақтарылып кететін кейбір тұстары, шешіліп, көсіліп сөйлейтін сәттері — шамырқанып-шабыттанып алатын тұстарындай. Басқа уақытта уытты мысқыл, әсерлі қалжың-әзілдің айналасында ғана шектеліп, өзін қалыпты шеңбердің шегінен шығармайтын тәрізді.

Жол ұзақ. Қаладан қырық-сүу шақырым шыққанда Мамлют ауданының аумағында «ат терін бір басып», Иван Шуховтың атамекеніне телініп жүрген Преснов төңірегінде тыныстап алып, Сәбит кеңшарының жеріне маңдай тірегінде түс әлеті болған. Қысы қытымыр аяз, жазғы екі-үш айдың жүзінде ғана ашық қабақ танытатын біздің аймаққа құдайдың бір бергені — табиғат... Қыз бұрымындай мың бұралып ағатын ерке Есіл сол қанатта отыз-қырық шақырымдай жатқанмен, көз жауып алардай көркем көлдер тақаса келіп, таласа қонып жататын Абай ауылдарындай жетіп артылады. Сыңсыған орман-тоғай — өңірдің ажарын ашып, бағын жандырып жатар мыңғырған байлығы. Ойдым-ойдым орманның қай қолтығына кіріп, қай қойнауынан сая табам десей, таңдауың білсін. Бәрінің аты, атауы, бәрінің ие-киесі бар. Осынау тұнған табиғаттың тылсымына құлақ түріп, сұлулығына сусып қандырып өскен адамда арман болсып ба? Жердің ұйығы да, биігі де осында ғана дерсін.

Кім-кімге де туған жері — Мысыр шаһары. Одаң асқан ең биік жерұйықтың болмайтынын оқып та, тоқып та келеміз. Бала күшімізде «Көріпген сонадайдан Гурьевім, көрмедім Гурьевтей жер биігің» деп әп шалқытқанда, шынында да биік жер екен-ау деп ойлайтын едім. Кейін ұқтым, биіктігі басқада екен ғой. Соңдай-ақ, арасында бір келіп, соғысқа екінші мәрте аттанып, қайтпай қалған жиеп ағамның:

*Көріңді Алматының Алатауы,
Саялап өседі екен бақша-бауы.
Тұрады күндік жерден мұнарланып,
Ерімей жатады екен жауған қары.
Батыс пен Шығысты мен араладым,
Тоқтатып жер буынын шамаладым.
Кір жуып, кіндігімді кескен жерім —
Сарыарқа, сенен жақсы таба алмадым... —*

дегенінде қаншама сыр, қаншама мұң, қаншама сезім-сағыныш барын сөздің қаны-сөлін татқан шағымда бір-ақ ұқтым емес пе. Бұл жағынан Аллекем аямай-ақ бере салған. Сондай бір көркем қойнауын қолтығынан таңдап тапқаңдай жәннәт жерде, ашық аспан астында басталған салтанат-жиын дүниені күмбірлі күйге бөлеп, тәтті ұйқысынан оятып алғандай. Моторларына от тастап алған ағаларым мүлдем басқа. Ғабені қараймын тағы. Жүзіне қан жүгіріп, айрықша ажарланып алған. Көз шіркін адамның ішкі дүниесінің айнасындай ғой, күлмдеген жанарларда от ойнайтындай. Ойы — ой, тіпті бойы да өреленіп өсе түскен бе, қалай. Туған топырақтың күдіреті қыран қанатын қайта қақтырғандай, түлетіп, түрлентіп жіберетінін алғаш аңдап-аңғарғаным. Жай сөздерінің өзі өлеңдей өріліп, сұлу сурет салатындай. Ойларынан от ұшқындап тұр. Бала Сәбит пен бала Ғабиттің табандарын талай тілген шөңге-шөгірлер дәл бүгін құс мамықтай. Балғын күндердің балдай тәтті елестері, мәңгі ұмытылмас, қайтып іздесең қайта таптырмас қызықтары қалған аймақ. «Жата алмас ем топырағында тебіренбей, Ақын болмай, тасың болсам мен егер», — дейтін әр-әркімнің «алтын бесік, туған босағасы» ғой. Ақ балтырлы аппақ ару қайыңдар, мүсінінен мін таптырмайтын терек-қарағайлар, сыңсыған шілік-шыршалар қасаң тартқан жүректі жібітіп, езіліп-елжіретіп әкеткендей. Бұл сәттегі көңіл күйі де бөлек.

О, күдірет! Туған жердің тұғыры мүлдем басқа екен ғой. «Толқытып қиялында дала гүлін, арманның тоғыстырып бар ағышын, жылдарын кейін бұрып әкетті ме, ДАНАҒА БАЛА болған қара бүгін», — деп жөппелемеде тілімнің ұшына оралған бір шумақты Ғафана айтып едім... «Рас, әй, рас! Мен қасында көп жүрдім ғой, Ғабені елге келгенде баладай ебелек қағып, көбелек қуып етердей күйге енеді. Ертең өз ауылына барғанда көресің. Несі бар, бәріміз де сондаймыз. Елге табаным тиісімен жалаңаяқ жар кешіп, қара табан қыр кезіп кетсем деп тұрам. Алматыға бармай-ақ, осы жақтан Торғайға тартып кетсем бе?!» — деді.

Қайраң, ақын көңіл-ай! Кім білген, «ет пен сүйектен жаралған» жан иесінің бәрі солай шығар. Жер шетіне әкетсең де, аруана көңіл елді, жерді аңсап қанатсыз-ақ ұшып жетпей ме? Оған қарағанда сәтте лапылдап жанып, сәтте сақылдаған сары аяздағыдай суып-сөніп тұратын ақын табиғаты басқарақ болатынына кім таласар.

*«Ақын бол ғұмыр кешіру оңай деймісің, қарағым?
Ауызында болу бұл өзі сыздаған барлық жараның», —*

деп ақберен ақын қалай дәл айтқан. Өткізсем деген бір тойын аңсаумен өткен Айбергенов сияқты осы салтанаттың сәнін келтіре алмай кеткен Сәбенді дәл сол замат бәрімізден гөрі Ғабені сағынап тұр-ау деп бір түйгем. Еменнің шынары, егіздің сыңарындай қатар тұрып, қатар жүрсе, қандай жарасар еді...

Сөскеге салым басталған салтанат жиынның ресми жағы жиналып, еңді елді дастарқанға қарай орайластыра бастаған. Әрісі Алматыдан, бәрісі облыс пен ауданнан келген басшы-қосшылардың бәрі Ғабенің айналасына шоғырланып қалды. Мен де жақын бардым. Көш басшымыз өзімнің ауылыма

кетем деп тұр. Жұрттың бәрі абыр-сабыр, әбігер күйде. Ауылы осы емес пе еді? «Апам да аң-таң, мен де аң-таңның» кері. Облысымыз ортақ болғанмен, бұл ауылдарды мен бұрын білмейді екем. Бұрын осы Сәбит кеңшарының бір бөлімшесі — Жаңажол ауылын ілгергі жерлерге барып, жеке шаңырақ көтерткеніне бірер жыл ғана болған. Бұл Ғабеннің көзімнің тірісінде көрейін деген бір қызығы екен. Өзі жететін әрі сөзі жететін тұста келешекте атын алатын ауылының керегесін көтеріп, еңсесін биіктетіп кетсем бе деген терең ойдың тамшысы болса керек. «Бүгінін ойламаған әйелден без, ертеңін ойламаған ерден без» дегенді қалай көрегендікпен айтқан, шіркін. Ғабеннің сол сапарының өзінде қаладағы ең мықты зауыттың қамқор қол ұшын беріп, шаруашылықтың тәй басқан бастау жолында демеуші-сүйеуші болуын қарастырып кеткен жайып «Егемен Қазақстаннан» оқып қайран қалдым. Бұрын бір шаңырақтың түтінін өргізген екі ауылдың арасы — мықтаса тай шаптырым жер. Ал, Ғабен болса, өз ауылына жеткенше асық...

Алыстан келген меймандарды айтпағанда, Жаңажол ауылының атқа мінерлері түгел осында. Үлкен-кішісі қонақтарды күтісіп, ұлы аруақтың рухына қызмет қылуға. Алдағы күндердің кестесіне орай Ғабен ауылына ертең баруға тиіс. Дәл сол заматта бәрімізге де қарт қаламгердің оғаштау қылығы даналықтан да балалыққа бұрылып бара жатқандай ерсі көрінгені анық. Тіпті күні бүгінге дейін сол ойдың орамынан шыққан емес едім. Өтіп бара жатқан күн. Тылсым тіршіліктің қайталанбас әр сәті, әр сағаты ойынды он саққа бұрып өкте беретінін қайтерсін.

Қазір ғой бір ұйқтап оянасақ, ойлаған ойымызға, жоспарлаған жолымызға, ертең алар айлық-шайлығымызға бір қадам жақындап қалғандай елеңдеп қалатынымыз бар. Ал, ілгерідегі аталарымыз гүмырымның бір күні қысқарды — бақилыққа бір табан жақындай түстім деп қамығып, көңіліне қайғы жамайды екен де.

Япырай! Ғабен өзі де сексенге иек артып тұрып, ертең өзімнің артымда қалар ауылыма бір күн, бір сағат, бәлкім, бір сәт те... болса жақын тұрсам деп, сол туган топырағына жеткенше жаны жай таппай тықырши берген-ау, сірә. Біреудің ішіндегіні біреу біле берген бе? Сырты сұлу жұмбақ жанның іші де құрық бойлай бермейтін құпия-сыр екенін кім ұғыпты.

Салтанат-жиынның бас-аяғы жинала бере өзіне ілесіп баруға тиіс қосшы-нөкерлерін «іріктей» бастады. Бәрі де бүгінгідей көз алдымда.

— Сафуан, сен барасың. Әбдіжәміл, сен барасың. Берқайыр, Тахауи, сендер... дей бергенде, елпілдеп Ғафаң шықты.

— Ғабе, мен де барам...

— Жоқ, Ғафу, сен қаласың!

— Ғабе, ауылыма келіп, ағайындарыма бармай кетем бе?..

— Ғафу, сен қаласың! — Ғабеннің дауысы салмақты шықты. Ақын інісінің неге бармайтынын ежелеп жатқан Ғабен жоқ. «Айттым, бітті. Кестім, үзілді» дейтіндей баяғы Қарабайының сөзі. Қарсы келгенді қағып тастар, тентегі болса тыйып сөйлер берік байлам.

Бәрін іздеп-теріп жүргеміз жоқ, дәл осы сәттің өзі естеліктерде ескішты жазылғанын да оқыдым. Бірі — Өзағанның (Әзілхан Нұршайықовтың) «Өткелдер» дейтін естелік-романында да, екіншісі — Ғафаңның «Кәдімгі Сәбит Мұқанов» атты естеліктерге кірген «Әкеден қалған әсерлерінде». Өзаған өзі болмаған, Тұрсынбек Көкішевтен естігенін баяндаса, Ғафаң өзін де өкпелетпей, Ғабеннің да жанына тимей, басқашарақ толғанады.

...1980 жылдың маусым айының басында Сәбеннің туганына 80 жыл толуымен байланысты, жазушы отбасының мүшелері және көптеген ақын-жазушы, құрметті Ғабен, Ғабит Мүсірепов, бастап, Сәбит Мұқановтың туған өлкесі — Солтүстік Қазақстанға сапар шектік. Баршаға мәлім, бұл өлке Ғабеннің де туған жері, іргелес жатқан екі кеңшар — «Сәбит Мұқанов» және «Жаңа жол» — қос әкеміздің алтын бесік асыл ұясы... Самсатып тізіп тастаған машиналардың арасымен шұбатыла қозғалғанымызда, алда кеткен Ғабен ақ шағаладай шатырларға беттеген тұста бір топ жігітті иіріп тұр екен. Анда-санда

оқтай қадалған әйел көзіне қарай жүре берер едім...» Айту-ақ қой. Сұлуға гашық бола білу де бақыт екенін екіншісі бірі Ғабендей сезіне алар ма, әттең. «Ғабеннің жазып тапқанынан картадан ұтып тапқаны көп», — дейтін әңгімелерді де құлағымыз шалып қалатын. Әзіл-қалжың мен шынның ара-жігін кім анықтапты. Еркін жүріп, еркін гұмыр кешетін қаламгердің құмар ойынға уақытын көбірек жіберетінін айтса да, саралап-санап аз жазатынын айтса да, әзіл сөздің арғы астарында шындық жататыны шын ғой. Дәл сондай: «Соғыс кезінде мені «Қыз Жібек» асырады» депті дейтін де әңгімелерді естігеніміз бар. Алпысыншы жылдардың аяғында «Қыз Жібектің» мыңыншы қойылымын қайта-қайта Алматы жұрт-шылығының қызығып тамашалауы ғаламат еді. Сол кезде мұндай құбылыс әлемдік өнердің тарихында алғаш рет деп те жазғаны есімде. Деректің дәлдігіне кепілдік бермесем де, «қараңғы қазақ көгіне өрмелеп шығып күн болғандай» бұл опера өнерінің шыққан өрен биігі екендігіне ешкім дау айта алмаса керек.

Сәбең тойы өткеннен кейінгі келесі жылда тағы елге бардым. Ол кезде Жазушылар одағының көркем әдебиетті насихаттау бюросы бар, құдайдың рахаты. Қаланың у-шуынан қажып кетсен, «нағашыма да барайын, тайымды да үйретіп қайтайын» деп қалаған жағына тартып тұрасың. Ел көріп, жер көріп, әрі қалтана бірденелер түсіріп жарып қайтасың. Одан артық не тілерсін.

Сол жаз керемет жаңбырлы болды. Егіннің беталысы ауыл азаматтарының көңілдерін де көтеріп, жүздеріне қан жүгірткендей. Ауданның бірінші басшысы Мөркен Ахметбеков азаматым-ақ еді. Ағалап жаны қалмайтын. Жалпы, партияның жазушы-журналистерге қашанда қабағы оң. Көбіне дала қостарында, жұмыстың қайнап жатқан жерінде түскі үзілісті пайдаланып кездесулер өткіземіз. Кешкілік қонақ. «Ініміз ғой, сен сенімді болған соң, әдейі қосып отырмын», — деп бюро директоры Аманжол Шәмкенов ағамыз Дықанның (Дихан Әбілов) Нарлан дейтін ұлын ілестірген. Орысша шағын әзіл-сықақ жазатын сияқты. Итіне дейін орысша үріп үйренген біздің жаққа бәрі бір. Жақсы әке қай балаға да көп жыл азық. Мөркен тапсырып қоятын болуы керек, түсте де бір қой, кеште де бір қой. Ішкенің алдында, ішпегенің артында. Қаланың асфальтында туған «мамасы мен папасының» баласы емес пе, Нарлан бәріне аң-таң.

— Аға, мені алда да ертіп алыңызшы, — дейді. Қайда барсам да мені осылай қарсы алып, құрметтеп-қошаметтеп жатады деп ойлайтын болса керек. Күлем да қоям. Мен түсінгеннің бәрін ол түсіне алса жақсы. Бір жақсысы — тартынбай тәуір-ақ ішеді. Бірақ басбұзарлығы жоқ, үндемей қисая кетеді. Оның үстіне артық қамшы салдыратын мен емес.

Ғабеннің ауылы «Жаңа жол» да жақсы қарсы алды. Дихан Әбіловтың ұлы деген соң, өз ағаларының өкшесін басып келе жатқандай інісінің көзі көріп, тіпті көтеріп қойды. «Иесін сыйлағанның итіне сүйек салып» үйренген қазақ емеспіз бе. Бұрын бұл ауылдың өңі түгіл түсінде көрмеген үш қабатты мектеп үйі жаңадан салынып, еңсе көтеріп қалыпты. Бітуте таяу. Бізді апарып соны көрсетті. Асыл ағалардың арқасы, алыс-жақыннан жолы түскен ел Ғабеннің ауылына ат басын бұрмай кеткен емес. Аталар аруағына сөз келтіргісі келмейтін текті ұрпақ өсіп қалған. Бізге де «жайылып жастық, иіліп төсек болып» бәйек болуда. «Орамал тон болмаса да, жол боладысын» да ұмытпайды. Шама-шарықтарынша елге риза көңілмен аттанса дейтіндей.

— Былтыр осы мектептің іргесін көтергенде ырым қылып, тиын тастап еді. Ғабен әдейі сәлемімізді жеткізіңіз. Мектеп біткенде өзім келем деген уәдесі бар. Бәрі де сол кісінің арқасы. Жеке қоснашар болғанымыз да, енді еңселі жаңа мектебіміздің бітіп жатқаны да. Құдай бұйыртып, алдағы оқу жылымызды жақсы ырым, жақсы тілекпен осында бастаймыз. Ағамыз келеді деп алаңдаудамыз. Ұмытпай айта барыңыз...

Шіркін, ерін іздеп жатқан елінің, елінің қамын жеп көлеңкесіменен де қорғай жүретін ерінің бары қандай бақыт. Ауыл азаматтарының әр сөзінен мақтаныш сезімнің лебі есердей. Әрине, жеткізем. Олардың ұғымында мен Ғабенмен күнде көрісіп, күнде кеңесіп тұратындаймын. Жазушы деген атымыз бар, оның үстінде былтыр ғана атқосшы-нөкерлерінің біріндей жанында жүргенімді көрген, құлық-

сұмдығы жоқ, есеп-қисаптан ада қайран қазақы көңіл-ай.

Маған да себеп табылған тәрізді. Қырық бес жыл Алматыда жүріп, жақындаса алмаған ағамен табысып қалуга сылтау табылғаны қандай олжа. Қызметке келе салып телефон шалдым. Сәбең болса, жөні бөлек еді ғой. Елдес мен тұрмақ, оқуға түспей жатып көмек сұрап барған ақтөбелік Үмбетбай Уайдиннің өзін тойындырып, қалтасын томпайтып ақша салып бергені біздің ортамызда қазірдің өзінде аңыз. Ғабеннің жөні басқарақ дегенмен, елімді айтсам қалай еміренбес. «Тойдың болғанынан боладысы қызық» демекші, алдың ала тон пішіп әуремін.

Біздердің ауылдарымыз бір-бірінен онша қашық та емес. Атығай, Керей, Қарауыл елдері қатар қапаттас, ежелден қыз алысып, қыз берісіп келген құда-құдандалы. Осы тұрған «Жаңа жолдан» түстікке қарай, мықтаса, қырық-елу шақырым. Есіл жағасында. Ғабен мені білмесе де, елді білері анық. Атығай ішінде Жапатай батырдың алтыншы тармағы екенімді айтсам... Көңілі түсіп сұрай қалса, айтарым көп сықылды. Мағжанның «Батыр Баянындағы» «Аузынан жалын шашқан жас Жанатайдың» ұрпағына қайтіп жібі-мес екен?

— Күні кеше елден келдім. Аулыңызда болып едім, ел азаматтарының сізге жеткіз деген сәлемдері бар. Кіріп шықсам деп едім. Уақыт бөлсеңіз... — Ойлады-ау деймін, телефонның арғы жағы біраз үнсіз қалды. Әрине, тосып тұрмын.

— Бүгін жұма ғой?... Алдағы сәрсенбі қалай болар екен? Сол дұрыс шығар?..

— Қай кезде келсем екен?

— Сағат онда, — деді де, трубканы орнына салды. Тик, тик, тик... Мен аңырып отырып қалыппын. Дегенмен, арқамнан ауыр жүк түскендей бойым жеңіл тартып жүре берді. Қуанғаным да. Енді армандай ағамен жүзбе-жүз оңаша отырып сөйлесеміз. Елдің жайын, тыныс-тіршілігін тәптіштеп сұрайтын шығар. Өзімнің жай-күйімді де айтармын. «Мың мәрте атын естігеннен, бір мәрте жүзін көргенін артық». Бір табан да болса жақындай түсетін сияқтымын. Өз-өзімнің көңілімді демдеп қоям. Баспа Комитетінде Жүмекен, Марал үшеуіміз және ұйғыр, орыс редакторлары бар, бәріміз бір бөлімде істейміз, бір бөлмеде отырамыз. Бір көйлек бұрын тоздырған ағалығын айтпағанда Марал екеуімізге қарағанда әдебиеттегі орыны бөлек, ақындығы үлкен Жүмекеннің өзі Әбу, Хамит ағаларын құдайдай көкке көтеріп, қалаған кезінде үйлеріне еркелеп еркін кіре беретінін айтқанда, аузымыздан суымыз шұбырып, аңырып тыңдаймыз. Ғабене мен де сондай елдес, жерлес інімін ғой. Оның үстіне артында да толып тұрған кімі бар? Жалғыз Сафуан. Қазағынан орысы басым Қызылжардың өз басында татар да бізден көп. Құшақ жайып қарсы алардай көрем. Үш-төрт кітабым шықты, Одақтың мүшесімін. Ауызы дуалы дейтін үлкен ағаларымның назарына да ілініп, көңілім көтеріліп қалған. Бізге қымбат ең үлкен «Жазушы» баспасында редакция менгерушісімін. Айтардай, ауырлығымды артып, масыл болардай көшедегі көптің бірі де емеспін... Менен безе қоймас.

Ертерек бардым да, айтқан уақыты — сағат он болсын деп есік алдында бірталай жүрдім. Тәртіпке үйренген, дәлдікті ұнатады десетін. Бойымның дірілін басып, есіктен қонырау шалып едім, Ғабеннің өзі ашты. Анадайдан Ғазиза апайды да көзім шалып қалды. Бас изеп, амандасу рәсімін білдіргендей. Көп жыл «Үгітші блокнотында» машинистка болып істеген кезінен жақсы танитынмын. Сұңғақ бойлы, тіп-тік, сәнмен киінетін. Орталық Комитеттің журналдары — «Қазақстан коммунисті», «Партжизнь Казахстана», «Қазақстан әйелдері» және сол «Үгітші ...» партия, кәсіподақ ұйымдарында бірге. Жиналыстарымыз да, басқа да кездесулеріміз ортақ. Орысша, қазақша екі тілдегі блокноттың редакторы Ғазиза апайлармен қатарлас Калашникова деген еврей әйелі, жүріс-тұрысы қарапайым, апамыздай ыздиып жүрмегендіктен, көзімізге қораш сияқты. Жұмыс орындары басқа жақта, машинамен келіп түсіп жатқанда, «осы екі апамыздың қайсысы бастық?» дегендей, бір-бірімізден сұрап та жатамыз. «Қонақты киіміне қарап қарсы алады...» дейтін баяғы ұғым. Сөйлесе қалсақ, ашық, ақжарқын, кісі-киіктігі жоқ. Бірақ бұл жолы апамыз танымын-ау деп белгі беріп, елпілдей қоймады. Шалының төкаппар маңғаз мінезі бұл кісіге де «бояуын» жұқтырған-ау, шамасы.

— Бөлмеге қарай өте бер, біз танертенгі шөйімізді ішіп жатыр едік, — деді Ғабен. Шынымды айтсам, біртүрлі ыңғайсызданып қалдым. Біздің елде ғана емес, бар жерде дастарқанның үстіне келген адамды дөмге шақыру рәсімі бар сияқты еді. Ұлттық үрдісімізді қатал заңдай ұстап қалған баяғы ауылбайский әдет.

Қолтаңба жазып апарған кітабымды сыйладым. Жарым сағаттай өңтімелесті-ау деймін. Менін ойлағанымдай елімізді сұрап, жанаса қоярдай жақындық танытпады. Үйге жарымай жүрген жақыбай кезіміз, тікелей жәрдем тілемесем де, жіңішкелеп жеткізген сияқтымын. «Бір жерден бөлен-қағаз алсан» дегендей сынай танытты. Рақметімді білдіріп шығып кеттім.

Біздер, терістіктің адамдары, еліміздің табиғаты секілді бір-бірімізді жақсы көріп тұрып-ақ, жалпылдап-елпідей алмаймыз. Әрқайсымыз өзімізді ай мүйізді, арыстан жалды сезінеміз бе, көшенің арғы бетінде кетіп бара жатып, кішіміз үлкенімізге жүгіріп бара алмаймыз. Кең құшағын ашып, қамқор қолының ұшын ұсына қою — ағаларымызға да жат. Осылай жазамын деп бір үлкен ағамды қатты өкпелетіп алғаным да бар. Көкелеп көз алдында көлбеңдей алмайтын өзімізге де аз. Төтесіне келсек, қан-жынымыз араласа кеткен орыс ағалардан алған «асылымыз». «Өзбек — өз ағамды» түстіктің азаматтары тілімізге тіркеген болар, ал біздің бағыттағы «өз ағамыз орыс» болғалы қашан. Кімге жақын жүрсең, содан жұқтырасың. Бірақ, Ғабенмен де, Сәбенмен де мақтанып жүретініміз — құдай алдындағы Құран ұстап айтар шындық. Ғабен — Ғабен! Ағадан гөрі әке десек жарасар. Ол кісіні қойып, жаныңда бірталай жүріп, жақындастым деп ойлайтын Сафуан ағама да жаға бермейтін кездерім көп. «Сорайған Солтүстіктің қарағайы» атанып кеткен жақын дейтін жалғыз ағама да жұғыса алмай, бір-бірімізден «безіп» кетіп, араға бес-алты ай салып барып «сағынысып» табысар күндеріміз қанша!

Ғабен қазақтың жалпақ елінің Ғабені, жақсы жасап барып дүниеден озды. Дүниеден армансыз пенде өткен бе, бір қараса, жетем деген жеріне жетіп, алам дегенінің бәрін алып, тірлігінде толып-болған біреу болса, сол Ғабен шығар. Кеңсайдың кіре берісіндегі сол жақ қанатта мәңгілік мекені. Жеті жыл өтсе де басы жалаңаш. Әсіресе ТОҚСАН жылдығын атап өтер тұста шиеленіскен көп даудың түйіні болды. Сафуан аға әр-әр жерде батыра айтып, жапыра жазып, қолды болған екі жүз мыңға жуық байлығының артын армансыз-ақ қуды. Сол кездегі Одақ басшысы Қалдарбекті де қуырып-қуырып алатын. Айналып келіп бөрінің салмағы маған ауады. Інісің, оның үстіне мүшел тойлардың бәріне жаапты сенсің дей ме, әйтеуір өзімнің студенттік күндегі жолдасым жұмсауға келгенде басыңды шыр айналдырады. Айтқанын істетіп, айдағанына жүргізуде Қалдарбекке қатар тұра алар жан жоқ. Бірер жас үлкен мен тұрмақ, ағаларының өзі басы айналып қалатынын кейін-кейін ұқты. Одақпен қоралас, іші пысып қалса бізді қуырып-қуырып жаны рақат табатын Әлжекең де (Әлжаппар Әбішев) Ғабеннің аруағына аз қызмет жасаған жоқ. Қазір басында тұрған еңселі ескерткіш қалай болғанда да осы адамдардың арқасы. Қарағандыда құйылған екен, Мәдениет министрлігінің күшімен жеткізіліп, Бірінші Алматыда бір аулада жатқан қола мүсінді көруте қызы, Сәбиттің үлкен келіні Энгелинаны алып Әлжекең, Сафағаң бәріміз бардық. Сафуанға бірден ұнамады. Сол әсерін қарындасына да құйып бақты. Бір жақсысы, Әлжаған аса тарпаң қылық танытпаған. Бұрынғы еркелікті көтеріп жататын кең заман болса бір сәрі, тойдың дүрмегін пайдаланып орнатып қалмасақ, тағы бір жеті жыл, тіпті одан да ұзақ жылдар өтіп кете ме?

— Алай-ау, осы мүмкіндікті жіберіп алсақ, арты өкінішке ұласуы да ғажап емес, — деп мен шырыр болам. Осы жолы орнап қалмаса, артынан тағы мені жегіп қоятындай көрінеді.

Сафуан ағамыз жатқан жерін де жақтыра бермейді. Мүрдені қозғап, ішкерірек қайта орын алсақ дейді. Аяқ асты. Кезінде Қонаевтың әке-шешесі жатқан жерге жақын орын ала алмапты. Оның үстіне, Садықбек: «Қазақтың ұлы Ғабиты тас жолға сүйеп иегін, күзетіп жатыр бұл жерде саудагер сарттың сүйегін» деген екен. Сол төрт жол талайдың аузында. Тас мүсінге жазушының қырықтар жамасындағы жігіт ағасы шағын негізге алса керек. Ағайымыз бен апайымыз гүлама-дана кезін, күні кеше көптің

көз алдында елестер Алтын жұлдызды абыз қалпын көргілері келеді. Қайткенде де Төлеш Досмағанбетов жасаған қола — Ғабитке разы емес.

Өркім өз ісінің шебері емес пе қайткенде. Жол жиегінен едәуір жер кестіріп алып, «Кенсайға» кірген бетте «МЕН МЫНДАЛАП» тұратын қазіргі мүсін Ғабит көз тартардай қасқиып тұрып қалды. Жоғарыда да айттым, мал ашуы — жан ашуы, дабыра-даудың аяғы ұмытылып, бүгінгі Ел, Ел емес-ау, Әлем болып ЮНЕСКО шеңберінде тойлағалы жатқан Ғабеннің Елге бергені қаншалық мол болса, Елінің Еріне Елбасы бас болып жасап жатқаны одан да зор сияқты...

— Осы Сәбеннің жазуына құлақ ассақ, екеуі бір жылдың түлегіндей. «Өсу жолдарымызда» Ғабиттың анасы, Сәбеннің кіндік шешесі Дина апамыз «екеуін де сиыр жылында, бірің басында, бірің аяғында туғансыңдар депті ғой. Осының мәнісі қалай? — деп сұраймын Сафуан ағадан.

— Мен де сұрағам. Өріден ойлайды ғой. Дана адам емес пе. Сәбитпен жарысып қайтем, қаужақтап қалжындасуға маған Ғабиден ынғайлы, — деген деп күледі ағам.

Сөз қадірі — өз қадірің деп бағалайтын қайран ағалар-ай. Сәбен Ғабит әйелдерге жақынырақ жүру үшін жасарғысы келген деп сүйкей әзілдесе, Ғабиден екеуінің кей қалжыңдары тегіс жерде тәйкеннен түсіретіндей. Рая Мұхамедиярованың аяғы ауырлап жүрген кезі болса керек. Бір топ қарташы достар ойнап отырғанда өзінің күш-қуатына өзі сүйсінгендей Ғабен жас тоқалын қабағымен нұсқап, көрдің бе дегендей құрдасына қыр байқатпай ма. Сонда Ғабиден айтты деген сөз тарап кеткен.

— Әй, Ғабит, сен мықты болсаң, ана менің кемпіріме бала таптыршы. Үстінен еркек шыбын ұшып өтсе буаз бола қалатын жас келіншегіңді айтасың... Кеше ғана «Ғабитке! Тоқалы тепкен, іші кепкен сылаң шалға тарттым. Таяқ — үшінші аяқ», — деп таяқ әкеліп сыйлағанын оқығанда да рақаттана күліп алдым. Қаншалық жан жарастығы. Бүгінгі біздің құрдастарымызда қалжың ұғып, әзіліне тоқтайтындар бар ма, жоқ па, сене алмаймын.

Олжастың тұсында Ағалар алқасын құрды. Атаулы бастығы — Ғабит Мүсірепов. Ал басқарып, бар жұмысын жүргізетін, кейде былайғы елге көз қыла ма, Олжастың өзін «қуырып» жіберетін Әлжекен. Араласпайтыны жоқ, партия, кәсіподақ ұйымдарының шаруасына да қалай кірісіп кететінін білмейсін. Мен қағаздарын ретке келтіріп, отырыстардың қаулы-қарарларын жүргізетін хатшымын. Ресми қызметім — әдеби кеңесшілік. Обалы не, аңдаусыз айтқанынан шығып кетпесен, даута да, жаута да бермейді. Тіл жөнінде үлкен конференция өткізіп, Ғабен баяндама жасады. Қоғамдық жұмыстан атқарған ең соңғы әрі қомақты ісі осы болу керек. Сол баяндаманың бір нұсқасы менде әлі бар. Қырық алты бетке жуық. Маман дикторлар бір бетті екі минут оқиды. Қарт адамда ондай жылдамдық, әсіресе, баппен сөйлейтін Ғабенде болмауы айтпаса да түсінікті. Үзіліс жасап алып, ұзақ оқығанын білем. Қандай қуат. Жасының сексеннің қырқасынан асып кеткен кезі. Осыншалық ұлан-асыр дүниені зерттеп жазу өз алдына, оқып шығудың өзі ерлік. Әдебиеттің өресін өсіру, тілге тағзым. «Көңілдегі көркем ой ауыздан шыға келе өңінен айрылады» деген Абай сөзін ойының алтын діңгегі етіп алады да, «Қайран тіл, қайран сөз, наданға қадірсіз» болмасын да деп, кейбір қаламдастарына, тіпті қалыптасып болдым дейтін қабырғалы-қабырғалы әріптестеріне «ана тілін білу жағынан тоғызыншы класқа жетпегендері да аз емес екен» деп кейиді.

«Біз, ұзақ көштің алдыңғы жағында кетіп бара жатқан ақсақалдар, артымызға да айналып қарауға міндеттіміз...» Балапанын құз-қиядан тастап ұшуға баулитын ата қыранның қайсар мінезі. Тауып айтқан, рух беретін, қанат бітіретін өтімді-өткір сөз іздейді. Проза ғана емес, поэзияның, драматургияның, сынның жогын жоқтап, мұның мұндайды. Будандаспаған, сыртқы әсерден таза тіл үшін күреске шақырады, елдіктің, ерліктің намысын жаниды. Жеке ел болдық, жеттік-жетістік деп көкірек қаққанда мемлекеттік тіліміздің таразы басындағы салмағын, эфир мен экрандағы тепе-теңдікке жеткізу үлкен даута айналып жүргенде, будан тілден сақтандырғысы келген Ғабеннің, «оян, қазақ!» деп ұрандаған Ахаңдардың аруағы тебіренбей ме екен деп ойласақ ше!

«Мен қазақтың!» дегенді бәріміз айтамыз. Туған Ел, өскен жерді шама-шарқымызша бәріміз де жырлап келеміз. Кейде соның бәрі ет пен терінің арасындағы сәл желіктей сезіледі маған. Сәбит пен Ғабиттың елі қазір екі ауыл, екі шаруашылық дедік қой. Сексенінші жылы барғанда аталарының ескі жұртын көрсетті. Қатар жатқан үш шаңырақтың орыны. Орталарында басқа бір ағайынның жұрты болу керек. Сонда қазақтың екі арысының жүз метрдей жерде дүние есігін ашуы — ғаламат құбылыстай әсер қалдырды маған. Абай, Шәкәрім, Мұхтарды дүниеге берген Шыңғыс өңірі, Құрманғазы, Дина, Махамбетті толғатқан Атырау аймағы, Шоқан, Ақан, Біржанды туған Көкшенің топырағы... Жаза берсе, жалғаса берердей. Мен ылғи да сол ұлыларды туған қырандар ұясындай қасиетті ЖЕР-АНАҒА тағзым еткім келеді де тұрады.

Алматыда ғұмыр кешкеніме биыл қырық алты жыл болады екен. Өстім, өңдім. Үшінші ұрпақ жалғастырып жатыр екенмін. Әдетте қайда барсам да алматылық ақын деп таныстырып жатады. Бірақ мен өзімді Алматыдан гөрі кішкентай Өрнегіме жақындау сезінем. Жасыратын несі бар, бәріміз де арман қуып астанаға келгенде, халқын көбейтіп миллионнан асырайық деген жоқпыз да. Алматы тым ұлы, біздің айбынымызды ол қанша асқақтатқанмен, тамшыдай бір бөлшегі ғанамыз. Сол ұлан дарияның бір иірімінде кішкентай ауылымыздың елшісі болып жүре алсақ, ол да бақыт.

*Көкмайса мамырғағы жер түсіндей,
Ажарына дақ салмай, мең түсірмей...
Қайда барсам жүремін еркін басып,
Өрнектің өкілетті елшісіндей, —*

десем, осының өзі мен үшін зор дәрежедей.

Сәбен мен Ғабенді айтып мақтана бастасам, алдымен гүламадай, ұлы анадай көгінде қос жұлдызын қатар жарқыратқан Жаманшұбар, Дос көлі, Елтіңжал тұрады көз алдымда.

*О, Туған жер, ұлыңды желе, жебе,
Жебемесең жараттың неге, неге?
Туған жері тұғыр боп көтермесе,
Басқа жұртта бақ қонып елене ме?..
Ақынға жалған сөйлеу жараса ма,
«Жерұйық» — сұлу жер көп сала-сала.
Десек те, кіндік қаның тамған жердің
Жөні бөлек, оған жан таласа ма?! —*

десем, ол да ұлы шындық. Арыс ағаларымыздың тойын әрісі әлем, берісі ел болып дүбірлетіп тойлайтыны қандай жарасымды. Бәрібір де тас түскен жеріне ауыр. Негізгі салмақ ұлыларды ұшырған алтын ұяға түсетіні талас тудырмайтын ақиқат. Шыңғыс өңірінде Абайдың 150, Мұхтардың 100, Алатау бауырында Жамбылдың 150, біздің елде Сәбен мен Ғабеннің 100 жылдық тойлары. Күні кеше Қызылжарда Ғабеннің мерейтойына орай ғылыми конференция. Осыдан асқан сабақтастық болар ма! Қай жерде қандай қуаныш екен деп елеңдеп отырам.

*Жазың, қысың, көктемнің, күздің маған
бірдей қымбат тау-тасың, түзің, далаң...
Тағдырыңды ойласам, әр күніңді,
Көңілімнің кезі жоқ бұзылмаған.*

*Шалғай кетсем елеңдеп ет жүрегім,
хабар күтем желіңнен ызыңдаған...*

Бұл менің ғана көңілім емес. Дәл осы күндері ана дүниенің барлығы жалған болмаса, ұлы жердің қос ұланы да ұшқан ұясының абыройын, бағын тілеп бір-бір аунап түскен-ақ шығар.

*Сен — Атасың, Анасың, жанымдағы ар
Аспандатсаң алаулап жалын болар.
Ұлыңмын мұратыңды мұрат көрер,
Сенің күшің бойыма қуат берер...
Мен биік ұшсын десең, алаңдамай
Сен бір мезет қуаттан, дамылдап ал! —*

деп алдымен сенің сау-саламатшылығыңды тілеп жатқан болар. Өйткені дәл бүгінгі күндері бүкіл Арқа алабы, Есіл бойы, сыңсыған орман-тоғайы, көркем көлдері Сәбит пен Ғабитының аттарын қатар айтып, тербеліп-тебіреніп жатыр.

Арман адастырмайды

Академик Аманжол Қошанов 60 жаста

Ел ағасы болған, кеңес дәуірінің бастау жылдарында болыстықтың да біраз қызығын көрген Қошан әкей атқамінерліктен ерте безінген. Қазан төңкерісінің алдында Марьевкада төрт жыл орыс мектебінде оқыған жігіт Қошанның әдепкіде Бәйімбет, соңынан Ортақшыл болыстарының атқару Комитетінде төраға сайланып кетуі — ең алдымен сол сауаттылығының арқасы. Ал, одан кейінгісі мектепте бірге оқыған ниеттес коммунист достары Михаил Перекальский, Сергей Нояндин, Федор Соколовтардың ықпалы. Жаңа өкіметтің бір-бір тұтқасын ұстап отыра қалған олар ұлтына, ұлысына қарамай достық қолдарын соза алатындықтарына көзін жеткізген. Оның үстіне оң-солын танитын, екі тілге бірдей көкірек-көзі ояу адам іздегенде, Қошаннан артық жанды сол кезде таба қоюдың өзі де қиын еді.

Бір-бірінен қалмай қатар жүретін бақ пен сор аласапыран сол бір шақта қас пен көздің арасында алмасып шыға келетін. Бүгін шалқып жүріп, ертеңіле сенім арту — қиын түйін. Отызыншы жылдардың басында-ақ тағаммен жүріп талай тарлашның мұздан тайған тағдыры жас болыстың жүрегін тез шайлықтырған. Байдың тұқымы, қажының немересі, молданың баласы... Ылдига бет алса болды, табан ілңдірер тірегі азын сезеді іштей. Ілңдірейін десе, ілгешек жетіп артылады. Байтал тұрмақ, бас қайғы. Қайдағы қырсыққа шалынып, кеше тіреу-сүйеу көрінетін достарының да басын бұлт айналдырғандай. Басқаны қойып, қара бастарын пәле-жаладан құтқарып шықса, соның өзіне «тәуба» дерліктей күй кешуде. «Жақсы ит өлімтігін көрсетпейтінін» жадына жастайынан құйып өскен Қошекең тәуекелге

бел буган. Ішке, орыс арасына асып жатқандар аз емес. Аталас жеті-сегіз шаңырақты бастап, бір түннің ішінде ізін суытқан. Басқа амалы қалмаса қайтсін. Балапан басына, тұрымтай тұсына...

Солай. Барлық құжаттарында ата жұрты — Алқағашта туган болып жүргенмен, Қошекеннің үшінші перзентінің кіндік қаны қазір ресейлік есепке кеткен Түмен жерінде тамғанын білетіндер аз да, білмейтіндер көп. Бұл да тағдыр...

Әке балаға сыншы. Бір ұядан ұшқан қанша балапан. Бәрі бірдей биік самғай алмайды. Қайткенде де осы жаманының болмысы бөлек көріне береді әкеге. Әлде алғашқы Нағишасы мен Дулатын кемпір-шалдың иемденіп алғанынан ба, әлде өзінің де жастық, албырттық қызығы тарқамай жүріп, әкелік мейірім дегенді мойындай қоймағаны ма, әйтеуір ол екеуінен гөрі бір айырмасы бардай. Оның үстіне әрнеге құмар, білсем, көрсем дегенді көздерімен танытып тұратындай. Ішкі сезім соны түйсіндіреді.

Иә, Аманжолының ықтияттылығы, зерек-зерделілігі ұшқыр қиялын сан саққа жүгіртеді. Бір естігенін сол заматта жадына түйіп қалады. Тек тәңірім тіл-көздің сұғынан сақтағай деп тілейді ішінен. Ұдарына бір үйден қалыңдық іздеген ертегідегі Ертөстік әкесінің: «Ертөстігім бір төбе, қалғандары бір төбе», — дейтін әңгімесі есіне түссе, кішкентайының от шашып тұратын көздеріне қарап, ойлы-лық та бар-ау деп түйеді.

Тарихқа Шал ақын болып енген Тілеуке Күлекеұлы — бесінші атасы екен. Құдай жолымен қажылыққа барып, бүкіл мұсылман қауымының қасиетті мекені Меккеден топырақ бұйырған Бекмырза қажы — өз атасы. Араға бірнеше ұрпақ салып қайталанар қасиет, айналып қонар бақ құсы болса, балаларының біреуін іздеп табардай. Тек сол бақытты баян таптыратын ақыл да керек-ау. Ақын атаның әулиедей атын пір тұтып, жырларын мақтанышпен айтып жүретінінен де дәмелі.

*Жаман сол — жақсы сөзгі ұға алмаса,
Ғалым болмас ұстаздан дұға алмаса.
Молла атағын алғандар толып жатыр,
Не керек ғылым бойға жұға алмаса...*

— Ұғып айтып тұрсың ба, балам?

— Ұғып айтып тұрмын!..

Егер кісі танытыны шын болса, түбі осы жаманынан бірдеңе шығарына сенімі мол. Ол кезде Көкшетаудың енші алып бөлек шықпаған шағы. Қар жауып, із басылды дегенде, ел іші біршама орныққан тұста әке-шешесі ата-мекенге, аруақтарға жақындайық деп тарта берген. Қатар жатқан Төңкеріс, Айыртау, Рузай аудандарының бірінен біріне ауысып, мал дайындау кеңсесін талай жыл басқарды. Әке болдым дегенмен, балалардың бар салмағы ата-ананың мойынында. Қанша меншіктенсе де, кішкентайының өзі әңгімесі көп ата бауырына қарай ауысып кете береді. Қажылық жайын сұрайды. Бекмырза бабасын білгісі келеді. Ең болмаса ертегі айтыңыз деп қинайды. Әйтеуір атасының хикаялары «Мың бір түннің» ертегілерінен кем еліктірмейді.

Аманжол мектеп есігін аттайтын қырық бірде Көкшетауда тұратын. Өліп-таяқты алғаш орысша үйренді. Бұрын да үй шаруасына қыры жоқ бала мектепке барысымен шыбық басын сындырмайтынды шығарды. Еркелігі ме, еркіндігі ме, қайтсе де өзіне жарасымды. Қағаз-қалам қолына тисе-ақ, басқаның бәрін ұмытады. Апасы мен ағасының да мүлкіне қол салып қойып, шырылдатып жүргені. Бірдеңеге қол ұшын берсінші деген анасына:

— Құйтақандай қылып осыны қайтесіздер. Нағыш пен Дулаттан артылып жатқан қай шаруа. Болмаса мені-ақ жұмсамайсыздар ма, — деп қызғыштай қориды. Содан да ма екен, үй ішіне қырсыз боп өсті. Ессіне оқуда жан салған жоқ алдына. Үшінші бітірген жылы Көкшеден елге, қайтадан ағайындарының арасына көшіп келген. Әкесі болса, қара жұмысқа алынып, Қарағандыға кетті. Сөйтіп

Алқағашта бір жыл төртіншіні қазақша оқығаны бар. Ауыл ортасы, кемпір-шалдың бауыры... Екі тілдің айырмасы жоқтай. Өмір-бақи солай келеді.

Дәм-тұзы елден тартып оралысымен Қошекең «өз баласын» енді Марьевкаға әкелді. Баяғы бірге өскен досы Михаил Перекальскийдің қолына берді. Өзі де, әйелі де коммунист. Жас кездерінде, тіпті бала дейтіндей шақтарында ішкі Ресейден келген. Қазақша судай. Тек балалары жоқ, жалғыздікті жандар. Бір ғажабы, сол кездің орыстары қазақша үйренуге құлшынып тұратын.

— Біздің де баламыз, — десіп қуанып қалған екеуі.

Аманжол ағамыз еске алады. Терең тебіреніспен айтқан әңгімелерінен салауатты жанның көкірегіне берік ұялаған қастерлі сезімді тап басып танырдайсын.

— Қанша дегенмен әрлі-берлі көшіп, жел аударған қаңбақтай тағдырдың ығында кетіп қалған халық емеспіз бе. Үй мүлкіндей қабырғаны қайыстырып кітап жинайтын үрдісті мен сол үйден көрдім. Мынау соның бір көзі. Өмір бойы қастерлеп сақтап келем. Тереңіне бойлай алмасам да, күнде бір ақтарып, ежіктеп оқып отыруды әдетке айналдырып едім...

Уақыт табынан сарғайған, көлемі екі жүз баспа табақтай қалың томдықты әкеліп көрсетті. Әбекеннің өзінен екі-ақ жас кіші, КССРО Ғылым Академиясының Ленинградтағы баспасынан 1936 жылы жарық көрген басылым — «Таптық қоғамға дейінгі тарих мәселелері».

«Кітапқа құмарлығымды шыңдаған, газетке, саясатқа деген ынта-ықыласымды ашқан сол тұрған үйім», — дегенді әр кез айтып отыратын Әбекеннің көңілі әлі күнге қалтқысыз бала көңіліндей.

*Бәрі қалды, жігіттер, бәрі қалды,
Уақыт бәрін алды, бәрін алды.
Өмірде бастан кешкен азап-мехнат
Өшпейді екен,
Жүректе мөрі қалды!*

Бұрын да жазғам, Бекең — Бердібек Соқпақбаев айтып жүретін еді ылғи, қазір де есіме түсіп отыр. Көрген қорлық, шеккен азап адамның жанында, жадында жазылып қалары — заңдылық, ал мейірім-шапағатты да есінен қалдырмай айтып жүргені — сол жақсылықтарды қайтарып жүргені. Елу бесінші жылы дүние салғанда, қабірінің басында көзіне жас алғаны да бар. Алған-берген өз алдына, асылы, ризашылықтың өтемі — қалтқысыз көңіл көрінісі болса керек те.

Мың екі жүздей оқушысы бар, ол кездің ұғымында ауласының өзі ат шаптырым мектеп осы өпірде Марьевкада ғана. Қазір-гідей емес, жаңағы мыңнан асады дейтін шәкірттердің мықтаса қырық-елуі ғана қара көздер. Естиді, осында төрт-бес жылдай бұрын бітіріп кеткен Бағанаты ауылының бір баласын мұғалімдер де, басқалар да өнеге етіп айтып жүгендері. «Ол сен сияқты кішкентай емес, төбесімен төбені тіреп тұратын», — дейтіндері де бар. Ал, бала күндерінде кезікпеген ол ағасы — Евпей Арыстанұлы Букетов екеңін кейін-кейін барып білді. Жетпісінші жылдарда академияда сан мәрте кездесіп, сол жайларды естеріне түсіріп күлісіп алатын. Әріректе Есілдің екі жағасындағы ауылдарда, кейін іште де қатар жүріп, әкелері Арыстан мен Қошекең екеуі көңілдес жандар болғанына көздері жеткен екеуі бара-бара ағалы-інілі боп кеткен. Алматыға алғаш қызметке келгенде Фурманов көшесінің бойындағы Евексіннің үйінде тұрғанын да аса бір тебіреніспен есіне алады. Шынында да бір тұғырдан көтеріліп, ғылымның биік гарышына самғаған қос қырандай, мәуелі бәйтеректің жемісі мол екі бұтағындай екен-ау.

Бір ауылдың екі академигі. Екі гұмыр, екі тағдыр! Бастау алған қайнар көздері бір, асқақ арман, айтар сөздері бір — ертеңгі ел қамы, ұлт үрдісі, халық тағдыры... Қырық бес жасында докторлық қорғаған іні тойынша қатысып, ақтарыла сөйлеген. «Теориялық, индустриялық даму және ұлғаймалы

өндіріс...» Ертеннен үлкен үміт күттіретін, бүгінде нарық деп жүрген экономиканың парқын көрегендікпен пайымдаған ағашың соңдағы ой толғамдары енді-енді көрініс бере бастағандай. Заманынан оза туып, қызғаныштың қызыл иттеріне таланып жүретін тағдырлар осындай болады екен-ау дегенді еріксіз ойлап қоямыз кейде.

Иә, бүгінгі академик, Ұлттық Академияның төралқа мүшесі, институт директоры, қоғамдық ғылымдар бөлімінің академик-хатшысы Аманжол Қошанұлының ата жасы алпысқа толуы да азамат өткен өмір жолдарын, ғылым соқпақтарын, сүрлеуінен соңғысы мол экономиканың, халықтың нарықпен зарықтырған аласапыран заманның бел-белеңдерін әкеледі көз алдына. Осынау өлара шақта елдің титықтап бара жатқан хал-ахуалына алаң көңілмен өзі де, өзі басқарып отырған институт ұжымы да ел басына, үкіметке ғылыми тұжырымдары мен байлам-болжамдарын берудей беріп келе жатқандары соңың айғағы. Тыңдар құлақ, ұғар көңіл болсын де. Тек соңғы үш жылдың жүзінде ел экономикасын онға бастыру мақсатындағы ұсыныстарының ұзын саны екі жүзден асады екен. Дәл солардан Президент пен Премьер аппаратындағы азаматтар іске жаратар ештеңе алмады деуге кімнің ауызы барар. «Қазақстандағы нарықтық қатынастарды қалыптастырудың теориясы мен методологиясын» өзі бас редактор болып келе жатқан «Ұлттық академияның хабаршысында» да ғылыми тереңдікпен талай көтерді. Бұрын орталығымыз болған Мәскеудің «Вопросы экономики», біздегі «Мысль» журналдарының үшінші және бірінше сандарындағы мақалаларында Қазақстан экономикасын нарыққа сай өзгерту, базардың бүгін таңдағы өзекті проблемалары мен болашағы жайында тереңнен толғанады. Солардың бәрінде жалаң теория емес, елдің ішкі жағдайын көріп-біліп, ұлт тағдырымен астастыра қарап, қиыннан шығудың қисынын, бұралаң жолдарын қарастырады.

Жақында «Ақиқат» журналының тілшілерімен ашық сырласқандай әңгіме-сұхбатында:

— Осы біздің елде шетжұрттық ғалымдардан кеңесші алу өз экономистерімізді менсінбеушілік пе, бағаламаушылық па? Осыған қалай қарайсыз? — деген сауалға Аманжол Қошанұлының жауабы:

— Дұрыс байқаған екеңіздер. Ресейде де, бізде де әу бастаң-ақ шет ел кеңесшілеріне көбірек құлақ асқаны белгілі. Өйткені бізде нарық экономикасы болмады... Рас, олардың қай-қайсысы да әрі маман, әрі өз елінің перзенттері ғой. Бірақ біздің жағдайды, халықтың менталитетін, психологиялық болмыс-бітім ерекшеліктерін өзіміздей қайдан біле қойсын. Олардың көрген-білгендері — қалыптасқан, дамыған батыстық нарықтық экономика. Оның үстіне, ТМД елдеріндегі дағдарыс капиталистік қоғамға тән классикалық артық өндіруден тумап, керісінше жетіспеушіліктен өрбіп, өріс алып жатыр емес пе?! Тағы бір артықшылығы — ол елдерде тауар өндірісі, тауарлық қатынастар ежелден-ақ сара жолдарын салып алған. Ал, біздердегі экономикалық бұралаңдарымыздың тағы бір қисыны — нарыққа социалистік экономика арқылы келуіміз болып отыр ғой... Шынтуайтында біздің бұрынғы Одақта білім, оның ішінде жоғары білім жүйесі ешкімнен кем дамыған жоқ. Бұл — ақталу емес, әлем мойындаған ақиқат. «Жақыныңды жамандап, жақсыны қайдап табарсың» деген бұрынғылардың аталы сөзі осындайдан туған болар.

Әр қырдап асқан сайын артына бір қарап, тәубаңа келу де біздің халықтың қанына біткен қасиет. Әбекең де солай. Өзі пір тұтқан әкемен арасындағы әр кезеңді есіңе алып отырады ылғи. Қазір де...

— Балам, осынау ғұмырымда мыңғыртып мал, жыртап дүние-байлық жимадым. Құдайға шүкір, ел қатарлы киіп-ішеріміз бар. Менің ең үлкен дәулетім — мына сендер, сосын сыйласқан, сырласқан құрбы-достарым. Осыны ұқ, — дегенді соңғы бір барғанында. Ымырт қараңғылығы қоюланып, түн салқыны қарт денесін құрыстырса да, үйге асыға қоймаған. Есіңе кейінірек оралды, опыншы сыпыпты бітіріп, «жиналып орыс-қазақ таң қалысты, болды деп қаһармашан мынау басым» десемкші, мектеп тарихындағы алғашқы алтын медальды кішкентай Аманжолы алып келгенде, ер жетіп азамат болғанын шын сезінген. Әке-бала тең адамдардай ай батқанша дәл осы түңдегідей ұзақ жүрген еді далада. Ат жалын тартып мінгелі баласының көзінше солқылдақтық танытып, жапы күйзелгендей сынай білдіргені

де сол шығар. Бойы өсіп, бұғанасы қатты деуге келмейтін Аманжолын ит арқасы қияндағы бір танысы жоқ жерге жібере қоюға көңілі шіркін дауалай қоймайтындай.

— Қызылжардың оқуы аздық ете ме, балам? — деп қынырат-қып көрген біраз.

Бұйрық солай шығар, бала көңілі алып-ұшып үлкен астанаға тартты да тұрды. Не ғаламаты барын құдайым білсін, Мәскеудің Халықаралық қатынастар институтына бару — бар арманы. Шет елдерде елшіліктерде істейді дегеннің өзі бала қиялын талай биікке алып ұшардай. Қара қылды қақ жарып, ердің құнын екі ауыз сөзбен шешетін би аталарының бейнелері елестейді. Мына тұрған социалдық Әбдіғали Бәженов былтыр жазда демалысқа келгенде, біраз еліктіріп кеткен. Төртінші курсында оқиды екен. Орыс, қазақ тілдерін айтпағанда, ағылшынша, испанша сайрап кетеді. Бірер жас үлкендігі бар, бала кездерінде бірге ойнап өскен Кәкімбек пен Шота да хат жазған сайын қойғандары суып бара жатқандай Мәскеуге шақырады да жатады. Математик ұстазы Дүйсенов Ұлфат пен тарихшы Василий Шумилин де Қошекене баланың бетін қайтармауын қатты тапсырған.

Біреудің маңдайының соры екінші біреуге бақ әкелетін тағдырдың қарама-қайшылықты талайын қайтерсің. Соғыс кезінде «сенімін жоғалтқан» зиялылардың талайы-ақ солтүстіктің дәм-тұзы тартып, осында жер ауып келген. Киев университетінің доценті Иван Данилович Цикало әдебиеттен, одессалық Ригина Ивановна Морозовская ері Юлий Максович Мерфордпен бірге ағылшын тілінен дәріс оқыған сол бір жылдар Марьевка мектебінің маңдайына біткен бақпен тең десе болардай. Қысқасы, осы кісілерге ұқсас талай тағдыр иелері табиғатынан алғыр баланың тұғырын мықтап қалап бергенді. «Өз жанымнан берерім жоқ, бірсудің қалтасындағыны екінші біреуге ауыстырып берем», — деп Алла айтыптымыстың жаны бардай. Сан қиырдан жел аударған қаңбақтай Евней мен Аманжол оқыған мектепке тап қылуын көрмейсің бе.

«Өткен күнде белгі жоқ» дегенге күмәні бар. Жасы алпысқа толып, от-басының қуанышы деген мерейтойының ауқымын асырып, ертелі-кеш телефонмен де, жедел-баяу хаттармен де көтеріп жатқандарда сан жоқ. Қазақ жерінің түкпір-түкпірін айтпағанда, алыс-жақын болып бөлініп кеткен шет елдерден, достардан, жолдастардан, ағайын-туыс, құда-жекжаттардан... Алла өз кешілер, мектепте бірге оқып едік, ана жерде, мына жерде бірге жүріп едік дегендердің қайсыбірін жадында жанғырта алмай қиналар сәттері де аз емес. Өткен күннің белгісі болмаса, бұлары не?! Сол достық, сыйластық, қимастық көңіл емес пе бәрі-бәрі. Оқығаны, әлде естігені ойына оралмай отыр, қайсы болса да.

*Тобылғы ағаш зор болмайды,
Арасынан өтер жол болмайды.
Қайда жүрсең, досың көп болсын,
Досы көп адам қор болмайды, —*

дегенді іштей қайталай береді.

— Ей, Аманжол, осы Қошан әкем қайсымызды қайсымызға тапсырып еді, егер сені маған тапсырғаны шын болса, аман-есен алпысыңа әкелдім. Енді қанша тосамыз, тамағымыз құрғап кетті ғой, — деп Шота жан қояр емес.

— Әбеке-ау, бала деп жүрсек, соңымыздан сен де жетіп қалыпсың ғой. Өлең жазып қойдым. Бұйырса, әнімен, сәнімен келеміз. Раушан келінді, балаларды сүй Мәриям екеуіміз үшін...

— Көке-ау, келінің қайнағасының өзі келіп сүймес болар ма?.. Екі жақтағы жарасты күлкіден телефон трубкасы да күмбірлеп күй ойнап кетердей. Сәулетші Шота Уәлиханов пен ақын, қайраткер Кәкімбектің орыны бөлек. Бүтінді бөліп, жартыны жарып жеген махаббат, қызығы мол студенттік жылдар өтеді көз алдынан.

Алқағашта оқытқан алғашқы мұғалімдерінің бірі, әрі аталас ағасы Уәп Латанов бейнесі елес

береді бір сәт. «Шал атаңның артын сен қумасаң, іздеушісі кім болмақ?» — деп бір кездегі бала шәкіртіне салмақ артып тұрғандай. «Шіркін, құдыреттің бәрі менің қолымда тұрса ғой. Болдырмайып деп жүр ме екем. Қанша табалдырықты тоздырып, қанша «мықтыға» иіліп кірдім. «Не все могут короли...» Қандай тауып айтылған. Корольдің, бізше хандардың қолынан келе бермейтін істер болатынын ұқса ғой кінәмшіл ағайын. Күн-күн сайын құлдырап бара жатқан ел тірлігіне қол ұшыңды бере алмай, дәнбекшіп ұйқысыз таң атырар түңдеріміз болатынын қайдан білсін...

Рас, Мәскеуге де барды. Алтын медальдың алды ашық екен. Ауызша кеңестен соң-ақ студент болып шыға келген. Тек үш курс-ты бітіріп, өрмектің жүзі ауды деген кезде жоғары мектептерде түбегейлі өзгерістер жүрді. Заңгерлер мен дипломаттар артып кетіпті. Содан МИМО елу төртте жабылып тынды. Бір баспадақ кейін шегініп, Ломоносов университетінің экономика факультетінен бір-ақ шыққаны сол. Дипломат болғанда өмір қай соқпақпен әкетер еді, мұнда да тағдыр оң қабағын танытқандай. Шүкір, егеменді елдің бас экономистерінің бірі. Дәл қазіргідей «өз қотырымызды өзіміз қаситындай» күн тұтаңда, бұдан артық мамандықтың қисынын таппайтындай.

Әлі есінде. Жетпісінші жылдардың соңында докторлығын қорғайып деп жүріп академияның қоғамдық ғылымдар бөлімінде Одақта, әсіресе Қазақстанда әлеуметтік-экономикалық теңсіздік жөнінде баяндама жасап, жан-жақты дәлелдерін ғылыми тұрғыдан алға тартты. Сол кездегі «кемеденіп, кемерден асып тұрмыз» деген ұшқары, саяси адамшы тұжырымдарға аямай соқтықты. Жас ғалымның айтқандары ол кез үшін тым батылдық еді. Қатар отырған қос Ғабен — Ғабит пен Ғабиден ағалары елең ете қалысты. Тың, таза леп ескендей болған екеуіне де.

— Пәлі, бұл деген керемет қой. Ғылыми сессияларда, міне, осындай баяндамалар болуы керек. Лепіріп-көпіруден қажып кетіп едік, — депті. Табиғатында көп нәрсеге таңдана бермейтін, мақтауға тым сараң ағаның аузынан шыққан бұл сөздердің астарында үлкен ризашылықтың жатқанын әркім-ақ ұққан. Жас ғалымның төбесі көкке жеткен бір күні сол еді. Кешікпей докторлығын қорғады, Шоқан Уәлиханов атасының ғылымда берілетін сыйлығы да ілесе келді. Содан да болар, жерлестігін іштей мақтан көрсе де, жұрт көзіне дабыра қыла бермейтін Ғабит ағаның сол жолғы ықыласын жақсы ырымға балаған.

Өз топырағымыздағы аса ірі экономист, институтты көп жыл басқарған Өшімбаев Түймебай ағаның да ықыласы мықтап құлады. Орынбасары етіп үлкен сенім артқан ол көп тостырмай академияның 1983 жылғы сайлауында мүше-корреспонденттікке бақ сынап көруіне ақыл қосты. Келесі сайлауда академияның толық мүшелігі, «Қазақстанның индустриялық прогресі» жеке монографиясының бәйгеден келгені осы жылдар.

Аз ба, көп пе, осы мерзімнің ішінде 300-дей ғылыми еңбек, жеке, қосалқы авторлығымен жарық көрген 20 монография, 3 ғылым докторы, 20 ғылым кандидаты — академик Аманжол Қошанұлының өмірбаяндық беттеріндей биіктен көрінеді бүгінде.

Бәрі де кешегідей. Алқағаш пен Марьевканың арасын жол қылып томпаң қаққан қазақтың қара домалақ баласы, одан теріскей түкпірдегі алпыс үйлік ауылдан социализм лагері атанған жарты дүниенің діңгегі Мәскеуге келген бір әулеттің ертеңі енді ел ағасы, академик-ғұламасы. Мерейтой иесінің алпыс жасына орай академияның төралқасы шығарған анықтамалықта «А.Қ. Қошанов АҚШ, Англия, Франция, Германия, Жапония, Қытай, Тайвань, Корея, Монғолия елдерінің ғалымдарымен халықаралық байланыстар мен қатынастарды дамытуда үлкен еңбектер жүргізеді», — делінген сараң жолдар бар. Ал, сол сыр аша қоймайтын сыпайылықтың ар жағында қаншалық еңбек, жігер-қайрат жатыр десенші. Америка, Жапония, Қытай елдерінде басылған ғылыми еңбектерін қосыңыз соған. Ленинградта экономика тарихының Бүкілдүниежүзілік V конгресінде 1970 ж., Мәскеуде Халықаралық экономика ассоциациясының дүниежүзілік VII конгресінде 1993 ж., Англия, Греция, Германия, Финляндия, Қытай, Жапония, тағы басқа да елдердегі конференциялардағы баяндамалары да қазақ экономика ғылымының әлемдік өрісі мен өресін танытпай ма.

Асылы, адам арманмен өмір сүреді, көктеп-көгереді. Орта мектепті бітіргенде баяғы әке алдындағы өзі секілді Жанары келген. Мамасы да үлкен маман, Ұлттық университеттің бірдей доценті, ғалым биолог. Соны ойлаған Әбекеңнің айтқаны — «өзің таңда, балам».

— Егер шын ерікті маған берсеңіз, сіздің ізбен кетем.

— Жарайды, коллега боламыз онда, — деп күлген. Аузына құдай салса керек, Жанары жиырма бес жасында экономика ғылымының кандидаттығын қорғап, Қошановтар әулетінің арманын әрі әкеткендей.

Уақыт қалай зымырайды. Аманжол ағамызды мен алғаш көргенде, қырыққа да ілініп-ілінбеген кезі екен ғой. Қошекеңнің құтты қадам үйінде бас қосқанбыз. Раушан жеңгеміздің де уыздай келіншек кезі. Еске түседі, жүрекке жыр оралады.

*Нұр құйған көкірегіне бата беріп,
Жақсылық жақсылықтан жатағы өріп.
«Мақтанар кім бар, — десе, — ауылыңда?»
Мақтанып айта аламыз алты алашқа:
— Ағамыз Аманжолдай академик!
Орайы келіп тұрса қиын ба жыр,
Кеудемде дауыл да жүр, құйын да жүр.
Қошан әкем шақырып Лесхозда
Сізді алғаш танытқаны миымда жүр,
Санасам, Аға, соған жиырма жыл, —*

деп ой түйем. Жыл санап, жас кеспей-ақ қоялық, әйтеуір алпысқа алқындармай әкелген арман алдағы биіктерге де әкете берердей. Арман адастырмайтындай, алдамайтындай көрінеді де тұрады дәйім.

Лайым солай болғай!

Тағылым

Ұлы Сәбең айтқандай: «Мен да адаммын жаралған сүйек, еттен», — деп онаша ойға батып, өзіммен өзім сырласар сәттерім көп. Сонда: «Дұшпаны көп, санаулы досы, ұшқаны жоқ, мен кіммін осы?», — деп өзіме өзім сұрақ қоямын. Ақыл-есті пендеге біткен қайшылық атаулының бәрі бардай бір басымда. Өле сүйем, өле жек көрем. Бір өлеңімде: «Жақсылықты да, жамандықты да күт менен», — деген жол бар. Ойымдағымның бәрі де тілімнің ұшында. Арты не болар екенмін деп, шидің түбін паналағандай жасырынып қалған кезім жоқ. Айтарым алға түсіп, ақылым соңынан келіп жататын бейбақпын. Аузым да аз күйген жоқ, сабақ ала алмай жүрген өзім.

Асылы, албырттық, асырып айтып қалу — ақын біткеннің көбіне тән нәрсе. Өлеңмен өртеніп, кейде қуанып, кейде суалып, жылап жазатын да, жұбанып жазатын да сәттерім көп.

Пенде шіркіннің ойлағаны бола берген бе? Жалған ғұмырдың жалғандығын көріп те жан шіркіннің күйзеліп қалатын сәттері бар. Әсіресе, құндылық деп жүргендеріміздің бәрі сауданың шырқ айналған

диірменіне түсіп кеткендей келеңсіз көріністерге жаның күйзелгенде, кіріп кетердей жердің жарығын іздеп әуреленесің. Сөйтесің де:

*Сырты базар үйімнің, іші базар,
Үлкен базар, қайнаған кіші базар.
Төңірегім кіл сауда, сауда, сауда...
Періште болам деген кісі де азар... —*

дейсің іштей. «Көңілім бірде ашық, бірде тұман» болса, қайда қашып құтылам. Ілгеріде бір гүлама қаридың сөзі деп әкей айтып отырар еді:

*Ойласам, мына дүние жалған екен,
Пендесін бос әуреге салған екен.
Адамның көз күнәсі көп болады деп,
Көзімді сол себептен алған екен.*

Қандай аянышты, сөйтіп отырып Алланың ісіне күпірлік айтпайды, жақсыны да, жаманды да, сұмдық-зұлымдықты да, арыс-аярлықты да көре беретін көздің өз кінәсіндей, жазмыштың ісіне бас иеді. Қаншалық терең пәсафа. Жер басып, екі аяқты тең басып жүргеніміздің бағасын біле бермейтініміз — өкініш.

Мен өмірі елден озып кеттім деп ойламаймын. Біреуден ілгері, біреуден кейін, орта тұста жүргендей сезінемін. Тәуба-шүкірлігім де сонда.

*Оймен кезіп дүниенің шолдым бәрін,
Қазанаттай қыс-жазы болдырмадым,
Ұлы көштің басында, соңында емес,
Білдім әр кез ортада орным барын, —*

десем, барыма қанагат, құдайдың бермегеніне жүгірмен, тәубамнан жаңылмасам дегенім.

Рас, пендешілікпен кейде өзіңді бірер қатарыңнан оздырып ойлайтын да боларсың, бірақ жалпы қай деңгейде, қандай аласа-биікте жүргеніңді бағдарлай білсең, шама-шарқынды асырып алмасан болғаны. Бұл үнемі өсиеттей балаларыма, немерелеріме айтып отыратын ақылым.

«Көңіл жүйрік пе, көк дөнен жүйрік пе? Біреудің көңілі жүйрік, біреудің көк дөнені жүйрік. Адамның арманы таусылмаған. Көңілдің жүйріктігі — басқаның шыққан биігінде мен неге жүр-меймін деп те аласұрасың. Кейбіреулердің көзімді бақырайтып қойып: «Мына Есләм отырған жер маған тиесілі еді», — дегенді де естігем.

*Өмір-ай, шіркін, өмір-ай, шіркін, өмір-ай...
Қырандар ұшып қызықтыратын көгім-ай.
Жүз жасасаң да болып-толмайтын жалғанда,
Алла жаратқан алдамшы арманның көбін-ай, —*

дегенім де содан болар, сірә.

Өзге емес, өз жайып өлеңмен өріп кеткен жап Қасымдай-ақ болар. «Біреудің аспандағы асылымып, біреудің жерде қалған жасығымып»... Бәріміз де сол. Қаншама езіліп, егіліп жүрсең де, кім екеніңді ұмытпайсың. «Шамадан тыс шарпысып күш пен білек, Іскен жүрек, додаға түскен жүрек, Ашута да

басуға құлқың соқ-пай, Отырасың омалып іштен жүдеп». Жүдемегенде ше! Оның себебі жоғарыдағыдай артық-ауыс сөздерде.

*Екі көз — екі жұлдыз маңдайдағы,
Көруші ең құбылысты қай-қайдағы...*

Қылт еткенді қалт жібермей қарап-қадағалап тұратын көңіл зердесінен қырағы не бар. Сондықтан да атаның қанымен, апаның сүт-нәрімен туа бірге жаралған иелі-киелі қасиеттің тағдыр-тақсыретін ақтық демің біткенше алып жүруге барсың.

*Жұртыма аян оң ісім, терісім де,
Жыр жазбадым ол үшін, сен үшін де.
Атақ алып алқынып жатпасам да,
Есләм деп тануды ел ішінде.
Ащыны да тоя іштім, тоя жегім,
Тұщыны да тоя іштім, тоя жегім.
Өлең дерт боп туғанда жабыспаса,
Мен де ақын болмай-ақ қояр егім.*

Иә, туа біткен дерттен қашсаң да құтылмайсың. Құтылам деп құлшыңсаң, түп тағдырың — бәрібір Қорқыттың тағдыры. Жасыратын несі бар, ақындықты әкімдіктің жолына құрмалдыққа шалып жіберсем бе деген кездерім де болған. Әрине, бәрі ойша. Әйтпесе, «міне — саған, кәне — маған» деп жатқан жан жоқ. Көбінде солай, менің де партиялық билетім сандық түбінде сақтаулы. Қазір бәрі одан бездік деп жатады ғой. Ал кезінде газетші қалпыңмен бас мақала да жаздырмайтын басым, тағдырым жазу-сызусыз өтпейтін болған соң, қырыққа кіріп кетпей тұрып, сол кездің құдіретті жалғыз ұйымына бас сұққапымды қалай күнә деп санармын. Тарап кеткенге дейінгі билетімнің парақтарына қарасам, тапқан-таянғанымның бәрі сонда сайрап тұр екен. Соңғы он үш жылдың жүзінде төлеген жарналарымды шотқа салсам, партиялық парызымды орта есеппен ылғи да 600 сомның мөлшерінен өтеп отырыппын. Аз ба, көп пе? Білетінім — министрліктер де саты-сатыға бөлінетін. Сонда олардың алдыңғылары 450-500-дей, ал соңғылары 350 сомнан айлық алатын. Әрине, басқа да былайғы елге беймәлім кірістері бар шығар, ол жағы — бізге құпия.

Еңбек еткен жылдарымды есептеймін ғой баяғы. Қалалықтарды қайдам, ал соғыс кезінде мен қатарлы ауылда өскендердің он-он бір жасынан жұмысқа жегілмегені жоқ. Екінші, үшінші сыныпта оқып жүрген кезімде-ақ бригадир сирағымнан сүйреп арам шөп отауға салды. Ол бастамасы екен. Ауылда бастауыш қана, төртті бітіріп, басқа елді мекенге, бесіншіге баруым керек. Айта берсем, ұзақ жыр. Қысқасы, мен ол жерден бір тоқсанды төмемдап, қайтып келдім. Ұжымшар бригадирі сағынған жиеніндей күтіп отыр екен. Пар өгіз жектіріп, қыста сабан, шөп тасуға қосты. «Артып береді, сенін міндетін өгізді аман-сау айдап барып, айдап қайту ғана», — деген. Тұрсынбай, Сабыр есімді екі жігіт, Гүлсім, Кәкіш деген аналарымыз бар. Екі ағамызда екі пар өгіз шанадан, қалғандарымызда біреуден. Маяда тұрған шөп, сабан болса жақсы ғой. Ол кезде лабогрейка деген болған, содан қалатын нағыз бір айыр сабан. Қар астынан жинап шана толтыру — азаптың азабы. Кейде бұрқасын. Шананы шала толтырып қайтар күндеріміз де бар.

Қыс өтті. Сол көктемде соқа айдаушының бірі болып тізімге тағы тіркелдім. Танның атуы мен күннің батуы — ауыл тіршілігіндегі жұмыс мерзіміміз. Күзде аласың ба, алмайсың ба, бір құдайдың өзі біледі, бірақ еңбегіміздің өтемі — бір еңбеккүн. Осының бәрін өз логикама салсам, алпысында зейнеткер есебіне кіретін әр адамның стажы елу жылдың мөлшерімен есептелуге лайық. Айналды-

рып келіп айтпағым — сол бейнетімнің өтеміне алар зейнетақым ғой баяғы.

Бәрі де көз алдымда. «Өтірікшінің куәсі қасында» дегендей, сол күнде бірге жүрген аналарымыздың көбі бақилыққа аттанған, бірен-саран жеңгелеріміз жүр әйтеуір. Өткенді қайта оралтып, өтеуін даулап отырғам жоқ. Даулағанда да қай құлаққа сөзің өтер? Мен «дардай» жеті жарым мың алам. Ал, бір кітабының кірісі — бір шаруашылықтың жылдық табысымен пара-пар, кейде одан да асып жататын классик көкелерім тоғыз-он мың ғана алып жатқанда, тәубамды айтып, тәсбиығымды тартып отыра бергенім дұрыс.

Бәрі де салыстырмалы ғой. «Көппен көрген — ұлы тойға» құлағымыз да үйренген, көңіліміз де көндіккен. Тойымы бар, тәубасы одан да мол қойдай халықпыз. Тек мемлекеттік қызметте болды деген желеумен тұғырды тұлпардан оздырған озбырлыққа сезгіш жүрегінің сыздай беретіні-ақ жүйкеге жетіп баратыны жаман. Өздері — өздері ғой, кеше ғана дәйлердің алдын күзетіп, кірген-шыққаныңды шотқа қаққаннан басқа бітіргендері жоқ хатшы-машинкашылары мен жүкші-көмекшілерінің жаңағы айтқан көке-леріміздің көкесін танытып, алдын орап шыға келгендеріне қайран қалам. Қаламгермін деген кеудемді кері ысырып қойып, жаман білмейтін есепшілігімді де іске қосқанмен, мен тереңіне бойлап бермейтін «тригонометрия» болып шыға береді. Ойға келгенді іркіп тұра алмайтын асығыстық па, уақыттың ауанын аңдамай қалатын аңғалдық па, «иттің үріп, керуеннің көше беретініне» көзім мен көңілім жете тұра, өкпемді өлеңге құям:

*Айтқан соң бүкпей айтатын түгел батыра,
Ұят та болса, ақынның деген атыма —
Тірлігім сай ма, зейнетақым бар алатын,
Жетіп-жетіспей төлейтін пәтерақыма.
Өзінің отына өртеніп өзі лапылдар —
Кім еді кеше арыстан жалды ақындар?
Қызуы қайтып, қызығын айтып өткеннің,
Тоты құстаймыз тордың ішінен тақылдар.
Жаныңды бағып, жыртығыңды жамай алмайтын,
Сол тотыдаймыз, жарымжан зейнетақым бар, —*

деп езілер ме едім жүрегім сыздап, жаным жыламаса.

Көздерінің бар кездерінде әлденеге кейісе әкелеріміздің: «Өлмеймін ғой, өлсем, келіп көрмеймін ғой», — деп отыратынын кей-кейде отырып ойыма алам. Қазір ақынның өмірін өзгеше бір трагедиялық кейіпте көрсетуге де ұмтылыс бардай. Бәріне уақыт, бәріне қоғам кінәлідей сүмірейтіп суреттеуге әуеспіз. Алдыңғы жылы Сәбеннің ұлы тойы өтті. Аты Сәбит Мұқановтікі, әйтпесе елдің тойы. Басы-қасында Елбасының өзі жүргені қандай абырой. Орыстары басымырақ, еңсесі басылып қалған аймақтың өрөсі өсіп, түрленіп, түлеп қалғаны мерей болды. Оның үстіне, аталмыш шараның ЮНЕСКО шеңберіне еніп, беделі биіктей түскенін айтсаңшы. Қаламгердің жұбайы, жасы тоқсаннан асқан Мәриям апайды төсекке жықпай көтеріп кеткен де сол қуаныштың қуаты. Нұрсұлтан айналайын деп, аузынан тастамай айтып отырғаны ЕЛ АНАСЫНЫҢ аузынан шыққан ЕЛДІҢ алғысындай естілді маған. Шіркін-ай, қаптаған Павел, Петрлерге қор болған бір ауданның аты да бұйырып кеткенде, көңіліміз одан да кемелдене түсер еді-ау деген бір сезімнің басқалар секілді менің де жадымда жүргенін жасырсам, өзіме өзім көлгірсіген өтірікшідей көрінер едім. Кезінде билік тізгіні қазаққа бола қойсын деп емірене қоймайтын Москвада қайран Сәбене бұйырмаған Алтын Жұлдыздай көрінетін ұлы аруақтың артын арайландырып тұрар еді-ау деймін де баяғы.

Тағы бір өкініш — «Қазақ әдебиеті» газетінің жүз жылдығы қатар келген ұлы Иса Байзақовты жөбірлеп жатыр деген сияқтандырып қиянат мақалалар беруі. Тіпті сондай қиянаты болса, «өлген-нің

жаманы жоқ, тірінің жамандықтан аманы жоқпен» ұлыларды тыныш қалдырса болмас па? Айналайындар-ау:

*Арақ — көл, сыра гария болып ақса,
Сол жерге Иса барып болса патша,
Жақан, Тайыр, Қасымдай інілері
Мас болып жағасында сұлап жатса, —*

деген асаулау ағамызды сол кездегі басшылар бір мезет жауапкершілікке жетелеп, тәртіпке түсірем десе, сол да жаулық па? Сол тұста «Исаны қолдауың ба, қорлауың ба?» деп газетке қарсы макала жазғым келіп, тоқтап қалып едім. «Ештен кеш жақсы», сол сауал-сұрағымды бүгін қойсам, пойыз жүріп кетті ғой деп әсте ойламаймын. Өйткені алда да күндер, алда да адамдар, тойлар бар.

Мұқағали мен Асқардың алдында да заман, қоғам кінәлідей. Қатар жүрмесек те, соңынан ілесіп біз де көрдік қой. Арғы шет елден келген Қабдеш, Марфуга, бергі шет елдей сонау Атыраудан Әбіш, Фариза, қиыр терістіктен біз де сол қоғамда, сол заманда өмір сүрдік емес пе? Бес жүз шақырымдық Нарынқол, жеті жүз шақырымдай Шымкентпен салыстырғанда біздердің елдеріміз Қытайдан да қашығырақ қой. Сол тар қыспақтың, қытымыр қоғамның шеңберінде Жұбан мен Сырбайдың, Ғафу мен Қадырдың, Сағи мен Тұманбайдың жүргенін көріп-сезінбедік пе?

Мұқағали — барша жұрт мойындаған ұлы ақын. Оны ешкім жоққа шығара алмақ емес. Тіпті шығарғысы келген күнде де менін:

*Шындық үшін көп тіккен оққа басын,
Абай — Абай! Жоқ оған еш таласым.
Көз көрген заманым бір болғаннан ба,
Абайдан сен жақындау боп барасың, —*

деп «Дүние жалған» кітабымда шын ойымды айтсам, ол менің Мұқаңа шын табынғаным. Бір бұл емес, жалпы мен Мұқағалиға бірталай өлең арнаппын. Былтыр жарық көрген «Арна» жинағымда:

*Саған қайғы болған жыр — маған қайғы,
Жырға ғашық жүрегім алаңдайды.
Жырмен сәңгел бастаған тіршілігін
Ақын біткен жырменен тәмәмдайды, —*

деппін. Тауып айттым ба, оған баға беру — оқырманның еншісі. Ал, ақын әрқашан ақтарылып айттым деп ойлайды. Егер жалған сөйлесе, өзге түгіл, өзінің жүрегін тербей алмайды.

Бәріміз де періште емес, пендеміз. Жылы сөзді тірімізде естісек дейміз. Жұмақ төрін тіршілігімізде көрсек дейміз. Осындай ойды Жұбан ағамыздан да естіген едік. Қазір бәрімізді жіпке тізіп, жікке бөлетін рәсім бар. Соны мақтау-марапатымен өкімет емес, оқырман берсе деп тілейсің. Бірақ, оқырманның ойын өлшем-мөлшерге алып жатқан кім бар? Орденің болса, атың төрге жүреді, атағың өрге жүзеді. Менің шамалауымша, әр ақын, егер ол ақымақ болмаса, өзінің қай деңгейде, қай дәрежеде, кімнен ілгері, кімнен кейін жүргенін былайғы жұрттан артығырақ сезінеді. «Менің өзіме өзімнен артық сыншы жоқ», — дейтін Қадыр әділ айтады. Өлі есімде, Мағжанның жүз жылдық тойында Марфуга, Жадыра мен үшеуіміз Тимирязев ауданының еншісіне бұйырыппыз. Ел — болса да менікі, құдайға шүкір, үлкені, кішісі түгел таниды десем, мақтанғаным емес, масаттанғаным. Оның үстіне басшыларының бәрі орыс, қызмет қылып жүргені қазақ дейтін жастарымыздың да олардың асқаны

шамалы. Гимн авторы ретінде бар көңіл Жадыраға бұрылды да, көп жерде елеусіз қала қоймайтын Марфутаның «орамал тон болмаса да жол боладыға» ілінбегеніне ішім удай ашып, әкімге «ағалығымды» пайдаланып, жоралғы олай емес, былай деп ақыл айтқаным бар. Соған қарағанда, құдай бергеннен өзге «шен-шекпені» жоқ Абай, Біржан, Ақандар армансыз екен-ау деп те пендешілігім ұстап қояды.

Талай топта болып жүрміз. Жақсы қарсы алады. Рақмет. Ал, сөйлер кезегің келгенде: «Не айтасың, нені айта аласың?» — демейді. Атағыңыз қандай, лауреаттығыңыз бар ма деп жерге қаратады. Құдай-ау, ақынмын. Оны да сұрап алғаным жоқ. Қандаймын, оны да өзімнен бұрын өзгелер білсе деймін. Бермеген атақты, бермеген мақтау-марапатты кімнен тартып алам. Тартып алмаса да, сұрап-тілеп алатындарды көріп-біліп те жүрміз емес пе.

Сәбеннің жетпіс жылдығында операға көп адам симай, сыртта қалды. Төрде жарқырап Сәбен, қасында Алтын Жұлдызы шам жарығына шағылысып Түркіменстаннан арнайы келген досы Берді Кербәбаев отырды. Енді бірер сәттен кейін біздің ағамызға да Алтын Жұлдыз тағылып, қос жұлдыз жараса, жарыса жарқырайды дестік. «Алматыдан ұсынылған-ақ екен, қазақтардан арыз Мәскеуге жарысып қоса жетіпті, Сәбеннің Еңбек Ері болмай қалғаны содан», — дегенді кейін айтып жүрдік. Сонда жазушының күңіренгендей сөйлегені әлі құлағымда.

— Қазақта «кәрі орыстан мұсылман шықпайды» деген сөз бар. Мен осы күнге дейін берерімді беріп болдым, енді менен бұдан артықты күтпендер, — деді ол кісі. Бүгін бермегендеріңді бастарыңа шайнап жағыңдар дегені көмейінде көміліп, сыртқа шықпай қалғандай әсерде қалдырған мені. Өткенге көз жүгіртсек, Жазушылар одағын Сәбеннен ұзақ басқарған адам жоқ екен. Басшылықта ұзақ отырған адамның досынан қасы көбейіп кететінін өмір көрсетумен келеді. Бар адамға құдай да бірдей жағып көрген емес. Дей тұрғанмен, Сәбеннен көрген жақсылығын көбірек айтып жүргендерді Алматыда да, ауылда да аз естігем жоқ. Әсіресе, өзіне ілескен жастарды жетелегені, жетім-жесірлерге қалтқысыз қол ұшын бергені тарихқа аян. Басқаны айтпай-ақ, күні бүгін өзіміз көкке көтеретін Әбдіжәміл Нұрпейісовтің Сәбеннің үйінде бір жыл жатып, «Курляндия» романын жазғанын аңыздай айтады емес пе білетіндер. Қаршадай Тұманбайға алғаш назар аударып, әкелік ақ батасын бергенін өзі ғана емес, өзгелер де ұмытпай айтып жүреді. «Бір жас талантқа жақсылық тілесем, бұла бастаудың көзін ашсам, ұлы Сәбеннен үйренген үлгім, алған сабағым деп білем». Бұл — қазіргі Сәбиттей Тұмағанның өз сөзі. Сәбит тағылымы, Сәбит өнегесі, Сәбит сабағы, Сәбит ізі...

*Көңіл шіркін кей-кейге өстіп бұзылар,
Тағдыр тайғақ, жанды қарыр сызы бар.
Тәуба дейміз, ӨМІР атты айдында
Мұқановтың мыңды айдаған ізі бар!*

Пендешілік шіркін кімнің басында жоқ. Қамшы сабындай қысқа ғұмыр «шыр айналған диірменнің тасындай» бәріміздің де басымыздан ертең-ақ өте шығады. Еркін елдігімізді: «Он жылым — он жыл емес, он ғасырдай», — деп мақтанып жазған ерелі тойымызды да дүбірлетіп кеше ғана атап өттік. Ендігі жерде сол ЕЛДІН береке-бірлігін мерекеге, мереке-думанымызды бірлік-берекеге ұластырып, айбынымызды асқақтатып, аспандатып, ДАНАЛАРДЫҢ мыңды айдаған дара, сара жолымен жүре берсек, жүре берсек!.. Өзіммен өзім оңаша қалғанда кәрі басқа келетін ойлар осы!

Алматы
«Егемен Қазақстан», 22 наурыз, 2002

Ағама да рақмет

А. Сәтпейі

Әр басқап қадамыңды қалт жібермей қадағалап отыратын нағыз елдің сұқ көзі мен суық сөзінен де қаймығып отырасың кейде. Ару Алматының төрінде тайраң қақсақ та, алыстау қалған елімізді, орыстау болған жерімізді аңсап жүріп бір-бірімізді сырттай таяныш-тірек көретінімізге мәзбіз. Жақындасып-жанасып кетсек, күн шуақ көңілімізге көлеңке түсіріп алардай, бір-бірімізді алыстан аялаймыз. Қайсыбір ағайындардай ағаларымыздың кең қолтығына кіре алмайтын жат бауыр, жабырқау қозыдай суықпыз. Ен Есілдің күміс суын жатырқамай жұтып, сүмесін таласа еміп, шалғынында жарыса өріп өссек те, бойымызға көз қызығарлықтай бауырмалдық дарып, бағымызды ашпаған. Қанша іздегенмен, қанға сіңбеген қасиетті қайдан аларсың. Ырыс ұялаған, бақ қонған ата-баба ұрпағы екенімізді білмейді емеспіз, білеміз. Арыстан ақын айтқандай:

*Әй, Кене, жақсы көрсең, қарашыңмын,
Жек көрсең де өзіңнің алашыңмын.
Атаңа алты қатын алып берген
Атығай-Қарауылдың баласымын, —*

дегенді айтып, хан әулетіне де қатысымыз бар біртұтас елден еке-німізді мақтан тұта да аламыз.

Бірақ мен Кәкімбек ағаның өзін көрмей тұрып, сөзіне құлап, танып-табынғаным алпысыншы жылдардың аяқ тұсы. Баспасөзден өлеңдерін оқимын, суретін көрем, ол кісі жайлы үлкен-үлкен ағаларымның әдемі лебіздеріне сүйсінем. Сарыарқа төсі — Жезқазғанда кенші, шахта басшысы, қалалық партия ұйымының же-текшісі, келе-келе облыстық партия комитетінің екінші хатшысы, ақын, сазгер...

Ауылда бір жеңгеміз сүйсінген сәтте «үкімет шебер» деп тамсана таңдай қағып отыратын еді. Шындығында үкімет емес, бір басқа осыншама өнерді тоғыстырып құя салатын тәңір-жаратушым керемет-ақ қой. Ол кезде мен үшін кездесіп көрмеген ағамыз алып Алатаудай асқақ, жанына жақындата бермейтін тәкаппар, өресіне қол создырмайтындай өр көрінетін. Бір кездерде қатар жүріп сырласып, кей-кейдегі дана мінезіне бала мінезі астасып кете беретініне көзім жеткені кейінірек. Жаңаның бәрін жанымызбен ұғуға тырысатын елегізген елгезек көңілге жанымен, қанымен жазылғандай жұп-жұмыр жыр шумақтары әдемі иірімдей тереңіне тарта бастайтын. Жалғыз мен емес, көп адамның аузында келіскен кенші ақын Кәкімбек. Ол шақта Көркем әдебиетті насихаттау бюросының сөйлесушісімен Жезқазғанға жолым түссе деп желпініп-желкідеп тұратын үлкенді-кішілі ақын-жазушылар көп. Жыры — жыр, бірақ сырына бойлай бермейтін басым бәрін кейін ұқтым. Ақын Кәкімбек, әкім Кәкімбек әр кез әдсби ортаны сағынып жүретін қалпымен ат арытып алыстан ағайыны келгендей әрқайсысын құшақ жая қарсы алып, қарымын толтырып, солармен бірге қапаста жүрген тоты құстай оларды жер-көкке сигызбай желпінтумен бірге өзі де желпініп қалады екен гой. Біріне жалғаса бірі естіген біздің ағайындар қазына аралына ыштыққан алтын іздеушілердей Жезқазғанға ұмтылмағанда, қайда ұмтылсын. Сол елегізген көптің қызыққаны басым ба, қызғанғаны басым ба, тағдыр-талайын таразыға тартып кім өлшепті...

Есіме түседі. Соғыс кезінде майданнан келетін хаттардың көбі өлеңмен жазылатын. Кейін санамда саралап, ой безбеніне салсам, сарғайған сағыныштың өзі жүректен шыққан әр сөзді өлеңмен өрілтіп

жібере ме, қалай. Жай сөзіннің өзі де ыстық сезіммен өріліп, өлең өлкесіне қарай өріс жайып тұра ма екен.

Ат жалын тартып міндік, азамат болдық дегеннен бері де Мәскеуді жер кіндігіндей ұқтық, шықсақ деген төбеміздің биігі, ассақ деген асуымыздың өр-шыңы санадық. Сол Мәскеуге қолы жетіп, төменінде емес, төрінде отырған ақын ағамызды құдай көрмесек те, құдайдан былай көрмейтініміз шын еді. Ауылды аңсаған ақынның асқақ көңіліне басқа аспанның баспақтай әсер ететінін қайсымыз түсініппіз. Дамылсыз елге қарай беттеген сансыз ұшақтардың қанатына жабысып, елге қарай елегізіп ұшқан сағыныш-аңсау кетіп бара жататынын қайсымыз аңғарыппыз. Қамсыз қалада күн кешіп, жүрегін сөт сайын даламен тілдесіп ауылға тарта беретін тылсым күндерің жылға бергісіз боларын сарыла сағына алатын жандар ғана дәл басып айта алар.

*Шөліркеген далаға жаңбырлы бұлт болар ма ем,
Піскен кезде мол егін диқан болып орар ма ем.
Қайтқан құстар барады Егілгетін Оралмен,
Елге жетіп қалар ма ем, ере кетіп солармен, солармен...*

Мынау басқаның емес, абат-бақ Алматыда жүріп айтатын менің жүрегімнің әні ғой құдай-ау! Жоқ, менің ғана ма екен, алыс Атыраудан, асқар Алтайдан, қиян Қызылқұмнан... басқа-басқа сан тараптан келіп, тағдыры астанамен табыстырған жазушы-ақыны бар, соларға жақыны бар сансыз құрбы-құрдастарымның егіліп іштей айтып жүретін сағыныш сазы емес пе?!

Алматыда не көп? Атшы да көп, хатшы да көп. Төңірім тағдырымызды тіркеп қойғаннан ба, тілде сүйек болмағандықтан бізден ақыл сұрап жатпаса да, ойша алмастырып, ойша өзімізге жақындатқымыз келеді-ақ. «Ақындығына жан сөйлемейді, әттең, оқып-тауысқан мамандығы бөлек екен», — деп өкініш айтып жатамыз. Сөйтсек, бәрі далбаса екен де. Ақындығы да, тіпті ақынға жақындығы да жоқ, біз жайлаған өлкеге үш қайнаса сорпа-суы жақындамайтын, тіпті күндердің күнінде қойын бағып, қолын қусырып жүретін балаларымызды артық оқытып алдық деп жалпақ жұртқа «жанашырлық» танытқан, Олжастай ұлт мақтанышың соңына от алып түскен дәйдің өзі бүкіл идеологиямызды басқарып келгенде, мына жұмыр дүниеде болдыраың болса, болмайтын ештеңенің жоқтығына көзіміз бір-ақ жетті емес пе?! Өз асылымыз өзімізге бұйырмай, ақын десең, ақын, әкім десең, әкім Кәкімбек Салықовтың қиырдағы Қарақалпақстаннан шыққаны сол бір аласапыран кез-ді. Қарақалпақтар да өз бауырымыз ғой, бірақ өзінде де аstatөк болып жатпаған асылдарынды басқа жұртқа қайтіп қиярсың?

*Қырандарын түлеткен қиян далам,
Өзгеге өз жақсысын қияр ма ағам.
Орысқа, өзбекке де қалай сұған
Алтын басың еліңе сия алмаған? —*

деп күңіренсем, сол кездің өзінде аты аңыздай естілетін бірегей жандардың жарығы өз көгімізде жарқыраса деген қимас көңіл де!

Әлі танысып-біліспеген тұсымызда амандық ағадан дейтін асыл ұғымды ұлағат тұтқаны ма, алғашқы бір кітабыма көңіл білдіріп жазған үшбу хаты әлі де сақтаулы менде. Жақсы лебіз, мейірімді алақанның жылуын сездіргендей. Сүйсінеді, кемшіл тұрғандай тұстарыма бағыт-бағдар көрсетеді. Қайтіп риза болмассың. Тағдыр табыстырып жақын болған кездерімде талай жыр арнағаным өз алдына, ал дәл сол хат алған сәтте:

*Әз ағалар, жанашыр, ақылшылар,
Жақсыңды айтып, кеміңді батыл сынар.
Сонысымен басқадан биік шығар,
Сонысымен басқадан жақын шығар.
Сонысымен жаныңды баурап алып,
Көрінегі тұлғасы таудан алып.
Ағаң бар ма, тұрасың айбыңданып,
Соқтықсаң да күші артық жауға барып... —*

сияқты тіліме оралған жыр шумақтары көгершін көңілдің сол сәттік көрінісі-тұғын.

Жұмыр жерді мекендеген қаншама адам болса, солардың әрқайсысы бір-біріне ұқсамайтын өзінше әлем. Әрқилы тағдырға байланысты жоғалтқан, іздеген адамдарды қолтаңба ізінен айқындап-анықтап жатпай ма. Сол айтқандай, «Менің Әуезовым» секілді, өмірде, өнерде, өлеңде, үйде, түзде, дос-жаран ортасында көңіл-айнамызға сәулесін түсірген менің де өз Кәкімбегім бар. Бәлкім, басқаларға ол бөлектеу де көрінер, ол өз танымы, өз тағылымы.

Табиғатты тамашаламайтын қайсымыз бар? Туған жерді аялап, аспанға шығарғымыз келмейтін ше? Ағынан жарыла ағаны әспеттемейтін? Ықыласы түсіп, ініге ілтифат танытпайтын?.. Толып жатыр. Адамға тән, оның ішінде де жаны жомарт, жүрегі үлкен адамға тән бірегей қасиет.

*Сылқыл қаққан ақ бұлақтан байқадым
Туған жердің қымбатын.
Сыбырласқан жас құрақтар айтады
Айдын көлдің сымбатын.
Ерте сүйгім құзарт шыңын заңғардың
Бұлттар көшін үзбеген.
Өзен сырын ағысынан аңғардым
Теңіздергі ізбеген...*

Екінің бірі байқап, бағалай бермейтін көріністер. Ақынның жүрек көзі бар дейтініміз де осыдан шығар. Ғаламның ғаламаттарына ғашық көзбен қарап, інкәр жүрекпен жыр туындататын менің Кәкімбегім осылай тебіренбесе, көңілім көншіместей.

*Арал кеуіп кетпесін... Арал кеуіп,
Марал кеміп кетпесін... марал кеміп.
Табиғаттың тәніне түскен ұшқын
Талмау жерден тиегі маған келіп.
Қос дария толқытқан Арал қайда?
Шөлейт басып, алапат таралмай ма?
Көк теңізде шалқыған ақ кемелер
Құмда қалды айдынга бара алмай да...*

Арал тағдыры — адам тағдыры. Тылсым табиғаттың қасырет-мұңы ақын жанын жаралайды, талмау жердеп дөп тиген оқтай. «Дүниенің бір шетін сызат шалса, ол ақын жүрегі арқылы өтеді», — дейтін ұлы ақынның көрегендігі еріксіз ойға оралардай. Дөңгелек жердің шырқөбелек айналған қай тұсында да сол қозғалыста мазасыз ақынның жүрегі соғып тұр.

*Сен қалдың ар жағында,
Мен қалдым бер жағында.
Саған таң ашық туды,
Маған нұр шашып тұрды.
Жер бетін өрлеген екем,
Жүрісім өнбеген екен,
Сен көрінбейсің —
Жер дөңгелек екен...*

Жұмыр жердің асты мен үстін бірдей кезіп, кеншінің қайласын, жыршының қаламын тең ұстаған жанның сыршыл жүрегі, сыншыл көзі кей құбылыстарды басқаларымыздан жітірек көрсе, оны пендесіне, сүйген пендесіне жаратушының артық берген сый-сыбағасы деп ұқсақ, несі айып?

Өмірде ғажап жайлар жетіп артылады емес пе. Ақын Сырбайдың жасы алпысты дөңгелеткенде, дүбірлеген той өтті. Арқа төрінен, туған топырағы Торғайдан арнайы келген топ мақтанып ат мінгізіп, шапан жауып жатты. Дәл сондай рәсімінен Сыр өңірінен жеткен қыз-жігіттер де қалыспады. Сый-сияпаттары асып түспесе, кем соқпағаны көрер көзді сүйсіндірген. Олардың да айтатыны — Сырбай ақынның кіндік қаны Қызылорда топырағында тамыпты. Жаз жайлауда көшіп-қонып жүретін атам қазақтың қай қыстау, қай жайлауын және қай баланың кіндігі қай жерде кесілгенін кім хатқа тізіп, қағазға түсіріп жатыпты. Гөп — жақсының атақ-абыройы жалпыға ортақ, мақтанып айтуга жарасымды. Екі ел де біздің ұлымыз деп таласып шыққаны кереметтей жарасым көрінгені жадымда қалыпты. Орайлы тұсында айта кетудің артықшылығы жоқ, Көкенді де дәл сондай біреулер жезқазғандық деп, енді біреулер көкшетаулық деп, тағы бір білетіндер Солтүстік Қазақстан облысының тумасына балап айтады. Бәрі де өзінше жөн. Мәскеуліктер мен нүкістіктер таласса да, тағдыры соған татырлық. Шыр етіп Солтүстік Қазақстанның Еңбек ауылында туғаны да рас, өзі де қырық төртінші жылға дейін Солтүстік Қазақстанның бір пұшпағы көгілдір Көкшенін Айыртау ауданына қарасты Сырымбет өңірінде өсіп-өнгені де, құжаттарда осылай айғақталатыны да талассыз, ал ат жалын тартып азамат болған киелі топырағы, ақын болып аты аспандаған құт мекені тері Сәкен, сұлу Сәкен, ұлы Сәкенді тербеткен Сарыарқаның киелі кіндігі Жезқазған аймағы екені де ісі қазақтың баршасына аян. Кемелдеңдірген, түлетіп биік ұшырған, бүтін бір елдің тұтқасын қолына ұстатқан Мәскеу екенін шындық шоғырынан қалай сырып тастарсың. Ал, Нүкіс болса (ол да әу баста өз жеріміз еді-ау), осындай да шырқау биіктің сәнін келтіре алады дегендей, азаматтың бар болмысын паш еткен әулиедей аймақ. Көп қаламгерлердің мәдениет пен өнер өкілдерінің бір кезде Жаңаарқа, Ұлытау деп бүйрегі бұрып тұратынындай, қарақалпақ асып қайтуға асығып тұратынын талай көрген біздің көз.

Асығып тұратын дегеннен шығады. Осыдан тура он төрт жыл бұрын солай қарап мен де елегізгем. Жазушылар одағының басынан бақ аумай тұрған, жазушы деген қауымның бедел-абыройы жеңіл-желпі шенеунігінді қанжығасына қыстырып кете берердей тұғыры биік, өресі берік кез. Алыс шетке қолы жете бермесе де, Мәскеуден бергі шепке сән үшін барып-қайту — түкке тұрмайтын. «Алмасаң, бермесен, сарт боласың, бармасаң, келмесен, жат боласыңды» жаттап өскен басымыз, атымыз болған соң жер танып, асымыз болған соң ел танып үйрендік. Әр халықтың өз Пушкині, өз Абайы, өз құдайы бар. Бір-бірімізді тілмашсыз түсінетін, тіпті тілі қатар жатқан қырғыздан да жақын қарақалпақтардың Бердағының туғанына 160 жыл толып, соны тойлауға ортаазиялық көршілерге қоса бізден де адам шақыртқан екен. Олжастан кейінгі екінші басшымыз Әбіштен сол сапарды әдейі сұрап алғам. Ел көру, жер көру өз алдына, негізгі мақсатым сол ауылға бірінші басшы болып барған Кәкімбек ағамызды көру, танысу, еркін сөйлесіп-пікірлесу. Бұрын бір ғана хат алып, сырттай жақын тартып жүретін ағаның ақжайлау көңілінің нұрлы шуағын сезіну.

Иә, ол да бір күндер екен-ау. Кезінде ұстазымыз болған Белгібай Шалабаев қатар жатқан бес республиканы Бесстан деп отырар еді. Сол айтқандай, Қазақстан, Қырғызстан, Өзбекстан, Тәжікстан, Түркіменстан дейтін Бесстаннан жиһалған қонақтар легінен Көкеңе таяу отырдым. Салтанатты жиһын жүріп жатқанда да орайын тауып елді, жерді, үлкенді-кішілі қаламдастарды сұрайды. Сағыныш шіркін адамның бет-жүзінен белгі беріп тұра ма деп қалғам. Ертесіне күн сенбі, Еркін есімді бір бөлім менгерушісін жіберіп алдырды. Бір аудандағы пленумға барғалы отыр екен. Сағаттан аса әңгімелестік. «Қалған әңгімені кешке жеңгеннің шөйін ішіп отырып жалғастырамыз», — деді уақытына қарап.

— Рақмет, аға. Қайтар билетімді ала келгем, кешкі самолетпен ұшам. Арманым — өзіңізді көріп, жүздесу еді. Бәріне ризамын. Түнде қырғыздар ұша алмай, Ташкенттен телефонмен өзіңізді мазалап жатты ғой. Жаңа жылға жете алмай қалсам, қыс көзі қырауда... — деп шын көңілмен ризашылығымды білдірдім.

— Рейс түнгі он екіде, оған дейін күн бойы не бітіресің? Еркін, сарылып бос жатпасын, Кіші Үргенішке апарып, жер көрсетіп қайтыңдар. Қасыңа ертіп ал, — деп біреудің атын атады. Кіші Үргеніші қайда, қандай жер, осы Нүкістің айналасы болар деп ойлағам.

Он бірлер шамасында шыққанбыз. Астымызда ақсұр «Волга». Жүріп келеміз, жүріп келеміз. Түске тармаса жеттік. Сөйтсек, жүз жетпіс шақырым жол жүріппіз. Қарақалпақстан шегінен өтіп, Түрікменстанның ішіндегі Кіші Үргенішке ат басын тіреппіз. Біздің ұғымымызда, зираттар — өлілер қалашығы. Қаптаған мұнара мавзолейлер. Арғы ғасырларда өмір сүрген пәленше ханның, түгенше ханымның мазары. Жеке-жеке тарих, сыр-шежіре. Бір елдің арғы-бергі болмысы осында шоғырланғандай. Бұрын сан талай келіп жүрген болар, қасымдағы жігіттер түсіндіріп жатыр. Біраз түсіріп алған деректерім көшіп-қонып жүріп жоғалып қалыпты. Ел аралап, жер таныған дегенге не жетсін. Ол да ғұмырнамаңның бір бетіндей ғой. Келді, кетті деп сарт мезіретін жасай салса, кімге кінә тағасың. Айтып жатқаным — жақсылық шарапаты. Көкеннің патша көңілінің көкжиегі. Тіпті мені түн ортасында КСРО Мемле-кеттік сыйлығының лауреаты, Қарақалпақстан Жазушылар одағының бірінші басшысы Төлепберген Қайыпбергеновтың өзі ұшаққа шығарып салғаны қатты тебіренген. Басқа меймандармен қосып ақ дастарқанына шақырғаны — дәм-тұзы бөлінбеген қонақжай дәстүріміздің өлмес өлшеміндей көрінсе, кез келген біреуді қоса салса да риза болып аттанатын маған кісіліктің бөлекше сипатындай әдемі әсер қалдырған. «Иесін сыйлағанның итіне сүйек сал» дейтін қазақы даналықтың түп тамырында қаншама сыр жатыр. Алақанға салып аялаудай осынау қошамет-құрметтің ар жағында Көкеңе деген қылаусыз көңілдің көрінісі барын ұқпайтын мен де ой-сезімнен кеңде емеспін де.

Солай! Бір басына бірнеше азаматқа мақтаныш болардай білім де, білік те, өлең де, өнер де ұялай алған ағамызды қақ-соғы жоқ қарақалпақ ағайындар біздің ұлымыз еді десе, қой деп қолын қағып, көңілін қалай қағарсын? Бір ауыз жылы сөзден нұрланып, бір ауыз суық сөзден сұрланып шыға келетін ақын көңілде не кінә?! Өзі айтқандай ұлы мұхиттарды жалғайтын, қиян көкте қыран болып самғайтын жалғыз ауыз сөздің алдап-арбайтын да тұстарына табынып тәнті болумен келеді емеспіз бе? Иә, тартысып-тарпысып жүріп, бақига аттанар сәтте айтып, айта алмай арманда қалатыны да сол сөз.

*Бір ауыз сөз жан тетігін табады,
Бір ауыз сөз мың әуреге салады.
Қимас жандар көз жұмарда қоштасып,
Бір-ақ ауыз сөз айтысып қалады...*

Кім біліпті, бәлкім айтыса алмай да қалатын болар. Қайткенде де бір ауыз сөзбен биіктеп, бір ауыз сөзден аласарып жататын адам көңілінің қалтарыстары қандай көп. Оны әнімен әдіптеп ақын

ғана айта алған ғой. Ал, тамылжытып Мақпал қарындасы шырқағанда мың сан гүлі қатар ашылған мамырдағы табиғаттың түр-түсіндей айрықша ажарланып жүре бермей ме!

Күнде қырық көріп жүрген жаныңды жолға бірге шығып, сан қилы, сан қырлы қылықтарын көріп сапарлас болғанда танудың жолы, жөні мүлде ерек. Нүкістен Мәскеуге қайта барып, әйтеуір Алматыға табаны тиіп-тұрақтаған тұста сағынған ел кезекке тұрып шақырғаны бар. Әуелі Көкшетау, араға біраз уақыт салып Жезқазған, жазға салым Қызылжарға қарасты ауыл-аймақ, ағайып-тумалар. Бірінен бірі қағып алып, алақанда аялайды. Соның алғашқы екі сапарында қасына еріп, інілік қызметімізді көрсетіп, тағылым-тәлім үйреніп, өрем өсіп қайтқаны бар. Бірге ілескен Шәміл Әбілтас, Көкше мен Сарыарқаның көгін ән-күйге бөлеп жүрген ондаған санлақ іні-қарындастары ауыздықпен алысқан кіл жүйріктей әр кештің, әр кездесудің мерейін асырып, көкжиегін биіктеткен. Көзі көрмесе де, көңілімен алыс көкжиекті барлайтын марқұм Жақсыгелді Сейілов қандай! Тарпаң мінезді тұлпардай алып-қашпа Шымболат Ділдабаев ағамыз Дала толғауын тербеткенде, ел іші — өнер кеніші дейтін әулие теңеуге бас иесің. Сол кезде үлкен кеңшарды басқарып отырған Жағыпар Әлімханов ағасының орталарына оралуына қуанғаны ма, бәр-бәрін ұмытып таңды таңға ұластыра бәрімізге қосыла ән тербеумен болған.

*Сұлуды адам жаны қимайды екен,
Беймезгіл еске түсіп қинайды екен.
Жезкиік, сені аңсаған кездерімге,
Бір өзім кең далама сыймай кетем.
Бір өзім Сарыарқама сыймай кетем,
Бір өзім кең дүниеге сыймай кетем...*

Сырнайын соза шыңыраудан тартқан мөлдір тамшыдай тыңдаушының жанына зәмзәм үлестіріп жатыр. Басқаны қайдам, маған солай әсер қалдырған. Ақынның сыры — жыры, жыры — сыры дейтініміз шын болса, осынау ырғақтарда елінен еріне лайық орын таппай, бірде Мәскеу, бірде Нүкіс асқан Кәкімбек тағдырының түйіндері жатқандай көрінеді маған. Бәлкім, өзі де сондай сезімнің шылауына шырмалып отырып шығарған шығар. Айтқан сөз — атылған оқ! Өтті кетті.

Ер елін, ел ерін сағынып-ақ қалған екен. Әр кеште, әр кездесуде бірі қолтығынан демеп атқа қондырып, бірі иығына шапанын жауып, тағы біреуі алдынан есігін ашып дегендей бәйек болған інілерін көргенде, аға үшін менің төбем көкке жеткен. Қолында билігі бар, ертеңіне есеппен септігі тиер-ау дейтін жасанды қылық емес, бәрі де ел ардағына ізетті інінің қайтарым тілемейтін табиғи ілтифаты, ықылас-көңілі.

Ақан, Біржан, Ыбырай, Балуан Шолақ, Қажымұқандарды көзіміз көрген жоқ, бірақ ақынын, әнші-серісін төреден асырып төбесіне көтерген ел дәстүрін естіп, оқып, көкейімізге тоқып өскен ұрпақпыз. Асылын аялай білген ел алақаны — ақ мамық шығар. Осындай қызықпен, думанмен өткен мәз ғұмырының бір күнін бір жасқа балап, мың жасап жүрген бабаларымыз қандай данышпан. Әнші, жыршы қауым өз алдына бір әулеттей ғой. Ал солардың ішінде елдегі билік тұтқаларын ұстап, төреліктің тәтті дәмін татып үлгірген, бірақ «түйенің көзі шықса да, жолдың көзі шықпайтынын» жастайынан бойларына сіңіріп өскен Көкшетау мен Жезқазғанда әкімнен соңғы әкім інілеріміз Сапарбек Құнанбаев пен Әлихан Бөйменов інілеріміздің қолбаладай зыр қаққаны күні бүгін де көз алдымда. Ұлық болып кішік бола білудің үздік үлгісіндей.

*Елге барам қуануға, шалқуға,
Ескі досқа егіле сыр айтуға...*

*Елге барам Сырымбетті сағынып,
Орман кезем аңшы құрдас табылып,
Саумалкөлге армансыз бір шомылам,
Ой жүгінен арылып...*

Сөйте тұра қайтарда қимай қоштасатын үлкен жүректі ұлы бар туган жер де бақытты-ау деп қоям. Бәйкен ағамыз шомылған Саумалкөл, Көкең шомылған Саумалкөл! Ақын айтқандай талай ұрпақтың көңілінде мәлтілдейді де тұрады ылғи...

Бір қараса, Көкең араға жылдар салып, кейде салмай да баспалдақтап өсе беріпті. Елде орта мектепті, одан Мәскеу асып, онда Түсті металл және алтын институтын тәмамдағаны бар, кен мастері, участка, шахта бастығы, үлкен комбинатта партком, одан қалалық, облыстық хатшылығы... саты-саты жоғары баспалдақта жүріп басы айналмай, әкенің қаны, ананың сүтімен дарыған ақындық киені ұстай алу да ерліктей көрінеді маған. Осыдан отыз екі жыл бұрын дүниеге келген «Сыр» жинағына жалғас «Жазушы», «Жалын» баспаларынан «Жезкиік», «Нұрлы күндер», «Жұлдызды жылдар тынысы» атты жыр кітаптары айналасы бір он жылдың төңірегінде оқырмандарын қуантқан, әдебиетті зерттеушілеріміз бен сыншыларымыздың оң қабағына іліккен дүниелер екен. «Қырғызстан», Ғафур Ғұлям атындағы өзбек ағайындардың баспасынан жарық көрген жеке кітаптары да, Мәскеуде шыққан шығармалар шоғыры да сырт жұртта болса да қазақ әдебиеті дейтін қазынаның барын байытып, жоғын толыстырып жатқан дүниелер. Олардың ішінде «Дала-дастан», «Гәкку», «Че Гевара» поэмаларының орыны бөлек.

Алғашқы кітаптың жасы отыздан енді асып бара жатқанын жаңа айттым. Уақытқа тоқтам бар ма? Одан кейін де екі он жыл артта қалыпты. Өсіп-кемелденгені бар, толғанып-толысқаны бар, Көкеңнің соңғы уақыттарда мемлекеттік, қоғамдық жұмыстардан қолынын босап, кең көсіле сілтеген қаламынан туган маржан жырлар сан ғана емес, сапалық өсулерден өткені ықтияттап қараған көзге де қомақты, көңілге шуақ құярдай. Қазір не көп, баспа көп. Ал Көкеңдей ел ағасының еңбегін елеп, қол ұшын беретін жомарт жанды інілері де баршылық. Кей жылдары екі, үш жинақтан шығарып, қолтаңбасымен беріп жатқанынын талай куәсі болғаным бар.

Кенес дәуірінде дүниеге келіп, кеңес мектебінде оқып, кеңес кезінде ат жалын тартып мінген қай-қайсымыз да тақырып шең-берімізді кеңейтіп көрсету үшін әр кітабымыздың бисмилләсін партиядан бастап, алаақпарын партиямен қайыратынымыз, «ұят та болса тұрады» дегендей, еш құпия емес-ті. Одан әрі Отан, өндіріс, еңбек тақырыбы қоюландырса, «міне, ақын!» Өмір — өлең деп енді мойындағандаймыз. Көңіл күйдің қайсыбір тұстары төмен тартып жатса, ол — жылаңқы. Жылап тұрсаң да, қуанып жазуға міндетті екенінді ұмытсаң, ұлтына зияның тиердей. Ал, Көкең жылдарында бәріміздегідей сол тақырыптардың бәрі бар. Әр қаламгер — өз дәуірінің жыршысы боларын мойындар болсақ, оның еш сөкеттігі жоғын ұғынатын кез әбден жетті.

Сөйте тұра, партияның көрнекті қайраткері Көкімбектің тар шеңберде шырмалып қалмағанын ризашылықпен айтуымыз ләзім. Көбіне-көп табиғатты, сұлулықты, адамның ішкі-сыртқы жан сарайын, баршамызға тән ғашықтық сезімді жеріне жеткізе жырлай білуі — тіршілік тамырын тап басумен парапар. Тіршілігінің бар тіні сағыныштан тұратындай, елді сағынады, жерді сағынады, қамсыз-мұңсыз күндердің балалық достығын сағынады... «Атым адам болған соң, қайтіп надан болайын» дейтіндей айналасынан адалдық, адамдық дейтін ұлы қасиеттерді іздейді. Көппен бірге көп болып, ұлан ғұмырдың өзіндей тастай батып, судай сіңіп кетуді мақсат тұтатын адами болмыс. Көп киіктің арасында ақ киік болып көрінгісі жоқ.

*Көп киік ақ киікті Бетпақтағы
Жолатпай үйіріне, кек сақтады.
Жазығы аппақ болып туғандығы,
Тіршілік тағдыр бергі шетқақпалы...*

Осынау жолдардың астарына ой жүгіртіп көріңіз. Өмірде арпа ішінде бір бидай болып жүрудің де қиындығын екінің бірі ұқса жақсы.

«Ғашық боп көрмеген адамдар бақытсыз», — деп ән салушы едік-ау. Жан иесіне жақсы көретін адамыңды жаныңда жүріп ғашық болып жүрсең, ол да бақыттың биік мұнарасындай-ау.

*Достарым, не болғаның сұрамаңдар,
Шалқысам, шарықтасам, сынамаңдар.
Жүрегім еріп кетті, ерік кетті,
Дүниеде мен сүйетін бір адам бар!
Достарым, сынамаңдар, сұрамаңдар,
Күтегі екеуімізді гүл алаңдар.
Сөзімнің жалғаны жоқ, арманым жоқ,
Дүниеде мені сүйер бір адам бар!*

Иә, дүниеде сені сүйетін, сондай-ақ сен сүйетін бір адамның барына сеніп күн кешу де бір ганибет. Ақынның тұла бойы нұрдан, жырдан жаралған ба дерсің.

Өткен жылдың тамызында екеуіміз де ауруханада жаттық. Палатаның ішінде жүріп-тұруға рұқсат жоқ, төртінші қабаттағы ағамыздың жайын сұрауға жете алмай әлекпін. Пышақтан аман қалғанын естіп, шүкірлік еткем. Сәл жақсарсам, жетем...

Сөйтіп, ағамыз келер деген ойда жоқта өзі келіп тұр. Күлген кейіп танытады. Қайбір жетісіп тұр дейсің, ауырып жатқан менің көңі-лімді сергіткісі келгенін түсіндім. Содан балама арнаған сияқтан-дырып:

*Көңілімді сұрайтыңдар бар, сұрамайтыңдар бар,
Мен өлсем, жылайтыңдар бар, жыламайтыңдар бар.
Таңданба, ол — өмірдің өз заңдылығы,
Маған да ұнайтыңдар бар, ұнамайтыңдар бар... —*

деп өзімді өзім демеп қойдым. Табиғаты сүю үшін жаралған жан қашанда бөлек бола ма деп қалдым. Өмірінен де, өнерінен де, өлеңінен де ғаламат гибрат алардай күй кешем. Тәңір жарылқайын десе, бере береді екен де! Қызығасың. Мен ғана емес, талайлар қызығады! Аққу ғұмыр кешіп, аққу әнін тербеткен ақын ағаның әр күні күмбірлеген күй сазындай шет-шегіне көз жетпейтін әсем айдында жылжып-жылжымаған маңғаз, әр құс төресін әкелердей көз алдыма.

*Жылжиды аққу айдында, жылжымайды,
Мұңаяды ол неге, тұнжырайды.
Сыңсып салған әніне тебіреніп,
Қамыс басы қамығып, су жылайды...*

Сурет пе? Сурет!

Сұлулықтың сиқырлы сырын көре алатын көкірек көзі қандай керемет!

*Бар еді тату күндер аққуды өлкен,
Барады баурап үні «Гәккулеткен».
Сарыарқа сырнайлатқан сазы келді,
Жыл құсы елге оралып былтыр кеткен...
Қуансам бақытыма тап болардай,
Қиналдым ару құсқа ат қоя алмай.
Ей, қалқа! Таң мезгілде сырласайық,
Толқынға тербетіліп, жатшы оянбай.*

Сұлулыққа сұқтанып қарау бар да, әлдилеп аялау бар ғой! Қайсысы десен де келісіп тұрған жоқ па?!

Университетте тәлім берген ұстазымыз: «Еркекке еркектің ғашық болуын білесіңдер ме? Мен Сәкенге өлердей ғашық болған жанмын», — дегенде, мырс-мырс күлетін едік. Сол сөзде де жан бар екен-ау деп қоям енді. Ақын Көкімбектің сазгерлік өнері, құпия қыры көп көзге қағас. Әйтпесе, «Аққу жеткен», «Ақ тырналар», «Саумалкөл», «Көкшетау», «Қамсақты», «Тимеші», басқа да әйгілі әншілеріміздің репертуарында жүрген сазды әуендер жан тебіrentпей ме! «Мақтанар ұлың болса, мақтаңды» Абай бабамыз айтты емес пе!

Еңдеше:

*Тұлпардай шаршы топты таңдандырып,
Шырқаңыз түйдек-түйдек шаң қалдырып.
Ағалап артыңыздан біз ерейік,
Сіз шыққан Хантөңіріні арман қылып!
Ұласып ұлағатты сырға назы,
Сізге арнап әлі талай жыр жазады.
Тұрады сонда төбем көкке тиіп,
Осы деп қарапайым қыр қызағы,
Ол да өзі менің ағам, бір ғажабы! —*

деп төбем көкке тиіп-тимей жүрсе, еш ерсілігі жоқтай. Әр-әркімге елес-армандай көп өнерді бір басына бере салған тәңіріге мың тағзым... Ал сонша өнерді басы айналмай ұстай білген ағама да рақмет!

Ардай биік еңселім

(Е. Букетовты еске алу)

Адамды уақыт үйретеді. Бұл — әлімсақтан келе жатқан тірлік заңы. Кейде күнделік жүргізу ұлылардың ғана үлесіне тиер бақыттай көріп, көп дүниелерді көзден ғана емес, көңілден де ғайып қылып, жылыстап өткен жылдар көмбесіне жіберіп аламыз да, соңынан өкінеміз. Уақыттың қандай үкімі боларын, әсіресе жас кезінде, кім бағдарлап-бағалай алған. Күндердің күнінде Евней Букетов жайлы естелік жазармын-ау деген ой қаперіме кіріп пе?! Алдымда қағаз, ой шытырманьына сүңгіп кетіп, көп жайларды жадымда қайта жаңғыртып, жанымды қинап отырғаным мынау.

Туып-түлеген топырағымыз, ішкен суымыз бен кешкен нуымыз бір аға ғұмыры — білгенге мұрат, ұққанға ғибрат, ел мақтаны! Әр көрген қызығы мен жақсыларға жақын жүрген сәттерін бір жасқа балаған Лұқлан Хакімнің арманы да дәл осы Евней аға секілді жаратылысы ерек, болмыс бітімі бөлек дара тұлғалар шығар.

Мен ол кісінің жүзін көріп, лебізін тыңдағаным — оныншы сыныпта оқып жүрген кезім. 1956 жылдың қаңтар айының орта шені болу керек. Солтүстік Қазақстан облысының Ленин ауданында Еңбек деген ауыл бар. Кезінде бүкіл өңірдегі орта мектебі бар төрт-бес ауылдың біреуі болғандықтан да басқа елді мекендерден еңсесі биік, беделі асқақ көрінетін. Ақиқатында да солай. Оның үстіне осы аттас ауыл екеу болғандықтан да, бұл Бай Еңбек, ал екіншісі Қожым Еңбек аталатын. Басқа байлығына көзім жете бермейді, ал қотанында орта мектебі, оған қоса интернаты бар Еңбекті бай деп көтеріңкі атау өзінше бір келісім-жарасымын табатындай-ды. Төрт-ақ сыныпты үйде тұрып оқу «бақыты» бұйырған біз секілді соғыс кезінің жалаң аяқтары үшін қол жете бермес арман.

Иә, кезінде сол Бай Еңбектен қанаттанып ұшқан түлектердің қай-қайсысы да әлі күнге осы ұғымда жүретін сияқтанады да тұрады маған. Бірі — дәрігер, бірі — ғалым, бірі — жер, мал маманы. Қысқасы, аз емес.

Міне, осы мектепке Евней Букетов келіп, оныншы сыныптардың (қатар екі сынып еді) шакірттерімен кездесіп, әңгімелескені әлі есімде.

Ұзын бойлы, ат жақты, тік жүретін, денесі әлі ет ала қоймаған сыла жігіт. Кескін-келбетіне кереметтей мен беріп, жүзіне тәсіле қарайтын жасымыз емес, ал сөзін ықылас қоя бар зейінімізбен ұйып тыңдағанымыз бар. Қазақ политехникалық институты ол кезде кен-металлургия институты болып аталатын. Ленин атында дегені де ерекше құдіреттей. Ұққанымыз — сонда ұстаз. Ал, басқадай атақ-дәрежесі, лауазымы қандай, оған да айрықша мән беріп жатқан біз жоқпыз. Әйтеуір әрқилы сауал-сұрақтарымызға бірде күлімсіреп қойып, енді бірде сабыр-салмақпен ойлана жауап бергені, тиянақтай түсіндіргені жадымда қалыпты.

Бәріміз де ауыл балаларымыз ғой, әуесқойлық сезімді әдеп жөніп, үлкендердің алдында суырылып сөйлеп жату тап ол кезде оғаш көрінетінді. Содан да шығар, ойды, бойды қаншама құмар-құштарлық қысқанмен, жақын барып, жанаса кетуге қанға сіңген ұяндық қайдан жібере қойсын?!

Бай Еңбектен басталған тағдырдың тарам-тарам сүрлеу-соқ-пақтары алпысқа тарта ұл-қызды тірліктің сан салалы арнасымен алып кете береді, кете береді... Бала кезінде үлкендерден үйренген:

*Арман көп, санай берсең, сан жетпейді,
Шегіне көп арманның жан жетпейді... —*

деп басталатын халық әнін айтып жүруші едім. Сол шексіздіктің ішінен жанды арбаған бір сиқыр арман бізді де жетелеп жүре берді. Алматыға келдік, жан алып, жан беріп дегендей, университетке түстік. Ол кезде филология факультетінің екі бөлімі — тіл-әдебиет және журналистика бөлімдері бар. Журналистикаға ынтығушылар молырақ, оған тырнағымыз бір ілінсе, не жазушы, не ақын болмай қалмасымызға имандай сенімде едік. Қайран албырт-аңғал кездер-ай десеңші. Ағаның қыста арнайы барып: «...Бізге қазақ балалары керек, табиғаттың тұнып тұрған байлығын шашау шығармай алатын сендер боласыңдар. Әсіресе, біздің өмірден құлшыныс білдіре қоятындар аз, келіндер, көмектесеміз», — деген сенім-сөздерінің еліктіре қоймағаны да сол шығар. Әйтеуір, өзім солай ойлаймын.

Иә, оқу да бітірдік, ат жалын тартып азамат болдық, қызметке де араластық. Атағы аңызға айналып бара жатқан ағамен араласып жақындасудың да сәті түсе қойған жоқ. Обалы не, ол кезде Мағжан есімі болса-болмаса да атаусыз, ал кейде «Біздерде мынадай бар, мынадай бар...» деп «көкірек қағып, кеуде ұрар» сәттерде Сәбит, Ғабитке қоса Евней ағамыздың есімін еселеп жіберу — мақтаншақтық емес, мақтаныш көрінетіні айғақ еді. Тіпті, Қабдыкәрімнің:

*Таулары биік айбынды,
Көлдері шалқар айдынды,
Қыздары көркем — Май гүлі
Ұлдары көпке әйгілі! —*

ән-өлеңін естіген сайын, өз ағаларымды дәріптегендей, осы ағаларымды көңілімнің көгіне көтеріп тұрып, іштей қосылып тебіре-нетінмін.

Міне, сол ағамен, аты жалпақ жұртқа жайылған ағамен танысуыма, тіпті табысуыма десем де артық емес, Қабдыкәрім Ыдырысов ағаның дәнекер болғанын да әр кез ілтифатпен еске алам.

«Жалын» баспасының жаңада ұйымдасып, үдемелі жылдамдықпен әдеби ортада мерейі өсіп, беделі биіктей бастаған кез. Оны алғаш ұйымдастырып, тұңғыш директоры болған Қабекеннің берген қолы алаған. Абыройы да, құдайға шүкір, жеткілікті. Кабинеті көбіне-көп өнер ұясына ұқсайтындай, қашан кірсең де ішінен адам арылмайды. Іш тартып тұратын ағаға іні үйірсек қой әр кез, редакция менгерушілігінен де, жан жақындығымды арқаланғандай, еркінірек кіретін еркелердің бірі болып алғанымды кейін сездім. Сондай еркіндіктің екпіні ме, хатшы қыздың «кісі барына» қарамастан, есік ашып қалсам, таудай біреу отыр. Есікті ашуын ашсам да, үлкен кісінің мысы басты ма, табалдырықтан ілгері аса алмай, тоқырап қалдым...

— Кір, кір, Есләм! — деп Қабекен әр кездегі ақжарма қалпынан айнамай өзі шақырып алды.

— Евней ағанды танушы ма едің?

— Білем ғой, әрине.

— Білгенде қалай? Евеке, бұл жігіт сіздің ініңіз болады. Ақын, бізде поэзия редакциясын басқарады.

— Қай ауылдансың, қалқам? — деп Евней ағамыз жөн сұрай бастады.

— Өрнектен.

— Қай Өрнек?

— Бұрынғы Октябрь ауданына қараған. Тастақ ауыл деп те атайды.

— Жанатай батырдың елі екенсіңдер ғой. Білем, білем...

Ағамыз ел жайын, аймаққа аты әйгілі адамдардан кімдер барын сұрап біраз отырды да:

— Қалай, ауылға барып тұрасың ба, қол үзіп кеткен жоқпысың? Келін қайдан? — деп сұрады.

Ағамыздың нені мегзегенін мен де түсіндім. «Алматы жақтан қыз алып, еліне мүлдем жат болып кетеді екен» дегенді мүңда келмей тұрып та еститінбіз.

— Жыл сайынғы демалысымызды үй ішімізбен ауылда өткіземіз, жақында келдік. Жол түссе, демалыссыз да барып тұрам арасында.

— Оның жақсы екен. Туған жерден тамырыңды ажыратып алма, әйтеуір. Бұл жағынан Сәбен еді ғой бәрімізге үлгі...

Сәбит Мұқановты айтып отырғанын ұқтым. Сәбеннің елге бүйрегінің бұрып тұратынын бұрын да талай естігем, кейін сексен, тоқсан жылдықтарын атау кезінде де көзім анық жетті. Кітабымның бар-жоғын сұрады.

— Үшінші кітабым жақында баспадан шығып қалар, — дедім. Манағыдай емес, ағамыздың емен-жарқын әңгімесіне бойым үйреніп, өзімді әлдеқайда еркін сезіне бастағандаймын. Алып денесін баяу қозғап қойып, Қабекеннен де әлденелерді сұрайды. Мен ізет білдіріп, шығуға бет алдым.

— Кітабың шығысымен, маған біреуін салып жібер, — деді қоштасарда.

— Жақсы, аға.

— Қарағандыға жолың түссе, хабарласпай кетпе, — деп қолын ұсынды.

Төбем көкке жеткендей, өсіп шықтым.

— Көңілді келдің ғой. Бастық жарылқап жіберген-ау өзіңді, — деп күлді Әнекен. Әнуарбек Дүйсенбиев ағамызбен екеуміз қарама-қарсы отырушы едік. Ол кісі — көркем аударма редакциясының меңгерушісі. Ақжарқын, көңілді кезінде бөлмелес іні-қарындастарымен әзілі бір үзілмейтін. Ағалы-інілідей едік. Мен жайымды айттым.

— Ә, Евекен келіп пе? Мен қазір, — деп Әнаған тез тұрып, Қабекеннің бөлмесіне қарай бет алды. Енді үшеуі де жоқ. Қайран ағалар-ай!

Кешікпей «Ақ қайнар» атты жинағымның сүйінші данасын алдым. Уәде бойынша біреуі Қарағандыдағы Евней ағамызға жол тартты. Бірақ ол кісіден жауап келеді, уақыты болып, хат жазады деген ойымда жоқ. Өз міндетімді өтедім, бітті. Тіпті ұмытып та кеткенмін.

Арада үш-төрт ай өткенде хат келіп тұр. Евней ағамыздың хаты. «Қазақ КСР Ғылым Академиясының академигі, КСРО Жазушылар Одағының мүшелігін» айғақтайтын арнайы жеке бланкісіне әдемі әріптермен тізіліпті.

«Зікібаев Есләмға» деп астын сызыпты да «Ардақты Есләм інім!» деп леп белгісін қойыпты.

«Ақ қайнарыңды» алғалы недәуір болды, кітаптың ықшамдылығы қандай жақсы — бір-екі рет қалтама салынып, жиналыстарға да барды — сөйлеушілердің сөзі жалпылама болса, «Ақ қайнарға» үкіліп отырдым. Үлкен рақмет. Жазғандарыңды жүрекпен, тебіреніспен жазады екенсің, бұл ақындықтың шын белгісі ғой. Тек сендер «Қырықтарға қиялап барып қалған жасымыз» деп жылай бастағанда, ағаларың не болады деп қалып жатқаным ғой. Өздерінен үлкені бар адамдар жыламай-ақ қойса қайтеді деп те қостым...

Әбділда ағаға арналған өлең тамаша аяқталыпты.

*Жақын жүріп, Алатауды Әбекеңдей
Ойладым аласартып алмайын деп...*

Қысқасы, жақсысы көп нәрсені жұмалап ұнтақтау қиын екен... Үлкен рақмет. Бақытың өсіп, шабытың ұлғая түссін. «Сен» дегенім — «өзім» дегенім. Кешірерсің. Келін, балаларға сәлем. P.S. Хатты кешіктіргенім — ауырдық, сырқадық. Қол тимеді. Ақын інім табылғанына қуанып та жүрмін», — деп қол қойыпты. 1979 жылдың 23 сәуірі...

«Ақын інім табылғанына қуанып та...» Иә, аға қуанып жатса, әдебиетке кешеулеп келдік деп

жүрген біздің көңіл күйімізді қалай өлшеуге болар?! Өзімде аға жоқ мен байғұстың өзіне жақын тартқан ағаларға деген інілік ықыласымда жалпы шек болмайтын. Әлі де сол көңіл. Жастау кезімде:

*Әз ағалар, жанашыр, ақылшылар,
Жақсыңды айтып, кемінгі батыл сынар.
Сонысымен басқадан биік шығар,
Сонысымен басқадан жақын шығар.*

*Сонысымен жаныңды баурап алып,
Көрінегі тұлғасы таудан алып.
Аға барда сезбейсің ауырлықты,
Соқтықсаң да күші артық жауға барып, —*

деп жазғаным — жүрегімнің ақиқат сыры әрі имандай шыным еді. Туган ағаны кімнің қалай жақсы көретінін қайдан білейін, ал осы кезге дейін іні тұтып, періштедей желеп-жебеп келген санаулы ағаларымның бұлшоғырына Евней Букетовтың да қосылуы мен үшін әр кез мақтаныш. «Біреуге аспандағы асылымын, біреуге жұртта қалған жасығымын», — деп Қасым жазғандай, шіркін, арыс ағамыздың басына сол кезде-ақ бұлт үйіріліп, тынысының тарылып-ақ жүрген кезі екенін біз қайдан білейік. Арыстан, жолбарыс секілді аң патшасының соңына көп күшікті салып қойып, итжемеде қолға түсіретін аңшылардың айналасын кинолардан сан көріп, қайран қалушы едік қой. Адамның арыстанына да жүре береді екен-ау сол сұмдық. Көре-көре оған да бой үйретіп алады екенбіз де.

Соңғы рет сексен бірінші жылдың тамызында жолықтым. Айдын басы екенін нақ білем. Жоғары оқуға түсетіндердің бір-бір жетекшісімен қаптап келіп жатқан күндері. Күн сенбі. «Қарағандыға келсең, хабарласпай кетпе» дегені бар, үйіне телефон шалдым.

— Қайда тұрсың? — деді сөзге келместен.

— «Қарағанды» қонақ үйінде.

— Есік алдына шыға бер, қазір келеміз...

Шынымды айтсам, түсінбей қалдым. Қазір келеміз қалай?! Үлкен басымен... Бір түрлі қысылып та тұрмын. Болары болды. Енді не де болса, сырттан қарсы алайын.

Сөйткенше болмады, сүйіріктей ақ «Волга» көшені айнала беріп, алдымызды орай тоқтады. Алдыңғы есіктен таудай болып Евней ағамыз, арттан Тұрсын Махметов пен Ілия Жақанов шығып келе жатты. Тұрсын — Талдықорған облысының Ақсу және Киров аудандарында көп жылдар бірінші хатшы болған, кезінде Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесінің депутаты болып сайланған, әдебиет пен өнердің үлкен жанашыры. Алматыда достары көп. Кезінде бір басшының рулық тазалауына ілініп, Семей асып кеткен. Ілия Жақановты оқушы былай да таниды.

Менің қасымда да екі кісі. Бірі — қызын оқуға түсірем деп келіп жатқан менің ауданымның болысы, туган ауылы Балуан Евней ағамыздың Бағанатысына таяу. Былайша айтсақ, маған қарағанда, көйлектей ағайын. Таныстырып жатырмын. Екіншісі — Ыдырысов Мейрам деген құрдасым, осы облыстағы кітап сауда мекемесінің екінші басшысы, жас жігіт, Баспа Комитетінен арнайы сапармен барған менің ат басын тіреген жерімнен.

— Сендер үшеу екенсіңдер ғой. Көліктерің бар ма?

— Қазір машина келеді, — деп мен үшін жаңағы жігіт жауап қайырып та үлгірді.

— Жақсы, бір машинаға болса да сыймайды екенсіз. Күн сенбі болған соң, сыртта демалайық деп... Сен, бала, білесің бе? — деп бір жердің атын атады.

— Білем, аға.

— Олай болса, сен сол жерге алып кел. Біз ертерек барып, орын жайғастыра берейік.

— Жарайды, аға.

Содан ағаларымыз көштің алдын созып жүріп кетті де, біз көлік тосып тұрып қалдық. Іле жаңағы балам айнысын келіп.

— Аға, мен Топар көлінің басына әзірлік жасаттырып қойып едім. Кеше әдейі барып тапсырғам. Ұят болады ғой енді. — Қиылып болар емес.

— Қалқам-ау, жаңа неге айтпадың, әлгі кісілерден де ыңғайсыз емес пе?!

— Қысылып қалдым.

— Бар бол, бар болғыр!..

Енді мен қиналайын. Құдай оңдағанда, Мейрам да мына жаққа шыға келсін.

— Үлкен кісілерді мазалап қайтеміз. Оңаша, аяқ-қолымызды жазып дегендей, еркін демалмаймыз ба? — деп қарап тұр. — Ал ендеше. Дәм тартпаса, қиын екен де.

Обалы не, демалысымыз демалыс сияқты-ақ болды-ау, бірақ аға алдындағы айыбым ішкенімді — ірің, жегенімді желім етіп, қатты қиналдым. Жазған құлда шаршау бар ма, ертеңіне тағы да телефон соқтым, кешірім сұрадым. Жай-жағдайды түсіндіріп бақтым.

— Бүгін де демалыс қой, үйге кел, — деді.

Қала ортасындағы парктің ішінен арнайы салынған екі қабатты коттедж. Бір жартысында Евней ағамыз да, екінші жартысында осындағы Жоғарғы милиция мектебінің бастығы генерал Бейсенов тұрады екен. Есігінің алдындағы гаражда баласы машинамен айналысып жатыр. Өзі орындықта, сән үшін ұстай ма, қолында әсем өрнекті таяқ. Үйге бастап кірді. Қызмет бөлмесі — бірінші қабатта. Қабырғаларды айнала қоршаған кітап серелері. Әдеби шығармалар бірыңғай, ал ғылыми кітаптар жеке орналастырылыпты.

Ұзақ әңгімелестік. Ел жақта болып қайтқанын, халықтың көңіл күйін, тұрмыс жағдайын тілге тиек етіп отырды. Қызылжардың қақ ортасындағы жалғыз қазақ орта мектебінің қала шетіне, көзге шыққан сүйелдей тубдиспансер мен жыңдыхананың ортасына көшіріліп тасталғанына қатты қыпжылыс білдірді. Бір ғажабы, ел-жұртына аты әйгілі болып кеткен өзінің бір кезде іргесін қалаған Химия-технология ғылыми институтында әрі кеткенде жас кандидаттың қызметін атқарып отырғаны жайлы ләм демеді. Қандай діті мықты жан! Жалғыз-ақ айтқаны — «Жалын» баспасынан жоспарға кіріп, бәрі мақұлдап алған қолжазбасының қайтып оралғаны.

— Бір пенделік жасап алдым, — деді кеш те болса өкінгендей. — Редакторы жас бала екен. Бір ауыз хаты да жоқ, үн-түнсіз почтаға салыпты да, қоя беріпті. Себебін білейін деп телефон соқтым. Ол не дей алсын. Бар гәпті біле тұрып, баланы қинағаным әбестік екенін кеш ұғып, өзіме өзім кейідім... «Бас білетін өгізге өк дегеннен ауыр жоқ!» деп қайран бабаларымыз қалай дәл айтқан.

Әй, ант атқан, ант атқан,

Осал жерін ерлердің қалай ғана дәл тапқан?! —

деп Қадыр да айта алған-ау. Қинау-ақ қой...

Бір сәт телефон шылдыр ете түсті.

— Дұрыс болған екен. Қабыл болсын. Келмейсің бе? — деп жатты. Ар жақтағы адам жағдай айтып жатты-ау деймін, жол амандығын тілеп, қоштасып барып, трубканы орнына қондырды.

— Қалмұқан Исабаев қой. Әкесінің басына белгі тұрғызып, құран оқытып қайтып барады екен. Аэропорттан хабарласып тұр.

«Аузымен құс тістеп, билігі асып, бағы тасып» тұрғандар шеттеткенмен, ел-жұртына шекі көрінбеген гүламаға келушілер де, хабарласушылар да, тілекшілер де, құдайға шүкір, азаймаған екен.

Мен отырған биенің екі-үш сауымындай уақыттың ішінде телефон шылдыры бір толастаған жоқ. Өттең ғана көңілдегі көп түйткіл сезімтал жүрекке тыным таптырар ма.

*Бірде ашық көңілім, бірде тұман,
Бір беті — мұң өмірім, бір беті — өн.
Құдай қосқан жарымдай қосақталып,
Өмір бойы солармен бірге тұрам.*

*Бір күні бұлт тірліктің, бір күні нұр...
Адамның да жер басып тұр-түрі жүр.
Көз алдымда сағымдай сылаң қағып,
Жеткізбейді шегіне тұлкі-ғұмыр...*

Иә, құдайдың өзі дүлдүл ғып жаратқан Евекендерге жалын ұстатпаған тарпаң тағдыр кімге опа бере қойсын. Сол кездесу — соңғы кездесуім боларын қайдан білейін. Өткізіп алып, соңынан «ой, бауырымдап» дауыс салу — біздің қазақтың ғана маңдайына жазылғандай. Хабарларға құлақ түрем. Естеліктерге көз сүзем. Бірде Бейбіт Сапаралин ініміз жүргізген телехабарды көріп риза болдым. Ащы дүниелерді ашып айтты. Букетовты жақсы білетін ағаларын, қатарларын, інілерін сөйлетті. Өзі де аңыздай аға — Ишанбай Қарақұлов әдемі айтты. «Ұстаздық деген жас деңгейге қарамайды. Әлдеқайда егделігіме қарамастан, менің Евнейге шәкірт едім дегеніме еш таңданбаңыздар. Қаныш орынын кім басады дегенде, ең алдымен Евней есімі ойға оралатыны да содан...» Бұл — Ишекеннің имандай шыны еді. Жалғыз Ишанбай емес, көптің аузына қақпақ қоя аласың ба, бұл қай қазақтың болса да көкейіне ұялап қалған ақиқат қой. Өттең, сол ақиқаттың айналып келіп арысымызға ажал оғы болып қадаларын кім болжап-шамалапты.

Зейнолла Қабдолов айтты. «Горныйға оқуға бірге түстік. Бір семестр бірге оқыдық. Мен Мұхтарға қандай ықыласпен келсем, ол да Қанышқа дәл сондай құмарлықпен құлаған еді. Кейде тым үлкен таланттың ғұмыры да тым қысқа бола ма деген ой келеді. Алексей Толстой айтпақшы, ұлы адамдардың туған күні болады да, өлген күні болмайды деген қағида шын шығар...»

Бір жағы жерлестігі, бір жағы рухани ұқсастығы бар Көкімбек Салықов Евней Арыстанұлымен ұзақ жылдар бойы туған бауырындай жақын жүрді. Енді отырып есіне алады: «Жезқазған жеке шаңырақ көтеріп, менің қалалық партия комитетіне бірінші хатшы болып келген күнім сол еді, кешкілік үйге телефон шалды, — дейді. — Құттықтап, жақсы тілектерін айтып жатыр. Содан, мен де сөз тартайын деп, құрғақ қасық ауыз жыртады деген, сіз жайдақ құттықтаумен құтылмайсыз. Ақыл-кеңес беріңіз дедім», — дейді.

— Иә, сонда ештеңе айтты ма? — шыдамсыздана сұрақ қоям.

— Әрине. Сен тыңда не дегенін. Көкейімде бар еді ондай сөз, бірақ айтсам ба, жоқ па, екі ойлы едім. Енді өзің қалап тұрсаң, жасырмайын. Есінде болсын, мен осы жасымда мақтағаннан өлген кісінің моласын көрген емен, ал нақұрыс, солақай сыннан сағы сынып, тіпті инфаркт алып, оқыс құлап жатқан қазақтың талай тарлап азаматтарын білем. Оларды өзің де аз көріп жүрмеген шығарсың. Көп адамның тағдыры келеді алдына. Сақ бол әйтеуір...

Адамды аяп, адамды аялаған қайран жүрек, күндердің күнінде өзінің дәл сондай нақұрыс сындардың сойылышап мерт боларын сезді ме екен алдын ала. Қайткенде де бір сабақтастық бар-ау. ӘЛДЕ ТАҒДЫР ШІРКІННІҢ АЩЫ ӘЖУАСЫ ма?! Қалай десе де сыйып жатыр.

«Кәдімгі Сәбит Мұқанов» атты естеліктер кітабын оқып отырмын. Евекеннің толғаныстары. Қайран қалам. Ағаның ұлылығын көрсете отырып, өзін де құрбандыққа шалып жіберетін қарапайымдылығы

қандай тағылымды. «Сен, батырым, білмейсің ғой, біздің елде Бөкей, Бікей деген екі кісі болған. Екеуі жас кезінде мейлінше тату, үзеңгілес болыпты. Қазақта ол кезде малдан басқа байлық бар ма? Бір жылы Бікейдің үйі жұтқа ұшырап, жүген ұстап қалады. Бөкей кедей жігітті менсінбей, алыстап кетеді. Сөйтіп жүргенде, бір жиында, анадай жерде шәниіп тұрған бай баласы Бөкейді көріп, Бікей: «Уай, Бөкей, кейбір кезде Бікей-Бөкей атанған едік, енді какой-такой атанғанымыз ғой» деген екен. Сол сияқты, қазіргі жас жігіттердің өскен сайын сәлемі мен амандық-саулығы азайып қала ма деп топшылаймын», — деген аға сөзін алға тартып, өзінің шалыс кеткен ағаттығын сынаумен ойын үлкен ұлағаттылыққа ұластырады. Өзгеден бұрын өзіне қатал талап қоя білу де — таланттылықтың таразысы секілді.

Әділдік турасында көп айтамыз. Бәлкім, ол да біздің өмір бойы елесіне елтіп алданып келген қиялдағы коммунизмiмiз сияқты арман шығар. Әйтеуір соның өзін кештеу де болса ауызға алып, ойымызды ашық айта бастағанымызға да тәуба. Асылы, біз тәубашыл жұртпыз ғой. Өзі іргесін қалап, қаз бастырған Қазақстандағы екінші университет — Қарағанды университетіне академик, жазушы, ақын Евней Арыстанұлы Букетовтың аты берілгенде, оң тілекті зиялы жұртта құп алып қуанбаған адам кемде-кем. Ал, қуанбайтындар өз алдына, іштерінде қызғаныштың қызыл иті қыңсыласа да, сыртқа сыр шашпауға тырысып бақты да амалсыз. Қайшылықты тағдыр дейтініміз де содан шығар. Одан туған жерінде Солтүстіктің Сергеев, бұрынғы Октябрь ауданының орталығындағы он жылдық мектепке бұрынғы шәкірттерінің есімін беру, мұражай-бөме ашу салтанаты да тілеулес жұртты жан-жақтан ағылдырды. «Мақтануға тұрарлық» ұлынмен мақтанып қалу да бір ғанибет қой. Академиктер: Алматыдан Аманжол Қошанов, Қарағандыдан Зейнолла Молдахметов, сондай-ақ профессор Қабдолла Құлқыбаев, тетелес інісі Хамза Букетов, қаламгерлер: Қарағандыдан Жайық Бектұров пен Алматыдан осы жолдардың иесі, ауылдастары мен қызметтестері, шәкірттері... Үнсіз қалған біреуі жоқ, арыс аға, асыл азамат, ғаламат ғалым, көрнекті қаламгер жайлы айшықты ойлар тербеді, тебіренді бәрі. Арыс ағамыздың кіндік қаны тамған ерке Есідің жағасындағы кішкентай ауыл той салтанатының құшағында. Қатар-қатар тігілген ақ шаңқан үйлер, ақжарма көңілдер. Бәрі-бәрі ел данқын аспаңдатқан ардақ ұлына деген тағзым-құрмет.

Есіл арнасынан жасалған айдын шалқар теңіз айдынымен кеше біраз серуендеткен. Моторлы қайықпен тіпті осы тұсқа дейін келіп қайтқанбыз. Бұрынғы аудан орталығы осы теңіздің табанында, тереңде жатыр. Оқуды Евекеңнен көп кейін осы Марьевкада алтын медальмен бітірген Аманжол ағамыз да үлкен тебіреніс үстінде. Қай тұста қандай ғимараттар, көшелер болғанын тереңнен көріп отырғандай айтып келеді.

— Евней Арыстанұлы оқыған мектеп осы тұста еді. Дөңес беткейде, арал болып қалған екен-ау, — деді. Шіркін, туған жер қандай ыстық адамға. Қазірде Ұлттық академияның экономика институтын басқарып, нарыққа көшу кезінде үкімет басшысының сенімді кеңесшілерінің бірі ретінде мұхиттың арғы бетіне де ресми сапарлармен барып-қайтып жүрген ол бір түрлі балаша толқып отырғандай. Су астында қалған жастығының іздерін ойша іздеп, табиғат-ананың әр белгісіне қадалып қалады.

*Ауылынан алыс кеткен пендеге
Ыстық болып тұрады екен ел неге.
Құлағымды елендеумен тосамын
Сол бағыттан үф деп соққан желге де!..*

Менің де ойларым академик ағаның көңіл күйімен астасып, теңіз толқындарымен жарысып бара жатқандай. «Шөп те шыққан жеріне шығады» демейтін бе еді. Елімізге екі бірдей академиктен беріп

жатқан мекен-жайлар көп емес-ау, сірә. Нақ қазір де мынау теңіз айдынында ағаларымның арманы алыстағы ақ желкенге ұқсап көз ұшында толқынмен ойнап, қайдағы бір қияндарға шақыратын секілді.

Тағы да Евней Арыстанұлының тұлғалы кескін-келбеті келеді көз алдыма. Табиғат-ана да жаратады екен ғой. Теңіздей терең ой, телегей тұлғалы бой беріп, болсаң, осындай бол деп қызықтырып қойғандай. Асылы, биіктік пен тереңдіктің өлшемі іспеттес. Қызғанғыштар қызғанғандай-ақ. Сол өр рух, асқақ тұлғаның ел санасында аласармай, жылдар алыстаған сайын айбынданып, асқақтап бара жатқаны қандай мақтаныш Жанымның ішкі иірімдері ирек-ирек Есілдің иіндерінде жыр жолдарына ұласып, толқи түседі.

*Аласармас,
Ардай биік еңселім,
Барлығыңды,
Нарлығыңды ел сенің
Жеткізегі ғасырлардан ғасырға,
Шырылдаған шындық айтар келсе күн,
Аласармас,
Ардай биік еңселім!*

*Ел-жұртыңа тек өзіндей ер көрік,
Қайғың бар ма?
Көтерегі тең бөліп.
Тура бидей тіке айтатын күн туса,
Күллі қазақ сөйлейді, Аға, сен болып.*

*Өшсін дей ме,
Көшсін дей ме жалыны,
Сөнсін дей ме жүрегiнің жарығы?
Қызығына қарап тұру бар әлі —
Жарыстырып жүйрік пенен жабыны.*

*Таразыға тартып тұрған бәрін ой,
Жүр талайлар көрсете алмай әлі бой.
Өкініш көп алмағайып өмірге...
Жүйрік озса,
Ол — халқының бағы ғой.*

*Бірақ жүйрік озғанда да қым-қуып,
Қызғаныштан өлетіндер булығып,
Сардарлардың сағын мықтап сындырып,
Сарбаздарын қояр қор ғып, жынды ғып.*

*Құлақ естіп,
Көз көрмеген сұмдық-ау,
Шырылдатып жеңе берер шынды дау.*

*Ес білмейтін есерсоғы жындылау,
Ергі қынап салып жатса қыл бұрау!*

*Табиғаттың тартқан тосын сыйын-ай,
Сыйының да астан-кестен құйыны-ай!
Жабы шауып бәйге алудың оңайы-ай,
Жүйрік қалып...
Сандалудың қиыны-ай!*

*Аласармас,
Ардай биік еңселім,
Барлығыңды,
Нарлығыңды ел сенің
Жеткізегі ғасырлардан ғасырға,
Шырылдаған шындық айтар келсе күн,
Ардай биік ЕҢСЕЛІМ!*

Иә, елінің арындай, бағындай болған асыл жанның ер рухы араға уақыт түсіп, бізден алыстаған сайын биіктей беретіні көңілге тыныштық-берекет ұялатардай. Тек ұзағынан сүйіндіргей!

Тағдыр

Жерлес жазушы Герольд Бельгер 60 жаста

«Жағадағы тоғайдың қайталанбас таңғажайып жұпарын жұтып, қайраңдағы жұмыртқадай тастардан сырғыған су сылдырын естіп тағы да Тасөткелде тұрмын.

Маған бұл жердің әр соқпағы, әр бұтасы, су мен жел жалтырата қашап, қойша жайылған көзге қызық қойтастардың арасындағы әр сайы таныс. Мұнда келген сайын биік те жалтыр тастың үстіне шығамын, бұл жерден Есілдің өзіне ғана тән ерекше сұлулығы ашылады. Қуаныш пен бақыттан жүрегім сыздап қоя береді. Ешқандай картада, тіпті ең үлкен картада белгіленбеген «жұмақтың» бір пұшпағы, ілкі заманнан бері жерлестерімнің бабалары Тасөткел деп атап кеткен осы бір алақандай жер жаныма соншама қымбат. Әрине, әр адамның өзіне ғана қадірлі, өзі ғана білетін, «Кіндік қаны тамып, кісі болған» өз бұрышы бар шығар-ау... Маған күллі ауылдастарымның, малшы мен диқанның жанына қайырымдылық пен қайсарлық, жайсаңдық пен табандылық, әйтеуір өмірге қажетті барша жақсы қасиет осы Есілдің жағасынан, осы сыры мол Тасөткелден жұққандай көрінеді...»

«Тасөткелден жұққандай көрінеді...» Ағынан жарылып айтқан имандай сыр. Жақсының жаттығы жоқ. «Текті жерден, қасиетті топырақтан», — деп, разы болсақ, кім-кімге де алғысымызды жаудырып, өзімізге қарай икемдеп жатпаймыз ба.

Иә, қандай жан тебіренерлік жолдар. «Кіндік қаны тамбаса да, кісі болған» өз бұрышын көкірегінің

биік төрінде сақтап, егіліп, езіліп, ағынан жарылуға әркімнің ой-парасаты жете берер ме екен. Мен Герольд Бельгердің «Тасөткелін» бұрын да талай оқығам. Көптеген басқа жерлестерімнің де бастары қосылып, «қызылбөрікшілеп» шүйіркелесе қалғанда: «Жарады Гера, елдің адал дәм-тұзын ақтағаны осы емес пе?!» — десіп риясыз көңілден айтқан ризашылық сезімдерін талай тыңдадым. Тыңдадым да, ойға қалдым. Шынында да, Есіл бойына кім келіп, кім кетпеді. Еділ, Жайық, Ертіс бойын баса көктеп жеткен Ермак жасақтарының жұрнағы казактар да, одан беріде тыңды түлетеміз деп, көп жерімізді күл етіп кеткен кейбір есерсоқ қаззаптар да иен даланың, жомарт өлкенің төрі ғана емес, төбесінде аз ойнақтаған жоқ. Асылы, бөрі де заманына ғана емес, адамына қарай.

Қайталап оқимын да, оймен өткен күндерге оралам. Елестері ғана емес, ондаған жылдардың белестері, уақыт бедерлері лек-легімен ерке Есілдің сабырлы ағысындай көз алдымнан сылаң қағып өте береді, өте береді...

Біз бала едік. Біреуді құлай сүйсек те, не біреуден құлази безінсек те сол жастығымызға, балалық-балаңдығымызға ғана жарасар тұнық-мәлдір қалпы. Ең әрісі қызға құлаған көңіліміз де нәресте-пәк күйі. Жақсы оқыса, әсем киінсе, тамылжытып ән салса, төгілдіріп билесе...

О, ғаламат! Тірлік дегеніміздің өзі де тұнып тұрған тарих екен-ау. Қырықыншы жылдардың аяғында бесіншіге Ленин орта мектебіне алып барды. Интернаты бар. Біздің ауылдан қырық шақырымдай жердегі бұл ауыл осы өңірдің кіндік жері іспетті. Солтүстік Қазақстанның Октябрь ауданын қойып, Көкшетаудың Айыртау, Рузай аймағындағы қазақ ауылдарынан түтел келеді. Соғыстан сансырап шыққан елдің білімге талап қылған жетімектерін жеткізіп қана қоймай, бірер қырдан асырып салатын жол басындай. Әке-шешесі барлар ол кезде армандай көретін интернатқа әкемнің интернат директорына сәнді шана жасап беріп жайғастырғанында шаруам не, әйтеуір интернаттың қара көжесі мен қатқан нанына бір жыл мен де ортақтасқам. Ауданның қиыр шетіндегі төрт-ақ сыныптық мектебі бар бізге бұл жер, салыстырғаныма құдай кешірсін, Мекке-Мәдинадай.

Мен Гераны сонда көрдім. Ауылдың орта тұсындағы ағаш үйден шығып, иығына асынған дорба-портфелін толтырып, қолтығындағы балдағын сән үшін ұстайтындай, аяқ-қолы сау балалармен мектепке қарай зытып бара жатады. Үлкен мектеп, дәл санын айта алмаспын, дегенмен сонша шәкірттің ішінде Гераны көрдім деуімнің де сыры бар. Ол — арпа ішінде бір бидай дейтіндей өзінің де, көзінің де қаптаған қарадомалақтардан ерек тұрғандығында. Әрі неміс баласы дегенге де елең ете қалатын сәби сезімнің елгезек кезі. Бұрыннан оқитындардан еститінім — жетінші сыныпта. Қанша екенін кім білген, әйтеуір мектеп пен ауыл кітапханасын түтел тауысып, енді аудан орталығынан алдырып оқитын көрінеді. Әкесі — дәрігер. Ебедейсіздеу ұзын. Бәлкім сидиган арықтығынан шығар. Велосипедпен жүреді. Сол төңіректегі Алқағаш, Қаратал, Көктерек, Мектеп секілді барша қазақ ауылдарының ең кейген кәрісі мен еңбектеген баласының басы ауырып, балтыры сыздаса, іздеп табатындары «сы кісі. Талайлардың «өзіміздің Карлге жан жете ме?» деп отырғанын сан рет естігенім бар әйтеуір. Жылдар зымырап оза берді. Мен ол мектепте бір-ақ жыл оқыдым да, ауылымыз көрші ауданға ауысып, интернатқа қайтып қолым жетпей қалды. Содан араға талай-талай уақыт салып, Гераны Алматыда жолықтырдым. Қайта танысып, табысып, бір-бірімізден ел амандығына қанысып, үй ішімізбен араласып кеткелі де ширек ғасырға таяп қалған екен. Арамыз алыстап, дос көңілдеріміз суысып көрмеген сияқты. Гераның өзі жазатын, мақтанышпен ауызын толтыра айтатын күллі ауылдастарының қай-қайсысы да бірімізді іздей қалса, екіншіміз арқылы тауып жататыны содан.

Тағдыр дейтініміз де ғажап дүние. Бүкіл ел басына келген алапат-сұрапыл соғыс жылының қоңыр күзінде тобынан айрылған жалғыз қаздың өз үйірін бастап дара кеткені сияқты әскери фельдшер Карл Федорович Бельгердің түрі де бөлек, тілі, ділі, діні де бөлек шағын ауылға тап бола кетуі бағы ма, соры ма, дәл сол кезде тап басып айта алмас еді. Шиеттей бала. Өмір бойы тірнектеп жиган-тергенін сонау Волга бойындағы мекен-тұрағында қалдырып, өрттен шыққандай аш-жалаңаш келген бейбақтарда не күн болсын. Еске алудың өзі ауыр. Бір көзіне бір көзін сенбей қарайтын секемшіл кез. Ағайын-

тума дейтіндердің өзі жан-жаққа тарыдай шашылып, шілдің қиындай бытырап кеткен. Оның үстіне еркін тұрып, еркін жүрте де құқы жоқ. Сонда нақ Ленин ауылына келмей, басқа жердің дәм-тұзы бұйырып тұрса...

Ойлайды. Ойлайды да, ой түбіне жете алмай, тағдырына тәуба дейді. Балалармен бірден тіл табысып кеткені кереметтей абырой болды. Табиғатынан ұғымды, зерек Гера бірер жылдың ішінде-ақ қара домалақтардың өзімен таласып, айтысып жүретіндей тіл үйренді. Сол кездің бірінші-екінші сыныптарында беретіндей басқа пән тәлімдерін үйде-ақ тәмамдап қойғандай. Көршілерімен бірге жүріп, бәріне де қанығып алған сынайда. Ол кез үшін әке-шешесі де білімдар жандар. Екі жылдың жүзінде осы өңірге жақсы ісімен танылған әкесінің неміс аты болғанмен, көзі ашық, көңілі сара талай құрбыластарына сөзі өтімді. Мектеп директоры, тым зиялы әрі биязы жан Шияп Садықов өзімен құрдас. Гераны ертіп барып, жазу-сызуын, білім деңгейін, ол кезде тәп-тәуір болып қалған қазақшасын «сынақтан» өткізгенде, үшінші класқа отырғызута бірден келісті. Міне, бұл да — тағдыр талайы. Қалыпты арнасы бір бұзылған тағдыр дүлей толқын айдап әкеткен ескексіз қайық емес пе? Сол ескексіз қайық үстінде өзі секілділердің талайы кеткенін білмейді емес, біледі. Сол үшін де Тасөткелде тағдыры табыстырған жаны жомарт, жасаған жақсылығын бүгінгідей нарық құнымен тиынға шағып есептейтін жайсаң, қайсар, ақжарма-адал ауылдастарын әр кез ыстық ілтифатпен еске алады.

Жазушылықты кімнің көңілі хош көрмесін. Бірақ бәрі де көкірекке тәнір тастаған түйір дәннен шығар. Әдебиетші-ғалымдық асуларды ассам деген ой бала күннен еліктіргені анық. Ленин мектебін, әрі сол мектепті қоршаған айналаны өзін де білесін. Ұстаздар қандай еді. Жеке-жеке талантты, шын мәнінде тәрбиеші-тәлімгерлер әр мектепте-ақ бар шығар. Ал, тұтастай ансамбль құрап, құдіретті оркестрдей мүдде-мақсаты бір ойдағыдай ұйымды мен кезіктіре қойғам жоқ. Сол үрдіс, сол дәстүр жалғастығын жоғалтпаса, ырыс деген осы.

Гера ағынан жарылды. «Алысты жортқан біледі, ащыны татқан біледі» деп қайран бабаларымыз қапысыз-ақ айтқан ғой. Бір мектептен табан аудармай оқып шыққаны (және қандай мектептен) жел аударған тағдырының жақсы тиянақ табуына негіз болғандай. Қияға самғар тұғыры десе де жарасымды.

Оныншы сыныпты елу үште бітірді. Үздік бітірді. Медаль алған достарының көбінен алда. Ұстаздары бірінші қылып өзін ұсынған. Білмейді емес, біледі. Оның үстіне әкесі мектеп өміріне сол ұйымның өз мүшесіндей, ата-аналар комитетінің тұрақты төрағасы. Аудаңда алдына жан салмай келе жатқан шекті аспаптар тобының жетекшісі. Бұл жағынан өкпе жоқ. Тек ай сайын ауданға барып, комендант дейтін пөлеге «аман-саулықтарын» дәттеп тұратындары өсе келе намысына найза сұққандай. Кімді кінәлай алады бірақ. Жетіге толмай келіп еді осы жерге, зінгіттей жігіт болды. Балалықпен асық, допқа таласқан кездері болса, болған шығар, бірақ жанына тиер, жүрегіне жара түсірер, онсыз да ашық жараның аузына у себер сөз естіп көрген емес. Кітаптары көп, білетіні де басқа қатар-құрбыларынан асып жататындықтан ба, әйтеуір үйірсек достары да жеткілікті. Қайсы бір сотанақ-содырлар «күш көрсеткісі» келсе, басқалары сол заматта сабасына түсіреді оны...

Бір адамдай-ақ ақылдымын деп ойлайды. Сөйте тұра миы жетпейтін, қанша қиналса да қисынын келтіре алмайтын қым-қиғаш, өрмекшінің торындай шытырманнан шет-шегін таптырмайтын тағдыр қайшылықтарына қайран қалады әлі күнге. Партия қатарында әкесі, комсомолдар құрамында өзі, қарындастары. Тіпті әкесінің сол кезде киген «шен-шекпендері» де бір адамға жетіп жатыр. Мектептегі ата-аналар кеңесінің үздіксіз жетекшілігі мен шекті аспаптар оркестрін басқарғанын ескергендері шығар, «Қазақстан оқу ісінің үздігі», өз мамандығына сай «КСРО денсаулық сақтау қызметінің үздігі» атанып, омырауына алқа-белгі тағып жүруі, сөйте тұра оның өз басының ғана емес, бүкіл үй ішінің түгелдей тіміскі тізімде тұруы ешқандай ұғыммен үйлеспейді-ақ. Әкесінен жастау кезінде сан талай сұрап та көрген. Жаны қиналып түсіндірген болады. Бірақ түсініп болмас түйінді түсіндіргеннен не пайда. Келе-келе өмірдің өзі ұқтырғанда, бекер-ақ қинаған екенмін деп аяп кеткен. Ақыры бұл төңіректе сөз қозғаудан біржола тыйылған. Мектеп бітіргенше өстіп жүріп өзінің «өзгелігін» бірте-бірте ұмы-

тып та кеткендей еді. Аттестат алған күн еріксіз есіне түсірді. Шияп ағайда кінә жоқ, мақтауын да, марапатын да аямады. Бірінші шақырып, қолын алды. Басқа ұстаздар да солай, бейне ақылдасып қойғандай. Бірақ өзімен қатар, тіпті бір мысқал да төмен кей достары алтын, күміс медаль иеленді. Солардың өздері келіп алдымен Гераның қолын қысып жатты. Түсінеді. Олар да, бұл да бір-бірін үйсіз ұққандай. Адамға аяудан ауыр сезім болмайтынын азамат болып алғаш сезінгені. Жылап алар ма еді, шіркін. Бәлкім, жеңілдеп қалар. Өттен, еркек намысы жібермейді-ақ. Әке тәрбиесі де солай. Үш қарындасы бар. Әкесінен соңғы үйдегі еркеккіндікті бұл күйресе, қалған қарындастары бордай үгілмей ме? Медальға білімнің лайық емес деп тұрған пенде жоқ, бірақ жоғары жақтың өмірі солай. Неміс болып туғанына қаршадай басымен осы кінәлідей. «Басыңнан биік секіре алмайсың» дейтін орыс мәтелін өзі де біледі. Оқуға түсіп кетсе болды.

Содан салып отырып Алматыға келді. Арманы — университеттің филология факультетіне түсу. Оның үстіне университет жалғыз, басқалардан жеке-дара биік тұрғандай көрінеді. Амал не, лаулап келген жас жүрегі су сепкендей басылды. Болдырмасы мұнда да болдырмады. «Өзгелігі» алдынан шығып өгейсітіп өзекке тепті. Тіпті құжаттарын қабылдамай қор қылғанын қайтерсің. Жас қой, бірденеге түңіліп, абайсыз албырттық жасап қоя ма деп алдын ойлаған әке аттандырарда көп сырласқан.

— Сен, балам, азамат болдың. Оң-солыңды танысың. Біздің тағдырымыз — құдайдан құлдық ұрып сұрап алғанымыз емес, ел басына түскен нәубет. Алдыңнан не күтіп тұрғаны белгісіз. Қиындық көрсей, мойыма. Артыңда әке-шешен, қарлығаш қарындастарың барын ұмытпа. Орайы келмесе, басқа жақтан бақыт іздеме, елге орал. Не көрсек, бірге көреміз...

Әке балаға сыншы. Қаршадайынан қасына алып жүріп, қатарындай ой бөлісетін. Зердесіз емес. Шүкіршілік ететін. Үйде де үлкеннің орыны — үлкенше, кішінің орыны — кішіше. Тәрбие орайын да қазақша оралтатындай еді. Бәлкім, осы күндердің өзінде Гераның кейбір ағаларымызша жалғыз қызының баласын «немерем» демей, «жиенім» дегенді қоса айтып отыратынын жастайынан жұққан қазақылықтай көрем.

Жасыратыны не, Алматыдан Гераның еңсесі түсіп-ақ қайтты. Алды — бұлыңғыр. Бүгінгі тірлігі тағы да айдарынан жел есіп тұрғандай емес. Ауыл қариялары «Алланың берері таусылмасын!» деп отырар еді. Сол ғана медеу. Бәрін де төңірге тапсырды.

Ел адамдары тәубашыл ғой. Бекер емес екен. Келген күннің ертеңіне-ақ мектепке осы кезде директор болып келген Сейтен Сауытбеков (қазір Алматыда, онға тарта кітап шығарған адам) ағай шақыртып алды. Кеше ғана өзі бітірген, өзінен бірер баспалдақ қана кейін келе жатқан балаларға сабақ беруін, мұғалім болуын жөн көріп отыр. Сенер-сенбесін де білмей дал. Соғыстан соңғы жылдарда кешеулеп оқыған қыз-жігіттердің өзімен қатты қалжыңдасатындары қаншама. Соның бәрін ойша өлшеп-пішкен ол төменгі сыныптарды сұрады. Өрем жетпейді ғой дегенді сылтау етті. Ал, директор болса, оны сыпайылыққа санады. Сөйтіп бір оқу жылында шәкірттіктен мұғалімдікке тіке секіргені бар. Міне, бұл да Гера ғұмырнамасындағы бір бет.

Жыл бойы жай жатқан жоқ. Мәскеуге, Алматыға арызданумен болды. Әкесі — Ленин партиясының өзі — Ленин комсомолының мүшесі. Кеңес дәуірінде, кеңес елінде, кеңес жерінде туды. Совет мектебінде білім алды. Қайсыбір ғасырда арғы бабалары екі ел патшасының ықтиярымен Еділ бойына қоныстанса, мұның кінәсі не? Өзінің миы жетпейтін сан сауалды жан-жаққа тоғытады кеп. Ең соңында, осы мектепті бітірген өзі секілді «қазақ» Анатолий Шалов түсті есіне. Жас айырмашылықтары едәуір дегенмен, ептеп білетін. Алматыда, Орталық Комсомол Комитетінде хатшы. Жазды. Ашынып жазды, ашылып жазды. Ресми арыздан да өкпе-наласы мол жан ашуы.

Бұл да құдайдың бергені. Кешікпей жауап алды. Жылы жүрекпен іштарту сөйлейтіндей. «Аузым жеткенше айтам, аяғым жеткенше басам» деген сынайда. Ақыры, алдағы оқу жылында Абай атындағы Қазақ мемлекеттік педагогикалық институтына оқуға түсті. Одан аспирантура, одан тағы да тап-таза қазақ ауданы — Жамбыл облысының Байқадамындағы ұстаздық, баяғыдай балаң емес, жоғарыдан да

жоғарырақ білімі бар ұстаздық жылдар. «Құдайым маған қазақтардан берген», — деп әзіл-шыны аралас күлетіні бар.

— Мені Гераға ұйқастырып Керей дейді. Солай болармын.

— Ой, сен Атығайдың жерін жерлеп, суын сулап жүріп, қалай Керейсің? — деймін мен де жай тұрмай.

— Е, солай ма еді? Сендер Атығаймысыңдар?

— Әрине!

— Жақсы, бұдан былай мен де Атығаймын деймін.

Иә, «Өзі болған жігіттің ата-тегін сұрама» демей ме, неміс болып келіп, арамызда қазақ болып күн кешіп, тілі-ділі үшін де «аузы жеткенше» сөз айтып жүрген досымыздың шыны сырындай, сыры шынындай.

Бірір мәрте бұрын да жазған пікірім. Қай жерге барсақ та, кіммен ұшырассақ та Гераның қазақшасына қайран қалып, жерден жеті қоян тапқандай таң-тамаша болып жүрген талайды көрдім. Осыдан жеті жыл бұрын Мұхтар Әуезовтің туғанына 90 жыл толып, Семейде ұлан-асыр той өтті. Абай ауданының орталығы — Қарауылда бір топ қария іздеп келіп сәлем берді Гераға. Алдында ғана Абай творчествосына орай екі мақаласы жарыса жарық көріп еді. Соған ақын-ата ұрпақтарының арнайы білдірген ықылас-көңілдері екен. Қонаққа шақырады, шалғайына жабысады.

— Қазақтан артық жазасың, қазақтан артық білесің сөз орайын, — деп жатты. Мен сол жерде амалсыз тіл қаттым. Ондағым, Гераның атына айтылған марапат-мақтау сөзді артық көргенім емес, қайта бәр-бәріміз, әсіресе, осы кезде сабақ аларлық қасиетін (қарт журналист Әбдуәли Қарағұлов айта беретіндей Бельгер-білгірдің) қаптаған қазақтың ортасында өсіп, орта, жоғары мектептерін бітіріп, одан қазақтың әдеби ортасында күн кешіп жүріп ана тілін ұмытпағандығын қазақша сөйлеп-жазатынынан да биік тұтыр деп білем. Топырлап тобымызбен жүріп «мәңгірт» болып барамыз дегенді естігенде, не немісі, не орысы жоқ ауылда «тілі шыққандай» Гераның орысша мен немісшеге де қамшы салдырмайтынына қайтіп сүйсінбессің.

— Қызықтың талайын көрдік қой. Институтқа алғаш түскен жылдары шахмат ойнап отырамыз. Менің түр-түсіме қарап, қазақ жігіттері өз достарына жүріс ретін өз тілдерінде айта бастайды. Мақсаттары — қайтсе мені ұту. Ал, мен бәрін іштей ұғып отырам да, өздерінің ақылдарын өздеріне қарсы пайдаланам. Шахматты тәуір ойнайды деген сыбыс ректорымызға да жетіпті. Кейін әдейі шақырып ойнатынды шығарды. Сөйтіп жүріп батыр ағамызбен шахмат-серік болып алдым, — дейді. Ол — Мәлік Ғабдуллин аға.

Иә, бұл да — Тағдыр!

Депутаттыққа өткенде, баз біреулер, «Президенттің тізімімен кірген қолбалалардың бірі ғой» дегендей сынап танытқан. Билік-ерлікке құштарлығы жоқ өзі де соншалық құлшыныс танытпап еді. Мұнда да бәсеке екен ғой, өтпей қалатын бір орын менікі болса да өкініш емес деп араласқан. Олай емес, Павлодар облысынан түскен үшеудің алдында дара шықты. Қазағы да, орысы да біледі екен. Сол аймақта тұратын басқа ұлт, ұлыс өкілдері де шеттетпеді. Жарысқа бір түскен соң, ат басын ірке алмай қалған секілді. Енді парламентте. Ел қамын, кеше өзі үшін сенім білдірген сайлаушылардың мүдде-мақсатын қорғауға міндетті. Сондықтан да «Казахстанская правда» газетінің 30-шы маусымындағы «Жарға барып жоғалған із» («Тропой заглохшей через овраг») атты мақаласында, «Президенттің ежелгі жақтаушысы» бола тұрып, келісе алмайтын жайларын жасырмай, ашына айтады. Телгесі кіргізе отырып, біздің Президент күйреп түсті дейтін пікірде жан барын, әрі оның өзі көп құлдыраудың басы болып отырғанын тілге тиек етеді. Республика Жоғарғы Кеңесіне жолдаған Үндеуінде де Президент ескі ойлардың орамынан алыстап шыға алмаған. Демек, мемлекеттік тізіммен сайланды деген депутаттардың бәріне Президенттің ығында жүретін адам деп күдіктене қараудың қателігін Герольд Бельгердің осы мақаласындағы ойлар айқындап бергендей.

Уақыт бәрін де орын-орынына қойғандай. Елі-жерінен ауып, көкірегі шерге, көзі мұңға толып келген жеті жасар сол бала бүгін алпысқа толып, ат жалын тартып мінген азамат. Және де қандай?! Белгілі қаламгер, қоғам қайраткері, Қазақстан Республикасының халық депутаты, Қазақстан Жазушылар одағының Бейімбет Майлин атындағы сыйлығының, Қазақстан Президентінің бейбітшілік және келісім сыйлығының лауреаты. Жеке-жеке басылымдар мен баспалар сыйлығының тізімін тіркей берсе, бір таңға жетердей. Қазақ Республикасының еңбек сіңірген мәдениет қызметкері, тағы, тағы, тағылар...

Ұстаздары, әсіресе, әдебиеттен дәріс оқыған Жылгелді Мұқанов пен орыс тілі-әдебиетінің тәлімгері Мария Петровна Егорова шәкірт Гераның келешегіне үлкен үмітпен қараушы еді. Қайсын айтып түгеге алар, сынып жетекшісі Ғазез Жахин, жағырафия сырларына қанықтырған Кәләу Тайжанов, Мисалым апай Садықова, Ахметжан аға Қалиахметов... Аруақтары кешірер, бәрін айтып тауыса алар емес, бірақ жүргенде — есінде, жатқанда — түсін-де. Бұл да тағдырдың сыйы шығар. Тек өзі болып, төркінін танымай кеткеннен сақтасын. Депутаттыққа кандидат болған кезде, ой-тұжырымдарын түйіндеп, бағыт-бағдарын айқындады. Сонда жаңағы ұстаздар рухы көз алдында тұрғандай.

«Мен әдебиетшімін. Өзекті тақырыбым — халықтар достығы, ұлттардың ізгі ықыласты қарым-қатынасы, әр салалы, әр жүйелі тілдердің, әдебиеттердің, мәдениеттердің бір-біріне ықпалы, бейбітшілік, ұлттық және рухани келісім. Мен әрдайым қазақ пен ресейлік немістер әдебиетінің жанашыр жаршысы болам...»

Мен білетін қаламгердің сыры да, шыны да осы. Ел дегенде Едіге-көңілмен елендеп тұратын ол тумаса да тугандай болған, биік ұшар тұғырға қондырған Есілге барып, топырағына бауырын төсеп, Тасөткелден тағы бір кешіп өтсем деген арманда. Аман болса, ол да орындалар. Тағдырының тағы бір тармақ жолы тартып тұрса, неге тебіренбеске.

Тағы оралды есіне. Бұл да ғұмырнамасының ұмытылмас бір тарауы екен ғой.

Ауыл шетіндегі ағаш үйдің май шамы түннің біраз уақытына дейін жанып тұратын. Кейде тіпті таң жарығына ұласып сөнетін кездері де бар. Кентті жерде туып, кентті жерде есі кірген балаға түнгі жарық соншалық таңсық емес. Дей тұрғанмен, жүз қаралы түтіні бар ауыл керосинін үнемдей ме, әлде басқа қарбалаңы біткен соң ерте жата ма, әйтеуір қыс кездерінде ауық-ауық иттердің үрген дауысы мен беймезгіл жүрген жолаушының ат-шана дыбысынан өзгедей тіршілік белгісі сезіле бермейді. Әкесіне ілесіп бірер мәрте ол үйге кіргені де бар. Сәбит, Ғабиттермен қатар өскен, үзеңгі қағыстыра жүрген Малдыбаев Ғалым ақынның үйі еді бұл. Басқа кітаптарын айтпағанда, «Қырым қызы» поэмасы бір белес болған кезінде. Сол кісі қырықтан асқанда жас сұлуға ғашық болып, Алматыны махаббатына айырбастап, қалып қойған осында. Мектепке де жиі келетін. Бәлкім, сол кісіге еліктеп қалам алғандар көп болған шығар осы өңірде. Ерте кеткен Ермек Қонарбаев қандай еді. Гера «Ауыл шетіндегі ағаш үй» деген әңгімесінде бергендей сол сезімді. Бұл да бір белес.

Асылы, Гера жайында аз айтпаймыз. Қазақшылығын, қазақтармен достығын, Ғабендей ұлылармен де азды-кем араласқанын білем. Бірде ақсақалдың телефон шалғаны бар. Керіліп сөйлейді. Өзіне тән пандық:

— Әй, Бельгер, сенің таяғың бар, менің аяғым бар, саған мен барайын ба әлде маған сен келесің бе?

— О, Ғабе, не дегеніңіз, Сізге мен барайын.

Енді бірде Әбдіжәміл Нұрпейісов телефондайды:

— Гера, боспысың? Бірер партия қағыстырып жібермейміз бе?

— Әбе, немістер жұмыс кезінде ойын ойнамайды ғой.

— Ей, сен де бір демалмайды екенсің. Кімді аударып отырсың?

— Дүкешті.

— Сол да бір қоймайды екен араға кіріп.

Енді бірде Әбіш пен Оразбек мазалайды. Әйтеуір, кеңседе қызмет қылмаса да, отыз жылдың ішінде қол қусырып бір күн отыра алмайды. Арасында сәл саңылау болса, кездесулер, радио-телеви-

зия сұхбаттары. Қайтсін, туғанда маңдайына жазылған тағдыры. Аударма, аударма, аударма... Орысша шыққысы келген қазақтар бірін-бірі ығыстырып кезекке тұрады. Одан неміс ағайындары бар. Өз ойында пісіп-түсіп тұрған дүниелерге ырық бермей кетеді кейде. Публицистік жан толғамдары қаншама. Алпыс үш пен тоқсан үштің арасындағы отыз жылда роман, повесть, әңгімелері бар — екі жүзден артық шығарманы орыс тілінде сөйлеткен екен. Ғабит Мүсірепов, Әбдіжәміл Нұрпейісов, Хамза Есенжанов, Бейімбет Майлин, Әбіш Кекілбаев, Оразбек Сәрсенбаев, Тахауи Ахтанов, Дүкенбай Досжанов... Кете береді. Абай, Жамбыл, Әбділда жырларының жолма-жол тәржімаларын қосыңыз оған. Немісшеден орысша сөйлеткен жиырмадан аса дүние. Төл тумалары — «Ауыл шетіндегі ағаш үй», «Дала төсіндегі шағалалар», «Алты қырдың ар жағында», «Тасөткел» болып жалғаса береді. Өзімдікі деп ауыз толтырып айтары жиырмаға тарта. Бір досының айтатынындай, осының бәрін бастан шығармай-ақ, көшіріп шығудың өзі оңайға түспес еді.

Иә, жолдар, жолдар, жолдар!.. Тайғақ тағдырындай өмір жолдары. Тегісі аз, асуы мен еңісі көп сонау жолдарда иір-шиыр іздері жатыр. Тәуба қылып айтары — сол іздерінің бәрі де игілік иірімдеріне қарай бет алардай. Ақын болса, өлеңмен өріп өрнек салар еді.

Мен де ойға баттым. Досымның сол ойлары өлең-өрім күйінде көңілімде күмбір қақты. Ол бейне болдым-толдым демейтін Гераның ішкі жан иірімдеріндей көрінді маған.

*Қырық бірдің дүрбелені есінде,
Тілін тағдыр күрмегені есінде,
Кіндік қаны тамған жерден қуылып,
Ертеңі не, — білмегені есінде.*

*Қазақ дейді,
Естімеген!
Қай халық?..
Кеткендей ме аспан жерге айналып.
Тағдырының жетегіне байланып,
Келді әйтеуір маң далаға айдалып.*

*Арман талай алдағаны есінде,
Абжыландай арбағаны есінде.
Қайда барса Қорқыт көрі қарсы алып,
Қыр соңынан қалмағаны есінде!*

*Бәрі есінде,
Бәрі-бәрі... есінде,
Жанын отқа жанығаны есінде,
Суық сөзден налығаны есінде,
Сұқ көздердің қарығаны есінде.*

*Сөйтсе, олар да ағам екен өзіндей,
Қиынға да төзеді екен төзудей.
Досқа жанын үзіп берер мәрт халық,
Ел намысын күзететін көз ілмей.*

Демей содан айдаудамын, шеттемін,
Есінде әлі атпағаны мектебін.
Жүре-жүре неміс емес, біртіндеп
Білмей қалды «қазақ» болып кеткенін.

Өзге ойыншық болмаса да — асық көп,
Соны көрді алты қырды асып кеп.
Алғаш рет өлең жазды қазақша,
Мөлдіреген қара қызға ғашық боп.

Неміс дейді,
Неміс болса, несі бар,
Төрт құбыласы тегіс болса, несі бар?!
Гитлердің жемдеті емес бар неміс,
Болса, аяма —
Қылша мойнын кесіп ал.

Тіршілікте тура тартар жоқ арна,
Бар немісті жау деп ұғып болар ма?
Майданда жүр қандасының талайы,
Отан үшін мерт боп жатыр олар да.

Бәрі жұмбақ —
өткізеді күн, айды...
Әкесінен, шешесінен сұрайды.
Оларға да жұмбақ әлі, не десін,
Білдірмейді, іштерінен жылайды.

Ұйқы-тұйқы тірлігінің жолдары,
Болар тұсты болдырмады, болмады...
Сондай кезде пана тапты қазақтан,
Қорлатпады, қорламады, қорғады!

Айтары не,
Ауыр болды жолы аман,
Айрылғанда туыс, жақын-жорадан,
Кезде жылдар бар бақытын тонаған,
Оң жақ пен оттың ортасынан бораған
Жанын жайып, қолын берген қазақтар,
Тірі жүріп ұмытар ма оны Адам?!

Ұмытқан жоқ,
Бәрі, бәрі есінде,
Тірлігінің әрі, нәрі есінде,
Қазақтардың жаны, қаны есінде,

*Өздерінің ұлдарындай көтеріп,
Өзіміз деп танығаны есінде!*

*Қате басса, жасай білген кешірім
Елді туған елім десе, несі мін?
Сол үшін де жүрегінде тербетіп,
Жырлап өтпек Тасөткелін, Есілін.*

*Ер жетермін, есейтермін, өсермін,
Қарсы ап алдан гүл-кілемін төсер күн,
Демен бірақ көшелімін, көсеммін,
Қайда жүрсем, Туын биік көтерер
Мен де туган перзентімін осы Елдің!!!*

«Туганнан бере ме, тұтынғаннан бере ме» дейтін халық даналығы бар. Ел де оны тумағансын демеген, өгейсітіп өзекке теппеген күйі әр кез күтіп жүреді. Сол ел көңілі мен ер көңілінің жарастығы арманының тұғыры болып, биік самғата бермек.

*«Солтүстік Қазақстан»,
19 тамыз, 1994*

Өмірдің өзіндей адал

Жазушы Бердібек Соқпақбаев туралы сыр

«...Жалпы, үлкен ақындар өлеңді тек шабыты келгенде ғана жазатын көрінеді ғой. Ал менін шабытым қашанда қаламымның ұшында жүретін секілді. Тек уақыт тауып отырсам болды, көсіліп жазып тастаймын. Ол ол ма, кейде тіпті жаңа бастаған дәптерді тез толтыруға асық болып, бүгін пәлен шумақ өлең жазамын деп, жоспарлап алып та жазамын».

Иә, бұл — Бекеннің, күні кеше ортамызда жүріп, анекдотқа бер-гісіз қызық хикаяларымен мәз қылып тастайтын, жабығып тұрсаң, жаныңды жадыратып, жанарынан бір түрлі жылылық ауыстыратындай Бердібек Соқпақбаевтың Қожасы. «Менің атым Қожамен» қиялын қанаттандырып, арманына қанат байлаған, алды ағалықтан өтіп, аталыққа ауыса бастаған кезде ойға алсақ, тіршіліктің өзі тұнып тұрған тарих екен ғой. Күні кеше қасында жүрген жаның әп-сәттің арасында өткеннің еншісіне айналып кете беретіні қандай өкініш. Бір қарасақ, бәрі де қас пен көздің арасында. Көшеде, саяжайда немесе жазушылардың қасиетті қара шаңырағында ұшыраса қалса, берген сәлемінді ықыласпен алып, інілік назыңа ағалық көңілмен, ашық-жарқын әзілмен жауап қайырып жататын Бердібек ағаның да нақ осылай тарих қойнына сіңіп кете қоярын қайсымыз біліппіз.

Ғажап! Ақ селеу араласа бастаған бұйра толқынды шашы өзіне ерекше сән беретін. Езуіне үйіріле қалатын әдемі жеңіл күлкісі жанына жақын тартып тұрардай еді. Қайсыбір ағаларымызға інілік

сәлемімізді «өткізе» алмайтын кездерімізде, ешкімге артар салмағы да, ешкімге көрсетер доңайбаты да жоқ табиғаттың өзіндей қарапайым Бекенді әлі талай сағынып еске алармыз. Алармыз да, айтармыз. Арамыз алыстаған сайын асқар шыны да, айдын шалқары да айқынырақ, ажарлырақ көрінер. Кімнің кім екенін уақыт көрсетері ақиқат болса, Бекеннің де атар таңының көбі әлі алда.

Университеттің соңғы курсында жұрттың дені жұмысқа орналасып алатыны ілгеріден келе жатқан дәстүр іспетті. Оқу бітіріп келіп, туған ауылымды көктетіп-көгертм деген қиялды астанада өткен бес жылдың қызық-думаны көміп кетеді кейде. Басқа да толып жатқан себептері болар, бірақ кімнің ішіне кім кіріп шығыпты? Мен де сол негізгі соқпақтан шыға алмадым, «Тойға барсан, бұрын бар, бұрын барсан, орын бар» дегендей, оқу бітірмей тұрып-ақ, «Қазақстан пионері» газетінің редакциясынан бір-ақ шықтым. Бәрі де күні бүгінгідей есімде. Редакторымыз — Сансызбай Сарғасқаев. Біз үшін кексе жазушы. Бүкіл жастар басылымдары бір үйде. Екінші қабатта — «Лениншіл жас». Онда да азуын айға білеген кіл мықтылар. Үшінші қабатта — «Балдырған». Мұзағаң бастаған балдырғандықтар командасында да балалар әдебиеті дейтін әдемі әлемнің кереметтері — Әнуарбек Дүйсенбиев, Жақан Смақов бар, «Менің атым Қожамен» аты да, атағы да дүрілдеп тұрған Бердібек Соқпақбаев журналдың проза бөлімінде. Менгерушісі ме, әдеби қызметкері ме, онымен айтарлықтай шаруамыз жоқ. Қайсысы десе де сыйып тұр, өйткені бір өзі. Мансап-дәреже дегеннің дәмін тата қоймаған басымыз, «Балалық шаққа саяхат» пен «Менің атым Қожаның» қожасы болғанының өзін-ақ бар биіктен биік көреміз. Кейін білдік, сөйтсек, сонау елуінші жылы жұрт қолына тиген «Бұлақ» атты өлеңдер жинағынан бері тартып, «Бақыт жолында», «Жолда», «Алыстағы ауылда» секілді повесть, әңгіме, очерктері бар, бірнеше кітаптың басын қайырып тастаған, атағы алты алашқа мәшһүр болды дейтіндей-ақ өлең сөз бен қара сөзді қатар ойнатқан дәкейдің өзі екен ғой. Тіпті, Қожаның киноға да түсе бастаған кезі.

Кеше ғана ауылдан келіп, еңбек есігін енді ғана тықылдатып ашып жүрген біздер үшін бұл кісілермен бір есіктен кіріп, бір есіктен шығып жатудың өзі үлкен бақыттай. Орайы келсе, сәлемдесіп қалып, одан асса, қол алысып өтсек, ол күнгі көңіліміз көк аспанда. Менің ұтымымда, қызмет Бекенді емес, Бекен қызметті көтеріп, көктетіп-көгертіп тұрардай. Шындығында да солай ғой. Әйтеуір, мен білген мерзімнің ішінде «Балдырғанның» бір бөліміне Соқпақбаевтай сом тұлға отыра қойған жоқ.

О, гажап! Содан бері де отыз үш жаз бен отыз үш қыс алмасыпты. «Туған ай тураған етпен бірдей» деп жататыны сол екен ғой. Уақыт тынымсыз зырлай береді. Адам өседі.

Келе-келе есейіп, ер жеттік деген тұста, әдебиет ауылын жағалап, бірер кітабымыз ел қолына тигенде, болып қалғандай, аңыздай Қожаның көкесімен еркін амандасатынды шығардық біз де. Ал ендеше! Бәлкім, ол еркіндігіміздің өзі де ақжарма ағаның кең-дігінен шығар...

Жетпісінінші жындардың соңына қарай мен де адам болып, саяжай іздей бастадым. Бір жағы, қапырық қаладан демалыс күндері қашып тығылатын, қатын-балаңды сайраңдатып мәз қылатын жан-сая іздегендіктен болса, екінші жағынан, Кәрібайда да, Дулатта да, Сабырханда да... бар екен деген желіке көңілдің желін басу үшін-ақ керек. Осы ойымды біліп қалған Бекен бірде:

— Өй, сен жерді жақсы көрсен, жақсы бала болдың ғой. Менің қасымда бір дача бар. Сататын сияқты. Оның үстіне, Ғабеннің дачасы бұрынғы. Осы былтыр ғана бір тіс дәрігеріне тегін есебі бере салды. Барып жүрген олар жоқ, Қанырап бос тұрады, — десін.

Қазекем қандай данғой-желғабыз. Ғабит Мүсіреповтің үйі еді дегеннің өзі не тұрады. Айтқаннан өзіне, менікі болып қалғандай, жабыса кеттім. Бекен де сөзге келген жоқ, қала ішінде дерлік Кеңсай аңғарындағы саяжайларға жетіп бардық.

— Мынау Ғабеннің үйі еді, — деп саяжайды айналдыра аралатып, жерін де көрсетті. Таудың шығыс жақ етегі, жері тегіс. Сол жылғы молшылықтың белгісіндей бәрі-бәрі төгіліп тұр. Иесін сұрастырып едік, келмепті. Дәл қасында Сабырхан Асановтың мекен-тұрағы. Үш-төрт бөлмелі үйі бар, жанында жастар жүр. Елден келген туыстары сияқты. Досымыздың тірлігіне риза болып қалдым.

— Шолпанға шекі көрінсе, қашып кетуіне қандай ыңғайлы. Қаланың іші, күні-түні ағылған көлік, — деп қоям. Мен танитын басқа да бір-екілі журналист бар екен, көңілім құлап-ақ тұр.

— Енді менің дачамды көр, — деді де, қия бетке, орнын қолдан тегістеп салған үйіне қарай бастады. Сыңғырлаған екі бөлме. Іші тап-тұйнақтай таза, жинақы. Қарсысында шағын бір бөлме тағы тұр. Сарайы, шешініп-кинетін, әбзел-саймандарын ұстайтын орны сияқты. Онда да ұқыпты қолдардың ізі жатқандай. Мұнда да молшылық, жеміс-жидектің тұр-түрін ұғындырып жатыр. Арқа өңіріндегі табиғи байлықтан басқаны біле бермейтін маған бәрі таңсық. Тек көңіл жүйрік.

— Беке-ау, жерді сіз бәрінен соң алғансыз ба?

— Неге олай дейсің?

— Тым биікке шығып кетіпсіз, ана ағаңыз бен ініңыздің қасынан орын бұйырмады ма деп жатқаным ғой.

Күлді.

— Қалқам-ау, сен менің тау-тасқа өлмелеп өскенімді білмеуші ме едің?

— Білем ғой...

— Тау баласы тауға қарап өседі, — деп бөсетін де осы сендер, ақындар емес пе?

Сөз таппай қалдым. Оның үстіне, білем деп айтатынымның да реті бар. Жетпіс жетінші жылдың жазында «Жалын» баспасының енді-енді екпін алып келе жатқан тұсында қызметкерлері, авторлары бар, жиырма шақты ақын-жазушы Нарынқол ауданында болып, үш-төрт күн шаруашылықтарын армансыз аралағанбыз. Сонда Сейітжан Омаров ағамыз, осы Бекең үшеуіміз Ленин атындағы ұжымшардың еншісіне тиіп едік. Екі ағаның ортасындағы ерке баладай көрінген сол күндер естен кетер ме. Бас — Секеннің, жамбас — Бекеңнің, құлақ — менің сыбағам. Осы өңірдің әр тасынан сыр шерткен Бердібек-баланың, туған топырақта адам шын бала сияқты екен-ау, ақжарма, аңқылдақ қалпы айна-қатесіз көз алдымда. Ойша отырып, «Балалық шаққа саяхаттың» бас кейіпкерін, «Менің атым Қожадағы» жаны таза, өз сотанақтығына өзі артынан өкініп, ұрысып жататын, бірақ аңдамай, жана сүрінген тұсынан қайта құлап, тыным таппайтын және соның бәрі құрбыларын ызаландырмай, қайта қызықтыра түсетін тынымсыз тентек баланы елестетем. Демек, білем деуімде де негіз бар.

— Білсең, сол, Есләм. Өзім таңдап және бәрінен бұрын алғам. Мынау ирек-ирек, саты-саты жолдардың бәрін өзім, өз қолыммен жасағым, — деп алақандарын жайып көрсеткен. «Ақ саусағың мен емеспін» дегенін айтқызбай-ақ ұқтым. Бір кереметі, біздер кинолардан көріп жүрген жапондардың тау беткейлеріндегі гүл алаңдарын ойға салады. Кейін саяжай ұстай жүріп, көрші-көлемдерімде, әсіресе біздің ағайындарда ұшырата алмаған ұқыптылығым.

— Балалар мен жеңгей бар емес пе?

— Бар ғой, бірақ мұнда менен басқа ешқайсысы да келе қоймайды. Жемісін апарсам, оған жаман қарамайды. — Тағы да күлді. — Білесің бе, мен жазатынымды түгелдей жазып бітірген жанмын. Ендігі ермегім де, еңбегім де осы. Келем, демалам, түртінектеп жұмыс істеймін...

Керемет! Әдебиет ауылында жүріп, ширек ғасырдың ішінде «жазарымды жазып болдым» дегенді үлкенді-кішілі әріптестерімнің біреуінен естімеппін. Әлі де ести қоюым екіталай. Алғаш әзілі ғой деп қабылдағанмен, кейін көзім жетті, сендім. Жазу қолынан келмейді емес, тек «Менің атым Қожамен» шыққан биігін аласартып алмайын деген өрлік екенін ұққандаймын. Асылы, оған да ерлік керек шығар.

*Халқым бар қазақ дейтін азып болған,
Бірінің көрін бірі қазып болған,
Сол елдің жазушысы Соқпақбаев
Біразын өтіріктің жазып болған, —*

деп отырар еді. «Менен көп, менен асырып жазған кімнің бар?» — деп өз бағасын өзі асырып отыратын талайларды көргенде, Бекеннің тәубашылдығына қайран қаласын.

— Ал, бала, мен осы дачаның бір хикаясын айтып берейін бе саған?

— Айтыңыз. Беке, айтыңыз... — Айнып қалмаса жарар еді деп жабыса түсем.

— Тек сен Тахауи секілді жұртқа жария қылып жібермейсің бе?

— О не дегеніңіз, Беке. Өзіңізден рұқсат болмаса...

Өзіл ұғатын ағам қарап сиыр құйымшақтаатып қоям тағы.

— Әй, қуланба, бала, қуланба!.. — деп күлді. Күлді де, тамағын бір қырнап алып, сөйлеп кетті. Енді айна қоймасына көзім жеткендей. — Ертеректе, осыдан он шақты жыл бұрын ғой деймін, менен де жоғарырақ, сона бір үйді көресің бе, — деп, сол қолын күнге қалқалап қарап көрді де, тау басына өрмелете салынған бір үйді нұсқады. — Өне, анау үй. Сол үйді салуға жиналған болашақ көршіміз ағаш, кірпіш, құм... қысқасы, құрылысқа керек-жарақтарын етектен жаяу тасып шығарып жатты. Мұндай жанкешті болар ма, иттер. Бірақ онда біздің шаруамыз не, кім көп, саяжай салып жатқан жан көп. Таңданғам да қойғам. Алғаш таңданғанмен, соңынан көз үйреніп кетті.

— Содан?

— Содан бір күні түс ауа шөкімдей бұлт үйіріліп келді де, заматтың арасында өткінші жаңбыр төге салды. Үйге енгенше малмандай болдым. Үйге кірдім де, сүртініп, іш киімімді де ауыстырып, көрпенің астына қойып кеттім. Сәттің арасында көзім ілініп барады екен, біреу есік қағады.

— Бұл кім, ей? — деймін. Бұрын ешкім мазалай қоймайтын.

— Мен көршіңізбін ғой. Кіріп отыра тұрсам деп едім.

— Сәл тұра тұрыңыз, мен киініп алайын.

— Ештеңе етпейді, саяжайда ғой, оқасы жоқ, — деп кіріп келсін. Амалсыз халатымды жамыла сала төсегімнен түрдым. Сыпайылық жасап шарап құйдым. Маған қарағанда едәуір жас. Дене бітімі де әп-әдемі. Қысқасы, не басыңды ауыртайын, осыдан былай көршім бұлт шықса болды, «күн жауатын сияқты» деп жетіп келетінді шығарды. Енді мен қашайын дедім. Дачама барайын десем, күн бұлттана қалатындай көрінеді де тұрады.

Ертемен оянып, аспанға қараймын. Бүгін бұлт бола ма, жоқ па?..

— Ешкімге аузыңнан шығарма деп Тахауиға ғана сыр ашқам. Екі күннен кейін одаққа барсам: «Күн ашық қой, дачаңа неге бармағансың» деп екінің бірі сұрайды. Жайып жіберіпті...

Бекеннің көп хикаялары қиялдан өрбіп жататынын білсем де, айта түссе екен деп, сырттай құлағым шалған «құпияларын» суыртпақтап тағы тартам. Ағамыздың жазғандары қандай ғажап болса, ауызша әңгімелерін өз аузынан тыңдау тіпті рақат.

Бекенмен ұшырасу деген шынында бір рақат еді. Көңіліндегі көп кірбінді ұмытып, аз уақытқа болса да жаның жайылып сала беретін-ді. Кілтін тапсаң, ашылып-ақ кететін. Үлкен басымен кішіге кісілік көрсетіп, көсемсімей, артықшылығын айқайлатпай, тең адамдай тебірене сөйлейтін. Біреуді ағалап, біреуді жағалап, өз пайдасына қызмет істемеген екі адамды білсем, бірі — осы кісі де, біреуді білсем, өзі — осы кісі. Соны да өткізіп алып, бір-ақ білгендейміз. Тірлігінде де білдік, біле тұрып айтпадық. Бәлкім, пендешілік дейтін дерт те осы шығар.

Әу баста әдебиетке ақын болып келген ол шын мағынасында ақын болып өтті. Бірақ өзекті өртердей тым ащы өлеңдерін зәуде болмаса, әр-әркімге жария қыла бермейтін. Мен солардың бірталайын көкейіме түйіп, жадыма сақтап, енді бір парасын қойын дәптеріме жазып та қойыппын.

*Егер мен ақын болсам, бұрқыратып,
Талайдың сай-сүйегін сырқыратып,
Өлеңгі жазар едім. Тек «Союздан»
Қорқамын қуа ма деп тырқыратып, —*

— деп күлетін. Өтіп бара жатқан күн. Асыл ағаның қайсыбір бала мінезін, қызық қылықтарын осылайша еске алармыз-ау деп кім ойлапты.

*Күш қайтты, қуат кетті қаламнан да,
Түңілдім қатыннан да, баламнан да,
Ештеңе керек болмай қалады екен,
Қартайған пенсионер шал адамға.
Құдай, неге бас бердің ойшыл қылып,
Мінез бердің сауықшыл, тойшыл қылып.
Жарата салсаң егі онан дағы,
Сауатсыз түк білмейтін қойшы қылып.
Қойымның ең семізін сойып алып,
Арақтың ащысына тойып алып,
Далақтап кең далаға жүрмес пе егім,
Ойнасты өткен-кеткен ойыма алып...*

Менің байқауымда, Бекен өмірдегі көп бұлтарыс-бұралаңдарға көндіге алмаған, өзінің бойындағы құдай берген құдіретке ғана сеніп өткен қарама-қайшылықты тағдыр иесі. Жанын жеген запыран ойлар көбіне-көп сыртқа шықпай, ішін улай бергені де содан секілді. Жаны да тым ертерек егде тартып кеткендей. Табиғатынан тойдың емес, ойдың адамы.

*Бәрі қалды, жігіттер, бәрі қалды,
Уақыт бәрін алды, бәрін алды.
Өмірде бастан кешкен азап-мехнат
Өшпейді екен,
Маңдайда мөрі қалды.
Қолдан бақыт жасайтын арақ-шарап,
Бұл күнде оның өзі болды харап.
Бөтелкенің түбінде бас қосатын
Тахауи, Сафуандар кетті тарап.
Көңілдің бір ермегі — қыз-келіншек,
Оған да болып алдық тым еріншек.
Кетеді теріс қарап пәтшағарлар,
Қалқиып сонадайдан біз көрінсек.
Бәрі қалды, бүгінде бәрі қалды...
Уақыт бәрін алды, бәрін алды.
Өмірде бастан кешкен азап-мехнат
Өшпейді екен,
Жүректе мөрі қалды...*

Сексеннен асқан ақсақалдарымыздың өзі өткен шақпен сөйлемей, күпілдеп, ертенгі күнді ерттеп мінердей күй кешіп жүргенде, «Өмірде бастан кешкен азап-мехнат өшпейді екен, жүректе мөрі қалды», — деп күйреуі кім-кімнің де жүрегін езілдіріп, көңілін күйретердей ғой.

Айтты-айтпады, бәрі өтпелі екен де. Қия бетке қисық өскен қиқар емендей, көп құрбыластарына ұқсай да, ұнай да бермейтін Бекеннің өзінше жеке бір әлем екеніне бүгін жетпеген көзіміз ертен жетері анық әйтеуір. Енді ол кісі де бақилық. Бір жерлерде жүйеленіп сақталды ма, жоқ па, оған

көзім жете бермейді, ал сақтала қалса, өмірдің өзіндей адал, өмірдің өзіндей әділ жаңағыдай жыр жолдары талай ұрпақты талай сырға қандырар еді әлі де.

*Ел меріс ағасты деп ағаса алмай,
Ел меріс жарасты деп жараса алмай,
«Бақ үшін» таққа биік таласа алмай,
Өмірден қарапайым өткен ағам —
Бір шыққан биігінен аласармай!*

Иә, асуы биік асқарға қияндап ұшып қыран да, жорғалап жүріп жылан да шығатыны — әлімсақтан бері келе жатқан ақиқат. Ал сол шыққан биігінен фәни тірлікте сусып-сырғанап түсіп кетпей, абыроймен тұрып қалу да әр-әркімнің маңдайына сия беретін бақыт емес. Ал Бәкен болса, бірден шығандап шыққан шыңының үстіне шабыт шұғыласын құйып, фәни — жалғаннан бақи — мәңгілікке аласармай ауысқан біртуар асқақ тұлғалардан.

*«Халық кеңесі»,
13 қаңтар, 1994*

Ел деп соғар елгезек жүрек

Сәкен Жүнісов жайлы сыр

Көкіректі тербеген қиял Алматыда байыз таптырмай, күзге салым тағы да елге — көгілдір Көкше қиырларына тартқан. Көңілді көп мазалаған Ақан тойы да өтті, құдайға шүкір, абыройсыз өткен жоқ. Ел мерейі, ер намысы ғой әйтеуір. Өзі басқарып, мықты бір тұтқаны ұстап отырмаса да, сері бабаның тойына қарата түйгені болса, жұрттың бәрі дерлік өзін іздеп таба қоятындарына қайран. Жоғары жаққа қолдары жете бермей ме, өлде басқадай да себеп-салдарлары бар ма, ол жағын ойлай бермепті.

Бәлкім, олары да орынды шығар, әріден келе жатқан, тіпті бекіп-қалыптасқан үрдіс десе де сиымды емес пе?! Абай аты аталса, ең алдымен ұлы Мұхтарды таппаймыз ба? Егер Мұхан жүйелеп, сомдап соғып кетпесе, дүние даналарының шоғырлар тобына енген ақынның алып тұлғасын дәл бүтінгі биіктен көре алар ма едік, жоқ па? Осыны ойлап, іштей тәубесіне келген.

Өзіл-шыны аралас Қабдеш Жұмаділов айта беретіндей, «жазушы ролінде ойнап», түнде ұзағырақ отырып қалған. Енді ертемен тұрып кете алмай, әлі де ұйқылы-ояу күй кешуде еді. Безілдеп, безек қаққан телефонды көтермей ұзақ отырды. Қайта-қайта шырылдап жан қоймаған соң құлықсыз көтеріп, құлағына апарған. Дауысы қарлығынқы, ықылассыз күйін танытардай.

— Өй, сен Төлегенбісің? Не болды алакөбеннен?! — Үні де жайдағыдан қатқылдау шыққан секілді.

— Алакөбеніңіз не? Түс болып қалды емес пе, Сәкен аға. Қуанышты хабар айтқалы тұрсам, — деп, өкпелегендей үнсіз қалды. Бұртиып тұрғанын көрмесе де, көңілімен сезгендей. Қабырғадағы сағатқа қараса, қос тілі де он екіден енді аунап барады. Шынында да түс болып қалған ба?! —

— Жарайды, жарайды, айт енді. Келін ұл тапты ма?

— Ол да болар бұйырса. Қазіргі қуанышым сізге байланысты.

— Айтсаңшы енді сағыздай созбай.

— Айтсам, Жазушылар одағы депутаттыққа кандидаттар ұсыныпты. Ішінде сіз барсыз.

— Рақмет, айналайын, — деді көп созбай. — «Бұрын да талай көрген хұқық қой-ды» тілінің ұшына келіп тұрса да, ұстап қалды. Өз басында сирек кездесетін сабырлылық. Онсыз да елпідеп тұрған тілеулес іні көңілін қалдырмайын дегені. Сөйтіп, Алматыдағы дүрбелестің хабарын елде бейжай жүріп едәуір кейін, көп жұрттан кештеу естіді. Осындағы «Көкшетау» газеті редакторының орынбасары, жақсы ақын, көңілді інілерінің бірі Төлеген Қажыбаевтың асыға жеткізген хабарының өзінен қаншалық әсерленгенін де шамалай алмағандай. «Адамның бейжай кездері-ай» дейтініміз осы екен де.

Естіді, бірақ елпідей қойған жоқ. Бұрын да осындай доданың талайына түсіп, қым-қиғаш тартыстардан тауы шағылып, көңілі қалғандікі ме, әлде пайғамбар жасы дейтін шенбердің шетіне ілініп, салиқалылық дейтін салмақ артатын алпыстың әсері ме, соншалық алып-ұшпай, самарқау-салқын қабылдады бәрін. «Әлгіден» қайдан білдің деп те сұрамапты-ау. Енді өзіне өзі қайран: «Жай бір алып-қашты сөз болмаса. Тұзым жеңіл ме, бір қызығы, осы маған сөз үйір. Ол да құдайдың бергені шығар...»

Төрт жыл бұрын күні кеше тарап кеткен Жоғарғы Кеңестің депутаттығына да ұсынылған. Жиырмадан астам әріптестерінің ішінен іріктеліп, мәреге де жеткен. Ақтық іріктеуге іліккен үшін бір. Тәртіп бойынша үміткердің қай-қайсы да өз сайлаушыларымен (бәрі де күліп-ойнап күнде бірге жүрген өзінің қаламдас серіктері ғой) кеңесіп, сайлау алдындағы ойларына ортақтастыруға, пікір бөлісуге, қысқасы, үгіт-насихат науқанын жүргізуге ерікті.

Сол жолы мен жазушылар одағындағы сайлау комиссиясының жауапты хатшысы ретінде қажетті құжаттар әзірлеу, өмір-баяндық плакаттар шығару секілді шаруалармен жүрдім. Сәкеннің бәсекелестерімен күнде кезігіп сөйлесем. Бірақ Сәкен жоқ. «Қарағанды — Қарқаралы жақта жүр», — дейді кімнен сұрасам да. Әрине, әркімнің деуінде әр қилы мән бардай. Шында да нақ сол күндері Қаз дауысты Қазыбек атасының аруағын тербеп, тойын өткізісіп жүріпті ғой. Содан ертең пленум, жазушылар одағына берілген бір орынға депутат өткіземіз деген күні бір-ақ жетіпті. Шарға түсем-ау, депутат болам-ау деген ойында жоқ адамдай. Ел дүрлігіп, әбігерге түсіп жүргенімен ісі болсайшы бір.

— Ой, Сәкен аға-ау, бұл жүрісіңізге жол болсын, той тойлап жүретін кезді тапқан екенсіз, — демеймін бе кейістік білдіріп. Ол жылдары жазушы біткен шығармашылық үйінде жататын. Кеш-тетіп келіп тұр.

— Е, не болыпты сонша. Мен сайлаймын ба, мені сайламай ма? Жаңа Зекеңмен, Түрсекеңмен жолықтым. Дауыс береміз десіп отыр ғой, маған бермегенде, кімге береді? (Қабдолов пен Кәкішев ағаларын айтып отырғаны). Айтшы, көне, сен дауысыңды кімге бересің? — деп өзімді тықсырып барады.

— Айналайын ағатай-ау, менің бір дауысым кімге тұлға болады дейсіз. Оның үстіне, өзіммен бірге оқып, бірге өскен Қалдарбек бар, тікелей бастығым Қалаубек бар. Ойлану керек шығар... Мен де ойымның ұштығын онайлықпен ұстатпауға тырысып, жалтарып бағам.

— Әй, сен менің інім екенің рас па?

— Рас. Бірақ Қалаубек пен Қалдарбектің де кей іні-ағалары сіз жаққа шығуы мүмкін ғой... — Үндемей қалды. Осының сөзінде де жан бар-ау деді ме екен? Әлде өзіне өзі сенімді ме? Кезінде шарға түскен Шоқан, Абайлардың өкінішін неге ескермейді екен деп те ойлаймын іштей. Аңдамай айтып қалсам, ренжітіп алатын сияқтымын.

«Батыр — аңғал» деп айтатын аталарымыз қандай көреген болған. Гәп сол жолы бәйгеден бағы озбағандығында емес, өтпей қалғанның өзінде де еңсесі түспей, сағы сынбай, қызғаныш білдірмей,

Қалдарбекті жұрттан бұрын құттықтағаны сүйсіндірген мені. Кесек мінез деп осындайды айтатын шығар.

— Бап шаппайды, бақ шабады. Несі бар, Қалдарбектің бабы да, бағы да бабында. Жоғары жақтан біздің жоғымызды жоқтап, мұңымызды мұңдап жүрсе, одан артықтың керегі не. Қайта оны қай істе де қолдап, қорғап, қиялына қанат бітіре білуіміз керек.

Талантына тәнті оқушыларының бірі ретінде ғана емес, бір ұйымның ішінде ыстық-суығына араласып, кейде керісіп, бірақ көбіне келісіп күн кешіп келе жатқанымызға да он жылдан асыпты. Сондықтан жазушы Сәкенді ғана емес, азамат Сәкенді, Сәкен Жүнісовты, бір адамдай-ақ біліп кеткен сияқтымын. «Апырай, осы бір тұста от көсеп, артынан опық жеп қалмас па екем», — деп ойланып-толғанып жатпай, ақберен қылыштай жарқ етер тұстары көп. Оны да әркім әр қалай қабылдап жүргенмен, баспақшыл бақай есеп жанына жат.

Әлжекең айтқандай: «Тасқа шапсаң, кетілмей, қайта жетіле түсетін шын алмастай. Оның үстіне, өткір ойды жасырынып-жасқанбай, жағынып-жалбақтамай жеткізер жүрегінің түгі, тілінің уыты бар Сәкендер керек осы кезде. Әрине, қаншама жыл қасында жүрген қаламдас бауырлары топқа тектен-тек қоспағанын, айналайын, ауылдастары да ұғар, қолдар...»

Иә, әдебиетіміздің көзі тірі абыздарының бірі, кешегі ұлы Мұхан, Сәбен, Ғабендердің қасында көп жүріп тәлімін алған, ұлағаттарынан үйренген Халық жазушысы Әлжаппар Әбішев айтса, біз оны қашанда өз ойымыздай қабылдауға әзірміз. Иір бұтағы қарсы біткен қайсар емендей қарт қаламгер қай кезде де басқаның атына, атағына жығылмай, ойын бүкпесіз сарқып айтып дағдыланған. Дуалы ауыздан шыққан шынайы сырға көңіл шіркіннің дауалай беретіні де сол.

«Биыл алпысқа келемін ғой», — дегенін өз аузынан естігенде, тосын құбылыстай тосырқап қалдым. Біле тұра, «шын ба?» деппін. Сері Ақанды жазғандығынан ба екен, көп мінезінде серіліктің нышандары көзге ұрып тұратын ағаны алпыстың ауылына барып қонады-ау дегенге сене тұрып сезіміңді үйрету керектей.

— Алпыс, алпыс деп жүріп астанадан алыстап бара жатқан жоқсыз ба? Соңғы жылдары Алматыдан гөрі ауылда жүргеніңіз көптей. Оның үстіне, Бурабайдан сізге арнайы үй салдырып жатыр деген де сыбыс тарап жүр. Әлде орыстарда көп айтылатын «Все писатели в столице, один Шолохов в станице» дегендей, Бурабайды бауырға басып жатпақсыз ба? Ойыңызды өз аузыңыздан естісек...

«Осы шын сұрап тұр ма?» дегендей жүзіме қадала қарап қалыпты. Менін де бойымды бір түрлі ынғайсыздық билегендей. Сәттік үнсіздіктен кейін:

— Несі бар, шөккен бурадай Бурабайда жатып алсам, жараспай ма маған? Хан бабамыз ордасын тіккен қасиетті жұрт. Облыстың маған арнап үй салдырып жатқаны да — сыбыс емес, шындық. Жазушыларға осындай жағдай тудырылса деген ізгі ниетті Елбасымыз Нүрекеннің өзі білдірген жоқ па кезінде. Жалғыз маған емес, дәл осындай игілік әр жерден-ақ қылаң беруде. Ел талантын, өнерпазын еркелетіп жатса, ол деген бәріміздің басымызға қонған бақыт емес пе?! Өкініші — осы әңгіме басталған төрт жылдан бері Көкше өңірінде төрт басшы өзгеріпті. Қай-қайсысы да «мыналарың оғаш!» деп беттен қаққан жоқ. Енді облыс әкімі болып Еңбекшілдер ауданын құрылысқа қарық қылған Қызыр Ыбырайұлы Жұмабаев ініміз басталған істің табанын жерге тигізеді ғой деген үміттемін. «Бітер істің басына, жақсы келер қасына» демей ме.

— Лайым ойлағаныңыздай болсын. Ұмытпасам, кезінде марқұм Мусин Жанайдардың: «Ауданға қызыр келді, елге қызыр қонды» дейтін азаматы ғой.

— Дәл өзі. Құдай салған шығар оның да ауызына. Бастауы жаман емес, ел риза. Жаны күйетін осы өлкенің өз перзенті ғой. Айтқан соң, ойымды жеріне жеткізе айтайын. Тірлігімде тұрармын, ол деген мақсат қой. Хан атамыз туралы кітап жазсам ба деген арманым бар. Аруақты жер, киелі мекен емес пе. Әрі үйімнің салынып жатқан жері Абылай алаңына жақын. Бір жағы, жақсы ырым етем. Ұлы баба аруағы желеп-жебеп, қолтығымнан демеп, рух беретіндей де сезінем. Өлмес пенде жоқ. Темір

өзек жан емеспіз ғой. Ерте ме, кеш пе, фәни жалғаннан бақи ғұмырға біз де көшетін шығармыз. Сонда аты менікі, заты бүкіл қазақ әдебиеті мен өнеріне дем берер мұражай қалса, мен ұтам ба, ел ұта ма?

— Дұрыс екен. Енді бүгінгі науқан-тірлік қой, депутаттыққа кандидат болып тіркеліп, бөйгеге бас тигуіңіздің жайынан сыр тартсақ деп едік...

— Жазушылардың қасиетті қара шаңырағында бірге қызмет істеп, сен — іні, мен аға болып жүргелі бір-бірімізді бір кісідей-ақ біліп-таныған секілдіміз ғой.

— Сөз бар ма оған.

— Ендеше, кейде тікелей өз басыңа пайдасынан зияны көбірек тиетін істерге де аз араласпадық емес пе? Кешегі ақталған арыстарымыз, тағдыры тығырыққа тірелген тіліміздің талас-тартыстары. Солардың бәрінде желіміздің үнемі оңынан шығып тұрмағаны өзіңе де мәлім. Енді елге келсек, азып-тозғандай аз ғана жұрттың тұрмыс-тіршілігі, күн санап көмескі тартып бара жатқан ел дәстүрі, ата салты жүректі қан жылатпады ма? Қызылжар, Көкшетаудың беле-жаратыны жоқ, Ақан айтқандай «Атығай, Қарауылға олжа салған» дейтіндей түбі бір емес пе? Ал, ахуал әзір екеуінде де ауыр. Алда-жалда «те қалсақ, әй, қайдам-ау, үмітімнен күдігім басым, «сойыл соғудан» құдай шет қылсын, сөзін сөйлеп, жоғын жоқтап, ойын жеткізе алар ма едім деген емесін дәме.

— Ал, сізбен бірге шарға түсіп, бағын сынағалы жатқандар кімдер, мүмкіндіктері қандай деп ойлайсыз? Қауіп көп пе дегенім ғой?

— Қалай десем екен? Кім-кімнің де көңілінде үміт ұшқыны бар емес пе. Ол шіркін кімнің жанына жел беріп, кімді желіктірмейді. Былай қарасам, бәрінің де орыны, салмағы бардай. Бір орыс, бес қазақпыз. Мандат — жалғыз.

— Көп екен. Бәрі де ел деп еңіреп-ақ жүретін азаматтар ғой. Дегенмен де жол-жөн сіздікі деп ізет білдірген, інілік көрсеткен ешкім болмады ма?

— Ондайлар да болды. Екі ініміз келіп кешірім сұрап, бас тартты. Алда да сайлаулар бар ғой, тірлік болып, бағымыз жанып жатса, сонда сынап көрерміз десті. Рақмет оларына. Ағаның алдын кеспеу әріден келе жатқан халықтың кеменгерлік үлгілерінің бірі ғой. Қалғанымыздың өзі жоғарыдағыдай. Әзір олардан ишара танытып тұрғаны жоқ. Алда әлі де күндер бар ғой, ештен кеш жақсы демейтін бе едік.

Иә, бөйгенің аты — бөйге. Қиын түйін екенін іштей сезем. Жабымен жүйрікті де қатар жіберіп, қызығына қарап тұру — қаймана заманнан қанымызға сіңген қасиет емес пе. Көңіл шіркін қаншама көкке шырқады дегенмен, өмірде өз орынын, өз биігін пайымдай алу да үлкен даналықтың нышаны болса керек. Асылы:

*Үлкенді — кіші,
Кішіні — үлкен ұға алмай,
Шығандап кеттік,
Кешірер ме екен мұны, алла-ай?
Тағыдан ағам жасаған тәңірім түңіліп,
Шығалып тауы,
Мұқалып сағы сынарғай, —*

дегенде, елегізген көңілім осындайларға елеңдей берді ме екен?

Ойланып қалдым. Осыдан бірнеше жыл бұрын Солтүстік Қазақстан облысының әкімдігіне Елбасының өмірімен Владимир Карлович Гартман деген азамат тағайындалды да, облыстың сессиясында Кеңес төрағалығына үш қазақ жігіті шарға қатар түсті. Арасында аудан басқарып жүргені де, облыстың екінші басшылығындағысы да бар, әйтеуір қай қияға, қай қиынға салсаң да қайыспай

шығар кіл жайсаңдар. Сонда өкпе тұстан көлденең келіп қосылған бір «көк атты» милиционер казак-орыстың маңдайы жарқырап дара шыққаны бар. Сан соғып қалды бәрі, бірақ амал не. «Құдайым бөденеге бақ берген соң, самұрық қызмет қылар саясында» дегендей, күні кеше кеңес тарағанға дейін сол шіркінің шырқап-ақ тұрды-ау.

Иә, бұл да гибрат алардай бір мысал. Оны азсынғандай, кезінде әкесі бір ауданды он бес-жиырма жыл басқарып дүркіреген, қазақ ішінде туып, қазақ ішінде ер жеткен Супрюнк енді «қазақтардан қорлық көріп», Ресейге қарай шағынып, еңірегінде етегі толуда. Бір ғаламаты, бізде жоқ «бауырмалдық» оларда қандай мол десенші, дереу «азап шеккен» жетімегіне азаматтықпен қоса Дума депутаттығының куәлігін қоса тапсырып, енді Мәскеу мінбелерінен зарлатты да қойды. Күні ертең ағаларының алдын ораған інілеріміз дәл сол жолғыдай опық жеп, өкініп қалмас па екен деп те ойлаймын. Оны да уақыт ұғындырар. Мұзафар ағамыз айтатындай, «Ағадан ұтылғанның айыбы жоқты», «Ағаға жол ұсынған — абырой» деп те ауылдағы ағайынға ой салар едік.

Әлі есімде. Кеңес өкіметінің ыдырай қоймаған кезі. Сексен тоғыздың қантар айында Мәскеуде Кеңес жазушыларының кезекті пленумында сөйлеген Сәкеннің сөзі «Литературная газетада» басылып шықты. Үлкен мінбе түгіл, өзіміздің ішімізде көкейдегі көп ойды, әсіресе жоғары жақтың құлағына түрпідей тиетін «қазақ жерінің қамы» дегенге жүрек дауалай бермейтін тұста оның Ақан ауылы — Кенащы мұнын мөлдіретіп жеткізуі талаймызды қайран қалдырған. Құс екеш құстың өзі айналып өтетін ұлы Саумалкөл мен Қоскөл тағдыры қай қабырғаны қайыстырмас. Ал, орталықтан келгендердің қалың ел тұрмақ, осы өлкені басқарып отыр дегендердің өзіне де адам-ау деп ақыл салмайтынын сонда Сәкен ғана айта алған. Ойынды өрелеп, тілінді тұсап қойған уақыттың зілі сондай.

Бүгінде депутат боласың деген жалпы дақыртқа бой алдырып, оның ар жағындағы зіл салмағы мен жойқын жауапкершілігін есептеп, еске алып жүргендер шамалы ма деп ойлаймын. Өкпесін қолына алып екінің бірі жүгіріп жүр. Баяғы көңіл, баяғы көкірек. Ертең өте қалғанда өзіне сенім жүктеген көген көздерге қандай қайырымы болады, онымен де ісі жоқ. Ең болмаса, мансаптың да, депутаттықтың да қызығын көрудей-ақ көрген, қиынына қабырғасы қайысып, сан мәрте жүрегін жаралаған азаматтығы мен қаламгерлігінің қайсысын алсаң да азаматтың азаматы-ақ көтерердей ағамыз Балгабек Қыдырбеқұлының «Менің дауысқа түскім келмейді» деген жан айқайын бір оқып көрсеші мына жұрт. Алты тармақтан тұратын дәйек-дәлелдері қандай қонымды көңілге. Енді депутаттықтың бұрынғыдай аз күн отырып, пікір білдіріп кететін құрметті ғана қызмет болмайтындығын ескерте келіп: «Кандидаттар арасында әйтеуір Алматыға жетіп, үй алып, жайласып қалайық деп өзін өзі ұсынған адамдар да көп. Тіпті бір округтегі бір орынға оннан аса адам дауысқа түсетін болғанын солай түсінбегенде, қалай түсінесің? Олардың бірсыпырасы аузынан сөзі түсіп, қойнынан бөзі түсіп тұрған, үш жыл Жоғарғы Кеңесте отырғанда үш ауыз билік айтпағандар. Олармен мәселені қалай тереңнен толғап шешерсің?» — деп, күдік-күйінішін жасырмай жайып салған.

Бөкеннің сөзі. Ал, шынтуайтына келгенде, қара басының ғана қамы емес, еңіреген елдің ертеңін ойлаумен таңын атырып, күнін батыратын арлы азаматтың жүрекжарды ақиқатындай, арызындай ғой. Айтып өткен ақында арман бар ма дейтініміз де осы шығар. Сол үшін де үш-төрт айда бір келіп, ақ шаңқан залдың «сөнін келтіріп» жүретін бұрынғы сөнді депутаттар мен кәсіби парламенттің арасындағы көк пен жердей айырмашылықты сезіне алу да ақылдылық болар. Сол үшін де «жаудың бетіне» демей-ақ қояйық, бірақ желдің өтіне қасарып тұра алатын қайсар жандар керек екенін өмірдің өзі күнде ұғындырумен келеді-ау. Демек, жазушының жайсаң жаны мен қайсар сөзінің қажет тұсы да осы.

Бізде адам айтса сенбестей оспадарлық жетіп артылады. Кезінде «Қазақстан — ядро қалдықтарын төгетін кокыстың қоймасы емес» деуге батырлығы да, батылдығы да жеткен Олжастың өзін әлдекімдерге жығып бере жаздағанымыз есіме түскенде, мына жарық жалғаннан баз кешіп, қолымды төбеме қойып безіп кеткім келеді. Мен білетін Сәкеннің де ұрт кететін қайсыбір мінездері соны ұқтырардай. Сонау

Кеңес жазушыларының пленумында айтқан ойлары заман өзгермегенде алдынан талай тосып алатын-ақ еді.

Мансап — мүрат емес. Дей тұрғанмен, жүйріктің жүйріктігіне қарай бабы болса, бағы да ашыла түспей ме. Жасы отыздан жаңа асқан тұсында «Қазақ әдебиеті» газетінің редакторлығы қызметін атқарып жүрді. «Тездетіп партияға өт, төрт-бес айдан соң бекіттіріп жібереміз», — деген жанашыр ағалары да табылған. Құламады көңілі. «Ақан серіні» жазып жүрмін, бітіруім керекті» сылтау қылып, елге тартып тұрғаны талайларды таңырқатқан. Бәлкім, сенбегендер де болған шығар. Енді ойласа, бәрі өтпелі екен ғой. Әлде тағдыр шіркіннің ырық бере бермейтін айрықша бір құдіреті бар ма? Қалай десе де, өз тағдыры — өз байлығы. Пендешілік жеңген қайсыбір тұстарда ойлайтыны да бар шығар, құдайшылығын айтса, жазушы Сәкен, азамат Сәкен, сері Сәкен, әнші Сәкен деп еркінсітіп, еркелетіп, төбесіне көтеретін елі-жұртының мейір-мерейі бәрінен де қымбат. Қолдан құдай жасап жатқандары емес, шын ықыластары, адал көңілдері.

*Бір өзің сегіз сері, сегіз батыр,
Мергенсің атқан оғы кетпес қапыл.
Туған жер — Сарыарқаны сағынғанда,
Мен сені бір иіскесем жетіп жатыр, —*

дейтін Ғафу ағасының өлені қатар жүрген басқа да көп аға-інілерінің көңілдерін білдіріп тұрғандай. Оразбаев Иранбек, Тұр-ғынбеков Серік, Нетәлиев Мақсұт секілді көңілдес, өкшелес қаламдастарының айтатындары да осы орамдас ойлар. Бір қараса, бергені де, құдайға шүкір, аз еместей. «Жапандағы жалғыз үйден» бері тартып, «Ақан сері», «Аман-ай мен Заман-ай» секілденген сылқым-сері дүниелері ел қолында. Талай жүректі лүпідетіп, талай сезімді тербеуде. Сан бәйгеде топ бастап, дара келген сахналық қойылымдары да жеке-дара бір биік. Бәрі-бәрінде ел тағдыры, жер тағдыры. Мұхтар сықылды мұхит дарынның соңғы аспиранты болып, көп тәлім алған, бұл күндері өзі де Мұхат жеткен даналық жасқа таяп қалғанын сезіп, жүк ауырының әлі де алда екендігіне мойын ұсына түсетіндей. Арман шіркін таусылған ба тірлікте.

Сәкен үнсіз қалған сәттерде жүзіне көз қиығымды салып едім, уақыт шіркін де белгі бере бастапты. Әлде бүгінгі көңіл күптілігінің ізі де бар ма екен? Ден қойып қараған жанға, алдағысын тәңірдің өзі білер, тындырғаны да шалқар теңіздей, айдыны алыстан қол бұлғап тұрады-ақ. Сондықтан да, сыншы-зерттеушілері, қара сөзден қамал тұрғызған үлкенді-кішілі қаламдастары бар, ілгерілі-кейінді олар да ілтифатқа ілінбей қалмас деп, сөз зергерінің жасау-жиһазындағы көз тартар көрікті жайлауына әдейі аяқ баспадым. Қозғап-қобыратпай, тың қалпында қалдыруды жөн көрдім. Бүгінгі менің айтарым — Сәкеннің азаматтық, адамдық тұлға-тұрпаты ғана болсын деп түйдім. Енді кешікпей «Аман-ай мен Заман-айы» да екі серия болып, экрандық бейнеге жазылса, арманның тағы бір баспалдағындай көрінер.

Тәуба. Бәріне де тәуба! Дей тұрғанмен, алабұртқан көңіл алдан да әлденелерді іздейтін секілді. Өз бағы өзіне жетіп жатса да, халқым деп соққан елгезек жүректің лүпілі ерекше. «Ел сөзін депутат болмай-ақ айтып келем ғой, құдай қолдап, жолым онғарыла қалса, биік мінбелерден айтар ойларым да биігірек естілер ме еді» деген көбелек көңіл алып-ұша береді. Иншалла, соны елі де өзіндей ойлап жатса, нұр үстіне нұр жаумай ма. Өйткені қарақан бастың қамынан гөрі елінің мұны мен зарын тербеген жүрек жұртым деп соғудан жаңылар ма есте. Жаңыла қоймас!

Ән самалы

(Өсет Бейсеуов)

...Кеш бойына көңілін күпті еткен әдемі әуеннің бір нотасын тапса, екіншісін дөп баса алмай, күйсандықтың қақпағын түсіре салып балконға шыққан. Тыста сондай тымық екен. Ашық аспаннан жамыраған сансыз жұлдызға қарап, бірауық қиялмен көк күмбезін шарлап кетті. Бұлдырап көрінген Алатаудың нақ төбесінен Жетіқарақшыны тапты. Енді бір сәтте сәл жоғарырақ жамырай жанған жарық жұлдыздарға назар тоқтатты. Бала күнінде көп тыңдайтын ертегілерін есіне алған ол «әр адамның өз жұлдызы болады» дейтін сөзге иманындай сенетін. Сонда «сонау шоғыр жұлдыздардың ішіндегі ең биігі, ең жарығы менікі болар ма еді», — деп қиялдаушы еді. Қазір де сол шоғырдан «өз жұлдызын» жазбай тауып алғанына қуанып тұрғандай.

Өсетті осынау тәтті қиял-арманның құшағынан көше бойлай тауды бетке алып жоғары өрлеген көңілді топтың дабырлаған дауысы бөліп алған. Өздері ой-пікір таласының қызығына әбден-ақ берілген.

— Өн мен күй — көңілдің базары ғана емес, ажары да. «Бас кеспек болса да, тіл кеспек жоқтығын» білген бабаларымыз өнер қадірін өлердей жоғары ұстаған ғой. Қаһарлы ханға қаралы хабарды да күймен ұқтырған құдірет-күшті кім көтермес төбеге.

— Қазір сондай өн мен күй бар ма?..

Салмақты сауал, жауабы қандай болар екен деп елегізе қалған Өсет жаңағы дауыстың: «Бар!» — деген сенімді үнін анық естіді.

— Әр дәуірдің өз жыры, өз сыры бар. Нұрғиса, Шәмші, Мыңжасар, Өсет... әндерін айт. Жан жүректің нала-мұңы да, көңіл көктемінің майда лебі де... бәрі-бәрі бар ғой.

Әрі қарай ести алмады. Әйтеуір әр қайсысы өз ойын дәлелдеп бара жатқандай. Алатау жақтан жеткен ақ самал секілді әлгі бір сәт қолтығынан демей түскендей.

Дабырлаған дауыстар алыстай берді. Енді олардың сөзін ажыратудан қалған Өсет ән туралы, сылқым сырлы, алуан әуенді әсем саз туралы ойлап кетті. Күтпеген жерден кездейсоқ естіген әңгіме әсерінен арыла алмаған қалпы қайтадан күйсандық пернелерінен жанына тағат таптырмай мазалай берген жаңа бір ырғақты аулап кетті. Шабыт буып, құрсанып-құрыстанған қалпынан ләззәтті жан рақатын табардай. Тершіген маңдайын сипай салып, «айтылмай келген сыр мен тартылмай жүрген күйге» ерік берді...

Қанша отырғанынан да, түннің қай сағаты соққанынан да хабары жоқ. Алабұртқан сезім тізгінін тежер күші тағы жоқ. Сайын даланың сағымындай бірде алыстап, бірде жақындап алдарқатқандай көңілін күпті қылған сол бір сырлы саз, сиқырлы әуен енді үсті-үстіне құйылып, шет-шегі көрінбейтін арман сыңды алысқа қарай жетелейді. Діріл қаққан әуеннің соңғы бір аккордын күйсандық пернелерінде құйқылжыта басты да, әбден зердесіне ұялаған жаңа ырғақты жайлап нотаға түсіре бастады. Кей жерін көшіру үстінде қайта сызып, қайта жаңалап жазумен болды. Өзінен өзгенің бәріне бейтаныс күй, беймәлім сезім.

Талант табиғаты қызық қой. Енді ол сиясы кеуіп үлгірмеген жаңа әнді бастан-аяқ қайтадан орындап шықты да, майдақоңыр даусымен күйсандыққа қосылып өзі айта бастады. Осынау сәтте дүниенің бар қызығын, барша қам-қарекетін түгелдей тәрік қылып, әннен басқа болмысты ұмытқан жайы бар. Көрші бөлмедегі жұбайының оянып келіп, ту сыртынан үнсіз тыңдап тұрғанын да сезген жоқ-ты.

Сырт көзге оғаштау секілденер кей көріністің талант табиғатына жарасап тұратыны осы-ау, сірә. Нақ қазіргі қалпында Әсет үшін мынау аспан, мынау жер, мына жайсаң дүние, мына тұрған құтты ғалам үйі де тек әнмен аттасып кеткендей еді.

— Іздегеніңді тауыпсың ғой, — дегенде ғана селт етіп оқыс бұрылған ол Зәмзураның күлімдеген көздеріне қарап, үнсіз отырып қалды. Тіл емес, сезім сөйлеген шабытты шақтарын қимағандай бейжай күйде.

— Не, ұйқыңды бұзып алдым ба? Ертемен жұмысқа барасың ғой, қашан тұрып кеттің?

— Жоқ, мен ұйқтаған жоқпын, манадан тыңдап тұрдым. Тек көңіліңді бұзбайын деп...

— Жақсы, онда сен демал, таң да таяп қалған шығар. Мен мына дүниені қайта көшіріп шығайын. Темірді қызу үстінде деп...

— Оқасы жоқ, Оспанхан қайынағам «Ақынның әйелі неге арық-болады?» деп әңгіме жазғанда, сол қағиданың бізге де қатысты боларына мойын ұсынамын. — Зәмзура сөз аяғын әзілге жыға салды. Жарасып тұр. — Жаңа әнің маған ұнап тұр. Жүректен шықса ғана жүрекке жетеді» деп бекер айтпаған ғой, асылы...

— Сыншының үлкені қашан да үйіннен шығады. Саған жақса, жаман болмас, иншалла, — деп орынынан ширақ көтерілді.

Адам өмірі деген де жұмбақ әлем ғой. Кейде арманмен астасар алғы күндеріңді аңғара алмасаң да, көкірегіңнің сыр сандығында жүрген бар асылыңды көп алдына жайып салар сәттер ұшырасады. Алғаш Қарғалыда, кейіннен астанадағы он екінші қазақ орта мектебінде де әншілікті мақсат тұтқан берік байлам бар-ды Әсетте. Ер азаматтармен бірге ел қорғауға, алмағайып сапарға аттанып бара жатып, жалғыз тұяқтың есімін өзгертіп, Әсет болсыншы деп кеткен сері сезімді әке артына үлкен үміт ұшқынын қалдырған екен де. Иә, басқа емес, Әсет болсын, менің арманымды әнмен астастырсын дегені шығар.

— Өзі де жігіттің гүлі еді, оралмады ғой. Талай боздақты қыршынын қиған соғыс-тажал оны да жұтты...

Көз көрген, әкесімен қатар өскен қариялардан талай естіген осынау сөздер Әсет жанын сезімнің сегіз өрім қамшысымен осып-осып өткендей болады кейде. Әке жүзін көз алдына еркін елестете алмай қиналатын кездері де көп. Тым жас қалғаны жанына өксікті өкініш ұялатып, зұлатат соғысқа қарғыс айтады. «Соғыстың соңғы әні» балладасының алтын арқауы да, міне, осында жатыр. Сол сәттерде «Әкең өлсе де, әкенді көрген өлмесін» дейтін халықтың дана қағидасы ойына оралып, бұған да шүкіршілік қылады.

Сөзге сараң, сезімге бай Әсетпен оңашада ой тоғыстырсаң, тағдыр толқынына қарсы жүзген қайсар жанның қажыр-қайратын танысың. Айтары аз болса да, атқарары көп, арманы шексіз. «Ең жақсысы — жазылмаған жырларым» деп бір ақынның айтқаны мұның да мақсат-мұраты іспеттес.

— Әртүрлі кездесулерде, дос-жарандардың ортасында ән шығаруға қалай «тәуекел» еткенімді білгісі келетіндер жеткілікті-ақ. Соның бәрі де ән сүйген қауымның ыстық ықыласы ғой деп бағалаймын. — Ол сәл езу тартты да, сөзін әрі қарай сабақтап кетті. — Он екінші мектептің тоғызыншы сыныбында оқып жүрген кезім еді. Хорға қосылып та, сахнаға жеке шығып та ән салатынымын. Бірақ өз жанымнан ән шығару деген тіптен де қаперімде жоқ. Өмірде ойламаған дүние көп бола бере ме деймін, бірде өзіммен жұп жазбай бір жүретін досым, марқұм боп кетті, Мұқатай Жылқайдаров «Алмалы Алматым» деген өлең жазды да, маған оқытты. Ал менің көмейіме бір ән-әуен оралғандай. Екеуіміз қосылып, ермектесіп айтып көрдік. Ұяла-ұяла өзіміздің ұстазымыз, қазір ол кісі де бақилық, композитор Ибрагим Нүсіпбеков ағайға айтып көрдік...

Шіркіп, ұстаз сезімі қандай сергек еді. Бәлкім, аялап алғаш ұшырған қарлығашын ол мәпелемегенде, осынау тұңғықтай тылсымға Әсет тәуекел деп бел шешпеген де болар ма еді, кім білсін. Әйтеуір

оның: «Сен әнші емес, композитор боласың, «жүрегімнің түбіне терең бойла» деген Абай сөзін жадында тұт», — деп тәп-тіштей айтқаны алабұртқан албырт сезімді арнасына түсіріп, баянды бағыт сілтегені есінде. Бұл күнде елге танылып, танылып қана емес, сүйген ұлына айналып, бес жинақ, екі күйтабақ, бес жүзден аса ән шығарып үлгірген Әсет есімін қазақ жерінің қай қиырына барсаң да айрықша ықыласпен айтатындары да содан. Соның өзінде: «Ибрагим аға ананы айтып еді, мына бір тұста былай деген еді...» деп отыратын Әсеттің көп «едісінен» ағаға, ұстазға деген шын пейіл, адал жүрегінің алғыс сезімін сезгендей болам. «Өзі болып, төркінін танымай кететін» көп даңғойлардан Әсет өресінің әманда биік тұратынына қуанам.

Әсеттің айналасында достары көп. Солардың бірі — белгілі композитор Мыңжасар Маңғытаев. Екеуінің де елуінші жылдардың аяғында консерваторияға түсе алмай қалып, Хор копелласына әншілікке талаптанғандары бар. Сарапшылар тобынан Мыңжасардың өтіп, Әсеттің әншілікке қолы жетпей қалғаны да өзінше бір хикая. Жақын достарының арасында ән сала бастағанда Мыңжасардың: «Қойыңдар, Әсетті қинамаңдар, әншілігі жоқ қой...» деп күліп отыратыны да содан.

— Әсет, осы сенің әнге қоятын талабың қандай? — дедім бірде. Ол кезде досым туралы бірдеңе жазармын, қажеті бола қалар деген ойымда жоқ. Әйтеуір көкейде жүрген бір сауал-тұғын. Ол сәл ойланyp қалғандай үнсіз отырды да, басын кілт көтеріп алды:

— Қалай десем екен? Өнді сүйетін қалың қауым қандай талап қойса, мен де сондай. Өйткені әнді шығарушы бар да, оны қолтығынан демеп, қиян биікке көтеруші ел бар. Ал менің бар арманым — тыңдаушы көптің жүрегіне жол тауып, ойымды жеткізе алсам деген мазасыз мұрат қана. Әнге шыққанша мен ие де, шығып кеткен соң, ол — көптің мүлкі. Асылы, бұл барлық өнер адамына ортақ «дерт» болса керек.

Әдемі айтты. Шынында да бұл талант атаулының пешенесіне бұйырған ортақ тағдыр. Ал оны кім қалай өрнектейді — өз ісі. Әйтпесе:

*Серінің семсеріндей сертке таққан,
Өлеңнің өткірін бір алшы менен, —*

деп айтатын Қасымның қайсарлығын қай талант тілемейді дейсін.

«Ән! Ол туралы талай ғұламалар айтып жүр. Ол туралы талай әдемі ой, орамды пікір қозғалып жүр. Мен ешқайсысын да қайталап жатқым келмейді. Біз қаншама қырлап, сырлап орындадық десек те, әннің өз бойында от болмаса, нәзік сырлы сезім болмаса, ол өзгенің жанын жылытпақ та емес, тебіrentпек те емес. Сахнаға шыққан сайын байқайтыным да, менің атыма толассыз келіп жататын хаттар толқынынан да бір біліп-түйгенім — Әсет әндерінің тыңдаушыны бейжай күйде қалдырған күні жоқ. Маған ұнайтын Әсет әндерінің басты ерекшелігі — тақырып жағынан алуан-алуан болғанымен, әуендік құрылымы жағынан ұлттық өнер қайнарынан бастау алып, табиғи қалпын бұзбайтындығы. Менінше, Әсет табысы да осында. Өнде үш ана — ақын, композитор, әнші бар десек, солардың бірі — мені халықпен күнбе-күн жүздесіп жүргенде тума талантты ел өзіміздей, стене жақын қабылдайтындығы...» — Бұл әйгілі әнші, Қазақстан Мемлекеттік сыйлығының лауреаты Нұрғали Нүсіпжановтың дос туралы сыры. Ілгеріде айтқанымыздай, талант біткеннің пешенеме жазылса деп тілейтін ақ тілеуіндей естіледі осы сөз.

Мен Әсеттен ән-өлеңдеріне қай тұрғыдан келетінін сұрадым бірде. Ол тағы да ән жайлы айтқандарымен астасатындай ой қозғады. Кейде әннің, кейде сөздің бұрын келетінін айтты дүниеге. «Рас, мен көбіне-көп ақын жырының алдымен туып, сезімді тұтастай баурап алғанын, еріксіз күйсаңдық қақпағын ашуға мәжбүр етуін, сондай құдірет-күш болуын қалаймын. Ал әуені алдымен шығып, өлеңі соған орайлас келер сәттерден де қашып көрген емен. Ондайда маған алдымен қол

ұшын беретін — Мұзаған, Тұмаған, кезінде Қабекен мен Әнаған, сондай-ақ Қадыр мен Мұхтар бар. Иә, айтып отырғандары — Әлімбаев, Молдағалиев, Ыдырысов пен Дүйсенбиев, Мырзалиев пен Шаханов екенін мен де түсіндім.

Шынында да Әсет ән-өлеңдерге талғаммен қарап, әр кез жоғары талап қоятынын өзім де білетінмін. Екеуіміздің де бірлесіп жазған бір аздаған ән-өлеңдерін қашан өмірге жолдама алғанша, иі қанғанша әр қырынан «аунатып» баққанымыз бар-ды. Сонда Әсеттің әсіресе Мұзағанның сөздерін алға тартып, өнеге ретінде өлшем жасайтыны таптырмас тағылымдай көрінген. «Маралдым» дүниеге келгенде ағалы-інілідей қос таланттың «толғағы» әр адамның туған жерге деген ынтқы, ыстық жүрегінің лүпіліндей сезілетіні де ғажап ғанибет. Осының бәрі де талант талғамынан, ізденіс ізгіліктерінен туындайтын тамаша қасиеттер болса керек те!

Қазақ жерін кең байтақ деп жатамыз ғой. Сол кең байтақ әлемнің Әсет баспаған пұшпағы кемде-кем. Сапарлардан туындап жататын әсем саздары «құлақтан кіріп, бойды алып» жататыны да содан шығар. Асқар Алтай, Асқақ Алтайды аралаған бір сапарынан марқұм Зарықпай Ыбыраевпен қосылып жаңа бір ән тудырды. Сол әнді алғаш Әсеттің өз орындауында тыңдаған Шәмші ағасының «ТАМАША» деген бір-ақ ауыз сөзі әлі құлағымда.

Ақын Зарықпайдың:

*Аңсап келем, аңсап келем алыстан,
Қайдасыңдар, таныс мекен, таныс маң?
Өскеменім —
Өскен елім, бақытым,
Аспаныңнан ақ қанатты ән ұшқан, —*

деген шынайы жан толқынысын зерлі, кеңді Алтайдың сұлу сымбатымен ән арқылы астастырып жібергендей. Міне, осындай ортақ арнада тоғысқан сезім салтанаты ән мерейін де асқақтатып жіберген.

Сапар саздары демекші, Мұхтар Шаханов екеуінің Атырау алабында болып, қарт Каспийдің балықшыларымен бауыр басып, Маңғыстау мұнайшыларымен жүздесіп алған әсерлерін де жырдай ғып егіліп, төгіліп айтады. Гәп тіптен онда да емес. Онан да тулаған теңіз толқындарына қарап тұрып, зеңгір аспанды әнге, сәнге бөлеген, көз ұшында тыраулап ұшқан тырналар тізбегіне көз тікші бір сәт. Өзіңді өзің ұмыт та, ақын мен композитор қиялына ілесіп көр. Сүйгеніннен сағыныш сазын күт, құс қанатының сыбдырымен ілесіп жеткен ерке назын тыңда. Сонда сен де:

*А... а... а... а...
Каспидің толқыны
Көзімде толқыды,
Көңілге нұр болар
Сен жайлы айтпады-ау бір хабар,
Айтпады-ау бір хабар...
Жайықтан қайтқан тырналар, —*

деп қосылып кетер едін-ау! Тіпті сөзбе-сөз осылай шықпаса да, арман-қиялыңмен, көңіл-күйіңмен беріліп қайталарың хақ. Асылы, адам жанына нұрлы сәуледей боп құйылар кәусар сезімнен таусылмас ләззат аларын да ақиқат. Сол сезім сені қайда бастайды, қай асқарға жетелейді — бәрі-бәрі ән күдіретінің күшімен өлшенері де даусыз шындық. Терең тебіреністен туған таланттың әр туындысы қай тақырыпқа жазылса да, тек өзіне тән дара тұлғасын сақтап қалады.

«Әсет өз құрбы-құрдастары арасындағы озық дарынды Мыңжасар Манғытаев, Базарбай Жұманиязов, Теміржан Базарбаев, Ескендір Хасанғалиев сияқты композиторлармен ән өнерінің аламан бәйгесінде, жүйріктер жарысында, сын-бәсекесінде өзінің өнерін шыңдап, сенімді өсті. Аз күндік алданышты емес, ұзақ жасар өміршендікті іздеді. Ол жасында өзі ауызданған аналық өнерден, халықтық музыка топырағынан нәр іздеді, іздегенін үзбей тауып та отырды. Бұл күнде бүкіл республика көлеміндегі бірде-бір көпшілік концерт, ойын-тойлар Әсет Бейсеуов әндерінсіз өтпейді...»

Бұл — Мұзафар Әлімбаевтың жазғаны. Қай кезде де жастардың жанашыры, қалтарысы жоқ қалтқысыз сырын әрдайым жайып салатын ақын ағаның іні өресінің өскеніне шын қуанғандағы сыры.

Мен оған кезіккен сайын жаттандылау болып кеткен екі сауалды қоядан бір танбаймын:

— Не жазып жүрсің, не жазбақсың?

— Соңғы кезде не жазғанымды өзін де біршама білесің. Бауыржан ағамыздың аңыздай өмірі осы атты телевизиялық операмның арқауы болды. Сондай-ақ «Соңғы тұлкі» деп аталатын көркемсуретті фильмнің музыкасын жазып тапсырдым. Балалар мен жасөспірімдер театрының бір спектакліне әуен жазам деген келісімім бар. Бұл алдағы күндердің үлесінде. Ән — менің туа біткен «дертім» ғой. Өздерің секілді, бүгін түнде қандай «жынның» буып оятарын айта алмаймын. «Бұлт не ауады, не аумайды, күн не жауады, не жаумайды», — деп қазақ радиосына айтыла жүретін әзіл бар еді. Біздің де көңіл райымыз солай болатын шығар. Сондықтан да не жазбағымды алдын ала айтып қойып, алдаушы атанып жүрсем, қазіргі жасым жараспас.

Осы тұста баяғы Ибрагим ағамыздың, Әсеттің алғашқы ұстазының, айтқаны ойыма орала берді: «Әсіреқызылдықтан аулақ. Мейлінше кішіпейіл. Сол мінезі шығармашылығына да шырай беріп, сүйкімді көрсетіп тұратын сияқты. Дабыра-дусыз жүріп көп іс тындырады. Мінезге қандай бай болса, сезімге де сонша бай. Аға ретінде қуанатыным, тіпті мақтанатыным — Әсеттің осы әсемдігі. Қайталап айтам, әсемдігі. Өйткені әдемі ән қашан да әсемдіктен туады, әсемдіктен өріс алады».

Марқұм ұстаз аға шәкірт бойындағы бірегей белгілерді тап басып таныған екен де.

Иә, бұл күнде тәуелсіздік алған елімізде өнер адамына берілетін ең жоғары атақты — Қазақстанның халық әртісі атағын алған Әсет Бейсеуовтың атына айтылар жақсы лебіз, мақтау сөздер осылар ғана ма? Жоқ! Егер Әсет мерейін көргіңіз келсе, Арқа бойын аралаңыз, Сыр өңірін шарлаңыз, Атыраудан Алтайға, Арқадан Алатауға дейін құлақ түріңіз. Сонда ән самалы жаныңызды желпіп, армандай алға жетелеп кете береді, кете береді!..

«Алматы ақшамы»,
24 қаңтар, 1992

Иба. Ізет. Жол

Ел дәстүрі, ата салты дейтін ұғымдар бұл күндері ойымызға көбірек оралып, тілімізге жиірек үйіріліп жүр. Неге? Осы жиіректің себеп-салдарын іздеп көрелікші бір сәт. Өмір бойы көкейге түйер түйініміз бен пікір-ойымыздың тиегі болуға тиісті жайлардың төтеннен табылған олжа сияқтанып көрінетіні қалай? Ел аман, жұрт тыныш. Ендеше, барымыз бардай, нарымыз нардай орынында тұруға тиіс емес пе еді?

Міне, осы сауалдар көкейге оралған сайын, сан қиырдың арғы жағында қалғандай, өткенімізге жалтақтай қарап, еске алатынымыз қандай. Өткен дейміз, болмаса соның бәрі де өміріміздің өшпес өзегі ғой.

Уақыт өтеді, ұрпақ алмасады. Кешегіміз бүгінге, бүгінгіміз ертеңге өлшем болудан қалады. «Кұбылыс-болмыс атаулының бәрі де жақсылыққа саяды» дейтіндей философиялық байламдар ойымызды да, бойымызды да үйреткен біздер кейде сол ырғаққа қалай ілесіп, көңдігіп-көмбістеніп алғанымызды аңдай қоймаймыз көбіне. Тіпті, аңдасақ та, тереңіне бойлап, зерделеп-зерттеп жүрген қайсымыз бармыз?

Ұмытқам жоқ. Соғыстың соңғы жылында немере ағам аман-сау елге оралды. Қызыл сирақ балалардың мерекесі өз алдына ғой. Ауыл топырағын аман басқан ағаларымыздың қай-қайсысын да алақайлап қарсы алып, қашан той-топырдың аптабы, аптығы басылғанша кіл жалаңаяқ сол төңіректен тарқамаушы едік. Өз қызығы өзімен жүрген ата-аналарымыз бізді ұмытып кете ме, қай кезде келіп мұрттай ұшқанымызды олар да елеп-ескере бермейтіндей-ді. Оқ пен оттың ортасынан жанбай, батпай оралған ағалардың өздері де, сөздері де таңсық бізге. Там-тұмдап білетін ертегілеріміздің ересен батырлары елестейді көз алдымызға.

Ал үлкендердің қуанышы ше?.. Ол басқа екен мүлде. Мен бәрін әкемнің көңіл күйінен байқағам. «Бір шаңырақтың тірегі, ағамнан қалған жалғыз көз... Құдайға шүкір, тірі көрдік-ау, әйтеуір», — деп, қолында бар жалғыз қашарын жарқыратып сойып тастаған. Ауыл-аймаққа сол кез үшін үлкен той жасап бергені бар.

Кешікпей ағамыз келіншек әкелді. Той тойға ұласып, қуаныш қуанышпен ұштасты. Жаппа қораның астындағы екі үйдің жатын орыны бөлек демесең, қалған тірліктің бәрі бірге. Бәлкім, менің балалық балғын ұғымыма солай көрінетін шығар...

Жеңешем мұғалім екен. Ол жылдардың өлшемімен және төрт-ақ сыныбы бар біздің Өрнек ауылының ауқымында білімді ғана емес, ғұлама дерлік. Алғашқы екі жылда жеті сыныптық сауатымен біздің көзімізді ашқан апайға қарағанда, «Баян» орта мектебін тауысып, жеті сыныпқа дейін дәріс үйреткен менің Жәния жеңгем (негізі мен апатай деп атаушы едім) ғұлама емей, кім ғұлама?!

Осының бәрін ойласам, үшіншіні сол апатайымның алдынан оқитын менің алақайым алтау. Қыста келін болып түсіп, алты ай бойы «өз меншігімде» деп ұққан апатайым оқытатынын ойлағанда, қатарымның бәріне де шекеден қарайтын сияқтымын тіпті...

Өйтпегенде ше? Қасымдағыларды «Шәгіланов, Есқақов, Мырзахыметова, Бәязитов...» деп, жіпке тізгендей әкелерінің атымен тұрғызып жатқанда, мені жеке-дара «Інішегім!» деп іш тартып тұрғанынын өзі қандай. Шіркін, балдай бала көңіл-ай!

Қоңыр күз келді. Біз асығып, сағынып күткен жез қоңыраудың үні қандай әсем, сүйкімді. Солай болатын жөні де бар. Онда біздер, бір жағынан, мектепті сағынсақ, екінші жағынан, ерқашты болған жауыр аттай жаз бойы бір күн тыным таптырмаған бригадир ағайдың құрсауынан құтылғанша

асығамыз. Арам шөп отадық па-ау, шөмеле салдық па-ау, өгіз айдадық па-ау, әйтеуір, ерлерінің жоқтығын білдірмеген шеше, жеңгелерімізбен, қаусаған шалдармен ұжымшардың нәлет қамытына бір жегілуші едік қой. Қайткенде де ол жылдардың үрдісі бөлек еді.

*Ауыр болды менің арман-мұратым,
Өмірім де ауырлықтан тұратын,
Әрине, оны сезім керек ұғатын,
Парызым көп өтелмеген, өтелген...
Көк өгіздегі сезінемін өзімді
Жұмыр жергі көтерген,
Ауырлыққа бойы үйреніп, еті өлген!
Қысас тағдыр салды аямай қыл бұрау,
Онға толмай диқан болдық, сұмдық-ау!
Онға толмай фашистермен соғыстық,
Онға толмай жау тылына көп ұштық.
Онға толмай аналарға, қарттарға
Орға жығар өрендерше болыстық!..*

Міне, біздің өмірбаянымыз осы еді. Айтуға оңай, болмаса досың түтілі, дұшпанына тілемейтіндей қиямет күндер. Өткен соң бәрі ұмыт сияқты, әйтпесе, еске түсірудің өзі — үрей.

Иә, мектеп-қорғаушымызбен жылап көріскендей болдық-ау. Апатайым журналды ашып, қазанның түп күйесінен езіп жасаған сияға қаламын батырып алып, алдындағы он шақты баланы кезек-кезек тұрғыза бастады орынынан. Кәділгі әліппедегідей әріп тізбесімен. «Ж» әрпінен өткенде-ақ, енді қайтер екен деп, көзімнің астымен сынай қарап мен отырмын. Бадырайтып әкемнің атымен атамайтынына әбден сенімдімін. Біздің әулеттің жас келіндерін қойып, көрі әжелеріміздің өздері де аталарымыздың аты кетеді деп, таңның атқанын алмайды ауыздарына. Әлі күнге бірде-бірінің «таң атты» деп айтқанын естіген емеспін. Ерлері: «Таңат ұрпағымыз», — десе, әйелдер жағы: «Түнжарар тұқымнанбыз», — деседі. Бес буын алмасып кеткен, алдында иіліп сәлем етпеген аруаққа ізет солай болғанда, қарқарадай көз алдында жүрген кіші атасының атын аузына алатын менің апатайым ба? Жоқ, олай етпейді әсте.

Ойлағанымдай-ақ менің кезегім келгенде, сәл іркіліп қалды. Атыммен шақырар ма екен? Қыстан бері «Інішегім!» деп келіп, енді алдаса, Сары әжеме айтам... Жай отырмай, қитығым ұстай қалуын қара тағы. Бірдеңем кететіндей!

Сәлден кейін «біздің бала!» деп маған қарады. Мен орынымнан тұрып, жолдастарым құсап қайта отырдым... Қызық-ай!

Өмір болған соң, қылта-кезендері кезікпей тұра ма? Ауылнайдың, басқарманың алдына барады жеңгелеріміз. Өртүрлі анықтама керек, басқа да бір шаруалары бар. Тірі адамның тірлігі таусылған ба әйтеуір.

— Сіз кімсіз? — деп сұрайды ісі түсіп барған адамы. Атын айтады жеңгелеріміз.

— Фамилияңызды айтыңыз, — деп түбірлейді тағы да. Айта алмайды. Қысылып, жан-жағына қарайды. Құдай оңдап, қайныларының бірі келе қалса, «Тентегім, менің фамилиямды айтып жіберші», — деп қиылады...

Қандай инабат, қандай жарасым! Қазірде күйеулерінің өзін әкесінің атымен атап шақыруды сән көретін ерке келіндерімізді ұшыратқанда, көзден бір-бір ұшқан қайран күндер-ай деп амалсыз жерге қарайсың. Бұрындар о жар біреудің оспадар қылығын көргенде: «Оқыған-тоқығаны жоқ, көргені шамалы ғой», — деп, опынып жататын үлкендеріміздің өзі енді бәріне де еті үйреніп, еріксіз «ескермейтін»

күйге көшкен. Көшпегенде қайтсін, оқығаны аз деп айтуға ауыз бармайтын, бірақ тоқығаны көп деп тағы да мақтана алмайтын інілері мен қарындастары (күйеулер мен келіндер де солай ғой): «Отсталый екенсің», — деп өзін сайқымазақ етсе, амалы қайсы. Көшке берген тайын қайтып алсын ба?!

Ертегідей естілетін осынау бір тұстарды жарты ғасырдай уақыт өткенде неге жаңғыртып отырмын? Мұндай сәттер тек менің өмірімнің ғана өзегі болып па? Жалпақ жұртқа мәлім жайларды ұр жаңа дүниедей әңгімеге арқау етуімнің сыры неде? Гәп, міне, осында.

Халқымызда ИБА, ИНАБАТ дейтін ұғымдар бар. Айналып келгенде, жоғарыда айтқан ұлттық салт, дәстүрлеріміздің тұп тамыры сол ИБА мен ИНАБАТҚА маңдай тірейді. Болмаса, басқаны қойып, алдында тәлім алып, тәрбие көріп жүрген шәкіртін Есләм дегеннен Есідің суы кері ақпайтынын білмейді ғой деймісің менің апатайым. Біледі. Білгенмен... Иә, дәл сол тұста жетпеген кісілік пен кішіліктің қадір-қасиетіне енді жеткендеймін бе, қалай. Бүгін бәрін де басқаша пайымдап, басқаша бағалайтын сияқтымын.

Жас келіннің үлкен-кішіге ат қоюының өзі — алдыңғыларына құрмет, кейінгілерге ізет көрсетуден өрбігені әмбеге аян ақиқат, ал соған қоса ол халықтың тапқырлық талант тағылымын да танытпай ма! Елдегі қайыната, қайынағаларының аты кетеді деп, қасқыр жарып кеткен қойды бауыздап алу әрекетімен қасындағы кішкентай қайынысын ауылға жұмсаған жеңтенің кереметтігі қандай: «Сарқырамансың ар жағында, сылдырамансың бер жағында маңырамансың ұлыма жарып кетті...» Пышақбай, Қайрақбай баламаларына дейін тауып айтатын әулие жеңгеміздің әр сөзінде ақылдылыққа қоса ақындық бейнелеулер жатқанына зер сала қояр ма екен бүтінгі жастар. Міне, елдік биігіміз бен ұлттық ұлағатымыздың алтын тамыры қайда жатыр? Әй, зер сала қоймаған сияқтымыз-ау. Ата көріп, әке көріп, тіліміз де, діліміз де құнары кетпеген топырақтан тамыр тартқан біздің ұрпақ қадіріне жете қоймағанда, тілі орысша шыққан балаларымызға қайтіп кінә қоярмыз.

Жыл сайын ауылда болып қайтам. «Биыл бір ел сияқты жырақ барып, теңіз жағалап көрейінші», — деп жүрем де, уақыт жақындағанда нілдей бұзылам. Ауылдан бір-ақ шыққанымды өзім де аңдамай қалатын сияқтымын.

Есіл жағасындағы Өрнек ауылы өмір бойы суды ашық өзеннен алып ішеді. Адам суаты да, мал суаты да бір. «Ағын суда арамдық жоқ» дегенді қай заманда, қай бабамыз айтқанын кім білсін, әйтеуір арнасы тола толқып жататын өмір нәрін ешкім кінәраттай қоймайтын. Бертінге дейін мені де ойландырған емес. Өйткені... Иә, өйткені, әкелеріміз айтпақшы, біздің де бала күнімізде, облыс орталығы дейтін Қызылжардан кеме келіп, тайлы-таяғымызбен сол ғаламатпен жарысып өзен жағалай, бірде батыс, бірде шығыс бағытқа қарай көз ұшынан ұзатып салар едік. Сонда «Жеті метр» (тереңдігін айтады да) аталатын тұңғиыққа «жүрегінің түгі барлар ғана» тәуекел етіп суға түсетін. Енді қарасам, киімінің төменгі жағын шешіп тастап, көйлектерінің етегін беліне түйіп алған балалар әрлі-берлі кешіп жүр ен Есіді. Лайы да, кір-қоқысы да көрініп, көзге ұрады. Әлде қалалық болып кеткен орынсыз кірпияздығым ба екен? Кім біледі, зейін қойып зерттеп, ағын судың адал-арамын анықтап беріп жатқан жан жоқ. Мал суаты да, жан суаты да — баяғы сол Есіл.

Жарықтық жойқын дария-ай! Сен де тарылған, тартылған екенсің-ау! «Япырай, табиғат-анамен қоса ар-ожданымыз да, инабат-ізетіміз де тайыздап-тартылып бара жатқан жоқ па осы» деген күйкі ойлардың жетегінде үйге қарай көңілсіздеу бет алып едім, иығында күйенті, оған ілген екі шелек суы бар жас келіншек едәуір жерден жолымды кесіп өте алмай, жүзін төмен салып, мені тосып тұр екен. Өзімше оқу өтіп, мәдениетім бойыма сыймай жүрген басым, «өте бер, айналайын» деп қала жаздап, тілімді тістей қойдым. Онсыз да су аяғы құрдымға бет алған бір асылымыздың ұштығынан айрылып қалардай, алғысымды білдіріп, жөніме жүре бердім. Жүре берген жоқпын-ау, жанымды жойқын бір күш кернеп, ғаламат сезім билеп, қиялыма қанат бітіргендей айтып жеткісіз күй кешіп келем. Өсіп келем!

Бар екенсің-ау, айналайын ата жұртымның асылы. Кей-кейде көмбе қар жауып, жүзін жасырғандай ізінен көз жазып қалып жүргенге көңілді де шел басқандай еңсем түсіп кетуші еді. Қандай бір қиын-қысталаң күндерде инабат-ибасын иманындай сақтаған асыл аналарым мен жеңгелерімді әкелдің-ау көз алдыма. «Текті жердің баласы боларсың-ау, қалқам-ай», — дедім іштей баяғыда әкелерімізден жиі еститін осынау сөздер көкейіме оралып.

*Қажып жүріп білмейтұғын кеюді,
Жеңгелер де кәртейіпті-ау кейінгі.
Тосып тұрған кесіп өтпей жолымды
Танымадым ибасы мол келінгі.*

*Өскен елдің маңдайының бағына —
Інілергі танымадым тағы да.
Сәлемдері қуат болып құйылды
Сағыныштан шөліркеген жаныма.*

*Құшақ жая қарсы ап жатыр күллі ауыл,
Құда-жекжат,
Кіл ағайын, кіл бауыр...
Болғаныма төресіндегі төренің,
Шынымды айтсам, аз қысылған жоқ егім,
Ал қоштасу тигі ауыр,
Жүрегімді тербеп өтті бір дауыл!..*

Солай. Ілгеріде үлкендердің «баяғы» деп бастайтын әңгімелерін жаттанды жырдай қабылдап, ішкі иірімдеріне үңіле бермеуші едік. «Ертеректе» дегенінің бәрі «ертегі» емес екенін қайдан ұға қояйық. Тірі болғанда, бүгіндері өзінен кейінгі жалғасқан бес буынын көре алатын менің әкемнің бала күнімде айтқандарының бәрі сол «баяғыдамен» басталары — тарихтың кіші тармақтары екен ғой. Әр әулеттің өз тарихы, өз шежіресі болатындығын ескерсек, кеше ғана көз жұмған әкелеріміз бен әзірге ортамызда жүрген ізбасар інілері ата мирас салт-дәстүрлерімізді бізге табыстап, қас жүйріктің артқы тұяғы алдыңғы тұяғынан аса түсетінін ескеріп, озығымды онан да гөрі оздыра түссін, тозғанымыз болса, жаңартсын, жасандырып-жаңғыртсын деп, бізге сенім артқанын қайтіп естен шығармақпыз. Сол мирас, мұра еткен баға жетпес асылының ең кенжесі де жаңасы, асылы да аяулысы, қадірлі де қасиеттісі осы ИБА, ИНАБАТ, ІЗЕТ емес пе еді?

Алтыншы ма, жетінші ме оқып жүрген кезім. Мектебіміз көрші Жарғайың ауылында. Демалыс сайын үйге келеміз. Сыртта оқығандықтан болар, әкем мені әжептәуір жігіт көреді. «Біжім ауырып жатыр, едәуір болып қалды, барып сәлем бер, көңілін сұра», — деп міндеттеді. «Біжім» деп отырғаны — біздің Танат әулетінің ендігі үлкені. Қақ-соқпен ісі жоқ, балажан, мейірбанды кісі. Азан шақырып қойған аты — Сейітқұл, қай кезде, қайдан шыққанын білмеймін, әйтеуір, күллі ауыл осы кісіні өз есімімен емес, жаңағыдай атайды. Ел атаса, мен неге атамайын, мен де «Біжім» деп кеткем.

Әке айтты, бітті. Салып ұрып Біжімдікіне келдім. Мен сияқты көңілін сұраушылар болу керек, бірер үлкен адам отыр екен қасында. Өңі сынық, көзі шүңірейіп, жүдеп қалғаны көрініп тұр.

— Ассалаумағаләйкүм! — деп, күнде көшеде бірге ойнап жүрген достарыммен амандасқандай, көсеудей көститіп оң қолымды ұмсына бердім.

— Немене, ана қолың сынып қалды ма? — деп зекіп тастады сол замат. Өңге — өңге, Біжімнен күтпеген сөзім. Атып далаға қалай шыққанымды білмедім...

— «Үлкен кісіге екі қолыңды бер сәлемдескенде» дегенім қайда? Қайтіп адам боласындар?! — Әкем кәдуілгідей кейіп қалды. Бүгіндерде «педагогика, педагогика» дегенді өңеш жыртып айтудай-ақ айтып жатамыз емес пе, сөйтсек, оның көкесі күнделік көргенімізді көкейге түйіп, ізет-ықыласымызды жоғалтпау екен ғой. Ал бүгіндер кішілік-кісілік сақтап, екі қолымен сәлем беруді қойып, басын шұғып, ернінің емеурінін танытқанына мез боласың. Алдымен, жасыңды сыйлауды айтасың, қызмет орынына ісін түсіп бара қалсан, не інің, не балаңдай пәтшағар сәлем бермек түгілі, сәлемінді түзу алмайтынын қайтерсің. Тұңғыш ұлыңдай-ақ: «Көне, неге келдің, шаруаңды айт тездетіп», — деп дүңк еткізгенде, кірген есігіңнің қайда екенін есіңнен шығарып, маңдайы тасқа тиген мекіре балықтай есенгіреп қаласың тіпті.

«Сіз» бен «сеннен» шығады. Университетті бітіріп, қатар журналда қатар қызмет атқарған бір құрдасым Баспа комитетінде маған бастық бола қалсын. Құрбының бағы жанғанға қуанбаймысың? Мен де қуандым. Жастау кезіміз, басшылардың бәрі — «сіз»; «сен» деп еркінситін бір адамыңның бары қандай! Оңашалау қалып, ежелгі дос көңілімді білдіргелі «сен» дей бастап едім, «сіз, Еслям Зикибаевич» деп сызылып қалсын. Ал, керек болса! «Құдайдан қорықпағанның қорық» дейді ғой, оның оспадарлығына мен ұялдым. «Сіз» деген салқын сөзден қорқамын ғой, «сен» десең, көңіл қайта шалқыр еді», — деп Мұзафар ағамыз жазып, Роза апамыз жылдар бойы құлағымызға құйған алтын сөз арзан тартып, құнынан айрылып, қор болғандай көрінді сол сәт.

Бұл мен байқаған тағдыр тағылымының бір сәті ғана. Қызық болғанда, құрдасым тағы да көтерілді. Кешегі «аузың», «мұрының» десе беретін құрдастары жеделдетіп «сізге, екеге» көшті. Жарасымы келіссе, ата мен немере арасында да жол таба беретін қайран қалжың-өзіл дегендерің жайына кетті. Опасыз жалған демесек те, бір орында байыз тауып тұрған не бар, баянсыз ғұмыр үнемі бетін беріп, маңдайыңнан жел есе бермейді екен. Басынан бақ аунап кеткен құрдасымыз құрысқан көңдей қалпына тез түсіп, күндердің күнінде өзімізден аумаған қатардағы пенде болып шыға келмесі бар ма? Бірақ көңіл шіркін қалпына келе алмайды екен ғой. Қанша жамағаныңмен, жарықшағы білініп тұрады. Кешегі «сізге» көшкен жеделдегіштер енді «сенге» көшіп, «дүние өтерінде шыр айналдыңың» керін киді. Сонда «сіз» бен «сеннің» арасы күн шықса еріп, күн суытса қайта қатып, әрі-сәрі күй кешетін «мұз» бен «сеңнің» арасындай ма деп қалғам.

Сөйтсем, Мәскеуге — ТАСС-қа барып тәжірибе алып келген ұлым: «Оңда үлкен де, кіші де бір-бірімен «сен» деп сөйлеседі екен», — деп қарап тұр. Ал, ендеше! «Үлкен тәрбие алып, тәжірибе түйген екенсің», — дедім. Басқа не айтайын. Тым елгезек, тым үйренгіштігімізден көрмесек, кімнен көреміз.

Сәлем жөнінде байырғы журналист, көптеген кітаптардың авторы, көрген-білгені, тоқып-түйгені мол Әбдүәли Қарағұловпен пікір алысып, әңгімелесіп қалдым бірде. Сонда ол кісі айтты:

— Көшеде, жол бойында асық ойнап жатамыз. Ойын баласы қызыққа тойған ба, біз де бала болғанбыз ғой. Осындай тұста жасы үлкен біреу келе қалса, ойынымызды қоя салып, жапа-тармағай сәлем береміз. Ал байқамай қалсақ, құдай атып, сөгіс естиміз. Кімнің баласы екенінді өзіннен сұрап алады да, өзінен әкеңе сәлем айтып жібереді. Жазаның ауыры — сол. Жасыра алмайсың және де. Өтірік айту — арылмас күнә. Бұл — қанымызға сіңген, ана сүтімен бойымызға тараған асылымыз...

Керемет емес пе? Сәлем бермей, сәлем алмай кету — бүгінде түк емес. Дұрдараз көңіліңді солай да танытқың келеді кейде. Ал «Саудада достық жоқ, сәлемде борыштық жоқ» дегенді бабаларымыз білмей айтып па сонда. Өз басымнан да өтті. Мені жақсы көрмейтін, себеп аз ба, мен де жақсы көре алмайтын, бірақ жасы, жолы үлкен бір ағамыз көп ішінде сәлемімді алғысы келмегендей, байқамағанысып бұрылып бара жатты... Атының соңына «екесін» қосып тоқтатып сәлем бердім де, ол үшін ақы сұрамайтынымды, жылы қабақ танытуын тілемейтінімді, інілік парыз-қарызымды өтеу ғана екенін айттым. Ол кісі не түйді, мен не түйдім — өз алдына. Тек ата жолын саудаға салғым келмеді.

ЖАСЫ мен ЖОЛЫ дегенді айтып келем ғой. Жасына қарайтын тағылымды ұстана бермесе де, тиімді жерінде жұрттың көбі біледі. Ал ЖОЛдың жөнін қайдам? Екіншісі білетініне күмән бар әйтеуір.

Елуінші жылдардың аяқ шенінде жергілікті диалект жинаңдар деп, университеттің филология факультетінен Шымкент пен Жамбыл облыстарына шәкірттерден екі топ жіберді. Алғашқысына Әбіш Кекілбаев пен Мұхтар Мағауин, тағы бір екі қыз бала кетті де, Аманжан Жақыпбайұлы, Жолболсын Шайқақов және осы жолдардың авторы — үшеуіміздің сапарымыз Қордай мен Мерке аудандарына ыңғайланды. Шаруамыздың басы — ауыл қарттарымен әңгімелесіп, өзіміз түсіне қоймаған, құлағымызға тосаң естілген сөзді қойын дәптерімізге «қуып» тығамыз. Әрі-беріден сыртпақтап сыр тербеген әңгімеші қарияның онымен ісі жоқ, біз секілді сұңғыла тыңдаушыны айдап алдына әкеліп берген алласына риза.

Күтіміміз түзу ауылда ұзағырақ аялдаймыз да, бас терісі келісе қоймаған жұртта байыз таба алмаймыз. Қазақтың ауылы көп, көсем шалдар қай-қайсысынан да табылатынына көзіміз жеткен, қонақалап кете береміз. Алматыдан шыға бере-ақ ресми емес басшымыз болып алған Аманжан бізден гөрі көсемдеу де шешендеу. Арғы-бергіден сөз сабақтағанда, әңгімеші қарттарымыздың өзі ауыздарын ашып қалады.

— Мынау — сыншы, — дейді Жолболсынды таныстырып.

— Мынау — ақын, — дейді маған келгенде.

— Мен өзім әрі ақын, әрі жазушы, әрі сыншымын, — деп, бір-ақ қағады өзіне келгенде. Қарауындағылардан мойыны озық тұрмаса, несі бастық расында. Оған пәлендей қызғаныш жасап жүрген біз жоқ.

Сөйтіп жүріп бір ауылда үлкен тойға тап келдік. Бізді ілестіріп жүрген белсенділердің бірі еді, ертіп әкелді де, орта тұсқа жайғастырып, шаруасымен кетті. Той дегенге үстемелеп келе беретін адамдар аз ба? Сондай бір тұста: «Балалар, әрі жылжып, мына кісілерге орын беріңдер», — деп қалды төр жақтан. Біз жылжып, төмен сырғыдық. Сәлден кейін сол қимыл тағы қайталанды. Үшінші толқын келгенде, сыртқа шығып кетуге аз-ақ қалып едік, айналайын Аманжан санқ ете түсті:

— Ақсақал, жолы келсе, тұрып орыныңызды беріңіз. Білсеңіз, біз сізден жоғары отыруымыз керек еді. Көргеніңіз көп екен, неге жөн-жосық сұрамайсыз? Ұлы жүздің еліне дәм тартып, жолымыз түскен сырт меймандармыз, бала да болсақ!..

— Ей, бала, тілің мен жағына сүйенген... — дей беріп еді мүртты қара, қақ төрде отырған ақсақал қағып тастады.

— Қой енді. Баланың айтқанында қателік жоқ. Аталы сөзге арсыз таласады, түйенің көзі шықса да, жолдың көзі шыққан жоқ. Жайыңа отыр! — Ақсақалдың әмірлі дауысы тыйып тастады.

Мерейіміз өсіп қалды. Аманжанның «басшылығын» бірде мойындап, бірде мойындай алмай жүрген екеуіміз шыға сала ал мақта өзін.

Қайран аталарым-ай, қалай үйлестіріп қойған өзін. Бала күнімізде бас, жамбас, сүбе, қабырға, тоқпақ, ортан, асықты... жіліктерді жолдасып ұстап, сол төңіректе едәуір әңгіме өрбітіп жататын әкелерімізді түсінбей, қайран болушы едік. Әрқайсысының өз орыны, өз жолы бар екен-ау.

Қазірде қонақ шақырған үйдің қақ төрінде отыратын кім? Астында «тағы», басында «бағы» бар басшы! Бас ұстайтын кім? Тағы да сол! Көсем сөзді сөйлейтін кім? Бата қайырып, ниет білдіретін кім?.. Тағы да, тағы да... сол!

Алам-ау, сол рәсімдерді жолы, жасы үлкен адамдар атқарса, кеңсесін басқара алмай қала ма? Әлде, беделінің белі сына ма?

Сұрақ, сұрақ, сұрақ! Әттең, жауабын айтар адам болса ғой. Әр халықтың да өз дәстүрі, өз салты өзіне қымбат. «Өзгенің тауын тұқыртпай, өз далаңды асқақтат», — деп Олжас Сүлейменов жазғандай,

менінше, өз барымызды бағалап, баянды ете алсақ, одан артықтың керегі не. Сөз төркінін осыған орайластырсақ, қандас туысың болмағанмен, жандас жақының жезде мен жеңгенің жөні-жолы бөлек қой бізде. «Өкенің жақындығы — жездедей» дегенде әсірелеу де бар шығар. Дей тұрсақ та, шындығы да жоқ емес қой. Балдыз-бауыр жездеге еркелегендей кімге еркелей алар? Ал жеңге ше? Жігіт болып бой түзегенде, қыз болып көзін сүзгенде жанға ашпаған сырын қайынысы мен қайынсіңлісі кімге ашушы еді алдымен? Ақылгөйі де, батагөйі де... кім болушы еді алдымен? Басқа — басқа, жан жеңешеге арналған өн мен жырдың бұрын да, бүгін де ата-ана үлесінен кем соқпайтынын осылай өлшемегенде, қалай өлшейміз.

*Аққуындай Аралдың,
Қандай нұрдан жаралдың?
Жаның гүлдей жадыраған, жеңеше-ай,
Мінезіңді сағындым ғой,
Аралдағы жеңеше-ай!..*

*Немесе: Өніміз боп, сеніміз боп жүресің,
Құрбы ішінде ерек сенің үлесің.
Аңқылдаған қайыныңның қадірін
Басқалардан артығырақ білесің, —*

деген ақынның жан сырында, жүрек лүпілінде жай сөзбен айтып жеткізе алмайтын жарасым жатқан жоқ па? Осының бәрі бір-бірінен айырып-ажыратуға келмейтін ИНАБАТ, ИБА, ІЗЕТ, ЖОЛ дегендерден өрбімей ме?

ЖОЛ. Халқымызда не көп, жол көп. Атаның жолы, ананың жолы, нағашының жолы, жиеннің жолы, құда-жекжаттың жолы... Бірінен бірі асыл, бірінен бірі ауыр. Ежелден сөзге тосылып, жолға шөккен еліміздің елдік дәстүрінде ерлік те жатқанын бағалай біле ме екенбіз әр кез? Сөзді сөз қуып шығарады, кейде жолды қойып, ағайын-туыстықтың тура атауларын да естен шығарып алатынымыз өкініш. Содан шығар, жиен деген ұғымды, бөле деген біліктілікті ұмытып бара жатқандаймыз. Өзгені қойып, жөн біледі дейтін өзіміздің жазушы ағайындар қызының баласын «немерем» деп, бөлелерін «іні-аға» қылып, тағысын-тағылар... туыстықтың орысшаға ыңғайлап жаңаша «атауларын» басқа жұртқа атап отырғанда не жорық! Сонда ата-бабаларымыз кімнің кім екенін білмегеннен, немесе сөз таппағаннан айтып па екен?!

Жиенді бөлектегені болса, немересінікінен де асып жататын еркелеуіне төзер ме еді әсте?! Жанына балаған жалғыз атын мініп кеткен жиеннің соңынан қай қазақ қуғыншы жіберіп көріпті?... Қайсыбірін айтарсың, толып жатыр ғой, толып жатыр. Ал бөленің де сол сияқты өз орыны, өз жолы бар. Сол жолдан жығылу — қазаққа өліммен тең. «Күрестен жығылсаң, жер көтереді». Бұл айтылып келген ақиқат. Ал жолдан жығылсаң, кім көтереді? Ел де, жер де көтермейді сені! Міне, елдік ереже, тағылым, тәрбие!

«Қашқаннан тосқан жаман» дейді. Сол сияқты, жоқты іздегеннен барды жоғалтқан жаман. Иә, біздер қаншама барымыздан айрылып, бағымызды өзіміз байлап келгенімізді енді ұққандаймыз. Қазіргі келін түсіру, қыз ұзату тойларымыз қандай? Баяғы қызықтары қайда? Ұрын келу, қалыңдық ойнау, жат жұрттық болып бара жатқан қыздың сынсуы, күйеу мен қалыңдық жағының айтысы... әдемі-ақ емес пе еді бәрі де.

Енді қарасақ, ешкім бетінен қағып, қарсылық жасамай-ақ, ата-ана, ағайын-туманың жылдар бойы күткен қызығын тәрк етіп, бір кеште «сызып» тұратын қайдағы бір ерсілікті ерлікке балап, қор етеміз өзімізді. «Не күн туды екен басына?» — деп ойлайсың.

Ал той кезінде?.. Иә, қазір той шығынын бөліп көтереді де, екі жақ өздерін тең құдалармыз деп есептейді. Есептесін-ақ. Қалай болғанда да, «алдарына жығылып келдік» дейтін салты бар, адам алып отырған жақтың ілтипаты көрініп тұру керек емес пе екен? Тағы бір сөлекеті — той басталар-басталмаста жер тепкілеп, «горьколап» отыратын желікпелікті қайтерсің. Бейне біз басқа уақытта сүйісіп үлгермейтіндей! Сезім сыпайылығы қайда кеткен?

Ойға оралады, бес-алты жыл өтті-ау деймін, автобуста келе жатып, қарт ананың (ұлты орыс) еркіннен тыс әңгімесін құлағым шалып қалғаны бар. Өзі қатарлы бір кісіге айтып отырады:

— Біз қалыңдық болып жүрген кездерде етегін төгілдіріп, жеңі білезігімізді жауып тұратын көйлек кимейтін бе едік? Сонда ғой, әйел затының киім жасырып тұратын денесі әрі киелі, әрі құпия дүниедей ынтығатын ерлер. Селеу шөптей жүн қаптап кеткен қолтығы да, үнірейген омырауы да, не сидиып, не дорбиып тұрған балтыры да... бәрі ашық. Сезім жаланаштанып қалғандай көрінеді маған.

Ал ендеше! Зерделеп көрелікші біз де. Қарт ананың сөзінде жан бардай ғой. Өмір заңдылығы, әкеміз — күйеу, анамыз — келін болған басы жұмыр пенде емеспіз бе бәріміз де. Қанаттыға қақтырмай, тұмсықтыға шоқытпай аялаған ақ үрпек балапанын құтты орынына қондыру — қай ата-ананың арманы емес?! Қыз баланың да ақ тілегі сол. Дей тұрғанмен:

*Есік алды қара су — майдан болсын,
Ақ жүзімді көретін айна болсын,
Қайын атасы бар дейді көп жігіттер,
Айналайын әкемдей қайдан болсын, —*

деп ел-жұртымен қоштасып, ақ жол тілеген қыз сынсуы қандай сүйкімді еді. Енді қарасаң, сынсудың орынына секіріп, өзінің той иесі екендігін айқындай түсуге тырысқан «жолы жіңішке» баланың барқадары нәзіктікпен үйлеспейтіндей көрінеді де тұрады кейде. Бәлкім, ескірген болармыз. Бірақ әу дегеннің бәрі ән болмайтынындай, жаңаның бәрі жарқыраған асыл емесін естен шығармасақ қой.

БЕТАШАР қазір жоғалып табылған қымбатымыздай, тойларымыздың ажарын ашып, сән-көркін келтіре бастады әйтеуір. Өкініштісі, кейде күтпеген меймандай үйлесімі аз, кірме көрінетін сәттері де жоқ емес. Амалсыз ашық бетті «аша» бастағанда, «босқа әуре болғаны-ай» деп қынжыласың. Сәлем қылған сиқы — цирк аренасындағы бас шұлғып тұрған тілалғыш аттарды елестетеді. Ал көңіл қойып тындағанға бір ғана беташарда қаншама ажар-көрік, тәлім-тағылым бар. Бөтен босағаны аттаған жас келінге кімнің кім, қандай адамның қандай алыс-жақындығы бар, орыны, жолы қайсы дегендей қағидаларды ұғындырар ұлы сабақ қой. Ең кереметі, соның бәрін астарлы айшықтармен, жарасты әзілдермен жеткізіп, әркімнің өзіне шақ мінездеме беріп жатқандай. Артық-кемі болсайшы! Неден қашып, неге ұмтылуды зерделі жан өзі-ақ біледі бұдан кейін. Тек құйма құлақ, ұғымпаз жүрек болсын да.

Осының бәрін ұмытқан кім, ұмыттырған кім? Сұрақ көп көкейде. Жауабын айтар адам болса ғой, шіркін. Ойлайсың. Ойлайсың да, өз асылымызды өзіміз жасытып, өз қадірімізді өзіміз кетіріп жүргенге қынжыласың. Ендеше, бүгінгі айығу, жаңаруға пара-пар алтынкүрек желі ескеңдей шипалы күндерде барымызды бардай жайнатып, жасандырып көрсете алсақ, ол бізге АБЫРОЙ! Ұлттық білігімізді, ұлттық биігімізді белгілейтін ата салт, ата дәстүріміз — ІЗЕТ, ИБА, ЖОЛ көзін шаң тұтып, мөлдірі тұншығып жатқан тұма бұлақтардай. Сол тұмалардың көзін ашу, арнасын кеңейту — ең алдымен бізге парыз. Ендеше, ел алдындағы ең үлкен ІЗЕТИМІЗ де осы болмақ!

Алматыны аяйық та

Астананың мекен-тұрағы турасында ой қозғай бастаған кім-кімнің де әңгімесіне құлақ түре отырып, ару Алматының бұрынғы, бүгінгі және ертеңгі сәнін көз алдыма елестетем. Елестетем де, арғы-бергі жыр жолдарын жадымда қайта жаңғыртып, тілімнің ұшына үйірілдіре бастаймын. Ән әуендеріне іштей ілесіп, тебірене тербелем.

*Алатау баурайына жарасқан,
Атағы мұхиттардан әрі асқан.
Сүйікті астанама қарашы,
Күмбезі — көмкерілген көк аспан, —*

деп бір қоям. Бұл — ақын Қастек Баянбаев пен композитор Мәлгәждар Әубәкіровтің тебіренісі. Енді Тұманбай мен Әсет толқытады жаныңды. Оларға қосыла өзін де:

*Қайда жүрсем, Алматы, жадымдасың,
Жадымдасың, дос-жаран, бауырласым.
Оралсаңшы гегендей мекеніңе,
Орамалын бұлғайды қарындасым, —*

деп, өзгеше бір қимас күйге түсіп кеткенінді байқамай да қаласың. Олай болса, нендей дүрлігу, нендей дүбіліс?! Іштей қарсылығың талайға дейін ырық бермей, астананы басқа мекен-жайға қозғау жөніндегі ой-пікірге қайтсем бір оңдырмастай төтем берем деп, қамданып-ақ бағады. Сөйтесің де, «ашу — алды, ақыл — соңы», бара-бара басылып, сабырсып сабаңа түсесің. Неге? Себеп-салдары қандай? Сауал көп. Жауабын жүз ойланып, мың толғанып, сезімді тежеп, ақылды алға шығарып барып бір-ақ айт.

«Уа, пендем, жұмақ жерге көк өгіздің өзі де көтере берместей салмағыңды тым сала берме. Жынына тисең, мөнкі салуы түкке де тұрмайды», — деп жер құдайы бір ескертсе, дүркін-дүркін топан-селін ақтарып, су құдайы да өзінің барынан хабар беріп жатардай. Құдай жаратқан құбылысты адам қолымен тоқтатамыз деп тосқауыл жасаудың күпірлік екенін көрудей-ақ көріп келеміз емес пе? Қанша бүтіндедім дегеніммен, тура келген алапат апат болса, үзер жерін оп-оңай таба қояды. Ақын айтқандай, «көмкерілген көк аспаны — күмбез астанаға» сәл биіктеу көтеріліп, шынында да бір қарап көрші. Сонда: «Астанамның төбесінде көк түтін, аялайтын ару қала, жоқ күтім», — деп өкініш айтқын келеді. Жөн сөзді жосықсыз қайтаратыны болмаса, осынау шындыққа да дау айта қояр ма екен біреу. Қайдам?..

Өткенде «Сорбұлақ» туралы теледидардан хабар беріліп жатты. Басы-қасында экс-премьеріміз, мемлекеттік хатшы Ұзақбай Қараманов жүрді. Шынымды айтсам, аядым және жетіскеннен емес-ау деп түйдім. «Сорбұлақ!» Аты қандай өрескел. Мәселесі соншалық мемлекеттік биікке көтерілгеніне қарағанда, заты да нақ солай болуы керек. «Қайран менің өз үйім, кең сарайдай боз үйім» деп көсіліп аяқ созардай жазира жазықтығы жоғын бәріміз де білеміз, бәріміз де мойындаймыз. Тек іштей ғана. Болмаса, ақтарылып ащы да болса ашығын айтуға көбіміздің «өзімшілдігіміз» жібере қоймайды. Сонда

ойлаймын, Алматыны Алматы қылып тұрған астаналығы ма, әлде?.. Мүлде олай емес. Сұлулықты, хас сұлулықты адам баласы қайда тығып қойса да таныған, тани да береді. Ендеше, Алматының абыройын асқақтатып тұрған астаналығы емес, таңдай қағып тамсанар, таңырқап таңданар аңыздағыдай ажар-көркі, тәңір берген табиғаты, ару Алатау!

Әлі есімде, осыдан отыз жеті жыл бұрын арман аялап, оқу іздеп Алматыға келдік. Ауылдан алыс шықпаған бізге Алматыдан әсем, Алматыдан асқан жерұйық бар деп сендіру мүмкін емес-ті. Сол көңіл, сол сезім әлі де әлдилеумен келеді. Талай-талай сыр да шерттік, жыр да жаздық, өн де әуелеттік. Бала сүйдік, әке болдық, немере өсіріп, ата болдық. Енді бізді бұл жерден қозғау да мүмкін болмас. Оның үстіне, осы өлкеден жар таптық. «Жаман күйеу қайынсақ» дегенді «Жақсы күйеу қайынсақ» деп өзгертіп айтып жүрген құрдастарымыздың қалжыңына құлақ үйреттік. Дей тұрғанмен, бір күнін ойламаған әйелдің, бір жылын ойламаған еркектің қор боларын айтып кеткен бабалар үніне де құлақ асар кез болу керек қой. Ендеше, қол-аяғын кең көсiлдiргiсi келер ертенгi ұрпақ алдындағы жауап-кершілік тағы бар емес пе?

Иә, біз келгенде төрт жүз мыңға жетер-жетпес дейтін тұрғыны бар Алматының қыз күнін көрген ұрпақ ата болып, сол ата асуынан ертенге көз салып, немере ғана емес, шөбере-шөпшектерін де ойлауға өкілеттік алғандай. Арықтардағы тулап аққан мөлдір бұлақтар қайда? Көшені көк желекпен көмкерген гүлзар бақтар ше? Алаңдардағы атқылаған гүл-хауыздар неге құрыған? Бүгінде бәрі арман. Бала кезімізде әкелеріміз айтатын:

*«Арман көп, санай берсең, сан жетпейді,
Шегіне көп арманның жан жетпейді», —*

дейтін мұңды өуенге құлақ салсақ та, құрақ ұша қоймаушы едік. Сөйтсек, бүгінгің — ертең, ертеңің — арғы күні арман екен ғой. «Айдың алтын нұры алаулап тұратын» түнгі Алматыға, құлын мүшесі бұзылмаған гүлді Алматыға, асқақ шыңдары ақ бұлттармен астасқан аялы Алатауға қарап, құрбыларымыздың әніне, сәніне қызыға қарап тұрмаушы ма едік? Қандай көрік, қандай жарасым!

Тірліктің аты — тірлік. Жас өседі, есейіп, ер жетеді. Кеше киген сән көйлегің бара-бара өскелең тұлғана тарлық етеді, шақ келмей қалады. Табиғат та солай. Алматының өлшеулі өресіне шақтап кигізгендей, Алматының айналасын шектеп-қоршаған ата-тауымның тұруы да әу баста жаратқан құдайымның құзыры болса керек. Бірақ астана болудың өз заңдылығы, оған қоса уақыт үкімі тағы бар. Табиғи өсуі, оған үстеме көші-қоны бар, астананы толтыра берді, толтыра берді... Өліп барамын деп, жаны алқымға келгенде ғана араша іздеп шарқ ұратын баяғы қазақы жайбасарлығымызбен «трамвайдың түшкіргенін, автобустың пысқырғанын» есепке ала бастадық. Одан жан аман қала ма? Адам өскен соң, бәрі өсуге міндетті. Тірлік бар жерде күркілі де, қақырынып-түкірінуі де бола бермек.

— Ойбай, Алматы тарылып кетті, ластанып барады! — деп көктен-жерден жәрдем күткендей дабыл қағудай-ақ қағып жатырмыз. Амал қанша, бір қозғалып кеткен тарих дөңгелегі тоқтар ма оған. Оның үстіне, төбесінде үйі жоқ, тіршілікте күйі жоқ қазақтарға «ал көбейіңдер!» деп ұран тастаймыз тағы, Алматыдан басқа жерде көбейе алмайтындай. Арадан аунаса, Алматыға, Семейден көтерілсе, Алматыға, Ираннан, Түркиядан, Монғолия мен Қытайдан қозғалса, тағы да Алматыға!.. Құдай-ау, сонда қазақтың басқа жері ата қоныс емей, жат елдің мекені ме? Солтүстік Қазақстан облысының жерін алғаш көрген Қабдеш Жұмаділовтің: «Мынау деген сұмдық қой. Бір қарыс пұшпағы үшін өлісуге болар, құдай бетін аулақ қылсын, осы жердің басына күн туса, бірінші болып келуге, бірінші болып өлуге бармын!» — дегені бар. Солтүстігіміз — сол Сарыарқа сауыры. Өзге жұрт өгейсімей, тастай батып, судай сіңіп, тіпті тайраң қағып жүрген жерұйық-жәннат жаңағы Алматыға, болмаса оңтүстікке ағылып жатқан қандаспыз, жандаспыз деген ағайындарды өзекке теуіп пе? Әлде Алматының айналасы мен түстіктің төңірегі созылмалы резеңке ме екен?

Бірді айтып, бірге кеткендей болдым білем. Менің ойымша, соның бәрі ата жұрттың кіндік төрінде емес, әйтеуір астанаға таяу тұрсам деген емексуден, есек дәмеден секілді.

Ашығын айтайық, қазір елді дүбілтіп-дүрліктіріп жатқан жұқпалы дерттің өзі де сол тығыздықтан, тарлықтан емес пе? Тіпті, осы дерттің әрі-бері тарихына зер салып көріңізші. Қай жерде таршылық, қай жерде тазалық кем, дәйім сол жерден бір тесік тауып, жылт ете түспей ме? «Ей, Мұса, атыңды мықтап тұса, сақтаңсаң ғана сақтаймын!» — деп тәңірдің өзі сүйікті құлына тағылым айтыпты дейтін аңызда қаншама тереңдік жатыр.

Астана тағдыры туралы ең алдымен алаңдаушылықтың Елбасынан шығып отыруы да тегін емес. «Қырық кісінің ақылы ханда болар» дейтін даналықтың жайдан-жай айтыла салмауының сыры да осындайдан тұса керек. Халқының қамын, елінің ертеңін ең алдымен ойламаса, Елбасы болар ма?!

— Осындай қиын заманда жылы орынды суытып, қопарыла көшу онай шаруа ма? — дегенді алға тартатындар да аз емес. Солай болуы заңды да. Біреу ол сылтауды, біреу бұл сылтауды алға тартары ақиқат. Бірақ көз қорқақ, қол батыр, бүгін істер ісінді ертеңге қалдыра беру де — тапқырлықтың көзі емесіне мойын ұсыну ерлік. Мен біршама ойларымды ғана ортаға салдым. Күні кеше «Халық кеңесінде» және былтырлар «Қазақ әдебиетінде» зиялы қауымның өкілдері аз дерек-дәлел келтірмегені оқырман қауымға мәлім. Ой көзімен зерделеп қараған жанға бәрі де ұғынықты. Соның бәрін қостай отырып, осынау өрелі ойды қолдау ару Алматыны, әулиедей Алатауды, аялы табиғатты аялаудан өрбісе деп тілеймін. Әйтпесе, Алматыны апат аймағына айналдырып алып, дабыл қақсақ, тым аянышты. Алматы — астана болмаса да Алматы! Ол — әдеби, мәдени, рухани АСТАНА! Сұлулықтың символы қашан да. Көшеде кез келген бір зерделі адамды тоқтатып, Мәскеу мен Петербургтің біріне баруға таңдау түсіп тұр, қайсысына барсам деп сұрап көрші, не дер екен. Өркендеген елдердің қай-қайсысында да осылай қос-қостан аталатын ата-қалалар жеткілікті. Адамның қос жанарындай, осы байламға бүтін біз бармасақ, ертең ұрпақтың барары — күннің батып, таңның ататынындай ақиқат. Олай болса, атқарылуға тиіс басы ашық істің абыройын дер кезінде ала білу де ақылдылық. «Өлімнен өзгенің ертесі жақсы» деген аталы сөзді де естен шығармаған абзал.

17 қыркүйек, 1993

Жақсы сөз — жарым ырыс

Ақын Мұзафар Әлімбаев 70 жаста

Мен Мұзағанды ең алғаш алпысыншы жылы көрдім. Жиын-терім аяқталып, студенттердің оқу жылын енді бастаған кезі болатын, қазан мен қараша айының шамасы шығар. Аңыздай ағамыз Сәбит Мұқановтың алпыс жасқа толуына орай кездесу бар жерде өтіп жатқан. Заңғар қаламгердің қасына ерген, шашбауын көтеріс-кен інілерінің ішінде Мұзаған — Мұзафар Әлімбаев та бар еді. Ортадан жоғары бойы бар, дөңгелек жүзді, қағылез, бидай өңді жігіт. Өлең оқыды. Әлі есімде:

*Тізгінін тежеп құр аттың,
Отарын көзбен ораған.*

*Алтайы қызыл тымақты
Шопанды көрсем даладан,
Әкем бе деп те қаламын,
Сәкем бе деп те қаламын... —*

деп жалғаса беретін арнау өлең Сәбиттің «тұтас бір кітапханасын» оқып өскен ұрпақтың қай-қайсының болсын жүрегінде жаңғырығымен қайталанып тұрғандай шындығымен шырайлы, шұрайлы еді. Енді ойласам, сол кездегі Мұзафар үш мүшелін толтырып тұрған, аз ғұмырының ішінде от кешіп келген өмірбаяны бар ақын екен-ау. Жиырма тоғыз жасында «Қарағанды жырлары» жинағын баспадан шығарып үлгерген жас ақын, осының өзін уақыттан ұтылғандай еске алғанына қарап, таланттың бәйге торысына әркез аямай қамшы басумен келе жатқанына қызығардайсың.

Иә, ақынды мезгіл ерте оятқан, ерте есейткен, ерте ат жалын тарттырған. Қабырғасы қатаймай-ақ тағдырдың сан талқысына жон арқасын тосып үлгергені аңғарылып тұр. Ең алдымен жетімдіктің зары, жетімдіктің наны... Одан әрі соғыс сұрапылы... Әкесіз, арсыз жетімдіктің табы арылмай жатып, «ерке жетімдікті де» көпсін-ген анасыздықтың азабын арқалатқан уақыт үкіміне не шара.

*Өкінем ерте өмірің өткеніне,
Көре алмай қызығымды кеткеніңе.
Өзгелер өз баласын еркелетсе,
Жетімгік сүйегіме жетпегі ме?!*

Бұл — бір мүшелінен жаңа ғана асқан бала Мұзафардың көз жасы, көңіл наласы, жан азасы. Өз құрбыларының еркелігіне қызығуы, тіпті қызғануы да болар. «Адамзаттың көз жасын құрғату мен жүректерді нұрланту үшін өлеңін орамал ғып өтер» ақындық болмыстың басталуы осы дер болсақ, оған да елу алты жыл өтіпті. Өлеңмен өрнектелген, жырдан жиһаз жинаған елу алты жыл! Аз ба, көп пе?

Қиын сауал. Егер адам баласына бұйырар бақыттың орта өлшемін алар болсақ, таң қаларлықтай татымды жылдар. Әдебиет ауылына қоныс қонған жылдарына шақсақ, жылына бір кітаптан. Жеміс ағаштарының өзі жыл аралата дамыл алып тұратынын еске алайықшы бір сәт. Сонда, ақын Мұзафар, зерттеуші Мұзафар, журналист Мұзафардың гүлзар бағы жеміс бермей қалған жыл жоқ екен. Ендеше, ақын жүрегіне махаббаттың жазын сыйлаған шабыт қайнарының мол болуы қандай бақыт?!

Бір ғажабы, мен білгелі ақын-жүректің жырламай жүретін кезін көрген емен. Жақын танысып, тіпті етене туыстай болып кеткеніме де ширек ғасырдың шамасы болыпты. Әсіресе, қала ұғымында, көршілеу тұратын соңғы он жылдың жүзінде сейіл-серуенге де бірге шығып, сыр-сұхбатымыз да сыпайылықтан гөрі өзара сенісушілікке қарай бет алған сынайда. Екінші бірине аша бермейтін ақын лабораториясының да кейбір құпияларына қаныққандаймын. Жоғарыда да жорамалдағанымдай, Мұзағанның ойдан оқшау жүріп демалатын сәттерін көрмейтіндейсің. Қойын дәптері мен қаламы қашан да қасында. Өшейін, әңгіме орайында айтыла қалған оралымды ой, татымды тәуір тіркес ұшырасса, сол сәтте-ақ қаламгердің қалам ұшына ілікті дей бер. Екінші біреуге ерсілеу көрініп жатуы да ғажап емес, бірақ ол Мұзағанның қанына сіңген қалыпты әдеті, өзіне ғана жарасатын дағды.

Ақындар мен жазушылардың бір ерекшелігі — баршаға ортақ сүрлеу-соқпақпен жүре бермейтіндігінде. Былайғы елге зәуде бір оғаш көрінетін қылықтар олардың өздеріне шақ. Қайсыбір ағаларымыз бен құрбыларымыз төңірегінде, ол оған жақса да, жақпаса да, анекдотқа бергісіз әзіл-өжуалардың айтыла беретіні де содан. Зәуде бір тіл ұшына сәтті оралымдар іліксе, үлкен-кішінің дереу «Мұзағаңа сатқысы келіп» жүретіндері де шындық. Өн әуенін тудыратын бауырларымызда да кездесе беретін осынау оғаштықтың төркіндес болуы бар өнердің өзектестігімен ғана түсіндірілсе

керек. «Көңіл күнделігіненнің» беттеріне көз жүгірткен жан ақын зерделілігінің тым ерте есейгеніне куә болардай.

«Есікте отырсам да мейлі, есем кетпесе болды»...

«Біреуді жек көрсем, шақшасына дейін жек көрем»...

«Әуелі құдай болу қиын, құдай болып алған соң, жаңбыр жаудыру боқтан да оңай»...

«Көңілің өссе өссін, тек көзіңнің еті өспесін»...

«Ескі заманды еске алмасаң, балаң есті болмайды»...

Міне, осылайша жалғаса береді. Бәрі де кезінде қоныраушы қария Әбдірахманның айтқандарынан бала Мұзафардың түйіп қалғандары. «Балағының биті бар» дейтін жеткіншек осындай-ақ болар.

Ойдым-ойдым ойлы тіркестерді теріп жүретін ақынның жырларында ақыл-нақыл мәйектерінің молдығы да тегін болмаса керек.

*Сұрлеусіз ойдан сілкініп,
Сөйлеп бір кетті Бауыржан.
— Ортаға қалма іркіліп,
Ақындық заңы — ауыр заң.
Тапқың келсе төте жол,
Тусын десең жыр асыл,
Бабаңнан жүз жас үлкен бол,
Балаңнан кіші — бір ғасыр...*

Болмаса:

*Үңіліп жанын ұқпасаң,
Білем деу ағат ағамды.
Шахтамды көріп шықпасаң,
Көргім дей көрме қаламды.*

Иә, қай елдің, қай жердің болса да бас белгісіндей айғақтарды көріп-білмей тұрып, танып-табынудың да мүмкін еместігін тап басып айта алу да тапқырлық.

Әрине, жасы жеті қырдың биігіне шығып, жыр дүлдүлін сан бәйгеде оздырып жүрген, мемлекетіміздің ең мәртебелі әдеби сыйлығының иегері ақынға тауып айттың деп жату, бір қарағанда, соншалық марапат та сияқтанбас. Дей тұрғанмен, белең-белең асулардан асқан шақтарда, тұрғыластарыңмен, құрбылыстарыңмен қатар қойып қарағанда, елең еткізер ерекшелігің осы шығар-ау деп, өзінің де, өзгенің де есіне түсіріп қоюдың артықшылығы жоқтай. Ежелден айтылып жүрген ақиқат айналып келіп тіл ұшына орала береді. «Елін ері танытады, ерін елі танытады». Солай десек, Маралдыны Мұзафардың, Мұзафарды Маралдының дүниеге паш етіп келе жатқанын кім жоққа шығара алмақ?!

*Қыз Қорлан хор қызындай тамсандырған,
Естайға әлемде жоқ ән салдырған.
Маралды! Маралды — төр, Маралды — көл,
Самалдай ән еседі қарсы алдыңнан.*

*О, Маралдым, Маралдым,
Сенің үшін жаралдым,
Топырағыңнан нәр алдым,*

*Көзіндейсің сен маған
Атам менен анамның!..*

Туған жерді Тудай биік көтерудің бір өлшемі осындай-ақ шығар. Ал оның өзі әнмен астасып, асқақтап-аспаңдағанда қандай құдіретті күшке ұласады десеңізші?!

Әнмен астасқанда дегеннен шығады. Ақынның ән қанатында қалықтап, шартарапты шарлап кеткен «Ақмаңдайлым», «Ақсұңқарым», «Өзің де, жігіт, қызықсың», «Алматы кешінде», «Бізде дәрігер бір қыз бар», «Сүйген болсаң, сағынарсың» секілді сырлы әуендерді тыңдаған сайын, жаның бірге жырлап, түлеп-түрленіп шығар сәттерің қанша?!

*Күн нұры түспей гүл өзі
Ашылар геме бекерге.
Жігіттің жылы бір сөзі
Жібітпей қызды кетер ме?
Өзің де, жігіт, қызықсың,
Сырыңды қайдан қыз ұқсын?!*

Сондай-ақ:

*Сам жамырап жарқырады самала,
Кел, қалқатай, кел, қаланы арала.
Бақыттылар байқамайды уақытты,
Сағатыңа әлсін-әлсін қарама...
Желпугі самал жай ғана,
Хош иіс гүлдер айнала...*

Өз өзегіңді жарып шыққандай жақын, өз көкірегіңді кернеп бара жатқандай әуен сазы тербеп-тебіріңтіп әкетсе, оған сөз құдіретінің қаншалық күш-қуат қосып тұрғанына екінің бірі назар аудара берер ме?

Тағы бір тағылымдық дүние — Мұзафар Әлімбаев туындыларындағы тәрбиелік тармақтар. Тағдырын туған даласының кеңдігі-мен өлшеп дағдыланған тарлан таланттың қай қырынан келсең де, керімсал кемелдіктің кескін-келбеті көрініс берердей. «Естай — Хорлан», «Менің Қазақстаным», «Құрыш қазақ», «Ту тіккен», «Құрбымның күнделігі», тағы-тағы оннан асатын эпикалық, лирикалық, философиялық поэмалар мен ерлік, ғашықтық, ертегі дастандар қай кезде де ақынның қалам қарымын айшықтай көрсетсе, «Маржан сөз», «Өрнекті сөз — ортақ қазына», «Тәрбие туралы әңгімелер», «Халық — қапысыз тәрбиеші», «Қалам қайраты», «Көңіл күнделігінен» қаламгердің зерттеушілік, сыншылық, ғалымдық, ұстаздық үрдістеріндей. «Ертеден шапса, түсте озған, ылдидан шапса, төсте озған» дүлдүл жүйріктің бабы мен бағын танытады. Осынау ауқымды дүниелердің ішінде асыл ағаларға деген ізет-іліфаты да, соңынан ілескен інілерге деген көзқарақты ағаның ақжарма көңілі, ыстық ықыласы да жетіп жатыр. Алаған қолдың берген бола білуі де дәстүр жалғасының нышандары. Кезінде Әуезов, Мұқанов, Мүсірепов, Бекхожин, Әбілев, Жароков, Мәуленов, Тәжібаев, Қаратаев, Жармағанбетов секілді көптеген ағаларының өзіне көрсеткен іліфат-пейілдерін енді інілеріне қайтарса, бұл да бір сабақтастық белгісіндей жалғасын, жарасымын тауып жатады емес пе? Осыларға жалғаса соңғы жылдарда ғана оқырман қолына тиіп үлгірген «Өмір, өнер, өнерпаз», «Толқыннан толқын туады», «Көргендерім көңілімде» — зерттеулер мен эсселер, естеліктер мен очерктер кітаптары. Бұларда көргені-түйгені, зерделегені мол автор қаламгерлер мен өнер саңлақтары, өмірі елге өнеге әйгілі ардагерлер жайынан сыр шертеді.

Ақынның «Көңіл күнделігінен» кітабында Ромен Ролланның «Жұрт ешқандай кітапты оқымайды, кітаптан өздерін оқиды» деген пікірі келтірілген. Ақиқатында да солай. Мұзағаң туындыларынан да оның реніш-қуанышын, жан сырын, көңіл күйін көзі ашық, көкірегі ояу оқырман қалт жібермей танып отырардай. Асылы, ақынның сыры — жыры, жыры — сыры. Бұл талант біткеннің маңдайына туа жазылатын тағдыр болса керек.

*Қарашы, әне, кегі бардай өшіре,
Озбыр біреу ақ қайыңның төсіне
Шеге қағып, кете берген, есіре.
Жаралы ағаш жылап тұр...
Ұқыш болсаң, үнсіз мұңға құлақ тұр...*

Бұл жансыз ағаштың ғана жан айқайы ма екен? Адам жүрегіне, оның ішінде сезімтал ақынның жүрегіне қағылған шеге, қадалған шөңге емес пе?!

Бір Мұзафарды жіліктеп-жіктегендей болмайық десек те, әдебиеттің «жанр» деп аталатын сан тармағы соған еріксіз апарады. Балалар әдебиеті болып дараланатын үлкен бір арна ақынның бар жиһазын жайып салар жаз жайлауындай.

Халықта «Үлкеннің мыңына бергенше, баланың біріне бер» дейтін қарапайым қағида бар. Қарапайым да болса, әдемі айтылған қасиетті, ғанибетті сөз. Бала көңілі кәусар бұлақтай мөлдір де таза, бала жаны қашанда кінәратсыз емес пе? Демек, балаға арнай көркемөнер туындысын жасаудың жауапкершілігі мен міндеті де осындайдан туындайтын болса керек. Балаларға ең тәуір, ең таңдаулы дүниелерді ғана ұсыну керектігі жөнінде талай ұлы ғұламалар қадағалап айтқан.

Бала жанын ұғыну, бала болып ойнап, бала болып ойлай білу де шексіз бақыт. Әдебиетімізде балаларға арнап бірыңғай білек сыбана қызмет ететін қаламгерлеріміздің саусақпен санарлықтай аздығы да, сол аз топтың алғы легінде Мұзафар Әлімбаевтың есімінің аталуы да заңдылыққа айналып кеткен. Оның үстіне, «Балдырған» журналын өз қолынан ұйымдастырып, ширек ғасырдан аса үздіксіз басқарған жылдар да ақынға үлкен жауапкершілік жүгін артқандай. Сондықтан да осы салада ұстаз қаламгер болмасқа хақысы да болмаған сияқты.

*Ақ қыраулы аяз күні галаға,
Атай келіп атын жекті шанаға.
Ақ боз ат тұр алған демі будақтап,
Әппақ-әппақ бұлт қонғандай қораға.
Атасынан немересі сұрады
(Көрмеген ғой, білмейді ғой бұл әлі!);
— Ата, аттың танауында неш бар ма,
Танауынан түтін неге шығады?..*

Айна-қатесіз, қоспа-бүкпесіз бала көңілі. Ақынның аңғарғыштығы, тап басар тапқырлығы да осында.

*Жалғыз саусақ тіпті де
Ұстай алмас жіпті де.
Екі саусақ бірікті,
Ине қолға ілікті.
Үш саусағым орамды,*

*Жүгіртегі қаламды...
Өнерлі екен он саусақ,
Қала салсақ, жол салсақ...*

Кейде өзі сөйлеп тұрған жыр жолдарына түсінік беріп жатудың өзі артықтай. Бала бақшаларында тақылдатып тақпақтап отырған бұлдіршіндердің талайын тыңдадым. «Баланың біреуін қуантудың» қымбаттығын бұрынғыдан да ұғына түскендей күй кештім сонда.

*Күнгіз соқыр не геген?
Түнде қандай көреген?!.*

*Көк шатырда қол орақ,
Өмірі ормас ол орақ...*

Бұлар не деп сұрадым мен немеремнен. «ҮКІ, екіншісі — АЙ!» — деп жауап берді. Жаңылтпаш, санамақ, өтірік өлеңдерін оқытып рақаттандым. Немеремнің де ойын өсіріп, тілін ұстартып, риза болып қалдым. Өнердің өлмес мұратының өзі осында болса керек те.

Ақын туыңдыларының отыз сегіз тілге тәржімаланып, жұмыр жердің талай түпкіріне тарап кеткенін айту да артықшылық етпес. Өн-өлеңдерінен топталған «Ақмаңдайлым» кітабын да талай тойдың төрінен көрдім. Түркі халықтарының тіл төркіндістігі жайлы топ-топ зерттеу мақалаларын ойға оралтсақ, ақын Мұзафар Өлімбаевтың алдына қанша анықтауыш қосар едік?!

Жарасымды ма? Сөз жоқ, жарасымды! Рас, қай қаламгердің де уақыт тоздырған, саясатқа бой алдырған дүниелері жоқ емес шығар. Өсіресе, бүгінгі таңда! Бірақ той күні оны термелеп жатқаннан да, алғы күндерге аманат артар айшықты жырлар, асыл сырлар күтсек, бөрінен де сол жарасымды. Уақыт тізгіні тәңірдің ғана қолында. Ендеше, жетпіске жорғасынан жаңылмай жеткен ақынды сексеннің сенгірі де күтіп алар деген сенімнен ажырамасақ, жақсы сөз жарым ырысқа саяр. Аргы асуларды тәңірден тағы да тілеп көерміз!

Тұғырдағы тұлға

Қолыма қалам алсам-ақ, сусыған сынаптай өтіп бара жатқан уақыт үрдісі терең ой түйгіиығына шомдыратындай. Тірліктің ұзын ырғасын қас пен көздің арасымен өлшеп-межелеп, өтпелі өмірді қамшының сабындай келте ғұмырға балап, әр күнін өкінішпен еске түсіріп отыратын аргы-бергi ақылгөй бабаларымыз қандай дана, бөріні де жеріне жеткізіп, зерделеп айтқан-ақ қой.

Махтай аға! Сіз «Жетпіске келіп қалдық қой» дегенде, шынымды айтайын, оқыстан бір оғаштық естігендей күтпеген күй кешкеніме сәлден соң-ақ күлмесім бар ма? Сөйтсем, өздеріңізді алдымызда асқар тау тұтып, елдің бетіне, желдің өтіне тұрар пана-аға көріп жүрген өзіміздің де пайғамбар жасы дейтін қасиетті шеңберге бас тіреп тұрғанымызды естен шығарып ала жаздаппыз-ау. Қайран пендешілік... Әдетте, қандай да бір қашықтық өлшемін жақындатқымыз келсе, арадағы шекара-

штеулерді оймен сырып тастап, ішіктің ішкі бауындай қаумалап-қаусырына қоятынымыз бар да, ал көңіліміздің қалауы түспегенде, жаңағы жағрафиялық ұғымдар айқындалып-айшықталып тұрады екен ғой. Болмаса, Сіз және Сіздің ата-бабаларыңыз қоныстанған, ілгеріректе Самәмбет аталып келген Өндіріс пен мен туған, бірде Тастақ болып, бірде Абылайдың қолын бастаған Ер Жанатайдың есімімен аталған Өрнек ауылдарының арасы байырғы өлшеммен қозы көш жер екен де. Мен он екі жасқа келгенше біздің ауылымыз Октябрь ауданына тиесілі болды да, Сіздер Ленин ауданының батыс жақтағы шеті едіміздер. Ақ қайындар көмкерген қалың орман арасындағы аттылы-жаяу қатынайтын сүрлеу-соқпақ жолдар жақынның өзін алыстатып жібереді екен де. Бір ауданнан екінші ауданға ұзатылаған қыздарын жер түбіне кеткендей қымай жіберіп жататын ата-ананың қабырғалары қайысып, дауыс салып қоштасқан сәттері күні бүгін де көз алдымда...

Менің Сізді алғаш көргенім де сол алыстың жақындап үлгермеген сонау қырқыншы жылдар соңы болу керек. Ашаң, аламан бәйгеге жаратып салар пішінде елестегенсіз. Бойы сұңғақ, келбет-кескіні кісі қызығып қарарлықтай. «Қос жанарында от ұшқындап тұрады екен», — деп ауыл қарияларының өздеріне шып ұнаған өсер жасқа берер сын-сымбаты. «Тіл-көздің сұтынан сақтасын, болайын деп тұрған бала екен!» — деп жатқан Қалияңұр есімді ауылдың дана қартының сөзін құлағымың шалып қалғаны бар.

Иә, бұл сол өңірдегі ауылдардың жеке-жеке артель болып, әрқайсысы өз «қотырларын» өзінше қасыған дербес кезі. Сәдірғуат, Жаңалық сияқты қазақы мекендердің бұл күндері жұрты жатыр, өздері жоқ. Көзден ғана емес, көңілден де ғайып болып бара жатқандай.

«Өндірістің басқармасы Сағымидың Рамазаны, қасында ер жетіп қалған ұлы», — деп үлкендердің бір-біріне күнжілдесіп жатқаны көкейімде қалыпты. Ауыл ортасындағы қойтастың үстінде өтетін елдің бар бас қосуы. Рамазан әкей үлкендермен жағалай амандасып тұрғанда, Сіз өзіңіз қатарлы қыз-жігіттермен бір жүрдіңіз. Өрнеге еліктегіш бала көңіл алғы екі топқа да жанасып кете алмай, жастар жағының қалжың-әзілін қызықтап, өздеріңізді айналсоқтай бергенбіз. Ұтырлы сөз, ұтымды әзіл көңілге жел бітірердей, бәрі қызық, біз бәріне мәзбіз. Өскіміз, ересектеу көрінгіміз келіп тұратын балалық бал дәурен-ай. Біздердің Сіздерге қарап ойымызды да, бойымызды да биіктеткіміз келетіні сияқты, Сіз де алдыңғы ағаларыңызға қарап өстіңіз ғой. Жарты ғасырлық ғұмырыңызды оймен шегеріп, көз алдыңызға елестетіп көріңізші бір сәт. Бала жеңіне қарап өссе, қарт өткен күндердің елесімен жасаратыны да халық даналығы. Колхоз бастығының баласы болғандықтан ба әлде мойыны озық тұрған түр-тұрпатыңыздың бөлектігінен бе, әлде басқалардан гөрі сәндірек сын-сымбат, сән-көркінің жарастығынан ба, ауылымыздағы «осы қалай?» апаларымыз да Сізге көрініп қалғысы келгендей күй таптықан. Бәлкім, бұл да менің балалық сезімімнің алданышы шығар...

Елу жыл!.. Бұл да ердің жасы дейтіндей бір ғұмыр. Елу жылда ел жаңа... деп оны да биік белес-бел тұтып, өлшем өресіне алып жататын ілгергілер тегіннен тегін айтпаған да. Бүгін өмір деректеріңізді сабақтап-саралап қарасам, тіршілікте таусылмайтын оқу-тоқу дейтіннің белгілі бір баспалдақтарын артқа қалдырып, Қарағаш ауылында ұстаздық жолыңызды алғаш бастаған жылдарыңыз екен-ау. Ол уақытта ұстаздан асқан ірі тұлға, ұлағатты жан жоқтай көрінетін бізге. Бастауыш мектебі бар біздің Өрнекте ай сайын ақша алып, оның жүзін көретін, кейін білдік қой, өзінің де білімі сегіз-тоғыз кластық екі мұғаліміміз еді. Сөйтсек, бәрі де салыстырмалы екенін ұға бермеппіз ғой.

Сіз, Махтай аға, жер аяғы кеңіп, мал-жанның ауызы аққа, тұмсығы көкке ілінген құттың басы — мамыр айының ен ортасына таяп дүниеге келген екенсіз. Ырысыңыздың ортаймай, құт-берекеңіздің кемімей, көп көңілінде кемел келбетіңізді бұзбай, еңсеңізді аласартпай, туған өңірдің сері қайындарындай тік ұстап келе жатқаныңыз да осынау жақсы ырымның нышаны ма деп қалам. Қатардағы мұғалім, оқу ісінің меңгерушісі, іле-шала дейтіндей мектеп-интернаттың директоры... Оң тілеулі өсер жастың оңынан айы, солынан күні тууы да осы шығар. Екі жылға да толмайтын еңбек жолыңыздағы осынау қашықтықты Сіз ұшқыр жүйріктерше тым шапшаң өтсеңіз, оған бүкіл саналы

ғұмырын сарп ететін тұрғыластарыңыздың тағдырымен салыстырғанда таңырқап-таңдай қақпасақ әддіміз жоқтай. Елу бірінші жылы міндетті әскер қатарына алынып, батпақты, орманды Белоруссиядағы Гродно қаласынан бір-ақ шыққаныңызда жиырманың алғы баспадақтарын ғана аттағаныңызбен, ұжым, әскербасыларына сенім артардай жан көрі-нуіңіз әбден заңды да. Жауынгер серіктеріңіздің әзілдей беретінін-дей, Сізге генералдың шен-шекпені өзі сұранып тұратындай көрінетін. Ол кездегі өсудің басты өлшемі партия мүшелігі болса, Сіз үшін оны да тым жеделдетіп жіберді-ау, сірә. Белоруссия әскери округінде самала-жарық берушілер взводын басқарып, ең жас командир болуыңыз да көп-көп сырды ашып берердей. Жоғарғы басшылардың еркіне салса, әлі де біраз белге көтеріп ме еді, әскери шенге аса құлап тұрмайтын қарапайым қазақы ұғым ба, ауылды аңсап тұратын, әлі де балалықтан алыстап кетпеген албырт көңіл ме, жер түбіне әкетсе де туған топырағын аңсап, анырай безетін жылқы мінездес тектілік пе, жан-жүрегіңіз ел-жерге, ата-анаға қарап тарта берген.

ТАҒДЫР деген бір ғаламат күш бар. Қашсаң — құтылмайтын, қусаң — жетіп ұстай алмайтын құдірет дейтініміз де сол ТАҒДЫР болса керек. Ауыл балаларының көп армандайтын, елігіп-еліктейтін мұғалімдік соқпақ-сұрлеуге де туғанда маңдайыңызға Тәңірім таңбалап бергендей тағдыр қайта әкеліп салмады. Әскери әшекейге елікпегінініздей, ол да өз шым-шытырық шырғалаңы шаш-етектен ауыл шаруашылығы — мал мен жанының қам-қарекеті өзінің ми-батпағына шым-шымдап тарта берді, тарта берді... Асылы, пешененізге бұйырып тұрған БАҚ та, СОР да сол ел мен жердің тіршілігіне орай екеніне көзіңіз жетті, көңіліңіз де мықтап сенді ақыры.

Елге оралғаныңыз-ақ сол еді, жас комунистсің деді де, аудандық партия комитетінің ең тілалғыш, елгезек қызметі — нұсқаушылыққа жекті де жіберді. Ауыл-ауылды бірде велосипедпен, бірде атпен, енді бірде жол-жөнекей ылаулап жүріп аралаған кездеріңіз де жастықтың қимас қызығындай бүтін. МТС дегенді кейінгі ұрпақ біле де бермейді ғой. Онда бүкіл ауданда бірді-екілі ғана машина-трактор станциясы. Әдеттегідей директор бөріне басшы да, партиялық көз — хатшы — ондағы екінші тұлға. Алғаш ат жалын тартып мініп, жаяушылықпен қоштасқанымыз да сол жыл екен-ау.

Жер басып аман жүрсе, адам белгілі бір кезеңнің тірі тарихына айналады. Бұл күндері жасыңыз жетпіске келіп, ел төбесіне көтеріп жатқан Махтай Рамазан ұлы Сағдиев ағамыздың да қандай-қандай жолдардан өткенін біршама шерте алатын біз де талай адамнан жас болмай қалғанымызды енді-енді ұққандаймыз. Сіз бала кезіңізде бүкіл соғыстың ауылдағы ауырлығын еңірген шал-кемпірлермен, жесір ана, жетім балалармен қосылып көтерістіңіз. Біреу сеніп, біреу сенбестей ертегі-ғұмыр. Қазіргі қызметіңіздің өзі «Бір кезде ол да сендей батыр еді, қор болып осы күнде әркімге жем» дейтіндей қартайған ғаріп жандардың, тірі жетім балалардың мұң-зарына сугарылып отыратыны да тегін емес деп ойлаймын кейде.

Бір шаңырақтың туа тұңғышы, еркелейтін-ақ жөніңіз бар еді. Уақыт еркелетпеді, еркінізге жібермеді. Басқарманың баласы деп елден ерекшелендіруді жол көрмейтін әкеңіз де... Қандай көрегендік?! Өмірдің Сізге жиен-нағашы, жезде-балдыз болып шолжандата қоймайтынын әріден ойлаған.

Ертегі-аңыздарда Қыдыр баба іздеп келіп, болар баланың басына бақ болып қонары да адам арманының ақиқатпен астасып жататынындай ғаламатты ғой. Қасиетті қазақ жерінің қасиетті бір пұшпағы Солтүстік Қазақстан обылысын бар тарихында орыс «ағалар» басқарып келсе, тізгін-шылбырына жармаспағанымен, сол басқарушылар тобында халқының қамын ойлап, ұлтының үрдісін жықпай, сөзін сөйлейтін, намысы, қаны бар азаматтардың да көп болмағаны құпия емес. Сондай қазақ Ілияс Омаров ағамыз да бұл өңірге айдарынан жел есіп келмеген. Ол әр қазаққа қанық. Билік тұтқасын ұстап отырған «аға» баласы Ілекеңнің қаймана көптің бірі емес, ұлттың ұранына айналар ұлағатын, заңғар ғұламалығын, ілуде бір туар ірілігін, облысқа құт болып қонған бақыт екенін қайтсін, исі қазақтың қайсар да қабырғалы ұлы екендігін қайтсін, жолы түскен көптің бірі деп, қасында жүруді, ел - жер аралатуды жас нұқаушы Сізге сүйей салғаны қандай жақсы болған. «Ат болатын құлынды

шашасынан танитын» Ағаның Сізге қадалған көңіл-зердесі адаспады, тап басты. «Оқы, айналайын!» — деді, Алматыда Жоғары партия мектебіндегі қабылдау рәсімдерінің бітіп кеткеніне қарамастан, обком тарапынан қажетті қағаз-құжаттардың бәрін жасаттырып, көңілдес дос-жолдастарын да «іске араластырып», Сізді астанадан бір-ақ шығарды емес пе?! Жақсының шарапаты дегенде, дәл осындай қолқамен Сафуанды Қазақ университетіне апарып, бағын ашып жібергені еске оралады. «Болашақта үлкен жазушы болады, біреуді шығарып жіберсең де, оқуға ал», — деп ректор Асқар Закаринге сөзін өткізген ғой қайран Сәбен.

Мектепте де, Ақжар техникумында да бірде колхоздың есепшісі, бірде әке көмекшісі бола жүріп үзіп-жұлып оқығаннан алғаны бір басқа да, елу жеті мен алпыс бірдің аралығында табан аудармай Жоғары партия мектебіндегі жүйелі білімнің бір басқа болғандығын аузыңыздан тастамайтындығыңыз — сол Қыдыр болып кезіккен Ілияс ағаның сенімін шын сезінгендігіңіз. Тіршілікте көрген жақсылықты құмға сіңген судай жоғалтып ұмытып кету бар, ал ол қолынан келмесе, осындай да осындай деп жұртқа жеткізіп айта жүру бар. Көзі тірісінде қайтара жүрген кездеріңіз де болған секілді. Ілекеннің туған жерінде ел басқардыңыз. Асыл ағаның атын атап келгені үшін-ақ талай бауырына қол ұшыңызды беріп, жәрдеміңізді тигізгеніңізді өзіңізден болмаса да, сырт ағайындардан естігем. Қарызым емес, інілік парызым деп білдіңіз. Ал Ілияс ағадан сондай қамқорлық көрген едім деп естен шығармай, мақтанышпен айта жүретіндігіңіздің өзі — оны қайтару, үлкен азаматтық. Қандас туыстардың бір-бірін жетелеп-жеткізіп жүретіні, «Ауылдастың аты озғанша, аталастың тайы озсын» дейтін үзілмес үрдіс көп жүйріктің бағын байлап, аяғына тұсау болып келе жатқан. Ал болар баланы болмысынан танып, ағалық, азаматтық таныттыңыз. Міне, халық аузындағы ырыстың ауысып, бақтың жұғуы дейтін осы.

Әдетте, әңгімелеріңіздің арасында ағалардан көрген жақсылықтарыңызды көп айтасыз. Асылы, ұлағаттылықты, ұлылықты үйрене білу, ағаның ағалық жолын, інінің інілік орынын ұғыну сияқты халықтың қарапайым қағидасын, кеменгерлік көрегендігін биіктете берер зеректігіңіз бен зерделілігіңіз-ау деп шамаладым. «Әке көрген оқ жонып, шеше көрген тон пішіп» жатса, мен елге сыйлы Сіздің әкей мен шешейді сан талай көріп, сарқыттарын ішіп, қолдарынан дәм татқан едім. Жақсылықтың жалғасып жатуы да шын бақыт екен-ау деп түйдім.

Иә, Сіздің өмір жолыңызды ой елегінен өткере отырып, азаматты бүкіл ауыл болып өсіретін ұлтымызға тән өнеге-үлгіге қайран қалам. Біздің Жарғайың, Өрнек ауылдары сәл қомақтылау, алпыс-жетпістей түтін өріп шығар болса, Сіздің Өндірісте отыздай ғана отбасы-тын. Қазір олар да жоқ. Сонда әр үйдің баласы бар ауылдың ортақ баласындай, оң қылығы да, шөлкем-шалыс теріс мінезі де барша ауылдастарының көз алдында емес пе? Бізде де солай. Сәл қате басқан қадамымыз үшін әкешеміз емес, ауылдың әр қартының алдында есеп беріп өстік қой. Осыдан кейін бұра басып, бұзық болып көр, әкеге жылап келіп, шағым жаса — жетпей жатқан «сыбағанды» қосып аласың.

Кішкентай ауыл, қазақы тіршілік... Қаладағы бір ауланың тұрғындары бір-бірімізді танымай жатсақ, мұнда бәрі де көз алдыңызда. Шыр етіп дүниеге келгенде құйттақандай ит көйлек киіп, өсуге талпынған тіршілік иесіне келе-келе әр киімнің таршылық ететіні сияқты, дала кезіп, қала көріп, Сіз де болып-толыса бердіңіз-ау. Бірақ қанша толып-болғанда да, кіндік қаныңыз тамған қасиетті мекенге жүйрік көңілдің ырқымен күнде барып, қарақат-шиесін, жидек-бүлдіргенін, долана-мойылбасын теріп, бетегелі беліне, береке-құт жеріне бір аунап қайтсам ба деп, ыстық сезімнің ынтығын баса алмай, аңсап жүресіз. Қайың-қарағайы, тал-терегі, саумал-самал желі, мөлдір бұлақ-көлі, саф ауасы сағындырып, шақырып тұрмай ма?!

*Батыс пен Шығысты мен араладым,
Тоқтатып жер буынын шамаладым.*

деп елді аңсаған солдат сағынышын өз жүргегіңіздің үніндей көретінін де содан. Дүниенің кіндігі қайда десе, картаға да түспеген тұсты нұсқап көрсетуге барсыз. Түптеп келгенде, мұның бәрі де ақыл иесі АДАМ біткеннің бәріне тән шындық әрі осалдық!.. Шөп те шыққан жеріне шығады. Аң-құс та тірлігі үшін анда, ұрпағы үшін мында — туған топырағын аңсап ауады. «Туған жерге сыймай, өскен елді қимай кетіп бара жатқан» құс әніне, сағыныш сазына құлақ түріп көріңіз. Кезіккен сайын амандықтан бұрын ел хабарын, жұрт жайын сұрап барып, өз естіген-білгеніңізді жеткізуге асығатыныңыз... «Ащыны татқан, алысты жортқан біледі». Иә, оны да білген біледі... Ауылына қарап азаматын, азаматына қарап ауылын танып жататын далалық даналық та осыдан шығады да. Қыз алып, қыз берісіп, құда-жекжат болып жалғасатын қайран қазекемнің қасиеті-ай десеңші.

Сіз де солай! Ресми құжаттарда Рамазан әкеміздің ұлы болсаңыз, біз білетін ұғымда алдымен Өндірістің, одан осы өңірдің, жүре-бара аудан, облыстың ұлына айналдыңыз. Бүгінгі болмысыңызда аудан да, өлке-өңір де құшағына сыйдыра алмайтын толағай тұлғаға айналғаныңыз — дау тудырмайтын ақиқат. Асқар Алтайдың, айдынды Атыраудың, Күнгей мен Теріскейдің бәріне ортақ төл ұлындай болып кеткеніңіз — пенделікпен өз ағамыз деп іш тартатын біздерге әрі қуаныш, әрі мақтаныш. Ана бір жылдары Жаңа өзен өңірінде қазақтар мен шешендер қақтығысып қалып, ұлтаралық ұшығу қаупі туганда ағалық басалқы сөз айтып, бәрін бейбіт тындырған Сіздің қазылық қасиетіңізді ол кезде Жазушылар одағында екінші хатшы болып жүрген Әбіш Кекілбаев кереметтей қуанып айтып келген.

...Қиыр терістіктегі ең ауыр, ең арттағы дейтін, төбесінен тоқпақ арылмай, көбесінен қан саулағандай «Афанасьев» совхозына директор болып барғаныңыз есімде. Ел саясатынан бірдеңе түсініп, жас журналист есебінде қолға қалам ұстай бастаған жылдарымыз. Төрт жарым жылда совхозыңыз дүрілдеп алға шықты. Еркін Әуелбеков басқаратын «Мариевка», Бернард Дворецкий басқаратын «Мамлютка» совхоздарымен үзенті қағыса қатар көрінетін болды. Арыны қайтып, аптығы басылмаған асау аттай шалт қимылдағаныздан опық жеп қала жаздағаныңыз да есіңізде болар. Құрылысқа деп бөлінген межелі 730 мың сомның орнына төрт бөлімшеге клуб, балалар ясли-бақшасын салдырудың қызық-қызуымен жүріп, бір жарым миллионның ар жағынан бір-ақ шыққаныңызды «аңғармай» қалыпсыз. Іс тындырғаныңызбен, ел мүддесі үшін дегеніңізбен, заңға «томпақ» еркіндігіңізді жоғарғы жақ қайдан құптай қойсын. Ол кезде Қазақстанды өгей шеше дегенейінде ғана «мойындайтын» Тың өлкелік партия комитетінің қара тізімге іліктіріп жібере жаздағанын да әлі ұмыта қоймаған боларсыз. Құдай оңдап, алпыс алтыншы жылдың мол астығы елге ырыспен қоса, Сіздің абырой-беделіңізге кіріс те әкелді. Облыс бастығы болып жанада келген өзіңіз секілді бойлы да ойлы Демиденко қолдады. Дәстүр бойынша әр жылдың орағы алдында қазақстандық миллиардтың бастау бұлағы — Тың танабын түгел аралап шығатын Димекен де өсіп келе жатқан өңдір жігітке назар тоқтатқаны көптің қырағы көзіне бірден шалынған. Бұл да оңынан оралған сәтті жылыңыз еді. Алдымен, Қазақстан коммунистерінің он екінші форумында Орталық Комитеттің мүшесі болып бір жарқ еттіңіз. Мұндай құрметке шаруашылық басшыларынан ілінетіндер ілуде біреу ғана.

Кейде өткен күнде белгі жоқ деп жатамыз. Белгі болмаса, осылар не? Бірінші басшылығында қазақ бола бермейтін, Ресейдің Омбы, Қорған облыстарымен қолтықтас жатқан Соколов ауданы. Бар деген қазақтарының өзі орысқолдылау. Осында өткен бес жылыңыздың өзі — ойы-қыры мол бес белес. Сыр алдырмағаныңыз да сырбаздығыңыздан ба деп қалам. Бір жағы, Сіз үшін үлкен сын мектебіңдей болғаны да құпия емес. Бірнеше шаруашылығы Қостанайдан алынып, жаңадан аудан ашылғанда, оған жазушылар мекені деп Жамбыл есімі берілгенде, таңдаудың Сізге түсуі — алғашқы сыннан сыр алдырмай өтуіңіздің өтеуі шығар.

Халқының жарымынан астамы көрші облыстан ауысқан. Қатардағы көп ауданның бірі емес, Алматыда тұрса да өздерін сол елдің иесіндей сезінетін Сәбит, Ғабит сынды алыптары, Сафуан секілді жалғасы бар, әріректе Толыбай сыншы, Қожаберген жырау, Сегіз Серідей санлақтар өткен киелі жер. Адамдары — кірпияз, кінәмшіл. Кербез керейлер әулеті. Ұнамай қалсаңыз: «Атығайдың бір баласы келіп, ештеңені мәндіте алмай, бос қайтты», — деп соңыңыздан күліп қалары хақ. Ал ойлаған жерлерінен шықсаңыз: «Зілғара-Шопанның ұрпағы, текті бабаларына тартып туған екен», — деп төбелеріне көтеретіндері тағы шын.

Ой, Махтай аға! Сіз алдаған жоқсыз, Керей атаның елі алданған жоқ. Сол елдің бүгіндегі ақсақалы, Қазақстанның халық жазушысы Сафуан ағамыз айтып отырады:

— Әркімнің де өзі алыста жүргенмен, жүрегі, тілегі туған жерімен, ел-жұртымен бір болады. Сондықтан да ауданды кім басқарып, халқына қандай қызмет жасайды деген сауал сол жердің тума перзенті ретінде мені де бейжай қалдырған емес. Жас кезіміз ғой, жиі барып жүріп те, үзбей хабарласып тұрып та елдің риза көңіліне қарап, өзімнің азды-көпті араласуыма да мән бере отырып, Махтайдың азаматтығына сүйсіндім. Осындай ініміздің ауданның алғашқы бастауында тұрғаны бақыттай көрінеді маған.

Дуалы ауыздан шыққан осынау лебіз үлкенін аға, кішісін інідей көріп, бауырға тарта білгеніңізге елдің берер бағасындай естіледі маған. «Бітер істің басына, жақсы келер қасына» демей ме? Жаңадан ұйымдасқан ауданның жұлдызы жарқырап жанды. Малдың төлі егізден, елдің көңілі семізден шықты. Аудан жұртшылығының ықыласын коммунистерінің ықтияры білдіргендей. Кеңестер Одағы коммунистерінің XXIV съезіне делегат болып, Мәскеу бардыңыз. Цифрлар шертетін сырлардың құпияларын ақтарудың қажеті бар ма, жоқ па?! Күллі көрсеткіштің көрсеткіші осында десек те жетпей ме? Алыстағы аудан жұртшылығының атынан өкіл болып Кремль сарайында отырудың өзі бәрін айтып берердей емес пе!

Бір қызығы, Сіздің еншіңізге соныдан соқпақ салу бұйырып тұратын болса керек, жаңа ауданның тыныс-тіршілігін қалыпты арнаға түсірдім бе деген тұста, тарихи Торғай өңірінен тағы бір облыс бой көтерді. Бұл да өзінше бір тың. Партия шақырды, Сіз бас тарта алмадыңыз. Табиғаты ғана емес, халқы да, дәстүр-салты, тағылымы да өзінше жеке-дара. Облыстық атқару комитеті төрағасының бірінші орынбасары, бюро мүшесі, бүкіл ауыл шаруашылығының тізгінін қолға ұстаған тұлға. Жаңа жердегі жаңа міндеттің қызығы да аз емес, ал қиыншылығы бастан асады. Ең ұзағырақ отырған жеріңіз де осы. Абырой болғанда, қаңқу сөзден ада, торғайлықтардың өзімен өзі болып кеткеніңіз Алматыға қимай шығарып салған ықыласынан көрінеді. Қайбір құтыла алмай жүргендерінің соңынан күл шашып қалатын жұрт қайысып келіп хоштасты. Үкіметтің сый-марапатын көріп жүрген басыңыз көптің құрмет-қошаметінен артық ештеңе болмайтынына көзіңіз әбден жеткендей. Алматы, министрлік мансап қандай қызықтырғанмен, ауыр қозғалдыңыз-ау. Ежелгі батырлар мен ақындар елінің жырға тиек еткені де осы түс. Сырағанның, Ғафанның Алматыда өз бауырларындай қарсы алып, құшақ айқастырып жатқанын да талай көргем.

Басқаны қайдам, ауылда әке-шешелеріміз көңілде құрбы болған мен Сізді Алматыда министр — дариясы, өзені жоқ қырдағы елдің түлегі Балық шаруашылығын басқарып отырған тұста жақынырақ танығандай болдым. Ауылды, ауылдың адамдарын сағынғанда салып ұрып Сізге барар едім. Ылғи бір жаңалықтар ашып жатқандай қай жерде тоған, оларда қандай балықтың қаншасы бар, қай кезде қанша уылдырық шашарын жырдай қылып айтып отыратынсыз. «Жүз биеден жүз құлын аламын деп отанға берген антым барды» тынбай шырқап үйренген бізге мұның бәрі қызық. Ең болмаса, Есілі мен Ертісі, Жайығы мен Үлесі жоқ, Жалтыр аталатын жалғыз ғана көлі бар Өңдірісте туып, есейіп ер жеткен Сіздің балықшылық кәсібіңізге біртүрлі күмәнмен қарайтын кездерім де болғанын несін жасырайын. Сөйтсем, Арал, Атырау аймақтарынан дейтін қайсыбір балықшылар әулетінің ұрпақтарымен еркін ой таластырып, ұтырлы тұстарда көндіріп емес, сендіріп, иіп-иландырып жатқан

кездеріңіз талай тәнті етті де. Осы Алматының айналасындағы жасанды қоймаларға уылдырық жібертіп, ризық молайтқаныңызды әлі де ризашылықпен еске алады.

«Алтын кездік қын түбінде жатпайды» деп келген бабаларымыз бәрін де өмір тәжірибесінен алған ғой.

Уақыт үрдісі ой тереңіне шомдырады кейде. Астықты өңірге Сіздей ұлы тағы да керек болыпты. Көп жыл қатар қызметтес болған Демиденко досыңыздың Қостанай облысының екі тізгін, бір шылбырын бірге ұстуға қолқалап шақыруы да адам таппағандықтан болмағанын өзіңіз білесіз. Қазақстан миллиардтап астық тапсырғанда, сол дария-молшылықтың сүбелі сыбағасы қостанайлықтар еншісінде екенін көзі ашық ел тегіс біледі.

Бұрынғы кеңес дәірінде бір орында ұзақ отырудың да өзіндік артықшылығы бардай саналатын. Үстірт ұғым екен ғой. Қолынан іс келетін алғыр адамдарды бұдан да ауырырақ салмақ артып көрейік дегендей, нар ғана көтерер қиынына салып сынайды екен-ау. «Нар жолында жүк қалмас» дейтін аталы сөз де содан қалса керек қой. Осындай қатал сын тезінен қалай-қалай өткенін Әуелбеков Еркін ағамыздың өмірінен білуші едік. (Дәл осы жолдарды жазып отырған сәттерде ол арысымыздан да айрылып қалдық. Алдамшы ғұмыр дейтін дүние жалған-ай!) Сол кісі жүріп өткен Көкшенің тайғақ кешуіне Сіз де түсіп көрдіңіз. Келген-кеткен басшылардың көтерген жүгін, атқарған ісін алақанға салып, салмақтай-салыстырып отыратын сыншы-жұрт, Құдайға шүкір, мін айтпайды. Өрге салса өршелене шабар қас жүйріктің қайсар болмысын мұнда да таныттыңыз. Артыңызда ел айта жүрер жақсы істеріңіз, жарқын іздеріңіз сайрап жатыр әлі де.

Осы тұста «Шындық бар жерде сенім бар» атты өз кітабыңызға үңіле түсуді жөн көрдім. Әдеттегі өмірбаяндық деректер емес, көбіне-көп Көкше өңіріндегі іс-тәжірибеніздің, елмен қоян-қолтық араласа жүріп жинаған ой түйіндеріңіздің сығындысындай. Нақты істер мен батыл шешімдердің сырлы шежіресі ме дерсің. Орынсыз далитылған өміршіл штаттардың барынша ықшамдалып, істің ығына орайластыра жүйелеу — ел қамын әрірек ойлайтын бүгіннің қам-қарекетімен үндес. Бала кезімде «Алпыс еркек ат үстінде, алты келіншек мақталықта» деген фелъетон оқып едім. Сол есіме түсті. Әр түрлі атып кел, шауып кел айқайшылар көп екен де, иіліп жерге ащы терін төгетіндер аз екен. Обком қызметкерлерінен аңдушы өкілдер емес, халықпен қатар жүріп, ауырлықтың бір басын шын ықыласымен көтерісетін жанашыр жандар жасақтағаныңыз «өзір асқа тік қасық» басшысымақтарға қолайсыз тигенмен, былайға көпке таптырмас сабақ болды. Сіз Көкшетауды Қазақстан ғана емес, бүкіл Одақта АУҚАТТЫ облыс атандырудың алғашқы қадаларын қақтыңыз. Азық-түлікпен қамтамасыз етіп қана қоймай, түбегейлі жақсаруын обкомның қызметімен байланыстырдыңыз. Сіз басқарып тұрған тұста ең алдымен азық-түлік дүкендеріндегі молшылыққа, әсіресе, ет сөрелерінің қайысып тұратынына қайран қалатын келген-кеткен ел. Сіз соның бәрін іс тегегі қолындағы кадрлардың ерік-жігерін шектемей, ізденулеріне мүмкіндік беру арқылы жүзеге асырдыңыз. «Аш қарын жұбана ма майлы ет жемей» деген аталы сөздің түп төркінін тереннен ұға алдыңыз. Осы бағытта кімдерге сенім артып, кімдерге арқа сүйегеніңізді де жасырмайсыз. Қайсыбір басшылардай бар жақсылық өзімнен өрбіді деп бағанызды арттырудан аулақсыз. Сондай сенімді серіктеріңіздің аты-жөндерін тізбелесем, тым көп орын алар еді. Сіздің көпшілігіңізді көрсетем десем, сыр саңдығымды тым көсілте ашып, тым шашылып кетем бе де те қорқам. Сондықтан ара-арасында өзіңізбен қанаттас, қатарлас ағаларымның ойымен ойымды қанаттандырып алсам ба деп те қоям. Ұлы Отан соғысының ардагері, партия, комсомол қайраткері Анатолий Федорович Шалов айтады: «Махтай шын мәнінде елі үшін туған ер деуге лайық. Қазіргі қызметінде де осы қасиетімен қадірін арттырып жүрген жан»... Дәл осындай қайраткер, ардагер, жағы жайсаң Михаил Иванович Есенәлиев ағаның ойы да жоғарыдағы лебізбен үндес: «Махтай — көрінекті азамат. Қашан, қай жерде — облыста ма, республикалық деңгейде ме, істегенде де сол көрінекті қалпын сақтай білді. Өзінен алыңғылармен де, өзінен кейінгілермен де ортақ тіл таба алады. Бұл — екінші біріне біте бермейтін бірегей қасиеті!..»

Өзіңіздей жоғары білімі болмаса да, білігі мол, сырт көзге қатыгездеу көрінетін Рамазан әкейдің тәлім-тәрбие жөні де бөлектеу еді. Өмірден тоқығаны көп нағыз даланың даналығы ғой. Материалдық ынталандыруды оң жолға қоюдың, адамның еңбекке деген қызығушылығын күшейтудің тиімділігі жайлы әңгімелесіп, адам жалдаған орыс байларының әдісін кітабыңызда әдемі келтіріпсіз. Бұрынғы байлардың бәрін әпербақан, ақымақ көрсетуге тырысып, тарих тағылымын өз ыңғайымызға қарай икемдеп үйренген кезеңнің жеткіншектері емеспіз бе? Соның бәрін шындыққа балаған басымыз бәрін-бәрін енді-енді бағалап-бағамдай бастаппыз. Еңбегіңіз еш кетпейті. Ел бағалады, халық арыс азаматымыз деп таныды. Ең жоғарғы өкімет орнына төраға болып келуіңіз де, ел егемендік алған тұста жақсы істің ұлы бастауында болуыңыз да зор ғанибет. Ленин, Октябрь революциясы, үш дүркін Еңбек Қызыл Ту, Парасат ордендері, медальдар мен Құрмет Грамоталары, басқа да толып жатқан мақтаулар мен марапаттаулар... Бір адамның басына аз емес. Азсынып жүрген Сіз де, көпсініп көрген ел-жұртыңыз да жоқ. Қай жиын, қай отырысқа барсаңыз, төр Сіздікі! Қай кеңес, қай келелі келіс болса, сөз Сіздікі! Бір адамдай еңбек еттім, енді зейнетін көрем деп едіңіз, бүкіл Ел ардагерлері өз ұйымдарының төрін ұсынды. Үш мәрте сайланып, оның да ауырлығын арқалап келесіз. Ауырлық деп айтамыз ғой, абыройы да, ала жүрер алғысыңыз да бір төбе. Бұрын да сайланудан кеңде болмаған басыңыз депутаттықтың да, делегаттықтың да қызығын көп көрген. Ауылдық, аудандық, облыстық мәртебелеріңізде астам жоқ. Билік тізгіні Мәскеуде тұрғанда үлкен Жоғарғы Кеңестің бір мәрте депутаты болсаңыз, екі мәрте Қазақстанға сайландыңыз. Арғы-бергі партия съездері өз алдына.

Көрінекті неміс-қазақ жазушысы, жерлес Герольд Карлович Бельгер айтады: «Мен Махаңмен әр жерде, әр деңгейде кездесіп жүргеніме он-он бес жылдың шамасы. Әсіресе, таңғы серуенге шыққанда Шоқан ескерткішінің айналасында ұшырасамыз. Аман-саулықтан соң-ақ саясатқа ауысып кетіп, біраз сұхбаттасатынымыз бар. Сондай сәттерден түйгенім, ол — өзінің тұлға-бітіміне сай кең ойлайтын, мол пішетін ірі қайраткер. Салиқалы саясатшы, парасатты азамат. Өзінің атқарар ісіне жан-тәнімен берілген, әрбір іс-әрекетіне шынайы жауапкершілікпен қарайтын абзал жан. Мені қарапайымдылығы, бауырмалдығы, ақкөңіл-ақжарқындығы қызықтырады...»

Махтай аға! Сіз қандай бақытты жансыз. Жар сүйдіңіз, ұрпақ өрбіттіңіз. Немерелер бар, ертең шөберелер жалғасар. Солардың алақанынан су ұрттап, жұмаққа да тікелей жолдама аларсыз... Өкініші, қырық жылдан астам ортақ отбасының шырақшысы болған Түкетай жеңгеміз Алтын тойларыңызға жете алмай, арманда өтті. Көре алмаған қызығының бәрін Сізге аманаттағандай. Отыз жыл сарылып сартөсек тартқанда да қас-қабағына қарап, алақанда аялап өткіздіңіз. Бұл да — екі еркектің бірінің қолынан келе бермейтін ерлік. Анасын әспеттеген әке ретінде презенттеріңіздің алдында да арыңыз таза, абыройыңыз асқақ. Бала ата-анаға қарап өсетіні шын болса, Сіздерден алған ұлағат-үлгінің ұрпақтан ұрпаққа жалғасарына шын сенердейміз.

... Есіме түсіп отыр. Арақтың өзін мұз қылып, сықырлаған аязы шыныны шырт-шырт сындырып жіберетін Арқаның алапатын, ауыл-үйдің арасында адамды адастырып, апатқа соқтыратын ақтүтек жыңды борандарын көрмеген пенде кейбір шындыққа ойдан шығарылған сұмдықтай қарайтыны анық. Алғаш жапалақтап баяу басталған құбылыстың соңы осыншалық қауіп тудыарын ойламағансыз. Машина тізгінінде өзіңізге көптен сырминеz Леонид бұл өңірдің әр бұта, әр талына дейін, ой-қырат, кезең-белдердің қыр-сырына қанық, жете білетіндіктен көңілге күдік үйірілте қоймағансыз. Қырсыққанда қымыран ірімей ме, жел теріскейден шығып алды да, әл-заматта әлем-тапырық болды. Жолдың ауырлығы бар, әр кезеңдегі бөгесіндері бар, жанармайдың тез түгесіліп, тоқтап қаларларыңызды болжамаппсыз. Беймезгіл әрі күнің бұзылып тұрған шағында көмекке келер пенде қайда? Айнала аппақ жазық. Шамамен алдағы бекетке әлі де бес-алты шақырым қалған болар, тас тұрып қалдыңыздар. Денеңіз тоңазып, көзіңіз ілініп кеткенін де байқамапсыз. Ұйқы — дұшпан деген осы. Ояна келсеңіз, Лена жоқ. Мұнысы қалай? Түн ішінде... мынандай қарға адым жерді көрсетпейтін ақтүтек боранда! Өлсе жіберер ме? Малтығып-опалап бірге кететін едік деп кейістік білдіресіз. Қатты

қобалжыдыңыз. Адамның ойына келмейтін пәле-жәле болсайшы. Бет-аузын қар көміп тастағандай ақ кірпік, ақ шаш жігітті құшақтап, әрі ұрсып жатырсыз. Трактор айдап келіпті сабаз. Түк болмағандай арсалаңдап күле береді. «Тоңып қалмадыңыз ба?» — деп Сіз бәйек. Соның бәрін жақында түсінізде көрдіңіз-ау. Туған ай — турағат ет. Оған да отыз жылдан асыпты-ау. Атан жілікті бір ұрып сындыратын өрт кезіңізді түсте болса да көріп жүру қандай ғанибет?!

*Немене көрген түсің көрмегендей,
Жас дәурен — жауар бұлт өрлегендей.
Отыз бес — көк семсердің жүзі емес пе,
Қайрап ап қалың жауға сермегендей!*

Иә, әркім өз жасын әнге қосып айта беретін қайран күндер. Оны да бір еске түсіріп, бір сәтке болса да жаныңыз жасарып қалды. Зілгара бабаныздың сері ғұмырын аңсағандай күй кештіңіз.

Өзіңіз де білесіз, жасы жетпіске толған бір көсемімізді ердің орта жасына жаңа келдіңіз деп желкідеткен кезіміз де болған. «Жақсы тілек — жарым ырыс» қой, әлемдік ілім-ғылымының шырқап тұрған шағында игі тілек біреуге болмаса, біреуге дарып жатпасына кім кепіл? Жарайды, орта жас демей-ақ қояйын, қазіргі қайрат-жігеріңізге, қуат-күшіңізге қарап, Тәңірім тіл-көзден аман қылсын, әлі де біраз қырдан шалдығып-шаршамай асарыңызға көңіл сенетіндей әйтеуір. Тек тілегіміз періштенің құлағына шалынғай. Оның үстіне, Сіз, Құдайға тәуба, әлі де биік тұғырынан таймай, айтқанын өткізіп, ойын өрге жеткізіп келе жатқан, жалпақ ел таныған тұғырдағы ТҮЛҒАСЫЗ!

Ұлы Отан соғысы кезінде немістердің тұтқынында болғандардың ұйымын құрудың ұйтқысы болған да Сізсіз. Қазір бұл ұйымда төрт мыңдай адам бар.

Германиямен арнайы келісімге қол жеткіздіңіз. Бұл да дәтке қуат. Өтем-жәрдем төлеуді мойындарына алған ол елдің де елдігі мына заманда ерлікке барабар. Іздеушісі жоқ жерде мұндай қиын түйін қалай оң шешімін оп-оңай таба қойсын.

Кімді кім мақтап, кімді кім жақтамай жатыр. Әркімнің ой-еркі өз билігінде. Жетпіс деген немене? Сексен, тоқсан, жүзге жетіп жатқандар бар, шүкіршілік. Гәп жасаған жылдардың санында ма, сапасында ғой. Біздікі тек тілек, тіпті тапсырма деп қабылдасаңыз да жарасымды.

Сайлаушылардан өмір бойы ТАПСЫРМА алып, соны мүлтіксіз орындауға үйреніп қалған қалпыңыздан айнымай, сегізінші ондыққа нық сеніммен аяқ басып көріңізші бір. Ар жағы ойыңыздағыдай өрбіп жүре береді:

*Махтай аға!
Құдай берсе, жігіттен бақ тая ма?
Ойыңызбен, түр-келбет бойыңызбен...
Сіз бізге көрінесіз бақтай, Аға!*

*Биікте жүр деп Сіздей бір ағамыз,
Мақтанамыз және де қуанамыз.
Сыртыңыздан өзіңізді ес көреміз,
Басқа қонған бақыттай бұ да нағыз.*

*Қуанамыз және де мақтанамыз,
Сіз жүрген жер — жақсылық, жатқан аңыз.
Қолымызда барымыз — көңіліміз,*

*Інілік парыз, қарыз дегенгі де
Сол көңілдің күйімен ақтарамыз!*

*Білесіз, өмір дәйім тартыс, Аға,
Жетпіс жетті, қалды артта алпыс ана.
Тіршілікте адамның бәрі өзінен —
Сезім бойды өрт болып шарпыса да,
Көк жүзінде құс болып қалқыса да,
Шабытанып, шарқ ұрып шалқыса да!*

*Биікті де көргіңіз, аласаны...
Қас жүйрік тұрып ұйықтап, таң асады.
Тектілігі тектінің өзіне аяң,
Сізге, Аға, бәрі де жарасады.*

*Өмірдің көрігіндей әр күніңіз,
Талайды қызықтырған нарлығыңыз.
Елдің, ердің бағына бар болыңыз,
Жетегі, Аға, бізге сол барлығыңыз! —*

дегенді мақтау үшін ғана емес, Сіздей АҒАМЫЗДЫҢ барына мақтану үшін де айттым.

Доспен сырласу

(Сарбас Ақтаев алпыс жаста)

Әкелеріміз айтатын еді, ескінің адамдары күн өткен сайын күңіреніп, жылап отырады деп. Біз болсақ, күлкі қылатынбыз. Сөйтсек, әр басқан қадам қарттықтың қайтпас ауылына қарай әкете береді екен ғой. Балалық па, балаңдық па, қалай десек те, оны пайымдайтын парық бізге қайдан келсін. Сөйтіп жүріп сенің ата жасы алпыстың жалына жармасып үлгіргенінді білмей де қалыппыз-ау. Қуансам ба, қуанбасам ба?! Сонау алпысыншы жылдардың бастау кезеңін көз алдына әкеліп көрші. Қазіргідей жүк-жиһазымыз жоқ, бірер көрпені астымызға төсеніш әлде үстімізге жамылғы қыларымызды білмей, киім-кешегімізді таласа, жарыса қажетімізге жаратып, бала-шағамызбен айқұш-ұйқыш қойындаса домалай салар күйталғамас, иісальмас күндерді де сағынарымызды болжаппыз ба? «Қара тас, ұйқың келсе, болар мамық, ғашықтық сұлулықты талғамайды» дейтіндей, ұйқы-тұйқы мінездерімізбен бір-бірімізге шын ғашық кездеріміз екен-ау деп түйдім.

Иә, біз сонда ең алдымен өлеңге, өлең арқылы бірімізге біріміз құштар, албырт, анғал, адал болыппыз-ау. Екі шумақ өлең тудырсам, түннің қай тұсы екеніне қарамастан, телефонмен төсегімнен суырып алатындаймын да. Хрущевтың көп мылжынын мың сан өңдеп шығаратын газет кезекшілігінен

қажып қайтты-ау, ұйқтасыншы деп аяушылық білдіретін сен бе? Трубканы ұстаған күйі, құлап кетер-дей қалпыммен сенің «шедеврiңдi» мен де көкiрегiме қондырып барып көз iлетiнмiн. Қайтып мазала-маса деп тiлейтiн күндерiм де болғанын қайтiп жасырайын. Соның өзiнде қандай жарасым бар едi, шiркiн!

*Лаулап жанбай немене, атым ағам —
Бойда барды көзге ұрып жалтыраман.
Қарапайым шындықтан ой жаңартам,
Жүгеу сөздің керексіз даңқы маған.
Демеймін «жаны жұмбақ жалқы жаспын», —
Бірақ арзан күлкіге шалқымаспын.
Өз ойым бар, өмірде өз орным бар,
Жеңілді ойлап, саязда қалқымаспын...*

Сен бірден-ақ азаматтық әуенге бет алғандай салиқалылық, сабырлылық, салауатты салмақтылық таныттың. Содан да көбіміз-ден сақа көрінуші ең. Мен болсам, жастыққа жиірек ұрынып, албырт-тыққа бой алдыра беретіндеймін де. Екеуіміздің де ортақ ағамыз Еркеш Ибрагим Алматыға келген сайын қасына ертіп алып, балауса жылдарымызды тыңдар еді. Қарауында талай жыл қызмет істеп, қолтығының астында көбірек жүрген сенің тонның ішкі бауындай жақындығыңды да қызғанар едім. Ол кісінің алдында екеуіміз де өзімізді ұлы қазының алдында тұрғандай сезінер едік. Сол кездерде сен менен оқ бойы озық жүретінсің. Жеңілдеу қалқыған тұстарымда сабырмен сабама түсіріп, қатар жүргенде олпы-солпымды былайғы жұртқа байқатпай, «жақсымды асыра, жаманымды жасыра» беретінің де есте. Енді, міне, алпыс дейтін ауылдың да жасыл жайлауына сол оқ бойы озған қалпыңмен менен бұрын жүгінді түсіріп жатырсың. Қуанайын ба, ренжиін бе? Өзің айтшы!

Тәуба. Қуану керек екен. Жеткен де, жетпеген де көп. Мынау фәни жалғанның кімге опалы, кімге опасызын да көзімізбен көріп, көңілімізбен сезініп келеміз. Қамшының қысқа сабындай шолақ гүмырда әр басқан қадамың, әр шыққан биігің бақыттай. Есінде ме, Ақтай, әкеміз де осылай дейтін-ді. Әкеден ертерек қалған мені де қайран абыз сенімен қатар еркелетуші еді ғой. Екеуіміз әлденеге айтысып қалсақ, алдына барғанда төрелік таразысының мен жақ басын салмақтандырып жіберетінін өзін де ұмытпаған шығарсың...

Өзілдескен қазақ аяй ма. «Әкенді елден бұрын жалмаған өзіңнен көр» дегенін, мен де уәж айтқан болам:

— Жаратқан ием өзі жаратқан пендесінің жайын ойламай тұра ала ма? Жыл сайын соғ... мыңды сойып, артынып-тартынып келетін әкең болмаса, Ғайнижамал мен балаларыңды қойып, өзіңнің сары басыңды қайтiп асырар едiң? Мен болсам, өздігімнен де күн көріп кететінімізді Аллаекемнің білгені аян. Ал әкем ана жақтың да бір қызметіне қажет болған шығар, — дегенімді естігенде, мәз бола күлгенін көз алдыңа әкелші. Ол да өз алдына бір кез екен. Бірер жас айырмашылығымызға қарамай, құрдастай, кейде тіпті асыра қалжыңдастырып қойған құдірет те ақындық атты әулие ме екен. «Тал бойымда жалғыз-ақ мінім сол-ақ» дейтіндей, біле тұра түзей алмай келе жатқан кемшілігімді де сезем. Тіпті сол қалпы кететін де шығар. Сен — бастық, мен — қарамағыңдағы бағынышты, бірге қызмет істеген жылдарда да «Сіз» деп сызыла алмай кеткем. Енді ойласам, соным да оң екен. «Сәке» деп қана емес, «әке» деп қалута да әзірлер көбейіп, «сен» деушілердің азайып біткен шағында, солардың бәрінен мен жақын көрінеріме кәміл сенем. Оның үстіне, атығай, қарауылға олжа саған Құлагерлері жоғалып бітуде шақ қалған өлкеден Сәкен мен Естайдың, Кәкімбек пен сенің, іздеріңнен ілескен Төлеген, Ерік, Баянғалилардың бары да «тәуба» дегізеді.

Қайтарар қарыз-бересіңнің көптігін, Ел-ананың ақ сүтін босқа ембегенінді сезінумен ғана емес,

талап тұлпарына аяусыз қамшы көмумен келе жатқаның көзі ашық, көңілі сергек жұртыңа әлімсақтан аян. Осынау жылдарда арман ағысымен қатар ағып, жырдың, сырдың желкенін қосыла көтеріп шыққан мен үшін бәрі-бәрі өз тағдырымның ажырамас бір тармағындай.

Талант — табиғаттың сыйы. Алманың ағашынан алысқа түспейтіні шындық болса, екеуіміздің тағдыр-талайымыздағы туыстық та сол бізді туған табиғат-ананың бірлігінде болар. Сарыарқаның сонау теріскей төрі, әулиелерді әнмен әлдилеп, жырмен жеген қайталанбас Қызылжар мен Көкше! Көз жанарыңдай көлдер, ақ балтыр ару қайыңдар, күңірене күй тербеген мұңды қарағайлар, жазира белдер мен жайқалған гүлдер... Жазы — жаздай, қысы — қыстай, еркелете білгенмен, еркінсіте қоймайтын әрі мейірбан, әрі қатал әкедей. Біз сондай жерде дүниеге келдік, есейдік, ер жеттік... Буынымыз бекіп, бұғанамыз қатпай жатып, қабырғамызды қайыстырған соғыс балалары болдық. Бәрі-бәрі есте. Сол далаға перзенттік ғашық көзбен, інкәр сезіммен сәби жүрегіміздің інжуін үзіп беруге асықтық.

*Пай-пай, қандай тамаша гала таңы,
Күннің де жайылған жоқ қанаты әлі.
Мұнарды сырып жатыр көк жиектен
Шығыстың шұғылалы алақаны.*

*Қайтегі гүл-гүл жайнап гала мына,
Сыймайды-ау бар көрінісі жанарыма.
Саф алтын сұлулығын құя берсін,
Кеудемгі тосайыншы самалына, —*

деп сен тебіренгенде, мен де өзімді жыр кемесіне қатар мінгендей сезіндім. Ондай да күй болады екен адамда.

Жаңа айттым ғой, сен менен үнемі оқ бойы оза жүруді өзіне міндет етіп алғандайсың. Тұңғыш жыр жинағыңды да менен бұрын шығардың. Алпыс үшінші жылғы сол кітаптағы суретіңе қарасам, сары үрпек балапансың. Құдай-ау, сөйте тұрып өлеңмен өрнек өруге, сиқырлы сурет салуға, аталы сөз айтуға күштарлығың қызықтырады.

*Көріңгі көкжиектен күлімдеп күн,
Керілді шығын сілкіп біріндеп шың.
Өмірден осындай бір таңды аңсаған
Ақан тұр кеудесінде Сырымбеттің.*

*Зергеде тербегендей ол бір әнді,
Кеудеге бұлбұл үнін қондырады.
Самалдың саусағы ойнап егіз ішекте,
Кетегі күмбірлетіп домбыраны...*

Немесе:

*Сахнасын көктем сері далаға ашты,
Қыңыр қыс ызғырығын ала қашты.
Өзендер кернейлетіп жөнелгенде,
Қар елтіп, толқынына араласты.*

*Қарғы бұл келеке етіп жел күледі,
Ару шық аң-таң қалып мөлдіреді.
Мың құлпырып көктемнің жалауындай,
Қырда қызыл қызғалдақ желбіреді...*

сеکیلді ойға, сырға, суретке толы шумақтар осыған куә. Көктемге сән-сәулетімен сахнасын ашқан сері дала, күн шуағынан ызғырық-ызғарын ала қашқан қыңыр қыс, көз жанарындай мөлдіреген ару шық, домбыраны күмбірлі күйге бөлеген самалдың саусақтары тұңғышын дүниеге әкелген тұмса талант бала ақын үшін аз олжа емесін әркім-ақ түсінгендей. Адам кейде сырын айтамын деп отырып, шынын айтып алады. Қайсыбір айтулы ақын аталып, топ-тобымен томдар шығарған ағайындарды оқи бастасаң, мысал үшін миуасы майысқан жолдар таппай қиналар сәттеріміз де аз кезікпейді. Ал сенің жалғыз «жайрамағырың» ол жағынан жерге қаратпайды. Жүйрігін жыр бөйгесінен күнде оздырып жүрген Сырбай ақынның сол кезде-ақ сені жылы қолтығының астына алып, жомарттық танытқаны тегін емесіне көзім енді жете түскендей.

«Адамның басы — Алланың добы» деген сөздің де жаны бар-ау, сірә. Онсыз да бар жылудан қағыс қалып, жаутаңдаған жетім баладай теріскей әлкеде қазақ басылымдары түгел жабылып, қолына қалам ұстаған Арқаның аз ғана кәрі-жасы тентіреп кеткен алпысыншы жылдар күні бүгінге дейін көз алдымда. «Тұтан жерден айрылу қиын екен, екі көзден мөлдіреп жас келедінің» кебін көппен бірге сен де кигенсің. Думан мен Шынарды екі шал, екі кемпірге қалдырып, қыз бен жігіттей қол ұстасып Ғайнижамал екеуіңнің Алматыдан бір-ақ шыққандарың есінде ме? Тағдырдың ұлы көшкіні. Әйтпесе, жер шоқтығы Көкшетауда жалғыз газеттен асар биік те, көңілді алаңдатар билік те жоқ, «Айхай, дала дегенде, айхай, дала, қаздар ұшып барады қай-қайдаға» деп алабұртқан Еркеш ағанмен өлең-өнер бөйгесіне қатар түсіп жүре берер ме едің, кім білген. Көрініп тұрған әкімдік жоқ жерде ақындық қумасқа лажың да болмас еді.

Бағың бар, Сарбас. Құдайға шүкір, «болар бала»... дегендей, өзіннен де бар шығар, оған қоса тағдыр-талайың да оң қабақ танытумен келеді саған. Өзің айта беретіндей, орынбасарлық дейтін лауазымға арнайы жүлде жариялап, атақ тағайындаса, сол мәртебені алғаш жөне талассыз иеленетіндердің де бірі сен болуға лайық едің. Алматыға табан іліктіріп алуға септігі тиген «Арадағы» бірер жылыңды «ұмытсақ», «Жетісу» мен «Социалистік Қазақстанда» үмітпен өткізген жылдарыңның өзі бір гүмыр.

Осындайда еске түседі. Өзіндей ата жасына келіп, құрметті демалысқа бара жатқан үлкен бір орынбасарды жабыла, жарыса мақтамай ма келіп: «Пәленшекеннің арманы жоқ, ауданда, одан облыста абыроймен істеп, министрдің орынбасарлығына көтерілді. Мұнда да сый-құрметке бөленді. Енді еңбегінің зейнетін көреді...» Тағысын тағылар... Сонда соңында сөз алған әйдік орынбасар айтты дейді: «Рақмет, ағайындар. Айтқандарыңның бәрі шын. Аудандағы орынбасарлықтан облыстағы орынбасарлыққа, одан министрліктегі орынбасарлыққа... Тек армансыз дегендеріне қосыла алмаймын. Өмір бойы бастық болып, ақша алатын чекке жарқ еткізіп қол қойып, жамбас қалтадан дөңгелек мөрді суырып алып, тарс еткізіп басуды армандаумен өттім. Бірақ жете алмадым»... Өзіл үшін десек те, ащы шындық. Шүкір, ондай өкініште кеттім деп айта алмайсың. «Халық кеңесінің» уығын өз қолыңнан қадап, шаңырағын биік көтердің. Жалындаған кіл жастардан жасақ құрап едің, туын төмендетпей, өз қолыңнан соларға табыстадың. Орынбасарлықтың да үлкен мектеп екенін өзің ғана ұқпай, өзіннен кейінгілерлерге де ұқтырып кеттін. Енді «Ақиқатың» шықты алдыңнан.

Бағың бар дейтінімнің тағы бір себебі — осы менің орынымды басады-ау деп осықырына қарап, оза шапқан тұсында тұмсықтан ұрып тұқыртар басшы емес, білім-білігі бір адамға жетердей, оқып-тоқығаны ғана емес, зердеге түйгені мол Әбекең (Әбдуәли Қарағұлов) секілді әрі қатал әрі қамқор ағаның қолына түскендігің. Журналдың көп әдеби қызметкерінің ішінен санап-сатылатпай-ақ, бірден

орынбасарлық лауазым ұсынған ол кісінің қырағылығы алдамапты. Алдында тағы Көкімжан Қазыбаевтай (ол кісі де Әбекен мектебінен өтті ғой) майталман, артында астана журналистикасының қазанында қайнап піскен қаншама «мен атайын, сен түрлар» өз көрігінде балқытып, ақындықтың ауылынан әкімдіктің бауырына қарай баурап кете беруі де заңды құбылыстай. Сөйтіп, сен бала ақыннан аға журналистікке қалай өтіп кеткенінді өзін де байқамай қалғандайсың. Енді кеуде тұсына бір-ақ секірген журналистиканы қалдырып, қай белдеуінен орын берері беймәлім, ертең елес секілді ақындық ауылына соза қоюың екіталай-ды. Бірақ табиғат ана әу баста ақын ғып туган пенде әдебиеттен, оның көкөрай шалғынды жайлауынан алыс қона алар ма? «Қапшағай хикаясы», «Дала туралы толғау», «Бұлар бірінші болып еді» атты «Жазушы», «Қазақстан», «Қайнар» баспаларынан бір-бірімен жалғаса дүниеге келген деректі шығармаларың да адасып қалған ақынын оқушыларына жаңа қырынан жайнатып көрсеткендей.

Шұрайлы тіл, шынарлы бейне, сиқырлы сезім ақын Сарбасты мұнда да көшкен жұртына қалдырып кетпеген: «Табактар тартылып, саусақтар етке енді созыла бергенде, жағалаудан біреудің жан дауысы шықты.

– Қап кетті, қап! Құрыдық...

Жұрт жапа-тармағай жағаға ұмтылды. Дүлей тасқын долданып, жолындағының бәрін апырып-жапырып барады. Жаңағы қазақ арба қан-көбелек ойнап, анда-санда донғалақтарын бір қойқаң еткізіп толқындардың жалынан барады. Шөміштерін тастауға да үгермеген қатындар ала қапшықтардың бөксесін әудемнен бір шалып қап:

— Қапшық-ай, қайран, қапшық-ай! — деп шырылдап жағада зыр жүтірісті. Осы үнді айнала құз қағып алып, жанғыртып, жан-жаққа таратып жатты. Маңғаз таулар да, марғау құмдар да, жиделі тоғай да, жидекті сай да — бәрі-бәрі оны «Қап-ша-ғай!» деп, мың дауыспен дүрліктіріп әкетті...»

Міне, ақындық жолдың басында «пай-пайлап» дала таңына қайран қалған сен енді прозаның тертесіне қалай тез жегілгенінді өзін де білмей қалғандайсың ба, қалай? Сәттілігі — солардың қай-қайсында да ауырдың асты, жеңілдің үстімен өтер жеңіл тірлік кешпегенің анық. Оны оқырман жұртың көрді, әсіресе қасында қатар жүрген мен жақсы білем. Қайда барып, қандай қамытты мойныңа ілсең де, маңдай теріңді ғана емес, жон теріңді де сыпырып беретін жанкештілігің атаның қанынан, ананың сүтінен дарыған дара қасиетің іспетті.

Ақындық — жалына қол апарта бермейтін асау арын. Бір қарасам, сен сол бас асау арынмен қалыпты арнаны бұзып, өзінше жаңадан жол ашып алған екенсің. Өмірдің өзекті өткір мәселелерін қозғайтын публицистикалық шалқымаларың да әр жүректің лүпілін басып, қара басына бірде дос, бірде дұшпан тауып жүретін сүті адал, күші арам қаламгер тағдырын көз алдыма әкелсе, аудармадай азап-тозағы асып артылатын бейнетке басыңды байлап беруің көзсіздің ерлігіңдей. Құдай бергенде құлай беріп, аспанды от қамшысымен айқұш-ұйқыш осып-осып, қас қағымның арасында жыр нәсерін құя салатын, сөйтіп басы жұмыр пендеден құдіреттей күшке айналдырып, Алатаудың ұшар басына бір-ақ секіртетін өлең өлкесінен алып кетердей бейнетке бел шешіп қалай бардың екен.

Владимир Обручевтің «Жұмбақ жері», Николай Ановтың «Ән қанаты», Сетон Томсонның «Бала мен сілеусіні», Әзиза Жапар-заденің «Елге қайтуы», Рувим Фраерманның «Тұз тағысы Дингосы», Мамин Сибиряқтың қазақ, башқұрт тақырыбына жазған «Ақ-боз аты», Михаил Шолоховтың повестер мен әңгімелерді біріктірген екі кітабы... Ең кереметі — осылардың бәріне арналған зерттеу очерктер. Тізе берсем, жетіп жатыр. Күнде шығатын газеттің отты өзенін кеше жүріп, осынша дүниені қалай тындырғаныңа қайранмын. Әлде әл беретін азапты сұрап алатын әдетің бе екен? Жолсапарда жүріп, иық сүйегінді сындырып қайттың да, темірден өзек салдырдың. «Жазуға жеңілдік жасау үшін арнайы тетік қой», — деп әзіл айтатыным ойыма тағы оралып отырғаны. Қалай дегенде де, ақ сөздің «ауырлығынан» сары басыңды қанша алып қашқаныңмен, қара сөздің қара жұмысына мықтап маталғаныңды ұғып жүрген шығарсың. Амалың не, өкін-өкінбе, бір қадам да шегінер жер жоқ, артыңда —

алпыс, алдында — миуалы жемісімен қызықтырар жұлдызды жылдар. Қуаныштысы — сен қыран қонар қияға жол бойы жорғалап, жаныңды қорғалап емес, шабытыңның шаңқай шағында ат шалдырмай аман жеттің. Әлі де ауыздығыңды шайнаған асау қалпың.

*Гүл жарған жауқазындай көкте, қарға...
Менен озған ақын ең оқ бойы алда.
Әкімдіктің шырынын бір таттың да,
Сол бойы кете бердің тоқтай алмай.*

*Көктемде көңіл талай елеңдегі,
Өтімді-ақ жігіт едің сен елдегі.
Сап-сары майға піскен бауырсақтай,
Қызға да сүйкімді едің менен гөрі.*

*Сол бойы кете бердің тоқтай алмай,
Жақсы мінез — жігітке оққағардай.
Тарылып тұрған дүние кеңіп салып,
Сен сөйлесең,
Болатын жоқ та бардай.*

*Шапшыған шу асауға салсақ жүген,
Болардай тұмауратып қалсақ жыр ем.
Өлеңмен күйкі өмірді өңдеп алар
Сағынып сол күндерді аңсап жүрем.*

*Сабырлы, салиқалы салтыңменен,
Қызбайсың,
Ішің жанса, салқын генең.
Алқынбай алпысқа да бұрын жеттің
Баяғы оқ бойы озған қалпыңменен.*

*Жол ауыр,
Тірлік кейде оппа қардай,
Жаны жомарт ағамға жоқ та бардай.
Озған бойда жүзген де өтіп кетпе,
Жамбыл сызған межеге тоқтай алмай.*

Жыр періштесі құлағыма сыбырлап, көкейіме оралтқан осынау жолдар менің сыпайы сырым да, шынайы шыным да. Ләйім құдайдың құлағына шалынсын. Алпысқа сенің, алпыстың саған өкпесі жоқ. Қалған ғұмырыңа, тағдыр-талайыңа шабыт тізгінін тапсыр да, Сарбастың сара жолы осы деп заулай бер.

Бақыттар көп болса

Атам қазақ «қамшы сабындай ғана» деп қушитып айтатын қысқа ғұмырдағы тірлігінің ең бір төтті шағы — балалық. Қандай қиын кезеңде өтті деген өмірінің де сол бір тұстарын ойға алсаң, нелер оралмайды ойға. Ашқұрсақ, шала ұйқы, шаршаулы күндерің мен түндерің, жеген таяғың мен алданыш-аяныштардың өзі қымбаттай. Қысқа күнде қырық төбелесіп, қырық табысып-татуласқан бала достарың қайда? Іздейсің. Көбі жоқ. Азайған сайын бағасы артып, асылдана түскен сол достардың қалғаны алтынның сынығындай ой-санаңда жайнап, жарқырап көрінетіндей.

Алпыстан асқан шағымызда дос та, қас та аз болды десем, аярлық шығар. Жылдар жылжыған сайын еленіп-екшеліп, екеуі де азая береді екен. Уақыт көмбесіне жоғалып, екеуі де сирек тартады-ау, сірә.

Әрине, бұл да бір пенделік пәлсапа ғой, әйтпесе, екеуін салғастырып әссе жазайын деген ниеттен аулақпын. Сөз достар жайында, ой да достар айналасында ғой. Мал алып, мал бермесе де, жан алып, жан берердей берекеді достарды айтам.

Біз Бақыт екеуіміз елуінші жылдардың басында Солтүстік қиыр түкпірінде жатқан Жарғайын ауылында оқыдық.

Әкесі ел тізгінін ұстайды дейтін азаматтардан. Сол кезде парторг болу керек. Анасы ұстаз. Ерке-шолжаңдау. Жас сұрасып жатқан жан емеспіз, бірақ менен бір класс жоғары оқиды. Соғыс салқыны, басқа құрбыларындай емес, оны айналып өткендей әсер беретін...

Бәрін кейін білдім. Бәрін де кейін ұқтым. Сөйтсек, оның да өз әкесі Мүтәллапты майдан алапаты мерт қылған екен ғой. Сарғайған сағыныш, іштегі мұң балалықтың, балаңдықтың қызық-қызуымен көміліп жатады екен ғой. Оның үстіне, ана бар, өгейлігін өмір-бақида сездірмей кеткен екінші әке. Сырт қараған адамға іштегі сызат көріне ме, қызығатынбыз. Бүкіл мектептегі үздік оқушы. Жиналыстарда бәрімізге міне деп көрсететін үлгі.

Алтын медальмен марапатталған «Еңбек» орта мектебінде де сол. Жеті сыныпты Жарғайында бітірген соң, бірер жыл кейін мен де сонда оқығам. Алматыда, университетте, журналистикада оқып жүр дегенге тағы қызығатынбыз. Қысқасы, өмір өзінің ұзына бойында Бақыт екеуімізді бір ізбен ілгерілеткендей. Облыстық «Ленин туы» газетінде де тәжірибеден қатар өтіп жүрдік. Оқудың төртінші сатысындағы ол көлдей-көлдей очерктер жазады. Бөлім меңгеріп жүрген Әли Мұсаханов марқұм да, лездемелерде редактордың өзі Балтабек Асанов та журналистикаға келетін жас леп, жақсы леп деп практикаға алғаш келген біздерге, «Ұлым, саған айтам, қызым, сен тыңда» дегендей, ернінің емеурінін танытады.

Мен осының бәрін еске алғанда, тіршілігіміздің сан тарау жолдарын табыстырған тағдырыма тәуба айтам.

Туған жерді жақсы көрмейтін, туған жерді төбесіне көтеріп, мәртебесін биіктете берсем деп армандамайтын жан иесі жоқ. Сол табиғаты қатал, бірақ жомарт жерді бәрімізден де гөрі көп көріп, тебірене жырлап, табан аудармай, сол өлкенің тамыршысы болып жүрген Бақытқа қызығам да. Солтүстік Қазақстанда ол білмейтін ауыл-қыстақ және оны білмейтін үлкенді-кішілі пенде жоқ десем, асырып айтқандық емес.

Алғашқы кітабы — «Жайнаған жердің» жарыққа шыққанына да ширек ғасырдай уақыт өтіпті. Сол кездің өзінде Қазақстан Журналистер одағының сыйлығын екі мәрте иеленген Бақыт Мұстафин

тың өнірін түлеткен, туған жерді маңдай терімен суарған жерлестерін асқақтата, аспандата көтереді. Қасандықтан, жаттанды жабылықтан аулақ, сөз қадірін, тіл татымын тұшына сезінетіні әр кез сүйсіндіреді.

«...Мынау сол Жаманшұбар, бір кезде қара табан кедейдің көз жасының, зар-наласының куәсі болған жер. Ауыр қайғыдан қара топырағы да қайысқандай, көз жасынан кенересі толысқандай болған бел бұл... Мөп-мөлдір көгілдір аспан нілдей тұнып тамылжып қалыпты. Бар алап шаңқай түстің ыстық мейірінен бал-қып тұрғандай еді».

Міне, осы секілді қанық бояулы суреттер туған өлкенің, байлыққа тұнған өңірдің ажарын айшықтандырып, айбындандыра түседі. Денесін күнге күйдірген, жер емшегін маңдай терімен идірген атпал азаматтары да Бақыттың бейнелеуінде ертегінің ерен ерлеріндей тұлғаланып көрінеді. Сондай бір шығармасы әйгілі диқан Құрманғали Сұрағановтың өмірі мен еңбегін елге танытуға арналған.

«...Даладан оралып келе жатқан Құрманғали орақ жайын қатты ойлайды. Жұмсақ жүріспен жолдың ойлы-қырлы жерінде ырғалып қана өтіп, жеңіл сырғыған «Москвичің» қос жарығы қараңғылық омырауын олай бір, былай бір тілгілеп, ауылды бетке алып тартады. Алдан ағараңдап үйлер де көрінді...»

Мен білетін Бақыт адамды сүйеді. Оның ішінде балаға деген мейірімі ерекше. Сәби сезімі, бала жаны — оның ең «осал» тұсы. «Тәтті сәбізді» оқыған жан осыны айқын сезінгендей. Әдеби баспаларда ұзақ жыл балаларға арнайы кітаптар шығарумен айналысқан көрінекті қаламгер Қастек Баянбаевтың Бақытты іздеп-сұрап жүретіні содан-ау деп ойлаймын. Әдетте, күлді-балан дүниесін тықпалап, есік құрғатпайтын беймаза жазғыштардан безердей болып жүретін баспагерлердің кейі әріптесін іздеп-сұрап жатуы сирек құбылыс. Жинақтағы жиырма әңгіменің әрқайсысында оң-теріс қылықтарымен қызықтаратын бала қылығы, бала ғұмыры бар. Екіншісі байқай бермейтін осынау ерекшеліктер жазушының жіті көңіл-көзіне ғана түсуі, міне, бұл тапқырлық. «Үлкеннің мыңына бергенше, баланың біріне бер» деп жататын бабалар даналығы да сол жеткіншектер үшін қалам ұштап, ой тербеп жүрген әріптестері-мізге тура арналғандай.

Өкінішке қарай, жетпісінші жылдарда қалам қызығына кіріскен Бақыт қызмет пен тұрмыс-тіршіліктегі тынымсыз күйбеңмен аз көрінердей. Лайым, өтпелі өкініш болғай.

Міне, сол дос, сол қанаттас-қаламдас серік алпысқа келді дегенге, бар деректі ұстап-көріп тұрсақ та, көңіл сене бермейтіндей. Әлі күнге баладай бейкүне, азаматтай арлы, аяулы дос қалпы. Жиырма жылдай облыс үнін екінші, одан кейін бірінші басшы ретінде жеткізіп келе жатса да, қагілез, қарапайым қалпы. Тіпті, күні бүгінге дейін «бала болғысы келіп» тұратын тәрізді.

*«От та болғым келмейді,
Жылуым бар,
Жылуым бар, керексе, жылыныңдар!» —*

деп Мұқағали айтқандай, әр досқа, бәлкім, дұшпанына да, жан жылуын ұсынып, қос өкпесін қолына алып жүгіріп жүретін Бақыттар көп болса, қандай БАҚЫТ! Орысы түгіл, татары көп Қызылжарға барса, ат басын тірейтініміз де осы Бақыт!

Жылуың азаймасын, Азамат дос!

Жүрегі жырлап тұратын

Қоңыр күздің кеші еді. Жаздың жай таптырмас, жан таптырмас қапырағы да басылған. Ызындап мазаны алар шыбын-шіркейдің де сап болған шағы. Көңілге қанат бітірердей осынау бір шуақты сәттің де өзіндік ләззаты бардай. Алатаудың өріне, Алматының төріне қарай жайғасқан саябақтың іші. Майысқан мәуелі бақтағы алма ағаштың көлеңкесінде үкілі домбырасының қос ішегін баяу қағып, ара-арасында шертіп қалып, шабыт шақырғандай кейпі бар. Өңінде мұң ба әлде әуен ырағына берілген сыршыл жанның ішкі жан толқынысы ма, ажыратып айту қиын. Қарбалас, қауырт қызметтен қалт етіп қолы босаған сәтте осындай бір күй кешетін. Сыры — жырында, жыры — сырында жатқандай әсер қалдыратын асыл ағаның толқыған шақтарының талай-талай куәсі болғаным көп суреттерді көз алдыма әкеле береді. Шалқалата қайырғанмен, ортасынан екіге жарылып түсетін қалың шаштың арасынан ақтаңдақтанып белгі берген уақыт табы.

— Домбыраға үн қосып отырмаймыз ба? — деген достарына күлімдеген көз қиығын бір тастады да, майда мамыр дауыспен «Ғалияны» бастап кетті. Кешкілік тау бетінен ескен сал самал аялай әдділеп, егіліп-төгіліп, жан-жүректі ән билеп алған сияқты.

*Айым да сен, Ғалия-ау, күнім де сен-ау,
Оң қабағым тартады күлімгесең, күлімгесең...*

Иә, әйгілі Балуан Шолақтың «Ғалиясы!» Ынтызар көңілдің ыстық сағынышы, алауы басылмаған албырт сезімнің, інкәр ықыластың белгісіндей бебеу қаққан ән-әуен. Шым-шымдап тереңіне тартқан тылсым күш ықтиярыңнан тыс өзіне баурап алардай. Ұйықтап жатқан сезімді тербеп оятар ән.

Ән Балуан атаныкі! Ал әншісі кім? Күн сайын сахнадан көріп-тыңдап, қошаметпен қол соғып жүрген санлақтарымыздың бірі ме? Құлақтан кіріп, бойды алып, елтітіп, еркінді билеп бара жатқаны қандай?!

Жоқ, ешқандай да әнші емес, оның орындаушысы күнде қасына бірге еріп, жырларына жүрегіміз жылып, жанынан нұрлы шуақ алып жүрген ақын Қабдыкәрім, кәдуілі Қабдыкәрім Ыдырысов еді. Сөйтсек, өлеңмен өрнек салып қана қоймай, жан дүниесі жырлап тұратын әнші де екен ғой. Өлеңдерінің еркін есіліп, әуенге жетелеп тұратыны да содан сабақталатынын кейін ұққанбыз. Ұққанбыз да, құлай жығылып, қол соққанбыз.

Достықты ар туындай таза да биік ұстайтын ақын жүрегі сергек те сезімтал еді. Ақындықты адалдық пен адамдықтың баламасы деп білетін оның өлеңдерінен тек бір мөлдір бастаудай әсемдік әлемі өрілетін. Сырлы әуен сиқырлап алардай құдірет болып көрінетін.

*Ағайындар, ақын деген халқың бар,
Ақын көңіл — бала көңіл қалпында.
Жұрттың бәрін туыс көріп аңқылдар,
Шықпаса ойдаң, шымырлап бой салқындар.*

*Ақын мінез көңілдегі арға сын,
Ақын сенің ағал досың, жолдасың.*

*Аялаңдар, ағайындар, ақынды,
Ақын оты жолда сөніп қалмасын...*

Әлімсақтан ел дәстүрінде, ел үрдісінде келе жатқан — ақыны мен батырын аспандатып, биікке, төбесіне көтеру сый-құрметтің шыңындай. Қабдыкөрім ойлары соны меңзеп, тағы да тиянақтай түсетін тәрізді. Емен-жарқын отырып сыр шерте қалған сәттерінде Достықты, Жолдастықты, Қимастық пен Сыйластықты көбірек айтып, әдемі әзілмен үйіріп алар еді. Бұл ұғымдар біз білетін аң-қылдаған бала көңіл Қабекеннің қасиеттеп, қастерлейтін ұғымдары еді. Қайда жүрсе де, қандай жағдайда жүрсе де достарын, әсіресе, ауыр кездерде қуаныш-қайғыны теңдей бөлісіп өскен жалаң аяқ достарын жадынан бір шығарып көрмеген оның адал жанын білетіндердің бәрі де осынау сезімдердің одан өрбіп жатқанына қалтықсыз сенетін, сенетін де, қуанатын. Солардың қай-қайсысымен де ақын жанының сенетін де, қуанатын. Солардың қай-қайсысымен де ақын жанының бір қосылып шырқап тұрғанына шөк келтірмейтін! Ал өзі сыр шерткенде, ұлагат алып, үйреніп өскен ағалары ғана емес, қанаттас қатар құрбыларын, тіпті ізін басып келе жатқан інілерін де ітипатпен, тіпті мақтанышпен ауызға алатынды. Алғы ағалары, қатар құрбылары, соңғы інілері өнер өрісінде нәзіктігімен, жазықтығымен, сыршылдығымен, жыршылдығымен — әрқайсысы әр қырымен, күнде көк жасыл нәрімен сусындатып келе жатқан қайнар бұлақ көздері екенін жасырмайтын. Өрісі, солардан кейін де қаулап өсіп келе жатқан балауса, бұла топтан да үйренерім көп дегенді қысылмай, қымсынбай айта беретін. Қабекен бағалайтын, былайғы құрбы-құрдастарына да ашылып айта жүретін шынайы достық күші осындай еді. Өмір заңдылығы өсуде деп түйетін ол «бір ұрпақ бір ұрпақтан санымен де, санасымен де, сапасымен де оза берсе» деген тілекті жиі айтушы еді. «Мен кезінде абзал ағаларым Сәбит Мұқанов, Тайыр Жароковтармен әңгімелесіп, кейде сырлас болғанымды мақтан етем. Бүтінгі ардақты ақындарымыз Әбу Сәрсенбаев, Әбділда Тәжібаев, Жұбан Молдағалиев, Сырбай Мәуленовтерден үнемі тағылым алып, соларға кейде тіпті еліктеп кеткеніме ризамын», — дей келіп, сол тізімді әрі қарай Әбдікөрім, Ғафу, Аманжол, Әнуар, Сағи, Тұманбай, Қадыр, Қайрат есімдерімен жалғастыруы қандай жарасты. Мұқан Иманжанов, Мұзафар Әлімбаев, Сансызбай Сарғасқаев, Серік Қирабаев, Ныгмет Ғабдуллиндерге білдірген ілтифат-ықыласа қаншама кішілік, кісілік жатыр. «Жеттім-кеттім», бодым-толдымы» жоқ қарапайымдығы қара басын қарқарадай биіктетіп көрсететіні де содан екен-ау. Кейін ұқтық бәрін... Азаматтық Ардың биігін ақындық жанның жазира жайлауындай таза да мөлдір сақтағысы келетін кіршіксіз сезім сұлулығын да жылдар жылғасынан оралтып әкеліп, көзбен емес, енді көңілмен, зердемен көретін сияқтымыз. «Адамды арға шақырып тұрар жүрек туындай ақын жырын» аңсауы жас жүректі жібітіп, тас көңілді тебірентердей екенін де енді мойындағандаймыз.

*Ақынның жыры аралап елді, аттады...
Ақынның жырын балапан шәкірт жаттады.
Ақынның жырын махаббат ару қолтықтап,
Ақынның сөзі жан сөзі болды хаттағы.*

Асылы, ақын жыры жан мен жанның, ар мен ардың, жүрек пен жүректің... тілі, үні, елшісі, мұңшысы болуын қалап күн кешкен азамат тұлғасы үлкенге іні, кішіге аға бола алған қалпында өсіп-өрелене түсердей.

Туған ел! Туған жер! Кімнің қиялын тербеп, кімнің көкірегінде күй күмбірлетпедің сен. Ақын табиғаты — бір басқа. Алыста жүріп ауылын аңсаған жан иесінің бәр-бәрі сол сезімін жай жазса, оты өшіп, қызуы басылып қалардай, өлеңмен өріп жеткізуге талап қыларын әркім-ақ біледі емес пе?! Ал ақындық сезім — жеке-дара, сырлы, сиқырлы дүние.

*Қазақстан — Ұлы Отан бөлшегі!
Оңай емес оймен шолу бөлшегін.
Көтерейік сені Алатау басына,
Сонда-дағы көрінбейді жер шегі.
Алматым тұр гүлге міне малынып,
Гүлді өмірде ақ сенім мен бар үміт.
Оттай шоғын құшағында толтырсын,
Хош иісі дос, туысқан танырлық.
Қарағанды, Қостанайы, Көкшесі —
Осы дерсің байлық тұнған жер төсі.*

Иә, жанды аялап, жүректі тербетер құдірет қандай мұндағы. Өзі де талай ел, талай жерді аралап, көптеген циклдер жазған ақынның шетелдік достарына «Міне, мен қандай елдің азаматымын!» деп айтуға толық хақы бар. Қосылып жырлағың, қосылып шырқағың келеді.

Қабекеннің туған ағасындай болған Жұбан ақынның:

*Араласаң, халық та көп, ел де көп,
Аяласаң, ару да көп, ер де көп.
Отан — біреу,
Анаң — біреу дүниеде,
Екеу болып жаралмаған Жер мен Көк.
Туған Елді анам демей, не дейін,
Туған жерді панам демей, не дейін.
Сол арқылы асқақ менің ән-жырым,
Сол арқылы биік менің мерейім! —*

дейтін әнмен астарланған жыр жолдарын шырқап, шалқып-толқып отыратын сәттері қандай еді. Туған жері Ертіс өңірін қалай сүйсе, тұрған мекені, төрт балапанына қоса толассыз жыр-нәрестелері өмірге келген Алматыға деген сүйіспеншілігінде де шек болмайтын.

— Өмір ғажап қой, ғажап! Баяғыда ауылдың бір момын адамы: «Біз деген қайда бармадық, қайда болмадық! Ит арқасы қиян пәлен-пәлен жерлерде де жүріп қайттық», — деп көтеріліп қояды екен. Сөйтсе, жаңағы «ит арқасы қияны» жақсы атпен жарты күндік жол, өз тұрғыластары ерте кетіп, кеште оралып жүретін көршілес орыс поселкесі екен де. Сол айтқандай, мына жаман ағаларың да заман-дәуірдің арқасында біраз жерде із қалдырып, біраз елдің дәмін татты ғой...

Осылай бір желпінтіп алатын да, «Әркімнің туған жері — Мысыр шәһары» дегенге оралатын. «Туған елге, туған жерге, жәннат Алматыма не жетсінді» жиі айтатын.

— «Батыс пен мен Шығысты араладым,

Тоқтатып жер буының шамаладым.

Кір жуып, кіндігімді кескен жерім,

Сарыарқа, сенен жақсы таба алмадым» дегендей екен ғой», — деп бірде сөз қосқаным бар. Майданнан оралмай қалған біздің ауылдың бір боздағы шығарған өлең шумағы екенін айтқанымда: «Шынында да, қалай айта алған!» — деп тебіренгені әлі есімде. Өз жүрегінің лүпілімен, өз сағынышының сазымен үндесіп жатқандай әсерленіп еді. Шіркін, албырт көңілдің көрінісі қандай көрікті десеңші!

Керекуін жыр кестесіне түсірсе — Алматыға ұқсатып, Баянды Алатаумен астастырып, үнемі үндестік іздеп отыратын ақын жанында ғаламат бір мейірім шуағы бардай көрінетін. Сол шуаққа

жаныңды жылытып, бойыңды балқытып, сыр суыртпақтап отыратын кездер де көзден бұлбұл ұшқандай енді. Қимастығы қинап, сыйластығы сағындыра түседі екен.

*Бір кезде біз «Алтыбақан» ойнаған,
Допты қуып, жағаласып, аунаған
Көшелерге зәулім биік үйлер тұр.
Қала бопсық Алматыдан аумаған, —*

деуі де сол перзенттік парызын, мөлдір махаббатын аямай төксем деген ізгі ниеттің көрінісіндей.

Қабдыкөрім бойында ақындық талантқа қоса адамгершілік дарын да мейлінше мол еді. Оны қатар құрбылары да, ізін басқан інілері де күні бүгін ауыздарынан тастамай айтып жүретіндері содан. Солардың бірі — ең жақын досы, ақын досы Сағи Жиенбаев ойын былайша өрбітеді:

— Қабдыкөрім бойында табиғат сыйлаған көптеген тамаша қасиеттер, көптеген кісілік мінездер болатын. Ол «сегіз қырлы, бір сырлы» дейтін халық сөзіне лайық жан еді. Әсіресе, өмірінің соңғы кездерінде жарқырап ашылған еді. Әнсіз-күйсіз, думан-сауықсыз жүре алмайтын. Қазақ даласының түпкір-түпкірінен өнерпаз жастарды жинап алып, қасына ертіп жүретін. Аспандағы аққумен ән қосатын әйгілі аталарымыздың бізге қалдырған өкілі сияқты болып көрінетін. Бәйгеге жаратқан қас жүйріктей әрдайым құлшынып тұратын. Жасы үлкен ағаларымыз ойын-тойларда, жиын-отырыстарда алдымен Қабдыкөрімге ән салдырып, біраз дуылдасып, желпінісіп алатын. Ол айтқан халық әндерінің өзгеше бір әсері болатын. Жан-жүрегімен егіліп, төгіліп айтатын.

Бала кезіндегі бір оқиғаны есіме түсіріп, ішек-сілесі қата күлетін. Соғыс кезі болса керек. Қамкөңіл елдің еңсесін көтеру үшін әнші-жыршылар әр жерде ойын-сауық ұйымдастырып, өнер жарыстырады. Бір күні қаршадай Қабдыкөрім атақты Естай ақынмен бірге үлкен сайысқа түседі. Жас баланың талабына, ән айту мәнеріне риза болған төрешілер Қабдыкөрімге де бәйге береді. Онысы қыз туфлиі болып шығады. «Менің алғашқы бәйгем, сөйтіп, қыз туфлиі болды», — дейтін Қабекен.

Өмірі де, көңілі де ән секілді сүйікті ақынның сөзіне композиторлар да көп шығарма жазды. Күні бігінге дейін сол әндерді естіген сайын Қабекеннің өзімен сырласқандай әсер алам.

...«Өнерпаз жастарды жинап алып» дегеннен шығады, алғаш «Жалын» баспасы құрылған 1976 жыл әдебиет ауылындағылардың есінде болар. Баспа қызметін білетіндер өз алдына, солармен қатар әрі жас, әрі бұл салада бұрын «жүген-құрық» көрмеген қыз-жігіттердің де редакторлық бір-бір креслоны иемденгені бар. Солардың алғы легінде Әміренің дауысын алғаш әкелген өнерпаз, майталман домбырашы Жарқын Шәкәрімов, аспандағы аққумен үн қосып дейтіндей, бүтінде сән-салтанатта сахнаның сәні болып жүрген Жәнібек Кәрменов болатын. Келе-келе біреуі өнер зерттеуші, біреуі қалам иесі ретінде жаңа қырларымен ашылса, мұнда да талант танығыштық Қабдыкөрім тағылымы жатқанын айта беру парыз шығар.

Ойды ой қуалап, сөзден сөз туындап, өрбіп-өрістей бере ме, қалай. Дүниеден өтерінен екі-үш ай ғана бұрын дүрілдетіп елуге толған тойын өткізді. Өткізді дейміз, бәлкім, басталған тойын өз қолынан тарқатып үлгермеген де шығар. Өйткені жайылған той дастарқаны аза асына астасып кеткені де есімізде ғой...

Сонда жаз ортасының шамасы-ау деймін, Алматыдан Жұбан аға бас болып, Сағи, Әсет інілері соңына ілесіп, ақынның туған топырағы Баянауыл баурайы, Ертіс өңіріне, Кереку (Павлодар) жеріне жол тартып еді.

«Туған ай тураған етпен тең» дейтін шын сөз бе, оған да он жылдың орамы болыпты-ау. Сол сапарда да жанына жел бітіріп, әнші, күйші өнерпаздардың бірталайы қаумалап қасында жүрген.

Әдетте, төңірегіне кісі үйірілгіш жандар болады. Ал қайсы-біреулердің елге оғаш көрінер мінезі

де, жиырылып-шиырылып қалар жат қылығы да көзге ұра қоймайды. Сөйте тұра, жанына жан ұялай қоймайтыны тағы да құпия емес. Қабекен болса, алғашқылардың сойынан еді. Үлкенмен де, кішімен де, өзінің тең-тұстастарымен де тез тіл тауып кете беретін. Тағдыр табыстырғандай «жалаң аяқ» достарын жеке-дара бір төбе санайтын. «Біздер отыз жетінің жетімектеріміз ғой», — дейтінін әлі ұмытқам жоқ.

Әнекең, Әнуербек Дүйсенбиев, асылы, сол достарының санатында болды-ау деймін. Қызметтің аты — қызмет. Айтары не, кейде Әнуербек ағамыздың еркелегі асып кете ме, әлде өзімсінуі басып кете ме, әйтсеуір, қайтып көрместей, енді айналып келместей шат-шәлекей күйге түсетін де, арақатынастың «есігін» тарс жауып алатын. Осы бір «қаталдығының» қаншаға барарына қасында жүрген біздер тұрмақ, өзінің де көзі жете бермейтіндей еді. Ара ағайын болып «араша түскендерді» де қатты қайырып тастайтын кездерін аз көрген жоқпыз да...

Міне, қызық! Арада апта өтіп-өтпей, кеше ғана желі тұрып, ығынан жүргізбеске бекінген бауыры маңдайы жарқырап, көздері күлімдеп, Қабекеннің машинасында қатар отырып кетіп бара жатады. «Ашуы шәйі орамалдың кебуіндегі ғана сәттік уақытпен өлшенетін асылдың асылдығы-ай, шіркін!» — деп еске аламын кейде. Талайлар-ақ қызығып-қызғанған мансабы бар ағаның аңқылдаған көңілі сол қимыл-әрекетімен-ақ, «мынадан үйрен, мынадан жирен» деп, кісілік пен кішіліктің, сондай-ақ мансапты мансұқ тұтқан кердең-кербездердің аражігін ашып, айқындап беруді міндетіне алғандай еді.

*«Маңғазсып маңайында мансапқұмар,
Ел сөзін қағыс естіп, жаңсақ ұғар.
Көзіне жанның бәрі қас көрініп,
Біреуді мұқатуды аңсап тұрар» —*

жандардан өзі де безіп, өзгені де безіндіріп, соның бәрін сыңай-сиығынан, көз қиығынан, аяқ алысынан, қабақ қағысынан аңдап тұратынын айтсаңшы.

Қабекеннің саяжайы дос-жолдастарының жиі барып, сергіп-сейілдеп, еркіндей сұхбат құратын құт мекеніндей көрінетін.

— Кеттік, жігіттер! Өзімізше бір отырып, тыныш тіршілік құрып қайтайықшы. Жеңелерің де әуреленбесін, келіндерді де мазаламайық. Көк базар тұрғанда, салмақ артып қайтеміз. Артық-ауыс әзілінді таразыға тарттырудың несі қызық. Еркіне жіберіп еркіндете қоя ма олар?! — дейтін.

Күн ұзақ. Жаз кезінде алтының ар жағындағы уақыт қаншама. Сырбай ағамыз айтқандай, ақын да күнде ақын бола бере ме?! Олар да ет пен сүйектен жаралған жандар. Қабекеннің жақын көріп, жанына тартқан інілері мұндай кезде жанып-ақ кетеді емес пе? Бір жерде сары самауыр екі иінінен еңтіге дем алып бұрқылдап жатса, енді бір тұста шашылық иісі мұрынды жарып, төбет шақыратынын қайтерсің. Шахмат, дойбы жарысы да, әзіл-қалжың қағысы да осында. Ал «сызудың» қызуы өзінше бір дода. Қызығына кіріп алғандар жөп-жөндіге көңіл бөле қоймайды-ау. Оқта-текте: «Ей, ұнжырғанды түсірме, ұтылып бара жатсаң, соңын шатаққа айналдырып жібер!», — деген Қабекеннің майда қоныр үні ара-арасында құлаққа шалынып қалады. Аға сөзін қостап-хоштап жатқан Сағи, Қалдарбек, Тілек секілді сері жігіттердің үндері де бірде көтеріңкі, бірде бәсең естіліп жатқаны. Кімнің қолы шығып, кімнің көңілі сынық отырғанын байқап-бағдарлауға сол да жетіп тұр.

*Ол білмейді аяңдауды, ілбүді,
Қабағынан қағып достың кірбіңді,
Аңқылдаған аппақ аққу жанымен
Жалғастырап бір күніне бір күнді, —*

дегені өзі емес, өзге бір ақынның сөзімен өзіне үн қатып тұрғандай естіледі енді.

Қабдыкөрімнің тағы бір қыры — ұлттық озық дәстүрлерін мейлінше қасиеттеп, қастерлей білетін. «Жалын» баспасын ұйымдастырып, оны аяғынан қаз бастыру кезеңінің өзінде-ақ «Той кітабы» аталған «Жар-жар» жинағын құрастыруда, оған бағдыр-бағыт беруде атқарған істері де мол еді. Сол кітаптың өзіне арнап халқымыздың ілгеріден келе жатқан салт-дәстүрлеріне орай бірталай дүниелер туындатқаны тағы бар. «Тойбастар», «Беташар», «Танысу», «Құдалар жыры», «Айтыс», «Алтыбақан», «Қыздар әні», «Жігіттер әні»... болып жалғаса беретін ән-өлеңдер жиын-тойдың, қызық-думанның сән-салтанатына айналуы да тегін емес.

Құдалар жігіт жағынан келіп:

*Сіздерге бір алтын бар,
Бізге де бір алтын бар.
Алтыныңды, тал гүліңді
Қалай келген қаллым бар.
Беу, ағайын,
Тілеуімді бер, ағайын.
Қызымдай көріп бағайын,
Ағасындай болайын,
Анасындай болайын, —*

деп қиылса, қыз жағы:

*Алу жолы жақсы ғой,
Беру жолы тапшы ғой,
Тілегіңді, жүрегіңді
Таразыға тартсын ой.
Беу, туысқан,
Біз ойланып көрейік,
Бір жауабын берейік... —*

деп қиналады.

Жарасымы қандай, жанасымы қандай! Ел дәстүрін, баба салтын әдемі айшықтандырып аша түскендей ғой. Үлкен ұлы Ерланды үйлендірем деп жүріп, қуаныш үстінде жазған «Құдалар жырын» Әсет Бейсеуов әнмен астарлап, әсерлендіріп жіберді емес пе? Ойнақы әуенмен өзі тербеле айтып отырап сәттері ше...

«Екеу боп бір баламыз, қосылады арамыз, әні бірге, жаны бірге ең жақының боламыз»... дейтіні де желге ұшар жеңіл сөз емес, жүрек түпкірінен қайнап шыққан асыл сезімдей бойға шым-шымдап тарай беретін.

«Қабекен, менің ұғымымда, мейлінше сері жігіт еді. Қайсы-біреулердей «серілігі» ет пен терінің арасындағы желге ұшпа жеңілдік емес, бойына ана сүтімен дарып, табиғатымен бірге жаралған жарастықты қасиет. «Жалын» баспасы директорының кабинеті кейде бір кішігірім концерт залына айналып кететінін талай көрдік. Сондай сәттерде баспа қызметкерлерін қойып, алғашқы жылдары біздерге мекен-жай болған Қазақ ССР Түсті металлургия министрлігінің әңқұмар әуесқойлары да ән-күй тыңдап бір серпілісіп қалатын-ды. Күйші, өнер зерртеуші Жарқын Шәкәрімовты, ән әуселесінде жүрген мені, басқа да талапты, талантты жастарды жас «Жалынның» төңірегіне топтауы — Қабдыкөрім ағамыздың өнерге деген өлшеусіз құштарлығынан туындап жататынын біз білетінбіз. Білдік дегенмен,

сол ықыластың ыстығын жылдар өткізіп, енді молырақ сезінгендейміз. Өлеңдерінің әнге сұранып тұратындығы да содан ғой деп топшылаймын»...

Бұл — әншілік пен жазушылық өнерді егіз ұштастырып жүрген талант иесі, Қазақстан Ленин комсомолы сыйлығының лауреаты Жәнібек Кәрменовтың ой түйіні.

Асылы, Қабдыкәрім ағаға іні, ініге аға бола білген, ақындығына сай азаматтығы да биік жан еді. Солардың қай-қайсысына да дос құшағын ашып, жүрегінен жыр қарлығаштарын ұшыратын шақтары қандай жарасымды. Мұхтар мен Сәбитке, Тайыр мен Зейноллаға (Шүкіров) арнап жазған сағыныш саздарынан ақынның іңкәр көңілін, кәусар сезімін көрер едік.

*Жан Сәбем!
Қалай ғана айрылады ел сенен?
Асқар Алатауы едің ғой қазақтың,
Таусылмайтын тереңінің өлшемі ең.
Жан Сәбем!
Жоқтығыңа қалай ғана мен сенем?
Бала кезден атағыңа мәз болып,
Зор тұлғанды бір көруді аңсап ем.
Жан Сәбем!..*

Осындай ізгілікке толы жыр жолдарын оқығанда, Қабеңнің өзінің де көптеген жақсы қылықтары көз алдына келеді де, жаңағы аңсау сезімдері жүрегіңде жаңғырық береді. Мейлінше мейірімді, отбасының құт-берекесін келтіріп отыратын аңқылдақ жанның үй ішіндегі жарастығы да ерекшетенуін.

— Папасының панасы, баласының анасы, жұбайым, — деп, ақ-жарқын әзілмен отбасын базар етіп отыратынын көрген жұрттың бәрі де қызығып қарайтын.

Әрине, әке болған соң, баласын жақсы көрмейтін, еркелетіп, еліктірмейтін пенде болмасқа керек. Дей тұрсақ та, табиғатынан бұл кісідей балажаңды әкені сирек көргенім анық. Ерлан, Нұрланымен бірге ойнап, Бағылан мен Біржаңды төбесіне көтергеннен жаны рақат тауып, ерекше бір күй кешетіндей еді. Өсіп келе жатқан ұлдарына құрбы қыздары телефон шалса, соған да қуанып:

*Теректей келеді өсіп үйге ұлдар,
Талпынған қызыл-жасыл гүлге құмар.
Азырақ айна алдында аялдаса,
Тартты екен деп қоямыз кімге бұлар.
Мейлі ғой шашын тарап, сылаңдаса,
Тым терең жапқан жоқ қой сыр онда аса.
Тек кейде менің оттай жанарым бар,
Бейуақыт үйге қыздар звандаса, —*

деп одан да жыр тудырып, жүрегіне сыр тұндырып отыратын. Төрт ұлы бар, қызы жоқ үйге қыз даусының келіп жатуы да тосын бір қызықтай көріне ме екен, кім білген?

Балажаңды дегеннен шығады, тұңғыш немересі Анар дүниеге келісімен «Балашым» дейтіп өлең жазып, қызмет бөлмесінде екі-үш жігітке оқып бергені бар-ды.

— Әкеден жалғыз едім, шүкір, мен үбірлі-шүбірлі үй болдым. Міне, немеремді де сүйдім. Өмірде бұдан асқан бақыт кәне?!

Бұл Қабдыкәрімнің шыны да, сыры да болатын. Қуанышын да, ренішін де баз біреулердей бүркемелеуді білмейтін, ақжарма, ашық адам болса, осы кісідей-ақ болсын. Қарауында істейтін қара-

пайым қызметкерлердің қай-қайсысымен де терезесін тең ұстап, алдын кең ұстап, ашыла сөйлесе беретін.

— Біздің ұрпақтың балалық шағы болмады десе де болады. Әсіресе, отыз жетінің жетімегі сияқтанған жәудір көздердің күнін ешкімнің басына бермесін. Бала қиялы, арманы деген ғаламат қой. Менің балаларға да көп жазатыным содан шығар, — деп еді емен-жарқын сыр ақтарған сәттерінде.

Иә, Қабекеннің балғындарға сыйлаған базарлық-жырлары мен ән-өлеңдері қаншама. Солардың көбі-ақ әнмен әрленіп, сәби жүректерді әдділеумен келеді әлі де. Дүнгенбай Ботбаевтың «Кел, билейік», Өмірбек Байділдаевтың «Той кеші», «Сыйлық». Күнсайын Қуатбаевтың «Ақша қар», Дмитрий Мацуциннің «Ризамыз саған біз», Темірбай Базарбаевтың «Жаңбыр» және басқа осы секілді әндер — ақын жанының жарқылдары. Бір өкініштісі, көп жағдайда ән авторы хабарланады да, соған өлең жазған ақын есімі қалтарыста қала береді. Әбілахат Еспаевтың «Ойлан, тап», «Жұмбақ атайдың әні» секілді дүниелерге келістіріп өлең өрнектеген ақын Қабыдкәрім Ыдырысов аталары екенін бүтінгі жеткіншек ұрпақтың біреуі біліп, біреуі білмесе, оған тандана қоймайтынымыз да содан.

Алпысыншы жылдардың бас кезінде Аркадий Островскийдің әйгілі «Әрқашан күн сөнбесін» әнінің дүркіреп шыққаны өнер сүйер қауымның көкейінде болар. Әдетте, біздер аударды дейміз. Ал орыстарда «орыс тіліндегі тексті» деген қалыптасқан тіркес бар. Шындығында да солай. Қара сөзді аударуға болар. Ал өлеңді... Өлең болғанда да, әуен ырғағымен өріліп кеткен өлшемді дүниені өзге тілде ойнатып, сол халықтың төл туындысына теліп жіберу — таланттың талантына сын. Білгірлердің поэзиядағы аударма өнерін бәсекеге балайтыны да тегіннен тегін шықпаған байлам. Демек, осы ширек ғасырдан аса уақыттың жүзінде қазақ әндерінің қатарынан тұрақты орын алған бұл туындының Қабыдкәрім екінші авторы десек, ешкім де дау айта қоймайтын шығар.

Асылы, балалар әдебиетінің санаулы сандақтарының бірі болған Қадыкәрім ақынның бүтінгі немерелеріне тартар әлі де сан сыйлықтары өзімен бірге кеткендей көрініп тұратыны да содан шығар. Абзал атаның, аяулы әкенің ыстық алақаны, жылы мейірімі, жарқын мінезі, жайдары күлкисі жыр кітаптарын ақтарған сайын, әндері жатталған сайын алда да талай сағындырар...

Әнмен астарланған Қабыдкәрім өлеңдері экраннан да естіліп, әуен сүйгіш жұртшылықтың көкейінде жаңғырып тұрса, таланттың бұл да бір қыры. «Найзатас» фильміндегі «Найзатас», «Беташар», «Қыз бен жігіт айтысы» жиын-тойларда да жиі айтылатын әдемі әуенге айналып кетті.

Ойлап қарасақ, ақынның жыр жанрында бармаған тақырыбы кем де кем екен. Солардың бәрінде де ұлттық нақыш-өрнек, қанық бояу бір солғындамайды. Жүректен шыққан сөз ғана жүрекке жетеді дегенді тегін айтпайтынымыз шындық десек, ол қай кезде де сырттай тамашаламай, айтсам дегенін тек жүрек лүпілімен, сенім-сезімімен жеткізіп отырған екен де... Ал солардың ішінде туған жерге, тамыр тартқан топыраққа деген тілсіз құдірет, тірлікте өтеліп бітпейтін перзенттік парыз ақынның «Баянауыл вальсін» тудырмасына қоймаған тәрізді.

*Таулары биік айбынды,
Көлдері шалқар айдынды,
Қыздары көркем — Май гүлі,
Баяным,
Ұлдары көпке әйгілі!..*

Қаншалық сезім, қаншалық махаббат! Мақтануы мен шаттануы егіз өріліп, жарасым тауып тұрғаны қандай ғажап! Нұрғиса Тілендиев ағамыздың әнімен әдіптелген жыр жүрегінің соғуын тыңдау қаншалық ғанибет десеңші. Тенеуі де, теңдесі де табыла бермейтін туған жердің тылсым табиғаты, айдыңды көлі, айбынды тауы, әлемді таңдандырған әйгілі перзенттері... Сүйінерге тұрар ұлың болса, сүй... дейтін ұлы Абайдың ойымен астасып, жаңғырығып жатқандай емес пе?

Иә, сөз кестесімен екiнiң бiрi өрнектеп бере алмайтын, салаланып-сабақталып туындап жататын сұлулықтар қандай! Бәлкiм, ерте ме, кеш пе, әйтеуiр, өзi де сол кестенiң бiр өрнегi, бiр тiнi болып қаларын бiлгендей зерлеп-ақ баққан.

*Асқақтатып Ақбеттен Баян әнiн,
Жер сұлуын келсе егер аялағың,
Жасыбайдың көлiнде сайран салып,
Самалда сен жұпарлы сая бағын.
Баянауыл басынан күн аумайды,
Көл бетiнде гiрiлдеп нұр ойнайды.
Алматыдан алыстау демесеңдер,
Алатаудан Баяным бiр аумайды...*

Ақындықтан ғана емес, туған жерге, балалығының балқаймақ күндерi өткен, тұқым-тұғиянымен тереңнен тамыр тартқан топырағына да, шырқап ұшса, қайта айналып кеп қонар тұғырына да ыстық ықыластан, қайталанбас көңiлден күй болып, ән болып төгiлген сағыныш сазы. Демек, Баянауылға арналған мына ғұмырлы жолдар Қабдыкәрiм ақынның шырқай салар аққу әнi сипатта естiлерi де, жанға ұялары да содан.

Иә, ойлап отырсақ, қамшының сабындай ғана қысқа ғұмырыңда халқының жыры мен әнiнiң тарихына Қабдыкәрiм өз есiмiн кестелеп, зерлеп үлгерiптi. Талантына тағзым етiп, дарынын дәрiп-тейiкшi, жақсылығын айтып, нұрын тасытайықшы дейтiн жұртына бұл да жұбаныш. Елуiн ендi ғана тойлап үлгерген ақынға табиғат одан артықты қимапты. Аға-iнi, қатар-құрбы қаламдастары мүшел тойына жыр сыйлап, абыройын асырып, мерейiн биiктетiп, еңсесiн бiр көтерiп тастағаны да есiмiзде.

— Жетiм емес екенмiн-ау өзi, — деп езу тартқаны, содан соң сәл мұңайып, бала күнiнiң ауыр бiр елестерiн есiне алғаны қазiр де көз алдымда.

— Қайдағыны ұмытпайды екенсiң, тәуба қыл, тiл-көзден қағас қылсын деп тiле, — деп анасының зiлсiз үн қатқанын да ұмытқам жоқ.

*Табиғат әр-әркiмге сыйламасын
берген егi,
Сол үшiн сый да басым!
Достарың да көп болды —
Адамдық пен
Ақындықты бойыңа жинағасын.
Көрсет деп туған елге барыңды енгi,
Бойыңа дарқандықпен дарын бергi.
Ән бергi көмейiңдi бүлкiлдетiп,
Жақсылық,
Жайсаңдықтың бәрiн бергi.
Жар бергi ақ сазандай,
Бала бергi —
Қабең жалғыз гемейтiн анаң енгi.
Ақ жеңешем толысқан айдай болып,
Үйiңе құт-береке ала келгi.
Жасартып жiберсiн деп көнергенгi,
Жiгiтке жарасымды өнер бергi.*

Өзіңнен жыр қашпады,
Сыр қашпады —
Қозыдай көз алдыңда көгенделгі.
Әрі ақын,
Әрі әнші,
Әрі сері...
Әркімді ел өзіңдей-ақ таныса еді.
Елуңді гуман ғып дүбірлетіп,
Төбесіне көтергі бәрі сені.
Ертістің елге әйгілі ұлдарының
бірі осы деп танытқан — шын дарының.
Анық, қанық, айшықты қолтаңбаңмен
Орының бар ән менен жырда бүгін.
Үлкенге — іні,
Кішіге аға болып,
Бір өзің бүкіл дарқан гала болып
Жүруші ең,
Бәз біреуге ренжісек,
Өзіңе мұңымызды шағар едік.
Дос түгіл, мойындардай жауың бүгін,
Тұқыртпақ сенің асқар тауыңды кім?!
Үзіліп кетті қайран бір жүрегің,
Көтеріп көп жүректің ауырлығын.
Жадырап, жайраң қағып, жаның күліп,
Әніңмен әкелердей сағымды іліп
Жүретін ортамызда қайран аға,
Лебіңді қойдың бүгін сағындырып.
Басылмас от өнердің арда шағы,
Күн мен түн,
Қыс пенен жаз алмасады.
Сенің қалған ғұмырың ұрпағыңда
Әнің мен жырың болып жалғасады,—

деп тойына жыр-сыйымызды әкелген көп інісінің бірі біз едік.

Уақыт қандай жүйрік! Атқан оқтай, шапқан аттай зымырайды деген шын-ау, асылы. Мен Қабдыкәрімнің қарт анасын, асыл жарын, бір кездегідей балғын емес, бұғаналары бекіп, азамат болған балаларын, аталықты алғаш мойындатқан немересі Анарды көрем. Бәрі де бәз баяғы қалпында секілді. Күн де баяғысынша Алатаудың бір бөктерінен көтеріліп, екінші бөктеріне қарай батып бара жатады. Қабекең қарайтын төртінші қабаттағы терезелер әлі сол кездегісіндей бәр-бәрін қалт жібермей қадағалап тұрғандай. Тек асқар Алатаудың ақиық шыңдарына қадалып, тебіреніп-тербеліп тұратын ақын жоқ бүгінде. Сөйтсе де, жанға қуат — дананың хаты, жақсының аты өлмейтіні. Егер бабаларымыз айтып, ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып келе жатқан осынау қағида жалған болмаса, Қабдыкәрімнің де өлең мен өнердегі дауысы, өзіне ғана жарасымды майда қоңыр дауысы жылдар белесінен жаңғырып естіле берері де ақиқат!

Аңыздай ақын ауылда

Ақын Ғалым Малдыбаев. Күнде кітап оқып жүрген жан жоқ. Ендеше, қазір бұл есімді білетіндердің де азайып қалуы ғажап емес. Дулы, дүбірлі, думанды ортадан өзін өзі ертерек шеттетіп, адамы тұрмақ, арағы мұздап қатып жататын сонау теріскей өлкеге «жер ауған», оның да бір алыстау ауылына барып «жан баққан» айтулы ақынды Алматы да аздап-аздап алшақтатып, жадынан шығара берген. Кімді кінәлап, кімге өкпе-назыңды айтарсың. Бәрі-бірі өмірдің заңдылығындай.

Бүгінде пайғамбар жасын артқа қалдырып, қаласақ-қаламасақ та аға ұрпақ атанып қалған біздер қуаныш-қызықты қойып, ән-сән тұрмақ, нанға жарымай өскен өскіндер емес пе едік. Бірақ бәріне де шөліккеп, бәріне де қомағай кейіппен бас қояр едік. Қолымызға кітап түссе, жұлма-жұлмасы шығып, жұлығынан шұлғауы көрінген етіктей «жамап-жасқап», бір қолдан бір қолға тигізбей, таласа оқушы едік қой. Ол кездің де өзінше сәні барын қайдан біліппіз?! Майдан даласынан келген үшбұрыш үшбу хаттардың алып жеткен сағыныш саздарын әнге қосып сызылтып отыратын аналарымыз бен аға-женгелеріміздің көз жастарын шәлінің шетімен сүртіп қойып сызылтқан сынсулары әлі күнге құлағымызда. Біздің жаққа соларға ілесе жеткен «Қарлығаш» әні мұңды болса да, басқалау ырғақ әкелген. Сөзі Ибади Матақовтыкі деп жүрген, Ахмет Жұбановтың мақамымен басқашалау айтатын едік. Ылғи жылау-сақтаудан кейін, сезім әуеніне ауысу — бұл да өзінше бір тыныс екен.

*Қалқам-ау, бұл ойымды қалай тыям,
Жүректің қаны мынау жазған сиям, қарлығаш.
Өзіңді өзгеге де жатқа қимай,
Жалғыз-ақ әзірейлі жерге қиям, қарлығаш,
Ахау, сүйген сәулем сен, Зурәш! —*

деп егіліп-төгіліп отыратын едік кәрі-жасымыз бірдей. Көптеген мақала-естеліктерді оқып отырсам, елдің таза ауасы мен тыныш тіршілігін аңсап, денсаулығына қарай бас сауғалағандай. Кезінде Ахмет Жұбанов, Борис Ерзакович, Латиф Хамиди де Ғалекеннің өлеңдеріне ән шығарған екен. «Ауыл кеші көңілді» аталатын әндер жинағына қарап отырсам, Ахаңның біз білетін «Қарлығашында» Ибади Матақовтың, біз айтатын «Көгершінде» Нығмет Баймұхамедовтың өлеңдері жүр. Ғажабы, екеуі де ертеде шыққан кітаптағы Малдыбаев жырларының сәл өзгерген нұсқасындай.

Бір сөзді бір сөз қуып кетеді, ақынның елге оралу себебі денсаулығына байланысты дей беретін деректерден гөрі, бала кезімізде біздің білетініміз басқашалау еді. Онда Ғалекен ел астанасындағы қызметін де, баспанасын да ұлы сезімнің құрбандығына шалып, оныншыны жаңа бітіріп жатқан Зурәш апамызға деген махаббаты ауылға матап тастағандайтұғын. Жоғарыдағы біз келтірген жыр жолдары соның куәсі. Сезімді де, төзімді де темір торға қамап, тұзақтап ұстайтын кеңес кезеңінің кереметін келе-келе кейіндеу ұқтық. Айдай аруға қолдары жетпей қалған бозбалалардың көздеріне сөлекеттей көрінгеннен, қызғаныш өлеңдері де қатар айтылатыны есімде:

*Ғалымның қызыққаның бұжыры ма,
Ербиген түйе топай ұзыны ма, ей, Зурәш?
Ғашық боп қырықтағы қырма мұртқа,
Елдегі жас азамат құрыды ма, ей, Зурәш...*

Аңызға бергісіз әдемі тарих. «Қарлығаш» әнімен жалғас айтыла беретін осындай әуендердің сан түрі бартұғын. Ерсі де болса, есте қалған әсерлер балғын күндеріміздің әдемі елісіндей әрі дерек көзіндей ғой. Жетпістен асқанда он сегіздегі Ульрика сұлуға ғашық болған Гетенің сезімін немістер мансұқтаудың орынына айдай әлем алдында мақтанышпен айтпай ма? Сол уақытта көрші ғана емес, көңілдес болған Бельгерлердің отбасы Ғалекеңді кереметтей сыйлайтын. Бала көңілі жақсылық-жамандықты қаз қалпында көшіріп алатын айна емес пе. Герольд Бельгердің «Ауыл шетіндегі ағаш үй» әңгімесінде ақын мен Зурәш апамыздың мөлдір махаббатын, сыпайы сыйластығын, әдемі қарым-қатынастарын шынайы сүреттеуі бір кезде қаламға еліктірген ұстаздай ұлағат иесіне алғыс айту ғана емес, сол жақсылықты шәкірттік көңілмен қайтара да жүруінің белгісіндей.

Жақында бір әңгіме арасында биыл туғанына 100 жыл толатынын естіп қалып, сол Ленинде соғысқа дейін жеті класты бітіріп, көрші Тораңғылдағы орыс мектебінде қазақ тілінен сабақ берген Анатолий Федорұлы Шаловтың айтқаны бар: «Мен білетін Ғалекең кереметтей балажан, бауырмал еді. Шәкірттермен жиі араласатын. Ауылдан ол кезде ұзап шықпаған біздер үшін ол кісімен әр кездесу мерекедей әсер қалдырушы еді. Елге барып жүріп, кейін де сан мәрте кездестім. Гера секілді өнерім болса, мен де біраз дүние жазар едім...».

Иә, үлкен партия қайраткері, соғыс ардагері, бүгіндер Алматы қаласында ардагерлер ұйымын басқарып жүрген Анатолий ағамыз жайлы бұрынырақ жазған да едім. Түрі орыс, ділі, тілі қазақ жомарт жүректі азаматтың ұмытпай, есіне түсіріп айтып отыруының өзі ұғына алғанға мол сабақ.

Бірден бірге кетіп қалдық па? Бәрі де кезінде ғой. Қазір одан да алшақ ара қашықтықпен көңіл жарастырып, әдемі ғұмыр кешіп жатқандар, Құдайға шүкір, асып артылады. Тек сүйе білсін, күйе білсін де. «Гүлдер де бүршігін жармайды уақытсыз, Ғашық боп көрмеген адамдар бақытсыз» дейтін ақын көңілінің бел-белесінен қарасақ, оның үстіне, екі ғашықты Батыр әке, Батыр ана атандырған алтын асықтай ұл-қыздарының шыққан биігі, асқан өрімен өлшесек, гибраты мол ғажап өмір кешкендеріне көзіміз жетіп, қызыға қарардаймыз.

Қазір Совет Одағының Батыры Ысқақ Ыбыраевтың есімімен аталатын Тереңсай ауылын Ленин деуші едік. Әулиедей білікті мұғалім ұстаздары бар, әйгілі орта мектебі бар, Шияп Садықов дейтін директоры дана адам. Ахметжан Қалияқыметовтан дәріс алғандардың математик болмағаны кем де кем. Бельгер дейтін першілі керемет екен, айналадағы ауылдарды велосипедпен аралап, ем жасайды. Ой, пәле, қаршадай баласы — оқу үздігі, қазақша сайрағанда қазақ құрдастарын шаңына ілестірмейді. Жаңа келген жас ұстаз Жылкелді Мұқанов тұнып тұрған талант, Алматыда оқып жүріп Абайдың ролін ойнапты. Бәрінен кереметі, ақын Ғалым Малдыбаевтың сол ауылда тұратынын айтсаңшы. Мектепте өлең жазуға үйретеді екен. Жақында Сәбит Мұқановтың өзі әдейі келіп, қонақтап қайтыпты...

Осындай «еді, деді...» сияқты ұзынқұлақпен өсіп жететін әңгімелер Ленин ауылының онсыз да биік беделін асырып, асқақтата түседі. Бүкіл аудан аумағындағы жалғыз қазақ орта мектебі. Онда оқитын аға, әпкелеріміз қырық шақырым жердегі хиқаяларды Меккеден алып жеткендей қызықтырып, аңызға айналдырып жіберітінін қайтерсің. Сол жерде оқу маған да армандай елестейтін. Интернатын айтсаңшы. Жұтындырып киіндіріп қояды. Жыртық-тесік, кісе — киімге, ішіп — асқа жарымай, ашқұрсақ күн кешкен біздер үшін Ленин ауылы бейне бір Жиделі Байсын — жерұйық, жұмақ мекендей.

Қырық жеті-қырық сегіздің оқу жылында Ленинге бесінші класқа мен де бардым. Әкем апарып, интернат директоры Есім есімді кісімен келісіп, орналастарып қайтқан. Ақысы — көшауа шана. Ол кезде қолы жеткендер ғана саланатпен сөнге мінетін. Уәде — маған оныншыны бітіртіп оқытып шығару. Қысқы каникулде артына тіркеп әкеліп бергені есімде. Сол сән-шананы Есекең өле-өлгенше мініп жүрді-ау деймін. Енді ойласам, алым-пара ол кезде де бар екен ғой. Келер жылы Октябрь ауданының бір шетіндегі менің ауылым Өрнек Ленин ауданының еншісіне ауыстырылды да, әкеме берген директордың сенім-уәдесі сонымен күшін де тауысты. Қайтып Ленинге орала алмадым. Қатар

кластағы Ермек Ләмәлиев (кейін Қонарбаев болды) пен Жарасбай Нұрқановтардың тырнақалдылары баспа жүзін менен бұрынырақ көргенге ауылдас ақын ағаның арқасы-ау дегендей кереметтей қызық-қанымды қалай жасырам. Басқа — басқа, облыстық «Ленин туы» әр үйдің төрінде ілулі тұрады. Таралымы қанша, беделі, қуат-құдіреті қандай, өзі қайда тарайды, сөзі қайда жетеді, — оны парықтап-пайымдап жатқан біз жоқ. Есігін қара құлып күзеткен дүкенді «қырына алса», қызық-думаны жоқ клубты сын садағымен көздесе, еріккен есерлерді, желіккен жеңгейлерді түйреп кетсе, оңдырмай түсіретін. Сыйлағаны болса да, қиналғаны болса да, баспасөздің құны бөлек еді. Сондай ұтымды да өтімді сөздің иесі — ауызы дуалы Ғалым ағамыз. Алматы газеттері қолымызға тие бермейді, ал «Ленин туынан», күнде болмаса да, күнара көретініміз — Малдыбаев. Шалдардың сөз орамына салсақ, «орақ тілді, от ауызды». Бірде шыққан:

*Баласы Тоқтамыстың Орынбамын,
Мал жесем, ығып-бұғып қорынбаймын.
Колхоздың қырық қойы мойынымда,
Сұраса, ебін тауып орындаймын, —*

деген өлеңін әр ауылдың жастары өздеріне қарай орайластырып, кей-кейде адам аттарын қосып алып, жұрт жиналған жерде әндетіп айтып отырар еді. Болмаса:

*Басы қара қазандай,
Кеудесі кең науадай,
Колхоз малын жеген қарын
Он бес қарыс сабадай, —*

деп жемқор жемсауларды аямай, сөз-шалғымен баудай оратын. Елге ес болады дейтін еркек-кіндіктерінің көбі оралмай қалып, шалғайдағы ауылда қалған шал-шауқан, қатын-қалаш, бала-шағаға қоразданып әлі жеткен бастықсымақтарды да, солардың айналасындағы жәдігөй жандайшаптарды да Ғалекең талай мәрте жер жастандырған. Сонысымен ақын азаматтық абыройын қалың көптің алдында қалай асқақтатса, елдің үстінен еліріп-желігіп кеткендерден соншама жау тапты да. Асылы, әркімге бір алаңдап, «аузына қақпақ қоя алмайтын» ақын тағдыры осы. Айналасында дауы қаншалық көп болса, қылтадан жолын тосар жауы да қол қусырып қарап жатпайтын. «Ленин туының» редакциясына жолы түсіп келген сайын қызық-қызық жайларды айтып отырады екен.

Мен Ғалекеңмен бір-ақ мәрте үйінде кездестім. Жадым жаза баспаса, елу тоғыздың маусым, шілде айларының жүзі болар. Газетте тәжірибе өтіп жүргем. Бала күнімде жаңағыдай өлең шығарып-ты деп еститін ағамыз ұзын бойлы, қырым еті жоқ қағілез қалпы. Жүріс-тұрысы егделікке ерік бергендей емес, ширақ, шымыр секілденген. Асқа қарауға асығыстық таныттық та, салқын қымыз бен шәй ішіп аттандық. Аз отырып, көп сынайтын қырағы зерде әр қимылды қалт жібермей, қадағалап қарап отырғандай айрықша әсер қалдырды маған. Алматы жәйін, қазіргі жастардан кімдер барын, өзімнің не тындырып жүргенімді білуге ықылас таптықандай. Әдебиет ауылына апыл-тапыл аяқ басып, кірем бе, жоқ па деген менің өзіме осыншалық көңіл аударып, терезесі тең адамдай кең сөйлескені мені біртүрлі көтеріп тастаған. Өсіндіреп, бөсінкереп айтып келдім-ау деймін редакцияға. Енді ойласам, ақынның алпысқа да тола қоймаған тұсы екен де.

Жетпіс жасының тұсында, жетпіс екінші жылдың 13 мамыры күнгі санында ұлы Сәбен «Социалистік Қазақстан» газетіне «Қаламгер жолы» деген сөзін бастырыпты. Дос көңілден айтылған қаламгердің қаламынан жомарт жүректің лебі есіп тұрған тәрізді: «Өзге қаламдастары сияқты Ғалым да тек ақын емес, ол — қоғам қайраткері. Жиырмасыншы жылдар ішінде Ақмолада шыққан «Жаңа арқа»,

Оралда шыққан «Қызыл ту», Керекуде шыққан «Колхоз», Баянда шыққан «Ленин жолы», Балқашта шыққан «Балқаш жұмысшысы» газеттерінің бірінен соң бірінде үзідіксіз редактор болып қызмет атқарды. 1928 жылы «Социалистік Қазақстанның» оңтүстік облыстарындағы тілшісі еді...» — деп келіп, Ғалекеннің журналистік жарқын жолын да жарқырата көрсетеді: «Ол қысқа өлең түрінде де, дастан түрінде де жазды. Солардың ішінде «Қырым қызы» сияқты әдебиет тархынан берік орын алғандары да аз емес».

Сөбең жазса, Ғалым Малдыбаев туралы азғана ағалық, тіпті қатар құрбылық рия сезімнің көрінісіндей. Ал інілік ілтифат-ізеттің нышаны «Зергер» атты естелігімен кестеленген әдебиетіміздің көзі тірі тарихы, абыз ақсақалы Дихан-Бабаның аға қамқорлығына қайтарған жауабы былайша өрбиді: «Менің ұстазым Ғалым Малдыбаев — қазақ совет әдебиетінің негізін қаласқан саңлақ ақын, зергер қаламгер. «Қырым қызы» — «Сұлушаш», «Қамар сұлу» дастандарымен қатар тұратын туынды. Ал «Ақ келін» поэмасындағы ақылына ай жүзі, күн көзі сүңгіген Ақ келін бейнесі — бәріміз мақтан етердей әсем бейне...». Бұл — болым-толдым демей, ұстаз ұлағатына шәкірттік шеңберден шықпай айтқан үлкен жүректің жомарттық қайтарымы. Зергердің зергерлігін тап басып танып айту сияқты гибраттық үлгісі де мол. Аңыздың ізімен шабыттың бір шырқау шағында туа қалып, жыр-қиссадай елге тарап кеткен саф алтын дүние сан ұрпаққа рухани азық болғаны, біреуді жылатып, біреуді жұбатып, бүгінге жеткені ақынның жалғаса беретін ғұмырындай.

*Қырымға дүниеде жер жете ме,
Өзге тау көңілді олай тербете ме, —*

деп Сәкенше бір тебіреніп алады да:

*Қырымның тауы, гүлі сыр шертпесе,
Көзден жас, көкіректен шер кетер ме?
Қой көзді, қараторы, сұңғақ бойлы,
Иілген қоңыр қаздай сала мойны.
Қайтпайтын, қажымайтын мінезі бар,
Таудан зор, теңізден де терең ойлы.
Жайдары, жарқын көңіл, жалғыз сөзді,
Жатқа да, жақынға да бір мінезді, —*

деп сұлу сурет салады, мінез мүсінін өреді. Дастанның соңына қарай «Тау-тасты нажағайы атқылаған, жер-көктің көкірегі күңіренген, шын-құз, аң-құс, орман-тоғай шулап, мұң-зарға бөккен» аянышты көрініске ару қызды қимағандай, ет жүрегің езіліп, бірге қиналасың. Оқырманын оқиға ауқымына орап алып, бірге күйзелтіп, бірге күңіренге алу қас шеберге ғана тән қасиет. Дихан-Бабаның бас иетін ұстазы шынында да осындай екен-ау деп, көзден кеткен асылдардың көңілден кете бермейтініне шүкірлік қыласың.

Қазір қаламгердің қоғам қайраткері болатынын біреу мойындар, біреу мойындамас та. Бәлкім, биік мансабы жоқтарға сондай атақ-абыройды қия бермейтініміз бірегей талапшылығыздан да шығар. Шынтуайтына келсек, қоғамдағы жақсылы-жаманды, ірілі-уақты құбылыстың қайсысына араласпай жүр шын қаламгер. «Дүниенің бір шетіне сызат түссе, ол ақын жүрегіне соқпай кетпейтіні» белгілі. Бұл менің айтқаным емес, Гетенің сөзі. Ендеше, сол құбылыстардың бәрі-бәріне елден бұрын қуанып, елден бұрын суалып, жүрек тұңғиығына батырмай, жұртқа жеткізгенше тағат таппайтын ақын, жазушы, журналшы емей, енді кім? Өз отына өзі өртеніп, өзгелерден бұрынырақ күйіп (ішіп, атылып-асылып демей-ақ қояйын) кететін де солар емес пе? Демек, қоғам үшін пида-жанын шүберекке түйіп, шыр-

пыры шығатын қалам қай-раткері — қоғам қайраткері емей, кім? Артық кетсем, Сәбеннің сөзіне арқа сүйегенім.

Елу сегізінші жылы шыққан «Қырым қызы» жинағының бастауын «Бір-екі сөзбен» Жұмағали Саин ашыпты. Сонда Сәбеннің ойын орнықтыра түскісі келгендей: «Ғалым қоғамдық істерінің ішінде әдебиеттің өркенін өсіруге де елеулі еңбек сіңірді. Есмағамбет Ысмайыловтың, Дихан Әбілевтің, Ғабдол Слановтың, Сейтжан Омаровтың, тағы басқа жастардың әдебиетке келуіне себепкер болды. Сәкен бастаған қазақтың советтік әдебиетін қазіргі күнде салтанатты кең сарайға меңзесек, оның бойында Ғалымның қолынан қаланған кірпіштер аз емес...» — дегенді Сәбит айтса, Саин: «...жаңа әдебиетімізді бастаушы Сәкен, Сәбит, Бейімбеттердің көшіне ере талпынған, өзінің азды-көпті ақындық күшін советтік поэзиямызды нығайту, өсіру жолына аянбай жұмсаған жолдасымыздың бірі», — деп түйіп айтады.

Мен ақын жырларынан өзі ғұмыр кешкен кезеңнің сырлы сүреттерін көріп, сол кездің бүгінге ұласқан үнін естігендей болам. «Бір-екі сөзінде» Жұмекең тап басып айтқандай, өкініш білдіргендей, «...осынша уақыт қайнап жатқан әдебиет өмірінен мүлде алыстап, төсек тартып жату Ғалым еңбектерінің кестелі де, зерлі, көркем мүсінді болуына бірталай кесірін тигізгенін» біз де өкінішпен мойындай отырып, көш-керуеннің соңында қалмағанын, өзіне төн аяқ алысын мүлдем жоғалтпағанын мақтанып айтамыз. Ел тарихындағы орны да сол қалам қайратының өзіндік күш-қуатымен өлшенісе керек. Оқырман ойымен бәрін безбенге тартсам, тек саф алтындай санлақ дүниелер тіздім дейтін қаламгер кем де кем. Бәлкім, жоқ та шығар.

Ағаға қызмет қылу — құдайға құлдық ұрумен бірдей дейтін өз тұжырымым бар. Мағжан, Сәбит ағаларымыздың түрлі-түрлі тойларында, Ғабеннің тоқсан жылдығы мен Евней ағамыздың есімін есте қалдыру секілді жиындардың бәрінде қызметшісіндей басықасында жүргенімді інілік парызымдай көргенім өзіме мәлім. Дәл сондай Ғалекеннің де тоқсанын Ғабен тойына ұластыра өткізкенде көңіл күйімді былайша білдіргем:

*Біз баламыз, Ақын еді ол ел білген,
Дүйім жұртты Құдайындай сендірген.
Ақын деген әулиені ең алғаш
Бесіншіде оқып жүріп көргім мен.
Бәрін, бәрін ұмытсам да өңгенің,
Әлі есімде, әлі есімде ол менің.
Қиялымда ақын болсам деп жүріп,
Тірі ақынды жақын тұрып көргенім.
Судаң қара, беті сәл-сәл бұжырлау,
Айыбы аздап ебедейсіз ұзындау.
Ақындықтың өлшемі осы шығар деп,
Ұқсай алмай, көңілім талай бұзылды-ау.
Бала қиял қалған белгі ол күннен,
Тірі ақынды, ірі ақынды көргім мен.
«Қарлығаштың» қанатымен су сеуіп,
Ғашықтарға қан жүгіріп, өң кірген.
Иранбақтай Алатаудың етегін,
Қиып тастап Алматыда мекенін,
Елге келген шын ақынды көргім де,
Ұқтым ұлы МАХАББАТТЫҢ не екенін.
Ол кездерде кәрі де алаң, жас та алаң...*

*Соғыс елді езіп-жаншып тастаған.
Содан ба екен, дәл ақындай ғашық боп,
Сүйе алмайтын секілденген басқа адам.
Таңғажайып қиялдағы мүсінге
Өліп-өшіп өлең жаздым түсімге.
Ақын болып кеттім солай ақыры,
Сүйгеніме ғашық болу үшін де!...*

Міне, бала көңілдің еліктегіш әсері. Ғашық болудың қасірет қана болмайтынын ұқсақ, кейін ұғып жүрміз. Кездесулерде Жаппар ағамыз «Алғашқы өлеңіңізді кімге арнадыңыз?» дейтін жаттанды сияқты сұраққа: «Парталас отырған ақсары қызға», — деп жауап беріп жататын. Демек, ақындықтың алғашқы жыр-бастауы да содан басталады екен-ау деп түйгем. Өмір кімді толқытып-толғандырмайды:

*Күреспен өмір, тұрмыс өзерегі,
Барды жоқ, жоқты бар ғып меңгерегі.
Біреудің ақылы мол, біреу ақымақ,
Біреу сау, біреу ауру жүр өлгелі, —*

дей келіп, өлмейтін пенде жоқ, өлім хақ, бірақ артына өлмес мұра қалдырып кетті дейтін «Өмір туралы ой» тебіренісінде күнде айтып жүрер толғанысымызды тиянақтай түсетіндей. Жоғарыда айтқанымыздай, дулы-думанды ортадан өзін өзі ертерек шеттетіп алған ақынға мақтау-марапаттардан бұйырғаны кезіндегі Жоғарғы Кеңестің Құрмет грамотасы мен енді ешкім еске ала бермейтін Лениннің жүз жылдығындағы медаль екен. Қазір Шал ақын ауданының орталығы Сергеевкада көше мен туған ауылы Жаңажолда мектеп аты бар. Барға қанағат дей тұрсақ та, «Өлі разы болмай, тірі байымайтынын» еске алып, күнде келе бермейтін осынау ЖҰЗ жылдығының тұсында әу баста қаламгер болып қалыптасқан, өзі өсіп-өркендеген Қызылжар (Петропавл) қаласынан қаптаған Иван, Сергейлерге де телініп жүрген бір көше бұйырса, өлең-жырлары мен естеліктер кітабы жарық көрсе, туған күні (14 мамыр) облыс деңгейінде аталып өтсе, өңірдегі азғана қазақтың өресі өсіп, мерейленіп қалар еді-ау деген де ой келе береді. Оның үстіне, ару кезінде махаббат шеңберінде шетқақпайлық шерін шегіп, ақынға адал жар, аяулы Ана болған Зурәшке қарттығында қысылып-қымтырылмай отыратын Астанадан бір бұрыш бұйырса, аңызға айналған апамыз да гүлге аунап тұрғандай ажарланып қалар еді. Ғабен пір тұтқан Ұлпан анамызды еске салардай асыл АНА ғой.

*Тереңнен шер көңілді қозғар әлі,
Бәйгеге басын тіккен өзге Ананы
Көрмеппін, бұл жалғанда бәрі өтпелі,
Кейінге тек аңыздай сөз қалады.
Өткен талай Атымтай, Қарынбай да...
Тұлғасы гараланар дарын қайда?
Кейде жел, кейде құйын ақындарды
Махаббат бесігінде тербеп өткен,
Біз мезет алған дұрыс жарын да ойға!*

Фәни жалғанға кімдер келіп, кімдер кетпеген. Ұлы сезімді жыр-бесікте әддилеп-аялаған Ғалым ағамыздың да бақилыққа мәңгілік бет түзгеніне жиырма жыл. Артына айта жүрер сөз қалдырған,

арманын жалғай берер ұлы-қызы бар — он перзент — жиырма көз қалдырған өлмес өмір иесіндей көрінеді ол маған.

Өйткені:

*Мансабын, тыныштығын құрбан қылып,
Қалдырған кейінгіге жыр мәңгілік.
Ғасырдың ар жағынан естілердей
Дауысы құлағымда тұр жаңғырып!..*

Ақын боп ғұмыр кешу...

*«Ақын боп ғұмыр кешіру оңай геймісің, қарағым,
Ауызыңда болу бұл өзі сыздаған барлық жараның...»*

Қандай ауыр, азапты жолды таңдағанбыз! Таңдағанбыз ба? Тағдырын кім таңдай алыпты? Шыр етіп дүние есігін ашқанда Тәңірдің таңып берген сый-сыбағасы емес пе?! Асылы, Төлеген марқұмның аузымен айтылған ақынбыз деп жүрген бәріміздің жүрек сезіміз емес пе? Оңай емесін қашаннан-ақ сезгенмін. Оралған ойды ұйқаспен үйлестіре алмай, әдемі ұйқас үйлесімін ойым өрнектеп әкетпей қиналған күндерім мен түндерімнің азабын өзімнен басқа кім ұта алыпты. Төрт тармақты ұйқастырып, буын-ырғағын жымдастырып жіберуге жетердей тағылым-тәжірбие жинақтадық та ғой. Сырт көзге жеп-жеңіл секілденгенмен, шын сырына тереңдей берсең, ол да оңай ма екен? Абай атамыз айтқандай, «Іші — алтын, сырты күмістей» сәуле шашыратып, айнала шұғыла шашып тұрмаса, Қасымша түйіндегенде, «от үшқындап», жарық бермесе, көбіміз Мұқағалиға ұқсап «күпі киген қазақтың қара өлеңінің» әрі мен сәнін келтіріп, ажарын аша алыппыз ба?

Сұрақ, сұрақ... Жауабы жоқ, таусылмайтын көп сұрақ. Арғы-бергі қалам ұстаған әлем ақындарынан да осы секілденген сансыз мысал, үйлесімді үрдіс табар едік. «Дүниенің бір шетін сызат шалса, ол алдымен ақын жүрегінен өтетінін» айтқан даналықтың тұңғышына қайсымыз, қашан бойлай алыппыз? Екіншісі бірі бара бермейтін шер мен мұң да жатқан жоқ па онда.

Әр кәллада бір қиял. Ақын болғысы келмейтін жанды сирек ұшыраттым. Басқа халықтарда да бар шығар. Ал ұлан даласы ән-әуенге тұнып тұр дейтін біздегі күй мүлдем бөлек. Ақын болғанда да, алдымызға қара салмай, дара шапсақ дейтін көкірек көңіл. Абайдың алдып орап кетсек дегендей есер сезімді ілгерілете бергісі келетін көркеуделерді көріп жүрген көз неге төзбесін. Сардарларды Сіз деушілер сиреп, маңғаздардың іздеушілері азайып бара жатқан тұста өлең-өнерді қайтіп көгертіп, көктете алар екенбіз. Ақындық ауылынан аттанып, атқа берік қонып, әдебиеттің сиқырлы әлеміне еркін еніп алған қайсыбір қабырғалы аға-інілерім мен құрбы-құрдастарыма қызығып та қоям. Бірақ тағдырдың тіркеп берген бақ пен сорындай өлең менің алтын дінгегімдей. Сол дінгектің шектеулі шеңберін шыркөбелек айнала берем, айнала берем. Басында туа біткен табиғатым болса, жүре-бара тамырлас тағдырыма айналғанын қапысыз мойындаған құлдаймын.

Өлең — өмірім деп жүрген тағдырластарымдай мен де сары-ауыз балапан күнімнен әуейі болған жанмын. Кезінде бізді сән үшін сабап алатын бригадир байғұсты мен де сыпыра сабайтын бас қару-

ым уыз өлеңім-тін. Уызым уға айналып, қаршадай басыммен қамшы-сыбағамнан да құралақан-кенде қалмайтын күндер табы әлі күнге жүректе жүрген айықпас таңбадай. Сөйтіп жүріп, ауылда сирек те болса өтіп тұратын той-томалақтың сәніндей ақын бала, әнші бала атанған шуақты шақтарым да сағым-жылдардың арғы бетінде қалғалы қашан. Соғыстың ши борбай балалары, одан соңғы еңсе көтерген елес кезеңнің «еркетотайлары» біздердің тағдырларымыз сол түс түлектерінің баршасының ортақ тағдырларындай. Аздаған қуанышы, ми-батпақ мұң-шері, жылаганы, күлгені, білмегені, білгені... бәрі, бәрі ортақ.

Бір ауылда бір бастық, бір бастықта бір бала. «Айдағаны екі ешкі, ысқырығы жер жарып» тұрған сол жалғыздың айтқанына көніп, айдаған жағына жүріп тұрмасақ, ұйқымыз арам, күлкіміз қараң.

Өлең-жыр аспаннан түспейді. Жазып жүргеніміздің бәрі де көңіл көрігінде жүректің от пен суынан өтіп, қайнап, пісіп, қалыпқа түскен қорытпасы. Сымбат-сұлулығымен көзді арбардай әдемі әрі бар айтарлықтай ажарымен шықты ма, әлде қораш-күйкі қалпымен бас шайқатарлықтай тұрпайы тұр-түсімен түсті ме, бәрі де жеткізе білген сөз бен сүзгіден өткізе білген көздің шешім байламына сын. Шама-шарқымша «Ақ айдын» кітабымдағы «Уақыт үні» атты лирикалық поэмада жазыппын:

*Түсім қашып, өңім сәл бозарды ма,
Зымырап жылдар талайдан озар мына.
Қалдым міне тағы да мұңға батып,
Өткен күндер оралып көз алдыма.*

*Көп болған-ды, көп болған көрмегелі,
Тал шыбықтан ат қамшы өрмегелі,
Тәтті түсті барқырап таң алдында
Басқарманың дауысы бөлмегелі.*

*Қан жауғандай қатулы қабағы әлі,
Бір қадалса, сол жерден қан алады.
Көз алдымда ауылға келе сала
Ақ сақалды Бектұрды сабағаны...*

Иә, балауса күнімізде бәрін де көзімізден өткердік. Үлкен демей, кіші демей, сабағанды да, сабалғанды да көп көрдік. Қазір ойлаймын, басымызға салған тағдырдың соншама тауқыметі шыбық-талға нәр болсын деп су құйғаны ма екен? Қазір өз балаңа қол көтеріп көрші. Шет елде оны адам құқына қол сұғуың саналып, балаң тұрмақ, ит-мысыққа зәбір шектірсең, заң алдында жауап береді екенсің. О, құдырет! Құдайдың құлы бар жерде бірдей дегеніңмен, осындай қым-қиғаш қайшылықтардың қайсы бұрыс, қайсы дұрыстығын тап басып тауып айтар кім бар?!

*Бірге ашық көңілім, бірге тұман,
Бір беті — мұң өмірім, бір беті — ән.
Құдай қосқан жарымдай қосақталып,
Өмір бойы солармен бірге тұрам.*

*Ояу жатсам, албырап таң атпайды,
Ұйқым келсе маужырап, күн батпайды.
Қайшылығы бітпейді бұл ғұмырдың,
Ашу жеңсе, ақылға қаратпайды...*

Тірі пенденің тағдыры тұнып тұрған қайшылық. Өмірбақи сол қайшылық шеңберінен айналып шыға алмай жүргенін. Оны көру бар да, сезіну бар. Мың миллион мәрте есту бар да, бір ғана мәрте басыңнан кешіру бар. Аражігін, айырма алшақтығын жазған адамнан кем ұқпайтын оқырман қауым жақсы-ақ ажыратады. Қазір пайғамбар жасын артқа қалдырып, сәске түсіміз ауып кетті дейтін біздің ұрпақ түсінудей түсінеді-ақ. «Ұқсауын ұқсайды-ау, айтуда ауыз бармайдыны» ұранына айналдырған, көп бөледен бұғынып, тығылып, жансауга күй кешкен шіркіндер «аш бөледен қаш бәлені» қалған ғұмырының өліп-биіндей санайды.

Жергекте жатып-ақ отыз жетінің опалаң-топалаңын басымыздан өткердік, қыلتия бере қырық бір-қырық бестің қырып кел, ұрып келін тағы да үстімізден жүргіздік. Жылымық жылдар дейтін тұста тыңмен қоса жеткен қым-қиғаштықтар да осы бізді көктей басып, тарих тұнбасына шөкті. Қарап отырсақ, қазіргі көпей шал біздер кішкентай немерелеріміз түгіл, ат арқасына мінген азамат балаларымыздың өзіне түйіні шешілмес жұмбақтаймыз. Сол жұмбақ қалпымыз көп оқырманға күлкі-дей әсер қалдырғанмен, өзімізге өзіміз түрпідей тіршілік түйткіліміз.

Пендешілік шіркін не ойлатпайды. Қайсыбір кейістік күш алып кеткен тұстарда, анам марқұм айтқандай, елде қалып, мықты бір трактордың құлағын ұстағанда да аштан өліп, көштен қалмай, бейжай ғұмыр кешер ме едім. Жүрек жарылмай, ми қабынбай, қаптаған қарадомалақтарды қойнымнан біреуін, қонышымнан біреуін суырғандай ықытып жатсам, өзім алмасам да, әйелім Алтын Алқаның біреуін омырауында жарқыратып, «міне, МЕН» деп міндетсініп жатпас па. Дәп сондай АРДАҚТЫ АНАННЫҢ шалы атанып, төбеге шырт-шырт түкіріп жатсам ше. Көп баланың қияметтей қиындығын да көріп тұрғам жоқ. Қой егіз тапса, шөптің басы айыр шығатынын атам қазақ ықылым заманнан білді емес пе. Бірінің түскенін бірі киіп, біраздан соң бірін бірі жетелеп адам болып шыға келмей ме. Оспанхан айтқандай, жүйелеп-жоспарлап жасайтын шаруа емес және құям десең, құйып, тиям десең, тыйып қояр самаурынның бұраңдалы шүмегі де емес.

Қазіргі бар жанрда қалам тартып жүргендердің бәрі дерлік әу баста әуейлігінен бастаған. Кейісі бірер жинақ шығарып барып, кейісі ғашықтық сезімін үшбу хаттарға беріп, басқа арналы алыс көкжиектерге бет алған. Демек, менің ұғымымда өлең өлкесі қаламгер біткеннің маңдайына жазылған, пешенесіне алғаш бұйырған АТА ТАҒДЫР, АНА ТАҒДЫР!

Естіп жүрем, әу баста өмір өрнегін өлеңмен өріп, қасқа жолдан көп тармақтардың тарайтынындай, қабырғалы қара сөзде, дүрмекті драматургияда, сыралғы сында өзіне жаңа соқпақ аша бастағандар қаншама.

Бері де салыстырмалы. Қақта жеті санының қасиетті екенін білеміз. Жеті ата, жеті ру, жеті қат жер асты, жеті қат аспан әлемі, жеті, жеті...болып кете береді. Киелі ұғым. Көңіліміз сенген, құлағымыз үйренген.

Дәл осылай отырып үштік санын да саралай бастаймын. Ата, әже, әке, ана, іні, апа, жер, көк... Бәрі де үш әріпті үлесін үлкейтіп көрсететін секілді. Бәрі де ұлағатты ұғымдар. Мұнда да бір заңдылық бардай. Қайран қалам.

Ата, ана, әже, әке жайлы аз толғанып, аз жазып жүрген жоқпыз. Қай-қайсысы да киелі, қасиетті атаулар. Тәуба деп айтайын, анам мені алпысқа жетелеп жеткізіп кеткендей. «Елуде еркелікті тастамас ем, күлімдеп жүрсе бірге қасымда анам» деп едім алғаш баспа бетін көрген өлеңімде. Тілегім Төңірінің құлағына тиген шығар. Әкем де ертерек қалдырды дегенмен, ол кісі дүниеден өткенде жиырмаға таяп келген екем. Ұлы екі тірегінен қарашадай күнінде ажырап қалған қайсыбір бейбақ құрбыларыма қарағанда, менікі ерке жетімдік. Ал ағаның орны мен үшін бәрібір бөлектеу тұратындай.

Адам өзіңде жоққа басқаша қарап, елеңдей бере ме екен? Ұядан ертерек ұшып жүргенде ағаға алаңдап, іздей беретін бөлекше бір сезім бар менде. Ізімді басып, азды-көп менің ағалығымды көрген інілерім болды. Ертерек қалдырып кеткендері ғана өкініш. Ағаларым да болған дейтін анам. Бірақ ерте шетінепті. Мен оларды, олар мені көріп қызықтай алмады. Ауылда дүниеге келіп, ауылда өскен

басым, ағалары бар достарыма қызығып, бәлкім, қызғанып та қарайтынмын. Қайбір жайлы кезде ссейіп-ер жеткен ұрпақпыз. Алдында ағасы бар құрдастарым жалы жапырылмай тік тұратын айбарлы арыстандай үстемдігін көрсеткенде, жүнім жығылып, мойып қала беруші едім.

Бірге туганмен, бірге жүрмектің жоғын да кейін-кейін ұқтық. Дегенмен, ағасы бардың жағасы бар, інісі бардың тынысы барын қайтіп естен шығарасың. Мен сол жоқ ағаларымды келе-келе өмірден тапқаныма бақытты жанмын. Сол жүріп кезіккен ағаларыма іні болуға жарай алсам деген ойды жадымнан шығарып көрмеппін. Дүниеден озғандары бар, әлі де жанымда жүріп, қол ұшын созғандары бар, бәрі де мен үшін кереметтей құдірет иелері.

Пенде шіркіннің ойындағысы орындала берсе, Құдайын ұмытар еді. Көз алдымыздағыны да көре бермейтін пендешілік шіркін қайсымызда жоқ. Тозығы жеткен тымағымызды босағаға іліп қойып, Аяз бидей әлімізді біліп отырсақ, қасиет қой. Біле білсек, аштықта жеген арпаның мезгіл-мезгіл дәмін алғандай, тәубамызды есімізге түсіріп отырсақ, көп кесапаттан бойымызды аулақ ұстар ма едік.

Аға деген ұғымның қадыр-қасиетін айтып-ақ жүрем. Бірақ жасы үлкеннің бәрін аға деп алдиярлаған күнім жоқ. Он класты бітіріп, маусымның басында дүние салған әкенің қырқын да өткізісе алмай, Алматыға жол тзртқанда артымда ағаның жоқтығы бейне бір кеңістік бос қуыс қалғандай сезіндірген. Артта сүйеу-тіреудің жоқтығы сәт сайын сезіліп тұратын. Ауылдан ұзап шығып көрмеген басым, шетке шығысымен таныс, бейтаныс ағалардан сол жоғымды тапқандай жарылқанып қалғам. Орайлы тұсында айтсам дегенім де сол. Бәлкім, ақтарылып ақжарма көңлімді айтсам, өмірде көрген жақсылықтарымды жарымжартылай да болса қайтарғанымның есебі болар ма еді.

Он класты бітірсе-ақ Алматының бір жоғары мектебенің қамқор құшағына кіріп жүре беретін ғажайып күндер алыста қалып, конкурс дейтін кереметтің күшіне кіргеніне бір-екі жыл болып, «бөсекенің» басталып кеткен тұсы. Мың тоғыз жүз елу алтыншы жыл. Ат арытып алыстан келіп, сүрініп-жығылып елге қайтар бет жоқ, өзін өзі мерт қылып жататын қылықтардың да әр жерде естіліп қалып жататын тұсы.

Өткен күнде белгі жоқ деп жатамыз. Қате ұғым. Неге болмасын. Егер жүріп өткен жолың тақтадай тегіс, еңісі мен асуы жоқ, жып-жылмағай болса, бәлкім, білінбес те. Тоя тамақ іше алмай, жарып киім кие алмай, тоқжарау кешкен күндер қайтіп естен шыға қойсын. Оқуға түсе алмай ауылға барсам, бір жыл бұрын жолы болмай кері оралған досымның естігенін мен де естуім хақ еді. Ақыл-есіміз қалыптасып үлгермеген басымыз, болмашыға бола шекісіп қала береміз. Сондайда он жыл оқып төртіншіні бітіре алмаған бір құрдасымызды табалағандай: «Оныншы бітірген сен де, төртінші бітірмеген мен де тіркеуші, неменеңе жетісесің?» — дегені құлағымда. Ойлап отырсам, менің сондағы күнім аттың ауыздықпен су ішіп, ердің етікпен су кешкеніндей сын сәттер екен де.

Құдайдың барлығына қайтіп күмән келтірем. Кейін-кейін азайып кеткені болмаса, қиыр солтүстіктен де оқысам деп келетіндер аз болмайтын онда. Алматы — біздер үшін жер кіндігі. Арманға апаратын жалғыз құбыламыз. Білетінім, білгенде де, әйтеуір, біздің ауылдан деп, жалғыз Кенжеболат ағамыз. Жеңеміз орыс, соғыстан ертіп ауылға келгендегі жүріс-тұрысы аңыз. Шалабай молданың келіні алай депті, былай депті десіп сүйрендеген сумақай тілдер сан саққа жүгіртіп, апарып тастап жататынын естігеніміз болмаса, несін көріп-біліп жатырмыз. Обалы не, жатақханаға іліккенше сол кісінің жалғыз бөлмесінде қысылып жаттым. Елден келген «іті-биті» бар ма деп қабақ шытпағаны әлі күнге жұмақ төріне шығарғанындай. Қарным ашып кеткенде кейін де «бір тойып, шала байып» қайтып жүргенімді» Хақ тағаланың қайырымдылығындай көрем. Кейін туыстығы жақын қазақ жеңеміз де болды. Қайта ол кісі сүйексіз қызыл тілімен тойдырып, шығарып салғанша асығатын. Жүрек жалғасам деп үмітпен барып, шегім шұрқырап жыларман болып қайтатын күндерімді де ұмыта алмаймын әлі. Асылы, ер адам — сорлы. Жеңемізге сөзі өтпей, жәутендеп аш кетіп бара жатқан мені де қия алмай пұшайман күй кешетінін көргенде, өзімнен гөрі сол кісіні аяйтын едім.

Кенжеболат Шалабаевты әсіресе баспасөз төңірегінде жүрген ел жақсы біледі. Мен оқуға келгенде

үш бөлмелі үйдің жалғыз бөлмесінде тұратын ол кісінің отбасы ұл, қызы, Зоя Дмитриевна есімді жеңгеміз бар әжептәуір шаңырақ. Кейін сектор меңгерушісі, бөлім бастығының орынбасары, Радио және телевидение жөніндегі Мемлекеттік Комитеттің төрағасы, үкімет мүшесі деңгейіне дейін жетті де, бәсеке-бақталастықтың құрбаны болып, бағы қайта бастаған тұста құлдырап-құлдырап, бір сәтте жүрегі жарылып тынды. Ең үлкен кінәсі — басы бос келіншекпен көңіл жарастырғандығы. Қазірді айтудың қажеті не, сол кездің өзінде де бір емес, екі бірдей отбасын ойрандаған министрдің мұрты да қисаймай, жасы алпыстан асып барып, сый-сияпатымен, мініп жүрген машинасымен зейнетке кеткендердің қасында Кенжекеңдікі айналайын екен де.

Кенжекеңнің азаматтығын сыйлайтындардың бір мысалын айта кетейін. Абай атындағы Опера және балет театрын басқарып жүргенде, жасы жетіп әкесі Шалабай дүниеден өтті. Жүзге таяған адамның арты той деп жатамыз ғой. Дегенмен, қайғысын көтерісіп Нүрекең — әйгілі Нұрғиса Тілендиев сонау Өрнекке бірге барып, топырақ салысып, азаматтық танытуымен қатар, үлкен сауабына ие болысып қайтты. Ондайда әзіл-қалжың, күлкіге жол ашатын әңгімелер айтыла береді. Бәрі де жарасып тұратындай.

— Жыртыс үлестіргенде тәбарік деп Шалекеннің дамбалының ауынан әдейі қидырып алдым. Кенжекеңдей ұлды дүниеге келтірген әкейдің ең қасиетті жері сонда, — дегенде, қасында отырған Дариға жеңгеміз бетін басып, тұрып кеткен.

Бұл менің Алматыда алғаш қандай ағаның қамқор көңілінің шуағына шомғанымды айтуымның басы ғана.

Жалғыз сиырын сатып, баланың болашағын бөгеп, бағын байламаймын деп, мені оқуға жөнелткен анам Ақықтың сондағы ерлігіне қайран қалам. Аға жоқ, менен тура бір мүшел үлкендігі бар апайым тұрмыста, қалт-құлт қана тұрмыс-тіршіліктері бар. Маған қарасардай қауқарлары шамалы екенін білем. Үшінші мен төртіншіні бітірген інілерімді ауылдың жеке меншік малын бағуға жекті. Адамның ақтық үміті таусылған ба, төсек тартып жатып жылдағыдай тұрып кетем деп ойлады ма, келісім-шартқа отырып қойыпты. Таң азаннан тербетіп оятып, малдарды алдарымызға санап салып береді де, ауылдың шетінен ұзатып шығарып қайтатын анамның көңіл күйін сөзбен айтып жеткізу қиын-ақ. Шадыраның қойнауын жағалатып жайып кетеміз. «Ауылдағы төрт кластан асып бәрі бір бара алмайды». — Бұл анамның ойы. Ертең оқып-жетіліп келсем, мен бәріне жететін сияқтымын. Бір қарасан, созыла-созыла үзілуте шақ қалып тұрған шолақ дүние. Арттан көмек дәметер дәрмен жоқтығы сол.

Жатақхана дейтін мен үшін жұмақ мекенге қолым жеткенде, төбем көкке тигендей болмай қайтем. Жалпы, бесінші мен оныншыда екі жыл интернатта оқығаннан, оның да не екенінен хабарым бар. Әскери тәртіп дегенді көрмей өтсем де, ойлағанымдай жайлы тұрақ бола бермейтінін сезем. Жан-жақтан тоғысқан көбі бір-бір үйдің еркесі. «Отырған қыз бай таңдамайдының» кері. Тосырқай қоятын күй қайда? Тыңдап көрсем, бәрі «сен тұр, мен атайын». Білмейтіндері жоқтай. Елде әжептәуір жақсы оқып келдім деген қалыммен мен енді жүрексіне бастадым. Ертенті бәсекелес-бақталастарымның қасында өзімді өзім қораш көретіндеймін. Ауылда кім көп, ақылшы ағайын көп. «Әкесінің жүзі жабылмай жатып, босқа шығын шығарып, оқуға барам деген не? Былтыр барған ананың баласы, мынаның баласы бос қайтқан. Елде де жан бағып жүргендер аз ба?...» — деп айтқан «жанашыр», бөліп берері жоқ, ақылға кен ағайындардың бірі бірінен өтеді. Соны құлағына ілмеген анамды жерге қаратпай, ілініп кетсем, абыройдың үлкені сол.

Сөздерінің де жаны бар. Былтыр Алматыға барып түсе алмай қайтқан Мейрам, он жыл ауылдағы төрт класты бітіре алмай қойған Шомат үшеуіміз тыңға алғаш түрен салған елу үштің көктемінде арнайы бригадаға тіркеуші болып келдік. Қанымыздың қайнап тұратын шағы. Шекісіп-бекісіп тұрмасақ, кім болғанымыз. Сондай қақтығыстың бірінде Шоматтың: «Неменеңе көкіректейсің, оныншы бітірген сен де, төртінші бітірмеген мен де тіркеуші», — деп тістеп алғаны бар. «Қайтып келген қыз жаман,

қайта шапқан жау жаман», ертең менің де сондай күй кешпесіме кім кепіл. Енді ел бетін көремін бе, көрмеймін бе? Арпалысып-арбасқан күдік, үміт...

Осы университетті бітіріп, мен оныншыны тәмәмдаған Еңбек орта мектебінде тарихтан сабақ берген ұстазым, аталас ағайым Әміржан Мәуленбаев та биыл Алматыға жеткен. Онда астананың байлап-матап тастайтындай бір сиқыры барын ұға қоймайтын кезім. Арманы аспирантура сияқтанған. Оған түспесе де, тағдырын астанамен астастырып, ақыры мәңгілік мекен-тұрағын да Алатау бөктерінен тапты. Күнара келіп, мені тиянақтап-тыңғылықтап тексеріп, ақыл-кеңесін беріп қайтады. Біреудің орнына біреу кіріп, емтихан тапсыратын да керемет болады екен. Естімеген елде көп, ондайды кім көрген. Ол да басымнан өтті. Сәл кейінірек «сақ болды» қайта-қайта айтып-ақ кетеді. Тегіс жердің де ой-шұңқыры көп, қайсысын қашан басып қаларыңды біле алсаң ғой. Алматыны былай қойып, Қызылжардың өзін дұрыстап көрмеген басым. Темір жол деген кереметті де тек Алматыға келген сапарымда ғана көрген басым.

Оқып алған мамандығымыз — журналистика. Біз келгенде жалпы филология факультеті атанады да, тіл мен әдебиет, журналистика салалары бір ағаштың дара тармақтарындай еді. Емтиханда жинаған баллдарымызға сәйкес, сәл төмендеу балл жинағандарымыз тіл-әдебиетке кеттік те, журналистикаға жоғары балл алғандар іріктелген. Бірақ әуел баста елден шыққандағы арман — журналистика. Газет бетіне бірер хабары шыққан адамды Аспантаудан келгендей керемет көретін көңіл соған қолымыз жетсе, дүниенің бар тұтқасы бізде болардай көреміз. Алғашқы семестрді төртсіз бітіріп, төбеміз көк тірегендей күй кешкен бірнешеуіміз деканға арыз беріп, журналистикаға ауып шыға келгеніміз де сол баяғы албырттық. Әдебиет пен тіл білімі негіздерін терең-түбегейлірек оқытатын ең гұлама ұстаздар өзіміз қалдырып кеткен ауылда екенін біз біліппіз бе онда. Мұхтар Әуезов, Бейсенбай Кенжебаев, Кәкен Ахановтардан ұлағат тыңдай алмай университет тәмәмдағаным өмірдегі үлкен өкінішімдей әлі.

Орайы келгенде айта кету парыз. Менің оқуға түсуіме өзі де білмей себепші болған асыл ағамыз — тіл білімінің көкжиегінде көрініп үлгерген Кәкең туралы айта кетпесем, обалдай. Біз оқуға келген елу алты — қанды қасаптай қырғын болып тұрған жыл. Анам марқұмның ерлігімен, қайтыс болған әкемінің қырқына қарай алмай кеткен албырт көңілім, дәмелілердің ыргын көптігін көргенде, су сепкендей басылған. Қатар дайындалып жатамыз. Қайсыбір бәсекелестерім сөйлеп кеткенде, шаңына ілестірмейді. Көкелерін айтып, айдың құлағынан ұстағандай болған оларды көріп, бағым жана қоймасына өзімді сендіріп қойғам. Өлмегенге өлі балық, дәптерше түптелген «Абайдың қара сөздері» деген кітапшаның қолыма кездейсоқ түсуі де сүйеніш-таянышы жоқ жетімектің жолына гүл бітіріп тұр екен де. Кейін дәріс алып сүйсінбесем де, Ханғали Сүйіншәлиев ағамыздың сол бір жапырақ кітапшасы шығарма тақырыбына шығып, көзімді шырадай жандырған. Бір оқығанымызды жаттағанға жақын жадымызға ұялатып алатын күндер. Құлағандардың тізімінде жоқпыз әйетүір. Екінші тапсырар сынағымыз — қазақ тілінен ауызша. Емтихан алушы — отыздарға іліге қоймаған, орта бойлы, дембелше келген, бұйра шашты жігіт. Алдында әзірлік сабақтарын жүргізген, ғылым кандидаты, тіл маманы. Шығарманың да бас иесі осы кісі көрінген. Бес беттен сәл асыра жазғам. Әрине, дәптер беті. Он, он беске дейін жеткіздім деп шыққандар да бар. Араға екі күн салып тілден ауызша сын өткізуге келгенде, билеттегі сұрақтардан соң, ырықсыз етісті айт деп қосымша сауал қойғаны есімде. Жасыратын несі бар, жарыта жауап бере алмадым.

— Тапсырылды, міндеттелді, жүктелді... сияқты мысалдармен өзі жөнге салған ағамыз: «Шығармаңа бес қойылған, қазір де бес, — деді де, қай жақтан келгенімді сұрады.

— Солтүстік Қазақстан облысынан, — дедім мен.

— Алыстан келген екенсің, қалған сабақтарыңнан да осылай өт, — деп оң тілекпен көңілімді көтеріп жіберді.

Үшінші кезекте әдебиеттен ауызша сынақ. Алғашқы екі бестің желігі ме әлде жастықтың мастығы

ма, жауды жапырып тастағандай мақтанып келсем, мектепте бірге оқыған, медаль алып түскелі жүрген Егінбай Қайдауылов есімді жолдасым жата жабыссын:

— Мына менің ағайым армиядан соң ауыл шаруашылығы институтына тапсырып жатыр еді, физикасын мен өткізіп бердім, ертең математика, соған сен барсаң, — деп қолқа салсын. Көрерміз дей салғам, ойымда түк жоқ. Ертесіне оянып үлгірмей орнымнан басты. Теңізші солдаттың телняжкасын киіп, математикадан сынақ өткізгем. Ертемен оразамды ашпай шыққан басым, еңбектеніп төрттік баға алып шыққанымда, таңғы тамақ әпермегендері де есімде. Қызметімізді саудаға салып көрмеген басымыз, соны да білемпіз-ау. Осының бәрін жазып отырғаным — үшінші емтихан әдебиеттен ауызша өткізуге дайындықсыз, бойдағы барыммен барғам. Емтиханды алушы — Сейділда Ордалиев, ассисенті (кейін білдік) — Темірбек Қожакеев. Билет жайына қалды да, сынақшы «Оянған өлке» мен «Қарағанды» романдарының кейіпкерлерін сұрап, оңай - ақ шатастырды. Жан қиналған сәтте қол ұшын берер-ау деп, Ахановтың да ассисенті болып қасында жүрген Төмеғамға жаутаң қағам. Ол кісі бар-жоғын да білдірмейді.

— Шырағым, алғашқы екеуінен бес алған екенсің, қазір үшке де тартпай отырсың, — дейді Ордалиев ағамыз. Үшке тартпасам, арғы жағы белгілі ғой. Онсыз да Алматы аптабына үйрене алмай жүрген басым, тер аннан да, мыннан да кетіп, салым суға кетіп отыр. Әлі күнге Құдайдың құдіреті болар деп ұғам, дәл сол сәтті аңдып әдейі келгендей Көкен Аханов есік ашып қарады да, Секеңмен сәлемдескендей ишара жасады. Мені жетегіне алып жүр ғой деп ойлап қалды ма екен:

— Көкен, сен алғашқы екеуінен бес қойған екенсің, үшке жетпей отыр, — десін.

— Қой, мүмкін емес, — деп ішке кірген Көкен ағамыз билетімді алып, сұрай бастады. Мен ағып кетпесем де, жылы сөз бойыма қуат бергендей, бірдеңелерді айта бастадым.

— Бала қысылып қалыпты, төртке таза біледі. Мен сенің құқына қол сұқпаймын ғой, өзін білесің, — деді де шығып кетті.

— Төрт қойың, жете ме, — дейді Секең. Жетпейді деуге шама қайда. Міне, менің тағдырымды шешіп кеткен сондағы Аханов ағамыздың күтпеген жерден келуі, жалғыз ауыз жылы сөзі. Марқұмның қайдан және қандай азамат екенін білгеніміз кейін ғой. Үшінші курстан бастап редакцияларда тәжірибеден өтеміз. Хабар, суреттеме, өлең де жазам, оның үстіне, менің жағдайымды біле ме, қаламақыны басыңқырап қояды. Байыңқырап келіп, Көкен ағамызды ресторанға шақырайын. «Осылай да осылай. Оқуға түскенім Сіздің арқаңыз».

Алғашқы курсте жарты жыл оқып, журналистикаға ауысып кеткелі тікелей ол кісіден дәріс алмаймын. Ұшырасқан кезде сәлемімді жақсы алады. Сонысына да ризамын. Көңілімді қалдырғысы келмеді ме: «Ертең түс кезінде хабарлас», — деп телефонын берді. Университет жатаханасының отбасылы жас ұстаздар тұратын қанатынан тосып алып, Қазақ радиосында бас редактор жолдасын ілестіріп шықтық. Кейін білдім: Шығыстан, Ұлан ауданында бірге өскен досы Баянжан марқұм Мәдиев екен. Талдықорған облыс болып ашылғанда алғаш редактор болып барған ол кісі де фәнидің көп қызығын көре алмай, бақилыққа ерте кетті.

Жүйелеп күнделік жүргізіп дағдыланбағандықтан ба, ой шіркін алабұртып әр тарапқа әкете береді, қайсыбір қимас ағаларым жайлы эссе-естеліктер жазып жүрсем де, қабырғалы қара сөзге еңдеп бара алмаппын. Көп естеліктерді оқимын, автор өзі негізгі кейіпкерінің алдына шығып кетеді де, жазып отырған адамы көлеңкеде қалып қоятыны бар. Осыған алғаш зер салып, көңіл аударғаным Сәбең туралы «Кәдімгі Сәбит Мұқанов» етты естелік кітапты құрастыру кезінде. «Жазушы» баспасының сын бөлімін басқарып жүрген кезім. Одақта арнайы жиналып, болашақ естелік кітабының сұлбасы жасалып, жоба-жоспары жүйеленді. Алқа өз алдына, құрастырушы Сафуан ағамыз екеуіміз болып бекітілдік те, сол хабар «Қазақ әдебиетінде» жарияланды. Одақтың діңі шайқалып, ынтымығы ыдырайды дегендей ой ойымызға келмек түгіл, түсімізге кірмейтін кез. Сәбеңнің, шын мәнінде халықтың перзенті болып кеткен, «Советтік сөзге қаламы мұқалып көрмеген» кәдімгі Сәбит Мұқановтың Кенестер

кеністігінде достасып, төс қағыспаған қаламгерлері кем де кем шығар. Солардан кімдерге хабар салып, хат жазамыз, кімдерге телефон шаламыз — бәрі-бәрін тізімдеп алдық. Әбекең негізгі басшы, мен хатшы, орындаушы. Әбілмәжін Жұмабаевты айтам, баспа директоры, оқығаны да, тоқығаны да бар салиқалы, салмақты адам. Демократияның деміне пісіп жүрген бүгінгі таңда кім кімді қалай бағалап, қалай балағаттап жатса да, шыбынның мұрты қисаймайды, ал мен Әбекеңді әдебиетті сүйіп қана қоймай, оның ыстық-суығына бірдей шыж-быж болып жүретін қалпында елестетем әлі де.

«Кәдімгі Сәбит Мұқановтан» шығып кетті ғой, естелік жазудың үлгісін «Ағалардың алақанымен» үйретіп қойған Сафуан ағам кешірер, Мағжанды, Сәбит пен Ғабитты берген тұтас терістіктен екеуден екеуіміз жүріп, «Сорайған солтүстіктің қарағайы» атанып кеткен ағамның арқар мүйізі мен менің бұрын шыққан құлақпен теңесіп-теңеспей жатқан мәйек мүйізім, сирек болса да, қақтығысып қалатын тұстары аз емес. Ағалары кетіп, аймақтың жеке-дара дарыны болып дүркіреп қалған ол кісіге ой қосу, пікір жалғастыру оғаш көріне ме, ай мүйізім шайқап тастайды. «Жас бұзау жолбарыстан сескенбейді» деген бар, төрт-бес кітап беріп, жақсы сөз естіп, еңсем көрініп қалған мен де ығып-бұға қоймайтын болуым керек. Сафуан ағамның кеше алмайтыны да сол.

Есет ағам Әукебаев қылышынан қаны тамған бас редактор. Түп тізімді өзі ұстаса да, шығармашылық шаралардың делбесі Есағанда. Шамасы, естелік кітаптың төрттен үштей үлесін жинап болдым-ау деген тұста қолжазбаны алып кетті. Пәлендей себебі бар деп ол кісі де айтпады, неге деп мен де сұрамадым. Бәлкім, күнделікті күйбең тірлікпен естен де шығарып алған шығармын. Кітап шыққанда бір-ақ көрдім: құрастырушылар Сафуан ағам мен Құлбек Ергөбеков болыпты. Айтатынымды көзге айтып, сырт пыш-пышқа дағдыланбаған басым, бұларын қалай деп ешкімге арыз-шағым ет-педім. Тек Құлбекке: «Айналайын, осында менің де аз-кем терім бар еді, өтеуіне бір кітап тауып берсеңші», — дедім кейін «Ақиқат» журналында әріптес болып қалған кезімде. «Жарайды аға!» — деген, өттең, ол тілегім де ұмыт қалды-ау деймін.

Сәбеңді қанша білдік дегенмен, біздің танып-түйсінгеніміз теңіз суынан тамшы татқандай ғана екен. Былтырғы жүз жылдығына мүшәйраға қатысып көрем деген дәмеғөй кезеңде керемет сезіндім. Тауып, түгелдей қайталап оқыған тұста тұтас тұлғасын бұрынғыдан бетер тани түскендей әсерде болдым.

Төрт-бес өлең, үш толғау арнаппын. Атаусыз қалған жоқ, аруақ құдіреті бір көтеріп тастағандай тасып жүрдім. Жыл басында:

*Аралдың суын көремін десең, ішіп көр,
Заманның уын, өлемін десең, ішіп көр.
Жолбарыс жалын күдірейтеді бүгінде
Өзің асырап, арлан ғып кеткен күшіктер, —*

деп, Сәбеңнің жағасына жармасқысы келетін жымысқы әрекеттерге қарсы айбар көрсетіп, айбат шеккендей болсам, тойдан қайтқанда:

*О, Сәбе, айналайын рухыңнан,
Мың ұтып тіршілікте, мың ұтылған.
Желпініп ел сәлемін жеткізгенде,
Қуанып, қарап қалғандай Ұлы тұлғаң...
Мәз болып, әзілдесіп күлісіп ек,
Қалың ел бірінен соң бірісі кеп,
Қасиетті құшағына орап алды,
Сәбеңнің ізін қуған інісі деп.*

*Шаттықтан бір нұрланып, бір қызарып,
Сәуледей көкірегіме кірді жарық.
Жетпіс мың — жетпіс тиын өз алдына,
Мақтанып қайттым елден Жұлдыз алып! —*

деп, төбем көкке тигендей масайрадым.

Мұқанов мүшәйрасынан бірінші бәйгемен оралсам да, жалпы өнер додасына деген қөзқарасым әу бастан-ақ мақтаулы емес. Арғы кезде қалай болғанын қайдам, осы бізде өте бастаған мүшәйра-жарыстың өкіл әкесі — Оразбек Сәрсенбаев. Олжас басқарып тұрған тұста Одақтың кәсіподағын иеленді де, «Жазушы» баспасына бас редактор болған ол Қалдарбекпен бірге портфельсіз көп хатшының құрамына сайланды. Айтыс аңыздан алға кетті де, шын поэзиямыз ескерусіз, көлеңкеден шыға алмайтындай күй кешті деп шырылдайтын ол. Мен салғаннан-ақ қарсы болдым. Адам жүрген жерде алауыздықтың, тіпті алакөздіктің көзіне су құя алмайсың. Кездеп, болмаса мысқалдап өлшеп, артық-кемін анықтайтындай айқындық жоқ, көріне озған қас жүйріктің де бағын жандыра бермейтін пендешілігіміз қатар шапқан қай ақынның қайсысының озғанын анықтауға мүмкіндік қалдырмайды. Өлгі алакөздік, жершілдігімізді айтпағанда, пендешілігімізді қоздырмасына кім кепіл? Тел жүйрікті тең түсірер Тәңір таразысын қайдан табамыз? Кейін Оразбекті тығырыққа тіредім. «Бұлай болар деп ойламаған едім», — дейді бар айтары.

Аруағыннан айналайын Ғафаң алып кетті бар тізгінді. Мү-шәйра өтер күні Одақтың іші дүрілдеп кетеді. Болашақ жеңімпаздар мен жүлдегерлер қайсысы қандай орын, қандай сый-сияпат алатындарын айтып, алдын ала дастарқан мәзірін әзірлеумен әлек бола жүгіріседі. Спортта да, ат жарысында да салмақ дәрежесі, жас мөлшері болмай ма, көрнекті болып кеткен, атақ-даңқы құйқа-тамырыңды шымырлататын «шаппай берлерімізді» тай жарыс, байтал жарысқа қосу қорлаумен тең ғой деп талай айттым. Оны елер кім бар. Ақындар қауымдастығының президенті болып алған Ғафаңды дегенінен тайдырып көр. Төрешілдердің алқасын қойып, қазылар ағасы Ғафаңның ойынан шығып жатады. Хаман қатысып — желпіндіру сыйлығын, Тұмағаң өзі түскен бәйгеден үшінші орын алып жатқан тұста, атын бұрын да, кейін де ести қоймаған Қостанайдың келіні — Көкшетаудың қызының екінші орынды иеленгені есімде қалыпты. Бала кезімде: «Тышқан көрсең, тірі жіберме, ініпе бара сала: «Қатын, қатын, қолыма су құй, кісі өлтіріп келдім» дейді екен» сияқты әңгіме еститінбіз. Сол қарындасымыз да ауылына барып, Алматыда анау да мынау да қатысқан дода жарыста екінші бәйге алып қайттым деп, көкірегімен көк тіреді-ау деп қайран қалдым. Асылы, ортақол қаламгерден көрнекті классик сомдай беретін осынау шақта бәрі де мүмкін-ау деген ой қалыптасады. Ұзағырақ ауырып, екінші топтағы мүгедек деген «атақ-дәрежемен» жұмыстан кетіп, ақтың бәрі қара көрініп жүрген шағымда мүшәйраға қатыстым.

*Бәрі қымбат, қара тас — қара маржан,
Азайды шын асылды бағалар жан.
Мал қымбат, бұйым қымбат, тиын қымбат,
Арзан болса, жалғыз-ақ Адам арзан.
Қымбат, қымбат...
Бүгінде қымбат бәрі,
Соны ойласам, таң атып, күн батпағы.
Кешегі асылдарым арзан тартып,
Масайрап масылдарым қымбаттағы, —*

деп басталатын өлеңімді оқыдым. Жоғарыда айттым ғой, кейде табысып, кейде қағысып қалсақ та, жаратушы топырағымыз бір Сафуан ағам: «Сен кемі екінші орын аласың», — деп көтеріп қойды. «Жақсы сөз — жарым ырыс», демегенді кім жек көрсін, желпініп қалдым. Қорытындыда көп ынталандыру тізімінің ішінен де атымды естімей, онсыз да жұқарып жүрген жүрекке артық жамау іліп қайттым.

Күреске кім жықпаймын деп түседі, жарысқа кім озбаймын деп араласады, жүйрік көңіл кімді алдамаған. Бірақ адамның бағын адам байлау көріне қорлаудай әсер қалдырады екен. Бап озбай, бақ озып жүргенін күнде көріп жүрсең де, алдануға да адам үйреніп қала ма деп ойлаймын. Үйренбесе, сол жарыстың жүлдесі алдып ала бөлініп, арқау жібі өріліп қойған саханалық ойынға араласып, әкемнің құны бар ма еді. Көп өлшемге «биографиям келсе де, географиямның келмей» жүргенін түйсініп-түсінетін жастан әлдеқашан асып кеткенімді шамалай алмайтын өзіме де сол керек. «Ағасы бардың жағасы бар, інісі бардың тынысы бар» дейтін халық даналығын көкірегіме құйып өсем де, жүйріктен жабыны сүйреп оздыратын әдет өңмендеп өріс ала береді деп ойламағам да.

Содан:

*Итін қосып бәйгеге аласұрар,
Мына жұрттың бір-бірден ағасы бар.
Көлбеңдеген көңілдің көбелегі —
Жетім жырдың қайткенге бағы ашылар.*

*Көшкен елге қашанда қоныс арман,
Менде ол да жоқ, ауылымды орыс алған.
Жеме-жемге келгенге жебеушісіз
Күнім күйкі қайсыбір тоғышардан.*

*Бірі — терек, бірі — тал, бірі — шыныр,
Бірісі — бал,
Шөлдесең, бірісі — нәр.
Қолтығынан сүрінсе сүйейтұғын
Қатарымның қаптаған інісі бар.*

*Қатарымның қаптаған інісі бар,
Інісі бар болған соң — тынысы бар.
Жел үрлеген қапшықтай андағайлап,
Бірін бассаң, ереулеп бірі шығар.*

*Жолым ылди-өрі жоқ кіл еңістей,
Тайсам, қиын тоқтауым — білем іштей.
Айтар жерде аузыма құм құйылып,
Ішер жерде тартынып, жүрем ішпей.*

*Өзім іні өзіме, өзім аға,
Көп көлгірдің күлетін көзі ғана.
Бақай есеп жүргізген пәтшағарлар
Жырды ұжқысы келмесе, сөз ұға ма?*

*Бегел сауда, бақ сауда — сауда бәрі...
Саудаласып асамыз таудан әрі.
Төле, Қазбек, Әйтеке, қайда көне —
Тура кесім айтатын жауға-ғағы.*

*Адамдардың бергені, алғаны да...
Мұрат емес, жетпейсің арманыңа.
Обал, сауап дегенгі, тұғаны жоқ
Тура билер, тапсырдым аруағыңа! —*

деп егіліппін.

Ақындықтың ауылына басында қалай келіп қалдым осы? «Екі қазақтың бірі ақын» дейтін анықтаманы білмейтін қайсымыз бармыз? «Бүкіл қазақ даласы ән салып тұрғандай көрінеді» дегенді Затаевич айтпап па еді. Ал ән мен өлеңді егіз деп қабылдайтын қайран көңіліміз еліктегіш-елгезек пе, қалай. Кездесулерде «Сіз алғашқы өлеңді қалай жаздыңыз?» деген сауалға Өмірбеков Жаппар ағамыз: «Парталас әдемі сары қызға хат жазудан. Сол сары қыз — үйдегі Зәуреш апаларын», — деп, әрі жалғастырар еді. Кейін ойласам, едәуір жас алшақтықтары бар және бірі Семей, бірі Қарағанды өңірінде өскен ағамыз бен апамыз қалай парталас болды екен деп те ойлап қоям. Өңгіме онда да емес, әйтеуір бір шикілік барын ішім сезетіндей, ал былайғы оқырман-тыңдарман оны қайдан білсін, әйтеуір ұйып қалады. Сол Жәпекең айтқандай, көбіміз-ақ қызға алғашқы сезімімізді білдіріп, өлеңмен хат жазудан бастадық па екен? Ылғи да ол шіркін қайдан туа берсін. «Өзім де қумын» деп Сәбен айтқандай, келе-кел мен де жаттығып алдым. Қиссалар айтушы едім. Иса Байзақовтың ғажайып дастандарын оқыған тұста көп «керегімді» тауып алдым.

*Ақбөпе, сен алдың ба, еркім қайда,
Басқа емес, жалғыз арман қазір ойда.
Жүректе қайғы-қасірет болды пайда... —*

деп Ақбөпенің орнына ағайым айтқан қыздың атын қойып, тап-тұйнақтай етіп берем. Әрі-бері хат жеткізуші де өзім. Екі жақтың да алғысын алып, «сый-сияпатын» көріп, көтеріліп қалам.

Ауылда ақын бала атанып өсіп жүретін басым, университетке түскенде шын ақындарды көріп, көңілім су сепкендей пәсейіп қалған. Мектепте қатар оқып, тай бәйгеге бірге түсіп жүрген Мақсұт екінші курсте. Мектепті алтын медальмен бітірген ол елу бесте түскен. Мен болсам, тоғызыншы класта-ақ тәртібім «жақсарып» кетіп, бір жылды сонда-ақ жоғалтып алдым. Бұрынғыдай емес, менің жазғандарыма төбеден қарайды. Алтыншы-жетіншіде бірге оқыған көк көз досым Сабыр Сауытбаевты да осында таптым. Ол кейінгі жылдарын Қызылжардағы жалғыз қазақ мектебінде тәмәмдаған, қала тірлігіне қалыптасып алған, баяғы бұйығы бала емес. Әке-шешесі арасына бірер ай салмай бақилық болған ол байгүс «көк көз» десек те, көзәйнек салатындықтан, көп көз десек те жылай салатын. Елді қутыңдаған жігіт. Өздерімен қатар оқитын марқұм Қосжан Мүсіреповті айтады. Одан бір баспалдақ жоғары Рәшит Сәбитовті көбірек мақтайды. «Қазақ Университеті» газетінің беттерінде жарыса шығады. Ара-тұра «Лениншіл жастан» да қылаң берісіп қалады. Әсіресе, Рәшиттің:

*Үш рет ұзақ жолда таңды атырдым,
Көрінгі Алматының Алатауы
Тұл-тұтас тұлғасындай паң батырдың, —*

деген шумағын өзім айтсам ше деймін. Ол Керекуден үш рет таң атырып жеткен менің де көңіл күйім сол. Бір буын, екі буын ұйқастарды баяғыда-ақ «архивке» кеткен архаизм дейді. Мен құдайдай сенем. Бала — дала — дана — ана — жаңа... болып жалғаса беретін бұрынғы өлеңдерімді айтуға ұялам. Онда журналистика факультет емес, филологияның бөлімшесі ғана. Екінші курстың студенттері жаңа түскен біздермен кездесу рәсімін өткізді. Сонда қазіргі мықтылар Бақытжан Хасанов, Мырзатай Серғалиев, Мырзатай Жолдасбеков, Рза Қуақова, Бақытжан мен Мырзатайдың бәйбішелері Секерхан, Мариям... бәрі - бәрі бізбен бірге билеп, үлкен жолдың бастауына шығарып салғандай болған. Әсіресе, Рза марқұмның өлең оқығаны мені елтіп тастаған. Құлай сүйгендей болған. Сүйіскеніміз де бар. Бірақ кейін мені әлде баласыңды, әлде шаласыңды, әйтеуір, қарамай кетті. Менде кінә жоқ, біраз жерге дейін жүгірдім-ау деймін. Жүгіргенде де, театрға, киноға шақырардай, апта-мұнда аптарардай қалтам да, қауқарым да жоқ, еліктеп-солықтап қалып қойған.

Мақсұт пен Сабыр ұрсады: «Ей, немене, апа қыласың ба, екі аяғының арасынан арба өткендей, көзің соқыр ма», тағысын тағылар. Сезім көзсіз. Мен солардың біріне де қарамас едім, әттең, Рза мені тең санамады. Жүрекке өмір жүрмейді деген рас екен. Ол ертерек семейлік бір жігітке, болашақ мал маманы, бұйырды да кете берді. Алматыға келгендегі алғашқы ғашықтық жырым — сол Рзаға арналған өлеңім баспа бетінде тұңғышым болып қалды. Бұл да жастықтың бір белгісі. Жазмыштың құдіреті ме, мен ақыры сол Қордайдың қызын алып тындым. Балаларымның анасы, немере-жиендерімнің әжесі. Содан бері де қырық жыл кейінде қалыпты. Өгіп бара жатқан күн.

Ақыңдық апаның сүті, әкенің қанымен келген деп айтып жатамыз. Сол қасиеттің қайнарында басқа да бір күш, құдірет тұратындай. Бұлақ көрсең, көзің аш деп жатады емес пе. Сондай бойымызда көрініс берген бұлақтың көзін ашқан үш ағамды өмір бойы айтып жүремін. Ең алғаш оқудың екінші баспадағына көтерілгенде келді-ау деймін, орта бойлы, реңі жас жігіт газет жанрларынан тәлім беріп жүрді. Устаздың ұлағатын бағалай қойған жоқ, «Қазақ Университетінің» редакторы болғаны есімде көбірек қалыпты. Өлеңдерімді жиірек басатынына ризамын. Әсіресе, «Туған ел туралы толғауымды» жарқыратып бірінші бетіне беріп, жылы-жылы ағалық сөздерін айтқаны есімде. «Таң атпайтып десе де күн қоймайды» дегендей, оқу бітіріп, жан-жаққа кеткен кезде, редактор-ұстаз бей-несі көңілден де көмескілене бастаған. Ол кейін ірі партия, кеңес қызметкері, үкімет мүшесі, депутат ағамыз Елеуқенов Шерияздан еді.

Бірде күтпеген жерден жолықтырып қалдым. Көк базардың алдындағы редакциялар үйіне көшкенімізге бірер жыл өтті ме, «Жетісу» газеті алтыншы қабатта, лифті күтіп тұрған. Жылы амандастық. Қайда, қандай қызмет істеп жүргенімді сұрады. Бөріп айттым. «Жетісуда» мәдениет бөлімін басқарып жүргем. Өзі де газетте көп істеген, аталмыш бөлімнің әдебиет пен өнерді жүргізетінін жақсы біледі. Тек партияда бар, жоғымды қадағалап сұрағаны бар. Содан: «Сен бізге қызметке келесің бе?», — деді бірдеп. Дәреже-деңгейін шамалай алмаймыз ба, партиялық газет комитеттен артық-ау деп шамалайтынмын.

— Кім болып? — деппін.

— Көркем және методикалық әдебиеттер бөліміне бастық болып, — деді. Мен аса мән бере қоймадым-ау шамасы.

— Сен бізге келіп кетші, — деді. Іле, — Жоқ, мен өзім шақырайын.

Арада аз күн өткенде Нұрғазы Шәкеев ағамыз телефон шалып, шақыртып тұр. Осыдан бірнеше күн бұрын бастығым Әбекен, Әбдуали Қарағұлов, шақырып алып: «Сен не бітіріп жүрсің?!» — деп қатты састырғаны бар да. Сөйтсем, менің қарауымда істейтін Кеңшілік Мырзабеков пен Мамытбек Қалдыбаев тұңғыштарың шығарып қойыпты. Оларды айтып-айтпаса да, осы орынан Әділбек Абайділдапов, Бекен Әбдіразақов, менің алдымда ғана Қастек Баянбаев кітаптарын шығарып, ұлы топқа ілесіп үлгергенін айтты. Бірдеңе бұлдірдім бе деп бұқпаптайлап тұрған басым, қатқыл басталған өңгіменің артында ағалық қамқор көңіл жатқанына көзім жеткендей. Артымызға қарамай, дастарқандас-

дәмдес болып, едәуір іш тартып үлгерген шағымыз. Аруағыңнан айналайын, талап қойғанда аямайтын еді. «Елмен аралас, кітап шығар, жұрт танитын болсын!» — деп шығарып салған.

Әр-әркімнен сыр тартып көрсем, Комитет кітап шығаратын баспалардың үстінен қарайтын ЦК-дан кейінгі керемет екен. Тілегенге — сұраған, қоянның қашуына шүріпенің басуының деп келіп тұрғанын қара. Енді Әбекене мен келейін.

— Әбеке, осылай да осылай. Өткенде Сіздің айтқан сөзіңізге көп ойлаңдым. Баспа комитетінен ұсыныс түсіп тұр. Қызметке шақырады. Кітап шығаруға жақсы ғой, әйтеуір қазан-ошаққа жақын дегендей.

— Не, бізде жаман болып жүр ме саған?

— Жоқ, Әбеке! Тек от жаққан ошақтың айналасы ғой деп.

— Мен әлі ол туралы ойланғам жоқ...

Өңгіmemіз тез үзілді. Әбекенді де ренжіткім келмейді. Алдында ғана өзім істеп кеткен «Қазақстан әйелдері» журналына Әмина апам Жәкетова жауапты хатшылыққа шақырып, келісімді алған. Жоғарыда отырған өзіммен курстас бір «досым» «қамқорлық» жасап, өткізбей тастаған. Бір ғажабы, журналистер ортасында сымсыз телефон мүлтіксіз қызмет атқарады. Жарым Алматы дәмесек те, бірталай елге жария болып қалыпты. Шерияздан ағамыздың дәл осы тұста, әрі Әбекен «ақындығыңды айтқанда» деген орайда шақыра қойғаны да оң екенін білдірді, ақ батасын бергендей сыңай танытты. Рахмет. Сонымен, мен 1973 жылдың тамыз айында Коми-теттің бөлім бастығы болып бардым. Алдында ғана Аян Нысаналин істеп, «Лениншіл жасқа» ауысқан екен. «Кездейсоқ кездеспегенде, есіне түсер ме ем, жоқ па» депті ғой бағы қайтыңқырап жүрген бір бай. Менің дәл солай жолым бола кеткені бар. 1975 жылдың тақырыптық жоспары бітіп, бекуге таялып қалған екен. Әріп ретіне орай Зверев пен Зұлпықаровтың ортасына 4 баспа табақ етіп Зікібаев кірді. Шерияздан 5 баспа табақ деп табыстаған. Әбекен, Әбілмәжін Жұмабаев: «Төртеу деп көрсетелік, бесеуге таяу шығарып береміз. Сәл шалыс кетсек, жоғарыға жүгіретіндер көп, көрер көзге бірінші кітабы ғой, артық сөзден аулақ жүргеніміз жөн», — деп сақтық жасады.

Өзім де соны толтырам ба, жоқ па, мен тайқақси бергем. Ол кезде белен буып ол «тұңғышты» қосып шығаратындарға қарағанда, менің тұмсам қатырғымен шында да бес баспа табаққа жақындап жарық көргенде, талайларға-ақ, 39 жасыма қарамай, жер астынан жік шыққандай көрілген болуым керек. Міне, аға - ұстаздың шарапаты.

Ошақтың үш бұтындай деп жүретін тағы бір ағам — Мұзафар Әлімбаев.

Бірде мәшінесіне жолым түсіп қалдым. Аман-саулықтан соң айтқаны:

— Көп жерде көріп жүрем. Басылған өлеңдерің ешкімдікінен сорлы емес. Неге кітап шығармай-сың? — деді.

Мен шынымды айттым. «Осы жазушылардың айналасы күнде қырқыс дейді. Қызметім жаман емес. Келешекте, кім біледі, сәті келсе, бұдан да...» деген сияқты болды-ау деймін. Генералдықты армандамайтын жауынгер бола ма. Замредактор, тіпті самредактор болып кетуді де қайсымыз көксемеппіз дегендей.

Міне, осы үш ағамның ақыл сөздері қамшы болды ма, алғашқы «Ақ қайыңдарым» келді дүниеге. Мен қатарлылардың талайы-ақ ұсақ та болса төрт-бес, тіпті алты-жеті жинаққа дейін шығарып, белгілі атанып, белеске көтеріліп кеткен ол кезде. Бұрын да, кейін де дүрілдетіп жуып жатады. Мен олай да шашылмаппын. Сыртта жүріп ішу салтымда жоқ. Шамам келсе, үйде отбасыммен тұтас отырып қонақ қабылдағанды ұнатам. Ағалармен араласқанды жақсы көрем. Көбіне әйелім: «Кілем жоқ, ыдыс-аяғымыз жарасымды емес, орындықтарымыз да көштен қалғандай, жұрттың жиһазы қандай» дегендей тартыншақтаумен болады. Қоймай жүріп көңдірем кейде. Аңқылдаған жездем бар еді Елеусіз есімді. Қолы ашық. Апайыма: «Шәйінді бер де, жайынды айт», — деп жеңістік бермейтін. Менікі де сол. Редакторымды, редакция меңгерушісі, бас редактор мен директорды бәйбішелерімен тар үйіме ша-

қырдым: Әбдікәрім аға Ахметов пен Саған, Сағи Жиенбаев, екеуі де мәңгілік мекенінде. Есет Әукебаев пен Әбілмәжін Жұмабаев, Құдайға шүкір, арамызда. Сол кезде бірге істеген Жүмекен Нәжімеденов пен Марал Сқақбаев үшеуіміз Комитеттен бір-ақ көше тұратын менің үйімде талай отырыстық. Мен екеуіне бастық-сымақ. Тағы да, ұйғыр газетінің алғашқы редакторы болған Мұхамед Әзізов ақсақал мен орыс әдебиетін қарайтын Олег Меркулов бар. Ол кісілердің бізде, біздің оларда шаруамыз жоқ. Іс қағаздарға қатысты ара-тұра кей дүниелерді сұрастырып жататын мен. Ал Нұраған «Арай» журналына редактор болып кетті де, маған бастық болып бұрын Орталық Комитеттің журналдары деп, бір партия және кәсіподақ ұйымдарында қатар жүрген құрдасым Шәрбек Есмұрзаев келді. Көп жазғанын көрмесем де, екпіні тау құлатардай. Бұрынғы «аузың, мұрның» жайына қалды да, «Сіз» болып шыға келдік. Еслям Зикибаевич, Жүмекен Сабирович, Марал Сқақбаевич!.. Никольск базары жанымызда. Шілде, тамызда жүгіріп барып сыра-сусындатып та қайтушы едік. Кейде екі үлкен кісіге айтып.. Жазда бір-бірімізді жасырып-қорғап жүретін басымыз, суық түсе қиналды.

Есіктен кіре:

— Жүмекен Сабирович қайда? — дейді.

— Осында жүрген, — деп қалам.

Есік жақтағы киім ілгішке қарап, көзбен сүзе: «Пальтосы қайда»? — дейді. Тосылып қалам. Мен жоқ болсам, мені де осы әдіспен тексеріп кетеді екен. Ойлап таппассың. Талантты да тұр-түрімен береді-ақ екен ғой. Аптасына бір мәрте Ілездеме өткізеді. Қатар екі редакция ғой. Екіншісі, екіншісі деймін-ау, саяси және ауыл шаруашылығы әдебиетіне бас-көз бірінші редакция «Қазақстан» мен «Қайнар» баспасына ие. Баспа қолжазбаларынан үнемі ақау тауып, қайтарып, кейде өңдеттіріп жататын олар ылғи да мақтаулы. Менімен курстас, орыс бөлімін бітірген Коля Өзбаханов, тәжік қызы, экономист Дишара Дадахановнаның тілімен айтсақ, қазақшаны одан аз біледі. Сонысына қарамай, мәселе көтергіш, іскер көрінеді. Ал Шәрбек үшін ол таптырмас талант. Біздер босбелбеу, әсіресе «Жазушы» баспасымен ымыраласып алған ынжықпыз. Жүмекен болса-болмаса да, ал кітап шығарып, Одаққа мүше-лікке өтіп үлгерген мен, бүгін-ертең кітабы шыққалы отырған Марал ертең-ақ оның орнын аңдып отырған құбыжықтаймыз. Алдымен аузына түсіп, көзіне ілінетіні мен.

Иілетін жерде иіліп, бүгілетін тұста бүгіле алмай қалам. Гафу марқұм айтушы еді: «Әй, өзің де өсе алмайтын бала екенсің» — деп. Шынаяқтың шылдыры бірте-бірте молайып, шытынап жарылар тұсқа жеткенде, Құдай оңдап, «Жалын» баспасы шаңырақ көтерді де, Қабекең (Қабдыкәрім Ыдырысов) бірге істейік деп қолқалап қасына шақырып алды. Әлі түсінбеймін, Арқаның баласы ғой деп іш тартты ма, әлде ақын ініміз деп жетегіне алғысы келді ме, кейін білдім, сол баспада редакция менгерушілерден бүкіл орталық, теріс-тік аймақтардан Қабекеңді қоспағанда мен жалғыз екем-ау. Қабекең барда ұрттап ішіп, шайқап төкпесек те, баспада еркін жүретін еркетотайлардың бірі болғаным анық. Іргетасын өзі қалап, уығын қадап, өз қолымен өсіріп, еңсесін биіктеткен «Жалынға» жанының бар жалын шугағын құйып беріп, ел болып дүбірлетіп өткізген елуінің қызуы басылмай, қызығы тарқамай, қапыда қалдырып кетеді деп кім ойлаған. Айта берсем, Қабекең жайлы естелік хикаятқа ұласып кетердей, жүрегі жырлап тұратын асыл ағаға бұрын да осынау тақырыппен эссе жазып, «Жалын» журналына жариялатқам, ол күндер де армандай алыста қалды.

Өтіп бара жатқан күндерде белгі жоқ дейді. Неге белгі болмасын. Жақсылығымен де, тіпті кей-кейде ұмытқың-ақ келетін жанды жегідей жеген жағымсыз жақтарымен де уақыт шіркін тасқа басқандай таңбасын қалдырып кетеді. Күні кеше дейміз-ау, қазіргінді қазір жадыңнан шығарып алып, үйілдегі балалар мен неме-релеріңнің атын да алмастырып алып, өуре-сарсаңға түсетін біздер сонау қаршадай күнімізде басымыздан өткенді айтып отыратынымыз содан емес пе.

*Бәрі қалды, жігіттер, бәрі қалды,
Уақыт бәрін алды, бәрін алды.*

деп отыратын еді марқұм Бердібек аға. Аңқылдаған ақжарқын өзінің Қожасы арқылы соғыс жылдарындағы бәріміздің өмірімізден өлмес-өшпес ескерткіш жасап кетті емес пе.

Тәңірім көпсінбесін, бүгінгі ұрпақтың бәріне ертегі-елестей көрінетін біздің сәби ғұмырымызды көрмей-ақ өссінші. Өзімнен мүшел жас үлкен апайымызбен арамызда екі ұл, бір қыз шетінеп кетіп, өлім сарқытындай болып дүниеге келген менің еркелігім аз болған жоқ-ты. Біздің үйге де тапшылық тақсіреті ене бастады. Бірде анамнан: «Күйген нан жоқ па?» — деп жаутандағаным әлі есімде. Бір кереметі, адамның есінде қуаныштан гөрі қиналған-қысылған кездері ұзағырақ қалады-ау деп ойлаймын. Осынау ғұмырыма қуаныш сәттерім де, шүкіршілік деп айтайын, аз болған жоқ. Жар тауып, қырық жылдан асты, біреуден ілгері, біреуден кейін түтін түтетіп келеміз. Ұлымыз, екі қызымыз, немере-жиендеріміз көз алдыма көктемгі құрақтай жапырақ жайып келеді. Қуаныш па? Қуаныш. Мектепте өлең жазып, ақын бала атанғанда, Қосыл Омаров деген ұстазым:

— Әкең секілді ауыл дөңгейінде қалып қалмашы. Оқып, адам бол. Құдай берген барынды жоғалтып алма!... — деп ақыл айтып еді. Шама-шарқымша тырысып бақтым. Бір кітап шығарсам-ау деп армандадым. Ол арманым орындалғанда, кеудемде намыс оты тұтанды. «Бір кітап шығарды, бары осы екен-ау» демесін дегендей ой арманымды жетелеп, жігерімді жанып, қамшылай түскен. Әдебиетке араласа алдық-ау деген осынау жасымызда аз тыңдырдық па, көр тыңдырдық па, әйтеуір, әлі күнге тілеулес болып жүретін ұстаз ағамыздың оң ниетін аяқасты қылмаған сияқтымын. Пенде болған соң, біреуге ұнайсың, біреуге ұнамайсың. Өйткені:

*Біреулерге ұнаған кезіміз бар,
Біреулерді сынаған кезіміз бар.
Біреулерден есітіп жылы лебіз,
Біреулерден жылаған кезіміз бар...*

Алғашқы үш-төрт кітап шығарғанда алды-артымның оң қабақ, оң сөзін естіп мәз болдым. «Жалынның» поэзия редакциясынан кетісімен, кектенушілер көбейді. Осының өзі қайда кетіп барады дей ме, бесігінде бұқтырып, ықтырып алайық дей ме-ау, орынды-орынсыз тасадан тас лақтырушылар бой көрсете бастағандай. Тіпті, жүйелі түрде жылына төрт-бес мәрте «породия» береді. Ұйымдастырушысын да, авторын да шамалаймын.

*Ассалаумағаләйкүм, гала мекен,
Мен сені сүйем елден ала бөтен.
Жолға шықсам, жабырқап қалмайын деп,
Бір уыс топырағыңды ала кетем, —*

деген шумақтарды алады да, «Қадырда бар ұйқас ұрлаған» сияқты семсерін жанды жерімнен сілтеп қалады. Япырай, менің әрқайсысы үш-төрт мың жолдан құралатын жыр жинақтарымда ойы емес, ұйқасы ғана ұқсап кеткен екен, оның үстіне, өлшеулі қазақ сөзінің қорынан өмір бойында қаншама ұйқастар үйлескен екен деп Қасымға қараймын, Жұбан ағама қараймын, Мұқағалиды ақтарам... Тіпті жетіп артылады. Кез келген бір сөзді алып, ұйқас тауып жарысатын басымыз, біреудің ойына оралған әдемі ырғақ басқаға бұйырмасын деу қандай көтен зорлық деп қоям....

Өрнек — журналистер ауылы

Ертеңгі күнді кім болжап, кім бағалап біліпті. Келе-келе оза шабар көсем де, оза сөйлер шешен де туар, өсер. Бірақ белгілі бір кезеңде ауылдың атын шығарып, атағын көтерер азаматтар болды. Кейде көп тағдырдың кесіміне де, шешіміне де соның өзі жетіп жатыр.

Қазақстанның сонау теріскей түпкірінде Өрнек дейтін ауыл бар. Өмір бойы елу-алпыс түтіннен аспайтын осынау елді мекеннің дәл осындай, өзімен бақ-талайы ұқсас жерлерден айырмасы да, артық-кемі де көзге ұрмайтын. Дән өсіріп, мал жайлаған Есіл бойындағы көп тұрақтың бірі. Бір жағын ерке өзен кемерлеп, ажарын ашса, бір жағын алып қойтастар әдіптегендей. Одан әрі ақ балтыр қайыңдар, зәулім теректер мен шырша-сымырсындар сәніне сән қосады. «Өркімнің туған жері — Мысыр шаһары» болғандықтан да ма екен, жұмыр жердің үсті мен көк аспанның астында одан асқан жер жоқтай мен үшін. Ондай-ондай өзеуреген өзімшілдік кімде жоқ, соған бола сөге де қоймас мені ешкім. Басқаның тауын тұқыртып, өз төбешігімді биіктетсем деген мысық тілеу көңілім жоқ, тек перзенттік сезімнің алып ұшқан албырт ұшқыны да.

Сол ауылды біздің өңірде «журналистер ауылы» деп айтып та, жазып та жүр. Байыптап қарасам, жаны бардай. Орташа таратқанда, әр төрт түтіннен бір қаламгерден тарап жатса, осылайша ат қойып, айдар таққанның еш әбестігі жоқтай.

Мен орта мектепті тәмәмдап, талпынып Алматыға келгенімде, сол біздің ауылдың басы еді деп тілге тиек еткелі отырған адамның ықпалы емес. Одан кейінгілерінікі.

Елуінші жылдардың басында көрші Жарғайын ауылында жеті-жылдық мектептің алтыншы класында оқимыз. Ағайыны бар, басқасы бар, сағалап тұратын пәтеріміз де солар. «Біреудікі біреуге қыз көрінетін» дағды ма, бәрімізден Ергалидың денгей-дәрежесі жоғары. Өзі де Құдайдан бір, адамнан екі сұрап алған ауылымыздағы малшы Әбілмәжін қарттың жалғызы. Бізден гөрі күйі де, киімі де жақсы. Күй мен киім түзелсе, біздер үшін басқаның керегі не. Аллаекем орайластырайын десе, түк емес. Тұрған үйі де басқалардан сынақ сүйем де болса биік дегендей. Ауылдың Есіл жақ шетіндегі Тасбай ұстаныкі. Әйелі екеуінен өзге ешкімі жоқ, қашан барсан да жинақы. Ересек екеуі жұмыста, дөңгелек столды бөлменің қақ ортасына қойып алып, қашан барсақ газеттерді аударып-теңкеріп отырған Ергалиды көресің.

— Әй, Ереке-ау, не істеп отырсың?

— Мақала жазып отырмын.

— Қабырға газетіне ме?

Досым, «мынаның есі дұрыс па? дегендей, маған қарайды көзін шатынатып. Көзі әжептәуір-ақ болатын. Шатақтаса кетуге де құлқы соққыш еді. Бірақ мен де оңайлықпен алдыра қоятындардың сортынан емеспін, жосықсыз тарпа бас салуға ол да тайқақтайды. Талай-талай «бақ» сынап жүрген пәтшағарлармыз ғой. Содан сабасына түсіп:

— «Ленин туына», — дейді маңғаздана мұрнын көтеріп.

— «Ленин туына»?... — Мен таңырқай қараймын. Сонымды сезген ол қағаздарының арасынан алып, тасқа басылған, басында редакцияның бедер-белгісі бар хатты көрсетеді. «Құрметті Әбіл-мәжінов жолдас!» деп бастағаны есімде. Ар жағында «Хатыңды алдық, фактілері жетісінкіремегендіктен... Өлі де жазып тұр. Ауыл өмірінен, мал қыстатудан» сияқты кейін өзіміз де сан талай жазған сыпайы сәлемдердің нұсқасы. Ол кезде қайдан білейік.

Ал керек болса. Кеше ғана сотанақтығымыз үшін директордың кабинетіне үш сағат қамап қойған екеуімізді. Сол Ерғалиымның «Ленин туынан» «құрметті» деп басталатын хат алғанын білсе ғой бұл апайлар мен ағайлар. Өзім де бұрынғыдан гөрі байқап-байқап қарай бастағандаймын ба, қалай?! Күндер өте берді. Екінші тоқсанды да аяқтауға таяп жүргенбіз. Класқа сабақ басталудан едәуір ертерек келіп ем, қайсы екенін нақ ұмыттым, әйтеуір, балалардың біреуі: «Ерғалидың мақаласы шығыпты», — деп, жерден жеті қоян тапқандай, «Ленин туын» жалаулатып, шауып жүр. Төртінші бетте аузы құлыптаулы дүкеннің суреті мен «Дүкендегі қара құлып» дейтін кішкене мақала.

Соңындағы Е. Әбілмәжіновты ауыл тілшісі ғып көрсетіпті. Ал ойнап көр, мықты болсаң. Сынағаны кім дейсің ғой тағы. Дүкенші Мағрипа, өздерінің екі үйінің бірі, жақын ағалары Мұхаметқалидың жұбайы, былайша айтқанда, жеңгесі.

— Әй, кереметсің! — деп қояды кластастарымыздың кейбіреу-лері. Сол төңіректегі төрт ауылдан жиналып оқитындардың олардың ағайындығымен ісі не. Қайткенде де, «мектепті дүр сілкіндірмесе де», өзімізге әжептәуір-ақ әсер қалдырған ауылдасымының «журналистік алғашқы жолы» осылай басталған. Бірақ бұл да бірінші, тіпті екінші де емес-ті.

Көкімнің Тұрсынбайы Алматыдан оқу бітіріп, «Ленин туында» істеп жүр дегенді де осы оқиғадан соң естігем. Бізден гөрі Ерғалиға ақ көйлектей ағайын, ол кісінің жаңағы мақалаға қатысы бар-жоғына күмәндімін. Құдай алдында күнәһар болмайын. Енді сол кісінің етектей-етектей мақалалары, очерк, фелетондары газет бетінен түспейтін. «Біздің ауылдан, ағамыз!» — дегенді айтып, жөні келгенде мақтанып алудан да қашпайтын едік. Сөйтсек, Өрнек ауылының бірінші санды журналисі ол кісі де емес екен-ау.

Неден бастап едік? Е, Ерекеннің журналистігінен екен ғой. Мақала шықты. Жарғайында біреу мән беріп, біреу мен бере қоймаған қып-қысқа хабар Өрнекке өрекіп жеткендей. Мұхаметқали мал фермасының бастығы да, Әбілмәжін сонда бақташы. Қырып жібермегенімен, ағайын арасындағы ашу-араздыққа төп-тәуір-ақ май құйғандай. Арасы бес шақырымдық жерде сөз жата ма, әкесі мен шешесі екеуі бірдей қаһарына мініп отыр дегенен қысқы каникулде бізбен бірге ауылға бара алмай қалған бала тілшінің бір хикаясы осылай тынған.

Өлең жазып жібереміз. Кеңіл айтқан хаттар, Құдайға шүкір, енді өзімізді де ұмыт қалдырмайтындай. Бірақ тасқа басылып, біреуді ықтырып, біреуді бұқтырып жатқан атымыз жоқ. «Жыласаң, тағы сүйем» дегендей, Ерекен жарқ етіп енді көрінгенде, жекелеп емес, жұптап ұрды. «Өрнек» колхозында қысқы мал күтімі нашар. Ферма бастығының қырсығынан бір айда бес торпақ арам өлді» деп Мұхаметқалидың атын алға тартқан, сол торпақтардың тікелей бақташысы әкесін атауды «ұмытып» кетіпті. Ал еңдеше. Бала тілші бара-бара өндіріп барады. Енді бастық біткен шын ығатындай. Біз болсақ, өлеңмен өндіре алмай, «сынайық десек, жамбасқа дөп келердей» аға-жеңге таппай, мектепті бітіріп кеттік.

Тек Алматыға оқуға барарда: «Кенжеболат Шалабаев бар, сол үйге түсерсің алғашқы кезде», — дегенде, бір мықтымыздың мұнда да жүргеніне біз шүкіршілік еткенбіз. Оның үстіне, ауылдан Кенжекеннің үлкен ағасы Қабиденнің қызы Майра құдашаммен жолға бірге шыққаным көңілге медеу. Өкемнің қырқы толмастан, ауылдың жекеше малын баққан он екі жастағы тетелес екі інімнің табысымен жолға шыққан менікі ерлік пе, өлі күнге тап басып айта алмаймын. Тек апамның: «Бағыңды байламаймын, талабына жазылғанды көр!» — деген демеу сөзі дәтке қуат.

Иә, сөйтіп, мен Кенжеболат ағамызды 1956 жылдың 20 шілдесінде Алматыға келіп түскенде бір-ақ көрдім. Соғыстан соң әйел алып, Есіден өтіп келгені бала күнімде сақталғанмен, одан соң ауылда көре қоймаппын. Сұнғақ бойлы, келісім-келбеті көз тартардай. Пойыздан қарсы алды, қарындасының қасындағы мені де жатырқаған жоқ. Елді, ағайындарды сұрап жатыр, менің әке-шешемді таниды ғой, жабырқап келген көңілім жадырап, біртүрлі көтеріліп кеткендеймін... Онға басар жолымның бастауы болғандай ол күндерді қалай ұмытармын. Райхан, Ғалым есімді бір қыз, бір ұлы бар. Ұмытпасам, бірі мектепке енді барады екен, ал екіншісі бақшадан шыға қоймаған жаста.

Ол кезде мен үшін «Ленин туындағылар» қандай әулие көрінсе, ондағылар Кенжекеңді Құдай тұтып отырғанынан-ақ, оңай емесін ішім сезген. Кейін білдім, сөйтсем, Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінде баспасөз жағынан нұсқаушы екен де. Түпкі мамандығы агроном, редакциялар мен баспа орындарында көп істеп, журналистикаға қарай аунап түскен кезі екен. Партия мектебінде сол жылдары сырттай оқып жүретін. Кейін дипломына көзімнің бір түскені бар, кілең бестік. «Алғыр екен. Екі тілге бірдей Кенжекеңдей адамдар сирек» дегенді сол тұста талайdan естігем. Сөйтсем, Өрнектің журналистер ауылы атануына алғаш жол ашқан, сүрлеу салған осы кісі екен ғой... Оны мен келе-келе ұқтым. Нұсқаушылықтан бөлім бастығының орынбасарлығына дейін көтеріліп, көзге көрінген Кенжекең алпысыншы жылдардың басында Телевидение мен радио жөніндегі Комитеттің төрағасына өсті. Үкімет мүшесі де болды. Бір кереметі, сондай кездерде, ығыр қылмасaq та, үйіне ылғи барамыз. Жымиып күледі. Қырынан қарағанда қандай көркем. Соғыстан бір көзбен қайтқан ол кемдігін көлкелегісі келе ме, суретке де қырынан қарап түсер еді. «Құнанбай» атанып жүргенінің бір сыры, бәлкім, содан да ма екен деп шамалаймын. Бірақ кезінде бірге істейтіндердің, қатар жүргендердің айтуынша, тек көзі емес, ерен сөзі, іскерлігі мен алғырылғы, елді аузына қаратқан ұлағат иесіне тән кесек мінездері үшін де «Құнанбай» деп асқақтатып көтергендіктерінің нышанындай. Әйтеуір, жарасып тұратын.

Жеңгемізді орыс дейді. Ауылдағы ағайындардың қаңқу сөзіне құлақ ассақ, елден ертерек кетіп, шет жайылуына бір себеп сол сияқты. Енді ойласам, қазақ алған, тіпті туган ауылдан жар таңдаған қайсымыздың кіндігіміз байланып қалыпты. Сүйексіз сөз бәрін де көтере береді де, әйтеуір. Әуелі Қызылжар, содан әрі Алматы асып кеткен Кенжеболат жайлы ауылда да әрқалай айтыла беретіні содан.

Рас, ресми құжаттарда Нұртазаұлы Шалабаев болып кеткені-мен, әкесі Шалабай да, Нұртаза атасы еді. Жасы жүзге жетіп, көріліктің белгі - нышандары көріне бастады, «Шалекең алай деп қойыпты, былай деп қойыптыны» айтып, күлсең, көріге күл дегендей, кезінде жетпісінші жылдарда өзіміз де сан мәрте куә болдық. Сол кезде өзі да шал болып қалған үлкен ұлы Ғабиден сан хикаяларды күліп әңгімелейтін. Жыр-қиссаларды, ескінің сөзін мейлінше көп білетін көңілі сара жан еді. Алматыға келгенде үлкенге сәлем беретін ауыл салтымен Сәбит, Мұхтар, Ғабиттердің үйлерін іздеп барғаны бір жыр.

Өткен өтті, кеткен кетті ғой. Өрт ішінде табысып, бір-бірін сүйген Кенжекең мен Зоя арасынан қашан қара мысық жүріп өткенге дейін өз басым ол кісінің өгейшілігін көргем жоқ-ты. Қарнын бірде аш, бір де тоқ жүріп, тіпті беймезгіл бара қалсам да, барын беріп, ықылас-пейілін көрсететін. Болып-толып кетпесек те, біз де жас болмай қалған шақта, ашаршылықта жеген құйқаның дәмін ұмытсақ, адамшылығымызға, азаматтығымызға сынды былай қойып, Құдайдың алдында күнаһар көрінбеспіз бе?! Зоя ауылдағы аңқылдаған ақжарма аналарымыздай көрінетіні қайтіп естен шығар. Бәлкім, Кенжекеңнің де кеңдігі болар, дей тұрсақ та, еркек шіркін үй іші, дастарқан мәзірінде мүсәпір пенде ғой. Өріден айтылып жатқан ақиқатқа жаңалық қосып жатқаным емес, риза көңілдің риясыз алғысын жариялап жатқаным ғой, кеш те болса.

Айта берсе, сыр ғана емес, жырдай. Сырттан қаусырып-қаумалап әкелген қулық-құрықтардың да қылша мойынға ілінбей қалғаны аз, іштен шалған шалма-тұзақтардың да қапы соқаны жоқ, дәм-тұздары айрылып кеткен аға-жеңгемізге, жастығымыз ба екен, ақылшы бола алмадық. Оның үстіне, оның тұтанғалы тұрған өртке май құюшы «достары» бағын сынап, барын салып-ақ баққаны есімде.

«Сені орыс болғандықтан тастап кетті. «Ана жақта анаусы, мына жақта мынауы барды» құлағына құйып, құлатып түсіргені күні бүгін де көз алдымда. Күйреп-ақ қалған. «Бөрі арығып білдірмес, сыртқа жүнін қампайтардың» кері, былайғы жұрттан жасырып-ақ бағады, бірақ қап ішіне инені тығып қоя алармысың өсте. Тірлік татын сырттан сылап-сипап кетіргенмен, іште жинала береді екен ғой.

Достары көп сияқты көрінетін. Айналып келгенде, ол да адамшы екен. Сәкен де:

*Шырқ айналар шіркін тауық,
Жемің болса қолыңда.
Қайдағысы сені тауып,
Топырлайды жолыңда.
«Доспын!» десіп ант береді
Жемізгеген жанама.
Жем таусылса, жалт береді,
Сенерлік дос санама! —*

деп осындай алды жар, арты су, бұлтарар бағыт қалмаған кезде жазса керек те.

Иә, биіктен құлау кім-кімге де оңай болмаса керек. Оның үстіне, «балақтағы бит басқа шығып», тайғанақтаған тұста, таяныш болар тағалаушыңнан аяныш білдіргенсіп, табалаушың басым түсіп жатса.

Өміржан Мәутенбаев ағамыз айтып еді (қазір ол кісі де бақилық кеткен, аудармашы-журналист тұғын): «Орталық Комитеттің мәдениет бөлімін басқарып отырған кезінде Михаил Иванович Есенәлиев қорғаудай-ақ қорғап бақан, Совет ауданының партия комитетінің бірінші хатшысына Кенжекеңнің көзінше телефон шалып, оң көздерімен қарауды сураған көрінеді. Бірақ Шалабаевтың соңынан шала алып түскендердің тобында одан да гөрі тегеурінді тұлғалар тұрған сияқты. Есенәлиевтің тілегін «ескер-гендегісі» — сұрапыл соғыстың от пен суын кешіп келген ардагер азаматты баласындай «қаршыға» хатшы «басқа-көзге төпелеп, ит сілікпесін шығарып барып», есеп карточкасына қара таңба басып шығарған сынайлы. Өмірде ізсіз кететін ештеңе де болмайды екен-ау. Аққан су да тасты қажайды.

Ауылдың адамдары-ай

Қазақы қалжың ба әлде ауылдың ауызекі әзілі ме, әйтеуір, менің бала кезімде де, жігіт кезімде де, тіпті ағалықтан өткен ата кезімде де есімнен шығып көрген емес. Атамнан әкем естіп, әкемнен мен ұтып, менен балам құлағына құйып алса, оған жалғас немере, шөбере, шөпшектеріме де жетсе. Бәлкім, «қаз қалпында» деп ат қойып, айдар тақсақ та қатып кетер.

Өрнек ауылы — «Г» әрпіне ұқсас екі көше, негізінен екі ата.

Ертеректе «Г»-нің екі сабағында бір-бірімен онша көп сапырылыса қоймайтып екі атапын ұрпақтары тұратын. Бір-біріне құда- жекжат, нағашы-жиен. Бар болғаны алпыстай түтін. Бір шеттегі үйде ит үріп, мысық мияуласа да, екінші шетіне лезде жатер еді. Көп қызығы «Матан айтты» дегеннен басталады. Шешелеріміздің тете абысыны — бізге де шеше. Ал әзіл айтушылар үшін үйрен-шікті мәтелдей: «Матан айтты десең, құяды да береді» деген оңтайлы оралым...

Келін боп түскен кезі екен. Ауылын да, ауылының дәмін де сағынады. Есілдің аргы бетінде төбесі көрініп тұрса да, көңілі түскен күні төркіндей беретін бүгінгінің келіні ме? Екі ауылға да қашықтығы біршама Көбеште, орыстар Николаевка дейді, жексенбі сайын қанбазар. Матан апамыздың ауылынан қымыз әкеліп сататын болса керек. Ертемен базарға жүргелі жатқан қайныларының біріне топатайын ұстата салып: «Маған қымыз ала кел», — демей ме?

— Қайдан, кім береді? — деп сұрайды аң-таң болған қайнысы. Сонда Матан апамыз тұрып:

— Біздің ауылдан қымыз әкеліп сатады. Матан айтты десен, құяды да береді, — деген екен. Анқылдаған апаларымыздың осы сөзі содан бері бүкіл Өрнектің кәрі-жасының аузында жүрген мәтеліндей.

Бәкеу әжемнің ұлы жалғыз. Төбесінен құс ұшырмай, «Сенің табаныңа кірген шөгір менің маңдайыма қадалсын» деп өсірген жалғзына көлденең біреу жағымсыз сөз айтса да анаға ауыр.

Ертең келін түсіріп, ел қатарлы үй болғанда да, сол ұлдың ақ дегені — алғыс, қара дегені қарғыс болып тұрады деп түймей ме қайран ана. Бірақ қашанғы олай бола берсін. Үйдегі көңілді базардағы нарық бұзатыны тағы да бар емес пе. Үй ішінің көп шаруасында ұлы Төлегененен гөрі келіні Рыскеннің дегені болынқырай беретіндей. Ана үшін бұдан асқан қорлық болар ма. Содан баласына: «Ер емессің, езсің. «Әйелді бастан, баланы жастан» деген аталарымыз, еркінсітпей, былай қаттырақ ұста», — деп жүріп, күндердің күнінде сабатып алмай ма. Женгеміз де бір үйдің еркесі, «шыбық тимей шыңқ етері» ғой, ыза күйіктен жылап берсін.

Бәкей әженің онымен шаруасы жоқ, шүйінші сұрағандай көшенің қарсы бетіндегі қайнағасына барып:

— Биеке, Биеке! Біздің Төлеген Рыскенді сабап тастады, — дейді ғой, жерден жеті қоян тапқандай. Ойында ештеңе жоқ және соншалық мән бере қоймаған қария:

— Е, Төлеген еркек екен ғой өзі! — деп салыпты. Әжемізге де керегі сол, құстай ұшып қайыра үйіне жетсе, келіні тас-талқан әлі жылап отыр. Сонда:

— Қой енді, бүлініп қалған түк те жоқ. Еркегі ұратын, әйелі көтеретін. Биекене айтып едім, ол кісі де: «Төлеген еркек екен ғой деп, риза болып жатыр», — дейді.

— Мен ол кісіге не жазыппын, — деп Рыскен одан әрі еңірей беріпті алды бар, арты жоқ. Қайран ауылдың адамдары-ай!

Өрісте

Каникулге шығысымен совхозда тұратын апамның үйіне тартып тұрғам. Ауылға барсам-ақ, сағынып отырған бригадирдің жылдағыдай өгіз басына мінгізіп жегіп алатыны анық. Жаз бойы шөпшілермен бір жүріп табатыным — жыл аяғында түк тимейтін қырық-елу еңбеккүн. Ал совхозда мүлдем басқа. Кластас досым жазда алған ақшасына су жаңа киініп келеді. Қызығасың. Менің досым тура сол нағашы апам мен аға шопан болып істейтін жездем тұратын бөлімшеден.

Жездем келген күннің ертеңіне-ақ өзінің көмекшесіне қолбала серік қылып қосып жіберді. Күн ыстық, қырық күн шілденің іші. Бытырай жайылған отардың соңында көмекші, алдында мен. Тұяқты жануарлар бір тоқтамайды. Мен алдын бөгеп отырам. Тізе бүктірмейді. Отыра қалсам, үстімен келіп қалады. «Әй, бала!» деген айқайға атып тұрып, тағы жүгірем. Түк таппасам да, өгіздің үстінде жүретін күніме зар болғандаймын. Үшінші күні:

— Мені маяшыларға қоспасаңыз, ауылға кетем, — деп салдым.

— Ей, не болды? — дейді жездем мен нағашы апам. — Жаның қиналмайды, жәй жүресің.

— Жоқ, мен емес жай жүретін, ана аға. Жайылған қойдың артында жатып ұйқтайды. Ал қойлардың жүйрігі тұрмайды, ақсағы жүрмейді. Қойшы болу қолымнан келмейді екен.

Ертеңіне ауылдағыдай өгіз басына отырып, адам боп қалдым. Өріс те адамына қарай өріс екен.

Бір ауыз сөз

*Дүниеде жоқтың бәрін де
Сен үшін іздеп табар ем.*

Ауылда өзінше ат қойып алуға шебер. Туғанда құлағына ай-қайлап азан шақырып қойған атыңды құжатына қарап алмасаң, кейде ұмытып та кетердейсің. Бір үйдің еркесі, серкесі болған соң, бадырайтып атыңды айтып жату да ерсі шығар.

Қазір Алматыдағы бір үйде тұрып, бала-шағасы түгіл, үлкендері бір-бірін танымайтын тірлікке үйреніп кеткен басымыз, әр шаңырақтан он шақты қара домалақ жүгіріп шыққанда, бәрін түстеп танып, еркелетіп айтатын аттарына дейін білетін аналарымызға қайран қалам. Алпыс үйлік шағын ауылда мені Есләм дейтіндер аз-ақ еді-ау. Еркелеткені ме әлде қайын аталарының аты кетіп қалатын болды ма, шешеме тете Мағрипа апам Есләкәй дейтін. Келе-келе азан шақырып қойған атымды шеше-жеңгелеріміздің «Есләкәйі» көмескілендіре берген.

Қатар өскен Төлебай құрдасымның анасы келіпті деген соң, әрі сәлем берейін, әрі ауыл амаңдығына қанайын деп, әйелімді ілестіріп барайын. Қиыр солтүстіктегі алыс ауылдан жиі жолы түсіп жатқан жоқ, көріспегелі де талай жыл өткен. Әлде менің келетінімді баласы айтып қойды ма?..

— Ой, айналайын, сен Есләкәймісін, — дегені. Бетімнен сүйіп жатыр. Өне бойым елжіреп, қандай күй кешкенімді айтып жеткізе алмайтындаймын. Көзімнен ыстық жас ыршып кетті. Басқаларға көрсеткім келмей, сырт айнала бердім. Сол бір ауыз сөзбен ауыл да, апам да Алматыға көшіп келгендей. Елді аңсап кеттім.

*Ауылынан алыс жүрген пенгеге
Ыстық тартып тұрады екен ел неге?..
Ертелі-кеш елеңдеумен күн кешем
Сол бағыттан үп деп соққан желге ге, —*

деген жыр шумағы тіл ұшыма орала берді.

15.01.02 ж.

Қорыққанға қос көрінеді

Еруланға айтып отырам. Аузын ашып анырып қалады. Менің басымнан кешкендерім деймін, ертегі тыңдап отырғандай маған бір, әжесіне бір қарайды. Атамның айтып отырғаны шын ба осы дегендей.

Оппан он бірге шыққан жасым. Ауылда төрт-ақ класс. Бастауыш мектепті бітірген бойда көрші Жарғайың ауылына барып оқуың керек. Қазақта не көп, ағайын-жекжат, құда-құдаңдалы ілік-шатыстық жетіп жатыр. Жеті шақырымдық жолды күнде жаяу қатынап жүре алмайтының белгілі. Оның үстіне, Арқаның қысы қандай. Боран кейде апталап басылмайды.

Соғыс енді ғана аяқталған. Машина деген іліп аларға жоқ. Ат мінетін ағалар да санаулы. Ендеше, сол көп ілік-шатыстың біреуіне қолбала болып кіресің. Ішіп-жемінді келісіп, «еті сіздікі, сүйегі біздікімен» қалдырып кетеді. Ол дегені — осы баланы қалай ұстасаң да еркінде дегені. Аш жүресің бе, тоқ жүресің бе, ол тұрған үйіңнің ар-ұятына байланысты. Мұндай «сынға» кім шыдайды.

Бір үйдің еркесі болып, еркін өскен басым, оған қалай төзейін. Кіріп-шығып келіп нан сұрайтын, оны да майға малып бермесе, алмай қоятын апам ауылда. Жағдайым келмей, бірінші тоқсанды бітірдім де, қайтып ондай оқуды желкемнің шұқыры көрсін деп, қолды бір-ақ сілтедім. Қыс бойы ішкенім алдымда, ішпегенім артымда, ұйқы сойғанға жетпейді екен...

Көктем шыға бәрі бұзылды. Қолхозда соқа айдаушы жетіс-пейді деп, мұрнымнан тесіп жұмысқа жекті. Үйдегі жалғыз сиыр да менімен бірге жегілді. Әкем ала қапты мойнына асып алып, уыстап тұқым шашады. Трактор да, тұқым сепкіш-сеялка да жоқ кез. Менен мүшел жас үлкен апайым да менімен бірге соқа айдайды. Үйде шешем мен іні-қарындастарым. Біз әйтеуір қаптың түбінде әкем іркіп алып қалатын бірер уыс бидайды үгіп, собалақ пісіріп, көже қайнатып дегендей, талқажаяу жасаймыз. Әкем мен апайым болса, үйдегілерді ойлап, ішкен астары бойларына тарамайды. Уақыт солай.

Бірде апаймыз екеуіміз екі дорба бидайды арқалап алып, түн ішінде ауылға тарттық. Дала қосынан ауылға дейін бес-алты шақырым.

Арада Шадыра бар. Ағаштары селдірлеу өсетін шағын орман. Одан өтіп алсақ, ар жағында ауыл. Тек басқарма, бригадирдің көзіне түспесек болғаны. Ұрының арты қуыс. Кенет...

— Өне, пар атты біреу, — деді апайым. Зәрім зәр түбіне кетті. Екеуіміз де бір ағаштың түбіне құлай-құлай кеттік. Сығалап жатырмыз, пар атты да бізді аңдып тұр ма, қозғалмайды. Көтеріліп қарап қоямыз. Өлі тұр. Сүт пісірімдей уақыт өтті. Ай жарық. Пар атты былық етпейді. Көз үйреніп, тағы қарадық. Сөйтсек, пар атымыз — өзіміз қасынан күнде өтетін қос ағаш екен. Қуаңғанымыз-ай. Қос дорба бидайды аман жеткізіп, үй ішін бір тойдырдық-ау. Бірақ қорыққанға қос көрінеді деген, содан былай қанша ашықсақ та ұрлыққа қарай аяқ аттамасқа ант еттім. Қазір нанды қасиеттеп-қадірлемейтін балалар осыны ұқса екен. «Құранды басып нанды алуға болады» деген бабаларымыз амалсыздықтан жасаған күләнә де Алла кешіретін шығар-ау. Айтса да, ұрлықтың аты ұрлық қой.

Аңыз аға

Менің Ерағаң — Еркін Нұржанұлы Әуелбеков жайлы ой тербесем, жазып, жариялатсам дегенім қашан. Көзі тірісінде көңілімді білдіріп, інілік ізетімді танытсам деген ізгі ниет қой. Атын ерттесіп, тізгін-шылбырын қолына әперіп жүрмесем де, әріден білетін еліктегіш-елтігіш бала көңіл жазуға жетелей беретін де. Бертін келе, есейіп, оң-солымызды таныған шақта, ауылында кімің бар десе, тауығын да таластырып мәз болатын басымыз, Ер-ағаның есімін алға тартып айтсақ, абыройымыз асып, айбындана түсетіндей едік.

Қызылжар мен Көкшетау қатар жатқан екі облыс болғанмен, ағайынды атығай мен қарауыл жұрты, бір ел екенін, бір-бірінен қырық төртінші жылы ғана енші алысқанын біліп жүргеніміз кейінде ғана. Менің Ерекеңді білетінім, білетінім деймін-ау, құр тұлыпқа еміреніп иетін кейуанадай мәз болып жүргенім елуінші жылдардың басынан бері. Тың эпопеясының басталар алдында, бозбала десе де жарасардай, ұзын бойлы, келбетті қараторының әдемісі балаң жігіттің мен тоғызыншы класында оқып жүрген Көбекше(орысша Николаевка селосы) МТС-нің директоры болып келген тұсы. Соғыстан соң ілгерлі-кейінді үзіп-жұлып оқып жүрген ұрпақтың ішінде жас директормен қатар ұл-қыздар да аз емес-ті. Мәскеуде оқу тәмәмдап, тағы бір жерде бас агрономдық қызмет атқарған деседі. Кейде біздің мектебімізге де бас сұғады. Бір мәрте біздің бір апайымыздың ұзатылу тойында менің шанама отыру сәті түсіп қалып, өзіміз қатарлы бір бойжеткен кәдуілгі өзіміз сияқты алысып-жұлысып барғаны көз алдымда. Енді ойласам, балғын балалығы әлі де тарқап болмаған албырт кезі екен-ау. Жоғары қызметте істегендердің бәрін періште қалпында елестетіп қабылдайтын аңғал-албырттығымызға әлі күлем.

Николаевка — біздің ауымын екі арасын Есіл ғана бөліп тұрған, сол кездегі ұтымымызда үлкен шаһар. Төңірегін қоршаған Өрнек, Бірлік, Сарман, Тауағаш, Жарғайың, Қаратап, Қарабұлақтардың ортасында арпа ішіндегі бір бидайдай.

МТС-і, қазақша, орысша орта мектебі бар. Жаңағы, тіпті одан алысырақтағы ауылдардан да келіп оқитын шәкірттер үшін бұдан мерейлі мекен жоқтай. Бізден жүз қырық шақырымдай қашықтықтағы облыс орталығы Қызылжарды Алматыға жүрер жолымда алғаш көрген мен үшін сән-салтанаты Көбештен асқан қала бар деп ойлау Құдайға күпірлік келтірумен пара-пар. Бәрін-бәрін теледидардан көріп, салыстырып отыратын қазіргі бала-немерелерімізге тән сұңғылалық қайда.

Жаңылмасам, Ерекең ол жерде бір-ақ жыл тұрды-ау деймін. Тың игеру басталысымен МТС-тердің ғұмыры аяқталды да, бізден жақсы атпен бір күндік жердегі аудан орталығы Марьевкаға совхоз директоры болып кетіпті деп естідік. Жоғарылағаны ма, төмендегені ме, ол тұста саралап-салмақтап жатқан біз жоқ. МТС қандай, совхоз қандай, безбендеп өлшеуге өреміз қайдан жете қойсын.

Бірір жылдан соң біз Алматыға кеттік те, елде кім қайда жүрмен шаруамыз шамалы, «алыстан қол бұлғап сағым» дегендей, бәрінің барлығына мәзбіз. Екі курсты тәмәмдаған бала шәкірт біздерді тәжірбиеден өту деген рәсіммен жергілікті газеттерге жіберді. Ресейдің төрт облысының қолтығына сұғына кіріп жатқан Солтүстік Қазақстанды ұлттық құрамы жағынан орыс еліне көбірек ұқсатсаң, сөкеттігі жоқ. Шаруашылықтарын араласаң, кілең Иванов, Петров, Сергеев, Корнеев, Соколов... болып жалғасып кете береді. Өзіміздің көңілімізді өзіміз жұбатып, Қызылжар атап жүргеніміз болмаса, облыс орталығының өзі әлі күнге Петр мен Павлдың қосындысы. Жоғарыда атаған қазақ ауылдары әрі асса бөлімше, болмаса жаңағы совхоздардың бір бригадасы ғана. Басшылары да кіл ығай мен сығай, көтерем

жерді көтерісуге бұла күштері бойларына сыймай алыстан аңсап жеткен мәскеулік, питерлік, киевтік, дондық, еділдік... тағысын тағы кран-директорлар. Солардың ішінде қазақтың жалғыз қара баласы Әуелбеков ағамыздың жүргеніне бәркіміз дағарадай.

Облыстың ең орталығында қазақ иісі шығып, қазақша түтін түтетін жалғыз мекен «Ленин туы» газетінің шаңырағы — об-лыстық партия комитетінің үні, тілі. Жартылай болса да радиодан ұлттық тілімізде хабар-ошар беріліп жатады. Онға тарта аудандардың ішінен бір ғана Совет ауданының қазақ газеті бар. Бәріміздің осы тәжірбие жинақтауды желеулетіп баратынымыз өзді-өзіміздің еліміз ғой. Отызға тарта шәкірттен Әлібеков Октябр екеуіміз ғана солтүстіктікіміз. Маған бұйырғаны — «Ленин туы». Бәлкім, бағымның алғаш ашылуы да сол жерден болып тұрған шығар. Көсіліп кеткен қаламгер болмасақ та, жазып жатырмыз, ол кезде «Ленин туын» алдырмайтын түтін жоқ десе де болғандай. Аты-жөнің қаншама көп көрінсе, соншама дүрдей журналистпін деп сезінесің. Ауылға барсам, апамда ес жоқ. Қазақстанның басқа аймақтарындағыдай таралымы таңдай қақтырмаса да, қаласында орысты қойып, татары қазағынан көп ел үшін еңсе көтеріп жүрерліктей көрсеткіштер бар еді. Бір қызығы, сол жылдары Алматыдан жер аударылғандай, Жоғарғы Кеңес Төрақасының Төралығынан құлдырап ұшқан Даниял Керімбаев атқару комитетінде орынбасар да, Орталық Комитет хатшылығынан ұшқан Ілияс Омаров облыста хатшы. Соғыс жылдарында «Социалистік Қазақстанды» басқарып, «Правдаға» қазақтардың хатын ұйымдастырып, жариялатқан Балтабек Асанов ағамыз енді «Ленин туын» шығарып отыр. Тағдыр қалай-қалай ойнайды?! Бәрі де сол кезеңнің жақсы-жайсандары. Жер ауган емей, немене? Айтып, жұртты шошытып жүретін Сібірлері біздің іргемізде тұр емес пе? Өз еріктерімен жан сауғалап кеткен көп ағайындарымыз ІШ деп атайтын жерлер сол Тайганың сілемі. Сібір де болса, өзімізге қымбат. Маған салса, әлі күнге Алматыға айырбастамас ем. Сөз орайына сай айта береміз ғой, асылы, ыстыққа күйіп, суыққа тоңып, сексен бірдене пайызы ақ-жирен ағаларымыздың ортасынан суырылып дара көрініп жүрген, көрініп қана емес, шоқтығы биік тұратын Еркін ағамыздың аудан ортасындағы бірегей шаруашылықты басқарып, аудандық партия комитетінің бюро мүшесі болғаны дүңк-дүңк аңыздай естілетін. Көргім келетін, тілдесіп-танысқым келетін. Марьевкаға сапарға сұранатынмын. Өңкей орыстың ортасында жүріп жалғыз қазақтың суырылып сөйлейтіні де, өткір ойларымен талай дөңмінез дойырларды іліктіріп-ілідіретіні де айыз қандырып, аға журналистер айтқанда қайран қалдыратын. Питерде орыс оқымыстыларын таңдай қақтырып мойындатқан бала Шоқаннның бейнесі келетін көз алдыма.

Ақыры жолым түсті-ау. Бірақ бюро додасын тамашалап жатқан біз жоқ, ол үшін коммунист болуың шарт. Шаруашылық ішіндегі жедел жиындарының куәсі болып, шіркін, топ басқарып, мен де Ерағандай болсам-ау деген балауса арман бала-көкіректе маздай берген.

Өтіп кеткен кезең ғой, айта берсе де оғаштығы болмас. Аудандық комсомол комитетінің жетекшісі, ол да аудандық партия комитетінің бюро мүшесі (әдетте, бәр-бәрі бюроға мүше бола бер-мейді) Ақжан Базарбаев деген азаматтан бір мәрте сұхбат алғаным бар да. Қайран қалғаным, қар үстінде от маздатады дейтініміз бар ғой, Ақжан маған сондай көрінген. Әдетте, журналистің сауалы көп, бір гажабы, солардың кез келгеніне қағазға қарамай, баз біреулердей салалық көмекшілерінен сұрамай жауап қайырып, сол жерде істейтін жастардың аты-жөніне дейін мүдіріссіз жатқа соғып отырғанда, сенер-сенбесімді білмей, қойып дәптеріме толтыра бергем. Редакцияға оралып, күдік-дұдамалымды тәжірибелі ағаларымнан сұрасам: «Бала екенсін-ау», — деп күліскен. Балаң көңілім сөйтіп орнына түскендей-тіп.

Жастықтың желік сезімі ме әлде бір шайтан түртейін деді ме, кейін көңілі қалаған бір бой-жеткенмен иет қосып қалып, сол үшін партиядан қуылып, жұмыстан кеткені жалпақ жұртқа тарап кеткені бар. Ойды ой бөліп жатқаны, сонда айтпағым тағы да Ерағаштың ерлігі. Өкшелес інісінің тағдырына ара түсіп, жалғыз өзі ескерту естіген. «Жалғыз ағаштың орман болмайтынын, жалғыз ердің қорған болмайтынын» біле тұра, көзжұмбайлыққа барған. Жолдастыққа берік, достыққа

адалдығын танытқан. Сөкен жазғандай, «шырқ айналар шіркін тауық, жемін барда қолыңда, қайдағы-сы сені тауып, топырлайды жолыңданың» кебімен күн шықса — бар, күн батса — жоқ көлеңкедей күлік-ғұмыр кешпей-ақ өтті-ау Ерекен.

Иә, дос туралы, достық туралы кім жазбады, не жазбады. Бала күнімде көрініп келетін ажал-әзірейілге досы үшін жанын пида қылып барған ұлы сезімді жырлайтын қисса-дастанды анамнан үйреніп, мақтанып айтып жүруші едім. Кейін талай ғұламадан сұрап, із-дерегін таппай қойдым. Сол қисса-жыр:

*Дегенде азылыпты, азылыпты,
Қара жер ажалдыға қазылыпты.
Екі дос бір-біріне жан қиған соң,
Жастары елу жылдан жазылыпты, —*

деп аяқталатын еді. Міне, шын досқа тән мәрттік, күш-күдірет осында жатса керек қой. Болып-толып тұрғанда екінің бірі дос. Ал шын қияметте сен үшін жан қиюға әзір ме? Жауабы жоқ көп сұрақ.

*Өлім емес, достыққа сияр өкпе,
Жалған сезім у-зәрін құяр өтке.
Достардың тәні бөлек дегеніңмен,
Шын ғашықтай жаны бір қияметте.
Сан қияға салады мына жалған,
Жақсың да, жаманың да шығады алған.
Артық болып кетергей іні-ағаңнан
Дос табу бұл өмірге шын-ақ арман, —*

деп ұл-қыздарымның құлағына құйып отырам. Менің ұғымымда, досым көп деп көпірсу — күпірлік. Құдай өзі кешірсін, асылық айтсам. Ерағанның да дәл өзіндей құрбандыққа жанын шалатын достары көп болды-ау деп айта алмаймын. Ал сөйте тұра, Ерекен дүниеден өтіпті дегенде қабырғасы қайыспаған қазақты да аз көрген секілдімін.

Иә, сол кезде жиырма беске толып-толмаған шағы екен де. «Кешегі жиырма бесім қайтып келсе...» деп талайлар армандап өткен жиырма бес қой, шіркін. Өте жоғарғы қызметте, партияның темір құрсауында жүріп те ерік-тізгінін ешкімге бермей кеткен Еркеңнің айналасы тұнған аңыз-ды. Ерекен басқа жақта жүргенде де Марьевкада талай болдым. Әсіресе, қарапайым адамдардың жүрегінде қалған жарқын іздері қандай көп еді. Қаптаған құрылыстарды, мәдениет ошақтары мен тұрғын үйлерді, алқап-аныздарды былай қойып, кәрі-жасқа, жоқ-жітікке қол ұшын берген кездерін, зәбір-жападан арасалап қалған тұстарын бөлек айтатын да.

Алпысыншы жылдарда тағы бір қатты көтерілген шаруашылық — «Мамлют» совхозы. Еліктегенде елдің алдына түсіп кететін қалымызбен, Хрушев Мәскеуде бір директорды министр әрі Министрлер Кеңесі Төрағасының орынбасары қойды деп, біз де мам-люттiк Бернад Николаевич Дворецкийдi дәл сондай таққа көшіре салдық емес пе. Жақында сол жерлесіммен ауруханада қатар жаттым. Аңқылдаған адал жап. Сыр тартып көрдім. Жасырған жоқ. Өз өміріндегі сондай күрт өзгерістің өзіне де, өзгеге де пайда әпермегенін көлтектемеді. Әрі қатар екі совхозды басқарып жүрген тұстарындағы да, кейінірек жоғарыдан бір саты төмен түсіп, Еркінге орынбасар болған жылдарындағы да түсіністік арақатынастарының суымағанын қиыспас күндердің белгісінде есіне түсіріп отырды. «Адамды бағалайтын, адамға қашанда қамқор көңілмен қарайтын» деген пікірі орынбасарға орынымды басар-ау дейтін қайсы-біреулердің бақай есебінен биік тұратындығын танытқандай.

Қарап тұрсам, Ерекең ауыл шаруашылығының тар жол, тайғақтарының бәрінен өткен екен. Сүрінген де, тарығып-зорыққан да тұстары аз болмаған шығар. Тірі жүрсе, барын асырып асқақтамайтын, жоғын жасырып жалпақтамайтын аға биыл жетпіске толар еді. Жақында ғана осындай жеті қырдың биігіне шыққан ағамызға: «Шудасын тарап желменен, желмая қайда желмеген, жетпіске кімдер келмеген, ақ үйге кімдер енбеген, өзіңізге ұқсап бәр-бәрін тойлап жатқан жоқ ел деген», — деп тебіреніп едім, енді егіліп ай-тар өкініш — аңсап айтып жүретін сол жетпісіне жетпей қиылып кеткені. Өткені жоқ өмір бола ма.

Мүшелтой өткізу қазір сәнге айналып кетті ғой. Сұқ көзден сескенді ме әлде суық сөзден аулақ жүрсем деді ме, елуін, алпысын атамаған ағамыз кездесіп қалғанда: «Жетпісімде бір шайқармын», — деп қоятын-ды. Шал ақынның шығармашылығына арналған ғылыми конференцияда, Мұхтармен қатар отырып қалып, қазір туған ауылында жасап жатқан тіршілігіне риза көңілмен «Жұлдызда» көрсетсен деген ниетін білдірген. «Мен, мен», — деп, іле-шала екеуінің де келісімін алғандай болып едім.

— Сен маған сұрақ-сауалдарыңды жазып бер, шамам келгенше, өзім түсіріп көрейін қағазға, — деген қашанда кісі жұмсауды қалай бермейтін ағамыз. Көрмейсің бе, сол менің сауал-сұрақтарым архивінде қалған. Өрқашан өзгені өзінен бұрын ойлайтын қалпымен Өзібекәлі жайлы, жетпіске толғалы тұрған Мақтай Сағдиев жайлы қалам тербеген. Өкінішті-ақ... Енді көрмейсің бе, енді мен Ераған төңірегіндегі ойларымды саусақтан сорғандай сараң деректерден, қанаттас қатар жүргендерден, жеңгеміз Күлшенің жадында қалғандарынан жаңғыртып отырмын.

Еркін Нұржанұлы Әуелбековтың совхоздан көтеріліп, облыстық кеңес атқару комитеті төрағасының орынбасарлығына, Даниял Керімбаевтың орнына келгенін білем. Ілгеріде республика басшылығында дүрілдеген адамның ісін жалғастырып, абыройын аласартпай жүру де — әркімнің жүрегі дауалай бермейтін ауырлық. Іле-шала екінші хатшылыққа көтерілді. Одан облатком төрағасы. Екінші адам. Ол бірінші басшысы ғана емес, бүкіл қосшы-нөкерлеріне дейін орыс ағаларынан тұратын бұл өңірде біреуіне батылың жетіп ой айту — жолбарыстың жалынан ұстағанмен тең. Отыздың өріне жана да көтерілген, оң мен солын енді таныды дейтін жас төрағаны қайсысы қабылдай алсын. «Даудың басы — Дайрабайдың көк сиыры» демекші, Ерекеңнің жолына тосқауыл-бөгет осы кезде-ақ мықтап қойыла бастаған. Облыс коммунистерінің кезекті конференциясында басы бірінші хатшы болып, екінші адамды бюро құрамына өткізбей тастаулары — партиялық өлшемде аспандағы Айдың жерге құлауымен пара-пар оқиға. Қояр кінәлары, тағар айыптары не? Моральдық азғындық па, қызметін ақсатты ма, көшті жүгімен, түйені түгімен жұтқан жалмауыздығы ма, әлде арғы-бергі тұқымында бетіне қара күйе болып жабысар шикілік бар ма?

Жо... жоқ. Ол пәлекеттерінің бәрінен аман. Басты айып-кінәсі — айдауға жүрмейді, айтқанға көнбейді. Оған қосымша — қазірде екінші бірі ерлігіндей елге жариялап айтатын қаншыдығы, қазақшылдығы. Қарапайым жұртты жұдырықтыға жүндетпейтіндігі. Енді ғой ұлжандылық деп майдалап-мәдениеттендіріп жатқанымыз. Онда «ұлтшылдық» деген бір ауыз сұрқия атау ғой ұлтымыздың қаймағын сыпырып, қара суын қалдырған. Арыстарымның есімдерін есіме алсам-ақ, басым айналып, бауыр етім сыздардай. Заманның да беті бері қарап, оң қабақ таныта бастағаны болар. Орыстың ортасында, үлкен астанада білім алғаны бар, қабілет-қарым танытып үлгерген тағылым-таланты бар оққағары болған. Қойшы, әйтеуір, бойында барлары жеткілікті-ақ еді ғой.

Мен Алматыға келген тұсында алдына бардым. Ауыл шаруашылығы дейтін ең күдіретті министрлік. Басқа сан салаларын сырып қойғанның өзінде, жыл сайын миллиард пұт беріп тұратын дән дариясын айт. Басқасын есепке алмағанда, қой санын елу миллионға жеткізбей тынбаймыз дейтін елдің энтузиазмін айт. Басқаға тізгін бермейтін, өзімізді қойып, үлкен астанамен байланысы мықты, әріден келе жатқан министр Рогинецтің өзін айт. Бірақ білетіндердің айтуына құлақ түрсек, есті, өзі де жұмыс істейтін, өзгені де жұмылдыра білетін шебер жетекші десетін.

Ең жақсысы, министр бірінші орынбасарының алдын бөгеп, ерік-жігерін тізгіндемеді. Араға көп

уақыт салмай, екінші бір министрліктің тізгін-шылбырын жеке ұстап кеткені де өзінің алғыр-алымдылығымен қоса, басшы-министрдің ұсақтық танытпағаны шығар. Солтүстіктегі бірінші хатшыға ұқсап соңынан ит жүгіртіп қоймағаны шығар.

Бірден бірге кете береміз, ұмытпасам, алпысыншы жылдардың ортасы ғой деймін. Алматыда Бүкілодақтық ат жарысы өтетін болды. Жарыстың бас төрешесі — азамат соғысының даңқты қолбасшысы, Кеңестер Одағының маршалы Семен Михайлович Буденный келеді екен деп дүрлікті. Клим батырмен қатар аталатын, қаршадайымыздан есімін жырлардан жаттап өскен қаһарман. Ол кісіні де көріп қаламыз-ау деген дәмгеөй көңіл жарысты ұйымдастыру комитетінің төрағасы Әуелбековтен сұхбат алуға асықтырған. Алматыға жаңа келген Ерекең үшін бұл үлкен сын. Одақтық дода-дүрмектің жөні мүлде бөлек. Түс-тұстан ағылған тілшілер ортаға алғанда, иманың қасым болардай. Мен Ерағанның ұйымдастырғыш, іскерлік қабілетін сонда тағы байқағам. Редакциядағы жігіттерге мақтанып айтып келгенім есімде. «Кімнің ағасы екен?» — деп көтеріліп сөйлеу көбіміздің бойымызда бар әдет еді.

Менің ұғымымда, қазір лидер деп жүрміз ғой, асылы, үлкен қызметте ме, кіші қызметте ме, тек көш басында жүру үшін жаралған жаңдар болады. Дәл сондай орынбасарлыққа бола туғандайлардың да талайын көрдім. Ол керемет іскер, айтқанды айтқандай жігіне келтіріп, бастығының да, бұқарасының да іздеген жерінен табылады. Менің білуімше, бұған да үлкен дарын, үлкен алым керек. Ал көш бастау, әрине, екенің бірінің пешенесіне бұйырмаған бақыт. Ел қорғауда қолбасшы деп жатамыз ғой. Бейбіт өмірде де дәл соңдай. Асылы, өмір күнде күрес, күнде майдан емес пе. Ерекен болса, табиғатынан көш бастауға бола туған адам. Оны барлық болмысымен, ғұмырлық ғибратымен дәлелдеп кеткен кісі. Ауыл шаруашылығы министрінің бірінші орынбасарлығынан астық дайындау министрі қызметіне ауысқанда да осыны айшықты істерімен таныта білгені ғой. Өткір кездіктің қын ішінде жатпайтыны сияқты, көп ұзамай облыстық партия комитетінің бірінші хатшылығына қайта секірді. Тың танабы, қазақстандық миллиардтың сүбелі бір бөлігін беріп тұрған өзінің туған облысы — Көкшетау. Кәдуілігі бауыры толы бақша-бау — жер шоқтығы, еліміздің әні мен сәні. Жалпы, тыңды өзінің тағдыры деп ұғатын азамат сол тынмен қайта табыстырған талайына барынша ризатұғын. Балаң күнінен туған жерін перзенттік жүрегімен сүйіп өскен ол қиындығының өзін қызық қуаныштай қабылдайтын. Ұлықпын демеді, кісілігін, кішілігін сақтады. Қағажаяу қалған қазақ ауылдарына көбірек назар салды. Шаруашылықтардың орталықтары — негізінен ірі орыс поселкелері, тас жолдар мен қиыршық құм төселген жақсы жолдар соларға ғана тартылған. Шағын ауылдарға көбірек көңіл бөліп қойып еді, мұнда да жылтиып «ұлтшылдығының» шеті көрінді. Әрісі Мәскеу, берісі Алматыға жетіп жатты. Облыс орталығы деген аты болмаса, Көкшетаудың да айдарынан жел есіп кете қоймаған. Халқыпын саны сексен мыңнан аспайтын қалашықтың бас жоспарын әзірлеу кезінде арнайы жиындарды обкомда емес, тікелей қалалық архитектура мекемесінде қатысы бар ірі кәсіпорындар мен мекеме басшыларының басын қосып, ақыл қосу бағытында өткізуді тәжірибеге айналдырды. Аэропорт, теміржол және автомобиль вокзалдары, Көкшетау мейманханасы, мөлтек аудандар, басқа да сәнді тұрғын үйлер сол жылдардағы Ерекең жүріп өткен іздердің ұмытылмас белгілеріндей. Қазақ жерінің қырық құбылмаған тұсы бар ма. Жабылып қалған төрт ауданның түтінін қайта түтетіп, оған қоса үш аудан мен қырыққа тарта шаруашылық ұйымдастырып, еңкейген елінің еңсесін көтеріп кеткен ұлының ұлылығын ел-апа, жер-апа қалай ұмыта алсын. Мен осы жолдарды жазып отырып, перзентінің ауыр қазасына қалың жұртының қалай қайысқанын елестеттім. Бүгінде өзі де зейнеткер, өкшелес інілерінің бірі болу керек, Тұяқбаев Рахметтолла есімді азамат былайша күңіренеді: «Туған Көкшеңе қаралы хабар таң алдыңда жетті. Байқамай осыны айтып салғанда, ауыр қайғыны өзер көтеріп, теңселіп құлап қала жаздаған ағаларды да көрдік... қарс айрылған көкірек, аһ ұрған жүрек жалыны. Көкшенің тау-тасы, аспаны, алқап-атырабы іштен тынып жылап тұрғаны ақиқат... үлкен армандармен келіп, аяғыңызды тебірене басқан көрікті Бурабайдың баурайы, тау сілемдері, Абылай алаңы, күміс көлдер де қосылып егіліп тұрғаны шүбәсіз еді...»

Иә, қарттары баламыз деп, жастары ағамыз деп мақтан тұтумен жүрген осы өңірдің көрі-жасы қапияда айрылып қалған ұландарының есімін ұрпаққа жалғап айта жүрердей. Қалай аңызға айналдырмайсың, хап басын кішірейтіп, үлкендерінің бәріне бұрылып барып сәлемін беруді, кішілерінің маңдайынан сипап, арқасынан қағып, ақыл-кеңесін беруді парызым деп ұғып, ата-баба жолынан айнымауды сөзімен емес, гибрат-ғұмырымен өнеге етіп кетсе. Ерім деп елі оған сенсе, елім деп еліне ол да сеніп өткендей.

Иә, уақыт-керуен бел-белеңдерді кейінге тастап өте береді, кете береді. Адам да сол көш-керуеннің бір бөлшегі. Бастаушысы, қостаушысы... Сол көш-керуеннің басшы-көсемі бола жүріп, Ераған да туған жерін талай биікке шығарды, талай асулар арта қалды. Тыңға алғашқы түрен салғандардың қасында жүрсе, миллиард дариясын ағызған жасампаздардың көш басында да бола білді. Көкшеде жүргенде омырауына Енбек Ерінің Алтын жұлдызын қадауы да сол заңдылық жалғасы еді. Біздер әдетте цифраға жүгініп қалған журналистер әулетіненбіз ғой, есеп-қисапқа тіл бітіре алсам, сайрап-ақ кетер еді. Елге, жерге бергені қанша, алғаны қанша? Нақ білетінім, Ел-анаға перзент атаулының бәрі де қарыздар ғой, ал парыз-қарызын бір адам өтеп кетсе, сол Нұржанұлы екендігіне ешқайсымыз күманданбаймыз. Өзімен қатар тізе қосып еңбек еткендердің, тер төккендердің талайы-ақ өңірлерін Отан наградаларымен жарқыратса, ол да бардың бағасын айқындағышы.

Омырауына Алтын жұлдыз қадаған қаһармандар, Құдайға шүкір, баршылық. Әрине, мен ешқайсының еңбектерін мансұқтаған пенде емеспін. Бірақ ердің жүз-келбетін жаңағы Алтынның арай-нұры шағылысып жарқыратып емес, қайта Алтынды Ердің жүз-келбеті шырайландырып тұратын шамшырақ-шоғырлар болатын секілді. Міне, Ерекең сондай санаулы топ шоғырлардан секілденіп көрінетін. Тірлігінде де айтқам, қазір де сол ойымды қайталағым келеді. Рух мәңгілік дейміз ғой, шын болса, аруағы естіп жатар.

Е, тағдыр-ай десеңізші! Алматыдан туған жерге оралып келгенде, Тәңірісіне мың алғысын айтып, қалған ғұмырын өзінің Көкшесін көгертіп-көктетуге арнармын деп ойлаған. Қарымды қайсар жандарды ылғи қияға, қиынға салып сынамай ма? Ілгеріде кейін қалған өндірісті өрге сүйрейді деген ұғымдар да болды емес пе. Гаганованың бастамасы деп талайлардың-ақ сағын сындырып, жігерін мұқап алған. Біркелкі өз орынында абыройымен отырған азаматтар басқа ортаға келіп, ақыр-соңында бағыт-бағдарынан адасып, өзін жоғалтып, өзгені де ұшпаққа шығара алмай, көп тобырдың ішінде шаңға оранып қала берген. Журналистің көз-құлағы көп. Көп жасамасақ та, қасқырды аяғы асырайдының кебімен біз де біраз жерде жүріп, біраз дүниені көріп, саралап-салмақтап қалдық. Қысқасы, бас болмасақ та, көп жұрттан жас болмай қалдық-ау. Талай басшының қарауында қызмет атқардық. Біреуі сүйіп қарайтын. Енді біреуі қабағын түйіп қарайтын. Орынбасары өзінен асып бара жатса, өскелең жас демей, орынымды басып қалар тас қой деп, не құртып құтылуға, не тұқыртып құтылуға асығатын, қулығына құрық бойламас күмүйіздерді көріп есейдік. Солардың бәрінен түйгенім — әйтеуір бастық болу орынбасарлықтан ауыр емес. Өзінің орынында сенімді отырған басшы кейінгілерге түсінікпен жалтақсыз жақсы жол, өнеге қалдырады. Біріншілікке баулиды. Ұша алатын қанатқа жұмыр жерде де, көгілдір көкжиекте де кеңістік мол. Тәңірім пиғыл тарлығынан сақтасын де. Міне, Еркін Нұржанұлы осындайлардың сойынантұғын. Өз орыны үшін алаңдап, әбігершілік танытпайтын. Бір кезде, әсіресе, Ерағанның төменнен тепкен тасы өрге домалап тұрған тұсында көп жанашырлары: «Ереке, өзіңіз секілділердің бәрі ғылым кандидаты, докторы болып жатыр, Сіз де бір...» — деп ар жағын күмілжіктете береді екен. Сонда Ерекең күліп: «Сендер не айтып тұрсындар. Олар ғылымды жарықайын деп жүр деп ойлайсындар ма? Өздеріне өздері сене алмайды. Орынымнан айырылып қалсам, керегі болар деп, диплом сауыт киіп әлектенгендері ғой. Мен қашанда кез келген жерден агрономдық қызмет таба алам. Елде, жерде тудым, елге, жерге қызмет етсем жетті», — дейді екен.

Міне, азамат! Бірақ оны да біліп-бағалап жатқан кім бар. Мәскеудің әйгілі академиясын емес, көп жерде сырттай оқып, ғылым кандидаты, ғылым докторы атанып жүрген дәйлер қаншама.

Арқаның бір пұшпағы дегенмен, Торғайға келгенде де көп дүниелер тосын көрінген. Табиғаты бөлек, өзгеше тарихы бар. Іргелес ел — Солтүстік, Көкшетау облыстарымен салғастырғанда, ұқсай бермейтін үрдістері бардай көрінген. Қазақтары, қазақшылықтары да мол. Ауыл-ауылдарының арасы шалғай. Жинақылық жағы жетіспейді. Біреуін көрді, екеуін, бесеуін, он-жиырмасын... аралады... Асықпай танысты. Алақандай ауылдардың әрқайсысында төрт-бес зираттан. Жүйесіз, төңіректері қоршалмаған. Ауылдың ірілі-уақты малдары жайылып жүр.

— Бұл не? — деп сұрайды ауыл басшыларынан.

— Әр атаның жеке-жеке зираттары ғой...

Қатты ренжіді. Бір зиратта жатса, қандары араласып кетердей. Ақсақал-қарасақалдарын түтел жинаттырды. Кейіп сөйледі, күйініп сөйледі.

— Айналайын ағайындар-ау! Ерте ме, кеш пе, онсыз да кішірей-іп бара жатқан ауылдың аумағынан зираттарыңыздың ауқымы асып кетпей ме? Оның үстіне, аяқ асты болып бара жатқан бабалар аруағын сыйламайсыздар ма? Сыртын қоршап, ішін жүйелеп, ретке келтіріп отырсаңыздар, өздеріңізге де, қарайтын көздеріңізге де жақсы. Өсіп келе жатқан ұрпаққа да өнеге. Күні ертең бәріңіз баратын бақилық мекен емес пе?... Егінді былай сеп, малды былай бақ демеймін, оны осы өлкеде өсіп-өнген сіздерден артық білмеймін...

Ұғар сезім, естір құлаққа жеткізіп-ақ айтты. Екінші кезекте, ол кезде болатын әр ауылдағы орысша, қазақша мектептердің қайсысында қанша шәкірт бары, оларда кімдердің балалары оқитындарын түгендей бастады. Сөйтсе, орыс кластарындағы шәкірттердің дені директор, парторг, ауылнай, жетекші мамандардың балалары да, қазақшасында малшы-жалшы қарабайыр көптің жүгірмектері болып шықты. Ұяттан адам өлмейді деген шын екен. Қарап тұрып өзі жерге кірердей күй кешті.

— Алғашқы сапарым ғой, келесі оралғанда бұл мәселеге қайтып соғатын боламыз, — деп көмекшісіне қарады. Ерекеңді қас-қабағынан ұғатын көмекші болса, Ерекеннің әр сөзін қағып алып, хаттап жатыр. Елдің жалпы жағдайы, қарилардың мұң-мұқтажы, мәдени ахуал, рухани тіршілік шаруашылық көрсеткіштерінен гөрі тереңірек толғандырғаны бәрін қайран қалдырған. Бұрынғылар алдыңғы кезекте малдың, егіннің, өндірістің тыныс-тіршілігін тыңғылықтасатын. Қазақ топырағындағы төңкерістің кіндігі болған Торғай тұнған тарих-шежіре еді. Оларды да біле түсуге, көзі тірілерімен кездесіп, тікелей өздерінен естуге құмарлығы да көп көп адамға қызық көрінген.

Сонынан сөз қылып жатты. «Жөн-ау, — десті естілері. — Қазақ ауылында туып, қазақша мектеп бітірген екен. Одан әрі Мәскеу. Қазағынан орысы басым облыстарда істегені де шын. Соған қарамай, қаншылдығын айтсаңшы. Айтты-айтпады, Алматыда жүрген ғұлама дейтін ғалымдарымыз да осы өзіміздің ауылдардан шықты ғой. Күні ертең бәріміздің баратын жеріміз зираттар жөнінде де жақсы айтты-ау».

Жаңа хатшының бір келіп қайтқаны сымсыз телефондарымен ауылдан ауылға тарап жатты. Табиғаты қызық халықпыз ғой. Бәрінен де, орталықтан келіп, орталықтан қайтатын бұрынғы басшылардан бөлек. Әр кездесуінің өзінің ғұмырнамасына жаңа беттер, жарқын беттер қосып жатқанын Ерекең білген жоқ онда. Өзі-нің саналы өмірін ойша шолып, әр отбасына шапағат-шуағын шашып, жүрек жылуын жеткізсем дейтін жүрек түбіндегі арман-қиялын көкке ұшырғысы келгендей. Шәкірт кезінде Сұлтанмахмұттың «Қараңғы қазақ көгіне өрмелеп шығып күн болам, қараңғылықтың кегіне күн болмағанда, кім болам!» дегенін өз көкірегінен шыққандай тебіреніп, екпін-жігерімен айтатын. Әлі де сол арман. Осынау ауылдардың бәрі де өзінің ауылындай. Қарттарына қараса, өз әкесі мен өз анасының кейіп-келбетін көретін секілді. Сол елдің еңсесін көтеріп, мерейін асырмаса, несіне ер?! Ер атану жоғарғы жоқтың омырауына орден, жұлдыз таққанымен ғана шектеле ме екен?!

...Торғайдың тарихын танып, халқына да бауыр басып қалғандай еді. Табанына жер иіскетпеді-ау. Бас штабтан тағы да өмір жеткен. Қызылорданы айтып тұр. Қиындықтан қаймығып, болмаса анамына себеп-сылтау тауып, бас тарту қанына сіңбеген қасиет. Сол кездегі республиканың екінші

тізгінін ұстап тұр дейтін ағасы, бір ауылда туып-өскен жақын жанашыры Әшімұлы Бәйкен аға енді айтады: «Ел бағына туған азамат еді-ау. Рушылдық, жер-шілдік деген дерттің бел алып тұрған кезеңі. Бәрі де жеке өмір-баяндық деректерімізден айқын. Мен ештеңеге де араласа алмадым. Өзінің бар айтқаны — «Ол да қазақ жері ғой, біз бармағанда, кім барады?!» Айналайын, ақылды еді ғой...

«Несін айтасыз, ел маңдайына сыймай кеткен бір арыс. Мен Жанасу ауылына келін болып түскенде тоғызыншыда оқып жүрген жеткіншек бала еді. Бар ғұмыры көз алдымызда өтті. Намысшыл, қазақ десе, қаны қызып кететін айрықша қасиеті сол кездің өзінде-ақ көзге ұрып тұратын. Жас мұғалім болып қызмет істедік қой, марқұм Нұржан әкей де сондай кісі еді», — деп тебіренеді Бәйкен ағаның үйіндегі Бақыт жеңгеміз көзіне жас алып.

Иә, бәріміз де басы жұмыр пендеміз ғой. «Япырай, Әуелбековты қайда барса да байыз таптырмады-ау» дескендерді талай естігенбіз. Сүттей ұйып елімен де, ерімен де енді танысып, табысып болды деген тұста, жылы орынынан қозғалғанды кім жақтыра қойсын. Ойсырап бара жатқан осынау орынды көтеріп-көктетсін десе, Алматының да маңдайына таршылық ететін жан емес еді ғой. «Ол да қазақ жері ғой, біз бармағанда, кім барады» деу елім деп еңіреген Едіге-ерлерінің ғана тіліне оралатын түйткіл ғой. Қазақтың екінші ту тіккен ордасы. Рас, мұндағы сан сала шаруашылықтың оған жат жерлері де көп. Арқада өмір бойы ақ бидай өсіріп, соның қыр-сырына бала жасынан қанығып өссе, Сыр бойының басты байлығы — ақ күріш. Ар жағында Арал. Айдыны тартылып, ауасы шарпылып, исі қазақтың мәйегіндей көрінетін алқап қайғы-қасіреттің алаңына айналып бара жатса, оған әйтеуір ет пен сүйектен жаратылған жан иесі емес, соның бәрін жүрекпен, бүкіл болмыс-бітімімен сезінетін періште көңілді адам керек-ау. Жер ауқымы алып Ресейден кейінгі шалқар кеңістіктің қиыр терістігінен түстігіне аутан азаматтың іші шында да алау-далаутұғын. Бірақ айтты не, айтпады не? Тіпті жанында жатқан жары Күлше жеңге-мізге де сыр алдырмаған. Оңашада бауырына тартып, туыстық ықыласын аямайтын Бәйкен ағаның көңіліне қаяу түсіргеннен ұтары қайсы?

Әлі есімде, сексен алтының мамырында Әлжаппар Әбішев, Хамит Ерғалиев, Әкім Тарази және мен Жазушылар одағы ағалар алқасының Қызылордадағы қаламгерлермен, оқырмандармен диалог-су мақсатымен Сыр өңіріне бардық. Ерекеннің келгеніне екі жылдан сәл аса уақыт болған екен. Аз отырып, көп сынайтын қонақтық салтымызбен әр-әркімнен сыр суыртпақтаймыз ғой. Жалпы жұртқа Құдай да бірдей жағып көрген емес. Өсіресе, бұрын ұрттап ішіп, шайқап төгуге үйреніп қалған кейбіреулер болмаса, жалпақ ел хан көтеретін сынайда. Салиқалы, сабырлы, әр істің ығын біліп, ыңғайын келтіріп басқаратын байымдылығы көпке ұнағандай. Бірінші хатшы болып сайланғаннан кейін бірер аптаның ішінде партия-шаруашылық активін өткізіп, облыстың жалпы экономикасына, әлеуметтік бағыт-бағдарына сыни тұрғыдан талдау жасап, нақтылы міндеттер қойды. Өндірісті дамыту, ауыл шаруашылығын жүйелі жолға қою, елдің тұрмыс ахуалын жақсарту өмірдің басты нысанасына айналу қажеттігімен ұштас дамуы тиістігін алғы кезектегі шара деп түйіндеді. Ел басқарып жүрген азаматтардың жұмыс тәсілдері адам игілігіне қызмет ету мақсатына бағындырылса ғана жеміс беретіндігін басынқырай айтты.

Қызылорданы Әлеубеков басқарған жылдарда Арал өңірінің газ-мұнай байлығы зерттеліп, ауқымды түрде геологиялық барлау жұмыстары жүргізілді. Күмкөл кенішінің шекаралары айқындалды. Саналы еңбек жолын алғаш бастаған шағында тың игерудің тұңғыштарының бірінен саналса, Күмкөл өңіріндегі мұнай игерудің де бастауында тұрды деуге әбден негіз бар. Сол тұста пайдалануға берілген «Шалқия» кеніші кеңейтіліп, техникалық құрал-жабдықтармен қайта жасақтандырылған «Күрішмаш» зауыты, «Арал көтерме-транспорты жабдықтар зауыты», тағы, тағы, тағылар болып жалғаса беретін игі істер — азаматтың артына қалдырған іздері, өзіне өзі қалап-тұрғызған мәңгілік ескерткіштері. Ескерткіш дегеннен шығады, дүниедеп өткеніне жыл толмай, Арқада туып-өскен Ерағана Сыр өңірінің бас қаласынан көшенің аты беріліп, тұрған үйіне ескерткіш тақта қойылуы да кімнің кім екенін айналайын елдің біліп бағалауы деп ұғамыз. Ескерткіш дегеннен шығады, осыдан бірнеше жыл бұрын Ыбырай

Жақаевтың жүз жылдығына орай өткен салтанатта төрдің төбесінде облысты бұрын басқарған үш хатшы қатар отырған ғой. Сонда жиналыстың рәсіміне сай бәрін де орнынан көтергенде, Әуелбековке көрсетілген құрмет, соғылған шапалақтардың үні залды керіп кеткендей орацияға ұласып, көпке дейін басылмай тұрды дейді сол сәтте қатар отырған Тұманбай Молдағалиев, әсерін бүтіп қала алмайтын ақынның аңқылдақ көңілімен. «Ереке, өзіңізді қалай сезіндіңіз», — деген сауалыма: «Дәл сол сәттегідей бақытты сезінген сәтім өте сирек», — деп айтты деп, риза сезімін жеткізгені бар. Бала кезімізде «Өзі жақсы жігітке бір кісілік орын бар» деп отыратын әкелеріміздің сөзіне терең мән бере бермеген екенбіз. Кейін жақсы ағаларымызды сыртынан бөлісіп, таласып жататын жолдастарымыздың талайын көрдім. Сондай азаматтардың бірі, Талдықорған облысының бірнеше ауданын басқарған Асылмұрат Тұрғанбековтің Көкшетауға бірінші хатшы болып барған бетте Ерекеннің бүкіл концерттік бағдарламаны өзгертіп, бірінші жартысын түгелдей қазақша өткіздірткенін еске алғанының куәсі болдым. «Қазақтар қуаныштан жылап тұрды. Залдағылардың басым көбі орыстар. Ол кезде ондай көзжұмбайлыққа батылдығы, батырлығы жететіндер жоқ еді-ау», — деп еді өкініш-өксігін жасыра алмағандай.

Қашанда елге, жерге беріліп кететін қалпын, сексен алтыда болдық дедім ғой, тағы бір байқағаным есіме түсіп отыр. Қалыпты дәстүрдей, бізді қабылдау кезінде облыстың партия-шаруашылық активіне таныстырып, бізге облыстың жай-жағдайын айта бастады. «Қазақстандағы қазағы ең көп» деген сөз шығып кетті аузынан. Залдан біреу: «Шымкентте миллионнан аса қазақ бар емес пе», — деп қалды. Ерекен іркілген жоқ: «Оның есесіне, біздің ең сапалы қазақтар!» — мақтаныш сезіммен сөзін жалғай берді. Айналайын Ағаеке-ай, қанша шыққан тауынның биік болуын қалайтын қалтқысыз көңіліңді Сыр өңірінің санлақтары бағалайды екен-ау!

Ел мүдесі дегенде қара басын ұмытып кететін қарапайым қалпымен қызылордалықтардың жүрек төрінен берік орын алған азаматтың тым қаталдығын, талапшылығын қалың елдің бірдей қабылдамағандығы айтпаса да түсінікті. Бүкіл Байқоңыр бағытын жеті аталарынан мирас меншігіндей көретін мимырт генералдардың да тынышын кетірген, ұшып-түсіп жүрген жерлерінің кімдікі екен-дігін де естерінен шығармау керектігін батылы барып айта алған Әуелбеков болғанын қалай ұмытсын. Ай сайын аспанымыздан у-апат сеуіп жатқан бүгінгі тәуелсіз тіршілігімізде де Ерағандай ер-азаматтар көп болса ғой, шіркін деп ойлайсың кейде.

Мен «Сыр бойы» газетінің 4 наурызда шыққан санынан «Тағылым» деген айдармен берілген «Біздің есімізде осылай сақталды» деген естелік оқыдым. Авторы — кезінде Ерекеннің көмекшісі және ұйымдастыру бөлімінің меңгерушісі қызметтерінде істеген Кенес Махамбет есімді азамат екен. Сүйіп жазғаны, сүйсініп еске алғаны көрініп тұр. Менің ұғымымда, басшының көмекшісі мен жүргізушісінен аса қыр-сырын білетін пенде жоқ секілді көрінеді. Өзім сырттай солай шығар-ау деп шамалайтын талай сырларына сол естеліктен оқып қаныққандаймын. ...ол бірінші болып Байқоңыр ғарыш айлағындағы әскери басшылықтың шектен тыс еркіндігіне тұсау салып, бетін бермен бұрды, генералдарды облыс мүддесімен санасуға мәжбүр етті. Бағамдай білсек, ол кез үшін тәуекелге бел буу айтарлықтай қатерге бас тігу еді ... Тағы бір жерінде кімге де болмасын шамадан артық кетіп, намысын мұқалтатындай сөз айтып қалса, жиылған қауым алдында кешірім сұраудан арланбайтындығын нақтылы мысалдармен келтіріп айтады. Азаматтардың талап-тілек өтініштеріне сергек қарап, облыс деңгейінен әрі асырмауға күш салатыны да — талайлардың санасына құйып алуға татырлық тағылым. Қарапайым ел қайбір жетіскеннен шағымданады дейсін. Әділет іздейді, адалдық үшін төреге барады. Ал «әділеттен хан тайса, наным кететіні» әлімсақтап-ақ елге мәлім. Қутыңға ұшыраған қарапайым еңбеккердің шағымы обкомның бюросында қаралып, оң шешімін табуы — елдің шындыққа сенімін арттырғанын, пәтижесінде әділдік іздеген адамдардың алысқа бармай, хаттар ағымының алты-жеті есеге азайғанын дәлелге келтірген. Сыр өңірінің экологиялық апаттарын үкімет алдында қойып, облысты еңбек ақы төлеудің үшінші тобынан екінші тобына өткіздіруі де — хатшы беделінің арқасы. Айта берсе, жетіп артылар-

дай естелігімнің бас жағында Ерағаға біршама сұрақ-сауалдар бергенімді айттым ғой. Қағаздарымның арасынан сол жазбаларымның көшірме данасын тауып алдым да, шіркін-ай, өзі болғанда, осының бәрін кең көсіліп әңгімелер еді-ау деп ойлады. Ойлады да, сол сауалдарымды келтіре кетуді жөн санадым. Оларда:

1. Құрметті Ераға! Сіз күні кеше исі қазаққа аты мәшһүр айтулы ағаларымыздың бірісіз. Десек те, кезінде біреулер оң ісіңізді көбірек айтса, енді біреулерге «турасын айтып туысына жақпайтын» солақайлығыңызыбен сүйкімсіз болып қалғаныңыз да құпия емес. Енді сондай екі оттың ортасында жүріп күн кешкен еңбегіңіздің рақатын сезініп жатырмын деп ойлайсыз ба?

2. Иә, Сіздің табиғатыңыз тыныш жан бағуды қаламайтынын білеміз. Дегенмен, ой шарпылысынан шындық шықса деп қойып жатқан сауалым ғой. Өзім білсем де, салиқалы әдеби журналымыздың оқырмандарының көкейіндегі сұрақтармен ұштасса деп жатқаным да. Өз аузыңыздан естігенге не жетсін.

3. Елдің көзіне ерте іліктіңіз. Жалпақ жұрт орысты «үлкен аға» тұтып жалпаң қаққанда, Сіз ойыңызды іркіп көрмейтін ірілігіңізді қаймықпай қалай танытып айта алдыңыз? Мектептің де кейбір бөлігін орысша оқып, одан үлкен оқуды Мәскеуде тәмәмдап келіп, ұлт үшін ұрт кетіп қалатын сәттеріңізді қалай бағаласақ екен?

4. Облыстық кеңес атқару комитетінің төрағасы қызметінде жүріп обкомның бюро құрамына ілінбей қала жаздағаныңызда сол қазақы қаншылдығыңыз жатпады ма?

5. Солтүстік Қазақстанды қосқанда төрт облысты басқарыпсыз. Тұралап қалған тұсты туралап тұрғызып жіберу — Сіздің тағдыр-талайыңызға тартылған сый деп ойлайсыз ба? Осы облыстардың қайсысында өзіңізді өз орынымдамын деп сезіндіңіз? Бәрі де ауыл шаруашылығының пұшпағы дегенмен, күріштен ырыс ағызған көрістер ұрпағынан емессіз ғой...

6. Ата-бабаларымыз «қырық жыл байлық, қырық жыл кедей-лік» дегенде, заманның құбылып-өзгеріп отыратынын меңзеген ғой. Кеңес дәуірі келмеске кетті. Өзіңіз де бермедіңіз, Сізге бергісі келетіндерден ат-тоныңызды ала қаштыңыз. Адалдығыңыз дейік. Ал қазіргі зейнетақыңыз сол тұстағы еңбек-бейнетіңіздің өтеуі бола алып жүр ме?

7. Бар арман-мақсатыңызды ауыл тіршілігіне әкеліп тірей-тініңізді білем. Өз туған ауылыңызды тұралаған қалпынан көтерем деп, ерте көктемнен қара күзге дейін сол жақта болатыныңыздан да хабардармыз. Жаңылмасам, Жаңасудан жақында келдіңіз. Нәтижесі бар ма? Елді титықтатып алмаудың қандай айла-амалдары бар? Көппен бөліссеңіз дер едім.

8. Ауылдарда мектептер, мәдениет ошақтары жабылуда. Рухани өміріміздің ертені қай күйде болады деп шамалайсыз?

9. Өмірде кімдерден не үйрендіңіз, кімдерге нені үйреттіңіз? Адамдарын көңілін қалдырған тұстарыңыз көп пе, демеп-сүйеген сәттеріңіз көп пе? Ұстаздарыңыз бен шәкірттеріңіз турасында айтарларыңыз бар ма?

10. Өзіңіз басқарған облыстардың бір-бірінен айырмашылығы мен ұқсас жақтарын ой безбеніне салып көрдіңіз бе?

11. Бәріміз де ет пен сүйектен жаралған Тәңірдің пендесіміз ғой. Туыстарыңызды тартып, сырт біреулердің обалына қалған кездеріңіз бар ма есінде?

12. Арманда кеткен екенмін-ау деп өкінішпен еске алатын кездеріңіз болды ма? Егер бұрынғы биліктеріңіз бақ құсы болып басыңызға қайта қонса, не істер едіңіз? Қиял ғой бәрі...

Осы сияқты сауал-сұрақтар жазылған еді, Осылардың бәрі ойына түрткі болып, армансыз ақтарыса деген қиялымның қанаты бір сәтте қырқылып түскеніне қайран қалам. Ераға туралы жырт толғасам-ау деген ниетпен алдыңғы шумақтарын жазып қойған өлеңімнің соңғы бөлігі жоқтауға ұласарын қайдап білейін... Ойлаймын да, опасыз жалған деп опынып-өкініп отыратын ата-бабаларымыздың данышпандығына ден қоям...

Ақыр соңында асыл ағамыздың асқақ абыройына, азаматтық тұлғасына арнаймыз деп бастаған жыр жолдарымның соңы өлмес өр рухына жоқтаудай болып жалғасты. Өкінішті-ақ!

*Атағы жақын түгіл, жатқа да аңыз,
Сіз жайлы сырды жырдай ақтарамыз.
Дабысы алты алашты тамсандырған
Ағамыз бар деп, нар деп мақтанамыз.*

*Шындыққа қиын кезде ғажап қорған,
Бұғаудан ой-пікірі азат болған.
Қазақтың көп жерінде бәрі батыр,
Ал Ерағам орыстың ортасында
Жалғыз жүріп, намысшыл қазақ болған!
Ондай қазақ ол кезде аз-ақ болған...*

*Айтатын білмесін де, білерін де...
Ер болып көрінбейді кім елінде?
Сіңірген маңдай терін туған жерге,
Қоса ұстап айыр, кетпен, күрегін де...*

*Қоса ұстап айыр, кетпен, күрегін де...
Биліктің жүрген шырқап шың-өрінде.
Ертегі батырындай отқа күйіп,
Суға батпас ғажайып ғаламаттай,
Басқарған қыр елін де, Сыр елін де!*

*Азамат, ортаймайтын жаны ізгі арман,
Халқына қаһармандай нағыз қорған.
Өмірі — өрт, жаны — дерт, мерт болғанда,
Артында да өлместей аңыз қалған.*

*Елінің ар-намысы, ұятындай,
Өлімге жан емес-ті қиятындай.
Алтын жұлдыз ақ нұрын оған емес,
Керісінше, ол Жұлдызға көрінетін
Таусылмайтын бақ-нұрын құятындай!*

*Қиялы самғағандай құшып көкті,
Дүбілтпегі додаға түсіп көпті.
Елді сүйген Егіге, ерен жүрек,
Бір-ақ күнде Елді аңсап ұшып кетті!..*

Иә, иә... Күні кеше қасқайып ортамызда жүрген аяулы асыл аға бір-ақ күнде бәріміз асығып-аңсап жететін абат бақтай Алматыны қиып қалдырды да, аязды Арқа төріне, туған топырағы Көкшенің көгін бетке ұстап ұшты да кетті. Көзде жас, көңілде аза-мұң. Ал неге, неге деген бір сауал бәріміздің жүрегімізде қалды. Сөйтсе, жұмыр жердің қай шетіне әкетсе де, кіндік қаны тамған туған топырағын

ансап, асығып жететін аруанадай ата-бабасы, бауырлары жатқан қасиетті қорымға жетелей береді екен ғой бір сезім. Түбі менің мәңгілік мекенім дегенді ескерткендей болып жүріпті-ау зират басына барған сайын. Аузына Құдай салды ма әлде секемшіл сезім әлдеқандай түйсік берді ме екен көңіліне? Ауырып-сырқамай, кеуіп-сыздамай, күні кеше шаңғы теуіп, рақаттанып қайттым деген адамның тәулік айналмай жарық дүниемен қош айтысты дегенге бәріміз де сене алмай, сенделгенбіз. Бірер күн ғана бұрын берген сауалдарымның бағыт-бағдарын білгім келіп, телефон шалғанымда: «Демалып келдім, Алатауға барам ғой ылғи, өз шаңғымды апарып, әрі тынығып, әрі бой жазып, жақсы қайттым», — дегені әлі құлағымда. Солд демалысының алдында анықтама алу үшін арнайы медициналық байқаудан өткендегі белгіден басқа жазу да жоқ есеп карточкасында. Тағдыр деген осы...

Елге асығуының сырын да кейін топшылап тапқандаймыз. Өзі секілді ел басқарғандардың бәрі де еңбегінің рақатын көріп, салулы төсек, салқын үйде, Алатаудың бөктерінде бөріктерін аспанға атып, жайлы тірлік кешуде. Бұл кісі болса, қайда қия, қайда қиындық, олар іздемесе де, өзі іздеп табатын тынымсыз қалпымен қар кетіп болмай елге асығатын. «Көктемнің бір күні — жылға азық» дейтін аталы сөзді көкейіне құйып өскен дана-дихан көңілімен жер өңдеп, дән сіңіріп, жер жарықтықты күтіп-баптап дегендей тіршілік қамы бір түгесілмейтін. Сырт қараған жанға Қожанасырдың ісі дерлік.

Бәрі жиылып келіп, түптің түбінде қаражат тапшылығына тіре-леді. Бұл — өмір-бақида таусылмайтын ауыл шаруашылығының машақаты. Ескі астанада ештеңе жоқ. Салып отырып Ераған жаңа Астанаға тартады. Құдайға шүкір, қол ұшын беретін көз көргендер бар. Сөзі өтпеген кей тұста өзі өтеді. «Бар жақсылықты қолымнан келіп тұрғанда туған ауылыма жасай алмаған өзіме де обал жоқ», — дейді кейде ішкі бір сезім. Жаңасуына, шамасы жетсе, сол жұмақты енді орнатпақ. Сексен жылдығын Алматыда тойлағаннан кейін Бәйкен ағасын осында қарсы алып, ой-жоспарларын жырдай тізген. Бұрын-соңда болмаған орта мектеп, бірнеше тұрғын үйін бітіріп үлгерген. Ал үлгере алмай кеткендері... артында қалған азаматтарға аманат! Өлі сол ағаның аманат-армандарын алға апаратын болашақ иелері — білікті мамандар, білімді мұғалімдер керек. Ауылға түскен ыждағатты келіндердің біразын жоғары мектептерге түсірді. Солар болмаса, енді сырттан келіп балаларын біреу оқытып, ілгері жетелейді деп аспанға қарап қол жайып қарап отыратын уақыт келмеске кеткен. Елдің келешегі — кішкене бұл-діршіндерге білім нәрін өздері сеппесе, кім себеді?!

«Бәрі қалды, жігіттер, бәрі қалды, уақыт бәрін алды, бәрін алды»... — деп отыратын марқұм Бердібек ағамыз. Айтқандай-ақ, бәрін алып, өкініш-өкісін қалдырған Ер-Ағаның арманын да, жолын да ұстай алатын зерделі інілері болса, соларға аманаттап кеткен екен ғой. Ләйім аңыз ағаның арман-аманатының жолын жоғалтпай, ізін қарға бастыртпай жалғар азаматтар болса, солардың таңын атырып, бағын ашсын Алла-екем! Әумин дейік. Ерекеңе орнатылар ЕСКЕРТКІШ-КҮМБЕЗДІҢ еңселісі де, ең сенімдісі де сол болар.

01.12.1999 ж.

Көңіл көкжиегі

*Аса құрметті Сәбит аға!
Мәриям апа!*

Сіздерге Шота, Төлеш балаларыңыздан

Ө т і н і ш

Біз екеуіміз ақыл-есіміз сау, жанымыз, тәніміз таза, боғы-сігірінен арылған, ат арқасына ер артуға жарап қалған шағымызда Сіздерге өз еркімізбен өтініш білдіріп отырмыз. Бұл күнде бізге жетпейтіні жалғыз-ақ әке алақаны, ана мейірі. Өсіп жеткеніміздің бас белгісі Сіздерге керек кезде қарыз беріп, тіпті қарыз алып тұрарлық та мүмкіншілігіміз бар. Әсіресе соңғысы! Сондықтан Сіздер бізді Арыстан, Марат, Ботажан, Алтай, Баян, Жаннаға қосып өз перзенттеріміз деп қабылдасаңыздар екен. Сеніммен, Шота, Төлеш.

15 маусым, 1970 жыл.

қолдары.

(198-папка, 18-б)

Мен өткенде осы өтінішті мұражайдағы аса сирек құжаттардың ішінен саралап, шаңын қағып аршып алдым да, жауабын іздедім.

Бертінірек Мәриям апаның риза көңілмен қол қойған келісімін көрсем де, Сәбеңнен қалған белгі таппадым.

Өрі ойладым, бері ойладым. Бұл қалай деп Мәриям апайдан да суыртпақтап сыр тарттым. Жеті қат жер астында қалғандай құпия. Енді жұмбақ сырдың шешуін айқындасам деп, немеремнен компьютер арқылы іздеттім. Уф, таптым! Арық қозыдай Төлеш ініме сырбаз Сәбең өз атын берген екен. Бұза тартар мінезі, бұра қашар ниеті жоқ Төлешті қайран Сәбең қалт жібермей қалай тапыған. Ал Шота ағама келгенде, бөгеле беріпті.

— Егіздей екі ұлдың біріне атыңды беріп, біріне бөгеліп қалғаның қалай? — деп Мәриям апай да жан таптырар емес. Айтайын десе, өзіне ауыр, айтпайың десе, сөзіне ауыр баяғы Балуан Шолақ — Сәбеңнің қиналған жері осы түс. Дауысы да ащырақ шығып кетті:

— Әй, Мәриям! Сен не көрдің осы? Ана Төлеш шын ықыласымен төгіліп отырғанда, ана Шотаның екі көзі Жаннаны, Баянды ішіп-жеп, іштеріне кіріп кетті емес пе? Тіпті, оны айтпағанда, хан тұқымы қараға сіңіп кете қояр ма екен? Өліптің артын күтемін. Әзірге бойымызға осы Төлешті сіңіріп алайықшы, — деп, Досмағанбетов Төлеш деген екі сөздің соңына Сәбитұлы дегенді өз қолымен тіркеп, мөрін басыпты. «Қайда барса, сіңбейді хан баласы» деген ескертпесі де сол хаттамада қалып қойыпты.

Ол жас па, Олжас па?

(Олжас Сүлейменовтың 60 жасқа толуына орай толғаныс-эссе)

Әлі есімде, ширек ғасырдың жүзі дөңгелеп ауысып, тарих шеңберінің арғы бетіне өтіп кеткендей болса да, жарық жұлдыз секілді жарқырап сәуле шашыратар шамшырақтарымызды салғаннан мойындай қоюымыз қиын. Асылы, осынау қасиет адамға ғана емес, көш бастайтын «көсемдікті» өзгенің еншілігіне қолынан қиып бере салу, хайуан-мақұлығы бар, жан иесінің баршасына ортақ, тән осалдық та, мықтылық та болса керек. Жазушылар одағының толқыны толастамайтын қызу-қызу айтыстарының бірінде арыны басылмаған албырт ақын баланың алдын орап, тосын-тосқауыл-қойған арыстан ағаларының бірі:

— Олжас қой, ол жас қой!.. — деп жолын сөзбен кес-кестей берген. Сол сәтте інінің алдыңғы аяқтан асып түсетін тұлпардың артқы тұяғындай алғыр жауабы заңдағы үлкен-кішіні қайран қалдырып, айбарлы аға ақынның өресін, мысын басып кеткен-ді. Қалмақ ханның сөз танып, қаз дауысты бала Қазыбекке берген секілді анықтамасын бой көтеріп ешқайсысы айтпағанмен, сұңғыла сезімдердің талайын шарпып өткендей сыр жатқан-ды. Біз ертегілерді, оның ішінде «алтын айдарлы, алты күнде күліп, алпыс күнде жүріп, алты жасында Алпамыстай батыр болып, елін даудан, жерін жаудан қорғайтын ұл туғанын» тыңдап, оқып, көкірегімізге тоқып өскен ұрпақпыз. Барлық бітім-болмысымен, тұр-тұрпатымен сол аңыз ертегілердегі жұлдызы жанып туатын «алтын айдарлы» батыр балаға ұқсатам мен Олжасты.

Олжастың анасы Фатима апай айтып отыратын: «Балалардың басы болған соң ба, әлде уақыт болмысын ерте сезініп, ерте есейді ме, артынан ілескен қарындастарына тым-ақ қамқор еді. Мектептен келсе-ақ, сол кішкентайларға үйіріліп, бір жағында — Шолпан, бір жағында — Раушан, менің ауырлығымды алып кетуге әзір тұратын... Сөйтіп жүріп қолынан кітабын қалдырмайтыны және бар. Қарағым-ау, айта берсе, түгесілмейтін жыр...»

Иә, апайдың әңгімесін тыңдап отырам да, өз қатарларымның балғын балалық шағын көз алдыма елестетем. Басқа өңірлерді қайдам, сонау солтүстік қиыр шеттегі мен дүниеге келген алпыс-жетпіс шапшырақтың басын құрайтын шағын ауылда отыз алты — Тышқан жылында тутандардан бүгінде алпысты алқымдап тұрған көпей шалдардан тәлтіректеп тірі жүргендеріміз — үшеу ғана. Астана аты болмаса, Алматыда тұрғандардың да тағдыр-талайы өзіміздікіндей сияқты. Айдарынан жел есіп тұрғандары шамалы-ақ. Біз де соңымыздан қалқиып ерген іні-қарындастарымыз үшін аға болдық, пана болдық. Үйдегі «балабақшаның» бағбаны болдық. Дәл біз секілді Олжас та шелек көтеріп, сырттан су тасыпты. Отын жарып, от жағысыпты. Айырмасы — көкірегінде күй ойнап, қолында кітабы жүреді екен. Сута жіберіп, көше бұзықтарының бірі ілестіріп кете ме деп есіктен қарап тұратын. Кейде томпақдатып Шолпанды қосып жіберетін. Ол да енді өткеннің елесі. Қазір әркім әрқалай жазып, әрқалай кесіп-пішсе де, ақынның ақиқат гұмырыш анасының өзі де біле бермейтіні де тылсым жұмбақ. Өгейсіген кезі жоқ және өгейсіткен пәнде жоқ. Бірақ ортақ отбасында іні-қарындастарының бәрі — Қарағұлов, әкесі — Қарағұлов, — әрі қатардағы көптің бірі емес, жүйрік журналист, ел ағасы. Ол кісіге сіліктеушілер де, соңынан еріп, өнеге-үлгі түтушылар да көп. Әке-көкелеп ілесетін сол көптің біріндей болмай, оның да Қарағұлов болғысы келсе, қандай айып бар?!

Анасынан сұрайды. Бала көңіліне дақ түсірмей, жара салмай, жанын ауыртпай жауап беру — қиынның қиыны. «Сенің әкең осындай да осындай, еліне жау еді, халқынан шет еді» дейін десе, басқа «халық жаулары» секілдендіріп бір түнде қаралы көлікке отырғызып әкеткен жоқ. «Сендер жаудың отбасы, қатын-баласы, сенімсіз сілімтіктерсіңдер» деп сондарынан жарық алып қутындаған құзғындар тобын тағы да көрмепті. Тек қазақ атты әскерлер полкінің офицері Омар Сүлейменовті ай жарық, күн аманда Тәшкентке тапсырмамен жөнелткенде, қашан келедімен жол тосумен күндер, айлар өткізген желегі желбіреген жас келіншек, құндақтағы сәби бала. Отыз алтыншы жыл. Забалаң-зауалы мол отыз жетінің қанды қасабына әлі де бір жылдан аса уақыт бар алда.

Күндер, айлар, зарықтырып жылдар да өзінің қалыпты ырғағымен жылжи берген. Қалың елді қан қақсатып, зар еңдеткен зобалаң жылдар да талай түндіктің отын өшіріп, талай шанырақтың шаттығын шайқап өте шықты. Енді ол да тарих. Роман-повестерден, поэма-жырлардан оқимыз. Сахна-экрандардан көреміз. Жан-жүрегімізге мың сан ине қағып-шабақтағандай, тұла бойымыз түршігіп, түнде түсімізден шошып оянамыз. Солардың бәрі — бейбақ ұрпақтың өткен өмірі, басынан кешкен кесепат қиянаттары. Аман-сау аттанып, хабар-ошарсыз, із-түзсіз жоғалған азаматын Фатима апай да, жақын-жұрағаттары да, ешкім айтпай-ақ, қаптаған «халық жауларының» санатына өздерінше, ойша қосып жіберген де, араға алты жыл түсіп кеткен соң, мүлдем күдер үзген. Ендігі қызық-қуанышы да, алданыш-жұбанышы да — жалғыз тұяқ, осы Олжас. Қалқиып өскен сайын көзге де, көңілге де ерек қимыл-қылығымен, зерек зердесімен бөлек көрінетін сынай танытады.

Бәрі-бәрі де кейін белгі берді ғой. Әйтпесе, тумады деген Әбекең, тумадым деген Олжас жоқ. Жасы көмелетке толып, азаматтық анықтама-паспорт аларда әке-шешесін шын қинаған:

— Мен неге Қарағұлов болмаймын? Жалғыз өзімді ғана атамның атына жазып жібергендерің не зорлық? Жөндетіп беріндер! — деп салған қиғылықты. «Қайда барсаң, Қорқыттың көрі», инені қап ішінде жасыра алмайсың, баланы қашанғы алдай бермек. Анасы бар жайды өз қисынына келтіріп, көз жасын көл қыла жылап отырып айтқан:

— *Осылай да, осылай!... Сенің арғы аталарыңда батыр да, ақын да болған. Тулпардан қалған тұяқсың, асылдан қалған қияқсың. Осыны ұмытпа, балам. Өз әкең Омар да азаматтың асылы, арғымақ мінген ер еді. Сол батырлықты армандап кетті ме, Олжабай есімді батыр аталарың болған екен, орайластырып атыңды Олжас қойғаны да ырым-жоралғысы шығар. Атақты Жаяу Мұса да сенің ұлы атаң. Сақ болып жүр, абай болып жүр!.. — Іштей егіліп тұрса да, баланы босатпайын деп, алғашқы осалдығынан тез тыйылып, бәріне бекіп алған...*

Олжас та ұқты. Бір жағы, ананың онсыз да жан толқынын тез түсінген ұғымтал бала аймалап басы-көзінен сүйе берген.

— Болды, мама! Мен де арғымақ мінем, азамат болам! Абай болам, Абайдай болам! — деп салған. Тіліне Құдай үйрілтті ме, алғашқы жырының «Арғымақ» болып оралуы да, абай бол дегенді Абайдай боламын деуі де бір құдіреттің күшіндей.

*Дала қандай!
Даладағы ат қандай!
Нөсер шөпке белшесінен батқандай.
Құйғытсам бір,
Дала,
Қала
Болады-ау
Көз алдымда аунап бара жатқандай.*

*От тигендей
Асау қаңға,
Етіңе,
Арғымағым,
Шығып желдің өтіне,
Шабуылдап,
Құрыш-болат тұяқпен
Пергілеші
Жалтаң жолдың бетіне!*

Арғымақ-ғұмыр, арғымақ-арман, құрыш-болат тұяқтың ерен екпіні, сол екпінмен көз алдында аунап бара жатқан дала-кеністік. Қандай әсем, әсерлі сурет. Бала қиялындағы осынау суреттің өленде өріліп түсуі ғажап емес пе?!

Ақынның алдын орап «шабатын» қайсыбір «ағайындары» оны қазақтан барынша қашықтатқысы келіп, тілі ғана емес, ділі де орыс деп көрсетуге күштар-ақ. Одақты басқарып жүрген жылдарында бетіне басып, санасына салық қылып айтқандарды талай тыңдадық та. Бірақ сол қазақтілділердің «қазақжандылығын» өзімше салыстыра, жарыстыра жүріп, Олжастан оздыра алмағанымды айтып та, жазып та көрдім. Өкініші, адасқанның алды — жөн, ойымды өткізе де, жеткізе де алмағаным өзіме аян. Тағы да айтам, ауылда туып, ауылда тұрып, ат құлағында ойнап өстік деген қайсымыз алғашқы арманымызды арғымақ арынымен айшықтап, дала дидарымен жарыстыра, жарастыра алдық екен? Тағы да оқиықшы:

*Аққұба қыс, ашулы қыс, ақ боран,
Мен даланың перзентімін қап-қара.
Ақылымнан алжастырсаң,
Жынданып,
Мен ғашықтың міндетін дәл атқарам.*

*Қусам сені
Секілді бір түпкі арман,
Алып ұшқан албырт көңіл құптар ма?!
Өзіңнің ақ бұрымыңды уыстап
Ұстадым ба,
Аққұба қыс,
Құтқарман!*

Ашулы қыс, ақ боран, долы-дүлей күшке төтеп бере алмаймын-ау деген күйректік жоқ, қайта қасқып қарсы тұратын дала перзентінің қасарысқан қайсарлығы, ерлігі, өрлігі. Ақындық мінез, батырлық мінез! Бір адамның басына егіз өрімдей жарасып, таласып біткен болмыс! Қуансаң да сол, қызғансаң да сол...

«Мені ақын еткен данғайыр достарым мен жымысқы жауларым!» — тағдырдың тартқан сыйындай пешенесіне Тәңірім еншілеп берген күрес жолын жасырмай айтып жүретіні де содан. Заман тағдырын әманда адам тағдырымен астастыра қабылдап, астастыра жырлауында да сондай-сондай сырлардың ұштығы жатса керек. «Сұсты даладан не қилы замандар, не қилы аламаңдар өткізуі» өленді ермек үшін жазбайтын ақиық ақынның азаматтық ойының өлшеміндей.

Түз кезіп, түс қашқан аңшының мерт болған қаншық қасқырдың күшіктерін алған пенделік сезімін жырға сыйғызу, психологиялық шешім табу — ақындыққа ғана емес, азаматтыққа да ауыр сын. «Жарақаттың аузын жалап күшіктер, шешесінің жылы қанын жатты еміп»... Төбе құйқаң шымырлайды. «Қанмен бірге күшіктердің бойына сіңіп жатқан ашу-ыза адами сезіміңді оятып, көңіліңе аяныш ұялатады. Бөрінің бөлтірігіне деген, бейкүнә-мақұлық сәбиге деген аяныш!

*Әлгі кісі кезіп жүрген қиянды
Қас жауы екен қасқырлардың зиянды.
Бірақ та ол
Анасынан айрылған
Жетімдергі
Өлтіруге ұялды.*

Жан тебіренерлік терең философия. Батылдығы мен батырлығын әлсіздің алдында айшықтандыра көрсетіп, былайға жұртқа «бірегей» тұлғасын танытқыш тасырларға тәлім-тағылым сынды. Еститін құлақ, елеп-екшейтін көкірек, біліп-түйетін түйсік-сезім үшін бұдан асырып қалай айтарсың!

Менің Олжасқа жабысып жақындаспасам да, Қарағұловтардың отбасымен араласып, Өбекен мен Фатима апайдың дастарқанында танысып, табысып кеткеніме биыл күзде жиырма жеті жыл толады екен. Тым көп білем деп көкірек ұрмасам да, қызық-қуаныш, жиын-тойларының бәрінде бірге жүріп, ақындық, азаматтық, адамгершілік, ата-ананың алдында перзенттік, бауырларының ортасында ағалық, ағайын-туманың арасында кішілік, кісілік кейіп-келбетін тани алдым десем, айтқанымның ақиқаттығына, арсыз болмаса, ақылды дау айтпас-ақ. Оның үстіне, Қазақстан Жазушылар одағының бірінші басшысы болған кезден ол кете-кеткенше әдеби кеңесші, Көркем әдебиетті насихаттау бюросында директор қызметтерінде қол астында қызмет атқарған жылдарым, бұрынғы Кеңес Одағына депутаттыққа түсіп, жүйрікке жабыларды қарсы қойып, додаға түскенде, әр жерде шама-шарқымызша сөз айтып, «сойылын соғысқан» күндерім азаматтың азаматтық алымен айқын таныта түскен маған. Шын қайраткердің кім, жай айдап келдің кім екенін де сол шақта пайымдап-парықтағам.

Азаматтық емей не, бұрын да адам арыла қоймайтын жазушылардың шаңырағы Олжас келген кездерде қайнаған қан базардай адамға толып кетеді. Өзіміздің қолымыз жетпей қор болдық деп реніш білдіріп жататын қаламгерлер қауымы қаншама. Заң орындарынан әділдік таппаған жоқшы да, «күштіден» теңдік ала алмай жүрген арызшы да, киер киім, іше тамаққа пұлы жоқ бейбақ бейшара да мұң-мұқтажын айтып, кейде «қалтасын қағып» кетіп жүргенін көп көрдім. Былайғы кезде алды айбарлы, сұс-сесі мол сияқтанғанмен, жылап келгенді жұбатып шығару міндеті секілденеді де тұрады. Сол жылдарда жалғыз жазушылардың емес, жалпақ елдің көсеміндей әсер қалдыратын. Қай кезде де мекеме басқарып отырған шолтақай шолақ белсенділердей төмендеп көрінген сәтін білмей-ақ кеткендейміз. Батырға төн аңғалдық па, ақынға төн сенгіш-адалдық па, атын сатып, сыртынан жасалып кете беретін келеңсіз жайларды да көре жүріп көрмейтініне, біле жүріп білмейтініне әлі күнге қайранмын.

Обалы не, кеңес кезінде жазушы аталатын жұртты елеп-ескермеді десек, Жаратушының алдында жалған айтып, күнәға қалармыз. Жазушыны былай қойғанда, сол босағада күнін көріп, «күріш арқасында су ішкен күрмектер» де жыл аралата пәтер алмастырып, темір тұлпарға «ср салып» қарық болып жатқанда, кейін естіп кейістік танытқанымен, ұрлығын ұстап беруге ұлағаты, ұлылығы жібермей, өзі өз жегідей жейтін сәттері де аз болмаған-ды. Соның бәрінде де ашуын ақындыққа жегізіп, «кей-кейде аңдысқан жандармен еркекше есеп айырысқың да келеді», — деп, қазандай қайнаған бойдағы бұла күшті ақылмен ауыздықтап, әзер-әзер тежеп, тыным табатып. Балалықты дапалыққа бақтырып қоятын тұстары да осы сияқты.

*Қайткенде де жеңім сені, балалық!
Қош, аман бол,
Алыстағы аралық!
Сол жеңісті тойлай жүріп,
Ойладым
Тәрбиеге алса екен деп даналық.
...Бұл адалдық жарылқады кімді бір!
Желкеніндей қайықтың ол сұңгуір.
Қалқып шықсаң,
Бірден суға кетесің
Құтығайын атып түскен жынды бір...*

Аптығы басылмаған асау сезім, албырт көңіл. Даналыққа қол созған салмақты, салиқалы ақыл-сана. Кімге қалай әсер берерін білмеймін, ал менің ұғымымда ешқандай одағайлығы жоқ, Олжасқа, тек Олжасқа жарасымды жыр жолдары.

Жер астынан жік шыққандай «дүниені дүр сілкіндірген» сексен алтыдағы Желтоқсанның жаңғырығы одақтың да, Олжастың да шаңырағын шайқаудай-ақ шайқап көрді біраз. Демдерін іштен тартып, «енді қалай болар екенсің, бөлемді» іштей қайталап, әліптің артын асығып күткендер аз болған жоқ. Сол жылдың дәл соңғы күні соңына нөкерлерін ертіп «ақ патшаның» өкілі Колбин жазушыларымен алғаш кездесуге келгенде, аузынан ақ жалын атып тұрған-ды. Қолайлы сәтті орайлы пайдаланып қалута асыққан ағаларымыздың мінбеге тап-тап ұмтылған тұрпаттары да көз алдыма әлі. Тек Қазақстанға қаһарын төгіп келген «жас перінің» сол жолда мысын басып, меселін қайтарған Жұбан мен Сафуан ағаларымыз өрттің алдын орамағанда, шалқып кетер шарпуы талайды мерт қылары кәдік еді. Міне, ақын болудың, оған қоса әкім болудың азап-мехнатын бастан өткере жүріп, шенге шектеліп қалмаған Олжас тұлғасының тұғыры биік тұлғадай алыстан көрініп, айналасына нұр-шапағын шашыратып тұратын таңғажайып ғаламаты тандандырды мені.

*Ақын боп өмір кешіру оңай деймісің, қарағым?
Аузында болу бұл өзі сыздаған барлық жараның...*

Әр ақынға айтыла бермейтін теңеу. Талайдың тағдырына араласа жүріп, басын бөйгеге тіккен ақынның азаматтығын көзсіз ерлікке баламасқа әдділігін жоқ.

Сексен алтыдағы Желтоқсан дүрбелеңіне үш ай өтпей Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің сегізінші пленумында күні кеше Тәңіріндей табынған Қонаевқа көбінің сәлемдесуге дәті жетпей тайғақтанған кезде, асыл ағаны қолдап, қорғап мінбеге көтерілу Олжас сынды Дон-Кихотқа ғана тән қылықтай. «Аз и Я»-ның тұсында сондай ерлікке қазақтың «қара баласы» үшін Димекен бас тіксе, бүгінгі Олжас қимылы дәл соның ғажайып жаңғырығы іспетті. Бұл дүниедегі жасаған жақсылық-жамандығының текке кетпейтінінің керемет кепілі де осы. Димекеннің «Ақиқаттан аттауға болмайды» кітабының 398-400 беттерін оқып та көз жеткізуге болардай ақиқат іздері...

Ойпырмай, қылышынан қан сорғалап тұрған кешегі Кеңес кезіндегі үш әріптің айбарынан айбынбай: «Қазақстанның жері — ядролық қоқыстардың қалдығын сақтайтын қойма емес!» — деп дабыл көтеріп, дауыстап айта алу дәл сол тұста Олжасты орысшыл, өзін қазақшыл көрсеткісі келіп жүрген қайраткерлеріміздің ойына келсе де, қайсысының тіліне орала алды екен?! Абай, Шәкәрім, Мұхтар сынды әулие ұлыларымыздың жер-бесігін қырық жыл ұдай тербетіп, ұрпақтарын тебіrentкен аждаһаның үнін өшірем деп қол жинаудан бастаушылық та аңызда айтылар баһадүрлықпен ұласпай ма? Тіршілігімізде куә болған жаңа тарих беттерін аша берсең, уақыт алыстаған сайын айқындалып,

айшықталып еңсе көтеретіндей, алтын әріптермен әдіптелердей жырға бергісіз сырлар, сырға бергісіз жырлар жетіп артылардай екен-ау. Себеп-салдары өздерінің ар-ұяттарына. Өйтпесе, Қазақстан партиясының қатардағы да емес, екі бірдей басшы қайраткері Камалиденов пен Меңдібаевтың жарық күнде Олжастың соңынан шам алып түсуі де — шежіре-тарихтың қаралы беттері. Ертең ұрпақ оқып, ұяттан жер тесігіне кірердей қылмыс-қиянат. Кейде осындай-осындайларды көріп, зобалаң жылдардағы қанды іздеріміздің бәрін Сталиннің ісіне балап, өзіміз сүттен ақ, судан тазадай кейіп танытқымыз келетініне қайран қалам.

Кеңестер Одағының сән-салтанаты бұзылмай тұрған кезінде соңғы депутаттарымызды сайлаймыз деп сабылдық-ақ. Бір орынға жарысып ұсынылғандардың арасында Олжас та бар. Ең ғажабы, екеуі менің жерлестерім екен. Құрылысшы — Қайырлы Шопанаев тура туған ауданымнан, Наурызбай Мұхитанов — көрші, кезінде Солтүстіктен енші алып шыққан Көкшенің түлегі. «Аристотель — менің досым, ал шындық одан қымбаттырақ» демекші, үлкен Парламентте отырып, қазақ атты халықтың қамын ойлап, ел сөзін сөйлеуге Олжастың керегірек екенін ұға тұрып, жекпе-жекте қарсыласына жығып беру үшін аз күш жұмсалмағанын жақсы білем. Бірақ әр жерлердегі кездесулерде Олжас үшін «қызылшеке» болып бөсіңкірескен топтың бел ортасында жүргеніміз «жау кеткеннен» соңғы дабыра айқай емес, шындық екенін бәрі біледі. Дәл ертең дауыс береді, кім озып, кім қалатыны енді анықталады деген сәтте қала көліктерінде листовкалар таратылды: «Олжас — ұлтшыл, оған дауыс бермеңдер!» Қазақ қаны бар бір өлеңін қоса жариялап, «көрмейсіңдер ме, ағайындар» дегендей арғымақтың алдынан ор қазып үлгерген жұртқа «жаны ашыған» тілекшілестерге не айтарсың. Заман өзгерді. Егеменді ел болдық. Тәуелсіздігіміздің туын көтердік. Бәріміз бірдей қазақшылмыз. Ұлтшылдықтан үркіп тұратын ұшқалақ басымыз, енді ұлтжандымын дегенді елге естірте айқайлай айтатын күйге, күнге жеттік. Бұған да тәуба! Бірақ ол енді «орысшыл» атанды.

Мен Олжаспен әңгімелесіп отырып, осындай «шұғыл бұрылыстың» сырын ұққым келеді. «Осы қалай?» — деп сауал қоямын.

— Сен соны да білмейсің бе? Мені ұлтшыл дегендер де, орысшыл дегендер де өз бауырларым, өз қарындастарым. Жыққысы келгендерге қай тәсілдің де жаттығы жоқ. Мен оған үйренгем. Шамам келсе, шыдамым жетсе, елемеуге тырысам...

«Елемеуге тырысам». Иә, оған да қаншама төзім керек. Мылтықсыз майдан деп жататынымыз да осы болса керек қой. Қоң етінен ет кесіп жатса қыңқ етіп сыр білдірмейтін қайсарлық дейтіндеріміз де осындай шығар.

Қайсыбір кездерде, көңілі жадырап, ашық әңгімеге құлқы соққанда айтып жүр:

— Мен, тағдырға ризамын. Талант берді, мінез берді. Алғаш адам ғарышқа ұшқанда «Адамға табын, жер, енді» атты өлеңім аспанға бірге көтерілгендей, листовкаға айналып көкте көлбеңдеп жүрді. Алдында ғана «Арғымақтарым» шыққан кітап болып. Қазір екіншісі бірі барып, ағайынды ауылдай көрінетін мұхиттың арғы жағындағы Америкаға жолы түскен Әуезовтен соңғы қазақ мен екем. Жиырмадан енді асқан бала шағым десе де болар...

Ойды ой жетелеп, Олжастың өмір белестерін көз алдымнан өткерем. Шынында да, бірде алдын, бірде артын береді дейтін тағдыр өлі-тірісі, елге қас-досы беймәлім Омардың ұлына, Құдайға шүкір, берудей-ақ берген. Ең алдымен, атты кісі түсіп, жаяу кісі тұрып қарардай кескін-келбет, ажар-көрік, ерге тән тұлға-тұрпат! Одан дос қуанып, дұшпан қызғанардай ақыл-ой, тұғырлы талант! Адам біткен армандайтын мейірім-шапағат, кішілік пен кісілік! Алыптарды ғана туатын ақылгөй парасатты Ана! Аз десеңіз, жөргекте қалған жетімдігін сездірмейтін дегендей оқығаны тоқығанына, тоқығаны оқығанына сай-сәйкес Әбдәули Қарағұловтай Әке! Олжастың осал бір тұсы осы-ау дегендей, мұқаттып алудың мықты бір жолын көріп, Әбекеннің өгейлігін айқайлап айтқандар да болды. Сол кезде мен ойладым — Өгей екенің бәрі осы Әбекендей болса.

Тағы да амалсыз естелік секілді жайларға ойым оралта берді. Фатима апайдың сыры:

— Үйде Олжастан басқа бес бала. Бәрі де кигісі келеді, ішіп- жегісі келеді. Қарағанымыз — жалғыз Әбекеңнің табысы. «Сенің жұмысың — балалардың тәрбиесі», — деп, маған жұмыс істетпейді. Университетті бітірген Олжастың келешегін көрді ме, меселін қайтарғысы келмеді ме, Мәскеуге Әдебиет институтына жіберді. Жасыратыны не, қысқа жіп кірмеуге келмейді-ақ. Бір айлықтан бір айлыққа тақ-тұқ жеткізем. Сонда Әбекең айлық алған күні почтаға соғып, алдымен Олжасқа ақша салады да, қалғанын қолыма ұстатады. Кейде достарымен карта ойнайтын «үлесін» де беріп қояды...

Ал, ендеше, Әгей Әке! Сондай сөз айтқандардың өзегін жарып шыққан баласын Әбекеңдей тұғырға көтергендер көп пе екен? Көрсетсе ше!

Алпыс тоғыздың күзінде «Жетісу» газетінде редактор болып тұрған Әбекең алпыс жасқа толып, екі дүркін дүбірлетіп той өткізді. Сонда зыр жүгіріп қызмет қылған, тебіреніп сөз сөйлеген Олжасты алғаш танығам. «Журналистің қауырт қызметінің қыр-сырын, қиындық-қысталаңын түн баласы әкемнің кірпік ілмей отыратын кездерінен білем. Мені қаламға жетелеген де сол кісінің машығы. Өнеге-үлгісі» дегендей ой ұшқындатқан. Сонда тумаған перзентімін деген сезім қылығынан да, қимылынан да қылаң көрсетпеген. Міне, мен білетін жиырма жеті жылдың жүзінде осы. Кім-кім де ата-анасын үлгі тұтып, жақсы көретіні әлімсақтан белгілі ғой, дей тұрсақ та, Олжастың мейірі әр кез қарттардың мерейін өсіріп, еңсесін биіктетіп тұратындай.

Иә, осыдан екі жыл бұрын Олжекең бастаған балалары Әбекеннің сексен беске толуын тойлаған. Даналықтан балалыққа қайта бет алған тұста, Жамбыл айтқандай, «Келгенде сексен беске тісім шығып, жасарып, қайта туып, алдым бекіптің» керімен ыңқыл-сынқылы көп Әбекең шын сергіп қалғандай. Биылғы қаңтарда Фатима апайдың сексен жасын да дәл солай жасандырып өткізді. Балалар, немерелер мен шөберелер ұлы ата мен ұлы әженің айналасын толтырып топырлап жүргенде, шын мәнінде мәуесін жайған алып бөйтерекке ұқсайды екен. Кезек-кезек сөйлеп жатты. Бәрінің де айтары Олжас! Сондағы Раушанның сөзі көкейімде әлі тұр:

— Бәріміз де жақсы көреміз әке-шешемізді. Бірақ Олжастың сүюі ерекше. Біздің бірде өз дегенімізді дәлелдеп, сөз қайыратын кездеріміз болған шығар. Ал, Олжаста ол жоқ. Ата-ананың алдын орап, өзімдікі жөн деп жосықсыз мінез танытқан күні жоқ...

Солай, кәдуілгі өзіміз өнеге етіп айтып жүретін қазақтың қалып, мұсылмандық мінез. Дәмге отырып жатып, «бисмелласын» айтпайтынын көрген кезім жоқ. Қанға сіңген қасиет. Қазақша оқып, қазақша сайрап кетпегенін жасырмайды, бірақ ол кінәлі ме? Сол жылдардың ұрпақтары, қайсымыз орысты аузымызға қаратқымыз келмеді? Ал халқының тарихына тереңдей бойлап, тағдырына алаңдау — азаматқа парыз десеек, одан Олжастың алдына түсер ұлдарың көп пе, ағайын! Жеті атасын білмегенді жетесізге балап жүрсек, оны Олжас та талай айтты. «Жеті атанды ғана емес, ең кемі, жеті ғасырынның тарихын білмесең, ұлт болып оңбайсын», — деуі сол перзенттік парызын терең түсінуінің көрінісі емес пе!

Қазақ тарихы, қазақтың болмыс-бітімі, салт-дәстүрінен ой жарыстырып көрініз. Білмесе, өлеңдеріндегі қазақтың мінез кайдан? Ақынды алғаш танып, сәт сапар тілеген ұстаз ақын Леонид Мартиновтың: «Орыс тілінде жазатынына қарамастан, бар болмысы қазақ ақыны, атам заманғы үміт-арманын орыс халқының үміт-армағымен астастырып жатқан асқақ рухты өз халқының адал перзенті Олжас Сүлейменов — тұрмыстық, географиялық, этникалық, эстетикалық тарихи байланыстардың жанды айғағы», — деп жазуы тегін бе!

Тәттіні тоя жей берсе, татымы кететіні сияқты, бұл күндерде көп айтып, ұлы дейтін ұғымының да құнын арзандатып бара жатқандаймыз. Ал алыптың Анадан туатынын әріде-ақ айтып кеткен аталарымыз осындай ұлағатты сөзді Олжастай ұл тутан Анаға ғана лайық көрсе керек...

Ақынның достары да баршылық. Ол доспен дабыра қылмағанмен, «мен Олжастың досы едімді» жалаудай жебіретіп солай көрінуге және өзін солай көрсетуге құштарлар көп. Кешегі марқұм Санжар Жаңдосовпен, Майлиннің ұлы Мерекемен, Ілияс Жаңсүгіровтың ұлы Болатпен достығын білем. Бір

жағы тағдырлас, бір жағы Мәскеуде қатар оқып, он бес одақтың баларының ортасында қазақ намысын қосылып қорғасқан жылдары жан алысып, жан берісерліктей табыстарып, тұтастарып жібергендігінен де шығар.

*«Өлім емес,
Достыққа сияр өкпе,
жалған сезім у-зәрін құяр өтке.
Достардың тәні бөлек болғанменен,
Ғашықтай жаны бірге қияметте.*

*Сан қияға салады мына жалған,
Жақсың да,
Жаманың да шығады алған,
Артық болып кетергей іні, ағаңнан
Шын дос табу өмірде шын-ақ арман».*

Менің ұққаным — Олжастың да ДОСТЫҚҚА көзқарасы, қояр талабы, салар салмағы осындай. Олжаспен доспын дейтіндер шет-шексіз көп болғанымен, Олжастың топырлатып ұзын тізім айтпайтыны да содан ғой деп түйдім. Жыр кітаптарын парақтап шыққанда да, ас та төк өлең арнаған достарын көп ұшыратпадым. Көңілі шын кеткен адамға құлап түсетін батырға тән аңғал, ақынға тән албырт сезімі де содан болар.

Олжас, ең алдымен, ақын. Ақын болып туған, ақын болып өтпек. Ал саясаткер болса, ол, ең бірінші, уақыттың үкімі. Соңғы сөйлескенімде өзінің айтқанындай, ақын қай заманда да Елінің елшісі болған, сөзін сөйлеген, саясатын жүргізген. Сондықтан да қазір Қазақстанның Италиядағы елшісі болып жүрсе, ол да Тәңірдің жаратқандағы жазмышын жүзеге асырып, адамзат алдындағы парызын атқарып жүргені. Елдерді елдіретін тарихи миссиясын ойдағыдай өтей алса, мемлекет қайраткері атағына сай өз биігінде тұрғаны.

Биік тұғырға көтерілу қандай қиын болса, сол тұғырда тұрып қалу одан да ауыр. Кезінде «Халық кеңесі» газетінде ақын, қоғам қайраткері Олжас Сүлейменовтің творчестволық портреті шықты. Сонда алғашқы бір өлеңінің қандай қиындықпен өмірге келгенін ақынның әңгімелейтін сәті бар: «Әдебиеттегі ең үлкен мектеп жолынан ақын А. Курдейко арқылы өткенімді айта кеткім келеді. 1959 жыл еді. Анатолий Курдейко бұл кезде «Огонек» журналында поэзия бөлімінің меңгерушісі болып жұмыс істейтін... Мен соған «Арғымақтар» дейтін тұңғыш туындымды алып бардым. Ол оны қызыл қарындашпен аяусыз шимайлап, жаратпай тастады...»

Қызық, басқа емес, сол бір өлеңін жыл бойы сан мәрте қайта жазып, қайта апарып, редакцияның табалдырығын тоздырса да, жолы ашылмай-ақ қойды. Бара-бара мұндағылардың бұратана жұрттың ұлдарына, ашық айтпаса да, кезек бермейтініне көзін жеткізген. «Сөйте жүріп өз бетінше бір де бір институт, бір де бір ұлы шебер үйрете алмайтын өлең жазу мектебінен дәріс алдым...»

Міне, қайсарлықтың күші! Міне, ешкім елей бермейтін «тәрбие мектебі»! Міне, орыстардың «Нет добра без худы» деп жататын нақыл-сабағының сыры. Бірақ ол үшін Олжас болу керек қой. Көз алдыма Әшімов Асанәлінің «Шоқан» фильміндегі ақ патшаның қабылдауын күтіп, күн сайын патша сарайына барып тұратын жас офицер Шоқан елестейді. Ұқсастық па, заңдылық па? Менімше, заңдылықтай. Көп ірілердің көңіліне келмесін, Құдайға тәуба, қазақ ұлыларға кем-кенде болмаған ғой, дей тұрсақ та, ғасырда бір туатын, қай қырынан қарасаң да қарадан шыққан хан дерлік Олжас бейнесі бәрінен биік, жеке-дара озық көрініп, озық елестейді. Ресей жұртын өткен ғасырда дір еткізген жас

Шоқан бейнесі, «Аз и Я»-сымен жиырмасыншы ғасырда ғаламат төңкеріс жасаған Олжас Омарұлы Сүлейменов бейнесі ұлтымыздың ұлылығын төрткүл әлемге әйгілеп тұрмай ма?

«Аз и Я» кітабының қазақ тіліндегі басылымына орай жазған алғысөзінде: «Кейбір өркөкірек, ұлттық намысы қозғыш шамшылдарға қатты батқаны — көне орыс ескерткішіне басқа ұлт өкілінің талдау жасап, пікір айтқаны. Олардың ойынша, мұндай зерттеу, мұндай пікірді, әсіресе, славян-түрік халықтарының көне мәдениеті және олардың қарым-қатынасы туралы әуелгі пікірді басқа ұлттың өкілі емес, тек орыс халқының өкілі айтуға тиіс болатын», — деуі сол күндерде ақынның басына қандай бұлт үйірілгендігінен белгі бергендей.

Иә, Олжас Олжас болды, әрі ол жас болды. Соны айта алған ағалардың енді ол Бас болғанын айтар кезі де келген сияқты. Айта ма, жоқ па, олардың ісі. Бас болғаны — Ақынның АЛПЫСҚА келуінде ғана емес. Атын әлем танып, Әлем поэзиясы антологиясына еніп, төрткүл дүниенің адам танығыш зиялы жұртының төбесіне көтеруінде де шығар.

Қазақ халқын дүниеге жеткізер санаулы бағдаршамдарымыздың бірі болып, бірегейі болып, Уәкілетті өкілі ретінде өркениетке жетелей беретін жұлдызындай жарқырай беретінінде шығар. Егер ақын арманын өлеңмен өрнектей алсам, оған Олжас ойын да өріп түсіре алсам, былайша шалқыр едім деп ойлаймын:

*Тағдырын бөген,
Өтей алмай сайдаң, жырадаң,
Менен де бұрын ақыңдар талай жылаған.
Ақын да өзін бақытымын деп сезінген,
Бақыты болса бір адам.*

*Бақыты қыл деп тәңірден талай сұраған,
Бәрі дос мынау дүниенің,
Жауы жоқ бір де сірә оған.
Ақын да өзін бақытсыз жаңдай сезінген,
Бақытсыз болса бір адам.*

*Жарық дүние, жазира дала — жан құты,
Қызықтыра алмас әлемнің жауһар, жаһұты.
Жер бетіндегі адамның соры — соры оның,
Бақыты болса, ақынның ол да Бақыты!*

Иә, елінің, жерінің қуанышына қуанып, қайғы-қасіретіне жанын ауыртып, отқа-суға көзсіз көбелектей қойып кететін ақын Олжастың, азамат Олжастың 60 асқарына аман шығуы, қанатты қырандай қалықтап көтерілуі — оның ғана емес, тіпті отбасының да емес, қалың қазақ жұртының қуанышы, қазақ жұртының бақыты!

Аман жүр, арғымақ ақын! Арғымақ арманың сыр алдырмай, самғай бер!

Аға болды ініге...

Жаңылмасам, алпыс төртінші жылдың ерте көктемі. Алматыда күн біршама сынып, нұр шуағымен жанды жылыта бастаған кез. Ақмоланың тың астанасы атанып, көп жиындардың, әсіресе Одақтық мәртебедегі үлкен басқосулардың ұйтқы-ұясына айнала бастаған тұсы. Очеркистердің Бүкілодақтық аймақтық семинар-кеңесі өтетін болып, осы жанрда қалам тербейді деген бір топ сонда ұштық. Ақмолага тікелей қатынасы жоқ облыстардан да талай-талай журналистер бар, бәріміз қосылып, Алматы аэропорты арқылы жолға шыққанымыз есімде.

Әжептәуір көктем шуағын сезініп, жанымыз жадырағандай түлеп қалған біздер Ақмолада табанымыз жерге тигенде-ақ бүрсең қақтық. Ызғырық жел, сырғыма бораны бет қаратар емес. Ол да өзінше бір уақыт екен. Ат сабылтып іздеп келген басқосуымыз сағат он бірден өте басталды. Тізгін иесі — Мәскеу. Ленинградтан, басқа да ірі қалалардан Одаққа әйгілі деген кіл марқасқалар. Бетке ұстарлары — «Известия» газетінің очеркісі Величко деген мықты. Төрде солармен қатар орта бойлы, дөңгелек жүзді, ақсары өңді бір кісі отыр. Біз үшін едәуір ересек көрінгенмен, кейін білгенім — сол кезде қырықтарға да жасы іліне қоймаған қыршын шағы екен ғой.

— Біздің редакторымыз Сафаржан Хайдаров деген осы кісі, — деді университетті бірге бітірген әрі жерлес, әрі досым Октябрь Әлібеков. Осыдан үш-ақ жыл бұрын оқу бітіріп, дәм-түз әрқайсымызды әр жаққа тартқанда, бірге оқыған Октябрь мен Рахия екеуі «Тың өлкесі» газетін таңдаған. Сондай-ақ туысы көкшелік жас жазушы Мәди Хасенов пен оңтүстік түлегі Жұмамұрат Тұяқбаев та (ол қазір Шымкентте қалалық кешкі газеттің редакторы) бар. Студенттік қызық күндердің ыстық-суығы басыла қоймаған албырт кезіміз, арамызға басқаларды көргізбей, қатар отырмыз.

— Керемет кісі! — деп қойды бір кезде көп сөйлей қоймайтын Жұмамұрат та сөзге араласып. Біртүрлі ішім жылып қалды. «Түсі игіден түңілме» деп жататын бабаларымыз қандай көреген. Бұрын танып-білмеген адамның өзі біртүрлі жақын көрініп кетті маған. Бірақ күндердің күнінде тағдыр мені осы адамға жолықтырады, ағалы-інідей жақын болып кетеміз деген ойымда жоқ.

Бізге үйретіп жөп-жол сілтегендей болып жатқан орталықтың мықтылары. Ауыздарынан шыққанның бәріне имаңдай ұйып, журналистік шеберліктің шыңы осыларда ғана екен-ау деп ойлаймыз. Ой жарыстырып, пікір таластыру қайда. Оның үстіне, орысша оза шауып бәйге алады дейтін жүйріктердің даралана қояр шағы емес. Түстен кейін қазақша, орысша топтарға бөлініп, біраз бой жазып қалғандаймыз. Анда-санда жолай сөз қосарлаңдырғаны болмаса, Сафекең ол күні мінбеге көтерілген жоқ. Басқалар да үнсіз.

Сафекең келесі күні түскі үзіліс алдында мінбеге көтерілді. Екі топтың қосылған мәжілісінде сөз алған бірінші қазақ. Алғаш бауырын жаза алмаған жүйріктей кібіртіктеп, жұпыны бастаған ол бара-бара ащы тері еңді ғана шыққан хас пырақтай көсілді дейсің! Тың жағдайын, елдің ерекшеліктерін елеп-екшеп, журналистерге бұл өңірде түсер салмақ-жүктің болмыс-бітімін қолмен қойғандай жайып салды жұрт алдына. Кешеден бері ділмарсып дара көсілген орталықтың жүйріктерінің алдына тосқауыл болардай тосын ойлар да кетті. Бағымыз жаңып, қыбымыз қаңғандай біз отырмыз.

Орысша сөйлеген бала көрсек, от айлапқап көбелектей төңіре-гігінен шықпайтын ауылдың қарадомалақтары емеспіз бе кешегі. Мерейіміз өсіп, еңсеміз көтеріліп қалғандай.

Арада жылдар өтті. Тың өлкесі тарап кетті. Кешегі сан тараптан жиналған жұрт та сан тарапқа тарап жатты. «Сафаржан Хайдаров Орталық Комитеттің өзіне келіпті» дегенді естідік. Газет

қызметкерлері емеспіз бе, құлағымыз түрік, пәлен жақта пәлендей мықты бар десе, сырттай да болса, тілекшісі болып жүреміз. Жастық қызығушылық дегеніміз және бар. «Бір облыстың маңдайына сия қоймайтын сияқты еді-ау», — деп те қоямын ішімнен. Біреуге көңіліміз берілсе, құлап түсетін қыз-балығымыздың да тарқай қоймаған тұсы ғой.

«Жақсы журналист болам десең, «СҚ»-ның («Социалистік Қазақстан») қазанында қайнап шық» деген ұғым дүрілдеп тұратын онда. Генерал болуды армандаған солдат солдат па?! Редактордың бірінші орынбасары Қайыркен Сағындықов дейтін ағамыз бастығы демалыста жүргенде топырлатып бір топ жасты алып жібергені бар. Қазірде белгілі қаламгер Сәрсекеев Қоғабай, майталман журналист, философия ғылымдарының кандидаты Беркімбаев Тоқтасын және мен үшеуіміз бір бұйрықтың үш тармағымен осылай баспасөздің қара шаңырағына келгенбіз. Кей құрбыларымыз секілді «СҚ»-данбыз деп сықиып жүру бізге де мәртебе іспетті. Әдетте, қызметке кісі алу — тек бірінші басшының еншісіндегі билік. Өтірік болса, обалы уақытқа, Орталық Комитеттің сол кездегі хатшысы Нұрымбек Жандилдиннің жиені екенін біліп, редактордың өзі қалап-сұрап, «оң қолы» етіп алған деген сөз бар. Шын болса, шын шығыр, одан бізге келіп жатқан зиян жоқ әйтеуір.

Жақсы адам, өзін еркін ұстайды, жастарға жақын. Жазғаныңды жөндесе де, қайсыбіреулердей аузы-мұрнын «қан жалатып» қайтарып бермей, өзіңе ұғындыруға, көзді ғана емес, көңілді де жеткізуге тырысады. Сөйтіп жүрген ағамызға деген көзқарас бір-ақ күнде — Жандилдин хатшылықтан кеткен күннің ертесіне өзгеріп шыға келді. Біреуге пана болғанды қойып, қарақан басына қорған таппай, ақыры «о болды, бұ болдымен» кетіп тынды. Қарап тұрсаң, тарих шіркін де қолдан тізіле береді екен ғой. «Сыйынғанғаныңнан сүйенгенің күшті болсын» дегенді де осындайдан шығарып айтқан-ау қайран аталарымыз. Тарих — тағдыр, тағдыр — тарих.

Алпыс алтыншы жылдың желтоқсаны. Қазақ әдебиеті мен өнерінің Мәскеуде күндері өтетін болып, соған арнаулы тілші жібереміз деген де. Үсебаев жоқ, бірінші орынбасардың жағдайы жоғарыдағыдай, одан кейінгі басшымыз Мағауия Машақов пен әдебиет бөлімінің меңгерушісі Есет Әукебаев ағаларымның таңдауы маған түсіпті. Жасыратыны не, бір жағы мақтаныш, бір жағы қуаныш. Журналиске керек өнердің бірі деп сурет түсіруді де үйреніп алғанымың пайдасы тиген болуы да мүмкін. Әсіресе хабар, жедел хабар беруге келгенде, машығым молына екі-үш жылда мойындатқандаймын да. Әскери тәртіпке үйреніп қалған Есағам «дәрістерін» беріп, соңғы тапсырмаларын ұғындыруда. Қайрап қояды: «Көрші газеттен («Казахстанская правданы» айтады) екі білдей бөлім меңгерушілері Мацкеевич пен Ильяченко барады. Сен соларадан қалып қоюшы болма», — деді. Жүрексінем, опы білдірсем, жібермей қоярдай, сезіндіреуге тырысам.

— Орталық Комитеттің баспасөз секторына — Сафаржан Хайдаровқа кіріп шығасың, — деп телефонның берді. Түсіндім, ол кезде «бір жағадан бас, бір жеңнен қол шығармасаң», ауа жайылғанмен барабар. Бардым. Жылы амандасты. «Білем сені», — деді атымды атап. Оған да мәз болып қалатын бала көңіл. Ақыл-кеңесін айтып, жақсы барып, жақсы қайтуыма тілек қосқандай.

Он күндей жүріп келсем, кетерде мені үлкен үйде қабылдаған Сафекең бос тұрған бірінші орынбасардың қызметіне келіпті. Содан бір ұяның үлкенді-кішілі қарлығаштарындай ниеттілегіміз де, үміт-арманымыз да ортақ арнада аққан жылдар өткіздік. Бір ғажабы, сол тұстағы жастар түгелге дерлік Сафекеңнің төңірегіне үйірілгіш болып кетті. Өмір деген қызық қой. Қуанышы мен қызғанышы қатар жүретін баяғы үрдіс, бұл біреуге ұнады, енді біреуге ұнамады. Орынбасар дейтін атауға тұрпайы-тура мағынасында — орынымды басып алар-ау деп қарайтындай да, нақ соған керісінше, менің оң қолым, ең жақын жәрдемшім, керек кезде ақылшы-сүйенішім деп бағалайтын да басшыларды талай ұшыраттым осы жасымда. Марқұм Сафекеңнің тағдыр-талайына солардың алғашқысы бұйырса, не шара?! Жұрт көзінде беделі биіктеген сайын бастығының алдында абыройы аласарып бара жатқандай еді. Бірақ ол кезде ақты — ақ, қараны — қара деп айта алдық па? Орталық Комитеттің нұсқаушысының аузынан шыққан ақ сөзді де, қара сөзді де сол замат қағып алып, оның қате-дұрысына

да қарамай, орындап жатушы ек. Өйткені бастығымыздың ана сүтінен де асыра қасиеттеп қапымызға құйып, бойымызға дарытқаны сол.

Неге екеніне әлі күнге көзімді жеткізіп көрген жоқ, әйтеуір, тонның ішкі бауындай, жанына жақын тартқан інілерінің бірі болғаным өзіме де, өзгеге де құпия емес-ті. Ғаламаты, алдында ғана екі мәрте «Правдаға» Әзілхан Нұршайықов, Бекділда Абдуллин, Пернебек Бейсенов секілді ағаларыммен қатар атым ілініп, елгезек, қаламының желі бар жас деген мәртебе иеленіп қалған басым, енді менің де алдым тұйықталып, келешегім тұманға айналып бара жатты. Ішпей-жемей дегендей, «әй, көпір» атанбасам да, ілгері басқан аяғым кейін кетіп, ертеңге деген сенімнен де жүрдай болдым. Сенім демекші, ол кездегі сенімнің ең шыңы — партияға өту. Бүгін алай-былай деп жатқанмен, ол кезде Құдайдан да күшті құдірет сол болатын біз үшін. Қалтаңда қызыл билетін болмаса, жүйрік-жорғалығынның құны бес тиын. Оны қатты сезіне бастаған кезім — бөлім меңгерушілігін атқаруды сеніп тұрып, қайсыбір әдеби қызметкерлер жазып жүрген бас мақала үлесінен қағылған кез-дерім. Кейін ұқтым, сөйтсем, бас мақаланы жазғыштығына қарап емес, отыз-қырық сом алғыштығына қарап үлеседі екен ғой. Осыған да өзінше өзгеріс енгізісі келген Сафекеннің соққы көрмесе де, опық жегеніне өкініп, іштей аяғаным бар.

Алғашқы анкеталардың бірі сенікі дегенге сеніп келген басым, Сафекеннің «іш тартуының арқасында» одан да айрылғам. Біреуге ұнасаң, екінші адамға шет көрініп, шекі болатыныңды қайдан білерсің.

— Ренжіме, бәрі де қалпына келеді. Сендер жассыңдар, жігер-қайраттарыңды мұқап алсаңдар, бұқпантай боп кетесіңдер, — деп қайрап та қоятын онашада. Әдебиетке әуестігіміз болғанмен, бірыңғай білек сыбанып кете қоймаған, ет пен тердің арасындағы балауса сезім.

*Әз ағалар — жанашыр ақылшылар,
Жақсыңды атап,
Кемінгі батыл сынар.
Сонысымен басқадаң биік шығар,
Сонысымен басқадаң жақын шығар.*

*Сонысымен жаныңды баурап алып,
Көрінегі тұлғасы таудан алып.
Аға барда сезбейсің ауырлықты,
Соқтықсаң да күші артық жауға барып, —*

деген жыр жолдарын туғызған еді сол сезім.

Иә, не айтса да көңіліндегісін күлтелемей жеткізіп айтатын. Сабаңа сыймай барсаң, аптығыңды басып, ақылға келтіретіні қандай.

Мен Сафекенмен екі жарым жылдай қызметтес болдым. Болдым деуім, бәлкім, күпіршілік, шынымды айтсам, Сафекеннің қолтығында, қамқорлық аясында жүрдім. Билік тізгіні қолыңда қалса болды, аса жауапты деген арнайы тапсырмалармен жолға шығаратын тұстары бар. Сенім жүгі қандай ауыр, әрі қанат бітіретіндей. Ондай кезде бойыңда барды сығып беруге әзірсің. Таяу төңіректе қандай да бір сапарға шықса, өзіне ертіп ала кететін кездері де есімде. Сол жылдары қырықтықшылардың республикалық тұңғыш жарысы Еңбекшіқазақ ауданының «Жарсу» совхозында өтті. Алматыдан күншығысқа қарай жетпіс шақырымдай, үлкен жолдың үстіндегі қой шаруашылығы ол шамада дүркіреп-ақ тұратын. Мені өзімен біре ала кетті. Ауыл шаруашылығының министрі Моторикодан бастап, республика, облыстардың мал мамандары көп-ақ. Бағы жанса, еңбек шіркіннің де тойға ұласып кететінін сонда сезінгендеймін. Қырықтықшылармен де, білгір мамандармен де еркін әңгімелесіп, қилы-қилы

сауалдар қояды. Қайсыбіреулерін қойын дәптеріне түртіп алып та жатыр. Мен де жазып алам.

Журналист қандай сенімді болғанмен, жадына ғана жүк артып қоюына болмайды, жазып алуы керек дегенді университетте оқытқан ұстазымыз марқұм Қалижан Бекхожин қадағалай ұқтыратын. Сол есімде.

Қайтып келеміз. Жол үстінде барынша қарапайым, әңгіме бағыты әр бағытта өрбіп кетеді.

— Есләм, сен жақсылап жаз. Жұрт пікірін ұқтың ба? Екі жүз елу, әрі кетсе, үш жүз жолдың шамасы дұрыс болар, — деді бір мезетте.

— Сіз екеуіміздің атымыздан жазам, — деп қалдым.

— Неге?..

— Енді бірге болдық, бірге көрдік. Әдетте, дәстүр де солай емес пе? — деп күлген болдым. Башшылармен, тіпті бөлім мен-герушілерімен сапарлас болған әдеби қызметкердің жазғаны қосақталған автордың бірі ретінде шығатынын білтімін.

— Жоқ, сен өзің жазасың. Ойланар бас, жазар қол сенікі болады да, мен азабын шекпей, абыройына ортақтаса қоюым керек екен ғой. Әдет — әдет емес, жөн — әдет. Өзің жаз. Түсінбеген тұстарын болса, ұялма, сұрап ал..

Бірде кешкілік үйге телефон шалды:

— Есләм, ертең бізбен Шелек ауданына барып қайтуға қалайсың?

Бастықтың сұарғаны — бұйырғаны, сөзге келгем жоқ.

— Танертең ондар шамасында өзір тұр, шығарда телефон соғам. Фотопаратыңды ал.

Айтқандай белгілі уақытта ақсұр «Волга» келіп тоқтады. Қасында жас шамасы өзі құралыптас бір кісі бар. Екеуі артқы орындықта, маған алға отыр дегендей ишарат жасады.

— Сансызбаев Нұрым деген ағаң. Мемлекеттік жоспарлау комитетінде басқарма бастығы, — деп таныстырды. Мені жолай айтып қойғанға ұқсайды.

— Нұрекеңмен бірге соғысқан Совет Одағының батыры Төлен Қабыловтың ауылына барамыз. Мектепке атын берілті. Жалғыз қызы бар екен..

Иә, Сафекең бұл жолы үлкен очерк жазып қайтты. Мен суреттер түсірдім. Тәлімі, танымы мол жақсы сапар болды. Нұрым ағамыз да ашық-жарқын, әңгімешіл адам екен, соғыс жылдарының, майдан өмірінің хикаяттарынан біраз сыр ақтарды. Аға журналистің жазуға деректер жинау тәсілдерінен тәп-тәуір тәжірибе түйгендеймін. Жақсыдан шарапат дейтініміз де осыңдайдан туындайтын болса керек.

Алпыс тоғыздың көктемін ала мен Алматы облыстық «Жетісу» газетінің редакциясына ауысатын болдым. Шынында да, «СҚ»-дап кету құлдырау сияқты көрінетін кейбіреулерге. Қара шаңырақтың аты — қара шаңырақ қой. Сафекең де құптай қоймаған сыңайда. Бірақ мен жағдайымды айтқан соң, ол кісі түсінгендей болды. Редакциялар бір жерде. Күнде болмаса да, аптасына бір кіріп, сәлемдесіп тұрам, жай-күйімді білдірем.

— Партияға өте алатын түрің бар ма? — дейді, өзі кепілдеме беріп, жолымды ашпақ болғанмен, болдырмасым болдырмай тастаған жаңды жерімнен сыр тартып.

— Кешіктірмейтін шығар. Әбекенің өзі бірінші хатшысымен сөйлесіп, анкета сұрады.

Әбекен деп отырғаным — «Жетісу» газетінің редакторы Әбдүәлі Қарағұлов. Совет аудандық партия комитетінің сол тұстағы бірінші хатшысы ГИБАТ Мырзағалиевпен менің көзімше сөйлескені шың еді.

— Опысы жақсы екен. Жақыңда кездесіп сұрағам, сен туралы пікірі оң екен, — деп қойды. Сырттай қамқор болып, жай-күйімді біліп жүргеніне қатты риза болдым.

Иә, сөйтіп жүрген ағамыз жетпіс бірдің көктемінде күрт құлады. Турасын айтсақ, дәстүрлі баспасөз күніне арналған қалалық жиын Лермонтов атындағы республикалық орыс драма театрының үйінде өтетін. Сонда көріп, көп ішінде сәлемдескеніміз бар. Қатар-қатар жалғаса келетін мерекелерден соң

жұмысқа шыққанымыз сол, «Сафекең ауруханада әл үстінде, ауыр жатыр» деген суық хабар бүрк ете түсті.

Жүтіріп ауруханаға бардым, бода-бодасы шығып інісі Әміржан Қалиев жүр. Мәриям жетпей қасында, басқа ешкімді кіргізбейді екен. Сейтжан Омаров ағамыз да осында, туыстары мен дос-жарандарының бірталайын көрдім. «Үміт жоқ», — дейді бір-біріне сыбырлай үн қатып. «Қатты реніш үстінде жүрген, дәрісінің мөлшерін артық қабылдапты» деген лақап расқа шықты. Жақсы тілекпен ақырын күткеннен бөтен амал жоқ, иінімізге су кетіп, үйді-үйімізге тарастық.

Сол жатқаннан Сафекең ұзақ жатып шықты. Қызметке де ептеп араласты. Бүкіл денесі, көз жанары сап-сары. Білдірмеуге тырысқанмен, оңалып кете алмады. Аман шыққанының қуанышы бар, өзінен кейінгі бір топ жас (сол кез үшін) журналисті үйіне шақырды.

Пернебек Бейсенов, Сарбас Ақтаев, Бақытжан Жиенғалиев, Әміржан және осы жолдардың авторы зайыптарымен бірге. Көп жылдар бойына облыстық, өлкелік газеттердің редакторы, белгілі аудармашы Сафекеңді сықаған бай ғой деп есептейтінбіз бәріміз де. Талай редакторды бір үйден бір үйге көшіріп жүргенде көргендеріммен салыстырам мен де. Тымақ-ақ жұпыны. Елу-алпыс жолдық қысқа хабардан бастап, бар жанрда жаза беретіні ерсілеу көрінетін кейде. Енді ұқтым, кітаптары мен музыка мектебіне баратын қыздарының күйсандығынан басқа жасау-мүліктен көзге ұрып тұрған ештеңе жоқ. Сөйтсек, бір жағы, тіршілік қамы екен ғой. Қарт ана, әйелі мен төрт бала, бөрінің асыраушысы бір өзі. Оның үстіне, Тоқжан, Жанат есімді екі қызы музыка мектебіне барады. Басқасын былай қойғанда, әуен аспаптарының әрқайсысы бірталай дүние екенін біз қайдан білейік. Ер жетіп, бас-басына үй болып кетті деген іні-қарындасы да үлкен үй деп әлі күнге ағадан дәметеді. Соның бәрін ой безбеніне салып қарасақ, «бөрі арығын білдірмейді, сыртқа жүнін қампайтадының» керімен жүреді екен-ау.

Иә, дендеп кірген сырқаттың құрығынан құтылып кете алмады. Қызметтегісінен аурухананың сары төсегінде сарылып жатар күндері көбейіп кеткендей. Ақыры алысқан сырқат алып тынды. Жетпіс екінің шілде айында, қырық тоғыз жасына қараған шағында қазақ баспасөзінің шебер ұйымдастырушыларының бірі, алғыр журналист, майталман аудармашы, СССР Жазушылары мен СССР Журналистер одақтарының мүшесі Сафекеңмен қимай тұрып қош айтыстық. Көзімізде жас, көңілімізде мұң жыр болып төгілді:

*Ол дарын еді,
Жалын еді,
Тым ерте жанып еді.
Білмейтін-ді кеуде ұрып кісімсуді,
Сонысымен кіші еді,
Алып еді.
Адамшылық талантын бойға жиған
Ол дарын еді.*

*Бауырларын, достарын сүйіп күллі,
Өмірге өз шуағын құйып кіргі.
Аға болды ініге,
Ағаға — іні,
Пенделіктен әр сапар биік тұрды,
Жақын түгіл, жатын да сүйіп күллі.*

*Аға тұтқан көп жастың бірі едім мен,
Табатынымын оны ылғи Жыр елінен.*

*Жазбаса да,
Жазғанның талайынан
Жақын еді өлеңге жүрегімен,
Соны ұғатын көп жастың бірі едім мен.*

*Әнші еді ол — өзі ән салмаса да,
От болып көп көзінде жанбаса да.
Ән қадірін білетін елден ерек,
Елікпейтін дабыра-далбасаға,
Әнші еді ол — өзі ән салмаса да.*

*Қызығушы ем мен дәйім оны көріп,
Қуаныштан көңілім толы болып.
Кішкентай жүрегіне тоғысатын
Тоқсан тарау таланттың жолы келіп,
Қызығушы ем мен талай оны көріп.*

*Жүрген жері думан-той, жиын еді,
Сол үшін ардақтайтын гүйім елі.
Кеудесіне бұл Сәкең ең алдымен
Адамшылық талантын жиып еді.
Асылы, онсыз сөз айту қиын еді,
Жүрген жері думан-той, жиын еді.*

*Жалын еді,
Тым ерте жанып еді,
Жақсыны тая баспай таныр еді.
Талғампаздық талантын бойға жиған
Адам еді,
Әрі үлкен дарын еді.
Ерте сөнді-ау,
Тым ерте жанып еді!*

Асыл ағадан айрылған күні іні жүрегінен өксік аралас шыққан өлең еді бұл. Кезінде "Қазақ әдебиетінде" шықты да, кейін жинақтарыма кірді. Асылы, менің көңілімде ол кісі адамгершілік дарынын бойына сыйғызған ардақ жантұғын.

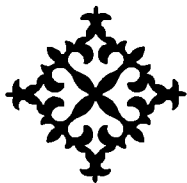
Шынында да, толысқан, жүрегіңде көп арман тоғысқан кезінде ағып келе жатып, оқыстан орға құлағандай қапыда кетті. Тек көңілге медеу болары — әке арманын алға сүйреген, өзі әрқайсысы үшін бәйек болып жүретін екі ұл, екі қызы бар. Мұхтары — ғылым докторы болса, Жарқып, Тоқжан, Жапаты — ғылым кандидаттары. Тұлпардан қалған асыл тұяқтай. Тірі жүрсе, бұл күндері ол кісі де өз құрдастарынша желкілдеп жетпісін тойлауға әлек болып жүрер ме еді, кім білген. Қанағатшыл қалпымызбен барға тәуба айтқаннан басқа не бар.

III БӨЛІМ

ӨЛЕҢ ЖОЛЫ — АҚЫННЫҢ ӨМІР ЖОЛЫ

Бірде ашық көңілім, бірде тұман,
Бір беті — мұң өмірім, бір беті — ән,
Өлгенде де солардан жұбым жазбай,
Мәңгілік тұғырында бірге тұрам.

Үлкен жолдың үстінде

1. Шынайы шыншылдық

Жасыратыны жоқ, Есләм Зікібаевтың «Ақ қайындар» атты тұңғыш топтамасын күдіксіз оқи алмадым. Әдебиетке біздермен шамалас келіп, бірер өлеңдерін бұдан он-он бес жыл бұрын жариялағанмен, алғашқы жырлар жинағын осыншама кешіктіріп, зарықтырып берген автордан бірдене күту де, күтпеу де қиын ғой. Оның үстіне, соғыс салдарынан бірі әкеден, бірі ағадан, кейбірі тіпті ата-анадан қатар айрылған қамкөңіл буын өкілдерінен, ерте есейген жарты жетім жігіт-қыздардан балалық, сәбилік табудың өзі ақылға сыймайтын тәрізді. Мұны «Жеңеше» поэмасында Есләм Зікібаев тап басып, дәл айтқан:

✓ *Бір үйдің жалғыз қалған еркегімін,
Жараспайды бала боп еркелігім.
Алғымда — аға,
Артымда — жеткіншек жоқ,
Ойдың да орманына ерте кіргім.*

Иә, бұл көбіміздің тағдырымыз туралы жазылған шумақ. Мүмкін, тіпті содан ба — белгілі бір кезеңнің ойсырап жатқан орнын балалықтың тек өзіне ғана лайықты күш-құдіретпен толтыру қажет болғандықтан ба — Есләм Зікібаев ұзақ уақыттар бойы жоғалтпай, жүрегінің бір түкпірінде ақындық қасиетін сақтап жүріпті. «Ақ қайындардағы» өлеңдер көбіне шынайы, бүкпесіз, бала сөзіндей тура. Ақын не айтса, не жазса да иланасын.

*Қасиет бар әркімге-ақ елге біткен,
Қалыс емен өзім де пенделіктен.
Айта алмаймын көлгірсіп, көлегейлеп:
Достың бәрін жүрмін деп тең көріп мен.*

Пенделікті мойындау, әсіресе көп алдында мойындау екінің бірінің қолынан келе бермейді. Ал ақын мойындап отыр. Жәй мойындап қана отырған жоқ, лирикалық кейіпкердің ішкі монологы арқылы өз осалдығына өзі күліп, жалпы пендешілікті жерлеп отыр. Міне, осындай төтелік-туралықтан кейін ақынның:

*Көлгірсімей өткізем өмірімді,
Адамдардың көзіне тура қарап, —*

деген поэтикалық декларациясына сенесін. Ақын төңірегіне үнемі таңырқай қарайды. Күнде көріп жүрген таңымыз, күнде көріп жүрген табиғатымыз. Бірақ ақын:

*Манаурап тұрған таңағы
Табиғат қандай тамаша.*

*Көтеріп көше шаңдағын
Кетер ме ем ойнап балаша, —*

дейді.

Оқыс тенеусіз, оқыс шешімсіз, қарапайым туа салған кезекті өлең шумағы. Бірақ неге екені белгісіз, біртүрлі елеңдеп, елегізіп, ақынның бір сәттік сезімі сенің де бір сәттік сезіміңе айналып, әжептеуір желпініп қаласың. Жалпы, Есләм Зікібаевтың лирикалық кейіпкері жұртқа жұғымды, жатырқауды білмейтін қазақы, кең. Оның достық, жолдастық туралы толғайтын мына бір шумағы бәріміздің көмейімізде тұрған қымбат сыр секілді:

*Тағдыр бізді бөлмесе деп тілегік,
Өстік солай бір шуақтан нұр еміп.
Бір буыны түсіп қалса егерде,
Ырғағынан айрылардай жыр егік.*

«Ақ қайыңдардың» лирикалық кейіпкері достық пен махаббатты аса жоғары бағалайды. Адамзатты адамзат күйінде ұстап тұрған осынау екі ұлы қасиет үшін сүйініп, кейде тіпті күйініп, бір сөзбен айтқанда, достық пен махаббат үшін өмір сүреді.

*Неге сені құрбы етіп сыйлады екен,
Сыйлары бар, біржола қимады екен?! —*

дейді бір ретте қапалы лирикалық кейіпкер. Оның қайғысын өз қайғындай қабылдап, оның ақ арманын өз арманындай аялағың келеді.

*Сан тарау жол дегенің
Арманның жалғасы ма?
Көңілдің көк дөненін
Қамшылап алға асығам, —*

деп мазасызданған елгезек автормен көңіл күйің тез жарасып кететін сияқты.

Тағы бір аңғарғанымыз: Есләм күй таңдайтын, бап тілейтін ақын тәрізді. Оның сирек жазатыны да содан шығар. Өткен ғасыр өкілдерімен салыстырғанда қазіргі заман қаламгерлері шабыт жөнінде сиректеу айтады. Бұрын шабытты дарын иесінің өзін мүлдем ерекше сезінетін алымды сәттері деп түсінсе, бүгінде кейбір ағайындар оны тек жұмыс процесі ғана деп ұғынады. Есләм, біздің байқауымызша, алғашқы топты қалайтын тәрізді.

*Ақын менен шабыттың жаны бірге,
Шабыт өлсе,
Ақын да өлгі деп біл! —*

дейді ол. Есләм Зікібаев шабытының жемісі — «Ақ қайыңдар». Рас, домбыраны қолына аңда-санда бір алатын әуесқой күйші сияқты өлең пернелері үстінде бірде болмаса бірде саусағы сүрініп, жаңыла шертетін жерлері жоқ емес. Бірақ ондай ақаулар бара-бара түзелер деген үміттеміз.

Қадыр Мырзаліев
«Қазақ әдебиеті», 13 июнь, 1975 жыл

2. Сырлы сыр

Әдетте, жамандағынан да емес, жасықтығынан да емес, әдебір себептермен кешігінкіреп үйленетін жігіттер болады. Сол жігіт ойда жоқта қалыңдық түсіреді дегенді естігенде, ауыл-аймағы елең етісіп, әлдеқалай сынай танытып, күдіктене қалады. «Осынша жүріп тапқаны қандай екен?» деген ішкі сауалмен сынай қарасады.

Алайда әлгі жігіттің сүйкімді де сымбатты жарын көргенде, жаңағы қаулап келе жатқан күдік өрті су сепкендей басылып, қызғана да қызыға қараушылар қатары көбейе түседі. Адал көңіл-дері, кешігіп тапса да, келісті жар тапқан жігітке сүйсініп, іштей болса да ризашылық білдіретіні аян.

✓ Жас ақын Есләм Зікібаевтың «Ақ қайыңдар» атты тұңғыш өлеңдер жинағын алғаш қолға алғанда біз де осындай екі ойлы сезімде болдық. Шынын айтсақ, күдіктене қарадық. «Ақын болса, баяғыда айға бата ғып жүр ме!» дегендей, кітапты селқостау аша бастадық.

Іші-бауырына кіріп, бар сырын алдына бүкпесіз жайып салып, шүйіркелесе бастаған өлең жолдарымен жолығысқанда жаңағы кірбің тартқан көлеңкелі пікірлерден ада болып, кітапқа басқаша көңілмен қарап, үңіле түстік.

Расын айтсақ, Есләм Зікібаев поэзияға біраз кешігінкіреп келді. Алайда кенже қалған жоқ. Біз оның поэзия көшіне орта жолдан, өкпе тұстан қосылған «көлденең көк аттының» біреуі емес екендігіне жинақты оқып шыққанда көзіміз жете түсті. Ақындық өнер жинақтың санымен емес, жырдың сапасымен, өлеңнің өрелігімен өлшенер болар.

Есләмнің өлеңге өмір көріп, ой теріп, дүние таныған соң келгендігін, азаматтық мол дайындықпен келгендігін аңғардық.

✓ Кітап «Жеңеше» атты лирикалық поэмамен басталады. Поэма соғыс кезіндегі бала ұрпақтың сыры мен мұнын қоңыр үнді, көкейге қонғыш әуенмен оқушылар көңіліне ұялатады.

*Қуаныш пен қайғыны теңдей білген
Боламын аққуы жоқ көлдей бір дем.
Көп көкелер келген жоқ, бірақ бәрі
Өлгі деуге тағы да сенбеймін мен, —*

деуіне осысы шын-ау деп бас изейсің. Көптің көкейіндегіні көрікті оймен, кестелі тілмен өрнектей білу ақынның ғана еншісі екендігі мәлім.

Жас ақынның өзекті де өрелі тақырыбы — азаматтық, Отанға, туған елге деген ыстық сүйіспеншілік. Аға ұрпақтың салып кеткен күрес жолын жаңа ұрпақтың жалғастыруы кітаптың өнбойында өріліп отырады.

*Қаһар жауға қарысып,
Айдаһардай атылған.
Өлу мұнда ар үшін
Мирас бопты батырған.
(«Егіз туған секілгі», 32-бет)*

Немесе:

*Ағаменен сезбейсің ауырлықты,
Соқтықсаң да күші артық жауға барып.
(«Ағалар» деген өлеңнен).*

Осындай ерлік мұрагерлігін, дәстүр мирасқорлығын мадақтау ақынның әр өлеңінен шаң беріп отырады. Жас ақын іздемпіз. Не айтса да тауып айтуға, тереңдей айтуға талпынатыны байқалады. «Ана жүрегі» деген өлеңіндегі:

*Мынау жалпақ ғаламнан
Мен шырақты көрмедім
Алмастырар ананың
Жүректегі көздерін, —*

сияқты жолдар — сәулелі ой, самалалы сөздер.

Жинақта «Хаттар» деген өлең бар. Оқырманға ой салатын өлең. Адам қадірін тану арзан сезім емес, ағайын. Адамды сүю адамзатты сүюден қиын. Бұл өлең үлкен сезім — адамдар сүйіспеншілігін нәзік жыр жолдарымен өрнектей білген. Дандайсуы да, даурығуы да жоқ жылылық еседі.

*Хаттар!
Хаттар!
Қыста да,
Жазда-дағы...
Сендерсіңдер үйімнің өз қонағы.
Әжесінің сағынған сәлеміне
Балам сыйлық алғандай мәз болады, —*

деп толғайды.

Қазіргі жас ақындарымызда нақыл сөзге жақындық, шешендікке талпыну бар. Осы ұмтылыс Есләмнан да анық сезіледі. Жас ақынның бұл ізденісі құптарлық...

*Кезі келсе, жасты да
Данасына балаған.
Жолын беріп жақсыға,
Сөз тыңдаған баладан, —*

деген шумақтан осындай игі нышандар аңғырылады.

Біз Есләмді төрт аяғына тең басқан су жорға дей алмаймыз. Оның өзіндік олқылық, кемшіліктері бар.

*Тоқал тамдар сән құрып, сап түзеді.
Келсең дағы жейгемен
Қиын болды-ау кеткенің.
Жететіндей кеугеме күй ақтарып, —*

секілді жолдардан сөздерді өз орнына тауып қоя алмаушылықтан ішкі логикалық байланыстардың жібі бостығын көреміз. Асыл айтам деп отырып, асырып артық айту да бар. Әдебиетте артық кету де агаттыққа пара-пар.

Әрине, ізденіс үстіндегі ақынның мұндай кемшіліктерден келе-келе арылатынына сенеміз. Бұған автордың алғашқы аяқ алысының ширақтығы, шалымдылығы айғақ.

*Ақ қайың — ақ ормандар,
Пәк сезім, ақ армандар.
Өлкенің өңіріне
Алқа боп қадалғандар —*

деп өзі айтпақшы, біз оның поэзиясынан пәк сезімді, ақ армандарды күтеміз.

Мұзафар Өлімбаев

3. «Ақ қайнар» туралы

Есләм Зікібаев менің ойымда жүрген дәмелі, үміт артатын інілерімнің бірі болғандықтан, оның «Ақ қайнар» деген атпен топталған жана өлеңдерін шын ықыласпен оқып шықтым. Жинақта барлығы 86 өлең бар екен. Бір жерге бас қосқан осыншалық көп өлең оқушысын тойдырмайды, үнемі бірінен соң бірі тартып отырады. Әрбір жырдың өз әуені, өз сыры бар. Есләм тақырып жағынан кілең жаналық айтады деу қиын. Бірақ бізге мәлім тақырыптардың өзі де Есләмша жырланып жаңғырып отырады. Өйткені талантты ақынның өлеңді поэзиялық дәрежеге көтеретін өнері көп, аспаптары мол.

Кейде күтпеген қорытулар айтса, кейде мұңды ойларды юмор, әзілмен жадыратып отырады. Бұл жырлардың ұзына бойында шешендікті, сезімталдықты шебер, келісті ететін жерлер көп. Соның бәрі ақынның өз қауымына — Отанына, өз жұртына (еліне) деген ақ тілекпен астарласып отырады. Мен Есләмнің шабыт, көңіл, арман, үміт туралы жазылған жырларын нағыз ақындық өнері деп таныдым. «Тау жолы» сияқты өлеңдерде жалаң ақыл емес, ойлы, астарлы меңзеулер бар. «Өндегі»: «Өмірдің мәнін өнер деп ұққан бабалар жылататын да, жұбататын да ән» депті ғой» деген жолдар жырдың айқындығын, анықтығын көрсетеді. Өлең әрі қарапайым, әрі шымыр. Маған:

*Ақиық құсым шырқаған қиыр-қиянда
Өзіңді көріп, берілем бір сәт қиялға.
Биіктік сенің бесігің сынды тербелген,
Қызықтарды шың-күзға салған ұяң да, —*

дейтін «Қыран» атты өлеңдегі шумақ та қатты ұнайды. Қанша астар, қанша таза арман бар. Осындай биік белестер Есләмға үнемі шабытты жыр беріп отырады. Мысалы, «Асықтырмадағы»:

*Таңдарға асықтым,
Жаңалық әклер деп,
Заңғарға асықтым
Даналық әперер деп.*

Осы төрт жолдың өзі-ақ мен үшін ірі табыс, жеңістей сезіледі. Аса қиын ойлар өте оңай айтылған емес пе? Қалай қуанбассың!

«Іздеп келемдегі» мына екі жол да сондай:

дейді. Іздер туралы мен де жазғанмын.

Біздер бүгінде қарап отырып барды танушы болсақ, өткеннің іздерін де іздеушілерміз. Өнерсіз ілгері баса алмас едік.

«Мен болмасам» деген тамаша өлең:

*Сен іренжеп кеттің-ау, білем, білем,
Өзім дағы соны ойлап жүрем кілең.
Өкпелейтін жөнің бар, мен ағамын,
Мен болмасам, кімдерге іренжір ең?! —*

деген шумақпен басталып, осы шумақпен аяқталады...

«Мен өкпелей алғам жоқ сен сияқты, соны ойласам, жүректі шертеді мұн» дейтін жолдары да бар. Мен осыларды оқығанда қатты толқыдым. Салт-сана, дәстүр, әдет деп аталатын ұлт рухы (халықтық) күйдей, әндей шертіліп жүр. Әр сөзі өлең, әр дыбысы музыка, әйтпесе, ұлт рухы жетпес еді. Жинақтың жалпы бітімі осы сияқты.

Мұнда маған ұнамаған жеңіл-желпілер де кездесті. Кейбір бұлдырлары болды. Мысалы, «Әлі есімде» дейтін поэмадағы трактор әңгімесі (соғыс кезіндегі қиындықтарды айтқан) ұзақтау, «Бір тырқ етіп, көбіне қайта өшеді» деген жолдардан жирендім.

Колхоз председателін де анықтай түсу (характер жағынан) керек сияқты. «Көктем келді» дегендегі: «Көктем келді... жыл құсы боп. Мерзімнің ең шуақты жырлысы боп» дегендер ұнамсыз. «Қанықтағы»: «Шама жоқ тұрып кетуге, жүрегім қалыпты-ау ауланып» та сондай. Ауланғаны қалай? «Ауырмаған» ба әлде? Ол да жетісіп тұрған жоқ.

«Шабытсыз шабан шақтар қиын маған» деп өте жүйрік, шебер айта білген ақынға жанағы (жоғарғы) жолдар, ұйқастар абырой бермесе керек.

Қысқарта айтқанда, «Ақ қайнар» — кейін сөз болуға татырлық үлгілері көп жақсы жинақ.

Әбділда Төжібаев

P.S. «Аппақ арай», «Ақ түс» деген өлеңдер туралы бұрын айтқанмын.

12 тамыз, 1978 жыл

4. Азаматтығын ұнатам

Есләмді бұрын ақын ретінде сырттай білетінмін. Сексенінші жылдардың орта тұсында Қазақстан Жазушылар одағына келді де, Ағалар алқасында мен басшы, ол қосшы дегендей бірге қызмет істедік. Міне, мен ішімізді осы кездерде жақын таныдым, азаматтық тұрғысынан сынап білдім десем де болғандай.

*Көңілімді сұрайтындар бар,
Сұрамайтындар бар,*

*Мен өлсем,
Жылайтындар бар, жыламайтындар бар.
Таңданба, өмірдің ол өз қайшылығы,
Маған да ұнайтындар бар,
Ұнамайтындар бар, —*

деп ұлына қарата өзі айтатынындай, өмірдің қым-қиғаштықтарына тура қарайды. Қашанда жолдастыққа берік, достыққа адал, өлеңде де өтірік сөйлей алмайтындығымен жақын маған. «Мықтылары сөз айтса, шыбындап бас изейтін» жалпақшешей-жалтақтығы жоқ, күні үшін көлбектеп-көлгірси алмайтындығы әркімдерге әрқалай көренгенімен, маған қатты ұнайды. Осы заманда екінің бірі алып жүре алмайтын ауырлық бұл да!

Ата жасы — АЛПЫСҚА азаматтығына кір шалдырмай осылай келуі дос көңілдерді қуантса керек. Абыройлы жасына жақсылық тілеп, қалған ғұмырында да азаматтығынан, адалдығынан айнымай жасай берсе деген ағалық тілегім Құдайдың құлағына шалынғай!

Өлжаппар Өбішев,
Қазақстанның халық жазушысы

5. Айтары айқын өрі айшықты

Тамырын тереңге жайып, миуалы жемістері молайған қазіргі қазақ поэзиясында өзіндік жолы бар ақынның бірі — биыл жасы елуге келіп отырған Есләм Зікібаев.

Күмбірлеген жыр шумақтары көкірегіңде туындап жатқанымен, қабілетті жігіт кішіпейілдік жасап, әуелде өзін ақынмын деп есептей қойған жоқ. Өлең ауылына бет бұруға іштей ширыға толғана жүріп ұзақ дайындалды. Ақынның алғашқы кітабының кешігіңкіреп барып жарық көргені де сондықтан болар. Оқырманның көзі жететін ақиқат нәрсе — Е. Зікібаев сол алғашқы кітабы «Ақ қайыңмен»-ақ ақындық қарым-қуатын жап-жақсы таныта білгені. Оған дәлел белгілі қаламгерлердің әділ бағалары болса, екіншіден, ақын қаламынан туған жыр жолдарының көркемдік табиғаты. Топырлатып, түйдектетпей, ұстамды түрде ұғынықты етіп жазылған дүниелер бас-аяғы ықшам тиянақты да бейнелі түрде орындалуымен, нысана еткен идеяны шашыратып, күйін кетірместен, тұжырымдап, түйіп айтуымен көркемдік талғам турасындағы ортақ талапқа дәп келеді.

Ақын алғашқы жинағында кездесетін аңғал жайттардан кейін тазарып, шын профессионалдық деңгейде көрініп келе жатуы ішкі ұзақ дайындықтың, ізденістің белгісіндей.

«Ұзақ жолдың асуы, басуы көп. Талантқа да келмейді табыс оңай», — деп ақын өзі айтқандай, шын жауапкершілікті түсіне білу нышаны оның творчествосынан да айқын сезіледі. Оқырман жанына дәп тиетін әсерлі, тұшымды өлеңдерді оның қай жинағынан да кездестіреміз. Әсіресе тутан өлкеге деген перзенттік құштарлық, адамдарға сүйіспеншілік, табиғатқа іңкәрлық сияқты сүбелі мәселелерді іркіліссіз сезіммен, сергек шабытпен жырлауы ақындық қуатты айқынырақ танытады.

*Иә, ағайын,
Бәрі сендер үшін деп
Бастап қойып,
Тастап кеткен ісім көп.
Салғырттық па,*

*Аңғырттық па,
Білмедім.
Ал басқа жұрт мұны қалай түсінбек? —*

деген жалғыз шумақтан-ақ ақынның азаматтық келбеті, творчестволық бейнесі жылт етіп көрініп қалады. Өз мінін риясыз мойындап отырған ақынның ойын жеткізу тәсілі шымыр да айқын. Өз басына, еңбегі мен талантына осылайша сын көзбен қарай отырып, іркіле тіл қатуы, жеткен жетістігінен гөрі кемшілігін алға тарта сөйлеуі Есләмнің бар жинағына тән байсалды мінез десек, жарасарлық.

Өзінің творчестволық болмысын бұлайынша объективті бағалауға тырысатын ақынның көркемдік кестесі ажарлы берілген өлеңдері баршылық. Әсіресе «Біз туған жер», «Оқ атпаңдар далада», «Өмірдің заңы солай», «Намыс», «Өмір бәйгесінде», «Өзіңе салсаң» («Аққу арман» жинағы), «Сағыныш сазы», «Көргенім жоқ Абай боп, Қасым боп та...» («Ақ сағым» жинағы) және басқа өлеңдері поэзияның шынайы бітімін білдіретін сәтті дүниелер.

✧ Е. Зікібаев — өмірдің күрделі әрі қайшылықты шындығын, бір сөзбен бағалап айту қиын көрінетін алуан пішінді құбылысын қарапайым логикамен көркемдеп жеткізуге бейім ақын. Отан, туған жер және махаббат туралы өлеңдеріндегі ақындық ой айқын, идеялық қазық мығым болып келеді. Ұзын сонар баяндауға берілу, сюжеттік босандыққа ұрыну секілді олқылық сезіле бермейді. Жоғарыда айтылған тақырыптар — ақынның шын көңілден ақтарыла, шабыттана жырлайтын тақырыптары.

Мәселен, «Ақ сағым» жинағына кірген «Намыс» өлеңін алып байқайық. Бір ауылда жастайынан үзеңгілес тату-тәтті екі қарт өмір сүріп келеді екен. Ойлары, көзқарастары ұқсас, әзілдері жарасымды ауыл ақсақалдары кеңдіктің, мейірбандықтың ел арасында кездесетін тірі үлгісіндей. Міне, осындай жарасымды жандардың аражігі аяқ астынан ажырап шыға келді. Оған себеп екі жақтың күреске түскен немерелері. Қарттың қай-қайсысы да өз немересінің қарсыласының жауырынын жерге тигізіп, жеңіске жеткенін қалайды. Жанкүйерлік сезім екі досты ақырында жауығуға апарып ұрындырады.

*Қарады бір-біріне тұңғыш рет
Жауығып, оқты көздер лайланып.*

Өлең соңында екі қарттың жиыннан тұңғыш рет бөлек келе жатқанын көреміз. Әрине, олар кейін қайта татуласып, баяғы достық арқауын қайта жалғар, әңгіме онда емес. Бұл арадағы назар аударар жайт — ақынның өмір қайшылығын көрсететін шағын детальды дәл табуы және тауып қана қоймай, ықшамдап, әсерлі етіп жеткізе білуі.

Бұл тәрізді ұлағатты үлгіде жазылған жырлар ақынның «Ақ қайыңдар», «Мен космонавт боламын», «Ақ қайнар», «Ақ айдын» жинақтарында да аз емес. Өзі жақсы білетін және сезім қылын еріксіз қозғайтын өмір көріністерін жырлауға ұмтылады ақын. Сондықтан да оның өлеңдері айтары айқын, ұғынықты, ұстамды болып келеді.

Бүгінде 50 жаста болғанымен, үнемі ізденіс үстінде, өсу жолында келе жатқан қаламгердің творчестволық биігі әлі алда екеніне сенеміз.

*Бақыт — тұлпар бас бермей, ала қашып,
Жалынмен де дауылмен араласып,
Белең-белең белестер артта қалып,
Елуді де еңсеріп... барам асып, —*

деп ақын өзі айтқандай кемел шағындағы қаламгерге сан белдерден аса беріңіз демекпіз.

Нүрдіәлет Ақышев
«Коммунизм нұры», 4 июнь, 1986 жыл

6. Шуақты жырлар

Соңғы кезде оқырман көңілін жақсы жырлармен жаулап, өнікті жазып жүрген жерлесіміз ақын Есләм Зікібаевтың жинақтан жинаққа ауысқан сайын өскендік өресін танытып, поэзия айдынында еркін құлаш сермеуге ұмтылғаны қуантады. Жақында «Жалын» баспасынан ақынның жаңа кітабы «Ақ сағым» деген атпен жарық көріп, өлең сүйген қауымның көкірегінде үміт шоғын тағы да мазда-тып жіберді. Тегеурінді топтың ортасында тізгін тартып, жыр жарысында жалынды отпен көзге шалынып қалған Есләмнің жаңа биіктен үн тастағаны, шеберлік жолында шыңдала түскені разылық сезімге бөлейді.

«Ақ сағымда» бірден бедерлі байқалатын ерекшелік туған жерге, Отанға деген ыстық махаббат, ынтызар сүйіспеншілік екені ақиқат. Ақын кең даласын, астыққа толы алқабын, зенгір тауларын, зерен көлдерін кереметтей ынтық көңілмен, ықыласты сезіммен тебіріне жырлайды.

*Айдынды,
Айбынды жер,
Киелім-ау!
Бүлдіргенді,
Жидекті,
Шуелі бау!
Шаңқан күнің үшін де сүйемін-ау,
Дарқандығың үшін де сүйемін-ау.
Өнерге екі бірдей ұлын берген,
Алдыңа кеп басымды иемін-ау! —*

деп кестеленген жолдар Солтүстік Қазақстан өңіріне арналған. Табиғаты тамылжыған жайсаң жер, шынында да, ақын айтқандай жомарт та қасиетті. Бұл топырақта Сәбит пен Ғабит сынды гүламалар туған. Ақын осы ұтымды детальды өлеңіне жарасымды өре білген. «Дарын далам», «Туған елге мадақ жыр», «Қуаныш» тәрізді өлеңдерде туған жердің жайсаң бейнесі шабытты жырланып, шұрайлы шумақтармен алға тосылады. Есләм бұл тұста тұтана тебіреніп, тулай толқып, көңілге қонар келісті ойлар түйседі, көрікті зерлер төгеді. Өлең ырғақтары еркін көсіліп, түйдектеле ағытылғаны да көңілге қонымды. Оның дарқан даласы теңіздей тасыған алтын дөнімен данқты. Ақынның көп жырларында туған жердің осынау асқақ айбыны, диқан дүлділдердің қаһарман қайрат-жігері паш етіліп, көркем шумақтарға айналған.

*Ерім қандай
Мерейлі, еңселі егі,
Бұлтағы жоқ сөзіне Ел сенегі.
Еңбегінің өтеуі бүгіндерге
Миллиардпен жыл сайын өлшенегі, —*

деген ақын сөзі жүрекке жылы тиіп, тұла бойда отты жалын тұтатады. Еңбегі миллиардтармен өлшенетін ерлердің алып тұлғасы көз алдыңызға елестеп, мақтанышқа бөленсін. Есләмнің жаңа жинағындағы көп өлеңдерде осылай тың төсіндегі ерлік еңбек шабыттана жырланады. Ақын өз жауапкершілігін терең ұғынады. Ол осы өлкеде туып-өсті, дәнді даланың түлегі. Сондықтан да оның ақындық парызы әлдеқайда салмақтана түсері сөзсіз. «Мен диқанмын», «Бересім дағы екі есе», «Туған жердің шоқ гүлі», «Есіл тасып келеді» сияқты өлеңдерде осы ойы терең толғаныспен жеткізіледі.

✓ Ақынды ерекше елең еткізіп, шабыт құсын шарықтататын тақырыптардың бірі — Жеңіс жайлы ойлар. Бүкіл адамзатты түршіктіре сілкіндірген Ұлы Отан соғысының дауылы басылғалы қырық жылдай болып қалса да, оның сойқанды жарасы көп жүректерден жойыла қойған жоқ. Ұлы Жеңісті әкелген ерлер, халық қаһармандығы мәңгі жасай бермек. Есләм біраз өлендерінде өзінің осы азаматтық үнін көрікті жыр кестелеріне түсірген. «Жеңіс», «Мәңгілік алау басында», «Дубосеково түбіндегі ой», «Азаптың ең ауыры» атты жырлар кешегі соғыс жылдарының қайғылы суреттерін жүректе жанғыртады. Әсіресе, соңғы өлеңдегі ақын салған сурет жанарға жас үйіргендей әсер береді. Екі қария адам — шал мен кемпір бір-біріне сүйеу болып, қолдарына таяқ ұстап, Бірлік ауылының шетіндегі жұпыны үйге бара жатады. Бұлар бұрын шаңырағына береке-құт дарыған адамдар еді. Екеуі төрт ұлын майданға аттандырып, енді ұрпақсыз отыр. Ауылда жаңа үйлер салынып, сән түзеліп жатыр. Бірақ бұлар төрт ұлын ұшырған ескі ұясынан ауысқысы келмейді.

*Соғыс мәңгі айықпас секілді мұң,
Келеді ойға не түрлі ой, не түрлі ұтым.
Мен білетін азаптың ең ауыры
Көру екен көрінің жетімдігін,
Өзім де жетім бала секілдімін, —*

деп осы көріністен ақын тағылымды ой түйеді. Жүректі шымырлататын ой бұл. Селсоқ, бейжай қала алмайсыз. Ақынмен бірге тебіреніп, тұла бойыңызда адамдарды осылай жетім еткен соғысқа қарғыс тұтанады. Жырдың сәттілігі де осы шыншылдығында, сезімге дәп тиген оттылығында деуіміз керек.

Жинақтағы жырлардың бір парасы махаббат, көңіл күйі сезімдеріне арналған. Ал, ақын сол сезімдерін жалаң тербетіп, бірыңғай сүйіну, күйіну ағынымен кетіп қалудан аулақ. Ол осы лапылдаған сәттердің өзінен парасатты ой көруге тырысады, азаматтық мәні бар түйін жасауға ұмтылады. Бұл арада біз Е. Зікібаев талантының толыса түскенін, оның өлең өзені арналы бола бастағанын байқаймыз. Кешегі от сезім. Содан бері өткен уақыт. Бүгінгі табан тіреген бекет. Осындай үш тармақты тұтастырып ой толғаған ақын өмір туралы, оның қымбат қызығы жайлы көңілге нұрлы сәуле түсірер сыр шертеді. «Біздің елде жігіт болды бір қызық», «Артта бәрі», «Мен сені танымадым», «Жылап тұрмын», «Тағдырмен тілдесу», «Өмірдің заңы солай» тәрізді өлендерде ақын қуатын анық танытар көркемдік сыпаттар мол ұшырасады. Е. Зікібаев бұл жырларында өмір құбылыстарына өзіндік тұрғыдан баға беріп, өз жүрегінің жалынына бөленген ұтымды ойлар тұжырымдайды.

«Ақ сағым» жинағындағы көп жырлардың тілге жеңіл үйіріліп, жүрекке жағымды ұғылатын, ойға жетелейтін құнарын атаған орынды! Ақын бейнелі де кестелі, шұрайлы да шуақты шумақтарды мол зерлеуге ден қояды. Ұйқастары да орайын тауып, онынан оралып түскеніне разы болып отырамыз.

Жинақтың осындай сәтті сыпаттарын жылы лебізбен білдіре отырып, ақынның кей тұста ой қайталауға жол беріп алатынын, орынсыз налу нышаны қылаң беретінін атамасқа болмайды. Мәселен, «Содан бері қырық жыл, жолыма тор, тұзағын құрып жүр» деген жолдарға илана қою қиын. Немесе, «Сен мен емессің, мен сен емеспін, сондықтан да мен саған тең емеспін» деген шумақ та түсініксіз, буалдыр тұр.

Осындай кейбір аз-маз кемшіліктеріне қарамастан, Е. Зікібаевтың жаңа жинағында шуақты жырлар мол екенін айрықша атау ләзім. Ақын өзінің тағы бір белесіне көтерілген дей аламыз.

Бақыт Мұстафин
1982 ж.

Биік белестер

1.

Ақындарға табиғат тумысында тамаша қасиет дарытқан. Олар әрқашан оттай тұтанып, сөт сайын лаулап, лапылдап жүреді. Сондықтан да жырларына қарап ақындар жасын әсте айыра алмайсын. Кейде ақбуырыл тарландардың жүрек қылын шертетін шарбатты шақтары болады, ал бірде бозбаланың өзі көпті көрген көнелердей ой шыңырауынан шығыр тартады. Жырлары жақұттай жайнап түссе, арыны мол адуын қасиеттеріне құмарт қалаласын, қызыға қол соғасын. Ақын жырлары үлкеннің де, кішінің де жүрегіне жол тауып жатқаны қандай ғанибет.

Өзіміздің жерлесіміз, белгілі ақын Есләм Зікібаевтың жырларын оқып отырғанда, оның үлкен өмірдің қай белесінде толқып жүргенін тап басып тану қиын. Ол бірде махаббат пернесін басып, арулардың албырт жүзіне қиыла қарап қалса, енді бірде жарық дүниенің біраз дәмін татқан тарланбоздай толғанады. Кіммен кездесе де еркін көсіліп сырласа кетеді. Міне, бүгін осы ақын елу жасқа толып, өмірдің ұлы сапарында мүшелді бекеттің биігіне көтеріліп отыр.

Есләм Зікібаевтың бүкіл творчестволық жолы біздің облыстың оқырмандарына жақсы таныс. Ол өзі туып-өскен Ленин ауданындағы Өрнек, Жарғайың, Николаевка мектептерінде оқып жүргенінде-ақ өлең жазуға талпынып, поэзияның ақ періште-тұлпарының жалына жармасуға ұмтылушы еді. Одан кейін Қазақтың мемлекеттік университетіне журналистика факультетіне оқуға түсті, әдебиеттің қасиетті босағасын еркін аттамақ болып талмай ізденді, құлшына еңбек етті, қажымас табындылықпен талпынды. Есләмнің қаламын ұштап, қанатын қатайтқан біздің «Ленин туы» газеті. Оның алғашқы өлеңдері, поэмасы осы газеттің беттерінде жарияланып, оқырман жүрегіне жол тауып жатты.

Ақынның бүкіл өмір жолы әдебиетпен тығыз байланысты. Е. Зікібаев «Қазақстан пионері», «Жетісу», «Социалистік Қазақстан» газеттерінде, «Жалын», «Жазушы» баспаларында қызмет істеді, «Кітап жаршысы» газетінің бас редакторы болды. Қазір ол Қазақстан Жазушылар одағында әдеби консультант.

Е. Зікібаев соңғы он жылдың бедерінде творчестволық еңбекке ерекше ден қойып, тегеуірінді шабытпен өнікті қалам сілтеп жүр. Аз уақыттың ішінде ол жеті жыр кітабын шығарып үлгерді, сондай-ақ туындыларын көптеген жинақтарда жариялады, орыс, эстон, қырғыз, түркмен, башқұрт, татар, қарақалпақ ақындарының өлеңдерін аударуға қатысты. «Ақ қайыңдар», «Аққу арман», «Ақ қайнар», «Ақ айдын», «Ақ сағым» және басқа жыр жинақтары Есләмнің есімін республика жұртшылығына жақсы танытты. Аталған кітаптарға әдеби сын да жылы лебіз білдіріп, Әбділда Тәжібаев, Мұзафар Әлімбаев, Қадыр Мырзалиев сынды көрнекті ақындар Есләмнің сәтті қадамдарын қуана атап айтты. «Есләм Зікібаев менің ойымда жүрген дәмелі, үміт артатын інілерімнің бірі болғандықтан, оның «Ақ қайнар» деген атпен топталған жаңа кітабын шын ықыласпен оқып шықтым. Әрбір жырдың өз әуені, өз сыры бар. Талантты ақынның өлеңді поэзиялық дәрежеге көтеретін өнері көп, аспаптары мол», — деп жазды Ә. Тәжібаев.

*Құллыртар жердің жаннын
Диканың болғым келеді.*

*Дертiңдi емдеп жазатын
Шипалың болғым келедi...
Мынау қырқа-белiмнiң
Гүлi болғым келедi,
Ең бастысы, елiмнiң
Ұлы болғым келедi, —*

деп алдына үлкен мақсат қойған ақын өз поэзиясында азаматтық тақырыпты бар дауыспен жырлауға ұмтылады. Оның қай жинағын алсаңыз да, туган жер, Отан туралы көркі кестелі, ойы нәрлі жыр шумақтарын мол кездестіруге болады. «Мен диқанмын», «Мәңгілік алау басында», «Туган елге мадақ жыр», «Ақ қайыңдар», «Үш алыптың ұлымын» сияқты өлеңдерінің аттары-ақ асқақ үнін жеткізіп тұр. Е. Зікібаев туган жерінің табиғатын тамашалап, өлең зерімен сұлу суреттер салуға ұмтылады.

«Бесігім — Есілім», «Туган жердің шоқ гүлі», «Есіл тасып келе-ді», «Аңсап кеп едім» деген жырлар ақын жүрегіңдегі ыстық сезімнің толқынын жеткізгендей болады.

Ақын қаламы сезім сырларын тербегенде жорғалай женелетінін айтқан ләзім. Достық, адамгершілік, махаббат жайлы жазылған өлеңдерінде қуатты шабыт тегеуріні сезіліп, түйдек-түйдек ойлар, жарқын түсті бояулар оқырман көкірегіне кәусар сәулелер түсіріп жатады. Ақынның лирикалық кейіпкері төңіректегі құбылыстарға жіті үніліп, әрбір оқиғадан, сәл өзгерістердің өзінен, қабақтың қиығынан парасатты пайымдаулар тұжырымдап, тебіреніс-толғау толқынына түсіреді.

*Жылдар өтті зымырап арада сан,
Әуре болма, достыққа жарамасам.
Тең деп ұқсаң,
Тең тұрып араласам.
Сатып алар сезімнің қадірі жоқ,
Қарамаймын мен дағы, қарамасаң.
Достарым көп қалаға,
Далаға сан...
Көресің бірге жүріп араласаң.
Ақын жаны жауқазын гүл сияқты,
Гүл қайтып көктемейді жараласаң, —*

деп ақын адал достықты ту етіп көтере отырып, көп өлеңдерінде осы ойдың төңірегінде орала соғып, айтарын тереңдете түседі. Онысы ой қайталау емес, ойды ұштау, жарқырата көрсету болып, толықтыру, басқа қырынан жалғасқаны да жарасымды.

✍ Есләм бейбітшілік, соғыс тақырыбына біраз өлең арнаған ақын. Ол соғыстың ауыр жылдарымен тұспа-тұс келген балалығын жырлай отырып, көз алдына сол бір тұстардың аянышты суреттерін әкеледі. Ел басына түскен қиыншылықты поэзия тілімен мұңды жеткізіп, Жеңістің жарқырап атқан танын шаттана жырлайды. «Жеңеше» атты лирикалық поэмасы осы тақырыпқа арналған көлемді туынды. Поэма жеңіл оқылып, жылы сезімге шомылдырып отырады.

*Атой салып тұлпардың тұяқтары,
Жететіндей кеугеме күй ақпары.
Көкем, тегі, соғысып жүрген сыңды,
Өмірде жау бітпеген сияқты әлі, —*

деп ақын поэманың соңғы қайырымында оқырманын сергек отыруға үндеп, бейбіт күнді қорғауға шақырады.

Ақын Есләм Зікібаев — жинақтан жинаққа ауысқан сайын шеберлігін шыңдап, поэзияның сиқырлы құпиясына тереңдей түскен талант. Ол қай тақырыпқа ой толғаса да, өзіндік үнін білдіруге, өзіндік шешім, кесте, бояу табуға тырысады. Бұл ізденісі олжалы оралып та жатады. Ол көптеген ән текстерінің де авторы. Жақында болып өткен Қазақстан жазушыларының тоғызыншы съезінде Есләм Зікібаевтың есімі белгілі қаламгерлер қатарында аталып, шығармалары баяндамаларда жақсы қырымен ауызға алынды. Осы съезде ол Қазақстан Жазушылар одағы тексеру комиссиясының мүшесі болып сайланды.

Жерлес ақын елу жастың жотасына жыр тұлпарын еркін тізгіндеген кемел шағында көтеріліп отыр. Есләм алда әлі де талай-талай татымды туындыларымен қалың оқырманын қуанта береріне сенім мол.

«Ленин туы», 5 июнь, 1986 жыл

2.

Осыдан он шақты жыл бұрын сапар сәті түсіп, Есләм Зікібаев екеуіміз әдебиетті насихаттау ісімен айналысып, Есіл бойын біраз аралап шықтық. Есләм — ел танитын белгілі ақын, даралық биігіне көтеріліп қалған құтты қонақ. Қай жерде болсын қалың достары құшақ жая қарсы алып, ағынды жыр пернесін сынғырлата шертуді тілек етеді. Ол шабыт құсын шалқытып, екпіндете өлең оқудан қажымайды қашанда. Қос жанары оттай жанып, даусы санқылдап, желпініп желдей есті. Қалың қауым қошамет көрсетіп, сатырлата қол соғып жатты. Ақынды анталай қаумалап, қолын қысып, құттықтап, қуанысып қалғандары қандай десенізіші.

Сонда ақ сақалды бір қария көп көңілін білдіргендей ақ тілегін ақтарып салды:

— Айналайын ақын балам, сөз қадірін қымбат санаған қазақпыз ғой. Баяғыда аталарымыз разы болғанда, «бір аттық сөз айтты» деуші еді. Сен жүз аттық сөз айтқандай болдың. Менің көңілім-дегі, менің көкірегімдегі сөзді айттың. Бір жасап қалдым. Өлең шіркіннің шапағаты шығар бұл. Сөздеріңді естуді, содан соң жүз-деріңді көруді аңсаймыз. Шырағым, сен менің үйіме отын-шөп әкеліп, табағыма ас салып бер деп айтпаймын, мына тәтті сөзіңмен, есті сөзіңмен еңсемді көтеріп, бір масайратсан, біразға жетер қуат емес пе маған. Алыста жүріп біздің сөзімізді, біздің ойымызды айтқаның — біздің мақтанышымыз. «Біздің ақын бала жүр әне Алатаудың асқарында!» — демейміз бе?!

Бұл аталы сөз ақын жүрегіне ой тастап, қиял қанатын қақтырып жіберді. Ол жолшыбай қабағы қатып, жыр желкенін алыс айдыңға көтергендей толғаныстан тапжылмады.

*Сағындым, сағынғандай ел де мені,
Сал самал көкірегіме дем берегі...
Армандай ауылдастар, бауырластар,
Сендермен көңілім шалқар, тауым да асқар.
Дүниеде не ғаламат көрсем дағы,
Мен үшін бір асыл жоқ айырбастар, —*

деп осы сәт жыр тербеген шығар деп ойлады.

Ақын жүрегі сағыныш тұнығымен мөлдіреп тұрғанда ғана осындай шынайы сезім шымырлаған жолдар төгілері сөзсіз. Ол ғұмыр бойы туған жері — алтын топырағын сағынумен, аңсаумен келеді.

Оның ақындық самғауына қуат, күш-қанат беретін қадірет те сол сақыншы, аңсау ғаламаты болуы да ғажап емес.

Ауыл қариясының орынды сөзі мені де ойландырып тастады. Есләм екеуіміз бала күнімізден бірге өсіп, Жарқайың жетіжылдық, Еңбек орта мектебінде, Қазақ мемлекеттік университетінің журналистика бөлімінде бірге оқыған соң, күнде сөйлесіп, ойнап-күліп жүргенде, «өзімсініп» көп нәрсені жақыннан аңғара алмай қалуымыз да мүмкін. Расында да, қазақ әдебиетінің алып тұлғалары Мағжан, Сәбит, Ғабит, олардың ізін баса Сафуан ағамыз тутан жомарт өлкеден жарқырап көрінген таланттар шоғыры сиреп бара жатқандай еді. Сол олқылық орнын толтырғандай болып, міне, Есләм Зікібаев қалам қайраткерлерінің көрнекті легінде жүр. Оны біз қазақтың белгілі ақыны деп құрметпен атай аламыз.

Есләм мектепте оқып жүрген кезінің өзінде зирек, алғыр еді. Өлең десе, елең етіп, өзіне ұнаған жыр жолдарын әп-сәтте жаттап алатын да, айтып жүретін. Келе-келе осы әуестік қалам ұстап, өлең жазуға ауысты. Ол тұстағы ауыр тұрмыс, соғыстан соңғы жылдардың бейнелі мол қиыншылықтары зерделі бала көңіліне көп ой салып, жүрек түкпірінде жатқан талант ұшқынын үрлегені де сөзсіз. Бала кезде ел аузында үрейлі естілетін батыс беткейге шошына қарап тұратынбыз. Кешке қарай қызыл арай нұрға шомылып, күн көзі ұясына құлап бара жатқанда, батыстан соғыс өртінің аспанды кеулеп, шарпып тұрған алапатын көргендей кішкентай жүрегіміз дүрс-дүрс соғатын. Майданнан оралған жаралы солдаттар. Олар қанды шайқастар жайлы жанары жасқа толып әңгіме толғайтын. Таңның атысы, күннің батысы өгіз соңында сүмендеген балалық шақ. Бір үзім нанға зар болған ашқұрсақ күндер. Міне, осындай жұтан суреттер, қиын-қыстау мезеттер біздің балалық шағымыздың ұмытылмас беттері болып жадымызда мәңгілік жазылғаны да анық.

*Қара жардың басына
Қара жаяу жететін ек бәріміз.
Соган, соган келгенінше әліміз,
Мая салып, шөп шауып...
Тірлік қамын ойлаушы ек тырбанып.
Кәрі-жасы шар болаттай шыңдалып,
Майдандағы ерлерді жоқтатпаған бұл халық!*

Х Шынайы өмір суреттері бұл. Ақын сонау кезеңнің сындарын еске ала отырып, майдандағы ерлерді жоқтатпаған халқының қайсар қайратына тағзым етеді. Оқырманын ойға жетелеп, ауыр шақтарды ұмытпауға шақырады.

Алпыстың асқарына шыққан ақын достың шығармашылық жолына үңілсеңіз, тутан жеріне — Есіл өңіріне, ақ қайыңды аймағына арналған жырлары мол екенін аңғарамыз. Оның сүйіспеншілік сезімі кіршіксіз таза, таусылмас шалқар.

*Ауылым қиыр шетте Өрнек деген,
Бар тінін тірлігінің өрнектеген.
Жаныма жақындығы Өрнегімдей
Бір ауыл таба алмаспын жер-көкте мен.
Мұң шалған кездерде де көңілімді,
Шалқытып шайдай ашар көзі нұрлы.
Сен менің қайда жүрсем тағдырымсың,
Тек саған арнағам бар өмірімді.*

Есіл бойының тамаша табиғаты, шөбі шүйгін нулы алқабы, қалың жынысты көк тоғайы, сыңсыған жеміс-жидегі, мойыл-қарақаты — бәрі Есләм өлеңдерінің өрнегіне түсіп, өзгеше ажарлы да әрлі бояу, көркімен көз тұндырады, көңіл тербейді. Ақын туған жерге жыр арнағанда, бұрын талай айтылған таптауырын, жаттанды жайларды қайталамай, жаңа жарқын да қанық бояулар, нұрлы нақыштар тауып тамсандыруға, тың ойлар толғап, соны қайырымдар шертуте ден қояды. «Айналайын алтын бесік, сен менің алтын қазығымсың, айналып соғар алтын дінгегімсің» деген көкірегін карс айырған перзенттік махаббатты жетілдіру жолында ол Өрнегіне көп өлең, поэма, толғау арнады.

*Таяу күнде барып қайттым ауылға,
Есіме алдым,
Еске алу — тым ауыр да.
Көкіш, Гүлсім, Ендіғойлар жүретін
Ақ қар, көк мұз,
Дауыл менен жауында...
Көз алдымда әлі де —
Онда жанған оттай егі бәрі де,
Шығатұғын білектерін сыбанып,
Дем бергендей бала-шаға, кәріге.
Бәлкім, солай көрінді ме мен үшін,
Білдірмекке кем ісін.
Әрқайсысы майдандағы ері үшін,
Жан отымен жылытатын ел ішін!*

Туған ауылдың адамдары да ғажап. Ақын оларды бар шеберлік өнерін жұмсап шабытпен жырлайды. Қарапайым ауыл адамдарының жан дүниесі қандай сұлу, қандай кербез, қандай тұнық, тұлғасы қандай асқақ, алып десеңізші. «Жан отымен» ел ішін жылытып, балалардың, көрі-құртанның панасы болған, соғыс зобалаңынан соққан ызғар лебін соларға білдірмеуге тырысқан қайрат иелерінің бейнесі Есләм поэзиясының көркі деуге болады. Ақын ыстық мекеніне жыл сайын оралып, сол асыл текті адамдарды бір көріп, бір тіл қатысып, саулық сұрасқанды аңсап тұрады. Адамдардың бір-біріне сыйластығынан, құрмет-қадірінен, сағынышынан асқан қымбат сезім жоқ шығар, сірә. Ол өз өлеңдерімен осы мәңгілік қағиданы оқырман санасына сәуле етіп шашады.

Ақын әрқашан өмір жайлы толғанудан тынбайды. Кешегі, бүгінгі, ертеңгі күннің болмыстарын көз алдынан, ой сарабынан өткізіп, тағылым тұю, ғибрат мензеу, жаманнан түңілдіріп, сексендіру, жақсыдан өнеге ұғып, үлгі алуға шақыру — қай ақынның болсын негізгі нысанасы, өнерпаздық мұраты болары рас. Есләм поэзиясынан да осы қасиеттерді жиі ұшыратып, жанымызға нұр шарпитын нәр, ойымызға тың толқын түсіретін қуат аламыз. Отан, туған жер, өскен орта алдындағы парыз, адамдар арасындағы қарым-қатынас, әке мен бала сыры сынды тақырыптарды ол өзінше толғап, өзіндік мәнермен, көркемдікпен шебер жырлайтыны бізді қуантады. Қиыннан қиыстырған ұйқастар, тапқыр да текшелі теңеулер, ойға толы шұрайлы шумақтар, төгілген сұлу келісім оның поэзиясының татымды мәнері деп білеміз.

Есләм оннан аса жыр кітабын шығарған алымды ақын екені ақиқат. Өлең өлкесінде мұншалық өнімді еңбек ету әркімнің қолынан келе бермейді. Кейбіреулер ондаған жылдар бойы шалдығып жүріп бірлі-жарым жинақты зорға шығаратынын еске алсақ, біздің жерлесіміздің қалам-қанжығасы олжалы оралып жүргенін түсіну қиын емес. «Ақ қайындар», «Ақ қайнар», «Ақ сағым», «Құс-ғұмыр», «Ақ айдын», «Мен космонавт боламын» және басқа кітаптары Есләм Зікібаевтың ақындық шеберлігі

биік деңгейге көтеріліп, әдебиет сүйген қауымның қалаулы қаламгеріне айналғанын паш етті. Бұл жинақтар жайлы қазақ әдебиетінің ірі тұлғалары жылы лебіздер білдірді. Республиканың халық жазушылары Әлжаппар Әбішев, Әбділда Тәжібаев, Қадыр Мырзалиев өз пікірлерінде Есләм жырлары жоғары бағалады. Поэзияны бір біліктен кем түсінбейтін ғұлама, академик Евней Букетов өз хатында былай дейді: «Ардақты Есләм інім! «Ақ қайыңдарыңды» алғалы не дәуір болды, кітаптың ықшамдылығы қандай жақсы. Бір-екі рет қалтама салынып, жиналыстарға да барды. Сөйлеушілердің сөзі жалпылама болса, «Ақ қайыңға» үніліп отырдым. Үлкен рахмет. Жырларыңды жүрекпен, тебіреніспен жазады екенсің, бұл ақындықтың шын белгісі ғой.) Тек сендер: «Қырықтарға қиялап барып қалған жасымыз», — деп жылай бастағанда, ағаларың не болады деп қысылып жатқаным ғой. Өздерінен үлкені бар адамдар жыламай-ақ қойса қайтеді деп те қостым...»

Осыдан ол жеті жыл бұрын жазылған бұл жолдардан үлкен жүректі ағаның ізін басқан ініге арналған ізгі ілтипатты, қамқор көңілін аңғаруға болады. Жырларын «жүректің қайнарынан атқылаған ыстық сезімге» суарып жазатын Есләм одан бері де бірнеше жана кітап ұсынып үлгерді. Ол аға үмітін ақтап, жыр көгінде қанаты талмай тек биікте самғаумен келеді.

Алған беттен айнымай, дәйім ала ұмтылыс, құлшыныс, ізденіс — кімді болсын көркейтіп, сырт көзді оған қызықтырып тұратын қасиет. Есләм — жастайынан осындай асыл қасиетпен құрсанған қайрат иесі. Ол студент кезінде өзінде оқи жүріп, соныңдағы інілерін ілгері ұмтылдырудан, қатарға ілестіріп, қанатына алудан қажыған емес. Олардың бәріне де жоғары білім алуына көмектесті. «Ленин туы» (қазіргі «Солтүстік Қазақстан») газетінің редакциясына өндірістік тәжірибеден өтуге келгенде жаз бойы дамыл таппай шапқылап, қандай тапсырманы болса да тапжылтпай орындауға жанталасып жүретін еді. Бүгін тапсырма берілсе, сол сәтінде кәсіпорынға барып үлгеріп, түні бойы бұрқыратып жазып, таңертең бөлім меңгерушісінің алдына очеркі яки үлкен мақаланы машинкаға бастырып тастай салатын. Ол мен білетін журналистер арасында бірінші болып суретке түсірді, машина жүргізді, машинка басуды шапшаң игеріп алды. Алматының газет-журналдарында, баспаларында істегенде де оза шауып, үздік көрінген алғырлығын, шеберлігін талай көрдік.

✎ Есләм ақын ғана емес, қаламы жүйрік тамаша журналист те. Әсіресе, соңғы кезде бүгінгі күннің өзекті мәселелерін толғаған проблемалық мақалаларымен, серкесөздерімен республикалық баспасөзде жиі көрініп жүр.

«Үй-орманыңмен, үрім-бұтағыңмен көркей» деп бата береді халқымыз. Есләм осындай бата дарып, береке қонған отбасының бәйтерегі. Құдайы қосағы Роза ұзақ жыл республикалық кітапхана-да қызмет істеп, қызір құрметті демалыста. Өзі қалам қайраты қылыштың жүзіндей қылпыған қалпында. Республикалық «Ақиқат» журналында бөлім меңгерушісі және алқа мүшесі, ұлы Еркін де әке жолын қутан белгілі журналист, қазір ол жұбайымен бірге Алматыдағы АҚШ елшілігінде қызмет істейді, бір қызы жоғары білімді зоотехник, екінші қызы Швейцарияда Женевада қызмет істеп жүр. Есләм мен Роза бұл күнде немерелерін қазақ, орыс, ағылшын тілдерін, музыка аспаптарын жетік игеруге оқытып, тәрбиелеп жүрген үлгілі ата мен әже.

Бүгін Өрнек ауылы өз түлегі ақын Есләм Зікібаевті тосып отыр. Есілдің қалы кілемдей көк майса алқабына ақшанқан киіз үйлер тігіледі. Өрнек те өзгеше сәнге бөленген. Көшелері таза, тәртіпті, адамдары да жайсаң жүзді, жарқын үнді. «Жыр шапағаты» осылай-ау деп ойлайсың. Ақының аспан қөтерген ауыл жыр тұлпарына қанат байлап, құстай ұшып, аңсап келер ұлын асыға күткен қуанышты қалыпта.

*Кетер күндер алмасып түндерменен,
Берері көп,
Тек беріп үлгермеген.*

*Ойдағының бәріне жете алмайсың,
Өтеріңді дүниеден білгенменен.
Бойыңдағы барыңды, нәріңді алған,
Жастықтың азын-аулақ жазы қалған.
Барған сайын қызуы, қызығымен
Ыстық тартып баарды жарық жалған.
Бабалардың өмірін жалғасын деп,
Келегі арман әзірге алға сүйреп.
Шабыт бергі бойыма талмасын деп,
Қанат бергі ойыма самғасын деп.*

Ақын дауысы осылай кемелдік күнесіне көтерілгендей екпіні ерен, легті.

Бақыт Мұстафин
«Солтүстік Қазақстан», 5 шілде, 1996 жыл

Аққу-арман

Ұмытпасам, алпысыншы жылдың қоңыр күзі-ау деймін. Кеш-кісін хат қорытып кеңседе ұзағырақ отырып қалсам керек, жұрт-тың көбі тарап кеткен тәрізді. Кенет: «Мәдениет бөлімі осы болар. Әдетте, Алматы газеттерінде бұндай бөлімнен түстен кейін тірі пенде таптырмаушы еді, мұнда өлі отыр ғой?!» — деген өзіл-шыны аралас сөздің мұрындығы бәрімізді де қағып жатқанға қарасам, есіктен еркін басып еңсегей бойылы бір бейтаныс жігіт кіріп келеді.

Қаралығы болмаса, бәденді, мұрны сәл келтелеу, қара көзі ойнап, күлім қағып тұр. Үстінде сол жылдары сәнге айналған қытайдың сиякөк макентожы, басыңда сонымен түстес кең етек қалпақ. Қол алысып амандасқан соң-ақ, ұсынған орындыққа жайғаспай жатып қойнына қол салып, қағаздарын алды да, алдыма қойды. Көз қиығын салсам, маржандай мөлдіреген қолтаңба бұрыннан да таңғыс тәрізді. Аты-жөнін айта бастап еді, «білем» дегендей ишарат танытып, басымды изедім.

Түбі осы өңірдің түлегі болған соң, өлеңдерін түскен бойда жариялап жүретінбіз. Тақырыбы да таныс: көбіне туған жердің тамылжыған табиғатын, жалын атқан жастық шағын, өзі өскен ауылының ғаламат келбетін жазады. Өлеңдерінің ұйқасы шымыр, ырғағы сазды келеді. Олардың тәуір-ау дегендерін арагидік жастар газетінен де көзіміз шалып қалады. Өзі қазақ университетінің журналистикасын өнеміне бітіргемі жүр. Бұл жолы облысқа студент серіктерімен астық жинасуда келіп, астанаға кері қайтып барады екен. Сырттай осы газеттегі әріптестеріміздің біразып білетін болып шықты. Менің бөлім меңгерушісі болғанымнан да хабардар. Былайынша, пысық, сұңғыла жігіт секілді. Жалпы журналистке керек қасиеттер ғой бұл.

Әлде жас айырмашылығымыз шамалы замандас, әлде жыр сәйгүлігінің жалын қатар ұстаған сапарлас болғандықтан ба, әңгіmemіз бірден-ақ жарасып, әп-сәтте шүйіркелесіп кеттік. Жақында ғана жас отау болып жатқанымызды айтып, қалған әңгімені отбасыңда жалғап, үйден дәм татуын өтінген тілегіме ол рахмет айтып, вокзал басында жолдастары күтіп отырғанын, түнгі поезбен жүретіндерін баяндап, рұқсат сұрады да, түймесі ағытулы көк макентождың етегі делеңдеп, есікке қарай беттеді.

Әлгінде ғана атүсті шолғанда көзім түскен бір өлеңінің:

*Өзіңнің ұзын бойлы, келте мұрын,
Қалада оқып жатыр тентек ұлың.
Жиырмандың шықса-дағы төртеуіне,
Қоя алмай жүр баяғы еркелігін, —*

деген бастапқы шумағы ойыма оралып: «Өзінің келбет-пішінін де, болмыс-бітімін де дөп басқан екен, ә», — дедім іштей. Бәлкім, ақынның өзі ерке болмай сөзі еркін көсілмейтін де шығар...

Бүгінгі белгілі ақын Есләм Зікібаевпен Көкшетаудың облыстық газетінде ең алғаш осылай танысқан едім. Одан араға үш жыл салып қызмет бабымен ауысып Алматыға келгенімде, бірден ыстық ықылас білдіріп, қуана қарсы алған азаматтардың бірі де осы болды. Содан бері бір салада қанаттаса қалам тартып, қатар қызмет атқарып келеміз. Бір қызығы, отыз алты жылға жуық сыйлас-сырлас, дәмдес-тұздас болып жұбымыз жазылмай жүрсек те, не тындырып, не қойғанымызды, қай деңгейге көтерілгенімізді бағамдап-бағалай бермейді екенбіз. Әлбетте, қолда бар заттың қадірі, қасында жүрген жанның қасиеті білінбейтіні секілді, еті үйреніп кетсе, ұлылықты да ешкім елемейді ғой. Күндегі жазып жататын жыр, жылдағы шығып жататын кітап — бөрі-бөрі дағдылы дүние іспетті. Өйтеуір, мынау мерейтой дегеніңіз той иесін де, тілектесін де бір серпілтіп, сергітіп тастайды екен. Өткеніңді шолып, ертеніңді болжап, не тындырганыңды таразыға бір тартып аласың.

Әуелі «Егемен Қазақстан», «Жетісу», «Ұлан» сияқты ұлылы-кешілі басылымдарда журналистік жұмыс атқарып, өзінің қарымды қаламгер екенін танытып, қыруар тәжірибе жинақтаған Есләм кейінгі жиырма жылда ат басын бірыңғай жырға бұрып, өңдірте еңбек етті. Осы уақыттың ішінде онға жуық өлеңдер кітабы жарық көрді. Оларға ұзын саны отыз мың жолдай жырлары енгенін айтсақ, бұл дегенің қаншама көзмайын тауысып, жүйке жұқартқан күлкісіз күндер мен ұйқысыз түндердің жемісі екенін түсіну қиын емес. Оған соңғы үш-төрт жылда мерзімді баспасөзде ғана жарияланып, жинаққа сұранып тұрған он-он екі мың жолдай жаңа өлеңдері мен он бес баспа табақтай очерк-эсселерін қосса, жанкештілікке пара-пар еңбекқорлықты байқайсың. Осыларды аудара қарап, ақтара шолып шыққанда, Есләм — ақын және табиғатынан тума ақын деген бір ғана тұжырымға тірелесің. Оның үстіне, кейбіреулердей саусағын сорып отырмай, қара сөзде де, өлең сөзде де төгіліп, егіліп кететін ақын.

Меніңше, адамдық пен адалдық, елдік сезім мен ерлік сенім, даладай кеңдік пен анадай мейірімділік, бабаның өсиетіндей даналық пен баланың ниетіндей тазалық бір осы Ақын деген сөздің ауқымына сыйып тұрған сияқты. Ақын жүрегі — өз дәуірінің дүбірлі оқиғалары бүрқ-сарқ қайнап жататын тайқазан. Былайша айтқанда, заман құбылысы мен қоғам құрылысын саралап отыратын сана сүзгісі. Ал оның қыран жанарынан қалт еткен қимыл, жарқ еткен жаңалық қағыс қалмақ емес. Оған жалғандық пен жалбандық, жалтақтық пен жағымпаздық атымен жат. Не айтса да ол әділін айтып, алдаспандай орып түсуі шарт. Сол себепті пікірі де саф күмістей сыңғырап, төгіліп түсе қалады. Өншейіндегі философтардың қияннан қайырып, қиуадан орап әупіріммен құрастырар қисындарын шабытты шағында ақын оп-оңай құя салады. «Жаттап айтқан мың сөзінен әкімнің, жүрекжарды бір сөзі артық ақынның» дейтініміз де содан.

*Сөзің бітсе,
Айтатын ойың бітсе,
Жол қысқарып,
Баратын тойың бітсе...*

*Ақынның да өлгені ел көзінде,
Бұқпантайлап дауылда бойын күтсе.*

✓ Ақындық өнердің өлшемі осы болса керек. Ой орамына, пікір пайымына қарай бағалар болсақ, Есләм де — ештеңеден тайынбайтын дәл осындай алғыр да арыңды, айтқыр да қарымды ақын. Жыр бәйгесі атты ұлы дүбірде тізгінін сүзе тартып, қалын топтың кеуде тұсында келе жатқан жүйріктей оның қара үзіп шығып, көзге ерек түспей жүргені бізде тұлпар таланттардың көптігі ғана емес, барымызды бағалап, жұртқа таныта алмай жүрген әдеби сынымыздың әлсіздігінен. Ақын жәпе жақсы ақын көп те, сыншы жоқ. Бірді-екілі сын сарбазы шыға қалса, «түйсің танығаны — жапырақ» дегендей, танымал тарландардың төңірегінен айналықтап шықпай қояды. Сондықтан Есләм сияқты сан ақын әділ бағасын ала алмай, өлеңдегі лайықты орнын таба алмай жүр.

Асылы, ақынның сыры да, шыны да жыры ғой. Сол себепті оның өмір өткелдері әркіз жыр жолдарына өріліп отырады. Соғыс сойқанының зілмауыр салмағы бес-алты жасында-ақ мойнына түскен Есләмнің өлең-жырлары майданға кеткен әкелері мен ағаларын тосып, екі көзі төрт болған тұтас бір ұрпақтың өмірбаяны, аш-жалаңаш, жүдеубас жылдардың жадында жатталар, жапарында сақталар суреті десе, артық емес. Сәби жүзін соғыс өрті шарпыған сол ұрпақтың интернаттың қарананын қорек қылып, білім қутан күндері, дұрыс-бұрысын анық білмесе де, ел ырысын тасытып, байлыққа белшеден батырады деген дүрмекпен тың көтеруге атсалысып, гарышқа құлаш ұрған жылдары да оның шығармаларынан тәп-тәуір көрініс тапқан. Туган даламыздың түлеген шағы да, жүдеген шағы да ұдайы ақын назарында.

*Туыппын Тышқан жылы Жылбасы боп,
Көргенім содан бері кіл қасірет.
Зобалаң, отты жылдар мұң-зары көп...
Туғандай соның бәрін жырласын деп, —*

деуі оның тіпті де тегін емес.

✓ Есләмнің шынайы шабыттан туган жырларын оқығанда, құлағына Есідің бойындағы ен тоғайдың сыбдыры, қырдан асып, тасып жатқан ерке өзеннің гүрілі келгендей, танауыңды дала гүлі мен таба нанының иісі қытықтағандай, көз алдында манат таулардың маңғаз шыңдары манаурап, бұрала билеген бикештей ақбалтыр қайыңдар тұрғандай болады. Ал оның «Боранын» оқысам-ақ, Арқаның ақтүтек алақұйын боранының талайын көрген өз басым арқамнан құмырсқа жорғалап өткендей денем түршігіп, жылы үйде отырып жаурағандай сезінемін. Ақындықтың құдірет күші де осы болса керек.

Әлбетте, Арқаның сәні ақ бораны мен ақ жауыны, сайын белдері мен саумал көлдері ғой. Қазір сол көлдер тартылып, сол белдер тақырланып, тіпті қазақтың қос жанары сынды Арал мен Балқаш сарқылып бара жатқанда, ақын жаны шырқырап, шағаладай шаңқылдап шарқ ұрмай қайтпек?! Туган табиғатының тірідей тоналып, кіндік кесіп, кір жутан жерінен жұрт амалсыздан ауа көшіп жатқанда, азаматтық үн көтермей қай ақын отыра алмақ?! Есләмнің «Ата жұрттан айрылу қандай қиын...» деген топтамаларымен танысқанда, тұралап жатқан туған жердің табиғатын сақтап қалуга шақырып, қанатымен су сепкен қарлығаштай шырылдаған жанайқайын анық естігендей боласың. Кезінде ядролық қаруды ашықтан ашық сынаған айдын даланың қазіргі кейпі шынында да жан шошырлық.

*Тартылған өзен,
Сағымдай сарқылған көлдер,
Өртеніп отқа,
Жалынға шарпылған белдер.*

*Суырған құмды аңызақ аңқылдақ желдер,
Әзірейілдей алапат ант ұрған кендер...*

Осыларды көзбен көріп, көңілмен түсіне отырып, қай азамат түшіркеніп, тыныш ұйықтамақ?! Ал «бірде ашық көңілі, бірде тұман, бір беті мұң өмірі, бір беті ән» ақын үшін туған жерінің көнтулаққа айналуынан ауыр да аянышты ештеңе жоқ шығар, сірә.

*Ұйқы қашты мезгілсіз неге менен,
Күлкім ащы, боламын елемеген.
Өн бойымды мың ыне шабақтайды,
Шырылдатып қаққандай шегеменен.*

*Көп іздегім інжуді ойға қанбай,
Нұрым төктім талайға толған айдай.
Келгенің не өмірге, кеткенің не,
Ізсіз өтсең ештеме болмағандай, —*

деп тебіренгенде, ол өзінің елі үшін де, жері үшін де болашақ алдында жауапты екенін жан-жүрегімен сезініп, шыр-пыры шығады. Оның қазіргі халықты қарық қыла алмаған нарық заманындағы елдің жай-күйі туралы толғаулары өз алдына бір төбе. Ащы да болса, шындықты ашып айтып, қалың бұқара тірелген тығырықтан жұртты қалай аман алып шығу жөнінде жүз ойланып, мың толғанған азамат тағдыры оңай да емес. Дүние атаулының бәрі қымбаттап, оны тірнектеп жинап, тер төгіп жасаған Адам арзан тартып, аяқ асты болған кезеңде ашығын айтсаң — ағайыныңа жақпайсың, ақиқатын айтсаң — әкімдерге жақпайсың. Қу тіршілік үшін тырбанып, басыңды тауға да, тасқа да ұрып жүргенің. Баяғы «Бағлан сойып, сары қымызды сапырып, шалқытып өңді, ақ таңды көзбен атырып» жүрген күндер бұлбұл ұшып, арманға айналды.

*Арман ғой, шіркін,
Арман ғой бәрі, арман ғой.
Өреміз төмен.
Көрсетіп жүрміз жалған бой.
Жақсылық күтіп емексуменен ертеңге,
Жол қарағандай көзіміз ұзақ талған ғой, —*

дейді ол бертінгі бір өлеңінде. Күтуден көз талса да, үміттің үзілмегені, арманның бітпегені жақсы. Армансыз пенде — алғаусыз көже сияқты, көңілі лайланып, бәріне енжар қарап, қаракет-қимылдан қалады. Алпыс жылда не атқарып, не көргенін түгел айтып беретін өлеңіне сенетін Есләмнің:

*Ұа, аққу-арманым,
Төрт құбылам түгел,
Ойы-қырымды бүтін қып,
Сезімге бір сәт ұялатып алсам күпірлік,
Тағдырым-дағы таусылып қалар секілді,
Сондықтан сенің таптырмағыңа да шүкірлік, —*

дейтіні де шың.

Тек сол аққу-арманы алысқа самғап, жеткізбей қызықтырып, соңынан қутыз берсе, дарыны кемелденіп, қарымы күшейген алпыстағы ақынның өлі де талай жырлар туғызары күмәнсіз.

Сарбас Ақтаев
«Егемен Қазақстан», 13 маусым, 1996 жыл

Сөз — ақынның ар-ожданы

Тағдырдың жазуы қызық қой, шіркін...

1941 жылы қыркүйекте өмірдің күшімен Еділден айдалған біздің отбасымыз маған бейтаныс дала өзені Есідің жағасындағы қазақ ауылына келіп саялады. Менің әкем басқарған фельдшерлік-акушерлік пункттің аясына кіретін, өзеннің қос қапталында шашыраған тып-тыныш, елеусіз ауылдар бірден көңілімде жатталды. Көктерек, Жанажол, Жанаталап, Алқаағаш, Қаратал, Кеңес, Мектеп, Өрнек деген олардың аттарын естісем-ақ, осы күнге дейін менің көкірегім жылып жүре береді. Ғажап көрікті жерлер! Ұйқылы-ояу сияқты ақырын ағып жатқан өзен көктемгі тасқында ғана бұрқырап-сарқырап алады. Екі жағалауында ит тұмсығы батпас сыңсыған тоғай, іші тола мөддіреген шие, мойыл, итмұрындық, бүлдірген, қарақат, бытысқан шым-шытырық шырмауық. Тұңғиық қара сулар, жағаларында қамыс, қарақоға жайқалады. Құпия сыр бүккен сай-жыралар... Ақселеулі дала. Ойға шомған аққайыңды шоқтар. Иісі жұпар атқан жоңышқалы шалғын. Тәңір жаратқан осы таңғажайыптың төбесінде төңкерілген заңғар көгілдір аспан.

Бұл өлкені көп ақындар жырлаған. Бұл жер — көптеген талантты, белгілі адамдардың — жазушылардың, ғылымдардың, жыршы-ақындардың, қоғам қайраткерлерінің алтын бесігі. Табиғаттың өзі аялап, осы өңір тұрғындарының жүрегіне ізгілік, жомарттық, шыншылдық нәрін құйған сияқты ма деп ойлаймын.

Ақын Есім Зікібаев — осы асыл топырақтың тумасы.

*Базарым, наз әнім — Өрнегім,
Сағынып, сарылып шөлдегім.
Дүниеде қанша ауыл көрсем де,
Өзіңдей біреуін көрмедім.*

Оның азаматтық және ақындық өмірбаяны осы жерден бастау алған. Осы жерде ол алғаш рет далаһын аңқыған иісін жан-жүрегімен сезінді, таң шапағының сұлу суретіне тәнті болды. Осы жерде ол балалықтың там-тұм қуанышы мен ерте келген жетімдіктің жаутаң көзін көрді.

*Білмеймін таусыларын қашан демім,
Тірліктің көп тылсымын аша алмадым.
Аштық-ажал шеңгелін салды талай,
Мен бірақ биіктегі нанды алам деп
Нанды алсам — сол ажалдан жан қалар деп,
Құранды аяғыммен баса алмадым!*

Мен өскен ауылда осы аудандағы жалғыз қазақ орта мектебі бар-ды. Ол мәдениет, білім, рухани бірлік ошағы еді. Мектеп тамаша дәстүрімен және ұстаздарымен данқты болатын. Жақын маңайдағы барлық ауылдардың оқушы өскіндері осында ағылып жататын. Мектеп жанындағы интернат тұрмыс тауқыметін тартқан жетім балалардың жылы ұясы еді. Оған орналасып, мемлекет есебінен күн көру нағыз игілік деп есептелетін.

Соғыстан кейінгі шақта осы мектепте Есләм да онша көп оқыған жоқ, интернатқа алмаған соң, ол оқуын тастап кетті. Мүмкін, біз сол кезде бір-бірімізді алғаш рет көрген шығармыз, бірақ ол менің есімде қалмапты. Біз қайтадан енді Алматыда 60-жылдары кездестік.

Алайда біз екеуіміздің балалағымыз ұқсас. Екеуіміздің де балалағымыз кіреукелі: мені — жер аударылу, ұлттық кемсітушілік, комендаттық шектеу, ал оны — жетімдік, жоқшылық, тарыншылық төменшіктетті. Кейін ақындық жолға түскен Есләм өзінің балалық шағына жиі-жиі оралып, жыр тербеді, бірақ оның өлеңдерінде шуақты-романтикалық әуеннен гөрі, мұңды, зарлы сарын басым жатады. Өйткені жүректе өмірлік жаралы із қалдырған қаталдықтар, жоқшылықтар, сындарлы шақтар тым көп болып еді.

*Жалаң аяқ...
Қоңторғай жетімгігім —
Армандайды бұғанам бекір күнін.
Қарыным аш болғанмен,
Көңілім тоқ —
Жалғанның жалғыз байы секілдімін.*

Иә, біздің ұрпақтың алаңсыз балалығын соғыс аяусыз қырпып түсті. Есләм сияқты, біздің әрқайсымыз, қай жерде тұрсақ та, қайда өссек те, қай тілде сөйлесек те, қай дінге сенсек те, соғысқа лагнет айттық.

*Соғыс мәңгі айықпас секілді мұң,
Келегі ойға не түрлі ой, не түрлі ұғым.
Мен білетін азаптың ең ауыры —
Көру екен кәрінің жетімдігін,
Өзім де жетім бала секілдімін.*

✕ «Соғыс жылы өскен бала» деп атайтын сол кездегі біз құралпы балақандарды. Балалықтың сол бір қаралы күні, әкесін майданға алып, ол аттанып бара жатқанда қызыл сирақ жалаң аяқ бала алда болатын ауыр қайғыны сезгендей солқылдап жылап, соңынан жүгірген күн ақын жүрегінен өмір бойы өшпек емес.

Сұрапыл соғыстың зобалаң тұсындағы және соғыстан кейінгі қысталаң кездегі ауыл баласының өмірін көз алдыңызға елестетсеңіз: тырнақтай болып ерте еңбекке араласқан қаршадай жетімекті, ал қыста азынаған суық мектепке қалтырап жүріп сабақ оқыған бейшаларды көрер едіңіз. Өмірдің осы қатал мектебінен өтпегендер аз шығар. Мына көрініс көз алдымда: жеті-сегіз жасар жаланаяқтар колхозда әбден титықтап тұралаған өгіздердің, жамбасы сауыс-сауыс, жон арқасы ақтақыр арса-арса сиырлардың соңында қамшы үйіріп жығылып-сүрініп жүретін, бораздада аузынан сілекейі шұбырып ұйықтап қалатын, көктемде қар астында жатқан масақты теретін, тырбиган балалар пішен таситын, мал бағатын, шөп шабатын. Есләм да осы өмірдің ортасында жүрді. «Мен он бір жастамын... мен су тасып жүрмін», — деп еске алады сол кезді ол «Уақыт дауысы» атты лирикалық поэмасында. Бөшкелі арбаға жегілген Айбас атты қыңыр өгізді, таңның жалқын шапағын, мұңды даланы, шөмелесінің

қасындағы жалғыз қайыңды, тал түсте шақырайған дала күнін, бейнетқор Жанахмет қаншама құлшыңса да моторы от алмаған алқам-салқам комбайнды ұмытпапты.

Өрнек ауылынан шыққан әсершіл, сезімтал бала сол кездің өзінде адамның ізгілігі, жақсылығы, сондай-ақ жамаңдығы, нағыз асылдағы мен нашарлығы сияқты қасиеттерді барынша түсініп, тани түсті. Ол өмірдің ащы шындығын кейін өз өлеңдерінде толғады:

*О, бауырлар!
Жүрегімге жара бар —
Жазылмайтын ауыр дертпен пара-пар.
Адам деген төзімді екен,
Құлар еді, басқа тұрмақ, қара нар,
Құлар еді қара нар!*

Ол кейін әр ауылда, әр мектепте оқыды, буыны бекіп, қабырғасы қатпаған қалпы ауыр жұмысқа араласты. Ақындық сөзге еліге құлақ тұрды, көкірегінде арман оянып, шығармашылыққа ұмтыла бастады, өттең, шіркін, жоқшылық, қолдың қысқалығы шалқыған қиялды күрмей берді, ол біреуге емес, өзіне, өз күшіне ғана сену керек екенін ұқты. Есләм трактор тіркеушісі болғанын, тыңға түрен салып, жердің қара қыртысын жосылта тіліп бара жатқанын естен шығармайды.

1956 жылы ол орта мектепті бітірген соң, Қазақ мемлекеттік университетінің журналистика факультетіне оқуға түсті. Көптен күткен арманы орындалды:

*Қиялға талмай ілесіп,
Асу деп белін бұғандар,
«Қайдасың, Алматы!» десіп,
Келеді үміт қуғандар.*

*Шығып ем ерте жолға тым,
Кездескенде алғаш таңқалдым:
Ару жүз айдай Алматым
Ұясы екен арманның.*

Университетті Есләм 1961 жылы бітірді. Осыдан кейін журналист, әдебиетші қызметі ретінде басталды. Ретімен тізер болсақ, оның қызмет жолын мынадай бірнеше жолмен беруге болады: «Қазақстан пионері», «Социалистік Қазақстан», «Жетісу» газеттерінде әдеби қызметкер, бөлім меңгерушісі, одан кейін он бір жыл Қазақ ССР Баспа, полиграфия және кітап саудасы істері жөніндегі Мемлекеттік комитет жүйесінде қызмет істеді, яғни көркем әдебиет бөлімінің бастығы, «Жалын» және «Жазушы» баспаларының редакция меңгерушісі, «Кітап жаршысы» — «Друг читателя» газетінің бас редакторы, бірнеше жыл Қазақстан Жазушылар одағының әдеби кеңесшісі болды, ал қазір «Ақиқат» журналының бөлім меңгерушісі және алқа мүшесі. Ол сондай-ақ Қазақстан Жазушылар одағы Секретариатының мүшесі.

Оның сырттай қарағандағы еңбек өмірбаяны міне осындай. Ал ақын үшін бұл басты нәрсе емес. Ең бастысы — оның ішкі, шығармашылық өмірбаяны. Көбіне ол құпиялы. Есләмнің өзі айтқандай, «ақын жүрегі құпиялы сыр сақтаған».

Есләм Зікібаевтың өлеңдері республика газет-журналдарының беттерінде елуінші жылдардың аяғынан жариялана бастады. Қазақ топырағы әрқашан ақындармен даңқты.

*Тәуекелге бұдым дағы белімгі,
Тарттым шыңға серік етіп сенімгі.
Жүріп келем тасты қашап, мұз кесіп,
Маңдайымнан тымшылатып терімгі.*

*Шықтым ақыр —
Шың басында тұрмын мен
Төбесінде Ай қонақтап,
Күн күлген...
Биіктіктің рахатын,
Және де...
Басты айналтар қорқынышын кім білген?!*

*Тіршілік жоқ менен өзге бұл маңда,
Биіктік көп мынау асқақ шыңнан да.
Ұқтым алғаш: еркін басып аяқты,
Жетпейгі екен жұмыр жерге тұрғанға.*

Ақындық шеберлік баспалдақтарымен ол асықпай нық көтеріліп, оқырман достарына кең танылды. Жыр кітаптары бірінен соң бірі шығып жатты: «Ақ қайың» (1975), «Аққу-арман» (1977), «Мен космонавт боламын» (1978), «Ақ қайнар» (1980), «Ақ айдын» (1980), «Ақ сағым» (1982), «Алтын шапақ» (1985), «Адамдарға сенемін» (1989, орыс тілінде), «Өмір-қыран» (1991).

Бұл кітаптар елеусіз қалған жоқ. Олар Жазушылар одағының «жылдың әдеби қорытындылары» деп аталатын, кезінде бірнеше күнге созылған айтыс-таласты жиындарында қызу талқылауда аталғаны менің есімде. Бұл жыр кітаптарын оқырман қауым мен әдеби сын жылы қабылдады. Олар жөнінде Әбділда Тәжібаев, Мұзафар Әлімбаев, Қадыр Мырзалиев сынды халық жазушылары пікірлер айтты. Есләм өлеңдерінің орыс және басқа халықтар тіліне аударылуы да кездейсоқтық емес. Оның жырларына сазгерлер де назар аударып, әндер жазды, ал ол әндер халық арасына кең тарап, әйгілі әншілердің репертуарынан нық орын алды. Бұл орайда да ақынның өз тағдырына өкпелейтін реті жоқ, оны ол өз өлеңдерінде мойындайды да.

*Болмаса да пәленгей мақтанарым,
Күнгіз елмен қызмет атқарамын.
Түн бойында — ақынмын.
Көз ілмеймін,
Демек, жаным, екі есе вахтағамын.*

Бір қарағанда жалаң да жаттандылау көрінетін сияқты. Бірақ шыншылдығы айқын. Ол әрқашан асқақ армандарды аңсайды, ал шындықты, мүмкіншілігіне қарай, жалынды шабытпен тебірене адал жеткізуге жан салады. Оның кітаптарының бәрінде дерлік «ақ» деген сөздің тіркесіп жүруі тегін емес деп білемін. Мәселен, ақ қайың, ақ айдын, ақ қайнар, ақ сағым, ақжарма. Қазақ ұғынымында «ақ» семантикалық тұрғыда өте ауқымды сөз, ол ақ түсті ғана емес, сондай-ақ жан тазалығын, мейрімділікті, әділдікті, адалдықты, шыншылдықты, бекзаттықты бейнелейді. Бұл сөз Есләмнің поэзиясында асыл мұратқа, биік мақсатқа, гажайып бейнеге айналады. Болашақ тамаша деген сенімге келетін болсақ, менің ойымша, Есләмнің соңғы жылдарғы поэзиясы күңгірт тарта бастаған. Оның қазіргі жыр

топтамаларында мұнды ойлар, алғы күнге сенімсіздік, құлазыған көңіл мол ұшырасады. Бұл күнде қазақ ауылдарында, адамдардың көкіректерінде болып жатқан күрт өзгерістер, нарықтың қаталдықтары, адамгершілік қайнарының лайлануы, рухтың шалдығуы оның сезімтал жүрегін жаралайды, Тыныштығы мен сенімін түмшалайды, тіпті жанын түршіктіреді. Мұның өзінде Есләм ұлтшылдық құйтырқылыққа ұрышбайды, рухы және тәрбиесі жөнінде толерантыққа ұмтылады, онысы үшін «патриот» пысықайлар мен жершілдіктің шашбаушылары соққылап жатады, бірақ ол ақын ретінде кешегі қол жеткен сөзсіз жетістіктердің күйреуіне селсоқ қарай алмайды.

Иә, уақыт үні дабыл қағуға шақырады. Сондықтанда соңғы жылдары ақын жиі-жиі өткір публицистика жаңрына ден қойып, нарықтың озбыр да о жар тепкісі адами тіршіліктің қалтарысына қағып тастаған моральдық-этикалық тақырыпқа өлең жолдарын араластырып, толғақты мақалалар жазып жүр. Бұл жерде де Есләм талантының тағы бір қыры жарқырап көрінеді.

Қазақ ақындарының көпшілігі сияқты, Есләм сондай-ақ поэтикалық аудармаға да талғаммен қарайды. Ол қазақ тілінде сөйлеткендердің ішінде серб классигі Змайда, Түркменстанның халық ақыны Қарим Құрбанепесов, башқұрт ақыны Шариф Биккол, қырғыз ақыны Жәлел Садықов бар, ол сондай-ақ эстон, Солтүстік Кавказ, қарақалпақ поэзиясының антологияларын аударуға қатысты.

Мерейтой мақаласында ақының жеке басы туралы айтқан, сірә, артықтау болар. Табиғатында ол сенімді, жауапкершілігі мол, достыққа адал адам. Өзінің қаламдас ақын достарынан ерекшелігі сол — у-шулы, думанды өмірге ынтық емес. Салауатшы, ұстамды, әділ. Жомарт, ашық, көпшіл. Тамаша отбасының бәйтерегі. Сүйкімді, мейірімді жұбайы Розамен екеуі үш бала өсіріп, бәріне де жоғары білім берді. Талантты немерелер өсіп келеді. Ол әке өсиетіне адал.

*Мен диқанмын,
Қаршадайған жер өңдеп,
Дән өсірген,
Арық қазып,
Су тартқан сәресіген.
Томпаң қағып әкемнің соңына еріп
Жүрген күндер қалған жоқ әлі есімнен.*

Алпыстың асқарына ақын Есләм Зікібаев нық қадаммен, шалқыған шабытпен көтерілді, өзі айтқандай, «ғашық болып дүниенің бар сырына, жүрді баурап жанын жыр, ән-шұғыла». Мен жерлесі, көптеңгі досы, қаламдас ағасы ретінде оны шын жүректен құттықтап, рухы әрқашан сергек болуына және жаңа жеңістерге жете беруіне тілектестік білдіремін.

Герольд Бельгер
«Солтүстік Қазақстан», 7 маусым, 1996 жыл

Сергек болу — сезімнен

Қанша уақыт бірге жүрдім, қызметтес болдым дегенмен, кім-кімді болмасын түгел танып-білу мүмкін емес. Өйткені әрбір адам — сан қырлы құбылыс. Мен Есләм Зікібаевты ширек ғасырдан аса біледі екенмін. Бірге қызметтес те болдық. Бірақ соның өзінде барлық қырынан таныдым десем, ол кісі нанғысыз сөз болар еді.

Алматы облыстық «Жетісу» газетінде бірге қызметтес болдық. Қол-аяғы жерге тимейтін өте пысық, елгезек жігіт газеттің әр санына үлгіріп, не мақаласын, немесе суреттерін шығаратын. Тіпті қатарлас басқа газеттерге де атсалысып жүретін. Ол Есләмнің жиырманың ішіндегі, қылшылдаған жігіт шағы болатын. Әйтсе де жақыннан білісе қоюға мүмкіндік тумады. Жұмысқа байланысты қарым-қатынастан әріге барғанымыз жоқ. Тіпті өлең жазатынын да кейінірек білдім. Кейде-кейде газетке өлеңмен маңдайша жасау қажеттігі туа қалатын. Сондай бір сәтте, газеттің сол тұстағы редакторының орынбасы, жазушы-көсемсөзші Сарбас Ақтаевтың осы Есләм шығарған екі жол өлеңді мақтап: «Ақынсың ғой, жақсы шыққан!» — деген сөзін естігенім бар. Содан бастап мен оны ақын жігіт екен ғой деген ұғымда болдым. Бірақ өлеңдерін кейіндеп барып оқыдым.

Өмір құбылыстарына сергек қарап, соған өзінің қатысын ішкі көңіл мүмкіндігінше лепті жеткізуге бейім екен. Көрген-білгенін өз санасында саралап, өз көзқарасын білдіре отыратын өлеңдері діттеген нысанасына жетіп жатады. Ештеңені бүкпелеп, көлегейлемей, ашық айтады. Әсіресе, оның туган өңірдің табиғатын, адамдарын барынша ыстық сөзіммен жырлайтыны ұнады.

*Мен туган ауыл, мен тұрған ауыл бұл Өрнек,
Үйлері анау — әсемдеп қойған гүл өрнек.
Көшенің бойы көк шалғын құрақ құлпырып,
Жататын егі кілем боп.
Төскейдің беті білем де білем... кілең көк,
Көк шалғын үстін думанға бөлеп жүрер ме ек.
Бірақ көктемде, жырақ кеткенде мен елден,
«Көтеріп» кетіпті тыңды «көтергіш» түрен кеп!*

Осы жолдардан ақынның туган жеріне деген жүрек лүпілін де, мұңын да сезінесің. Бұл — ауылда туган ағайындардың ортақ сүйінші, ортақ күйініші. Есләм ақын тағы бір тұста:

*Есіл тасып келеді, Есіл тасып,
Қауіпті ме, қорқасың несін сасып?
Неге, бала, соншама үрелендің,
Боп-боз болып кеттің ғой есің қашып,
Жылда, жылда тұрмай ма Есіл тасып! —*

дейді. Бұл адам мен табиғат етенелігін, оның сырын ұғып, сыйын ала білу керектігін ымдау деп түсінесің.

*Мен диқанмын, ағайын, біл, бүгін де,
Өмір кешем диқан боп тірлігімде.
Мендегі бар шабыттың қайнар көзі
Жұмыр жер мен сезімнің бірлігінде, —*

депті. Шындығында да, Есләм Зікібаевтың шабыты, өзі айтқандай, ел мен елдің, ұлт пен ұлттың шынайы ұғысуы, құрлық пен құрлықтың түсіністікте болуына бағышталады. Бұл саясат үшін емес, адамзаттың өсіп-өнуі, дамуы үшін, ізгіліктің мұратты болуы үшін деп түйіндейді. Заман ауқымына сергек қарап, оның жақсылығына үн қосу барлық өнер адамдарының парызы болмақ. Себебі сол, өнер қайраткерлері — былайғы адамдардың рухани ұстазы, тазалықтың, адалдықтың жаршысы. Оларға қалың қауым сенеді, соңына ереді.

Есләм Зікібаев — негізінен ересектер ақыны. Бірақ оның жан-жүрегі балауса балғындарға елжіреп тұрады. Екеуіміз Қазақстан Жазушылар одағында қызметтес болдық. Бір бөлмеде отырамыз. Бірде өні бұзылып, түтігіп келді. «Ау, саған не болып қалды?» — дедім. Түйедей кісі, маған жауап беріп үлгіре алмай, еңкілдей бастады. Шошып қалдым.

— Әй, жайшылық па? Айсаңшы, не болды? — дедім бастырмалатып. Екі иығы селк-селк етіп, әрең тілге келді:

— Өлгі кішкентай немеремді көрмегелі апта өтті. Бүтін де келмеді. Соны қатты сағындым, — дейді.

Не дерімді білмедім. Әйтеуір жаманат жоғына көзім жетіп, тынысымды терең алдым. Сәл үнсіздіктен соң:

— Ой, сен өзің қызық екенсің! Дардай кісісің, бұл неғылғаның? Келетін шығар, — дедім.

— Жанымдай жақсы көретін едім, ішім өртеніп қатты сағынып, екі көзім төрт болды күте-күте, — дейді.

Мен Есләмді қанша жылдан бері білсем де, осы жолы оның жан дүниесін алғаш рет түсінгендей болдым. Бұрын ол маған анау-мынауға мойымайтын, тіпті елең қылмайтын кісі сынды көрінетін. Сөйтсем, шын мәнінде жаны жұмсақ, жүрегі нәзік, сезімтал жігіт екен. Әрине, ол ақынға жарасатын мінез. Мың күліп, мың жылап жүріп халқын қуандырса дейтін осы бір қасиеттер басқа азаматтарымызды да болса ғой, шіркін!..

Есләм үлкендер ақыны бола тұрса да, жанағыдай елжірегіш жүрегімен жас буындардың ұғымына дәл өлеңдерді де жиі жазады. Бір өлеңінде:

*Бар жақсыны бойына үйін-төгіп,
Бүлдірсе де бір затын қырық көріп,
Анам менің ұлыма шыбын жанын
Отырады күн сайын үзіп беріп, —*

дейді.

Бұл — шындық. Мұнда баланың да қылығы, әженің де қасиеті айқын. Бас изейсің. Ақын баланың танымымен, ойымен де сөйлей алады:

*Біреу мені айтады
Атасына тартқан деп.
Бірау мені айтады
Папасына тартқан деп.*

*Бәлкім, рас мұнысы,
Жұртқа сенбеу — ұят-ты.
Екеуі де, дұрысы,
Маған тартқан сияқты.*

Әкесіне де, атасына да тартқан бала екеуін де өзіне тартқанға саюға әбден қақысы бар ғой. Ойпақы, тілге жеңіл, еріксіз езу тартасың. Ақынның тағы да бір шағын өлеңін оқиық:

*Көркейткен ауланы
Көріңдер алманы.
Тіліңді үйіреп
Тәп-тәтті бал дәмі.*

*Алатау төсінен
Аулама көшіргем.
Талшыбық кезінен
Мәпелеп өсіргем.*

*Мәуелеп әлі де,
Келеді сәні де.
Піскенге жейсіңдер,
Жетегі бәріңе.*

Ақынға иланамыз. Піскенше тиіспейміз. Піскен соң бәрімізге де жетеді. Мәз болып үзіп алып, тәтті алманы жейтін боламыз.

Қашанда жемісің мол болсын, Есләм дейміз.

Нүкеш Бөдігул
«Ұлан», 4 маусым, 1996 жыл

Зергерлікпен зерделеп...

Алғашқы өлеңдері «Көкшетау» газетінде жарияланап, поэзия құмар көкшеліктер назарын өзіне жалт қаратқан Есләм Зікібаев бұл күндерде «Ақ қайыңдар», «Аққу-арман», «Ақ қайнар», «Ақ айдын», «Ақ сағым», «Алтын арай», «Құс-ғұмыр» сияқты он шақты поэтикалық кітаптардың авторы атанған қабырғалы қаламгерлер санатына қосылды.

Ақындық абыройдың жарық көрген кітаптар санымен емес, ондағы санаға салмақ салар сапалы, сәтті, тәтті өлеңдермен өлшенетінін ескерер болсақ, сөз жоқ, Есләм өзгеге ұқсамас өзі ұстанған жолы бар, өмірден көріп-түйгенін өзіне ғана тән текті туындылармен саралай баяндап, салмақтай алар қасиеттерімен бір оқшау биікте, тұрғандығы даусыз.

*Сөзің бітсе,
Айтатың ойың бітсе,
Жол қысқарып,
Баратын тойың бітсе...
Ақынның да өлгені ел көзіне —
Бұқпантайлап дауылда бойын күтсе.*

Міне, Есләм ақынның жалпы ақындықтың болмыс-бітіміне көзқарасы, оған қояр талап-үрдісі осындай.

Оның ерке Есілдің сылдырай жүгірген мың сан толқынындай сырлы, тұңғиығы бойлатпас тереңге тартқан мәлдіріндей мінсіз лиризмге бай өлеңдер өрімінен ақын жүректің қапысыз қалам сілтесін, терең ой-толғанысын сезініп, сана сүзгісімен өткізген сайын сен де толқып, тебіренесің, тектілік пен тексіздік аражігін ажыратып, сұлулық пен сыршыл сымбаттылықтың қадір-қасиетін жыға танып алар биікке бет түзейсің.

Есләм Зікібаев — ата жасы алпысқа аптықпай, ақырын басып, алып ұшпа жеңілтектік танытып жұлқыпбай, байыпты, сабырлы қалпымен жеткен ақын. Осынау жылдар ішінде оның қаламынан алуан арналы тақырыптар терең толғанысқа ие болып, сан сапалы ой өріс ашып, өркен жайды.

Айтпақ ойы айқындалып, салмағы саф алтындай сомдалып, толыса түсті! Оған қазақ поэзиясының ақсақалы Әбділда Тәжібаевтың мына пікірі дәлелдікке жүрсе керек: «Есләм Зікібаев менің ойымда жүрген дәмелі, үміт артатын інілерімнің бірі болғандықтан, оның «Ақ қайыңдар» деген атпен топталған жапа өлеңдерін шын ықыласпен оқып шықтым. Жинақта барлығы 85 өлең бар екен. Бір жерге бас қосқан осыншалық көп өлең оқушысын «тойдырмайды», үнемі бірінен соң бірі тартып отырады. Әрбір жырдың өз әуені, өз сыры бар. Есләм тақырып жағынан кілең жаналық айтады деу қиын. Бірақ бізге мәлім тақырыптардың өзі де Есләмша жырланып, жаңғырып отырады. Өйткені талантты ақынның өлеңді поэзиялық дәрежеге көтеретін өнері көп, аспаптары мол».)

Сонау 1979 жылы Есләм өлеңдеріне берілген осынау баға шынында да ақын поэзиясының талғамы биік талантты ойдан тутандығын тани білген сарабдал пікір болатын. Әбекең айтып отырған «өнері көп, аспаптары молдық» екінің бірінің өресі жетіп, қолына түсе бермес құбылыс екендігін ескерсек, сөз жоқ, Зікібаев зерделеуінен туган өлең-жүрімдері зергерлік асыл бұйымдай өзінің сұлу сымбатын сақтай білген қалпымен қымбат болмақ. Біз сол үшін де ақын өлеңдерін өміршең өлкеден жиі ұшыратар рухани қазына санатында деп есептеуге қақылымыз!

«Есләм күй таңдайтын, бап тілейтін ақын тәрізді. Оның сирек жазатыны да содан шығар. Өткен ғасыр өкілдерімен салыстырғанда, қазіргі заман қаламгерлері шабыт жөнінде сиректеу айтады. Бұрын шабытты дарын иесінің өзін мүлдем ерекше сезінетін алымды сәттері деп түсінсе, бүгінде кейбір ағайындар оны тек жұмыс процесі ғана деп ұғынады. Есләм, біздің байқауымызша, алғашқы топты қалайтын тәрізді.

*Ақын менен шабыттың жаны бірге,
Шабыт өлсе,
Ақын да өлгі деп біл! —*

дейді ол.

Есләм Зікібаев шабытының жемісі — «Ақ қайыңдар».

Қадыр Мырзалиевтың бұл пікірі ақын Зікібаевтың тағы бір қырып — сирек жазса да барынша сазды, дәмді жазатынын, іргелі шабыт үстінде ғана ой тербетіп, сөз тоғытарын ашып беріп отырғандай.

Көкшетау өңірімен, оның Кәкімбек Салықов, Сарбас Ақтаев сияқты қаламгерлерімен достық байланыста, творчестволық тілектестікте жүретін Есләм Зікібаевқа облыстың жыр сүйер қауымы атынан 60 жылдық тойың құтты болып, тартымды туындыларыңмен қуанта бергейсің деген ізгі тілекпен сөз түйіндеуді жөн көріп отырмыз.

Төлеген Қажыбаев
«Көкшетау», 28 мамыр, 1996 жыл

Так распорядилась судьба...

К 60-летию Есляма Зикибаева

СЛОВО ПОЭТА — СОВЕСТЬ

В сентябре 1941 года наша семья, высланная державной волей с Волги, очутилась в казахском ауле на берегу неведомой мне степной реки Есиль. Тихие, неприметные аулы, разбросанные по обе стороны реки и входившие в радиус фельдшерско-акушерского пункта, которым заведовал мой отец, мне быстро запомнились. И поныне душа моя тепло отзывается на их названия — Коктерек, Жанажол, Жанаталап, Алка-Агаш, Каратал, Кенес, Мектеп, Орнек. Дивные по красоте места! Размеренно-сонная река, буйная лишь в пору весеннего половодья. Непроходимые тугайные заросли по берегам — вишня, черемуха, шиповник, костяника, боярышник, смородина, переплетенные буйным хмелем. Глубокие, как омут, старицы, подернутые по краям ряской и кувшинками. Таинственные бочаги и овраги. Ковыльная степь. Задумчивые березовые колки. Дурман разнотравья. И бездонное небо над всем этим божьим великолепием.

Край этот воспет многими. Здесь — истоки многих талантливых, известных людей — писателей, ученых, акынов-импровизаторов, общественных деятелей. Сама природа, думаю, исподволь воспитывала в жителях этого края благородство, щедродушие, искренность.

Поэт Еслям Зикибаев — кровный сын этой благословенной земли.

*Орнек — мой аул
Над красавцем Ишимом.
Ты словно окутан березовым дымом.*

*(Здесь и в дальнейшем стихи даны в
переводе Марка Кабакова)*

Здесь начало его гражданской и поэтической биографии. Здесь он впервые почувствовал, «как дышит степь в малиновом тумане», что схоже с «тихой песней порою рассветной». Здесь он познал скудные детские радости и горечь раннего сиротства. Здесь он определил высшие ценности своего бытия на земле.

*Отчизна и мама, родимый аул —
Три слова надежный несут караул.*

В том ауле, где я вырос, находилась единственная в районе казахская средняя школа. Это был очаг культуры, знания, духовного единения. Школа славилась прекрасными традициями и педагогами. Сюда стекалась учащаяся поросль со всех близлежащих аулов. При школе был интернат — желанный приют сирот, лишенных возможности учиться. Попасть туда на казенный кошт считалось высшим благом.

В послевоенное время очень недолго учился в этой школе и Еслям, однако вынужден был ее покинуть: устроиться в интернат не удалось. Возможно, что мы тогда и виделись впервые, но в памяти моей это не запечатлелось. Встретились мы вновь уже в Алматы в 60-х годах.

Родом, однако, мы из одного детства. И у обоих оно было омрачено: у меня — депортацией, национальным унижением, комендантскими ограничениями, у него — безотцовщиной, лишениями, непосильным мытарством. Впоследствии, став поэтом, Еслям нередко обращается к годам своего детства («Известно, что люди скучают по детству», «Я в детство свое возвращаюсь опять, мне горько о времени том вспоминать»), но воспоминания эти редко овеваны у него светло-романтическим флером, наоборот, они чаще всего окрашены в мрачные, горестные тона. Слишком много было обид, лишений, тягостных дум, испытаний, оставивших на всю жизнь глубокие зарубки на сердце.

*Как в детское сердце вошли холода!
Нам крылья ломала лухая беда.
Ушли навсегда беззаботные игры,
Когда о войне разнесли провода.*

Да, война враз оборвала беззаботное детство нашего поколения. И вслед за Еслямом каждый из нас — где б ни жил, где бы ни вырос, какой бы веры и языка не был — вправе сказать:

*Есть рана, ее нанесла мне война,
О боли порой кровоточит она.*

«Мальчишка, возвращенный войной» — такова четко выраженная мета каждого из наших сверстников. Тот черный день детства, когда отца призвали на фронт и босоногий мальчишка, словно чуя неминуемую беду, тщетно бежал, бежал за ним, обливаясь горючими прощальными слезами, будет поэта преследовать, как кошмар, всю жизнь.

*Горячий туман обжигает опять:
Сегодня уходит отец воевать.
И следом бежит мое бедное детство —
И чтоб я ни делал,
Не может догнать.
...Но детство, что вслед за отцом убежало,
Оно будет видеться мне до сегодн.*

Жизнь аульных детей военного лихолетья и послевоенной голодной поры состояла, главным образом, из раннего изнурительного труда и зимней, урывками, учебы в промерзлых школах. Миновали

эту суровую школу жизни немногие баловни судьбы. Свидетельствую: семи-восьмилетние голопузые сорванцы работали в колхозе погонщиками вконец изнуренных быков и еле передвигавших по весне поги коров; случалось, засыпали в борозде; собирали в весеннюю хлябь оттаявшие колоски на поле; хилые подростки возили сено, пасли скот, косили траву. Еслям не было исключением: «Мне было одиннадцать... я был водовозом», — вспоминает он в лирической поэме «Голос времени». Он помнит замороженного быка Айбаса, запряженного в телегу, багровое пламя зари, печальную степь, одинокую березу у стога, раскаленное в зените степное солнце, глухонемой комбайн-урод, который не хотел заводиться, несмотря на все старания несчастного Жанахмета.

Тогда-то впечатлительный, чуткий мальчик из аула Орнек познал и людское добро, и человеческую подлость, истинное благородство и низость. И открылась ему тогда горькая истина, выраженная им позже в стихах:

*Когда отнимают последний кусок,
Что толку, что вербы в весеннем пуху?...*

Тяжело работать приходилось и потом, перемежая учебу в разных школах. Была мечта, была тяга к поэтическому слову, к сочинительству, но нужда и лишения постоянно сковывали высокие порывы, рассчитывать можно было только на самого себя. Еслям помнит, как был прицепщиком, как «утрюмый лемех вспарывал дернину», как ходил за плугом целиной.

В 1956 г. он закончил-таки среднюю школу, поступил на факультет журналистики Казахского государственного университета. Сбылась долгожданная мечта:

*Пусть я жил сиротою —
Лелеял в душе мечту:
Дорогою непростою,
Но я прыду в Алма-Ату.*

Университет Еслям окончил в 1961 году. Началась журналистская, литературная деятельность. В сухом, последовательном изложении ее можно передать некоторыми строками: литературный сотрудник, заведующий отделом газет «Казахстан пионеры», «Социалистик Казакстан», «Жетысу», далее — «одиннадцать лет работы в системе Государственного комитета по делам издательств, полиграфии и книжной торговли Казахской ССР, т.е. был начальником отдела художественной литературы, заведующим редакцией издательств «Жалын» и «Жазушы», главным редактором газеты «Китап жаршысы»-«Друг читателя», несколько лет работал литературным консультантом Союза писателей Казахстана, заведующим отделом и членом коллегии журнала «Акикат». Он является также членом Секретариата Союза писателей Казахстана.

Таковы вехи его внешней рабочей биографии. Но для поэта это не главное. Главное — его внутренняя, творческая биография. А она чаще всего — тайна. Как пишет сам Еслям «загадочно сердце поэта».

Стихи Есляма Зикибасва печатались на страницах республиканских газет и журналов уже в конце пятидесятых годов. Земля казахская всегда славилась поэтами. Обрести свой голос в могучем хоре, быть услышанным, добиться признания — очень и очень не просто. Особенно когда веришь в свое поэтическое предназначение, в свой талант, в силу и власть слова.

*Слово — мое богатство,
Что мне трудов бояться.
Слово — поэта совесть,
Счастье его и честь.*

Таково высокое поэтическое кредо Есляма. И потому его постоянно терзают сомнения:

*Поэт ли я?
Уже не первый год
Для взрослых и детей стихи слагаю.
Останусь ли в их памяти?
Не знаю.
Грядущее рассудит в свой черед.*

Он знает: «стихи написать — это мука и счастье».

Медленно, но верно поднимался он по ступенькам поэтического мастерства и признания. Один за другим выходили его поэтические сборники: «Белые березы» (1975), «Мечта-Белый лебедь» (1977), «Я буду космонавтом» (1978), «Белый родник» (1980), «Белая гладь» (1980), «Белый мираж» (1982), «Золотое зарево» (1985), «Верую в людей» (1989, на русск. яз.), «Жизнь-птица» (1991).

Книги эти не остались незамеченными. На моей памяти они горячо обсуждались в Союзе писателей на так называемых «литературных итогах года», проходивших в свое время бурно, шумно, по несколько дней. Они, эти книги, были тепло приняты читателями и литературной критикой. О них высоко отзывались такие народные писатели, как Абдильда Тажибаев, Музафар Алимбаев, Кадыр Мырзалиев. И неслучайно стихи Есляма переводились на русский и другие языки народов. Неслучайно обратили на них внимание композиторы, положили их на музыку, и стали они популярными в народе, прочно вошли в репертуар знаменитых певцов. И в этом смысле у поэта нет основания сетовать на судьбу, что он и сам неоднократно признает в своих стихах:

Да, я ничуть не обижен судьбою.

Или:

*Не считаю, что я
Обойден в этой жизни угачей.*

Или:

*На пик легяной не вскарабкался я,
И все же судьбою доволен, грузья.*

Тут поэт не грешит против истины. И вообще в неумном стремлении к гармонии души он неизменно тяготеет к реальности бытия и в своих поэтических раздумьях всегда отталкивается от коппретной жизни, от земли. Поэтому в его стихах нет места формалистскому изыску, забаве ума, игре слов, разной мнимо-многозначительной зауми. С раннего детства вкусив горький хлеб повседневной жизни, он считает кощунственным сорить словом, баловаться пером, плести красивые узоры из словес-побрякушек. Он слишком хорошо знает, что «таинственна жизнь, не разгрызть этот крепкий орех» и в жизни и в творчестве преследует главную цель — «лишь бы душа не застыла, как камень». Он когда-то заявил:

*Я б не сочинял стихи...
если бы не высокая цель впереди
И вера,
что будущее прекрасно.*

Звучит несколько выпренно и декларативно, однако искренне. К высокой цели он стремился всегда, и реальность — насколько это возможно — пытался представить возвышенно, проникновенно и честно. Ведь совсем не случайно в названиях книг его почти всегда присутствует слово «ак» — белый. И березы, и гладь воды, и родник, и мираж в степи — все у него «ак». В казахском понимании это семантически очень богатое слово и обозначает отнюдь не только белый цвет, но и чистоту души, благородство, справедливость, честность, искренность, девственность. Слово это в поэзии Есляма как бы идеал, высшая цель, прекрасный символ. А вот что касается веры, что будущее прекрасно, на мой взгляд, в поэзии Есляма последних лет она заметно поколеблена. В нынешних его поэтических подборках много горестных раздумий, тревоги, душевного дискомфорта, неприятия. Крутая ломка, происходящая ныне в казахском ауле, в душах людей, уродства дикого рынка, падение нравственных начал, эрозия духа, разгул низменных страстей ранят его чуткую душу, лишают покоя и веры, порою откровенно страшат. При этом Еслям напрочь лишен националистических завихрений, по духу и испытаниям устремлен к толерантности, за что порой ему достается он не в меру притких «патриотов» и певцов региональных муравейников, однако спокойно взирать на крушение бесспорных завоеваний недавнего прошлого он как поэт тоже не может. Он заявляет:

*Да, бурлит моя кровь,
Еще страсти мои неистлели...
Голос времени звучит в мох ушах.*

Да, голос времени заставляет бить в колокол тревоги. И поэт в последние годы все чаще обращается к мобильному жанру публицистики, пишет страстные статьи, перемежая их стихотворными строками, на морально-этические темы, отодвинутые нагой и крутой стихией рынка на обочину человеческого бытия. И в этом четко обозначилась еще одна грань таланта Есляма.

Как и большинство казахских поэтов, Еслям отдал также дань поэтическому переводу. В числе переведенных им на казахский язык поэтов следует назвать сербского классика Змая, народного поэта Туркмении Карима Курбаннепесова, башкирского поэта Шарифа Биккола, киргизского поэта Жалила Садыкова, участвовал он также в переводе антологий эстонской, северо-кавказской и каракалпакской поэзии.

В юбилейной статье, пожалуй, нелишне сказать и несколько слово личности поэта. По натуре он человек надежный, ответственный, верный в дружбе. В отличие от многих собратьев по поэтическому цеху он никогда не имел склонности к божемной жизни. Трезвый, рассудительный, справедливый. Щедрый, открытый, общительный. Прекрасный семьянин. Вместе с обаятельно, доброй женой Розой воспитал троих детей, всем дал высшее образование. Подрастают талантливые внуки. Он верен завету отца:

*Не пускай бегу на порог,
И тоску из глаз прогони.*

На перевал 60-летия Еслям Зикибаев поднялся уверенно и достойно, как он сам говорит, «не расстратив ни чувств, ни желаний». И на правах земляка, давнего друга, собрата по перу сердечно желаю ему бодрости духа и новых свершений.

Герольд Бергер
DAZ, 1 июня 1996 г., №22

Верую в людей

Известному казахскому поэту Есляму Зикибаеву исполняется 60 лет. Он автор поэтических книг «Белые березы», «Лебедь — мечта», «Я — космонавт», «Белый родник», «Белая гладь», «Золотое зарево», «Жизнь — птица», «Верую в людей» и других.

— Для представителя своего поколения биография моя типична. Голодное военное детство, нужда во всем, сиротство... Одна особенность — родился в самом «казахском» ауле самой «русской» области Казахстана. Сегодня все удивляются тому, как чисто говорят по-казахски писатель Герольд Бельгер, бывший партработник Анатолий Шалов. А чему удивляться, если мы выросли в этой самой глубинке, где единственной школой была казахская. Может, если даже и хотели бы учиться по-русски, все равно бы у нас ничего не вышло. Правда, теперь мои земляки вряд ли об этом сожалеют: детство, какое тяжелое и обездоленное не было, все равно занимает в сердце человека самый теплый уголок. Но удивительное дело, всего, чего когда-то сам не добрал, хочется с лихвой дать детям. Поэтому и сын и дочери учились в русской школе и теперь не очень сильны в казахском. Вот так нас все время куда-то заносит. Теперь вот спохватились и внуков обучаем на родном языке. Чтобы опять восместить то, чего их родителям не достает. Из-за этого через весь город таскаем их с бабкой по очереди в 12-ю казахскую школу... Ничего, выравниемся по-маленьку.

А то ведь иначе может получиться так, что мои же внуки не будут в состоянии читать и понимать сочинения родного деда!

Сейчас многие отмечают, что мы, писатели, особенно ратуем за изучение государственного языка. А что делать, если круг наших читателей катастрофически сужается, как акватория Арала. Слов нет, моря жалко, но разве можно допустить, чтобы погиб язык? А тут еще другая беда — издательская. За последние шесть лет ни одной книги не напечатал, хотя рукописей на три сборника накопил. Потому что если хочешь издать — печатай за свой счет или найди средства у спонсоров. И появляются собрания сочинений богатых графоманов. В другие времена их к редакциям и на пушечный выстрел бы не подпустили, а теперь они там полновластные хозяева. Это талантивому человеку совесть не всегда позволит пойти с протянутой рукой к «денежному мешку», а бездарь ничем не пугается. Читаешь их «творения», и сердце кровью обливается: что же они делают с бедным казахским языком! Говорят, великий Достоевский за весь период своего творчества дал жизнь одному-единственному слову «стушеваться», а наши новоиспеченные «беллетристы» без тени сомнения пытаются загнать в казахский язык табуны высосанных из пальца уродливых неологизмов.

Для меня сегодня единственная отдушина осталась — это журналы, газеты, радио. Около полутора десятка моих стихов композиторы на музыку положили. Спасибо Аширу Молдагаинову, Асету

Бейсеуову, Шамилю Абилятеву — благодаря им мои песни в исполнении Розы Баглановой, Бахыт Ашимовой, Зейнеп Койшибаевой на слуху у всех. Даст Бог, внуки подрастут и тоже будут петь...

Вот такие не совсем праздничные получились у меня раздумья. Хотя по здравому размышлению юбилей — это ведь мероприятие, не всегда окрашенное в веселые тона...

Ну, а что не досказал, может стихи мои доскажут.

Беседовал Еркен Абишев
«Новое поколение», №21, 30 мая — 6 июня 1996 г.

Өлең мен Өрнек

«Елікпейтін адамнан үрейленем...»
Артур РЕМБО,
француз ақыны

Артындағы ініден гөрі алдындағы ағаңа көңілің көбірек ауатын албырт шақта аға деген адамың аялы алақаның аямаса, қолыңнан келгенше аяласа — адам астына ат мінгендей қуаныш көңілі лекіп, серпіліп жүреді. Осындай іні көңілің көкке жеткізіп, желпілтіп кететін ағаңың бірі күні кеше фәниден бақиға өткен асыл азамат Есләм Зікібаев еді ғой, жарықтық...

Осы асыл ағамен кездесуім де қызық болды. Бірде, Алматыда студент шағым, ұмытпасам, 1974-ші жылы болар, «Жалын» журналына өлең әкелгем. Жатыңқырап қалыпты. Өлеңді тапсырған жігіт олай қарап, былай қарап, қинала іздеген болып, географиямды ұнатыңқырамай: «Солтүстіктен дейсің бе?!» — деп шірене берді.

Әлгі тұста ұзын бойлы, дөңгелек жанарлы, өңі сондай нұрлы, сұңғақ, сұңқар тұлғалы қағылез жігіт жылы ұшырап: «Жүр, інішегім! Мен сені Сағатқа алып барайын», — деп жетелей жөнелді.

Сағат Әшімбаевқа мені алып келген әлгі әдемі жігіт жерлесім Есләм Зікібаев екен ғой. Міне, содан бері мен ақындардың ақыны десем, асылық болмайтын осы ағамен — дос ағамен, Есағаммен таныспын.

Жылдар жылжып өтетін тағдыр іріні ұнтақтап, тіріні дел-сал қажытып кетерін кейін ұқтым. Ардакүрең секілді адуын шабытты, шалағайларға шалдырмайтын толағай-толайым аға Есаған да осы тағдыр жүгінен бірде есейіп, бірде кейіп, кейін тіпті науқасқа да шалдығыңқырап қалған еді.

Бірақ осы асыл жан, арда ақын қаламына шаққан мұң-наласынан басқаға елен етпейтін ер мінезбен жылма-жыл жинақ шығарып, бір жырынан бір жыры серпіндірек, бір өлеңінен бір өлеңі өтімдірек түсіп, төрт аяғын тең басқан жорғадай тайпалды.

Өр ақынның өз дарыны, өз қарымы боларын мен де танымын. Мүмкін, деймін қазір, Есағам сонау алғашқы кездесудегі құлын жырыма құмартқанда, осы қасиетті таныған да шығар-ау. Ендеше, Есағам көңілін, жүрек сырын мен де жаңылмай айырамын.

Қайрап, періште жырдың батсайы көңілі-ай десенші! Шынайы, шымыр дүниеге көзің түсіп, оқып шыққанда жаныңды үйіріп бара жатқан жыр құдіретіне ілеспей, құмартпай, ынтықпай көр! Есаған көлгірсіз, мөлдір жазатын еді ғой. Ақынның сезімі бір сәттік ұшқын тәрізді. Ұшығынан жаңылған сезім мен сыр енді қайта қолға қонбас құстай, қанат суылының үнін ғана қалдырып, ғайып болады.

Сол сырды, лүпiлдi кезiнде ғана ұтып қал. Әйтпесе, он жерден әлектенсең де әуiрiмiңе көнбейтiн ол лүпiл арманға ғана айналады. Ал Есләм ағама әлгi қасиеттi Құдай берген екен — өлеңi iркiлмейдi, шабыты жаңылдырмайды.

Ең бiр ғажабы, Есләм таза, мөлдiр жырдың жан-нұрын ұсынады. Жасаңды сезiм, жалған шабыт жоқ онда. Өлеңi содан да кiршiксiз, сайын қырға жаңа түскен аппақ қардай. Содан да оны бейжай оқи алмайсың.

*Туған жер — Тұтыр! Көгесi — майса, шөбi — май,
Гүл атқан жаңа мамырдай майса көңiл-ай!
Түлкi бұлаңмен алдыңнан қашқан армандай
Шетi-шегiне жеткiзбей жүрген өмiр-ай...*

Немесе:

*Асау қан ыршып ойнамай қойды генемге,
Тулақ тұлпардай iлбiген көшке ерем бе?
Атылған көкке арыстан-көңiл басылып,
Сенбейтiн болдым өзiмгi Есләм дегенге...*

Ал ендеше! Бiз осы жырдан ненi iздеймiз? Төгiлдiрiп ұйқасын ұсынатын әр ақынның жырының сырт сұлулығынан гөрi iшiне таман үңiле түсшi. Табатының да, табынатының да сезiмi болар. Нақ солай болуға керек. Сезiм ғана ақын шыншылдығына айғақ.

Жырлаймын деп жылайтын, жылаймын деп жырлайтын сезiм ақын өмiрiнiң құны! «Жыламайтын адам ақын емес!» — деп бiр сыншы кезiнде тауып айтқаны еңдi анық екен дейсiң. Жыламаған, өзiнiң де, өзгенiң де сезiмiн түсiнбеген темiр-мiнез адамнан жауға жанын iлдiрмейтiн барлаушы, тыңшы шығуы мүмкiн, алайда ондай жанның ақын болуы ақиқат емес.

*Қараны да ақ деппiн, ағасыппын,
Таласпайтын тұста да таласыппын.
Жөнсiзiмгi жосықсыз жөн көрем деп,
Көкiректеп көпке де дара шықтым.*

*Үмiт сөнiп, ой кемiп, сезiм де өлдi,
Ақты қара жеңгенiн көзiм көргi.
Қарсы қойып өзiме өзiмгi еңдi,
Тiрi жүрiп өлген де кезiм болды.*

Ақын адамның тәнi — әлсiз, жаны — жаралы. Топшысы қатты темiр-мiнез мекерлер де жеткiлiктi өмiрде ақын жарыққа ұмтылам деп, отқа түсер көбелектей перiште көңiлмен өмiр өзегiне түскен құртты аршимын деп, аңғалдықпен басына бөле, жанына жала үйiрiп те алады.

Соның бәрi ақынның адалдығынан, аңғалдығынан. Ол Төнiр берген туралықпен өз сезiмiн өзгенiң де сезiмi деп ұғады-ау. Әлгi жырындағы «Тiрi жүрiп өлген де кезiм болды» дейтiнi осыдан гой.

Менiң осы жырларды ақынның соңғы жыр жинағы «Арнадан» алғанымды бiлгейсiң, оқырман! Есләм дүниеден жақында ғана өттi. Соның алдында осы бiр сәт соңғы демi екенiн сезгендей, күнi-түнi қолынан қаламы түспептi. Алматыға Жазушылар Құрылтайына барғанымызда Бақыт Мұстафин, Мүтәллап Қанғожин үшеуiмiз Есаған шаңырағына кiрiп, зайыбы Розаға, балаларына көңiл айттық,

дұға оқыдық. Тірінің өлі алдындағы осы парызын атқарып аттанғанда Роза жеңгей Есләммен бірге оқып, тай-құлындай тебіскен Бөкеңе де, Мүкеңе де, інісі маған да «Арна» жыр жинаған ескерткішке беріп, әсіресе жылы лебізбен көзіне жас алып: «Есләмнің көзіндей көріп жүріңіздер!» — деп еді.

Түн баласы қолымнан түсірмей, жырларына жанып ауып, сүйсіне оқып, асыл ағамның бейнесін елестетіп отырам.

Өлмейтіні — жақсының аты, ақынның хаты ғой. Аты өлмейтін асыл аға жырлары жүректі тербеп, оның сезімдеріне мен де тебіреніп, толғанамын.

Оу, ақын туган жер! Сен оның тұғырысын. Сұлтаның емес, ұлтаныңмын деген ұлыңды сен ұмытпа, ӨРНЕК! Әр ауылда ақын тумады. Әр ауылдың құрсағына ақын бітпейді. Сенің ұлы құрсағың құс етіп аспанға ақынды ұшырды. Сен бақыттысың, ӨРНЕК!

*Жазың, қысың, көктемін, күзің маған,
Бірдей қымбат тау-тасың, түзің, далаң.
Тағдырыңды, ойласам әр күнінгі,
Көңілімнің кезі жоқ бұзылмаған.
Шалғай кетсем, елеңдеп ет-жүрегім,
Хабар күтем желіңнен ызыңдаған...*

Міне, ақыныңның саған арнауы, ӨРНЕК!

Есләм... — өз перзентің, әдділе, есімін өлтірме! «Есләмім, Есілім, Ертегім, Ертөстігім!» — Сенің айтар сөзің, тілеуің осы болсын, ӨРНЕК!

Сөз соңында ақын ағама, оның алтын бесігіне мен де бір шумақ арнайын:

*Туған адам мүмкін емес өлмеуі,
Тартады ғой оны өлерге жер демі.
Өзің сақта балаң жайлы зердені,
Есләмнің арман елі — ӨРНЕГІ,
Саған арнап жазып кеткен жыр барда
Мүмкін емес ақыныңның өлгені!*

Зейнолла Өкімжанов
«Солтүстік Қазақстан», №41, 14 мамыр, 2002 жыл

Есімін үйлестірген Есілменен

Бүтін алпыстың асқар белесіне өз қатарынан қалмай, дербес үні мен дербес дүбірін еркін шығарып, бұлқына жеткен қазақтың көрнекті ақыны Есләм Зікібаев туралы бірер сөз айтқым келеді. Дарынды ініміздің шалқар поэзиясына жан-жақты талдау жасауды газет мақаласының ауқымы көтере қоймас, әйткенмен, шабытты шақтарының маңызды бағыты мен айшықты ерекшеліктерін атап өтуге деп қойдым.

Жанбырдан кейін жарқ еткен кемпірқосақтың сан жетпес әлемішті, әшекейлі бояуларындай ақынның да қыры мен сыры сан алуан. Әйткенмен, сансыз бояулардың арасынан әлемге әйгілі жеті түрі көзге ерекше түсіп тұрғандай, ақынның да арқау еткен жаны құштар толқымалы тербелістері көк шұғылалы айдында көкке шапшып, көбік шашып атқылап жатқан айғыржал толқындардай жарқырайды. Есләмнің өлеңдерінде гашығымен Абайша сырласу, өмірдің өрескел қылықтарымен Махамбетше жебелесу, Мағжанша ашықтан ашық айқасу, соғыс жылғы балалықты айтып мұң шегуі, аумалы-төкпелі күндеріміздің қуанышы һәм реніші алмасып жатады. Ақынның өзіне сөз берейік:

*Міне, міне,
Содан бері қырық жыл!
Жау жолыма тор, тұзағын құрып жүр.
Жан көкеммен бірге кеткен балалық
Қырық жыл бойы түсіме ұдай кіріп жүр.*

Бұл өлең өмірге Ұлы Отан соғысының қырық жылдығында келуі ықтимал, ал бүтін елу бір жыл өтіп отырса, сол елу бір жыл қарт солдаттың ескі жарасы ұйқы бұзып, сай-сүйегін сырқыратқандай, соғыс жылғы балалардың да санасынан жоғалған, ұрланған балалық балғын шағын кетірмейді. Есләм жырларында бұл тақырып жан-жақты қамтылған, көкірегіне түскен жара ашық қалып, емін таппағандай көрінеді де тұрады.

Домбырашылар алғашқы перне басып, әуен шығаруды «Елім-ай»-дан бастайтындай, қай ақынның болмасын жүрек қылын тұңғыш шертуге себеп болған тағдырдың ауыр тауқыметі, әлде ерекше қуантқан құрметі бар. Зікібаевтың өлеңіне бастау болған да соғыс кезіндегі зардабы көп балалық шығар.

✓ Ақын болып ояну ананнан екінші рет туғандай қара сөзбен айтып болмас ғажайып сезім тудырады. Жүрекке түскен тұңғыш шоқтың мәңгі алауға айналуы ақынның нағыз бақыты. Есләм да сол өз жүрегіндегі ақындық сәби алауды сөндіріп алмай, өрге ұмтылған тұлпардай өлшелене түсіп, тамаша өлеңдерімен ел жүрегіне жетті./Қарт Есілдің жағалауындағы, ық жағында атақты Үкілі Ыбрай тутан Жалғызтаудың жел жағындағы Есләм дүниеге келген Өрнек атты ауыл қаншалықты қиян шетте жатса да, бұл тамаша есімді білмейтін қазақ елінде түкпір жоққа тән. Оған себеп болған ақынның пәзік лирикасы, ашық сыршылдығы, ар жолынан, ақиқат жолынан таймайтындығы. Бір тамашасы, Есләмнің өлеңдерінде қай заманда болсын ауытқу жоқ: «тар заман ба», «зар заман ба» — қай заман орнаса да, ақынның албырт, ашық мінезі құбылмайды, елім деп соққан жүрегінің лүпілі ырғақтарын өзгертпейді. Ол әрқашан әділ, өктем, тура. Осы үш піл оның поэзиясын көп ақыннан оқшау биікке көтеріп тұр.

Есләмнің жалпы поэзиясының бірсыдырғы тамаша бөлшегі сұлу сазға оранып ән болып айтылып жүр, бұл да екіншісі бірінің қолынан келе бермес озық өнер. Ақынның қанатты жылдары қанатты жырлар туғызып, оның есімін қазақ әдебиетіне, оның ішінде поэзиясына берік кіргізді. Сыбағалы үлесімен жыр сайысындағы алғы топқа жеткізді.

Соғыс жылдарында шеккен балалық кезін қалай мұңды жырласа, оның Жеңіс күніне арналған өлеңдері де көзге ерекше түсіп, көңілге жеңіл қонады. Жас шамасы сол соғыстың ұмытылмас төрт жылындай үлкен мен үшін Есләм жазған кей өлеңдер өз жүрегімнен түскендей ыстық сезімдерге бөлейді. Жас күнімізде төрт жас үлкендік әжептәуір алшақтық білдіретін. Есейе келе төрт, бес жас түгіл, он жасың да тетелеске тартады екен. Өкшелес ішіміздің өлеңдерін оқығанда әу бастан соғыс жылдарғы өмір елес бермей қоймайды.

*Әкелгендей далаға тулар көрік,
Кетті бұл күн...
Ой, қырым думан болып.
Ақсарыбас аталды әр үйден де,
Әке келіп, жар келіп, туған келіп, —*

дегені елу бір жыл өткен өміріміздің айнасындай жайнап тұрса да, «келіп» дегенде — «келмеді» деген қосымша ұғым да астарласып тұрғандай сөзінесің. Қуанышта мұң аралас шыққан аналарымыздың ыстық жасын сұрткен алақанымыз әлі күнге отты қызу сезінбей ме?! Ол күннің еш қашан естен кетпестігі сондай — кері айналып кете жаздаған Жер шарының Заңды жүрісі өз желісін қайта тапқандай көңіл өсті. Тулар дегеніміз тек далада ғана, қалада ғана емес, бүкіл адамзатты фашизмнің қасіретті қара кеселінен құтқарған тулар еді. Еліміздің көз жасына малшынып шыққан тулар болатын. Тағы да жаңа ғана бір шумағын келтірген «Жеңеше» атты лирикалық поэмасына үңілсек:

*Жол тосумен көп жүргік, елендегім,
Бақ жұлдызым жанбады неген менің?
Өз басыма түспесе...
Сәбимін ғой,
Соғыс сондай гегенге сенер ме едім, —*

деген жері жүректің нәзік қылын шертіп, терең толқытады. «Өз басыма түспесе... сенер ме едім» дегені айпадай айқып шыпдық. Біз сенеміз ғой, ал бізден кейінгілерге сендіру жылдан жылға қиындап бара жатыр еді, әйтеуір, Тәңірім жарылқап, Жеңістің елу жылдағы заңғайыр той болып жақсы өтті. «9 май» деген күнді Адам баласы ұмытпастай сақтасақ, фашизмнен елді құтқарған ата, әке, ағаларымызға, ана, әпкелерімізге перзенттік борышымыз ақталар еді. Лайым солай болғай да. Сонда ғана Мәліктердің, Бауыржан, Төлеген, Әлия, Мәншүктердің аруақтары жас ұрпақты жебеп жүрмек.

Ақын — айтар тақырыбымен биік. Есләм да осы соғыс жылғы аналардың сүйген жарлары қан майданнан оралмаған абзал жеңгейлердің мұшын, сырын жеткізумен ел құлағын елең еткізген бүкіл халыққа шын танымал тамаша ақын. Бұл тақырып Есләм поэзиясының тұңғыш бастауы болып қана қоймай, сұлу күмбезі, мызғымас діңгегіне айналды.

*Тағдыр берген тоқтаусыз таңдар күштық,
Үміт жақсы,
Сөнбесе арман ыстық.*

*Ең болмаса көкемнен тұяқ та жоқ,
Отыратын үшеуіміз алданыш қыл.*

Міне, ащы шындықтың үлкені. Осының өзі бір тарих. Осының өзі бір ақынға алғыс айтарлық асыл мұра. Тұяқсыз кеткеп майдангерлер қаншалық? Ерлікпен мерт болды десе де, үмітін үзбей, өмір бойы тосып өткендер қаншалық? Сол қасіретті айта біліп, ұрпақтан ұрпаққа жеткізе білген Есләмға да қанша адамдар алғысын айтып, жабыққан жанардың ыстық маржанын сұртті. Бұл да ақын үшін, поэзия үшін зор табыс. Өз басым ертеректен ерекше қадыр тұтқан «Ұйқыңды қандырып ал» атты өлеңіндегі бір шумақты келтірейтін:

*Өліп-талып іңірде ораламыз,
Жол бойында сан қилы болады аңыз.
Арық-тұрық өгізді, өлмесін деп,
Неше жегіп, неше рет доғарамыз.*

Бұл бала күнінен еңбекке араласып, отын тасып, шөп шабысып, егін орысқан біздің көз алдымызда тұратын ұмытылмас көрініс. Арық-тұрық колхоздың өгіздері көтерем болып жүре алмай қалғанда, соқаға көктемде үйдегі сауын сиырды жегіп, әжеміз соқаны ұстап, өзіміз-ақ сиырды жазғытұрғы сызды жерде жалаң аяқ жетелеген күндерді осы шумақ еске салып, жан дүниенді толқытпай қоймайды. Расул Ғамзатов ағамыздың бір әңгімесі еске түседі. Соғыстан қайтқан жерлес досы «Василий Теркинді» жатқа оқып: «Бұл өлеңді майдандас досым маған арнап шығарды», — депті. Сонда ол Твардовскийді білмейді екен. Бұл атақты ақынның әйгілі поэмасының халық туындысы болып кеткенінің белгісі ғой. Сол секілді, Есләмнің де соғыс тақырыбындағы көп өлеңдерінің «маған арнады» деп қаларлық жері көп, сондықтан да оның поэзиясы — пағыз халықтың поэзия, жанымызға етене жақын жырлар.

Есләмнің поэзиясын естен кетпестей толықтыратын тамаша шындық — ел тынысы. Ана мен ағайын, достар мен тай құлыңдай тебіскен құрбы-құрдастар көптеген өлеңдерде қанаттас жүреді. Ақынға ақын сүйсінерлік, сезім отын өршіте түсерлік себептер бар. Жақсы өлеңді оқығанда тұла бойды қуаныш кернейді. Әу дегенде сондай ақын барына қуанасың, екіншіден, өзің айтарлық ойды өрнектеп дәл түсіргеніне таңданасың. Айтып кетті-ау, патшағар дейсің. Соның біріндей Есләмнің мына бір шумағы есімнен кетпейді:

*Сырым көп өмірімде ашылмаған,
От жүрек, албырт көңіл басылмаған.
Елуге еркелікті тастамас ем,
Күлімген жүре берсе қасымда анам, —*

десе, Есләм бұл арманына жетті. Ардақты анасы ақын ұлы алпысқа тақап қалғанда ғана дүние салды. Ана шіркін қанша жасаса да көптік етпейді ғой. Осы күндері «Анасы бар адамдар қартаймайды» деген ән жақсы айтылып жүр, ал Есләмнан келтіріп отырған шумақтың өзі де әнге сұранып тұр. Егерде осы өлеңге ән тумаса, тек қана композитор бауырларымыз оқымаған шығар деп жоримын. Артта қалар сөз болса, тап осындай болсын. Елу деп неге кем соқты екен деп қаласың. Бірақ та біздің бала күнімізде елудегі ағаларымыз, әкелеріміз ауылдың үлкендерінің қатарында жүретін. Тоқ етеріне жүгіңсек, анаға арналған асыл сезім әркімнің көкейінен шығып, өзі айтқандай баурап тұр.

Қазақстанның солтүстік өлкесінде өскен ақын үшін ақ қайыңдар ең асыл қазына. Қайда жүрсең де, олар ақ балтыр қыздардай ертелі-кеш екі көзге елестейді. Бала қайың, бал қайың, балдыз қайың, қызыл қайың, биші қайың, жас қайың, дәу қайың мен сау қайың — бәрі-бәрі осы Есіл, Көкше, Тобыл

алқабында өседі. Әр жерде әр түрлі атаулар бар, бәрін тізбектеудің қажеті де жоқ шығар, бірақ ақ қайыңдардың арасында өскен адамға көңіл түскен көршінің сұлу қызындай көңілдес көрінері сөзсіз. Сондықтан ақынның:

*Шілденің аптабында,
Ақпанның ақ қарында,
Алдыңнан қолын бұлап,
Шығады ақ қайыңдар.*

*Өрнегім — менің елім,
Есілдің жағасында.
Не деген керім еді,
Не орман бәрі осында! —*

деуі әбден орынды.

Бұл өлеңде маған ұнағаны ішкі сезім, ел дегенде ерекше соққан жүрек лүпілі, туған жерді жер бетіндегі асыл тірек санар перзенттік сенім лебі есіп тұрғандай әсер етеді. Ақ қайыңдардың алдыңнан құрбыларың да, анаң да, әжең де болып жүгіре шығуы, ел шетінде сені тосып елеңдеп тұруы сезімнің де ең ыстығы шығар. Әр жерде бір символ бар. Есіл бойындағы табиғат тамашасы — ақ қайыңдар. Ақ қайыңдардың ақ теңізі қашан барсаң да бұрала толқып алдыңнан шығады. Әйтеуір, ақ қайыңдар алқасының айтар сыры жыл он екі айда таусылар емес, сарқылар емес. Ақ қайыңдар өлкесін бір рет көзі көрген ақын-жазушылардың бәрі де шығармаларында жан толқынын бір көрсетпей қалған жоқ. Әсіресе марқұм Ғафу Қайырбеков ерекше құштарлық білдіріп еді. Бірақ та Есләмнің ақ қайыңдарға деген перзенттік сезімі еш ақынды қайталамайды, бұрынғы-соңғыларға еліктемейді, өз жан тынысының табиғи толқындарымен беріле, төгіле өзінше жырлайды. Бір өлеңінде ақын:

*Жарасады баланың балалығы,
Жарасады дананың даналығы,
Жер мен көктей болса да аралығы;
Бір-біріне, әйтеуір, ұқсамайтын
Болу керек дарынның даралығы, —*

десе, ол тұнық сыры, түңгиық арманы алға қойған ақындық иманшарты. Осы шартын ол қай өлеңінде болсын бұзбауға тырысып, даралықты, өзіндікті есінен екі елі шығармайды. Ол не туралы жазса да, өзіндік үнін шығармай қоймайды. «Теңіздерім, өзендерім, көлдерім... Түсе алмадым, іше алмадым, шөлдедім. Көңілімде бірде қауіп, бірде үміт, бүтін тұрған ештемені көрмедім». Бүтін тұрған ештемені кім көріпті?! Ал дәл осылай сол шындықты кім жазыпты?! Гәп осында. Турашыл, әділ, өктем Есләм ғана осылай айтып тұр. Бұл үлкен философиялық ұғым. Тек қана осы ұғымды кеңдеу таратып бергенде, ақынға зор алғыс айтуға болар еді. Бүгінгі «болып отырмын, толып отырмын» дегендердің өздері де, бір жағынан, жалтақтап отыр. Жекешелендірудің науқаншыл кезінде асыра сілтеп жібергендердің де түтіні түтеп тұрғанмен, бүтіні шамалы емес пе. Адал тер шығарып, адал ақы алушылардың ғана бүтіндігі бар ғой, ал олар елді ойлап, өз бүтіндіктерін көптеп-көп күрсінумен жоғалтады. Бүтіндік жоқ. Абсолютизм жоқ. Ендеше, «бүтін тұрған ештемені» қайдан ғана көресің.

*Айту да қиын,
Айтпау да айып мұндайды,*

*Айтпайын десем,
Алқынып жүрек тынбайды.
Аңдаған жанға екі оттың ортасындамын:
Артымда — жастық,
Алдымда — қарттық қинайды...
Айыр таулардан екеуі қолын бұлғайды.*

Өлеңнің іші-сырты түлкі ішіктей құлпырып тұр, ал арқалар жүгі қандай тамаша! Беу, ағайын, құдіретті ақын деп осыны айтар болар! Есләмді әлі түсіне біліп, бағасын әділ беріп, кереметтігін мойындау да керек екен. Оқыған сайын құмарта түсіп, бір сезінгенім осы болды. Мен 1990 жылы Мәскеуде жүргенде «Лениншіл жас» газетінен осы өлеңді оқып, авторды бір көруге құмар едім. Есілдің өзенді өрлей ырғалған құба талындай бір ғаламат өрімдер таңдандырды, тамсандырды. Сол газеттің қиындысы үйде әлі сақтаулы екен. Топтамадағы басқа өлеңнен тағы бір үзіндіні келтірейін:

*Сал сезім-ай, қиналтып, қыстағандай,
Қанат керек болса егер құсқа қандай,
Сезім де адам үшін сондай екен,
Айтып қойдым, өзімді ұстай алмай.*

«Өлең шіркін өсекші жұртқа жаяр» деп данышпан Абай атамыз айтпақшы, шын ақынның өзін өзі «ұстай алмай», ойындағысын айтып қойуында үлкен құбылыс жатыр. Ойындағысын жасырмай аңғал да, санғал да айтады, бірақ ақындай ашық-тесігін, ынт-шынтың, іші-сыртын ашық айту екінің бірінің қолынан келмейді. Ақын да табиғат секілді тез құбылмалы өзгерімпаз келеді. Есләм ақын да сол мінезден ада емес таңданымпаз, таңдай қағымпаз ақын. Ол көктемгі желдей шапшаң құбылып отырады, сонда оны туған жер, сүйген жар, жер бетіндегі сұлулық пен адамгершілік көбірек елеңдетеді. «Сурет» атты бір өлеңінде:

*Ашулы боп көрінсе де,
Көрікті-ау,
Ғашықтардың тілсіз тілін көп ұқты-ау.
Жағадағы жас махаббат ләзаттын
Елден ерек тұратындай көріп тау,
Әй, көрікті-ау, көрікті-ау, —*

депті.

Осы «әй, көрікті-ау, көрікті-ау» деп, сұлулығын қимай, ашуын кім Құдайға тапсырмады. Бұл шындықты жарқыратып ашып салу жақсы ақынның ғана қолынан келеді. Есләмнің осы мінезі бүкіл өлеңдерінде жиі ұшырап, адам жанын магниттей тарта түседі.

Тағы да айта кетерлік бір ұғым: Есләм жыры — өмір жыры. Ол заманымыздың тынысына жіті қарап, тебірене толғанып, шын жүректен тілеулес сезіммен туған елдің қасірет-мұнын, жетістік, кемістігін өлеңіне ақ желкен етіп ұстайды.

*Бірде ашық көңілім, бірде тұман,
Бір беті — мұң өмірім, бір беті — ән.
Құдай қосқан жарымдай қосақталып,
Өмір бойы солармен бірге тұрам.*

«Тауып айтқанға қолқа жоқ» дегендері де осы шығар. Амалсыз келісесің: шын ақынның өмірінің қашанда бір беті ән, бір беті мұң. Бір ғажабы, ол өмірді тек өзі үшін ғана өзгерткісі келмейді, көкейіндегі барлық ізгілік пен жақсылық ел тағдырына арналған, келешекті ойлап толғанады.

*Ескексіз қайық —
Еркіміз желде, желкенде...
Ойланған кім бар —
Шыңдаға ез бен ер тең бе?
Бүгін күн өтер
Бұқлалап ғұмыр кешірген,
Не бетімізбен қарар екенбіз ертеңе?!*

Осы соңғы тармақта бар салмақ жатыр. Қара бастың қамын ойлап, құнығып жүрген пысықтар аз емес қой. «Не бетімізбен қарар екенбіз ертеңге» деп сал бойын дал етер ақындар некен-саяқ. Міне, сол қатарға мен қасиетті көпшіл мінезі сүйсінткені тамаша ақын Есләмді қосамын. Өлең де жылатып, не сүйсінтіп, не шошытпаса, пәсімен халықтың қажетіне жарар.

*Шошынып безінердей қара жаннан,
Құлардай опырылып жаға-жардан.
Сезінесің,
егіліп-езілесің,
Өйткені бәрі қымбат,
Адам арзан.*

Не деген терең сезім, ауыр ой. Жер сілкінгендей, топан су қаптардай шошынасың. Еліміздің егемендігі қуантады, бұл азаттық жолынан ешқашанда тайынбаймыз. Жасалып жатқан ұлы әрекет-термен Президентіміз Нұрсұлтан Әбішұлының жан аямай туған елді өрге сүйреуге ұмтылысын жөптейміз. Бірақ та баршамыз болып жұмыла кірісіп, адамшылықты арзандатпас әрекеттер жасауды азаматтық борышымыз деп білеміз. Ақын да осыны армандап тұр. Бұл бүгінгі таңдағы ең қымбат, ең керекті арман. Нарықтың парқын көтерейік, бірақ адамдықты арзандатпайық деп тұр ғой. Бүгінгі күннің Тәттімбеттің «Көкейкесті» күйіне ұқсас толғанысы да осы шығар. Есләмнің соңғы жазған бір өлеңдерінде әлгі ойдың тума жалғасындай мынадай жолдар бар:

*Соқпай өтті қиялдағы ғажап күн,
Қуанғаным,
Күлгенім де аз-ақ тым.
Капитализмді «аттап кеткен» секіріп,
Менің де еншім — еншісі бар қазақтың.*

Мүлтіксіз өлең деп, бүгінгі таңдағы ең ірі, ең тамаша тума деп осыны айтпаққа керек. Бүгінгі елбасыларының да жаттап алып айтып жүрер күнделікті қимылына эпигарфы осы емес пе. Қаншама «секірімпаз» болсақ та, капитализммен шынында да секіріп өте алмаппыз. «Бас жарылса — бөрік ішінде» деп жүре беріппіз. Адамзаттың қолы жеткен өркениетті жазымпаздығын, жақсы деген өнерін үйренудің орнына, «шіріп бара жатқан капитализм» деп көргіненіміз де естен кетпес. Адамзат ғұмырының тарихи ұланғайыр ең ұзақ та, ең ауыр көш саласын шынында да аттап та, секіріп те өте алмадық. Гөп әр жүйенің жақсысын алуда болар. «Еншім» деп отырғаны да Ескекшінің сол шығар.

Еліміздің еншісі — азаттық, ақынның еншісі — азаматтық. Сол азаматтық ықыласын ашық сездіріп, «жоқты» жоқ, «барда» бар, жақсыны марапаттап, жаманнан шошына білуге шақыра білген ақынға торқалы тойын, ағалық қонар алпысын құтты болсын дейміз.

*Бабалардың өмірін жалғасын деп,
Келеді арман әзірге алға сүйреп.
Шабыт бергі бойыма талмасын деп,
Қанат бергі ойыма самғасын деп.*

Ақынның бұл өз сөзі. Ендеше, сол өз сөзінмен өзіне: «Самға! Самға!» — дей береміз. Рухани байлығы мол адамның маңайымен бөлісуі ізгілік, сол жолдың ең бір қызықты кезеңіне жеткен «алпыс-сың» — нағыз талтүсің» деп болашақтың жаңа табыстарына шақырамыз. Есләм деген Есілдегі кемеңнің ақ желкені Адамзат деген мұхиттың көз жетпес айдынында жарқырай берсін! Қанатты жылдарың жұбын жазбай, қанатты жырларыңды ел-жұртына жеткізе берсін!

Көкімбек Салықов
1996 жыл

Әрі інім, әрі дос еді

1.

Есләм десе,
Есіл толқып кеткендей,
Шын толғанар ағалары көп меңдей.
Елден жырақ сапар шегіп жүр едім,
Жетті хабар ыстық жасты төккендей.

Қалай қиям оқыс келген өлімге,
Бір жұлдызым сөніп қалды-ау көгімде.
Шын сыйласқан
Асыл досты жоғалту
Жетпіс жаста түспейді екен жеңілге.

Ажал ерте
Көздеп еді-ау жүректен,
Жүрек қайтсін жас баладай шыр еткен.
Көкейкесті биік еді арманы
Ақиқатты жыр отымен күзеткен.

Арпалысты өмір үшін өр ақын,
Елді ойлады, ойламады өз атын.
Сол еді ғой
Арыстандай айқасып,
Ар жолында Айға қолын созатын.

Сондай сәтте
Ағыл-тегіл ақтарып,
Тым есердің шын кеселін тапты анық.
Шырылдаған шындық сырын қорғады,
Найзағайдай
Қара қылды қақ жарып.

Өтелгендей үшқынына сөзінің
Тынысы да тым азайды-ау көз ілім.
Сансыз ақын ішіндегі оттысы
Қандай жақсы болғандығы өз інім.

Не келмейді осындайда ойыма,
Роза, бүгін Сен қайраттан, мойыма.
Жүріп кеткен шығар деп те ойлай бер
Ғабит аға Қызылжарда тойына.

Алдыңғылар қарсы алғандай легі,
Соңғы жылдар қыза түсіп үдеді.
Сол бағытта,
Сол киелі күшімен
Жер бетінде жыры озып жүреді.

Көз жасынан балқып кетті-ау қалам да,
Керек ақын сол еді ғой заманға.
Мінезі ұқсас
Інісі іздеп келгендей,
Аунап түскен шығар Мағжан ағам да.

Ұзақ ойға
Орай бердім таңды атқан,
Өлең келді қоштасар сөз арнатқан.
Қош бол, бауырым,
Бақыл саған туған ел,
Бет сипайын орын тілеп жәннаттан.

14.04.2002 ж.
Мәскеу

2.

Есләм кетіп, азайды
Жанашыр бауыр туысым.
Азайғандық қажайды,
Тарылғандай тынысым.

Биік шынға жол тартқан
Асылымнан айрылдым.
Ел-жұрттың мұңын толғатқан
Жақынымнан айрылдым.

Сыйластық көрсе ініден,
Достасып, қатты шаттанды.
Толғанып жүрек тілімен,
«Өз ағам» деп мақтанды.

Әрі інім, әрі дос еді
Сан жылдар тосып табысқан.
Сайыста сұңқар осы еді
Жаралған жаны намыстан.

Ақын ғой албырт ақ жолды,
Парызы елге өтелген.
Алатауда сол болды
Ақиқат туын көтерген.

Сол еді-ау отты еренім
Жарқ еткен бұлтты аспаннан;
Қасымдай қайсар беренім,
Ел бөлгіш есер жасқанған.

Содырды жүрді мазалап,
Әділдік асыл қорғаны.
Жақсы еді сондай азамат
Өз інімнің болғаны.

Көкімбек Салықов
12.10.2002 ж.
Алматы

Қош бол, бауырым!

Таң ата келген суық хабар есентіретіп жіберді...

Екі инфаркт, бір исулыт соққан адамның жағдайы мықты болмайтыны белгілі. Оның үстіне, ол жүрегі нәзік, сезімтал ақын болса. Бірақ мен білер Есләм таяу арада о дүниелік болады деп еш ойламайтынмын. Күш-қуаты, өмірге құштарлығы, арман-ойы әлі көп сияқты еді.

Атамыз, қанымыз бөлек болғанмен, жасымыздан туыстай болып кетіп едік. Есіл өңірінің түлегіміз ғой. Ауылымыздың арасы да алшақ емес.

Ол өзін «Өрнектің өкілетті елшісіндей» сезінетін, солтүстіктің патриоты болатын. Шал ақын, Мағжан, Сәбит, Ғабит елінде туғанын мақтан ететін.

*Мен елденмін, мен елденмін, елденмін
Мағжан туған, Сәбит туған жерденмін? —*

деп шабыттанатын.

Ол өмірді ақындарша қабылдайтын.

«Мен ақындардың басы да, соңы да емес екенімді білемін» дегенге иланатын.

Азамат еді. Жақсы досым еді. «Гера, привет!» деп күнара телефон шалатын.

Қайтейін...

Герольд Бельгер
«Қазақстан әдебиеті», 19.04.02 ж.

Постскриптум

Жоғарыда келтірілген мақаланың орысша мәтіні Есләмнің 60 жылдығына арналып жазылған еді. Бұл 1996 жылдың жазы болатын. Енді, міне, алты жыл өткен соң, досымды еске түсіріп, қазақша жазып отырмын.

...Есләммен 1948-49 жылдар аралығында ауылда танысқанбыз. Мен оқитын әйгілі Ленин қазақ орта мектебінің қасында интернат болатын. Сол интернатқа түсуге Есіл өңірінің жетім балалары жан-жақтан ағылып келетін. Бірақ бәрін бірдей қабылдауға жағдай болмайтын. Жарғайың ауылынан оқу іздеп келген бесінші сыныптың (ол кезде «класс» дейтінбіз) оқушысы Есләм интернатқа түсудің реті келмеген соң, бір-екі ай сандалып, басқа мектепке ауысып кеткен. Танысуымыздың басы сол кезде болатын. Бірақ сол жылдардан менің есімде қалғаны шамалы.

60-жылдары Алматыда қайта қауыштық, қайта табыстық десе де болғандай. Есләм өз елінің, Есіл өңірінің тамаша патриоты болатын. Солтүстіктің түлектерін ерекше қадірлейтін. Кімнің қай ауылдан,

қай ауданнан екенін, қай жерде оқып, қызмет істегенін — бәрін бес саусағындай білетін. Есләмнің жерлестік түйсік-түсінігі, таным-ұғымы біртіндеп маған да дарыды. Таныс қазақтар қуақыланып, менен кейде «қай ру боласың?» деп сұрайтын. Сол кезде «Гера», «Герольд» деген атыма дыбыс үндестігін қуып, «кереймін» дейтінмін. Сонымды бірде естіп қалған Есләм жақтырмай: «Оу, сен қалай керей боласың?!» — деп тап берді. — «Е, сонда мен кімін?» — «Атығайсың ғой!» — «Ә, солай ма?»

Есләмнің арқасында жөнімді тауып, атығай болып, үйіріме қайта қосылғандай болдым. Содан бері атығай екенімді еш қазақтан жасырған емен. Ал орыс, неміс, шүршітке бәрі бір ғой.

Жазушылар ждағында, редакцияларда, жолсапарда, бір-біріміздің үйімізде, тойларда, дастархан басында, тіпті ауруханада жиі-жиі кездесетінбіз. Күнара телефон шалып, жағдайымызды біліп, сұхбаттасатынбыз, шахматты да қызу-қызу ойнайтынбыз, өзара жарыс ұйымдастыратынбыз. Арамызда еш құпия болмайтын. Оның қуанышы менің қуанышым болатын. Менің қайғыма ол да ортақтасатын. Оның балалары, немересі Ерден көз алдымда өсіп, азамат болды.

Жаны ашығаннан маған кейде ақыл-кеңес беретін. «Байқа, бауырым, сақ бол, — дейтін. — Күпіртониямен ойнауға болмайды. Жұмысты азайтсаңшы. Істегенің, шүкір, аз емес қой... Өлесің бе?» Енді бірде: «Араласпа қазақтың ісіне. Қайтесің? Одан абырой ала алмайсың», — дейтін, мен «іемістігімді» ұмытып, былықшылыққа аңдаусызда ұрынып қалғанда. Қазақтың жөн-жоралғысын айтып, мені жүз пайыз қазақ қылуга тырысатын. Қолынан келер көмегін аямайтын.

Маған деген ыстық, шынайы ықыласын өлеңдерінде де білдіретін. Алпысқа толғанымда қасыма еріп елге барып, мені қошаметтеп жұрт алдында сөз сөйледі, арнау өлең оқыды. Ал оның алпыс жылдығына инфарктқа ұшырап, мен бара алмадым...

Өмірге пәлсапалық тұрғыдан қарайтын. «Адамға ұзақ өмір сүрудің қажеті жоқ. Ешкімге масыл болмау керек. Кейінгі келе жатқан буынға зардабың тимегені жөн» дегенді маған өмірінің аяғында жиі айтатын.

Ауырып жүріп, дос-жолдастарына ерекше ілтипат білдіріп келді. Шашырап жатқан өлеңдерін жиыстырып, құрастырып, екі кітап қылып шығарды, очерк-мақалалар жазды.

Бір арманы орындалмай кетті. «Республикаға еңбегі сіңген қайраткер» атағына құмартты. Соған алаңдап, біраз қадамдар да жасады. «Қайтесің соны? — дейтінмін. — Ақынға оның не керегі бар?» — «Қазақ емес екенің көрініп тұр, — деп жымиятын Есләм. — Атағы жоқты қазақ қашан мойындап еді?! Біріншіден, әділдік үшін керек қой. Анау шәлдіректер алғанда, мен неге алмауым керек? Әлде тоқалдан туыппын ба?! Екіншіден, мынау Совминнің ауруханасына да керек боп тұр-ау. Ертең тізімнен шығарып тастаса, не істеймін, қайда барамын? Көңілге демеу емес пе?»

Ақыры болмады. Сол атақты алмай-ақ кетті бауырым Есләм... Ал ақын Есләм, дос Есләм, ақкөңіл, қайсар азамат Есләм әрқашанда есімізде қалмақ.

Герольд Бельгер
28.09.02 ж.

Азамат ақын

Мен Есләм Зікібаевты ең алғаш 1960 жылдардың бас жағында көрдім. «Қазақ әдебиеті» газетінің бас редакторлығынан түсіргеннен кейін бірнеше ай қызметсіз бос жүрдім де, сол жылы «Социалистік Қазақстан» газетіне кіші әдеби қызметкер болып қабылдандым. Бұл менің ұзақ жылдар қызмет істеген газетім. Алғашында секретариаттың әдеби қызметкері болып барып, орынбасарына дейін көтерілгенмін. Павлодар облыстық «Қызыл ту» газетіне редактор болып, кейін «Қазақ әдебиетінің» бас редакторлығына осы газеттен барғанмын. Енді осы газетке кіші әдеби қызметкер болып, қайта қабылдандым. Мойнымда Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің секретариаты шегелеп берген қатаң сөгісі бар мені жоғары қызметке қоя алмайтын еді. Жоғары қызмет тұрғай, осы кіші әдеби қызметкер атағына әрең қолым жеткен.

Ол кезде газеттер өздерінің жексенбілік төртінші бетін қызықты етіп, «Әдебиет беті» деген атпен шығару дәстүр болатын. Кіші әдеби қызметкер болсам да, маған осындай жауапты жұмыс жүктелді.

— «Қазақ әдебиетінде» бас редактор болдың ғой. Енді «Социалистік Қазақстан» газеті әдебиет бетінің бас редакторы бол, — деді басшылар.

Бұл ұсынысты мен ықыластана қарсы алдым. Өйткені кіші-кентай да болса қызметке қолым жеткеніне қуанышты едім. Сондықтан бұл жұмысқа белсене кірістім.

Бір күні мен отырған бөлмеге редакция бастауыш партия ұйымының хатшысы Есет Әукебаев келді:

— Сіздің мойныңызда Орталық партия комитетінің секретариаты берген қатаң сөгіс бар. Ол сөгісті алдыру үшін сіздің бастауыш ұйымнан алған партиялық тапсырмаңыз болуы керек. Ондай орындаған тапсырмаңыз болмаса, сөгісіңіз алынбайды. Сондықтан партбюрода ақылдаса келіп, сізге партиялық тапсырма ретінде редакцияның «Қызыл қалам» қабырға газетінің редакторы қызметін тапсыру жөнінде ұйғарымға келдік. Қалай қарайсыз?

— Дұрыс қараймын, — дедім.

— Дұрыс болса, сіздің жауапты хатшыңыз жас коммунист Зікібаев болады. Осында әдеби қызметкер. Өзіңіз сияқты өлең жазу талпыныстары бар жігіт.

— Жарайды.

— Осында ол жігіт қазір келіп, өзіңізбен танысады.

Осыны айтып, партия ұйымының хатшысы кабинеттен шығып бара жатты да, қайта тоқтады.

— Қабырға газеті ай сайын үздіксіз шығып тұруы керек. Түсінікті ме сізге? — ол сұқ саусағын шошайтты.

— Түсінікті, Есеке.

Есләм Зікібаев ұзын бойлы келген, жүзіктің көзінен өткендей, сұлуша қара-торы жігіт екен. Ұршықша үйіріледі. Жүріс-тұрысы, қимылы, сөз сөйлеу мәнері — бәрі шапшаң. «Қолына алған істі тез тындыратын, тындырғанша тынбайтын түбегейлі жігіт боларсың», — деп ойладым ішімнен. Әсіресе ойлы көз қарасы ұнады. Екі көзі үлкен, қарақаттай мөп-мөддір екен. Қыздың көзіне ұқсайды.

Жас жігіттің маған ұнаған тағы бір жері — өзінің фотоаппараты бар екен. Командировкаға барса, мақала да жазып, еңбек адамдарының суреттерін түсіріп әкеледі. Ол кезде редакторлардың арнаулы фотографтарынан басқа ешкімде фотоаппарат болмайтын.

Өзі жайлы осылай қысқаша таныстырып өтті де, қолындағы бір табақ қағазын жазып көрсетті.

— Аға, мынау — алда шығатын «Қызыл қаламның» мен жасаған жобасы. Келесі айға редакцияның облыстардағы меншікті тілшілерінің жиналысы болады. Бүкіл номерді соған арнасақ деймін, — деді.

Жоспар жақсы жасалған екен. Мен риза болдым. «Нағыз тиянақтылық деген осы болар», — деп ойладым тағы да ішімнен.

Осы күннен бастап Есләм екеуіміз ағалы-інілі боп кеттік. Жұрт осындағы жұмыстарын аяқтап, кешке үйлеріне қайтқанда, Есләм екеуіміз редакцияда қалып, қабырға газетін шығарып жүрдік. Осы кезде Есләмді тағы бір қырынан таныдым.

Кешке кезекшіден басқа машинисткалардың бәрі үйлеріне қайтып кетеді. Кезекші машинистканың қолы кешке ТАСС-тан келген материалдарды басудан босамайды. Ол материалдар дереу нөмірге жіберіледі. Одан қолы босаса, машинистка секретариат тастап кеткен бүгін запасқа жіберілетін материалдарды басады.

Ал Есләм машинка да баса біледі екен. Бос тұрған машинкалардың біріне ол, біріне мен отыра қалып, «Қызыл қаламның» материалдарын басамыз. Түнгі сағат онға таман қабырға газетін шығарып, үйге қайтамыз.

Біраздан кейін мен газеттің төртінші — әдебиет бетін шығарудан босатылып, редакцияның облыстарға шығып тұратын тілшісі қызметіне тағайындалдым. Қабырға газеті шығар кезде ол мені жоқтатпайтын. Баратын материалдарды алдын ала менімен келісіп алып, газетті тиісті уақытыңда шығарып, қабырғаға іліп қоятын. Таңертең жұмысқа кешігіп келетіндер, қызметтен ерте кетіп қалатындар, газетке баратын сапасыз мақаланы әзірлеген әдеби қызметкерлер, бөлім меңгерушілері сынға алынып отыратын. Сондықтан қызметкерлер «Қызыл қаламға» ілініп қалмайық деп, материалды сапалы әзірлеуге, тиісті уақытында жұмыс орнында болуға тырысатын. Өйткені Есләм сықақ өлеңдерді босбелбеу қызметкерлердің шынбайына батыра шығаратын.

1966 жылы 31 наурызда редакцияның бастауыш партия ұйымында менің Орталық Комитет секретариатында берілген сөгісімді алып тастау туралы мәселе қаралды.

Онда менің шығармашылық жағынан өзгелерге үлгі болғаным, кішіпейілділігім, жас журналистерге деген қамқорлығым көп айтылды. Партия жиналысының қаулысында менің партиялық тапсырманы ойдағыдай орындап, «Қызыл қаламды» — қабырға газетін уақытында, сапалы етіп шығарып тұрғаным және көрсетілді. Менің мойнымнан сөгісімді аларда бұл жұмыстың де ерекше маңызы болды. Ал менің партиялық тапсырманы ойдағыдай атқаруым Есләмнің інілік көмегінің арқасы еді.

Сөгісім алынғаннан кейін, қызмет жолымен қайтадан жоғарылай бастадым. Бірден партия тұрмысы бөлімінің меңгерушісі және редколлегия мүшесі болып тағайындалдым. Тұңғыш Қазақ Кеңес Энциклопедиясы ашылғанда, мен оның тіл, әдебиет және фольклор редакциясына жетекшілік етуге жіберілдім. Ғылым академиясы жағында қызмет істеп, «Социалистік Қазақстан» (қазіргі «Егемен Қазақстан») газетінен қол үзіп, алыстап кеттім.

Есләмнің де қызмет дәрежесі көтерілді. Редакцияның әдеби қызметкерінен бөлім меңгерушілігіне жоғарылады. Одан кейін Қазақ КСР баспа, полиграфия және кітап саудасы істері жөніндегі Мемлекеттік Комитеттің көркем әдебиет бөлімінің бастығы, «Жалын», «Жазушы» баспаларының редакция меңгерушісі болды. Одан кейін ұзақ жылдар Қазақстан Жазушылар одағында әдеби кеңесші болып қызмет атқарды...

Бұл кездерде анда-санда жүздесіп, ықыластана сәлемдесіп жүрдік. Есләм, кешегі «Социалистік Қазақстан» газетінің «Жас қалам» қабырға газетін шығарғанда өзіл, сықақ өлеңдерді үздіксіз жазып отыратын, қабырға газетінің ақыны естептелетін Есләм, кейін Қазақстанның қабырғалы ақындарының қатарына қосылды.

Есләм екеуіміз бірнеше рет суретке түскен сияқты едік. Оның аппаратымен түсірілген суреттер өз архивында болуға тиіс. Менің фотоаппаратыммен түсірілген екі сурет менде сақталыпты.

Мен 1968 жылы жазда Қазақ Кеңес Энциклопедиясына қызметке кеткенше «Қызыл қалам» қабырға газетінің бас редакторлығынан, Есләм жауапты хатшы міндетінен босаған жоқ. Мен редакцияның жауапты қызметкерлерінің қатарына көтерілсем де, мені қабырға газетінен босатыңдар деп ешкімге айтқаным жоқ. Партиялық тапсырманы бұрынғыша орындай бердім. Есләм да сыр білдірген жоқ, бұрынғыша бірге істей бердік. Енді қабырға газетіміз бұрынғыша айына бір рет емес, екі рет шығатын болды. Есләм екеуіміз «тиражымыз көбейді» деп әзілдеп жүрдік.

1968 жылдың бірінші қаңтарына қабырға газетінің жаңа жылға арналған бірінші нөмірін шығардық. Оның екінші нөмірін сол жылы 19 қаңтар күні редакция қабырғасына ілдік. Елдің ең соңында екеуіміз үйге қайттық.

Көшеге шыққаннан кейін Есләмға:

— Екеуіміз жаңа жылдық суретке түспейміз бе? — дедім.

— Түсейік, аға, — деді ол. — Бірақ менің аппаратымның пленкасы бітіп қалып еді.

— Менің аппаратымда түсірілмеген бірнеше кадр бар.

— Онда жөн екен, — деп көшеден өтіп бара жатқан жастау біреуді тоқтатып, менің аппаратымды оның қолына ұстатты.

— Бізді суретке түсіріп беріңіз, бауырым, — деді оған.

Бейтаныс жігіт Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің үйі жанында тұрған бізді ар жақтағы көп қабатты биік үйдің (Алматы обкомы мен облаткомның кеңселері) арасында суретке түсірді.

Кейін суретті шығарып (ол кезде фотосуреттерді үйде өзіміз шығаратынбыз), бір данасын Есләмға бердім. Менде сақталған екінші сурет мынадай.

1973 жылы Алматыда Азия-Африка елдері жазушыларының конференциясы өтті. Оған Қазақстан жазушылары тегіс атсалысты, қызмет етті. Мен Сириядан келген қонақтарға қамқоршы болдым.

Конференция үш күнге созылды. Оның күндізгі мәжілістерінің үзілістері кезінде кейде қонақтармен, кейде өзіміздің аға жазушыларды ортамызға алып, суретке түсіп жүрдік.

Сондай сәттердің бірінде Есләм менің фотоаппаратыммен бір сурет түсіріп берді. Бұл жолы объективке Қасым Тоғызақов, мен, Ғабит Мүсірепов, Балтабай Адамбаев, Мардан Байділдаев, Мұзафар Әлімбаев және Зия Сәмеди кіріп қалыппыз. Артынан (сол сәтте) мен Есләмнің аппаратымен оны өз орныма қойып және сурет түсіріп бердім. Осы естелікті жазу кезінде өз аппаратыммен түсірген сол суреттің бір данасын тауып алдым. Өзгелерін суреттегі адамдарға үлестіріп берген болуым керек. Ал мына суреті 2002 жылы 15 сәуірде Жазушылар одағының фойесінде Есләмді соңғы сапарға аттандыру кезінде түсірген едім. Алда отырған марқұмның жан жары Роза мен балалары болуы керек. Есләм екеуіміз қатар тұрып түскен тағы бір-екі сурет болса керек еді. Олар жөпелдемеде қолыма түспеді.

Есләм 1996 жылы Жазушылар одағынан зейнеткерлікке шықты. Сол кезден бастап екеуіміздің бұрынғы байланысымыз қайта жалғасты. Ол маған жиі-жиі телефон соғып тұратын болды. Әр оқиғалардың уақытын сұрайтын. Мен білгенімше жауап беретінмін.

Біздің телефон байланысымыз 1997-98 жылдардағы «Жұлдыз» журналындағы бес нөмірінде жарияланған «Өткелдер» романынан кейін одан сайын күшейе түсті. Менің өмірбаяндық ол романыма баяғыда «Қазақ әдебиеті» газетінде бас редактор болып жүрген кезімде әркімдерден көрген қиянаттарым баяндалған болатын. Ол хикаяларды екеуіміз «Социалистік Қазақстан» газетінде бірге қызмет істеп жүрген кезімізде Есләм менен сан рет естіген болатын. Естіген сайын: «Өттең, осыларды жазар ма еді!» — деп зығырданы қайнайтын.

Сол оқиғаның жазылып, жария болғанын көргенде, ол қатты тебіренді. Журналдың соңғы нөмірін оқып болғаннан кейін, соншалық сүйіспеншілік білдірді. Маған дереу телефон соғып:

— Алған әсерімді айтып жеткізе алмаймын, Әзаға. Шындық өлмеуі керек еді. Өлмейді екен. Оны мына «Өткелдерден» көріп отырмын. Бұл хикаяларды сіз маған ауызша айтқанда: «Шіркін-ай, осы туралы поэма жазар ма еді?!» — деп сан рет толғанған болатынымын. Жаза алмадым. Ол кезде жазғанмен,

ондай поэма жарық көрмес еді ғой. Опың үстіне, менің ақындық қанатым қатпаған да болатын. Қатты толғанып отырмын, аға. Бұл толғаныстан не шығарын артынан өзіңізге хабарлармын, — деді.

Естеңіне Есләм қайта телефон соғып, «Шындық керек» деген мына өлеңін оқып берді:

Шындық керек

Әз аға!

*Шынды шын деп айтатындар аз, АҒА.
Арылардай қордаланған қоқыстан,
Сөйлей қапсың ақтарылып оқыстан,
Кең көсіліп, құлашыңды жаз, АҒА!*

*Жаз, жаз, Аға, кең көсіліп жаза түс,
Боямасыз көрінсін бір таза түс.
Шындық есту біреулерге жаққанмен,
Біреулерге қаралы түс, аза түс.*

*Шаңқай түсте қасқыр көріп қорадан,
Үрейленіп үркетіндей обадан.
Түсі суық тура келген шындықтың,
Өзірейіл қарсы алғандай моладан
Қалтырайды, қалтырайды көп адам.*

*Құс көңілді жалған сезім оңалтып,
Жүргендей-ақ арқаға ауыр тоң артып,
Сенімін де, серігін де жоғалтып,
Құр сүлдері,*

*Жалған ғұмыр кешкеннен,
Шындықты айтып,
Шалт кеткенің көп артық.*

*Ақиқаттан айнымаған тайқап ер,
Азаматын түстеп-танып байқар ел.
«Жаным — арым» содағасы дейтұғын
Түсінегі, түсінегі байтақ ел,
Шындық керек ұрпақ үшін,
Айта бер!*

Есләмнің бұл өлеңіне мен де қатты тебірендім.

1998 жылы Есләмнің «Дүние жалған» деген өлеңдер жинағы шықты. Бір данасын мынандай қолтаңба жазып, маған өкеліп сыйлады:

«Әз-АҒА!

Шындықты айтып күйетіндер аз, Аға.

Жалған дүние,

жалған ғұмыр бәрі де,

Ұрпақ үшін, жаз, жаз, Аға,

Жаз, Аға!

6.07.98» деп, қолын қойыпты.

Маған арналған «Шындық керек» өлеңі осы кітаптың 374-бетінде басылған екен. Оны өзінің ақындық екпінді үнімен жігерлене оқып берді. Мен інімді бетінен сүйіп, қолын алдым.

Содан кейін кітапты қолыма алып, өзінің ойшыл суреті басылған мұқабаға қызыға қарап, ішкі беттерін ақтарып шықтым. Ішінде бірсыпыра арнау өлеңдер бар екен. «Шындық керектің» оң жағындағы «Аға» деген өлеңнің астына «Төлепберген Қайыпбергеновке» деген арнау сөз жазыпты. Одан кейінгі өлеңдерін Балғабек Қыдырбекұлының, Герольд Бельгердің, Бәйкен Әшімовтың аттарын атап арнапты. Ол өлеңдерді оқып шықтым да, 374-бетке қайта оралдым.

— Есләм-ау, мынау Әз-аға дегенің кім? — дедім.

— Сіз ғой! — деді ол.

— Онда неге «Шындық керек» деген өлең тақырыбынан кейін менің аты-жөнімді толықтап көрсетпегенсің?

— Ол өлеңдер сол азаматтарға арналғанын жұрт білсін деп жаздым. Өйткені аттас, фамилиялас қазақтар көп қой.

— Ал Өз-Аға аталатын қазақтар да көп емес пе?

— Бүкіл халыққа «Өз-Аға» атанған Сіз ганасыз. Өлең «Өз-Аға» деп басталғаннан кейін, оның Сізге арналғанын жұрттың бәрі біледі.

Осылай деп ол екпіндей сөйлеп, бастырмалатып жіберді. Ақынның лепіріп тұрған көңілін бұзғым келмей, мен үнсіз қалдым.

Содан кейін Есләмға қалтамнан алып, жазылмаған қалың кітапша-блокнот ұсындым.

— Мынау «Дүние жалған» кітабыңның байғазысы болсын, — дедім оған. Ол қалың блокнотты ризалықпен алды.

— Өзаға, осы кітапты бірнеше адамға сыйладым. Бірақ сізден басқа бір де бір адам байғазы берген жоқ, — деді, блокнотты сыртынан сипап тұрып.

— Байғазы беру — ұлттық дәстүріміз ғой, Есләм, — дедім мен.

— Дәстүр — жүзеге асып жатса ғана дәстүр. Бұл сіздің ағалық тағы бір жаңалығыңыз болды, Өз-Аға, мен бұл дәптерге жаңа өлеңдерімді жазамын.

— Жаз, айналайын.

Бұл ақынның 1998 жылы шыққан «Дүние жалған» кітабынан кейінгі әңгімеміз. Осы арада бір жылға шегініс жасайын.

Менің «Өткелдер» романымның басы 1997 жылы «Жұлдыз» журналының үш нөмірінде басылып шыққаннан кейін көп оқырман сүйінді де, көп адам күйінді де. Күйінгендердің бірі ақын Хамит Ергалиев болды.

Менің ол романыма Ұлы жүз, Орта жүз және Кіші жүзден шыққан (өзім Орта жүзденмін) кейбір жазушылардың қиянатшылық қылықтарын көрсеткенім үшін ақынның рушылдық намысы қозып, Кіші жүзден шыққан інілерін қызғыштай қорғауға кірісті. Осы ниетпен «Егемен Қазақстан» газетінің 1997 жылы 18 қыркүйек күнгі нөмірінде «Ағайынға арнау» деген маған қарсы екі өлеңін жариялады. «Қазақ халқына таланттың төрттен үшін берген біздің батысты, яғни Кіші жүзді, оның Әбдіжәміл, Тахауи, Хамза, Жұбан, Зейнолла сияқты ұлдарының кемшілігін неге көрсетесің?!» — деп Хамаң маған бурадай бүрқырап, аузынан ақ көбік шашты. Өлеңнің екі жерінде мені «итсің» деп иянаттады. «Жетесізің» деп жерледі. «Көзге көрінбей, жерге сің, тамұққа бар» деп қарғады. Мен үндеместей жаза бердім.

Екі-үш күннен кейін маған Есләм телефон соқты.

— Хамаңның өлеңін оқыдыңыз ба, Өз-Аға? — деді.

— Оқыдым, Есләм.

— Бірдеңе демейсіз бе? Неге үндемей жатырсыз? — деді ол дауысы дірілдеп. Ақын інімнің ар жағын ашу керілеп тұрғанын аңғардым.

— Қайтемін әуре болып, — дедім оны сабасына түсіруге шақырғандай, жайлап қана.

— Неге? — деді ол шапшаң үн қатып.

— Күн өтеді, бұлт көшеді емес пе? Шыдағаннан шырық бұзылмайды, қалқам.

— Еңдеше, мен шыдай алмадым. Үн-түңсіз жата алмай, үн шығардым.

— Қалай?

— «Хамаңа хат» деген қарсы өлең жаздым. Оқиян ба?

— Оқы, айналайын.

Ол пашыпа келтіріп мына ұзақ өлеңінің оқыды.

О, Хама!
Сен жаздың,
Сауатым бар, оқып алдым,
Оқып алдым,
Жаныма тоқып алдым.
Мені де Ана туып қалжа жеген,
Қалайша тебіренбей отырармын.

Бұл жүрек талай суып, жатқан ысып,
Уақыт дертті,

Өнбойы қатқан ісік.
Екеуіміз де «еріккен» зейнеткерміз,
Мауық басып алайық хат жазысып.

Алаңсыз ойдан аға жатқанда аман,
Тәңірден тілек тілеп, бақ таңдаған,
Бас газеттен бас алмай оқып көргім
Жан даусынды —
«Жау жетті, аттандаған!»

Көңілімді әрнеге алаң қылып,
Бергендей «маған сорок, саған қырық!»
Жегел атқа қоныңдар қаруланып,
Жаман қырып барады, заман құрып.

Алтынды кір шалса да тот баспаған,
Қол берем аттан түсіп, тоқтап саған.
Елін сүю — ежелден ердің ісі,
Бірақ бұлай намысты ол жоқтаспаған.

Жақсы сөз — қашаннан-ақ жан азығы,
Мәңгілік арттағыға қалар ізі.
«Төрттен үш» деп асылды бөліп алар
Қайдан алдың компьютер-таразыны?

Талай тықыр жаныма батқанменен,
Таңда оянсам, арайлы ақ таң көрем.
Батырлықта Исатай, Махамбетті
Бабам Жанатай сынды мақтан көрем.

Бір анадан туғандай бұлар маған,
Татулықтың шашауын шығармаған.
Өзіңе де желпініп жетпісінде,
Құдай куә, білесің, жыр арнағам.

Лапылдаған өзіндей жаным жалын,
Жалыны бар жандарға дән ризамын.
Әбіш шықса, шаттанып қолым соғып,
Жаттап жүрем жырларын Фаризаның.

Демей-ақ мұздан тайып-тайғанаармын,
Атылып арыстанша Айға бардың.
«Асылдың төрттен үші менікі» деп,
Үш тілді таразыны қайдан алдың?!

Ортақ елдің шабысы, жарысы да,
Ештеңе жоқ шыңғырар жан ұшыра.
Өремді елден биік көтерем деп,
Тіме, Аға, аға-інінің намысына.

Көзсіз де көлегейлеп от баспаған,
Тура сөйле,
Тімеуді тоқлақ саған.
Төле, Қазыбек, арғы атаң Әйтекелер
Үшке бөліп намысты жоқтаспаған.

Болмаса да шалқыған күй өнері,
Кішірек бір сыйлықтың иегері...
Абай, Мағжан, кешегі Мұқағали —
Бәрін де алаламай сүйегі елі.

Алдырсаң да ойдан төре, қырған қазы,
Абай, Мағжан, Шәкәрім — жыр маңғазы.
Жамбыл қайда сыйлығын өзің алған,
Бізге да ортақ Дина мен Құрманғазы.

Қаралы көш қалды артта —
жарлы жылдар,
Қаласаң, қар қызымды ал, бар қызымды ал,
Дейтұғын аталарың, енелерің...
Жолың кеспей жүгіріп жезделеген
Нұрсұлтан, Нұрғисадай балдызың бар.

Дау қылмай артта қалған әменгерді,
Төбесіне көтерді ел табанды ерді.
Жұбаңды айтса, Хамзаны, Тахауиді,
Орта жүздің ұлы деп аямапты
Мұзафарды, Сырбайды, Ғабенгерді.

Ұқпай қалса, адамның өзіне сын,
Дұрыс сөйле,

Хамаңның сөзі десін.
Шерлі көңіл Шерхан да ұмыт қалмай,
Алыпты сыбағалы өз үлесін.

Бір де бірі тумаған құла-аладан,
Үшеуі де бір ата, бір анадан.
Түбі бірге бәйтерек,
Тамыры терең,
Қар жауса,
Қан жауса да құламаған.

Жөн сөзге төбеби де таласпаған,
Таласса,
ӘДІЛЕТТЕН әрі аспаған.
Баласынбай,
Өзіңді данасынбай,
Айтқаныңды ақылмен таразыла,
Қазымырлық АҚЫНҒА жараспаған.

Бөле-жармай жерім деп,
жерлесім деп...
Бәрімізді ОТАНДАСЫМ,
ЕЛДЕСІМ деп!
Бүтіндікке шақырған ЕЛ АҒАСЫ
Халқының қамын ойлап, өрге сүйреп.

Заман ауыр —
Қайшылық көл-көсір көп,
Жерге бөлу — жегідей жерге сіңбек.
Кеше өзің Баба боп бата бердің,
Аталардың арманы өлмесін деп!

Есләмнің бұл өлеңі газетке басылды. Осыдан кейін Хамит жым болды. Орақ тілді, от ауызды ақын інісіне жауап қата алмады.

Мені «өшкерелеген» өлеңін Хаман:

Көтермесең, көтерме
Мен телефон шалғанда.
Өлсем, естен кетер ме
Осы иттігің жалғанда?! —

Тереуріні — Тайбурыл,
Тұяқтысын,
Шабыт шырқап шарықтар жиі ақ құсың.
«Бөлінгенді бөрі жер» дей тұрып-ақ,
Албырттықпен аңдамай аңыс басып,
Өзің де бөліп алған сияқтысың.

Демей ме: «Ашу — алды, ақыл — соңы»...
Жеткізіп жырға қосар ақын соны.
Ел бірлігін биікке көтермей ме,
Албырттыққа жеңдіру — батыр соры.

Жан ұрып,
Қос өкпесін қолына ұстап,
Арманы — өркениет өріне ұшпақ.
Мүмкін болса, Айды да алып берер,
Әттең, заман,
Әзірге қолы қысқа-ақ.

Айбыны алты алашқа аңыз дәйім
Өзіңе ұқсап қалай жыр ағызбайын.
Бұқардай елдің бірлік-берекесін
Тіле де,
Нүрекеңе нұр жаусын деп,
Хамасы!
Ақындардың ағасы боп,
Ортамызда отыр шалқып АБЫЗДАЙЫН!

деп бастаған еді. Ол кісі маған телефон соққан жоқ, жалған айтып отыр. Есләмнің өлеңінен кейін де маған хабарласқан жоқ. Мен де ол кісіні мазаламадым.

Х. Ерғалиев «Ағайынға арнау» өлеңіне кіріспе ретінде мынадай қысқаша қитұрқы сөз жазды:

«Елбасы бүгінгі қазақ жұртының қамын жеп, жарғақ құлағы жастыққа тимей жүргенде, төмендегі екі өлең қозғап отырған проблемаларға қалай қарар едіңіз?» — деді. Ал өзінің аты мен фамилиясының астына алған атағының биік, таққан шендерінің үлкен екенін әйгілеп, «Енді мені қалай қолдамас екенсіңдер?» дегендей сес көрсетіп, оқырмандарға ұран тастаған еді. Бірақ оқырмандар оған ләм деп үн қатқан жоқ. Хаманның «ойбайы» рушылдық ұран екенін жұрт түсінді. «Егемен Қазақстанда» Ергалиевты қолдаған ешқандай мақала шықпады. Қайта «Жұлдыз» журналында Ергалиев ұран тастап отырған Кіші жүз азаматтарының мені қолдап жазған екі-үш мақаласы басылды.

Есләмнің «Хамана хаты» адамдарды ұлтқа, руға, атаға бөлмейтін, әділдік үшін алысып, шындық үшін шайқаса да білетін нағыз азамат ақынның үні еді. Есләм азаматтықтың осы алтын туын жоғары ұстап өмірден өтті.

Есләм екі-үш рет инфаркт болды. Дәрігерлердің айтқанын орындап, күтіне білсе, әлі де біраз жыл өмір сүруіне болатын еді. Бірақ ол шындық үшін шырқырап отқа түсетін, қиянатқа көнбейтін өр мінезін ажалдың да қиянат, зорлығына қарсы жұмсады: қозғалмай жатудың орнына төсектен тұрып, жүріп кете берді, ешнәрсені ойламау, қалам ұстамау орнына бүркқыратып өлеңдер жазды. Сөйлемейтін орнына қасында жатқан сырқаттармен шүйіркелесе әңгімелер айтысып жатты. Жүрек сырқатына бағынғысы келмеді. Бірақ айналдырған жау алмай қоймайды.

Бір жолы аурухананың реанимация бөлімінде жатқанында, оның жағдайын көзбен көріп, терезе сыртынан қол сермеп, тілектестік білдіру үшін, Халима жеңгесі екеуіміз қол ұстасып (біз ылғи қол ұстасып бірге жүретінбіз), палата терезесінен ішке көз салдық. Есләм түкпірдегі төсекте жатыр екен. Бізді көре сала, орнынан атып тұрып, ортадағы есікті ашып, балкон сыртындағы біздің алдымызға келді.

— Жат, қалқам. Орнынан тұрма, — деп біз бәйек болдық. Есләм оған қарамай, аурухананың ала халатын жамыла сала, жанымыздан табылды.

— Сіздер келіп тұрғанда мен шалжиып төсекте қалай жатамын, ағасы мен жеңгей-ау, — деп бізге қолын ұсынды.

— Қайт орнына, — деп біз қайтадан жалындық.

— Қорықпаңыздар: Ергалиевпен ерегесе білген Есләм инфарктың да қиянатына көнбейді, — деді күліп.

Осы кезде іштен медбике шығып, Есләмді палатаға қарай алып кетті. Медбикенің ренжігеніне қарамастан да бізге қарай қайта бұрылып:

— Рақмет, аға-жеңгем! — деп қолын көтерді.

Халима қайтыс болған кезде Есләм ауруханада жатыр екен. «Қайран, жеңешем-ай!» деп егіле көңіл айтып, маған ауруханадан хат жазып жіберді.

Менің қолымда оның екі өлеңдер жинағы бар. Бірі — өзі қолтаңба жазып берген «Дүние жалған» кітабы, екіншісі — одан үш жыл кейін жарық көрген «Арна» жинағы. «Хамана хат» та осы соңғы жинаққа кірген. Бұл екі жинақтың екеуінде де философиялық, даналық ойларға толы үздік өлеңдер бар. Есләмнің бұл кітаптары да қазақ поэзиясының алтын қорына қосылатын дүниелер.

Ақышның гұмыры қысқа болғанымен, ойлы, отты өлеңдері ұзақ өмір сүреді. Ақын тірі күнінде бақытты өмір сүрді ме, жоқ па — ол өз алдына мәселе. Ал артына өлмейтін өлеңдер қалдырған ақын — ең бақытты адам. Осындай бақыттылардың бірі асқақ ойлы азамат ақын Есләм деп есептеймін.

Мәңгі жаса, елімнің азамат ақыны.

Өзілхан Нұршайықов,
Қазақстанның халық жазушысы, Абай атындағы мемлекеттік
сыйлықтың және А. А. Фадеев атындағы мемлекетаралық
сыйлықтың лауреаты
18.01.2003 жыл, Алматы

Қайсар жүрек

Оған да қырық шақты жыл болып қалыпты. Өткен ХХ ғасырдың алпысыншы жылы-ау деймін. «Қазақ университеті» атты көп тиражды газеттің ақысыз-пұлсыз редакторы кезім. Штатта — жалғыз жауапты секретарь. Ұмытпасам, аты Зина, редакцияға түскен орыс тіліндегі материалдары қарайды. Қазақ тіліндегілерін жөнге келтіретін мен. Негізгі авторымыз да, оқушымыз да студенттер қауымы. Олардан қайбір оңған материал түссін. Сызғылап, сұр-гілеп, жонып дегендей, көбісін қайта жазып әуре-сарсанға түсіп отырғанын. Сондықтан болуға керек, студенттерден түскен бір-екі материалдың еш түзетуді керек етпеген соң есімде қалғаны. Оның жайлары да қызық.

1960 жылдың желтоқсан айы. Университеттің әдеби үйірмесіне Мұхтар Әуезов келіп сөз сөйлейтін болды. Сол айтарлықтай оқиғаға даярлыққа газетіміз де кірісіп кетті. Студенттердің өлеңдерін жариялауды жиілеттік. Сонда ғой бір-екі материалға қалам ұшын да тигізбей, сыдыртып басынан аяғына дейін оқып шығып, баспаханаға жібергенім. Бірі — болашақ жазушы Әбіш Кекілбаевтың ұзын мақаласы да, екіншісі — болашақ ақын Есләм Зікібаев інімнің өлеңдер топтамасы.

Есләм мен куратор болып істейтін курста оқитын. Дөңгелек өткір көзді, шашы тарауға оншалық көнбейтін қылдай қатты болғандықтан ба, бір жақ шекесінен жарып, маңдайына қиғаштап түсіріп қояды. Сонда да тараққа көнбей, бірыңғай жылымип жатпайды. Есесіне, жас жігіттің мінезі жатық. Оқуы жақсы, тәртібі түзу, ың-жың жоқ, өзін әрқашан сыпайы қалыпта ұстайды. Сол Есләм аз қымсынып отырып, жаңағы айтқан топтамасын ұсынды. Жас кезінде өлең жазбайтын адам сирек кездеседі. Солардың бірі шығар деп ойлаған едім, жоқ, олай емес екен. Өлеңдері ондай көбік сезімнен тумауының үстіне, еш редакция қажет етпеді. Қай өлеңші бірінші жолдың аяқ шенінде тұрған сөзге екінші жолға түскенінде ұйқас іздейді де, тапқан соң соған сөйкес мән іздейді. Ал мына жас талаптың өлең жолдары еркін құйылған да отырған. Және білімді екендігі, айналасына қарап түртініп жүретіндігі байқалады. Жалпы, өлең тақырыптары шектеулі келеді ғой. Сол шектеулі, үйреншікті тақырыптарды өзінше топшылауға тырысқан. Сөздерінің еті тірі. Балғын жүректің тебіренісінен хабар береді. Ішімнен: «Мынадан бірдеңе шығады», — деп ойладым. Өлеңдерін газеттің бас мақаласы тұратын орынға, бірінші бетіне орналастырдым.

Содан мен Мәскеуге аспирантураға кеттім. Мәскеудің Ленинка деп аталатын орталық кітапханасынан қазақ газеттерін апта ішінде бір келіп, үзбей оқимын. Есләм есімі ілігер ме екен деп аңдасаңда есіме алып қоямын. Бірақ ондай ақын кезікпейді. «Бұл қайда жүр? Негып көрінбейді?» деген сұрақ көкейімде жүретін мен Алматыға қайта оралғанымда бір күні Үкімет үйінің лифтісі қасынан Есләмді кездестірейін. Өзі толып, бой тастап, ажарлана түсіпті. Амаңдық-саулықтан соң іле-шала:

— Әй, Есләм, сен тәп-тәуір өлең жазушы едің... Көзіме түспеді ғой жазғандарың?.. — дедім.

— Ага, мен бірыңғай газет жұмысына бас қойып кетіп...

Сөйтсем, бұл жігіт «Социалистік Қазақстан» газетінде көркемдеу бөлімін басқарған, енді «Жетісу» газетінің әдебиет-өнер бөлімінің меңгерушісі болып істейді екен.

Мұғалімдерге сіңісті әдет: шәкіртін кездестіре қалса, әлдеқашан азамат боп өсіп кеткеніне де қарамастан, ықтыра, басым сөйлейтін. Сол әдетке бағып, Есләмға өзімше ұрысқандай болып жатырмын:

— Ау, шырағым, газет өлең жазуға бөгесін болады дегенді алғаш сенен естуім. Газет қаламды ұштай түспесе, мұқалтушы ма еді? — деймін баяғы.

Есләм жуықта «Егемен Қазақстан» газетінде басылған «Ұлылар ұшқан ұя» атты Ғабене — Ғабит

Мүсіреповке арналған әдемі де әрлі мақаласында өлеңнен бір уақ қол үзіп кеткенін есіне алыпты. «Өлең жазуды ерте бастасам да, журналистіктің жалына жармасумен әдебиет ауылына кенжелеп келгенімді кейін сезіндім», — депті («Егемен Қазақстан», 11 қазан, 2002 жыл).

Өлеңдер жинақтарын Баспа комитетінде, «Жазушы», «Жалын» баспаларында, «Кітап жаршысы» — «Друг читателя» газетінде редактор болып істеп жүргенде «Ақ қайыңдар», «Аққу-арман», «Мен космонавт боламын», «Ақ қайнар», «Ақ айдын», «Ақ сағым» деген аттармен бірінен соң бірін боратып шығара бастады. Комитет газетінің редакторынан әрі өсіре алмадым. Былайғы жоғары басшы қызмет орындарының бәрі Орталық Комитеттің ырықанда. Ол жердің номенклатурасына енгізу қиынның қиыны. Қарауында 11 кісі, астында машинасы бар жанағы кітапқұмарлар газеті редакторлығын қомсынды ма, Есләм біраз жылдардан соң Жазушылар одағына әдеби кеңесші қызметіне ауысты. Әйтеуір, айналайын, маған «жоғарылтападың» деп қырғи қабақ танытқан жоқ. Оны айтып отырғаным, осы газетке өзімше жоғарылатқан болған бір-екі адам күні бүгінге дейін менімен ұстасады, әрі қарай өрлетпедің деп...

Менің түсінігімде, ақын-жазушыға поэзия мансабынан артық мансаптың бір тиынға қажеті жоқ. Әкімшілік қызмет онайға түспейді. Үлкен дәрежелі әкімшілікте жүрем деп, жынынан айрылған бақсыдай ақындық шабытынан жүрдай болғандарды да білеміз. Тіпті Жазушылар одағында билік басында әкім боп көп жылдар істеген Александр Фадеевтің тағдыры қандай аянышты аяқталды... Жоқ, Есләм қызмет құмай, шабыт қуып дұрыс істеді. Кеудесінде қоламталанып өшіп бара жатқан өлеңін қайта көсеп қызылашқандырды. Қазақ поэзиясына бір ақындай олжа салды.

Есләм ақындар ортасында көктемгі өңірдей түледі, бақытты сезінді. Ақындар ортасы да оны жатсынбай, бірер жинағы шығар-шықпаста бәрекедділерін жаудырып қарсы алғанын білеміз. Абыз ақынымыз Әбділдә Тәжібаев «талантты ақын» деп мойындады. Академик, «селен мен өлеңі» (З. Қабдолов) қатар жүретін Евней Букетов: «Жүрекпен, тебіреніспен жазады екенсін», — деп сүйсінді. Қазақ поэзиясының еңбек торысы Қадыр Мырза Әли: «Біздің Есләм шабыт туралы ұмытылып кеткен тақырыпты қайта маздатып жүр», — деп, шабытының жемісі — «Ақ қайыңдар» өлең кітабына қол соқты.

*Мен жыр жазбас едім,
Көкірегімді от сезім кернемесе,
Шабыт шалқып жанымды тербемесе,
Рақатынан өлеңнің балқып генем,
Бейнетінен маңдайым терлемесе, —*

депті ол «Аққу-арман» атты өлеңдер жинағында («Жазушы», 1977, 3-б.).

Иә, бір кезде ол осылай мына жалпақ дүниеге ғашық еді, келер күнге асық еді. Қалай екенін, соңғы жинақтарының бірі «Жалған дүние» (Алматы, «Аман» серіктестігі, 1998) деп аталыпты. Есләм ақын неге бұлай өзгерді? Шынайы өзгерді ме?

Иә, кейінгі жылдар ақын жүрегі шанышқылаған мазаң ойлар мен қамықты жайлар ойпаң жерге жипалған судай біраз іркіліпті. «Сәбит туган, Ғабит туган... Мағжан от боп жалыңдаған» қасиетті дала солгын тартып барады. Неге? «Жатаған қазақ ауылдарынсыз сәні келмей тұр». «Иттеріне дейін орысша үйреніп үрген дала». «Қазақтары татардан да аз Қызылжардың қаласында» (27-б.), — дейді. Ұлтының болашағын ойлап қамығады. «Абай болыңдар, Адамдар» деген өлеңінде туган жерінің сулары сарқылып, нулары шалрпылғанына, жанға залалсыз зормандардың қашқанына қайғырып: «Адамдар, бұл өзіңе жасайтын қастығың ба, абай болсаңдаршы», — деп қатты назаланады (12, 13-бб.). Осы сарын «Ара-лым — көз жанарым» өлеңінде қапа күйге ауысады. «Алғы күннен арманың тосқан әлі, Арал, Балқаш — Елімнің қос жанары. Бірі кетсе, орнындай аққан көздің Үңдейіп біреуі бос қалады» (32-б.).

Нуың кетсе, суың кетсе, дәрменсіз, шарасыз зағип күй кешетінің өтірік пе? Ақынға күрсіне қосыласың.

*Шапқанда шаршы топты таңдандырып,
Артына түйдек-түйдек шаң қалдырып,
Шалқыған сан қияға қайран күндер
Жай ғана жүр екен ғой алдандырып, —*

деп ширығады «Уақыттан адам озбайды» өлеңінде (87-б.). Осының бәрі жиналып, «жалған дүние» дегізген бе? Әйтпесе, ол өмірден, елінен, жерінен түңілмеген. «Қайран ғұмыр, өтті, кетті» деп аһ ұрса да, қайта сол «жалған дүниені қимағандықтан» жүрегі мұнды. Қайғы жанышқан қасіретті өлең Есләмнен кезікпейді. Туган жерге деген жалынды махаббатын жалындап айта білетін, тағдыр қайда әкетсе де, туган жерге ораламын айналып дейтін, әрқайсымыздың жүрегімізден сыр тартқандай сезім пернелерімізді дәл басатын еді. Мұнлықты көзі жасқа толы, жылауық ақын еді деп айтуға аузын бармайды.

«Ұрпақтан ұрпақтарға кетеді ақын», «Биік тұрсың бәрінен», «Мәңгілік аты — Мағжан ән», «Әддице, өлім, әддице...» — бұл қазақтың кеменгер ұлттық ақыны Мағжан Жұмабаев туралы жырлар.

Есләм Мағжан жырын өзінің ақындық жүрегіне тыңдатады. «Қазақ барда, сен барсың, Мағжан аға, Тербеле бер өлеңнің әлдиіне», — дейді. Мағжан ешқашан өлім аңсамаған шайыр. «Әддице, өлім, әддице» дегенде, ол мұнын поэзияға шақты, — дейді Есләм Зікібаев. — Мұнмен, шермен бас ұрды ән-күйге кеп» (350-353-бб.). Өлең ауылының ірге тасы бөлек қаланса да, дәл осы тұста поэзия әдебиеттану ғылымының зерттеулерімен жарысқа түскендей әсер береді. Ақындық жүректің алғырлығына қайранмын. Мағжан «буржуазияшыл ұлтшыл ақын болғандықтан, өліп бара жатқан қанаушы таптың сөзін сөйлейді де, өзіне өлім тілейді» дейтін соцреализм сыншыларына қарсы сөз айтқан. Және орынды айтқан! Шынында да, Мағжан қай өлеңінде де өзіне өлім тілеп күпірлік еткен кісі емес-ті. Есләм ақынның Мағжанға: «Көкте күндей биік тұрсың бәрінен» (334-б.) деген сөзіне де өз басым рақаттана қол қоямын.

Есләм жүрегі нағыз ақын жүрегі еді. Айнала дүниеде не болып, не қойып жатқанына немқұрайды қарау деген атымен жоқ еді онда. Бәрін — жақсы шындықты да, жаман шындықты да жүрегінен өткізетін. Сонау жылдары «Балам ауырғанда» деген өлеңінде: «Құлыншағым, өзімнен сен қымбат екенінді бұған дейін аңдамай жүріппін-ау» дегенін оқығанда, балажан қазақтың иісі аңқып тұр дей салғам. Қайран інішегім, дүние саларыңнан біраз уақыт бұрын ғана білдім ғой, сенін балажандығың тіпті шектен тыс екенін.

Жана туган немересі көп тұрмай шетінеп кетіпті деп естіп, көңіл айтуға барғамыз. Мұндайда морт сынып, алау-далау жылап, күйрек болудың реті келмейді. Ал Есләм дәл сол күйде жүнжіп кеткен қалып танытты. Қатты тебіреніп өлең жазған. Сонысын оқып, ал еңіре... Басу айтып әрең тоқтаттық. Алдында әлденеше инфаркт болып жамап-жасқалған жүрек мұндай сынға төтеп бере алмаған болуға керек. Өзінің өлеңінде айтқан тілегі бойынша періште немересінің қасына барып мәңгіге жатты...

Шерияздан Елеуенов,
Филология ғылымының докторы, профессор,
ҚР Ұлттық Ғылым Академиясының мүше-корреспонденті
22 қаңтар, 2003 жыл

Наркескеніндей намыстың

Диірменнің тасыпдай дөңтеленген дүние-ай. Өткен ғасырдың алпысыншы жылдарының бел ортасы. Жайдары жаз айларында көкке шығып серуендеу Алматы облысының «Жетісу» газеті ұжымының тұрақты дағдысына айналған. Тағы да кезекті шаралар белгіленді. Марқұм Әбдуәли Қарағұлов басқарған редколлегия алқасы шаруашылық ұйымдастыруды маған міндеттеді. Сірә, тегін болмаса керек. Бұл Сарыағаң он жылдан астам жергілікті комитетті басқарған. Көптің сенімінен шығу оңай емес. Қызметкерлердің отбасымен қосқанда көкке шығушылар мөлшері жүзден асып түсер-ау, шамасы. Талғар ауданына қарасты Миучурин, Ленин атындағы колхоз бастықтары Қапиза Әбдіғұлов, Леонид Манько екеуі де Социалистік Еңбек Ерлері, қойған тілек, талаптарымды бірден қуаттады. Алма бақтың алаңына алты қанатты үй тігілді. Қуырдақ қуырылып, ет асылып, қымыз сапырылып дегендей бәрі де дайындалды.

Ол кезде редактордың оң қолы дегендей, кейіннен қоғам, мемлекет қайраткері дәрежесіне көтерілген марқұм Кәкімжан Қазыбаев, бүгінгі Сарбас Ақтаевқа мәдени-көпшілік ұйымдастыру шаралары жүктелген. Алғаш жеңіл тамақтар келіп, қымыз, шараптар ішіле бастасымен күмбірлеген күй төгіліп, әңдер ағыла бастады. Күш сынасу сөз болғанда Нүкеш Бәдіғұлов (өмірден ерте озды) пен Есләм Зікібаев бірден суырылып ортаға шықты. Отызға енді ғана қадам басқан жігіттердің мүсін бітімдері басқалардан ерекше, оқшаулана көрінеді.

Әбекөң (Қарағұлов): «Қазақтың қас батырларының дене бітімі осылардан аса қояр ма екен, сірә», — деп тамсанып қояды. Күш сынасу арқанды белге орап тартысудан басталды. Үш тармақтап қосылып есілген қыл арқан күш тегеуірінінен созылып жіңішкере түседі. Барлық гүмырларын ата жауымен айқасып ат үстінде өткізген Қабанбай, Бөгенбай, Көкжал Барақ, Өтеген батырларды елестетесің. Дене бітімдері сомнан соғылған бейне болаттай-ақ. Күш сынасумен сүт пісірімдей уақыт өтті арада.

Терге малынған жейделердің лақтырып тасталғаны қашан. Беріспеді. Берісер емес бір-біріне. Бөйге тең бөлінді. Қымыз құюшы үлгірер емес. Екеуіне әлсін-әлі қайталайды: «Ішсе, осы екеуі ішсін», — деседі қауым жұрт. Асылында, ақыл да, ақындық та бойдағы Құдай берген қуаттан шығады деген рас-ау.

Қазақта айтылмаған сөз қалмаса керек, сірә. Осы тұста «Ерді намыс, қоянды қамыс өлтіреді» мәтелін қайталау орынды сияқты. Осыдан бірнеше жыл бұрын қазақ поэзиясы алыптарының біреуі (дүниеден озып кеткен), аты-жөнін айтпай-ақ қояйын, қазақ прозасындағы белгілі жазушыны сезіну түрінде емес, мұқату мақсатында жерден алып, жерге салып сөккені газетке жарияланды. Әй, бір әңгіме басталғаны тұрғаны байқалғандай. Көп ұзаған жоқ. Есләм Зікібаев көлемді мақаламен намысқа қамшы басып шықты. Телефон шалдым, кейіннен кездесіп әңгімелестім. Жауап қысқа-нұсқа:

— Ол аққа күйсе жағуды ойласа, мен тек ақиқатына жүгіндім, — деді. Бұл жөнінде айтыс-тартыс болмады. Айтайын дегенім, Есләм бауырым өр мінезді, намыс жолында дес бермейтін азаматтың өзі еді-ау. Ақындық парасат ездiктен емес, нағыз ерлiктен шығады гой, асылында.

Есләм бауырым, бұл Сарыағаң сенің рухыңмен тілдескендей күйде. Бәрін болмаса да, поэзия жанрындағы бірнеше еңбектеріңді білем. Өзің арнайы қолтаңбамен берген кітаптарың да алдымда жатыр. Есләм, қара сөзді ақ өлеңмен жазудың хас шөбері екеніңе енді жеткендей көзім. Өзің пәниден бақиға өтпес бұрын артына қалдырып кеткен «Ұлылар ұшқан уяң» «Егемен Қазақстанның» 2002 ж. қазанында жарық көріпті. Өзіңнің Құдай қосқан жан жарың Роза келінге телефон шалдым. Роза:

— Осы мақаланы оқыдыңыз ба, аға? — деген сұрақ қойды.

— Келін шырағым, бүтін қайталап оқудамын, — деп жауап қаттым. Ақиқатында шын жүректен, терең, таңғажайып толғаныстан шыққан туынды. Өзің айтқандай: «Өстім, өндім, үшінші ұрпақ жалғастырып жатыр екенмін», — деп тебіреніпсің, бауырым!

Өткеннен тағы бір түйін: ішкенді, жегенді, алғанды қайсыбір қазақ жек көрген. Қайталанып келіп жатқан қуаныштарыңның бірінде, бауырым, қонаққа шақырдың. Топ ішінде пәниден ерте аттанған Ермұқан Өбдірахманов, Жәнәбіл Темірбеков, Мұғалімбай Жылқайдаров және бүтінгі Сарбас Ақтаев болғаны бүгінгідей есімде. Бәрінен де, Роза келіннің баппен пісірген жал-жаясы мен қазысын айтсаңшы. Берекелі дастарқан, шат-шадыман көңіл. Ол да бір дәурен екен ғой. Сен, бауырым, үлкен жүректі азамат едің. Машинамен зулатып келе жатып, тежеп, түсіп сәлемдескенің, үйге бірнеше рет жеткізіп салғаның да әлі есімде.

Сенімен соңғы рет қашан кездестім? 2002 жылдың ақпанының орта мөлшері. «Жетісу» редакциясында ұзақ жыл қызмет жасаған, тоқсанның бел ортасында пәни жалғаннан аттанған Тәсемен Жүсіповтың қырқында бас қостық. Сарбас 15 минуттай сөйлегенде, бауырым, сен де аспасаң, қалысқан жоқсың. Кімнің кім екендігі бір Алланың алдында рухтың артында сөйлеуден байқалады, сенің барқыттай қоңыр майда үніңді, мәнерлі сөзіңді қаралы дастарқан басындағылар ұйып тыңдады. Солардың бірі — мен, Сарыаған. Бұл кездесуімнің соңы, ақыры болатынын кім білген. Мен осыдан кейін көп ұзамай Санкт-Петербургта тұратын балам Мұраттың мерейтойына аттанып кеттім. Араға қырық күн салып оралғанда сен, бауырым, пәни жалғаннан бақилыққа, яғни мәңгілік дүниеге аттанып кетіпсің! «Қамшының сабындай қысқа ғұмыр» дегенің осы екен-ау. Алла алдынан жарылқасын, жанын жаннатта, тұрағың пейіште болсын, БАУЫРЫМ! АУМИН!

*Хабдышахар Өмірәулы,
Қазақстан журналистер одағының мүшесі
20.03.2002 ж.*

Есләм ақынға

Ата жолдың әдебіне сенуші ең,
Кездескенде бұрын сәлем беруші ең.
Ақырындап таяғыңа сүйеніп,
«Балдырғанға» әңгіме алып келуші ең.

«Сіз» деуші едің, іздеуші едің сен мені,
Кішіруші ең болғаныңмен кеуделі.
«Қайнаға» деп қолпаштай да қалушы ең,
Екеуімізге ортақ еді ел көгі.

Жол сыйлаған сен еліңнің баласы,
Жаның жылы, ішінде жоқ аласы.
Алматыда жүргеніңмен, көзіңде
Тұрушы еді қайран Есіл даласы.

Көзде қалды көтерілген бақ туың,
Бәрі есінде асыл арман, тәтті мұң.
О, даланың еркін ұшқан қыраны,
Қасыңа ерттің Алатаудың аққуын.

Арадағы махабатты ұғар кім,
Бізді көріп, бұлттан шықты мұнар күн.
Мүмкін, асыл қарындасым арқылы
Мен саған бір бедел болған шығармын.

Шабыт отын күндіз-түні күт, қинал,
Келді өлеңдер дүниеге жұрт сыйлар.
Мүмкін, ерте гүлін ашқан ақындық
Сені маған іні етуі ықтимал.

Гүл-гүл жанған қарындасымды қартайттың,
Дегеміз жоқ дұрыс айттың, қата айттың.
Есләм бауыр, жетпісінде айтатын
Бір сыр еді, сәті солай, ерте айттым.

Өшпей кетті бойындағы алауың,
Қалды жылап қарындасым — қалауың.
Ақындықтың ауылының бір үйі ең,
Үйің аппақ, сарғайып кетті жалауың.

Жап-жас қалпы көңілін де, күйін де,
Оза шауып, ойларыңды түйінде.
Сары жалау көтерген көп үйлердің
Бірі болып тұра берсін үйің де.

Бойыңда еді жалының да, күшін де,
Сені іздейді үлкенің де, кішің де.
Сен қала бер, жайқала бер гүл құсап,
Бір арман боп көп арманның ішінде.

Тұманбай Молдағалиев
11.04.2003 ж.

Толғаныспен өткен жылдар

Түнгі сағат он бірлерден асыңқыраған шақ еді. Кенет телефон шылдырлап, безек қақты. Мезгілсіз уақытта телефон шалған кім екен дегендей, бәйбішем трубканы көтерді де, іле маған берді. «Мен ғой, Өке, — деді еркек дауысы сабырлы сөйлеп, — Есләм досыңыз жана ғана дүние салды. Соны сіздерге Роза хабарла деп еді», — деді де трубканы қоя салды. Өңім бе, түсім бе деп, әуелі еш нәрсенің парқына бармай, сілейіп тұрып қалыппын. «Айы жеткен айында, күні жеткен күнінде» деген осы болар. Кешелер ғана тай-құлындай тебісіп бірге жүрген, аттай бес жыл бірге оқыған, содан бергі қырық жылдан астам уақыт әй-шәй деспей, жарты құртты бөліп жеген досым, кездескен сайын шұрқыраса кететін бауырым, қадірімізді біліскен шын жанашырым еді. Енді оның да дәмі таусылып, бақилыққа көшкені ме?! Дүниенің өзі не болып барады? Тоқтасын Беркімбаев, қырық бес жылдан астам аса сыйлас та сырлас болған Жұмамұрат Тұяқбаев университетте бірге оқып, бір-бірімізді іштей ұғынысқан курстас құрбы-құрдастар едік қой. Соңғы курстарда жүргенде көзге түсіп, Алматыда ашылған телеарнаның тұңғыш журналисі болған Совет Масғұтов жалындап тұрған дер шағында қыршын кетті.

Журналист Есләмнің, ақын Есләмнің, азамат Есләмнің бұл қазасы жан дүниемді алау-жалау етіп, ішімді өртеп кеткендей болды. Ол осы қайғылы хабардан тура он күн бұрын телефон соғып, менің халімді сұрады. «Аға (ол менің бір жас үлкендігімді пайдаланып, әзілдеп осылай атайтын), сен соңғы кезде Рахияға көп ерке-лейтін болдың. Мұның жарамайды. Елемеген ауру жаман, күтін, емдел, шошаңдай берме»... — деп сөзінің соңын әзіл-қалжыңға айналдырды. Есләм інімнің сол сөзі әлі күнге дейін құлағымда тұрғандай. Қалай ғана оны өлдіге санармын?! Ауруханада жатпағанда, Алматыға барып, Розаның басын сүйер едік, балалары мен немерелерін бауырымызға басар едік, қимас досқа бір уыс топырақ салар едік. Өткен, мұның бәрі бұйырмады.

Есләммен өткізген күндерімді қайтып оралмас бақытқа балаймын. Әсіресе, «ашаршылықта жеген құйқаның ауыздан дәмі кетпес» дегендей, студенттік өміріміздің орны бөлек еді. Университетке түскен 1956 жылғы тамыз айынан таныс болған біздер үйренісе келе ағалы-інідей болып кеттік. Әрі солтүстік-қазақстандық дейтін жерлестігіміз тағы бар.

Бірде екеуіміз бізге тиген жатақхананың бір бөлмесінде бірге жатуға тура келді. Сабақта да, көшеде де ұзынды-қысқалы (ол менен гөрі едәуір сұнғақ еді) болып қатар жүреміз. Ал стипендия алғанда ақшамайды ортаға салып, бірдей ұстаймыз. Оған Есләм аса шебер, үнемшіл, бір тиынды да босқа жұмсамайды. Екеуіміздің де артымыз шамалы, үш-төрт айда бірлі-жарым тиын-тебен келе қалса, әжептәуір байып қаламыз. Мен құрғыр сол кезде темекі шегуді әдетке айналдырып кетсем керек. «Осыны бір айға жеткізесің, басқа соқыр тиын да жоқ», — деп шамалылау ақша береді.

Бірде дәлізге ілінген хабарландыруларды қарап тұрсам, «Би үйренуге келіңіздер, бағасы пәлендей...» деген жазуға көзім түсті. Қызығып кеттім. Дерее Есләмға келіп ақыдастым. «Ой, өзің қызық екенсің, біз күн көруіміз керек пе әлде анау-мынауға ақша шашуымыз керек пе?» — деп кейіп қалды. Ә дегенде бір уыс болып, ашуға булығып қалатын Есләмнің қайтымы тез еді. Жақсының ашуы шәйі ормал кепкенше деген ғой, біраздан кейін: «Мә, 25 сом. Ренжіме», — дей салды.

Университетте түрлі ойын-сауық кештері дамылсыз өтіп жатады. Қыздары аз топтар ЖЕҢПИ-дің студенттерін шақыруға құмар. Би білетін жігіттер қыздарды кезек-кезек биге шақырып, қолдары бір нәрсеге жеткендей, бізден бағалары артып тұратындай көрінуші еді. Бір ай үйірмеге барып, «бұл пәлені» үйіріп әкеткен мен де сол білгірлер қатарына қосылайын. Жатақханаға келген соң, Есләм: «Мен саған ақша берем, ал сен қыздармен емін-еркін билеп, тайраңдайсың. Сонда мен қайда қаламын?» — демесі бар ма.

— Мен не істеуім керек енді? — деймін.

— Бүгіннен бастап маған вальс үйретесің, — деп қарап отыр.

Артынша мен Есләмға және басқа жолдастарыма вальсты үйретумен әуре болдым. Менің би үйірмесіне баруыма қарсы болған Есләмім вальсты тез әрі бұрын үйреніп, алдына жан салмайтын биші болып шыға келді. Қыздармен сәнді әрі әдемі билегені үшін оның жүлде алмаған кеші кемде-кем-ақ шығар.

Ауылдастарының айтуына қарағанда, Есләмнің әкесі Зікібай ақсақал ақынжанды адам болыпты. Оның кейбір замандастарының келеңсіз қылықтарын, жергілікті басшылардың істегі олақтықтарын келеке еткен сын-сықақ өлеңдері ел арасына кенінен таралып кетсе керек. «Сол ақындық дарын баласы Есләмға да дарығаны сөзсіз», — дейді Жарғайың ауылында тұратын аталас ағасы Сұлтанғазы Қабашев.

Есләм университет қабырғасында жүргенде уақытын босқа өткізбей, ылғи өлең жазумен шұғылданды. Әуелде ешкімге сыр ашпай, жасырын жазатын да, күбірлеп оны жатқа айтуға тырысатын. «Осы сенікі не қылған ыбыр-сыбыр. Жыныңмен сөйлесіп жүрсің бе?» — деп оның намысына тиер оқыс сауал қоятынмын. «Қолқалап қоймадың ғой, білгің келсе, айтайын, мен өлең жазып жүрмін. Менен ақындық бірдеме шығар ма екен деген ниет қой», — деп оның ағынан жарылғаны бар. «Ондай өнерің болса, ерте күнді кеш қылма, жаза бер, шығара бер өлеңіңді», — деп оны қамшылай түсемін де баяғы.

Расында, Есләм қолы сабақтан қалт еткенде, кейде лекция үстінде де бір жазып, бір өшіріп, өлең жазып отыратын еді. Енді оның өлеңдері маған құпия болудан қалды. Қаламы сәл-пәл төселе бастады ма екен, кейбір өлеңдерін оқып беретінді шығарды. «Ал менің сыншым, осыған не айтасың? Көкелемей, әділін айт. Сен де қара жаяу емессің ғой», — дейтін.

Есләмнің алғашқы өлеңдерінің көбі сәтті шығып жүрді. Соның біразы махаббат тақырыбы болатын. Дүниедегі барша ақынның басынан өткен жолынан Есләм да шет қалған жоқ. Махаббат лирикасынан басқа әлеуметтік, азаматтық мәселелерді көтеруге, соны жырлауға ден қойды. Осылайша ол ақындықтың

тұлпарына мініп, ақындық ауылға өз отауын тікті. Есләм күшеніп жазбайтын, екшеп, елеп, сонын ішіндегі ең асылы — жыр маржанын теріп жазатын. Бұл оңай іс емес-ті, жүрек қылын шертетін, ұйқастары көңілге бірден қона қоятып, көкірек көзінді ашатын, жан сарайыңды жадырататын кесек шумақтардан тұратын өлеңдер — Есләм шығармашылығының басты ерекшелігі деп білемін. Оның әнге жазған өлеңдерінің өзі бір төбе еді. Әннің ажарын келтіріп, жүрекке жып-жылы болып тиіп жататынын әңқұмар қауымның бәрі біледі. Бүгінде біз радиодан, не теледидардан таныс әуен естісек: «Тыңдайық, Есләмнің өлеңі айтылып жатыр», — деп елеңдеп отыратын болдық. Артына өшпес мұра қалдырған, аяулы жары Роза мен алтын асықтай балалары: Эльмира, Еркін, Гүлнар, немересі Ерден, Әйгерім, Ерулан секілді ұрпағы бар Есләм Зікібайұлын өлді деуге бола ма? Әрине, жоқ.

Есләм соңғы курста жүргенде үйленді. Келініміз Роза негізінен Алматы өңірінің қызы, мемлекеттік қыздар институтын бітірген, бүгінде үш баланың анасы.

— Жүздеген жігіттердің ішінен менің осы қара інімді таңдағаныңа өкінбейсің бе? — деген менің әзіл сауалыма:

— Әрине, өкінбеймін. Бірақ ақынға жар болу — оңай шаруа емес екен, — дейді, Есләм естісін дегендей, даусын қаттырақ шығарып. Әйелінің жауабының артында кейбір шындықтың да жатқанын мойындағандай, жымия күліп, артын әзілге айналдыратын.

Өзімнің аңқаулығымнан Роза мен Есләмды айырып та жібере жаздадым... Үшінші курстамыз. Мен бөлмеде жалғыз отыр едім, есікті тықылдатып, екі қыз кіріп келді. Есләмды сұрады. (Розаны таныстырған еді). Мен оның қазір келіп қалатындығын айтып, шай қояйын дедім. «Рақмет, — деді олар, — Есләмнің альбомын беріңізші, көрейік», — деген соң, ойымда ештеңе жоқ, альбомды қолдарына ұстаттым. Екі қыз суреттерді қарап отырды, сылқ-сылқ күледі, бір-бірімен сыбырласып сөйлеседі.

— Біз асығыс едік, Есләмға сәлем айтыңыз, — деп екі қыз асығыс-үсігіс шығып кетті. Артында көп ұзамай інімнің өзі де келді.

— Мені ешкім іздеген жоқ па? — деп еді Есләм, мен болған жайды баяндап бердім. Ол әлденеге қуыстана, альбомын қарай бастады да:

— Құдай ұрды, Күлпәнмен түскен суретімді Роза алып кетіпті. Пәле болды, бәрі бітті. Тапа-тал түсте қыздардың арбауына түсіп, істегенің мынау... — деп інім ал кеп ашулансын. Ләм деуге шама жоқ. «Альбомды беретін шаруаң қанша еді?» — деп өзімді кінәлап мен отырмын.

Содан біраз уақыт Есләм мен Роза екеуінің арасы ашылып кеткендей болды. Бұрын да келіспей қалған кездерінде Розаға қызғаныш тудыру үшін, «вальстің» қызуымен бір кеште бір қызбен танысқан (Бір жолдасының жанасып жүрген қызы екен, Есләм соған көндірмекші болыпты). Әлгі құрбыға «көңілі» ауып, екеуі суретке де түсіп үлгерген, оны альбомына жапсырып та қойған. Бар шатақ осыдан басталса керек. Мен Розаның ақыл-парасатына қайран қалдым. Дегенмен, інімді біраз әуре-сарсаңға салды. Есләм қоярда-қоймай мені ЖенПИ-ге ертіп апарады. Кейде: «Сенің махаббат «ауруын» жоқ қой, қолың бос, жүр де жүр», — деп жалынатын. Мен де оның бетін қайтармауға, айдағанына жүріп, айтқанына көне беретін едім. Әрі айдай кінәм да бар. Бұйрық деген қойсын ба, жұмбақ қыз жайында қалды, сурет жыртылды. Роза «көңдім» деген ақтық сөзім берді. Сөйтіп, екі-үш жылға созылған махаббат жыры 1960 жылғы қараша айында Есләм мен Розаның студенттік тойымен тәмамдалды. Екеуі қызығы мен қиындығы мол қырық екі жылдай ғұмыр кешті. Үйлі-баранды болып, немере сүйді.

Оқуды бітірер алдында біздерді жап-жаққа қызметке бөлгенде мен Қызылжар қаласына, ал Есләм сол кезде жанадан құрылған «Тың өлкесі» газетіне жіберілетін болып келісілген еді. Ізінше бәрі өзгерді. Есләм Ақмолаға да, туған жері Қызылжарға да барғысы келмей, Алматыда қалатын болды. Жанашыр жақының болғаны қандай жақсы, Есләмнің Кенжеболат Шалабаев деген сол кезде жоғары қызметтегі ауылдас ағасы бар еді, сол кісінің «бір қоңшырау» шалуымен осы күнгі «Қазақстан әйелдері» журналына әдеби қызметкерлікке қабылданатын болды да, біздер (Рахия екеуіміз) Есләмнің орнына Ақмолаға кеттік.

Менің 60 жылдық тойыма келіп, салтанатты кеште Есләм дүйім жұртты аузына қаратқан тамаша сөз сөйледі. «Ағам менің кез келген журналистің қолына бір тиіп, бір тимейтін бас редактордың тағында отыр. Ал әуелінде ұйғарылғандай осы Ақмолаға келгенімде, бұл орынға мен отырар ма едім, кім білсін. Әй, қайдам, ала құйын мінезіммен Өкендей бас редактор бола алмас едім, ал ол бұған әбден лайық қой және салмағы ауыр, жауапкершілігі жетіп артылатын лауазымда тапжылмай 16 жыл отыру біздің ағайдың ғана қолынан келетін мәртебелі іс, — деп бір қайырды да, Рахия екеуімізге арнаған ұзақ өлеңін оқып берді.

— Сенің тойыңдай кешті бірінші рет көріп отырмын. Журналистер қауымына құрмет көрсетіле бермеуші еді... Ал біздерге оның ауылы алыс шығар, — дегені бар тойдан кейін маған. Інімнің күмәні теріске шықты. Есләмнің 60 жасқа толған тойын бір аудан ғана емес, бүкіл Солтүстік Қазақстан облысы болып, өзінің кіндік қаны тамған Өрнек ауылының іргесінде, үнемі жырына қоса бере-тін Есіл өзенінің алқабында, ақшанқан ондаған киіз үй тігілген жерде, нөпір халықтың ортасында, дала сахнасында өлең-жыр, ән-думан жағдайында сән-салтанатымен, ақынды асқақтата аспанға көтерумен атап өтілді. Есләм бауырымының сондағы қуанышы мен алаулаған жүзін, ризашылық көңілін көріп, біздер де марқайып қайтқан болатынбыз.

Есләм өзі ұнатқан адамын жан-тәнімен жақсы көретін бауырмал еді. Бірде «Тың өлкесі» газетіне телефон соқты. Бұдан екі-үш жыл бұрын университетті бітіріп, осында алғашқы журналистік қадамдарымызды бастап жатқан Жұмамұрат Тұяқбаев, Мәди Хасенов және Рахия екеуіміз телефонға алма-кезек жармасып, сағынышымызды, хал-жайымызды айтып, сөйлесіп жатырмыз. Одан қайдан телефон шалып тұрғанын да сұрамаппыз-ау. Бір уақытта: «Ойбай, кеттім», — деді де, трубку қоя салды. Мауқымыз басылмай, өкініп тұрғанда, телефон қайта шылдыр ете қалды. Есләмнің дауысы. «Поездан қалып қойдым, — деп қарап тұр. — Маған шалбар, көйлек, туфли әкеліңдер».

Артынан білсек, курстасымыз Нұргожа Жұбанов екеуі Сол-түстік Қазақстан облысына іссапармен барған екен де, пойыз Целиноградқа тоқтағанда біздермен «бір ауыз» тілдесіп қалуға тырысқан екен. Сол кезде пойыз жүріп кетсе керек. Есләм ірі әрі бойшаң болғандықтан, біздер оған шақ келетін киім таба алмай, автобуста оны қоршап отырып үйге әкелдік. Шалбарсыз, майкамен қалып қойғаны оның қаперіне келер емес, біздердің әрқайсымызбен әңгімелесіп, мауқын басқандай болды. Кешке ретін тауып, келесі пойызбен аттандырдық та, Розаға болған жайды айтып, хабардар еттік. Бұл оқиғаға Есләм күле қарады, шамданған емес. Өйтсе де төбесімен көк тіреп, әлдеқандай болып «тыштыып» жүрген кейбір құсымақтарымыз Есләмды келемежге айналдырмақ болып, сырттай өсек-аяң таратты. «Соған бола болдырып қайтесің, — дейтін маған кейде, — ежелден сайқымазақ емес пе еді олар, «ит үреді, керуен көшеді», — деп қолын бір-ақ сілтейтін ол.

Соңғы кездері Есләм жиі-жиі сырқаттанып қала берді. Қысымы көбейіп, жүрегі шаншитын болған. Оның себебін аңғару да қиын емес еді. Әуелі ең кіші інісі Боташ кенеттен дүние салған. Артынша шешесі фәниден бақилыққа көшті. «Шешемдікі ақ өлім гой, тоқсаннан асты, ал Боташым қыршынынан кетті емес пе», — деп, біз Алматыға барғанда ботадай боздап, көз жасын көл қылғанына басу айта алмай қиналғанымыз бар. Боташтың таспаға жазылған әндерін тыңдағанда екі көзі жасқа толып тұрар еді.

— Есләм, аза тұтқаның, қайғы жұтқаның жетер, өзіңді өзің қинама, өлгеннің артынан өлмек жоқ, — деп оған тоқтау айтқанда, ол:

— Өке, гафу ет. Ішім өртеніп, күйіп барады, Боташымнан қайтіп қана айрылып қалдым деген өкініш қой жанымды жай таптырмай жатқан, — деп күрсінетін еді. Осы қайғыға тетелес інісі Аманжолдың өлімі келіп қосылды. Қырқынан шықпаған Едіге немересінің шетінеуі оны мүлдем әлсіретті. Осыны бәріне жұдырықтай жүрегі қайтіп шыдасып. Сыр берген гой...

Ынтызар болып сүйіп қосылған қосағы, жан жары Розаға Есләмның аса риза болатынындай реті бар. Әсіресе, жанындай жақсы көрген, сәби күнінен бауырына салған немересі Ерден атасының

қабірі басында аза тұтарлық өлеңін оқып, жұрттың қабырғасын қайыстыра сөз сөйлегеніне сүйсінбеген адам қалмаған шығар. Есләм бауырымды өлді деп енді кім айтар екен?! Ол мәңгі тірі.

Октябрь Өлібаев,
курстас досы
Астана, 18.03.2003, аурухана

Биік арманды мақсат еткен

Есләм ақын, айтулы азамат, пәк жан дүниеден өткелі де жылға жақындап қалыпты. Ол фәниден бақиға, мәңгілік құшағына, қазақ деген халықтың рухани әлемінен өзіне лайықты «дестесін» иемденуге аттанды. Есләм халқымыздың тарихындағы ең бір ауыр кезеңінде дүние есігін ашып, оның қайғы-мұңын, қиындығы мен табысы мол жылдарын бірге көріп, біте-қайнап, бірге жасасты. Ақын әрқашанда өмірге үміледі, халқымен армандас-мұңдас, сүйініш, күйініші де бір анадан. Халқымен бірге жылайды, бірге қуанады. Осылай азаматтық тұлғасы қалыптасып, жарқын келешекті армандап, оны жақындатуға бар күш-жігерін, жаратушы дарытқан поэзия, ақындық деген гажайып өнерді күнделікті құралына айналдырады. Олай жасамасқа амалы жоқ, бұл ақынның болмысы, өмірдің сан құбылысына, шытырман сауалдарына ол өзінше шешім іздейді, халқымен бірге мұнайып, бірге рухтанады. Ешқашанда үміт сөнбейді, көкжиекте қылаң берген жақсылық сағымына ұмтылыс жасау ақын еншісінде. Ақынсыз, поэзиясыз тіршілік болмысы сүрен тартып, үмітіміз күнделікті күйбен төңірегінен шыға алмас еді. Халқымыздың арманын үзбей, алға жетелеген кешегі ұлы жыраулар, Шал бабамыз, Абай, Мағжан, бүгінгі Қадыр, Мұқағалилар түменіне Есләм ақын да өзінің үндестігі, арманшылдығы, мақсаттылығымен қосылады. Ол бүгін азаматтық әуені, сыршылдығы молынан танылған қазақтың көрнекті ақындарының санатында.

Мен ақынның шығармашылығына талдау жасаудан аулақпын. Ол алдағы ғылымның өскелең ұрпақтың міндеті. Азаматтық әуені биік тұғырдан танылатын, нәзік сыршыл, шыншыл лирик ақынның қалдырған мұрасы біз үшін аяулы қазына. Есләмнің жинақтарына үңілген сайын оның өзінің бейнесі, кісілік болмысы, мұрат-мақсаты поэзиясымен гажайып үйлесім тауып, адамгершілік бейнесін көзімізге елестетуі таңғаларлық құбылыс. Оның шумақтарына сенесің де, шыншылдығына, ой өрісіне шүбә келтірмейсің, разы болып, ақынмен бірге күйініп, сүйінгендей әсерде боласың. Бұл, шамасы, ақын құдіреті.

Есләм Зікібайұлын өз басым көп жылдар біліп, сыйлас болдық. Аға-іні болып араластық. Еліміз, жеріміз бір болғандықтан, талай ұлылар мекендеген, өнеріне нәр беріп, арқау болған өңірді Есләм мақтан, медет тұтатын. Оны іштей біз де толық құптайтынбыз. 1996 жылы Есекең 60 жасқа келіп, туған өлкесіне, Өрнек ауылына барып, сый-сияпат көрді. Көк Есілдің дөнес жағасына орналасқан ауылы ірі табиғи қойтастарды құша орналасып, айнала ақ қайың шоқтармен көмкерілетін. Баяғы бала кезімде болғаным бар, әкейге еріп жүріп. Есекең «Өрнегім» деп отыратын. Бұл оның кіңдік қапы тамған жер. Бізге түсірілген видеофильмді көрсете отырып, бауыр-туғандарын мезгейтін. Еліне, жеріне деген сағынышы, аңсары ерекше көрінетін. «Сен Есілге бардың ба, шүйгін-шалғынына аунадың ба» деген өлең жолдары бүкіл Солтүстік өңіріне деген махаббатын, туған ауылын елестететіндей еді. Өрнегі өзіміздің тағы да бір аяулы жерлесіміз Гераның (Герольд Бельгердің) «Тасөткел» эссесіндегі

Есiздегi ауылдан үлкеп өмiрге жол ашқан «өткел» сөкiлдi метафора, «туған түтiнге» деген сезiм арқылы елге, Отанға ұласатын ақындық дүниетаным едi.

Сол туған ауылы, басқа да жерлердегiдей, қайта құру кезсiнде тоналып, елдiң титықтап жүдегенiн қыпжыла отырып, шарасыздығын бiлдiретiн. Тұралаған ауылдың қайта көтерiлiп, тыныс алғанын көрсе, ақынның қуанышында шек болмас едi. Қазiргi қазақ зиялыларының денi ауылдан өрбiп, жүрегiмiздiң бiр қуысында ел тағдыры деген ұғым туған жермен, ұшқан ұямен ұштасып жатады ғой. Патриот болудың өзi сол туған босағаннан басталса керек. Қызылжар өнiрiне ұлылардың талай үлкен мерекелерiне барып, жүзде, байрақ алып қайтқан мезеттерiне де куә болдық. Елiне емiренуi, перзенттiк сезiмi арта түсетiндей көрiнушi едi. Бұл Есләм үшiн бақыт мезеттерi едi.

Есләм болмысының адами, азаматтық ерекшелiгi оның жақсылыққа, адамгершiлiкке, рухани биiктiкке ұмтылып, өзiнiң ақылдығына арқау етiп, осы қасиеттердi жырлап өтуiнде. Игi жақсы, халқына мәшһүр ағаларын, дос-жарандарын әрдайым мақтан тұтып, айта жүретiн. Тұманбай, Қадыр замандастарының ақындық құдiретiн алға тартар едi. Әсiресе Қадыр халқының жарты ғасырлық күрделi қасiретiн шығармашылығына арқау еткен сирек дарын ғой.

1992 жылы Көкiмбек Салықов көп жыл жырақта болып, елiне оралды. Зиялы қауым сағынышын бiлдiрiп, қарсы алуда болды. Алматыда Ғалымдар үйiнде Көкеңнiң 60 жасқа толуына, елiмен қауышуына арналған зиялы қауымның алқалы жиыны өттi. Көкең ақын осы мәртебелi кездесудi басқарып, өткiзу үшiн Есләмдi таңдады. Ұлттық академияның басшылары, айтулы ғалымдар, әдебиетшiлер, өнер қайраткерлерi, жалпы азаматын аңсаған, көрiп-кездесуге ынтық зиялы қауым осы бiр кездесу кешiн айта жүрдi. Есләм бұл жиынның сын-мiңдетiн жете түсiнiп, аса бiр шабытпен, көңiлiндегi толқуды өзiне тән табиғи ұстамдылығымен тежеп, ойлы, сыршылдыққа толы түйдектеле келген шумақтар, ақ өлең формасында басқарды. Ағасы мен iнiсi iштей түсiнiп, сын сағатта үндестiк аңғартты, бiз дән разылығымызды бiлдiрдiк. Ақындық өнер арқалы өнер ғой, қошеметтi, қолдауды талап етедi, бұл халықтың ойынан шығып, қабылдауының кепiлi.

Есләм өмiрде кездесетiн, етек алған жiкшiлдiкке, бiрлiгiмiзге нұқсан келтiретiн кертартпалыққа ашына, жирене қарайтын-ды, ретiнде алқалы топ алдында, «Қазақ әдебиетi», «Егемен Қазақстан» басылымдарында ашығынан шығып, бетке баса айтатын. Өмiрден озар алдында «Егемендегi...» мақаласы осындай батыл, көкейкестi пiкiрге толы, кейiнгiлерге қалдырған нақыл-өсиет, мағынаға толы азаматтық қош айтысуы, ескерту батылдығы көрiнедi де тұрады.

Бiртуар азамат ағаларын жоғары тұтатын Есләм. Үлкен өмiрде армандаған межесiне жете алмай, «батыраш-қотыраштардың» қатыгез сойылына iлiгiп, мезгiлсiз мерт болған Евней Арыстанұлын аса бiр толғаныспен еске алатын. Шыншыл ақын мұндай ұйымдастырылған арамдықты XX ғасырда сан дүркiн зиялылардың, тоталитаризмнiң құрбандығына шалынған бақытсыз халықтың келешегiне балта шабудың тағы да бiр елесi деп түсiндi. Евней аға хына арнап «Ардай биiк еңселiм» деген мақала да, өлең де жариялады.

*Ел-жұтыңа тек өзiңдей ер көрiк,
Қайғың бар ма? Көтерегi тең бөлiп.
Тура бiгей тура айтатын күн туса,
Күлi қазақ сөйлейдi, аға, сен болып! —*

деп қамыға толғанды, асқақ арман иесi ақын Есләм бауырымыз.

1998 жылдың қараша айында Алматыда ұлы бабамыз, қазақ халқының рухани баспалдағының бiрсегейi Шал ақынның туғанына 250 жыл толуына арналған халықаралық конференция өттi. Конференция Қазақстан Президентi жариялаған тарих жылының шеңберiнде елеулi оқиға болды. Ұйымдастыру жұмысына Әдебиет институтымен қатар Есләм ақын жапын салды. Соңынан Респуб-

лика Президентінің атына Солтүстік Қазақстандағы ақынның өмір сүріп, соңғы тыныштық тапқан жері — Сергеев ауданына Шал ақын есімін беру туралы хатты зиялы қауым, қоғам, өнер, мемлекет қайраткерлері (ақын ағамыз Әбділдә Тәжібаев бастаған) атынап ұйымдастыруда да Есләм аянбады, хат мәтінін екеуара ақылдаса отырып жаздық. Аяулы ініміз тағы да бір биіктен, азаматтық тұғырынан танылды. Конференция өтер алдында екеуіміз телефон шалысып: «Есләм, ұлы бабамыздың рухы шат болсын, сен бір толғаншы», — дедім. «Ақын баба рухына», «Алдымыз айдын», «Жүрегім шегірткедей» деген өлеңдері дүниеге келді. Арнайы Шал ақын жинағына кірді, конференцияға қатысқан дүйім жұрттың алдында өзі шығып оқыды. Разылық сезім білдіріп, алғыс айтылды. Айта кетейін, осы конференцияда тағы да бір халқымыздың арысы Ерекең — Еркін Әуелбеков басынан аяғына дейін болып, арнайы берілген асқа да қатысты. Шамасы, Ерекеңнің көңілінен шыққан үлкен жиындарының соңғысы-ау, көп ұзамай ол азамат та фәнимен қош айтысты.

Ақын «Алдымыз айдын» деген өлеңінде былайша толғады:

*«Саясы жоқ бәйтерек
Саздауға біткен талмен тең.
Уайымшыл жігіттің
Кең дүниесі тармен тең.
Уайымсыз жігіттер
...Тоқсандағы шалмен тең» —*

деп ақын бабаны еске ала отырып, Есекең былай былай жалғастырды:

*«Дегіңіз, баба, дегіңіз,
Ел деп туған еріміз.
...Зерделеп қалай ұқтыңыз,
Көп жайға әлі күптіміз,
Ғасырлар жапқан көмбені
Көтеріп қалай шықтыңыз.
...Кемері алтын құзданбыз,
Тауды да тасты бұзғанбыз.
Алдымыз — айдын, Мұзжарғыш,
Жаралғандаймыз құздан біз.
Тақырға ештеңе өспейді,
Айналайын жан баба,
Сіз болған соң да — біз бармыз.»*

Осы толғауды оқып, тыңдағанда жүрек шымырлап, арасына ғасырлар салып баба мен шөбере, шөпшек ақындар мұраттас көрініп, тіл табысқандай әсер алып, біз толғандық, жанарымызға жас үйіріл-геңдей сезіндік. Үлкен ойға, толғанысқа өрілген поэзия сиқыры осы шығар деген ойға қалдық.

Есләм әр формада қалам тартты. Бірде Шәміл (Әбілтаев) орындаған діни сарындағы, бәйіттерге ұқсас, Есләм ақынның сөзіне жазылған циклды тыңдадым. Әсерлі екен, таңдандым. Бұл бір жаңа өнер саласына айналуы мүмкін-ау деген ой келді. Осындай діни мәтінге жазылып, Марат Омаров деген жас таланттың орындауындағы бәйіт Түркия арқылы сонау Малайзия елінде көңілден шықты. Діни бағытты ұстанған елдерде өздеріне тән сазда орындалатын аяттар, бәйіттер кеңінен тараған. Бахтың атақты «Аллилуясынан» бастап, неше түрлі діни гұрыптарға байланысты псалмдарға дейін Есекең ден қойып, ойланайын деп еді, тағдыр басқаша ұйғарды.

Есләм жаратылысынан, өзінің сезім дүниесінен туындаған лирик ақын еді. Бүкіл шығармашылығы ұстамды нәзік сырға толы, көбіне ақын алдымен өзімен бөлісіп, сонан соң өзім деген ортаға ашылатын секілді. Махаббат лирикасы ерекше нәзік. Ширек ғасыр отасқан жарына тіпті өзгермедің деп таңдана сүйінсе, «Сағындың ба» деген романс формасындағы элегиясы қазірдің өзінде лайықты сазға сұранып тұрғандай. «Аяулым, арманымдай асылым ең» деген музыкасымен шынайы үндестік тапқан туындысы бізді әлі күнге дейін елеңдетеді, біз үшін де әсері солғындамаған сырға толы. Жастар өздерінше түсініп, арманына тиек етері сөзсіз ғой.

Есләм жаны нәзік, жолдастыққа, ағайыншылыққа барынша таза, адал адам еді. Өмірдегі әр құбылысқа ақын жүрегі «шыр-пыр» күйінетін-ді. Көңілшек еді. Қуануы да, ренжуі де ақынға лайық дәрежеде болатын. Бірде ауруханада жатқанында көңілін сұрай бардым, менен кейін Көкең (Кәкімбек Салықов) барыпты. Көңілденіп, разылық табы бет құбылысынан көрініп тұрды. «Жадырап қалдым», — деп отырды. Осы бір жәйітті арнайы өлеңге өзек етіп: «Мен академик, ақын ағаларыма керек екенмін», — деп қуана жазды. Осындай азамат-бауырларымыз ерте дүниеден көшіп, бізді аға деп жағалайтындар сиреуі мүмкін-ау деген ой келіп, көңіл құлазиды.

Есләм Зікібайұлы үлгілі отбасыға бас болды. Құдай қосқан жары — келіміз Розамен бақытты, сыйласты өмір кешті. Ұл мен қыздары ата-анасының мақтанышы болып, өмірде өз орындарын тауып, Есекеннің атын абыройға бөлеуде. Ақынның аяулы назарында әрқашанда Ерден деген немересі болушы еді. Оның қазақ рухында тәрбиеленуіне ерекше көңіл бөлетін. Сол Ерден атасының асқан рухына, арманына сай болсын дегіміз келеді.

Есләм Зікібайұлының жарқын бейнесі бізбен бірге жасасады.

Аманжол Қошанов,
Академик
Алматы, 19 наурыз, 2003 жыл

Жаныңыз жақсы көрді жарасымды

Болдыңыз ертеңімнің көшіне алаң...
(Өлеңге сол сезімді көшіре алам).
Еңселі емен сыңды биік аға,
Өзіңді ылтипатпен есіме алам.

Дабысың талай жерге кететұғын,
Дауысың талай жерге жететұғын,
Көздерің жайнап-жайнап кететұғын,
Сөздерің қайнап-қайнап кететұғын.

Бар болды — шүкір, шүкір! — бағыңыз да,
Нар болды — шүкір, шүкір! — Жарыңыз да.
Ел менен жерге деген ниетіңіз
Шырақ боп жанып тұрды жаныңызда.

Жабығып отырғанда кейбір кезде
Құйылып кететұғын жаңбыр көзге,
Түйіліп тұратынсыз сол бір кезде,
Шүйіліп тұратынсыз сол бір кезде.

Жарқылдап кететінсіз бала сыңды,
Жаныңыз жақсы көрді жарасымды.
Бойына жиып алып бар асылды,
Аңқылдап өттіңіз ғой дала сыңды.

Темірхан Медетбек

Есләмнің анасы Ақық

Есләм 1957 ж.

Апайы Жәмила

Есләм ауылдастарымен

Інісі Белтірік

Інісі Аманжол

Қарындасы Сәния

Ауылдастарымен

Есләмнің балалары Эльмира, Еркін, Гүлнәр, жұбайы Рауза

Алғашқы немересі Ерденмен

[illegible]

ДИПЛОМ

О № 408960

Осы диплом Жікібаев Сағатке
берілді, ол 1956 жылғы Казаньдағы С.М. Киров атындағы мемлекеттік университеттің журналистика факультетіне түсіп, 1961 жылы осы аталған факультеттің толық курсын журналистиканы мамандығы бойынша бітіріп шықты.

Мемлекеттік емтихан комиссиясының 1961 жылғы 8.8 ш. қарары бойынша оған журналист деген квалификация берілді.

Төраға Жарасулы Мамбетов
Секретарь Сүлейман
1961 жылдың _____ айының _____ күні
Тіркеу № 372
Умар Жапаров

ДИПЛОМ

О № 408960

Настоящий диплом выдан Зицбасу
Бсман
в том, что он в 1956 году
поступил в Кавказский государственный
университет им. С. М. Кирова
не филологический факультет
и в 1961 году окончил полный курс
названного факультета
по специальности журналистика

Решением Государственной экзаменационной
комиссии от 28.11 1961 г.
присвоена квалификация журналиста

Подпись: В. Каратунов
Секретарь: С. С. Смирнов
М. П. 1961 г. А. А. А. А. А. 1961 г.

Регистрационный № 372
Московская типография Гознака. 1969.

Қызылжардағы қауышу 1996 ж.

Ауылда Әйгерім атасымен серуендеп жүр

Туған топырағында

Әнге бөлеп, жырға бөлеп алқапты,
дұмандатып, дабылдатып сан-сақты.
"Аққу арман" Өрнегіне оралды
Өлеңімен гүлге орап жан-жақты.

Алты алашты Мыр келді деп жар салып,
Қалың елі құрақ ұшып, қарсы алып.
Қалбалақтап төбесіне көтеріп,
Ақынына сыр арытқан тамсанып.

Құшағынан бала болып аттанып
Кемелді ақын, азамат боп көпті анық.
Алатаудың асқарынан Өрнекке
Деген мейір, сағыныш, хатталып.

Мәдениет, әдебиет атасы
Сәбөң бөрген Есләмға батасын
Ұлылардың рухымен, иншалла
Ақынның да биіктеуді жотасы.

Ол туған күні – Есілі де есіліп,
Қара ормандар ән шырқайды шешіліп.
Ақ қайыңдар – күмістүяқ қайыңдар ^{мыңарлар}
Өрнек жаққа құйғытады көсіліп.

Баян, Көбеш, Ырбөк пенен Нарғайың –
Қызыл қайың, Сау қайың, мен Жас қайың.
Аңыл, арман аралақ хор айтып,
Жерлестерін қарсы алады әрдайым.

Қуан, шаттан, айналайын, халайық,
Сенің ұлың мақтануға лайық.
Сенің ұлың бір атаның ұлы емес,
Күллі қазақ бүгін оған түр байып.

Мұталлап ҚАНҒОЛИН.

Кластас досы Б. Мұстафинмен

Есләм оқырмандармен кездесуде

Қарағанды.
Е. Букетов,
Қ. Жұмағалиев,
Ж. Өмірбеков,
Е. Зікібаев

Ә. Әбішев,
Х. Ерғалиев,
Ә. Тарази,
Е. Зікібаев

Жастар арасында. Е. Зікібаев, Ә. Әбішев, Садырбаев, С. Мауленов, Ә. Кекілбаев,

Ә. Нұршайықов, Е. Зікібаев.
1968 ж.

Кітапханада. Қ. Жұмағалиев, Е. Зікібаев, С. Жиенбаев,
Р. Бердіғалиева

Е. Зікібаев, З. Қабдолов, Ә. Бейсеуов, Қ. Жұмағалиев, Ж. Ерманов

Белгілікті ақын Әслам Зікібаевты
60 жылдық мерейтойына жырдаң
ш а ш у

Ассалаумағалайкүм, Өрнек ел
Арада көп жыл өтті көрісемі
"Қойтастың" қасиетті толарағынан
Бір тамай өнерпаздар өрлеп еді.

Әслам соның бірі – дарса тудан,
Бәлкі бүкіл елге таратылған.
Нәр сәуір ерке Әслауың бауырынан,
Өмірге ақын болып жаратылған.

Бүгін той - дүрдегекен Әсә маңаң,
Ән мен жыр келтіреді тойдың әнін.
Құттықтал құсаныңа біз де келдік,
Өрнектің ардақты ұлы Әсәтің.

Бәаға, құтты болсын саптаманың,
Жені бар Өрнегіңіз мейтсінсіз.
Телесіз тудан жерге шаң жұтпай,
Жар жаздың жүректерге сақтамасын.

Ортаңыз ізуаныңа Сәзек бірге,
Дайынбыз тіп-дұниеміз өткеруге.
Қонақжай өңі көрген ел орнына,
Сағынын, ынтың болған бір көруге.

Тынымсыз еңбек етіп күнді-түнге,
Перзенттік бәріңіздің өткенде.
Бәаға, сау болыңыз халық үшін,
Ақынның ауар жүзін көтеруге!

60 тас құтты болсын, ақын аға,
Халықтың жүрегіне жасын аға!
Өнерін көрсетуге көтерілсін,
Ақынның ынсаыды сахнаға!

Сөзін жазған – Тұрғын Баязиев
Орынсайтын – Бейсені Жылқыжаров

2 шілде 1996 жыл, Сергеевка қаласы.

Қызылжар. Бір топқаламдастармен. 2000 ж.

Ф. Жақсыбаев, Ш. Уәлиханов, Е. Зікібаев

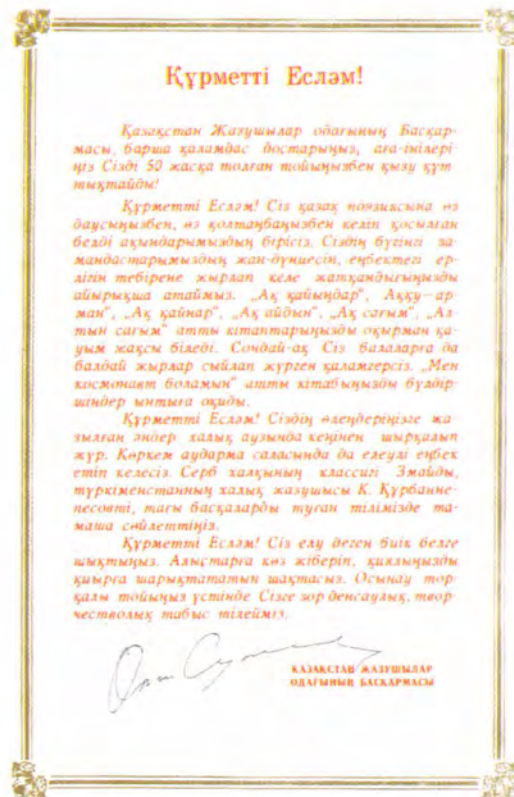
С. Тұрғынбеков, Б. Нұржекеев, Ә. Сығаев,
Е. Зікібаев, Ш. Уәлиханов

Той дастарханы 1996 ж.

Құдалары Жеңіс, Бикеш, жұбайы Раузамен

Берн қаласын тамашалауда

М. Әлімбаев, Е. Зікібаев

Ленин аудандық Мәслихатының
199 6 жылғы Бірінші шақырылған
XI сессиясының қаулысымен

Зікібаев
Есәлм Зікібайұлына

Ленин ауданының „ҚҰРМЕТТІ
АЗАМАТЫ“ атағы берілді.

Ауаанамы Мәслихат
хатшысы Б. ШЕРЬЯЗДАНОВ

Решением XI сессии Ленинского
районного Маслихата первого созыва
от 199 6 года

Зижобаеву
Есәлиму Зижобаевичу

присвоено звание „Почетный гражданин
Ленинского района“.

Секрет
районного Б. ШЕРЬЯЗДАНОВ

Ерұлан мен Ерден аталарымен

Балалары Еркін, Гүлнәр, жұбайы Рауза, Есләм, немерелері Ерұлан, Әйгерім, келіні Салтанат,

Немере, жиендерімен

Құрметті Е.с.лам Зікібаев!

*«Жалын» баспасының ыстық-суығын біраз уақыт
көппен бірге көріп, қабырғасының қатаюына өзіндік үлес
қосқан Сізді алпыс жасқа келген
мерейтойыңызбен шын жүректен құттықтаймыз!*

*Ақыным деп таниды әсте ел сені
Жырларыңыз көтеретін еңсені.
Нар жолында жүк қалдырмас
Ес аға,
Алпысыңыз құтты болсын еңселі!*

*Қылыш қанат қыран едің сен кеше,
Тынышмайтын өлең десе, сөз десе.
Алпыс деген асқаралы
Ер жасы,
Алпыстан да нөсерлей өт ендеше!*

*Білер елдің баласымыз тәртіпті,
Табиғатпен санаспау да артық-ты.
Жетпістерден желіп өтіп маядай,
Сексенге де,
Тоқсанға да бар тіпті!*

«ЖАЛЫН» БАСПАСЫНЫҢ ҰЖЫМЫ

Көкімбек Салықов

Құттықтау

(Есләм Зікібаевқа)

Есләм, құттықтаймын алпысыңмен,
Жарастың елге алпыс жаз, қысыңмен.
Ардақты ақын інім,
тілегім сол:
Жұз жаса бойда қуат нар күшіңмен.

Қырандай Жалғызатаудан шарықтаған,
Ақжолтай өр қадамың анық маған.
Шаттандым
Шалқар думан - ел жинасаң,
Жасамай сараңдығын нарық саған.

Қазақтың еш перзентін етпес өгей,
Қызы көп тау жақты ма Көктөбедей.
Әйтеуір Алатауды жайлап алдың,
Еш қашан қайын-жұртқа өкпелемей.

Жасыңнан сыршыл ару - құсты іліп ең.
Шабытшыл ләззат, зәуәт түсті үніңнен.
Заулай бер Құлагердей өршеленіп,
Жалғасып Мағжан-аға ұшқынымен.

Сақтаған "Ақ қайындар" дауыл, желден,
Көп жылдар артта қалса тәуір желген;
Қанатын қаға берсін "Аққу-арман",
Күн тусын бұдан да зор дәуірленген.

Жер жыртың бала күнде өгізбенен,
Батырлық өшкен емес негіз сенен.
Есілдің бір еркесі кеадесер - деп,
Келінге ризамыз сені іздеген.

Жастық шақ егделікке талмауратып,
Жол берсе
Қабылдай бер жалаулатып.
Елінен Президенттің қыз алғанды,
Құдайым қоймас - деймін жаяулатып.

Атыңды өлеңіңнен білген едім,
Тілегім кеадескелі бірге менің.
Өрінде ақындықтың жайнай берсін,
Желкені "Есләм" атты жыр-кеменің.

17.VIII.96.

Алматы.

И. Асанов

P. S.

*Қазақтың Көктөбедейің балар бағды,
Қазақтың көп ақынға бой олар бағды.
Сәйіптің міркіндігің өр келерің,
Алғыс ма елді қайтаң оралмайды.*

И. Асанов

АСА ҚАДІРЛІ

ЕСЛӘМ АҒА

Қызығардай саған әркім,
Жалпыңдады жас шағың.
Еңбек жолын
Балалардың
Газетінен бастадың.

"Бала, бала, бала" дедің,
Өлең жаздың күні - түн.
Жыр тасқынын қалап едің,
Ақталды әркез үмітің.

Әркез болды бала ойыңда,
Ағайын, жұрт бақ тұтты.
Сақтап қалдың өн бойыңда
Бала мінез, пәктігі.

Болғаннан соң арлы тұлға
Пәк болған соң ұдайы,
Жазғаныңның барлығы да
Мөлдiреп тұр, шынайы.

Шашыңа әлі қар түспеген,
Бұл- жеңгейдің бағуы.
"Алпыс деген - талтүс деген",
Алтысың не тәйірі?

Таза адамдар, пәк адамдар
Тиісті ұзақ жасауға,
Жүз бірде де дана адамдар
Алда болмақ қашанда.

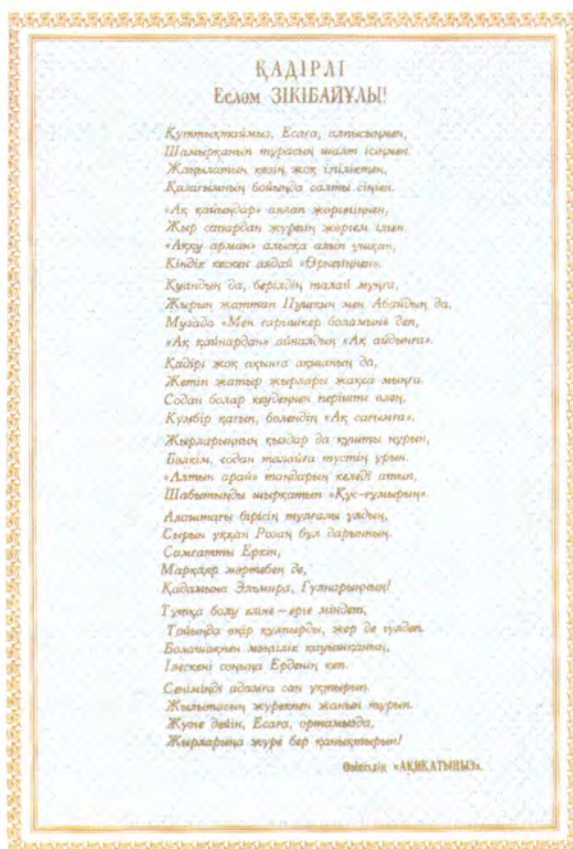
"Ұлан" газеті ұжымының және
он сегіз мың оқушысы атымен
газеттің бас редакторы
СҰЛТАН ҚАЛИУЛЫ.
5 маусым, 1996 жыл.

Атасы Ерденмен

Швейцария. Есләм мен Рауза

С. Мұратбеков, О. Сүлейменов, Е. Зікібаев

Е. Зікібаев, Г. Бельгер

Құрметті

Mr. V. V. V.

К. Жумаев

3. Умарбаев

6. Космаев

Аманжол

НН

Габриел

В. Соколов

Мирза

Косов

Р. Р. Р.

М. Р. Р.

С. Р. Р.

С. Р. Р.

АҚЫН БОЛАМ ЗІКІБАЙҒЫ 60 ЖАСА

Қадірлі Әлем Зікібайұлы, Қазақстан Жазушылар одағы басқармасының секретариаты барлық қаладастарының атынан ара-стайдыр 60 жасқа толуымен құттықтайды.

Ақ қайыңды ару айлақ - қызылжардың /Солтүстік Қазақстан/ Өрнек ауылынан түсіп, арман құлап астананың жайдағана басқан Мемлекеттік университетінің журналистика кафедрасының бөліміне оқуға түскен кезде, оған балаң жігіт бүгінде белгілі ақын, ел танымал журналист, ой өрісті көсемсөзші.

Мектеп қабырғасында ертең көңілде-ақ талпаннан, ізденіп өлең жазумен айналыса бастаған алғашқы жас оқу бітірген соң қаламы сөрік етіп республикалық "Қазақстан пионері" газетіне әдеби қызметкер болып орналасты. Содан бастап күні бүгінге дейін басып-жазды қол үбей кемісті еңбектеніп келеді. Қазіргі ССР Баспа, полиграфия және кітап саудасы істері жөніндегі мемлекеттік комитетінде бөлім бастығы, "Жалын", "Жауын" баспаларында редакция мекендегісі, "Кітап жарығы" - "Друг читателя" газеттерінің бас редакторы, Қазақстан Жазушылар одағында әдеби кеңесші қызметтерін мінсіз атқарып Алғашқы өлеңі 1957 жылы "Лениншіл жаста" /қазіргі "Жас алма"/ басылған ақынын қаламынан оған аға өлеңдер мен поэмалар кітаптары жарық көрді. Солардың ішінде "Ақ қайыңдар", "Аққу арман", "Ақ қайың", "Ақ айдан", "Ақ сағым", "Алтын арай", "Құс-құрған", "Баруға айдан", "Балаңдарға арналған "Мен коммунист боламын" жинақтары қиырма жүрегіне жол тауып, әдебиетті қауымын жақсы бағатын ақын.

Ақынның көптеген өлеңдеріне өң қазылған. Атақты өңшілеріміз Роза Бағланова, Рымтай Абдуллин, Бекет Әбішев, әдебиет қызығушысы тарапынан ақынның "Алуан әлем, арыстандай асылым өң", "Сағымды сағым", "Көзіңмен көзген бейне ме өң?", "Жылы", "Үйден, жалаң, қанды жер", "Құс өңі", "Өрнек" секілді осы ауымын ұлысым тапқан өлеңдерімен де танымал. Аударма жұмысымен де айналысып келеді. Сөз әдебиетінің классигі Змалдың өлеңдерін, башқұрт ақыны Шәриф Биксәддин "жүрегімің жарығы" атты поэмалар мен өлеңдер кітабын және өлең поэмаларының антологиясын, қазақша, қырғыз, өзбек әдебиетінің шығармаларын аударуға атсалысты...

Қадірлі Әлем Зікібайұлы, Сізге толсаққан ағалық жасыңыз құтты болсын дая отырып, шығармашылық табысыңыздың молая беруіне, деніңіздің сау, отбасыңыздың аман болуына тілектестік білдіріміз.

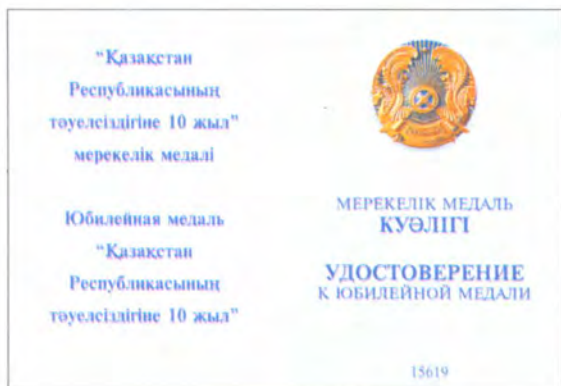
Қазақстан Жазушылар одағы басқармасының секретариаты.

Әйгерім, Ерден немерелерімен

Есләм немере, жиендерімен. 2001 ж.

Рауза немерелерімен

Есімдесің, Есләм

1962 жылдың қараша айының бас кезі болатын. Менің «Үгітші блокноты» журналына келіп жұмысқа орналасқаным үшінші ай еді. Бастығым, журналдың жауапты хатшысы Азықан Мәутенбаев үйленетін болып, тойға шақырды. Той болатын екі бөлме үйге адамдар келіп жатыр. Кішірек бөлмеге үлкендер кіріп жатыр, біз жастар үлкенірек бөлмеге жиналдық. Бірде бастығым Азықан сұң-ғақтау келген дөңгелек жүзді қараторы жігітті қасыма ертіп келіп:

— Танысып қой, жерлесім, журналист, болашақ ақын жігіт Есләм, — деді.

Екеуіміз қол алысып танысып жатырмыз. Қолы қарулы, оң қолымды біліп қой дегендей қаттырақ қысты да:

— Мен сізді білемін, бізден бірер жыл бұрынырақ бітіргесіз, Нығымет Әбенев боларсыз, — деді сыпайы сөйлеп. — Енді іске кіріселік. Сіз мына жастар жағына ие боласыз, қазіргі сөзбен айтқанда, тамадасыз. Ал мына кішкене бөлмеге үлкендер жиналады — Кенжеболат Шалабаев бастағандар. Мүмкін, Саттар Имашев та кеп қалатын түрі бар, — деді.

— Уа, Есләм, мен тойға келетіндердің бірін де танымаймын, екіншіден, тугалы дастарқан басқарып көргенім жоқ, — деп шынымды айттым.

Ол маған аз-маз тесіле қарап тұрды да «қазір» деп әрі қарай жүріп кетті.

Не керек, сол күні жастар дастарқанына өзі асаба болып, тойды дөңгелетіп әкетті. Мен оның сөз мәнеріне, ұтқыр да ұшқыр ойларына қайран қалдым. Әркімге өрімді өлең жолдарымен сөз беріп, тойға жиналған қауымды тойынтып отырды. Той аяқталысымен мен оның жанына барып:

— Тамаша жүргіздің, мен болсам, бүгінгі қызық тойды жамыратып жіберетін едім, — деп қолым алдым. Міне, осыдан бастап, аттай 40 жыл болған шығар, Есләммен, оның отбасымен араласып-құраласып кеттік.

Ол «Жетісу» газетінде жұмыс істеп жүргенде талай рет іссапарға бірге шығып жүрген кездеріміз де болды. Ескерткіш болсын деп, мені ол сауыншылармен, жүтерішілермен бірге суретке де түсірген еді. Үйдегі альбомдағы сол фотоларды қарағанда Есләмнің маған айтқан қалжың сөздері есіме түседі.

1970 жылдың орта кезінде мен қазақ телевизиясында жұмыстамын. Бірде Еңбекшіқазақ ауданындағы Жаңашар кеңшарына іссапарға бірге бардық. Түнде менің операторым Павел Степанович Скороходов үшеуіміз «мушка» (карта) ойнадық, әрине, ақшамен «қыздырып» алып, 15-16 сом ақшасын айналасы 2—3 сағат ішінде ұтып алдық, оған Есләмнің мәз болғаны сонша, іссапарға тек ақшасы көп, ақылы аздау Паша сияқтыларды алып жүрші деп қолқа салатын. Әрине, қалжың ғой.

Естерінде болар, сол жетпісінші, сексенінші жылдары не көп — атаулы күндер көп болатын: суыншылар күні, қызылшашылар күні, орманшылар күні, сатушылар күні дегендей. Ал көгілдір экраншы «жаңалықтар» бас редакциясы осы күнге төрт-бес минут хабар арнайтын. Редакцияның аға редакторымын, сенбі-жексенбі күндеріндегі жаңалықтарды мен жасаймын. Ал жаңағы атаулы күндер сенбі, жексенбі күндерге келеді, мен болсам оған өлең жолдарын пайдаланамын, оған менің ақыным әзір. Ол — Есләм Зікібаев. Арада осылай бір жылдай уақыт өтсе керек, бұл хабар комитет төрағасына жетеді. Бірде телевизияның ілездемесінде (төраға К. Үсебаев болатын):

— Бұрынырақта сарай ақыны дегенді естігеніміз бар еді, енді, міне, сол сарай ақыны, яғни жаңалықтар ақыны пайда болыпты. Зікібаев әр атаулы күндерге өлең арнайтын көрінеді, — деп сынаған екен, содан кейін біз Есләмнің өлеңдерін эфирде пайдаланбайтын болдық. Дегенмен, эфирден

шыққан әр өлеңге телевизияның көркемдік кеңесі өз пікірлерін айтып, арнайы құжат толтыратын едік, оған кеңестің әр мүшесі қол қоятын. Соның бір-екеуі күні бүгінге дейін сақтаулы. Кезінде Есаған «бір жартылыққа сатамын» деп қалжындаушы едім, ол орындалмады. Ерекше айтатыным, көркемдік кеңес мүшелері өлеңге жоғары баға қоятын.

Менің шымкенттік жігіт Баян Қыстаубаев деген досым болды. Соңғы 30 жылда ылғи да демалысымызды бірге өткізетін едік. Бірде Алмаарасан курортында демалдық, қақаған қыс айы болатын. Біздің осында жатқанымызды естіген Есаған Серғазы Досовты ертіп іздеп келгенін қалай ұмытарсың. Қар қалың жауған, автобус жоқ, екеуі омбылап, жоғары өрмелеп шаршап-шалдығып, зорға келген. Бар әкелген дәм-тұздарын әзіл-қалжыңмен отырып ішіп жегеніміз күні бүгінге дейін көз алдымда. Осы бір күн есте қалсын деп, суретке бірге түстік. Сол бір кездесудегі ыстық ықыласты соңғы кезге дейін еске алып отырушы еді. Кейде: «Сен мені іздемейсің, ал мен болсам, сонау қыстың қытымыр аязды әрі бораңды шағында іздеп барып едім», — деп өкпе-наз етіп айтатын еді-ау сол Есаған. Жасы менен кіші болса да, Есаға десем, әжептәуір қуанып қалатын. «Сен енді танитың болдың», — деуші еді.

Үлкен ұлым Абзал үйленбекші болып, құдалыққа кімді апарамыз деп, әйелім Нұрғайша екеуіміз дос-жолдастарды ой елегінен өткіздік. Тоқтағаны бес адамның бірі Есләм болды. Ол бұл хабарды қарсы алды. Ол дұрыс болды. Құдамыз Байқау Бабаев тік мінезді, басынан сөз асырмайтын азамат екен. Қайдам, қуаныштан ба, жоқ, ақанның күші ме, болашақ келінім Лейланы біздің үйге келіп тұратын еді десем керек, сол сол-ақ, құдам: «Онда неге келіп тұрсыңдар, кетіндер үйден, шығыңдар», — деп ашуға басып, орнынан шампанның тығынындай атып келді. Мен абыржып қалдым. Араға түсіп жатқан шешесі, інісі Еділ Ерғожинді де сықпыртып: «Бар, құдаларыңмен бірге кетіндер», — деп, оларды да бет қаратпайды. Тап осы сәтте Есләм орнынан тұрды, арнасынан асып, ашуга булыққан құдаға орынды сөздер айтып, менің қателескенімді бетіме басып, өлең оқып дегендей, бұлқан-талқан болып булыққан құдамыздың адуынды ашуын басып сабаға түсірді. Кейін екеуі достасып, Есләмді Байқау бас құдам деп, жақсы көріп кетті. Қара тасты жібітетін қайран қазақ тілі-ай десеңші. Біз де Нұрғайша екеуіміз құдалыққа Есләмді алғанымыз жақсы болған екен деп еске алып жүреміз.

Соңғы жылдары Байқау да ауруханаға жиі жататын болды. Бірде сол ауруханаға Есләм да түсіпті. Екеуінің қоржын бөлмелерін бір-ақ есік бөліп тұр. Бос уақыттарында шахмат ойнайды екен. Үйден келген тағам ортақ, бір бөлмеде отырып бірге ішеді. Мен де ол-пұлымды көтеріп барам. Құдам Есләмді шақырып алады. Екеуі маған жабылып қалжындайды, оған мен риза, не десе де қалжыңдарын көтерім, мойын жуан гой.

Енді бірде бара қалсам, Байқау Есләмді шақырмайды, оған барайын десем, керегі жоқ дейді. «Не болып қалды соншалықты?» — деймін құдама.

— Бәрі Олжастан, Сүлейменовтан шықты, — дейді Байқау.

— Ол қашан келді?

— Келген жоқ, сенің досың Олжасты павлодарлық дейді, ал мен білетін Олжас талдықорғандық.

Міне, «Даудың басы — Дайрабайдың көк сиыры» дегеніміз осы. Бақсам, Есләм «Ақиқат» журналына Олжастың туганына алпыс жыл толуына байланысты көлемді зерттеу мақала жазған екен, сонда Сүлейменовтың әкесі павлодарлық жігіт дегенге ұқсайды, сол мақаланы қолжазбадан оқыған менің құдам шамданып, ашуланса керек. Міне, екі құданың ренжіскені осы екен. Екеуін сол ауруханада қайта татуластырғаным бар. «Жақсылардың ашуы жібек орамал кепкенше» демей ме, өкпе-назы жоқ ашу тез тарқады.

Бұл хатқа түсіріп отырғаным Есләм екеуіміздің арамыздағы кейбір ғана естеліктер гой. Ал барлық сырымызды суыртпақтап жазсам бір кітап болады. Ал кексіз айтылатын арадағы әзіл-оспақты біз ғана, екеуіміз-ақ көтеретін шығармыз.

Менің үйімде балаларымның дүниеге келгенін, олардың есейгенін бейнелейтін бір топ суреттер бар, соның барлығын Есаға түсірді ғой. Менің және әйелімнің атаулы мерекелеріне шақырғанымда, Есләм Роза скеуі сый-сияпатына қосып 7—8 шумақ өлеңін жазып әкелуші еді, сол қолжазбалары әлі күнге дейін бізде сақтаулы. Зеріккен сәтте альбомды ақтарып, дос жүрегінен жарып шыққан өлең жолдарын оқып шығамыз, өткен күндерді еске түсіреміз.

Екеуіміз кездесей қалсақ, ойын-қалжың өрбіп тұратын. Зілсіз әзіл-оспақ жаныңды жадыратып, көңіліңді көтеруді еді. Енді, міне, бәрі сап тыйылды, Есләм жоқ, жүріс-тұрысы, кескін-кейпі менің көз алдымда. Жылдар өтсе де: «Менің есімдесің, Есләм», — деп жүремің.

Нығмет Әбенәв
21.09.2002 ж.

Біз құрдас едік

Есләм екеуіміз құрдас едік. Ол жылдың ортасында, мен аяғында тусақ керек. Әзілдесе кетуге әзір тұратын, мінезі ақжарқын, жүріс-тұрысы жеңіл, шамданып қалуы да шапшаң құрдасым сол «үлкендігің» малданып, маған кілең «Оу, інім» деп сөйлейтін. Жуырманда желп етпейтін, сыр ашуга сараңдау, шашым ертерек ағарған мен өзімді одан гөрі егделеу сезінем де, әлгі сөзінен кейін бір сәтке сәл жасарып қалғандай болатынмын. Тілегенің сол болса, ағалықты саған қидым, маған інілік те жарайды дегендей, соның ыңғайына көне кетем. Маған осының өзі тиімдірек. Әсіресе Жазушылар одағының немесе Баспа істері жөніндегі комитеттің, оқта-текте партия органдарының тапсырмасымен елге сапарға шыққанда әртүрлі жергілікті басшылармен тіл табысатын, әлдеқандай шараларды ұйымдастыратын, кейбіреулермен қабақ шытысатын тұстарда «ағаны» алдыма салам да, әзір асқа тік қасық деп, соның қалқасында бейқам жүре берем. Ол менің қойдан қоңыр болып, мұртымнан күліп жүргенімді байқайды, бірақ көңіліме қарап, бетіме баспайды. «Ағаның» шыдамын сынау үшін таңертең төсегімнен жайырақ тұрып, керіліп-созылып, сақал-мұртымды асықпай басып, жуынып-шайынып бітпей қоям. Әдейі істеп жүргенімді сезе ме, сезбей ме, білмеймін, киініп алған қалпында сыртқа шығып, ішке кіріп, ол да жүріп алады.

Көбінесе телефон шалатын да сол еді. «Оу, інім, қалайсың, сәлем ініден екенін ұмыта беретінін жаман осы сенің», — деп бір қағытып өтеді. «Аға — бауыр, іні — тас» деп тоқ еткізем мен. Кейінірек бір сөйлескенімізде: «Мойынға әбден мініп алғансың», — деп қынжылды. Мұнысы қалжың емесін даусынан аңғардым. Қанша құрдас дегенмен, мен бұл жолы сөзге жығылдым. Өйткені бір басындағы бір үйір аурулары алма-кезек асқынып, қайта-қайта аурухана төсегіне құлап түсіп жүрген кезі болатын. Атан түйсдей бойы бар, бастапқы Құдай берген денсаулығы ешкімдікінен кем емес азамат қажығанын сыртқа сездірмеуге тырысқанмен, гүмырының аз қалғанын білсе керек. Жанталасып көп жазып, баспасөз беттерінде жиірек көрінетін болған. Жырларының сарыны да өзгерді, ой мен сезім қосылды. «Арна» атты соңғы кітабын оқығанда, оның шығармасына деген қалыптасқан пікірімді өзгертуіме тура келген. Қырқынан шықпай жарық дүниеден өткен немересіне арнаған жоқтауындағы, «кешікпей мен де қасына барармын, сені құшақтап жатармын» деген жолдары төбе құйқаны шымырлатып, оның жұрттан жасырып жүрген қайғысын жария етіп қояды екен. Дүниеден қайтар күнге дейін әзіл айтып, өлең жазып, шахмат ойнап жүрген адамның оптимизмі қайран қалдырады.

Біз тірлігінде Есләм шығармаларын мақтай бермеуші едік. Бұған оның өзі де көндіккен. «Ешқайсынан кейін емес шығармын», — деп сыртқа жалын күдірейткенмен, жақын жолдастары арасында кішіктік жасайтын. Шындық пен әділдік жолындағы айқасқа түскенде, ешкімнің бет-беделіне, лауазымына қарап жалтақтамайтын сабазын өз өлеңдеріне баға күткен жағдайда төмен-шіктеп тұрар еді. Өлдекімдерге ұқсап, тыңдаушыларына тап беріп: «Сендер өлең танымайсыңдар, сендер мақтауды маған қимайсыңдар», — деп қызбаланғанын көрген де, естіген де емеспіз. Өстіп ол өнер алдындағы кішілігінен айнымай өтті.

Бірде екеуіміз қаланың бір мектебінде өткен оқушылар конференциясынан қайтып келе жаттық. Жеңіл машинаның тізгіні Есләмнің қолында, мен қатарындамын. Көңіл күйіміз көтеріңкі, сыпайы қалжыңмен қағысып қоямыз. Бір уақытта түзу жүріп келе жатқан көлігіміз солға қарай бұлт ете түсті. Қамсыз отырған мен сыртқа толқып кеттім де, түзелген соң:

— Әй, ағасы, көзіңе қарасаңшы. Екеуіміз бірдей жазым боп кетсек, сенің орның тола жатар, менікі ше... — деп түйеден түскендей қойып қалғаным бар емес пе.

Бір сайтан сыбырлап, бір сайтан бүйірімнен түрткіледі ме, әзілге сүйеп айтарымды айтсам да, шамшыл ағам шарт кетіп, енді ол бірденені бүлдірмесе жарады деп, қатты сасып қалдым. Өз тілімді қыршып тастауға бармын. Бірақ «ағам» мен күтпеген ұстамдылық көрсетіп:

— Әй, мынаның сөзін-ай! Өлтірді гой мені! — деп қатты күйінген адамша алақанымен санын салып қалды. Соңда барып жүрегім орнықты.

Абайсызда аузымнан шыққан сол бір одағай сөзіме күні бүгін-ге дейін өкінемін.

Қастек Баянбай

Ақырғы сөз

«Жазушы» баспасының табалдырығын аттап, алғашқы рет танысқан қаламдас достарымды еске алам да: «Ол жылдар өмірдің ең тәтті кезеңдері екен ғой», — деп сағынып, аңсаймын. Расында да, адам деген алыстаған сайын бір-бірін сағынып тұрады. Бір кездері күнделікті жұмысқа бола, опалаң-топалаң болып жүретін қызметтес достарды енді көргіміз келіп-ақ тұрады... Мен аудандық, республикааралық «Коммунизм тути» газеттерінде көп жыл қызметте болып, қарбалас, айғай-шуға етім үйреніп қалғандықтан ба, «Жазушы» баспасына алғашқы рет бір қолжазбаны айлап құшақтап отыратын қызметке келгенде, өзімді демалысқа шыққандай сезінуші едім. Оның үстіне, бұл кезде баспа Жазушылар одағының бірінші қабатында орналасқан, тек біздің Ұйғыр әдебиеті редакциясы ғана ұжымымыздан бөлініп, үшінші қабаттағы кітапхана-наның жанындағы кішігірім бір бөлмеде тұратын. Бұл кезде баспаның өсіп, кеңейіп, қызметкерлерінің күннен күнге көбейіп, отыратын орын жетіспей жатқан кезі болатын.

Бірақ қызметкерлердің көп болуына қарамастан, адамдары бір-біріне бауырмал, бір отбасының адамдарындай ұйымшыл еді. Біздің редакцияның басқа жерде отырғанына қарамай, ұжым адамдары кішкентай бір нәрсе болып қалса да бізді ыстық құшағына басып тұратын. Оның үстіне, бұл кезде баспа мен одақ бір шаңырақтың астына жиналғандықтан, бүкіл қазақ әдебиетінің қаймағы осында еді. Олармен бір шаңырақтың астында қызмет істеу жаңадан қалам ұстап жүрген адамдар үшін ерекше бір қасиеттей көрінетін. Бұл кезде маған мұнда қызмет істеу қазақтың дарқан даласындай кең-пейілді,

ақжарқын адамдардың ыстық құшағына кіргендей сезілді. Сондықтан болар, бұл ұжым адамдары мен үшін өте бір мейірімді, илтипатты қызметкерлердей еді.

Бұл ұжым қызметкерлері бұрынғы Ұйғыр редакциясын басқарған жазушы Жамалдин Босақовпен де отыз жыл бойы өте жақсы қызметтес болған екен. Олар мені де Босақовтың інісі болғасын, жаман адам болмауы мүмкін деді ме, әлде ұйғыр халқының өкілі болғаным үшін солай құрметтеп, сыйлағандары ма, әйтеуір, баспадағы үлкен-кішілердің бәрі де мені алғашқы күннен бауырына басып, жасқанғаныма қарамастан, өздерінің той-томалақ, ойын-сауығынан тастамайтын. Мұндай отырыстардың ұйытқысы болып, кімнің кітабы шығып, кім қаламақы алғанын қадағалап отыратын Мәрзия апай басқаратын корректорлар бюросының қыз-келіншектері мен редакторлар өте жақсы әсер қалдырып еді сол жылдары. Өзімді де солардың сый-құрметіне лайық ұстауға тырысатынымын. Әсіресе, баспамыздың директоры Әбілмәжін Жұмабаевтың жұмсақ мінезі, адамға дауыс көтермей сөйлейтіні өте ұнайтын. Ол кісінің адамгершілігі, жоғары мәдениеттілігі, керемет: біреуге ренжісе де, ренішін айтуда қатты қысылып, қиналар еді. Мұндай адамды ренжітуге дәтін шыдамайтын. Олармен әңгімелескенде, өзінді сол адамдардай ұстап, оларға ұқсағың келеді.

«Жазушы» баспасына келіп, қызмет істеген жылдары осындай көптеген жақсы адамдармен қызметтес болып жүргенімде, бір күні Әбекең шақырып алды да:

— Тұрған, бұл жігіт Есләм Зікібаев деген ақын болады. Комитеттен біздің баспаға қызметке келді. Өзін білесің, қазір баспамызда стол қойып отыратындай орын жоқ. Тек қана Ұйғыр редакциясында бір стол сиятындай орын бар екен. Қысылсаңдар да, біраз уақытқа дейін отыра тұрыңдар.

Аз күнде жаңа гимаратқа көшеміз ғой. Сол кезде әрқайсыларыңа бір бөлмеден береміз... Мен білемін, Есләм екеулерің бір-біріңмен тіл табысып, жақын дос болып кетесіңдер, — деп, маған Есләм Зікібаевты таныстырды.

Ол кезде Есләмнің газет-журналдардан өлеңдерін оқып, ақындар арасынан атын жиі-жиі естіп жүргенім болмаса, өзімен жақын таныс емес едім. «Адам танысқанша, жылқы кісінескенше» деген рас екен ғой. Екеуіміз бір бөлмеге келіп, әңгімелесе, мұндаса отырып, тез табысып, шүйіркелесіп, ескі достардай болып кеттік. Ол да менің бауыр басып кеткен қаламдас достарымның бірі болды. Бір бөлмеде ұйғыр ақыны Аблхияй Розы, корректор Рано Даутова төртеуіміз отырамыз. Қолымыз босап қалса, көңілді әңгіме-лесіп, қалжыңдасып, ашық-жарқын сөйлесіп отыратын едік. Мұндай кездерде Раноның қалжыңы таусылмайды. Есләм түнімен өлең жазатын да, күндіз келіп:

— Тұрған, түнімен өлең жаздым. Тыңдап көрші, — деп маған сиясы кеппеген өлеңдерін оқи бастайтын. Ал Рано болса, оның өлеңін сан саққа жүгіртіп, қалжыңға басатын. Сонымен Есләмнің өлеңі бір жақта қалатын да, біз қалжыңға кірісіп кететінбіз. Жақын достармен ашық-жарқын қалжыңдасып, ойнап-күліп істегенге не жетсін. Онда өмір сүру де жеңіл көрінеді. Бір-біріңнің ішкі сырыңды жақсы біліп, басқа түскен қайғы-мұңға да ортақтасасын.

Есләммен сол кездерде бір бөлмеде отырып, ашық-жарқын сырласып, іш тартып қалғандықтан ба, қайғы-мұңымыз бен қуанышымызды ақтарып жүретінбіз. Әйтеуір, сол жылдардан бері екеуіміз жұбымыз жазылмай жақын достардай болып жүрдік. Ол басқа жұмыстарға ауысып кетіп қалса да, «Жазушы» баспасы қосқан бастарымыз ажыраған жоқ.

Енді, міне, бір кездерде қызметтес, қаламдас болып ойнап-күліп жүрген досымыз жоқ. Кейде үйде отырып, солармен көңілді өткізген күндерді еске алам да, жұмыстан қол үзіп, жалғызсырап қалғанда өмірдің ащы-тұщысын бірге татқан достар қайта-қайта ойға орала береді. Есләм екеуімізді күдай бөлгенімен, тірі пенде бөлмеп еді.

Соңғы жылдары екеуіміз де инфаркт, инсульт деген ауруларға душар болдық та, бұрынғыдай түзде жиі-жиі кездеспей, үйде отырып алып, телефондарға маза бермейтін болдық. «Аш бала тоқ баламен ойнамайды» дегендей, біз де бір-бірімізбен хабарласып, депсаулығымызды сұрап тұратын болдық. Хабарласпасақ, бір нәрсе жетіспегендей болып тұрады. Есләм телефон соғысымен:

— Тұрған, халың қалай, не жаңалық? Жазушылар одағы жаққа бардың ба? — деп сұрайтын. Шынында да, ол да мен сияқты үйінде отырып зерігіп кететін болса керек.

— Әр күні жаңалық бола береді ғой деймісін. Одақтағы жаңалықты біліп тұратын, ол жерге бізді кім шақырып жатыр, — деп қалжыңдай бастаймын.

— Рас, сені мен менің бала-шағадан басқа кімге керегіміз бар ғой дейсің, — оның да рухы түсіп, ауруын айтып сөйлей бастайды.

— Ол не дегенің, Есләм. Жақсы өмір енді басталды емес пе, Қазақстан жанарып, Одақтағы жұмыстар да жақсарып келеді... Нағыз өмір сүретін кез енді келді емес пе? Сендердің солтүстіктеріңе де күн шыға бастаған шығар. Республикамыз осылай гүлденіп жатқанда сен бұлай десең, мен қайтем?

— Ол дегенің рас. Әшейін қалжыңдап айтқаным ғой. Алпыс жылдығымнан кейін солтүстіктегі туган ауылыма барып қайттым. Бұрынғыдай емес, өте жақсы күтті. Қуанып қайттым, — деп Есләм қайтадан шабыттанып, жаңадан жазған өлеңдері туралы әңгімеге ауысады. Соңғы кездерде Жазушылар одағының жиі-жиі хабарласып, жиналыстарға шақырып тұратынын айтып, ондағы жігіттерге іштей риза екендігін де жасырмайтын. Әсіресе, соңғы кіта-бына өзі де риза екенін сездіретін.

— Шынында, жақсы шығарма жан қиналғанда шығады емес пе? Нағыз өлең жан айқайы ғой

— Рас айтасың. Кейінгі кездерде көп өлеңдер жаздым. Бәрі мақтап жүр...

— Міне, көрдің бе. Жақсы хабарларын көп екен... Сонда да өкпелейсін.

— Әшейін, сенімен хабарласқанда айтып тұрғаным ғой... Ауру адам өкпешіл келеді. Біз сияқтыларға қанша жақсылық жасаса да, бәрібір аздай көрініп тұрады... Осындай кезде екеуіміздің төсек тартып жатып қалғанымызды айтсаңшы.

— Маған қарағанда сен тәуірсің ғой. Барам деген жеріңе барасың.

— Оның рас. Бірақ заман өзгеріп, балалардың қызмет-тіршілігі жақсара бастағанда, Құдай денсаулығымызды берсе, жақсы болар еді... Міне, жаңа үйге кіргеннен бері тап-тәуір болып қалдық. Өзің білесің ғой, менің балалар кішірек кезде баспана тауқыметімен қанша қиналғанымызды... — деп, Есләм балаларының өсіп, қызмет-тіршілігінің жақсарып жатқанына да өте қуанышты екенін ақтарыла айтатын...

Ол таңертең тұрып, қабылдағыштан шетелдік «Азаттық» радиостанциясының хабарын тыңдайтын. Бір күні ертеменен телефон соғып, әдетінше:

— Тұрған, халың қалай? Не жаңалық? Жазушылар одағы жаққа бардың ба? — деп сұрады да, содан соң: — Бүгін «Азаттық» радиостанциясынан ұйғырлар туралы өте жақсы хабар берді... Сендердің Мухлисовтарың сөйледі... Соған қарағанда, дүниедегі ұйғырлар да оянып жатқан көрінеді... Иншалла, біз сияқты сендердің де аспандарыңда көк байрақ желбірегей. Ежелгі халықсыңдар ғой. Бәріміздің аспанымыз бір, қайғы-мұнымыз ортақ. Біз де азаттықты көп жыл бойы үміт үзбей, аңсап жүрдік қой, сендер де үміт үзбейдер. Қуаныш деген біреуге ерте, біреуге кеш келеді.

— Иншалла, Есләм, айтқаның келсін. Туысқан халықтардың қуанышты тең бөліскеніне не жетсін. Бір үйде той тойлап, көршісінін жылап жатқаны да жараспайды ғой.

— Жөн айтасың.

— Не болды, Есләм. Дауысың бәсең естілді ғой?

— Соңғы күндері қатты ауырып жүрмін...

Бұл жолы екеуіміз бұрынғыдай қалжыңдасып ұзақ та сөйлескен жоқпыз.

— Аман болайық, Есләм.

Көпке дейін Есләм Зікібаев туралы ойлап жүрдім. Содан көп ұзамай аяулы досым Есләм Зікібаев туралы газеттен қайғылы хабар оқыдым.

Қош, аяулы дос! Жаның жаннатта болғай.

*Тұрған Тохтамов,
Ұйғыр жазушысы*

Бір әннің шығу тарихы

Әр әннің өз тарихы, өз ерекшелігі, өз тағдыры болады. Осы сөздерді басқа біреу бұдан қырық жылдай бұрын жазса, мен бос сөздер дер едім, ал бүгін осы естелігімді жазуды, ән тарихын айтуды жөн көрдім.

Есаған (Есләм Зікібаев) өлеңіне жазылған «Аяулым, арманымдай асылым ең» әні дүниеге келгенде, авторлар бір-бірімен таныс емес еді.

1965 жылдың ақпан айында тың өлкесінен Алматыға келіп, Төлебаев көшесі мен қазіргі Қазыбек би көшесінің қиылысында орналасқан Республикалық балалар кітапханасына қызметке тұрдым. Кітапханашы деген халық көп оқып, көп ізденетін, жаңалық атаулыға жаны құмар жандар. Қызметім өзіме қатты ұнайтын, сол жылдары баспасөз бетінде Есағанның жаңа өлеңдері жиі-жиі басылатын, әрине, басқа ақындардың да өлеңдері жарияланады ғой, ал мен болсам, Есағанның зайыбы Розамен бірге істегендіктен, тек өзім сырттай таныс автордың өлеңдерін оқитынмын. Ал Роза Бәкірқызы екеуіміздің әңгімеміз жарасып, ойымыз бір жерден шығып, кейін қимас достыққа ұласты.

Сол жылдың күзінде опера әншісі Әшір Молдағайыновпен таныстым. Классикалық музыканы жақсы көретіндіктен, таныстығым арқасында опера театрына барып, тегін музыка тыңдауға жол ашылды-ау деген ой келеді. Шынымен-ақ біз Абай атындағы мемлекеттік опера және балет театрына күн сайын барып жүрдік. Кейде Әшір аға буып әншілермен шығып, мені «кәсіби» тыңдарманы етіп алды. Өз жағымнан мен де жанкүйер болып, құр сүлдем шығатын да күндерім аз емес-ті. Жүре-жүре опера әншісі еңбегінің, былайша ән салудың өзі оңай еместігіне, қара терге түсіретін қаракет екеніне көзім жетті. Партиялары өзінің ойындағыдай шықса, ол төбесі көкке жетіп, мәз болып қалатын.

1966 жылдың жаймашуақ көктемінде Әшір екеуіміз үйленетін болып, той алдында ол қайта-қайта бір әуенді ыңылдап, маған тыңдап көрші деп қолқа салды, әнге текст керек екенін айтты. Ертеңіне Рекеңе (Роза) келіп, осы ойып жеткіздім. Есаған сол кезде «Жетісу» газетінде істеп жүрген кезі. Рекен тез арада үш өлеңді қолыма ұстатты. Алғашқыда текстің аты «Ерке сәулем» болатын, өлең Әшір екеуімізге қатты ұнады. Тексте «күйдім, сүйдім, сен үшін жан пидә» деген сөз жоқ, керісінше әр сөзі астарлы, мағыналы, шынайы махаббатын жүрекке дөп жеткізе алатын «Ең алғаш көргенімде, ерке сәулем, көзіме оттан да ыстық басылып ең» деген сөздер бар. Бұдан артық қалайша көңіл толқынын, сезімін жеткізуге болады! Мен өлеңнің құдіретін, ұтымды тұстарын айтқым келіп отырмын. Мысалы, «Мәңгілік бақыт болып қоншы, сәулем, кеудеме орнат та әппен жыр ұясын» деген тармақтары поэзияны түсінбейтін адамға да түсінікті, әдемі сөзбен өз ойын, жүрек толқынын әсерлі өрнектеген жолдар деп есептеймін.

Текст қолға тигеннен кейін, Әшір отыра қалып әнге кірісті, өзі де толғағы жеткен болуы керек, он бес минутта дайын болды да, маған тыңдап көрші деп, пианиноға отырды. Мен тыңдап отырып қатты толқыдым, бірақ сыр бермедім. Не жақсы, не жаман деп те айтпадым, ойымша, ән жазу кез келгенінің ермегі емес қой, әлі біраз тер төгу керек деп жорамалдадым. Әйтсе де үйлену тойымыздың үстінде Әшір: «Менің Гүлжауһарға арналған әнім бар еді, орындап берейін», — деп, алғаш өзі орындады. Мен қатты қысылып отырдым, ол кездері ән шығару үлкен жауапкершілік жүктейтін, оның үстіне, той дастарқанында атақты композитор ағаларымыз Ахмет Жұбанов пен Латиф Хамиди бар еді. Ол кісілер әнді жылы қабылдап, баталарын беріп жатыр. Мен де содан кейін есімді жиып, шынымен жақсы ән болды-ау деген ойға келдім.

Кейде құрбыларым арасында: «Опера әншісін 15 минутта композитор қылдым», — деп әзілдеп

қоямын. Ол, әрине, тек әзіл үшін айтылған сөз ғой, шын мәнінде әр әннің дүниеге келуіне себеп-салдар болады.

Осы той үстінде Есағаң мен Әшір танысып, тіл табысып, дастарқанымыз, әзіліміз ортақ болып кетті. Бүгінде сол кез, сол жылдар жастық шағымыздың сағымға айналған сағынышы сияқты, гуглесіп ән тыңдап, өлең-жыр оқып жүрген күндеріміз әбден жарасымды еді.

1966 жылдың күзінде әнді алғаш Роза Тәжібайқызы Бағланова ауыл шаруашылығы қызметкерлері күніне арналған мерекелік концертте орындады. Тыңдаушы қауым әнді зор ықыласпен, ерекше қошаметпен қабылдады. Кейін әрбір үлкен салтанатты концерттерде Роза апамыз Есағаң мен Әшірдің «Аяулымын» репертуарынан тастамай орындап жүрді. Ән сол жылдары да, кейін де күніне 4—5 рет эфирден беріледі де тұрады, көпшілік қауымның сүйіп тыңдайтын әніне айналды десем, артық айтпаспын. Оған куә әннің қазақ эстрада әндерінің «Алтын қоры» таспасына жазылып, қырық жылға таяу уақыт өтсе де күні бүгінге дейін сөз айшығымен, ән әуезімен жан дүниенді баурап, үлкен бір қиял құшағына енгізуі, ерекше ләззат сыйлауы.

Осы өнге байланысты тағы бір қызық жәйт ойға келіп отыр. Қазан төңкерісінің 50 жылдық тойына байланысты Мәскеуде Қазақстан әдебиеті мен өнерінің апталығы өтетін болды. Бұл 1967 жылдың күз айы. Кремль Сарайында өтетін мерекелік концерттің бағдарламасын үлкен лауазымды кісілер қарап шығып бекітетін. Талқылау үстінде: «Әшір Молдағайынов, Есләм Зікібаев дегендер кімдер, ондай композитор, ақынды естіген жоқпыз, білмейміз», — депті. Сонда біздің сүйікті әнші апамыз Роза Бағланова: «Шырақтарым, Розаның жүрегі қай әнді қалайды, тек соны орындайды», — деп, ақыры ән Мәскеуге үлкен концертке жолдама алады. Сол жылдары Мәскеуде менің үлкен ағайым Эркол Ибрашев (бүгінде Тұрар Рысқұлов атындағы экономикалық университетте сабақ береді) салтанатты концертке қатысады. Онкүндікке айтулы өнер қайраткерлерімен бірге Есағаң да, Әшір де Мәскеуге барады. Кремль Сарайында концерт басталып, сахнаға Роза апамыз шығып, «Аяу-лымды» орындайды. Әп аяқталып, тыңдаушылар ұзақ қол соғып, ерекше ықыласпен қабылдайды. Концертке қатысып отырған ағайым Эркол: «Бір кезде екі жағымда отырған Есләм мен Әшірге қарасам, көздерінде жас, жылап отыр екен», — деп маған әңгімелеп берген. Ақын да, композитор да сезімнің адамдары ғой, шығармашылық қуанышы оларды бейжай қалдырмай, үлкен қуаныш көзге жас әкеліп, сезімін сыртқа шығаруын әбден түсінуге болады. Әрине, ол кезде Есағаң «Социалистік Қазақстан» газетінің тілшісі, ал Әшір опера әншісі болатын, көпшілік қауым оларды онша танымайтын.

Халық әндері мен классикалық музыканы ерекше жақсы көретіндігімнен бе, әйтеуір, не мәні, не сөзі, не әуені жоқ әндерді қабылдай алмаймын, сондықтан да бұрынғы бірнеше рет тыңдаған операларды қайта тыңдағым келіп, театрға барып тұрамын.

Жетпісінші жылдардың аяғында, сексенінші жылдардың басында Қазақ теледидары өз жаңалықтарып «Аяулым, арманымдай асылым ең» әнінің әуенімен ашатын. Бұл — әннің оркестрге түсірілген варианты, әуені кез келген тыңдаушысын еріксіз елітіп, бейжай қалдырмайды. Басқаны қайдам, Рөкең (Роза Бәкірқызы) екеуіміз ерекше күй кешетініміз анық. Рөкеңе ерекше әсер ететін себебі бар еді. Есағаңмен алғаш кездескеннен кейін дүниеге келген жыр жолдары еді.

Есағаңның бізге берген «Ақ сағым» деген кітабына жазған мынадай қолтаңбасы бар: **«Аяулымдай ән берген достарыма шын көңілмен, ізгі ниетпен ұсынамын»**. Осыған қарағанда, сөз жоқ, Есағаң әнді бір төбе етіп есептегеніне күмәнім жоқ. Әрине, кейін екеуі жазған біраз әндер дүниеге келді, оның ішінде «Сағындым, сәулемің» әні, ол да көпшілік арасына Роза Тәжібайқызының арқасында кең тарап кетті. Бұл әп де қазақ эстрадасының алтын қорына енді. Қай әнді алсаң да, тыңдаған сайын Есағаңның болмысын көз алдына елестетеді, сол кезеңдер құстың тұмсығындай бұл қысқа өмірдің қимас сәттері екен.

Ел деп соққан жүрегі

Қазақ поэзиясының гүлденген бағында сандуғаштай сайрап, өз үнін, өз ізін қалдырған белгілі ақын жерлесіміз, осы өңірдегі қалам ұстаған қауымның аңқылдаған айнымас досы Есләм Зікібаевтың бұл фәниден өткеніне де бір жыл өткен екен. Ұшқыр уақыт-ай десейші, қалай ғана тез зырлап өте шыққан. Өткен жылы ақынның туған жері — ел деп соққан жүрегі аңсаумен армандаған солтүстіктің суық қабағына сынық түсіп, жер-көкте көлкіп еріген су сарқырап, сай-сала гүрілдеп жатқан осындай мезетте сұлу сазды, ерке назды жыр тербеген біздің мақтанышымыз Есләмнің қаламы қолынан түсіп, көкірегінде лапылдап жанған шабыт оты сөнгенін естідік. Жанарымыз жасқа толып, жүзімізде сорғалаған мөлдір шықты шыладық...

Есләм Зікібаев облысымыздың Есіл ауданындағы Өрнек ауылының тумасы болатын. Балалық шағын сонда өткізіп, бастауыштан кейін Жарғайың, Николаевка, Еңбек ауыл-селоларының мектептерінде оқыды. Жарғайың жетіжылдық және Еңбек орта мектептерінде екеуміз бірге оқыған едік, тек ол бір сынып кейін жүрді. Алматыда университеттің журналистика факультетінде де бір жылды арамызға салып бірге оқыдық. «Ленин туы» (қазіргі «Солтүстік Қазақстан») облыстық газетінің редакциясына өндірістік практикадан өтуге Ермек Құсайынов, Есләм Зікібаев, Сабыр Сауытбаев, Октябрь Әлібеков бәріміз бірге келіп жүрдік.

Білім қуып, қалам ұштап жүрген сол кездің өзінде Есләм ақындыққа талпынған талантымен ерекше көзге түсті. Ойын-тойда, яки мереке-мейрамдарда өлең шумақтарын әзіл-қалжыңның арасында ауызша да төгіп тастайтын. Ойыншыл әзілқой, аңқылдаған мінезінен таңбайтын. Бала кезінен солай болды. Ұсақ-түйекке ренжіп, яки мұнайып, қапаланып, қабағы түсіп қалмайтын. Өзіне өзі қайрат беріп, анау-мынауға қолды бір-ақ сілтеп, жүгіріп жүруші еді.

Редакцияда практикада жүрген кезінде сондағы байырғы қызметкерлерді де, бірге келген бізді де керемет еңбекқорлығымен таң қалдырушы еді. Қандай тапсырма берілсе де, столға отыра қалып, ілездің арасында жазып тастайтын. Ал көлемді дүние болса, үйге алып кетіп, түнде жазып, таңертең өзіп қамқорлыққа алған қызметкердің қолына береді. Осындай ұшқырлығымен, шапшаңдығымен, елгезектігімен көзге түсті.

Университетті бітіргеннен кейін ол Алматыда қалып, «Жетісу», «Социалистік Қазақстан» газеттерінде, «Қазақстан әйелдері» журналында, «Жалын» баспасында, Қазақстан Жазушылар одағында, Республикалық баспасөз жөніндегі комитетте қызмет істеді, қайда болса да, беделді, абыройлы танылып, басшылық деңгейге дейін көтерілді.

Иә, оның өмірлік мұраты поэзия болатын. Қайда қызмет істесе де, ол өмірінің бірінші мақсаты етіп маржаңдай мөлдіретіп жыр жазуды армандайтын, сол жолда сарыла ізденуден, инемен құдық қазғандай қадалып еңбектенуден жазбайтын, жаңылмайтын.

Қандай адам болсын кіндік қаны тамған туған жерін алтын бесігі санайтыны, өмір бойы көкірегінің төреңінде қасиеттеп сақтайтыны тіршіліктің айнымас қағидасы. Есләм да сол перзенттік парыз пәлсапасын ұстанды. Алғашқы жырларын туған жеріне арнады. Алғашқы өлеңдер жинағын да туған жеріне лайықтап «Ақ қайыңдар» деп атады.

*О, туған жер!
Менің байлық-ырысым,*

*Арманымның шешек атқан гүлісін,
Өмірім де бір өзіңе өзектес,
Тіршілігім,
Қуанышым,
Тынысым! —*

деп Есләм алғашқы жинағының өзінде-ақ ағыппап жарылып, Есіл бойының тамаша табиғатын, Қызылжардың қасиетті топырағын өмір бойы жырлап өтетініне серт айтқандай болып еді. Ақын ол сертін орындады да. Есләм өзінің төл туындылары бар, аудармалары бар, он беске жуық кітап шығарса, соның он екісі кіл өлеңдер, топтама жырлар, балладалар, поэмалар. Соның бәрінің дерлік алтын қазығы — туған жер. Есілдің жар қабағындағы Тастақ ауылыппап (Өрнекті бұрын осылай атаған) бастап, Алатау баурайына дейін оның өскен, өрлеген кең байтақ өлкесі, туған жері смес пе?! Жыр пернесін шерткенде туған топырағына сүйіспеншілігі сырлы сазбен, ыстық леппен төгілетін.

Ақын кітаптары өзінің тиісті бағасын да алып жатты. Әбділда Тәжібаев, Мұзафар Әлібаев, Қадыр Мырзалиев сынды үлкен ақындар жыл-ы пікірлер білдіріп, республикалық баспасөзде жариялап жатты. Жазушы ағасы Сафуан Шаймерденовпен еріп елге келіп, көп кездесулер өткізіп жүрді. Орыс тілінде екі жыр кітабы жарық көрді, өлеңдері басқа тілдерге де аударылып шығып жатты. Осының бәрі ақын Есләм Зікібаевтың талантты оқырман ортасына жарқырата танытып, кең мәлім етті.

Өмірінің соңғы он жылында Есләм Қызылжар өңіріне келуін жиілетті. Кейде жылына екі рет сапар сәті түсіп жүрді. Ең басты себепші, әрине, Мағжанның әдеби шығармалары толығымен халқымыздың рухани байлығы ретінде танытып, ақталып, аңсап күткен миллиондаған оқырман жүрегіне жол тапқан атаулы той. Мағжанның 100 жылдық, Сәбиттің, Ғабиттің 90 жылдық, одан кейін 100 жылдық, Сафуан ағамыздың 70 жылдық мерейтойлары болды. Есләм сол тойларды өткізуші ұйымдастыру комитетінің күн сайын хабарласып тұратын көмекшісіне, байланысшысына айналды. Маған күндіз редакцияға, кешке үйге телефон соғып, тойға әзірлік жайын ұсақ-түйек мәселесіне дейін сұрап, біліп алатын да, содан соң облыстық мерейтойды ұйымдастыру комитетіне хабарласатын.

«Ұлылардың тойы ұлы болып өтуі керек. Алматыда жазушылар, ғалымдар ықыласы орасан, бәрі де барамыз деп қуанышты. Сыр беріп алмай, салтанат, сәнімен өткізейік», — деп алыста жатып, жарықтық, бәйек болушы еді. Сонда өзі ауырып та жүретін. Тіпті Мағжанның 100 жылдығына аяғын сындырып алып, балдақпен келді. Аяғын гипсімен сүйретін жүріп сахнадан өлеңдерін оқыды, ақындар айтысында қазылар алқасының мүшесі болды, тыным таппай, мерейтойдың мүлтіксіз өтуіне жан-тәнімен зор үлес қосты.

«Жер жаппаты емес пе, шіркін, көгілдір орман, күміс көлдер самалдың салқынымен толқып тербелгенде, көкіректі кернемей ме шалқыған шабыт», — деп Есләм тойға келген ақын-жазушы достарына көтеріле сөйлеп, күлімдей түсіп, мез-мейрам бола, мақтанышпен қуана құттықтап көз салатын.

Сәбістің 100 жылдық мерейтойы ерекше салтанатпен өтіп, халық қуанышына айналғаны белгілі. Оған Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаев қатысып сөз сөйлеп, Сәбит Мұқановтың мерейін аспандата көтергені де ғажап болды. Міне, осы тойдың тағы бір қуаныштысы сол — біздің жерлесіміз, өзіміздің Есләм ақындар мүшәйрасында бас бәйгені жеңіп алды. Есекесінің сондағы қуанышы тіпті шексіз еді.

Ал Ғабит Мүсіреповтің 100 жылдық тойына Есләмнің әзірленуі сайма-сай сияқты еді. Мүшәйраға қатысу үшін өлеңдер жазғанын, оларын поштаға салып жібергенін хабарлап, тойдың ауылдағы жабдықтарының жайын сұрап жатты. Қызылжарға қарай жолға шығар алдында ауруханаға жайғасып, біраз емделіп, қуат жинап алу қамын да айтатын. Кімдер барута сайланып жүргенін, тіпті оларға

қызмет көрсетудің жай-жапсарын, олардың мінезіне дейін тәптіштеп: «Елге сыйлы адамдарға сендердің де сый-құрметтерің кем болмасын, Мағжанның, Сәбиттің, Ғабиттің елі деп, олар құшақ жайып қуанып барғанда, құшақ жайып қарсы алыңдар, бауырым. Қабырғамды қайыстырмай, құрақ ұшып жүріңдерші бір жолға. Орыс сияқты салқын тұратындарың да бар», — деп соңғы жағын әзілге айналдырып, күліп жіберетін.

Осылай ұлы ұстазы Ғабешінің тойын ойлап бәйек болып, мазасы кетіп, төсегінде де тыным таппаған Есекең, әттең, шіркін, асыл арманына жете алмай кетті. Ғабеші мерекесіне аз ғана қалғанда өмірі үзіліп, дүниеден өтті. «Өлді деуге бола ма, ойландаршы, өлмейтұғын артына сөз қалдырған» деген дана Абайдың данышпан сөзі осы арада тағы да еске оралады. Есләмнің өзі бұл фәниден өткенімен, өлеңдері Ғабеші тойының сахнасына шығып саңқылдап тұрды, ақындар мүшәйрасының арнайы жүлдесіне ие болып даңқы аспанға көтерілді.

Орыстың әлем таныған данышпан жазушысы Л.Н. Толстой қартайған шағында: «Өлімге дайындалу керек, өлімнен қорқуға болмайды, өлімге дайындалған дұрыс», — деген екен. Дана сөз-ау. «Жазмыштан озмыш жоқ» демей ме біздің халқымыз да. Есекең көп оқыған, ұлылардың ұлагатын көкірекке ұлатқан ойшыл ақын емес пе. Алматыға жиналыстарға барғанымда, үйіне кіріп, амандығын біліп жүргенімде, «жазмыштан озмыш жоқ» екенін көп айтып, дайындық жасап жатқандай мінез байқататын. Зайыбы Роза жеңгей: «Жаныңды күтіп, өзіңе жұмыс таба бермесейші десем, болмайды, өлең жазады да отырады», — деп шағынушы еді. «Кім біледі, қисая кетсем, өлеңдері қайда деп іздеп жүрмендер, өзім дайындап кетейін», — деп марқұм күліп жауап беретін. Сонда қаншама зорланып қайрат қылғанмен, жанарында өмірді қимайтын мұң кіреукесі шалынып жүрегінді шымыр еткізіп, күлкінің сілемі тұңғыққа шым батып кететін.

Қайтарынан бір жыл бұрын Қызылжарға келгенінде: «Қаншама келіп жүріп, отбасымызбен бірге суретке түспеппіз-ау», — деп Есекең суретші шақыртқызды. Сол жолы түскен суретін өлеңдерімен бірге кешіктірмей газетке шығардық.

Соңғы өлеңдерінде өмірдің өтіп бара жатқанын сезгендей мұң, нала, күйрек сезімнің сарыны жиі ұшырайтын. Балаларына, зайыбына, кейінгі толқынға өсиет айту басым бола тұрса да, еліміздің егемендік алған, тәуелсіздік туын көтерген еңселі тұрпатына қуанып та шабыт жалынымен жарқылдайтын.

Аурумен арпалысып жүрсе де, Есләм ойға алған біраз істерін тындырып кетті. Көзі тірісінде таңдамалыларының бір томдығын шығарды және тағы бір кітабын баспаға тапсырып, ол ақын дүниеден өткен соң кешікпей жарық көрді. Қазір асыл жары Роза қара шаныраған шайқалтпай түтіні түзу, ошағы маздаған қалпы ұстап отыр. Ұлы Еркін белгілі журналист, мұнай компанияларының бірінде баспасөз хатшысы, қызы Швейцарияда қызмет істейді, екінші қызы Алматыда өз алдында отау құрған, күйеу баласы да жақсы азамат.

Есләм ақынның ендігі өмірі кітаптарында жалғасады, ол өзінің жырларымен оқырман достарының жүрегіне жол тауып, ұзақ жасай береді.

Бақыт Мұстафин

Большой Ата

Мне очень повезло в жизни, что благодаря Судьбе я знал Еслям Ага.

Я не случайно слово Ага пишу с большой буквы. Этим я хочу выразить свое отношение к этому человеку: уважение, восхищение, мужскую солидарность, братскую любовь.

В моей жизни не было человека, который как Еслям Ага был добр, искренен, доброжелателен ко мне.

Он всего в жизни добился сам, испытал все тяготы жизни, и, мне кажется, поэтому, был требователен к людям. В то же время я не знал более отзывчивого человека, чем Еслям Ага. Он, по моему, получал удовольствие оттого, что свое положение в обществе, свое имя мог использовать для того, чтобы помогать другим. После общения с Ага на душе оставалось ощущение теплоты и искренности. У меня в памяти его лицо и его яркие глаза. Иногда строгие, чаще — внимательные, изучающие.

Я общался с Ага более двадцати лет. Последнее время — близко. В любой момент, если он обращался ко мне с какой-то просьбой я с большим желанием и от всего сердца ее выполнял. Мне было не трудно, так как это были, в принципе, выполнимые, не требующие особых усилий просьбы: устранить незначительные неполадки в машине (я — профессиональный водитель), помочь найти какую-нибудь деталь для машины, помочь установить гараж и т.д. И всегда, когда я для него что-нибудь делал, Ага находился рядом или привлекал к этой работе сына или зятя. Сам я старался не обращаться к нему с просьбами. Но всегда первыми на помощь мне и моей семье шли Еслям Ага и Роза тате. Мне кажется, что Ага с еще большим удовольствием, чем я ему, помогал мне. Причем тут, он, не откладывая в долгий ящик, использовал все свои возможности, делал все что, в его силах. Был такой случай. Ага приболел и мы с женой заехали проведать его. Он очень приветливо встретил нас, завел в зал, посадил на самое почетное место и начал обо всем расспрашивать. Роза тате накрыла стол, принесла чай. Ага спросил о наших детях. Жена пожаловалась на трудные времена для студентов, сказав, что раньше само государство обеспечивало обучение, практику и так далее. А сейчас, хотя обучение платное, место прохождения практики нужно искать самим. Еслям Ага живо заинтересовался этой проблемой, все расспросил. Мы попрощались и уехали домой довольные тем, что увидели его бодрым, неунывающим, что он интересуется успехами наших детей. Приехали домой, а дочь говорит, что Еслям Ага просил срочно перезвонить. Оказывается, Ага после нашего ухода переговорил со своим знакомым и уже решил вопрос о месте прохождения практики нашей дочери. В другой раз он узнал о проблеме с нашим зятем-студентом, которого из-за пропусков не допускали к занятиям по военному делу. Уточнив, что пропуски были не из-за нежелания учиться, а произошло оттого, что зять работает, чтобы кормить свою молодую семью, Еслям Ага принял самое искреннее участие, обратился с помощью к своим знакомым, встретился с ними. И решил эту проблему. Совершенно бескорыстно. Когда я спросил, как бы отблагодарить его знакомого, он сказал с гордостью, что это его земляк. Причем, не забывал об этой проблеме, звонил и постоянно расспрашивал о результатах.

Еще одна черта характера Ага — его отношение к людям. Известный поэт, журналист, уважаемый в республике человек Еслям Ага ни разу за время общения с ним, не дал почувствовать свое превосходство. Он очень дорожил уважительным отношением людей к себе. Бывая у нас в гостях, Ага находил общие темы для разговора с любым собеседником. Он интересовался всем происходящим вокруг, вел оживленную беседу, шутил. Но особенно блистал остроумием Ага, конечно, когда

принимал гостей у себя дома — он шутил, подтрунивал над близкими, над тещей, над Розой тате. Всегда звал за стол своего внука Ердена, чтобы он мог послушать и увидеть известных людей, чтобы с детства учился искусству принимать гостей.

Хотя он долго и серьезно болел, он не падал духом, по-мужски переносил свою болезнь. Ага перенес инсульт и лежал в больнице. В это время произошло другое печальное событие — умер отец Розы тате. Я навестил Ага в больницу. И он, в разговоре об этом, пожалел, что не может быть на похоронах. Я сказал, что если ему разрешат врачи, то я могу свозить. Ага убедил врачей, и я свозил его в Александровку на похороны тестя.

У Еслям Ага был большой интерес к жизни. Он много знал, много видел и всегда с удовольствием делился своими знаниями, своими впечатлениями. Ага с Розой тате съездили в гости к дочери в Швейцарию, посетили также Францию и Италию. После этой поездки Ага много и интересно рассказывал о своих впечатлениях, наблюдениях. Несмотря на незнание языка, Еслям Ага не растерялся, смело ходил по городу, пытался общаться с людьми. Подтрунивал над Розой тате, что чуть было не познакомился со шведкой.

Еслям Ага был большим любителем машин, имел солидный водительский опыт. Одним из первых среди своих сверстников он пересел на иномарку. С удовольствием ездил за рулем. У него было особое, неравнодушное, уважительное отношение к инструментам. Их у него было много. И все они были наточены, скomплектованы, короче, в полной боевой готовности. Он не плотничал, но у него были всегда под рукой, острый как бритва, топор, наточенная им самим ножовка. Он не занимался ремонтом сам, но у него был полный набор инструментов и приспособлений для этого. Перебирая их, не раз с гордостью говорил мне: «Менім әкем ұста болған!»

Любил свою дачу. Из-за болезни не мог заниматься физическим трудом, но работу мог организовать. В саду деревья были выкорчеваны, обрезаны, политы. Сам Ага охотно руководил этим делом, выполнял нетяжелую работу, подшучивая над Розой тате, разжигал самовар или печь. Потом любил пить чай из самовара, поговорить. Но, если было какое-то срочное дело, не засиживался за столом, а легко вставал из-за стола, и увлекал всех этим делом: раздавал поручения, придумывал способы, как бы это лучше сделать. И здесь он все делал с большим желанием и интересом.

Больно осознавать, что Ага нет больше среди нас. Много напоминает о нем. Недавно ехал с семьей в машине. Впереди оказалась точно такая «Тойота Камри», как у Ага. «Смотри, машина, как у Большого Ата» — воскликнул мой четырехлетний Исабек. Он так и зовет его — Большой Ата. Он не знает, что Еслям Ага уже нет среди нас. «Давай догоним, посмотрим. Вдруг за рулем — Большой Ата. Только не обгоняй!» — и Исабек вытянул свою тонкую шейку в ожидании. Потом грустно вздохнул: «Нет, это не Большой Ата». Защемило сердце. У него в памяти он так и сохранится Большим Ата. У нас — Ага с большой буквы.

Токтагазы Кистаубаев

Щемящее чувство благодарности

Осиротела Роза Бакировна. Ушел в мир иной Еслям Зикибаевич. Они прожили вместе несколько десятков лет.

Все говорят о Ес ага как о поэте, гражданине. Мне он более знаком, близок в образе мужа, отца, деда...

Впервые увидела их в конце семидесятых. Удивительно красивая, гармоничная пара. Смутный, высокий с копной жгучих непокорных волос, Ес ага и светлокожая со смеющимися глазами, с изящным затаенным кокетством Роза.

Мы, молодежь, всегда прислушивались к мнению Розы. Сдержанная, никого никогда не осуждающая, она всегда давала дельные советы.

«Девочки, — говорила Роза, — будьте дружны с мужем, поддерживайте его интересы, увлечения, не замыкайтесь дома, ходите вместе в театр, кино. Только тогда вы будете понимать друг друга!»

Так они и прожили совместную жизнь: уважая, ценя, любя друг друга.

В Ес ага сосредоточились лучшие мужские черты — надежность, прочность. Мне кажется, что с ним нельзя обращаться панибратски, что он всегда держит дистанцию, что не допускает до своего внутреннего мира никого. Немного словен, суров на первый взгляд.

В доме Зикибаевых царила аура творчества, любовь к книге, слову, искусству. В редкие минуты общения я испытывала наслаждение от великолепной казахской речи.

Хозяин был потрясающим отцом и безумным, в самом лучшем смысле этого слова, дедом.

Вспоминаю Ес ага с маленькой Гульнарой. Они шагают вместе, в его большой руке маленькая ручка младшей дочки, а чаще всего Гульнара у отца на нее.

Дети выросли, состоялись, не гнушаются никакой работы. Они интеллигентны, воспитаны, замечательны в общении. И в этом видно колоссальное влияние личности отца.

Ерден, внук, первый в третьем поколении, продолжатель рода. «Мен Ерден, Ерденмін, Өрнек деген жерденмін...» — эти строки посвящены любимому внуку.

Последний месяц жизни Ес ага связан с ним. Дед очень переживал, как закончит школу, куда поступит. Мальчик оправдал надежды, чаяния деда. В списке получивших право на грант — он второй.

И еще отличительная черта семьи Зикибасвых. Они всегда принимают людей такими, какие они есть; признают право на самобытность, личное мнение. В доме не фальшивят ни перед друг другом, ни с чужим.

Еркин, старший из детей, очень похож на отца. Не внешне. Талантлив, цельная натура, высокая работоспособность, чуток, внимателен. Абсолютно надежен, сейчас так мало людей, на которых можно опереться. И это опять отец — Ес ага.

Меня всегда умиляло то, что дети любили наряжать родителей. Не на себя тянули, а чтобы отец с матерью выглядели современно, были одеты со вкусом.

Взрослая Гульнара показала родителям европейские страны, организовала для отца консультацию у итальянских кардиологов.

Мне думается, не всякие дети способны на это. Здесь предельное уважение, почитание отца и матери.

Теперь о совсем личном. Так случилось в моей жизни, что накануне родов я оказалась одна.

Ясный солнечный зимний день, мне говорят: «К вам пришли». Выглядываю в окно и вижу Розу Бакировну и Есляма Зикибаевича. Она, понятно, но он не осудил, не кинул камень. Своим приходом он поддержал меня, укрепил веру в людей. Моей дочери двадцать шесть лет, а во мне все живет щемящее чувство благодарности.

Выдвигаю ящик рабочего стола, в нем машинописная лента. Ес ага печатал свои стихи на машинке и лента как память о нем. Я не успела передать ему.

Ушел хороший человек и все мы вспоминаем Есляма Зикибаевича с любовью, теплом, с великим уважением.

София Кумаровна Раева,
Директор Государственной республиканской
детской библиотеки им. С. Бегалина

Менің Атам

*Мен Ерденмін, Ерденмін,
Өрнек деген жерденмін
Атам менен Апама
Қолқанат боп келгенмін.
Есләм*

1.

Менің құрбыларымда «ата» деген сөз әртүрлі ойлармен байланысты. Біреу атасын тек қана әкешесінен естіген әңгіме-лерінен ғана білсе, басқалары ең көп дегенде айына бір рет көретін алыс ауылдағы қарт кісіні еске алады. Мен үшін Ата — 17 жыл бойы мені өсіріп, тәрбиелеген ең жақын жан.

Атам өте сезімтал кісі болатын. Үйреткенде, әңгімелескенде, жақсы көргенде, кейде ұрысқанда, не істесе де бар жанын салатын. Сол Атамның білімге деген ынтасының, ақылының арқасында балалары да қалада үздік оқып, біз де артында қалмай жүрміз. Сол үшін, әрине, ең бірінші Атама үлкен рақмет.

Мен туганда Атам өте қуанған. Әрине, жалғыз ұлының баласы дүниеге келді. Ата болудың қуанышын алғаш сезген Атам мені аса қатты жақсы көрді. Бірақ бұл қуанышпен қатар біздің үйге қобалжу да келді. Дәрігерлер менде туа бітті жүрек ауруы барын анықтаған. Сол ауруды емдеу үшін екі жарым жасымда маған операция жасау керек еді. Бірақ Алматыда жай кардиохирургтарға немересінің тағдырын сепіп тапсыра алмай, менің Атам қатты толғанған болатын. Бір кезде кардиология институтының коридорында ауыр күйде жылап отырған Атама өзінен біраз жастау жігіт келіп, не болғанын сұраған. Атам менің тым нашар күйімді білдіргеннен кейін, жанағы жігіт өзінің кардиохирург екенін айтып, операцияны өз қолына алатынына уәде берген екен. Құдайға шүкір, бәрі сәтті өтті. Жанағы кардиохирург жігіт — Азат Ташпулатов деген республикалық деңгейдегі дәрігер. Шынында да, менің қазір аман-сау болып жүргенімде сол кісінің үлесі көп. Былтыр жыл басында менімен бірге Азат ағаға консультацияға келген Атам ол кісі туралы мақала жазбақ болып келісті. Бірақ Алла-

ның бұйрығы басқаша болып, Атам сол жылы дүниеден өтті. Азат аға да Атамның соңынан көп ұзамай бақилық болды.

Менің Атам айтатұғын: «Сен үшін жанымды берем». Шыңдығында да, Атам менің үлкен қорғаушым болды. Жүрек ауруыма байланысты дәрігерлер мені мектептегі дене шынықтыру сабағынан босатқан. Бастауышты аяқтап, жоғары сыныптарға көшкенде дене шынықтырудан беретін мұғалім менің басқалар сияқты жүгірмейтініме ызаланып, маған спортзалдағы жабылмайтын есікті көрсетіп: «Ештеңе істемесең, ананы ұстап тұр», — деп айтқан. Амал не, кішкентай кезде мұғалімнің тілін алмау дегенді білмейтінбіз. Сонда барлық балалар ойнап жүгіргенде, мен солардың көзінше есікті ұстап тұрып, өкпелеп жылай жаздағаным әлі есімде. Соны кешкісін Атама айтқанда, ол үн-түнсіз қалған. Ертеңіне мектепке келгенде алаңда көргенім: Атам дене шынықтыру мұғалімнің артынан келе жатыр: «Қалқам, тоқтасаңшы, сөйлесейік» (Атам сол кезде таяқпен жүретін), — дейді. Жоқ, анау мұғалім Атамның жасына қарамай, естімегендей болып, өз жөнімен кетіп барады. Сонда Атам ызаланып, таяғымен мұғалімнің арқасынан қатты түртті. Сол еді, жанағы жігіт біздің директорға барып: «Мені бұл кісі таяқпен ұрды», — деп атамның үстінен шағым айтыпты. Атам директорға бәрін түсіндіріп, ақыры менің мәсе-лемді шешті — дене шынықтырудан мені толық босатып, мен ол сабақ кезінде кітапханада кітап оқып, сабаққа дайындалып отыратынмын.

Үлкендерді сыйлау, сыпайылық, қонақшылық сияқты байырғы дәстүрлеріміз, оған қоса туған тіл де ұмытылып бара жатыр емес пе қазіргі заманда? Соларды жанғыртуды зиялы қауым бастамаса, өз үлгісінде көрсетпесе, кімге керек қазағын? Атам өз немерелерін, яғни бізді, қазақы рухта тәрбиеледі. Мүмкін, балаларын кеңес кезінде қазақша тәрбиелемегеніне өкініп, немерелері арқылы ата дәстүрді жалғастырғысы келгені болар. Атам бізді кішкентай кезімізден үлкендерге «сіз» деп айтуға, қаладағы көп кісі біле бермейтін қазақтың өртүрлі ырымдарын (оң қол, оң аяқтан бастап киіну, табалдырықты баспау, т.с.с.), салт-дәстүрлерін үйреткен. Және де оларды біздің отбасында аса қатал ұстаған. Менің іні-қарындастарым менің атымды атамай, маған «аға» дегенде, құрдастарым таң қалады. Бұны «ескі, байырғы» деп атау — мәңгірттіктің белгісі. Қазіргі жаңа технологиялардың қарқынды даму кезіндегі халықтың өз бетін жоғалтпауы — бұл біздің мақсат. Тіпті менің үйіме достарым келіп жүргенде өзара орысша сөйлеп (қаланың балалары болғандықтан), Атамның алдында қазақша сөйлейтін.

Шынында да, Атамның түрі өте қаһарлы кездері болатын. Нар денесімен, қабағын түйіп, біздің бөлмеге мектептегі үй жұмысын тексеру үшін кіріп келгенде, біз айтқанын екі етпей орындайтынбыз. Иә, балаларының сабағын тексергенде, жасыратыны жоқ, Атамыздан бәріміз де қорықтық. Әлі есімде бар, бастауыш сыныптарда оқығанда дәптерге жазған жаттығуымды қалай болса, солай қатесін сызып, өшіріп, әбден шимайлап тастадым. Атам соны көріп, сол дәптердің бетін түтелімен жыртып тастады. Солай біз де қатесіз жазуға үйрендік. Атам оқудың нағыз қиындығын көргендіктен, ол үшін балаларының «4» деген бағасы нашар баға болатын. Сондықтан балаларының да, немерелерінің де жақсы оқығаны, ең алдымен, Атамыздың арқасы деп білемін. Мектепте оқыған кезімде қазақ әдебиетінен үйге шығарма жазуды тапсырғанда, балалар қалжындайтын: «Ерденнің ақын атасы бар ғой, бәрін жазып береді!». «Шіркін, солай болса екен» деп мен армандаймын, өйткені Атам маған ешқашан шығарма жазбайтын. Уақытым болмаса да, тақырыпты түсінбесем де, Атам маған: «Өзің еңбектенбесең, біреудің еңбегін бағаламайсың», — деп айтатын. Қатал, бірақ әділ.

Атам менімен серуендеуді жақсы көретін. Алматының Қабанбай батыр, Бөгенбай батыр сияқты тыныш көшелерінде (мәшинелерден аулақ) біз талай күндер жүріп, әңгімелесетінбіз. Сол кезде, мен өзімше басымды төмен түсіріп жүргенмін. Атам сонда көшеде жүргенде айтатын: «Басыңды тік ұста, немене салбырап жүресің? Өз еліңде, өз жеріңде жүрсін! Кімнен қорқасың?», — деп панысыма тиетін. Содан бері тік жүруді Атамнан үйрендім. Солай кешке қарай, кейде түнде екеуіміз сырласып жүретінбіз. Бұрын төтеме қонаққа Талғарға барып, сондағы табиғатта Атаммен серуендегенді есіме алғанда, жылағым келеді. Шіркін, сол уақытқа бір мезетке оралсам, Атаммен соңғы рет сөйлесіп, сыр

шертсем, арманым болмас еді. Бірақ өмір бізге оңдай мүмкіндікті бермейді ғой. Мәңгі қасында болады
деп ойлайтыным бір секундта үзіліп, жоқ болып кетеді. Қорқынышты.

Сол күні сәуірдің сұрғылт аспанынан қатты жауын жауды. Мен сабақтан келсем, үйде ешкім жоқ. Тамағымды жылытып отырғанда, Атам келді. Инфаркт, инсультты басынан кешірген Атам сонда да тік жүретін. Сол кірген кезде ол маған біртүрлі әдемі көрінді. Ұзын бойлы, плащы жанбыр астында су болып жылт-жылт етеді, қолында қолшатыры бар, маған күлімсіреп қарайды. Шешінген соң ол: «Кемпір қайда?» — деп әжемді сұрайды. Мен қалжыңдап: «Ой, Ата, кемпір менікі емес, сіздікі ғой. Сіз білесіз, мен қайдан білейін?» — деп жауап бердім. Атам күледі. Ол үйде біраз отырып, көршіге шахмат ойнауға кетті. Үйге сағат кешкі 9-да «Анау кісіні жеңдім» деп көтеріңкі көңіл күйде келді (көрші шахматты жақсы ойнайтын). Мен Атам мен әжем жатқан бөлменің қасынан өтіп: «А, қалайсыз, Ата?» — деп бөлмеме беттедім. Қолыма Ілияс Есенберлиннің «Қаһарын» алып (кітаптарды қайта-қайта оқитын кездерім болады), жау қолына түскен Сейтен батырдың осы бір сөзін оқыдым: «Атапаны таңдауға болмайды, туған халқыңды да таңдай алмайсың! Оны әлжуаз де, тағы де, бірақ маңдайымызда жазылғаны — сол халық, мен оны сен айтқан әлжуаз қалпында да жақсы көрем». Оқып біте сала, әжемнің мені шақырған дауысын естідім. Бұл Атамның жүрегі тоқтаған сәт еді. Одан кейінгісі қорқынышты түстей. Неге екенін білмеймін, жаңағы сөзді мен аса қатты бағалаймын.

*Мен өлем, сен де өлесің, ол да өледі,
Аялап қоясыңдар көрге мені.
Ескен жел, тасқын селдер тоқтамайды,
Тоқтамайды тірліктің дөңгелегі, —*

деген Атамның өлеңіндегідей, өмір жалғаса берді. Мамырдың соңында Атам өзі ертіп әкелген №12-мектебімді аяқтадым. Ал тамыздың басында әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университетіне оқуға түстім. Иә, 46 жыл бұрын сонау қиыр солтүстіктегі Өрнек ауылынан келген Есләм деген жас жігіт түскен тура сол университет. Сол кезде үлкен топ талапкер балалар арасында тұрып, 120-дан 90 бал алып, тегін оқуға түскенімді естігенде, мен толық қуанбадым. Өйткені сол кезде қасында Атам болған жоқ. Мені құшақтап, құттықтап, маған риза болған Атам тұрған жоқ. Әрине, оны тағдыр де, Алланың бұйрығы де, қалай айтсаң да, жүрегім оны түсіне алмайды.

Қайтқаннан бері жарты жылда Атам менің түсіме үш рет кірді. Сол түстер сондай әсем, кіршіксіз таза, жылы болатын. Атам алыстан келіп, қасыма отырып, маған қарайды, күлімсірейді. Арқамнан сипап отырады. Содан кейін ақырын тұрып, кетіп қалады. Сондай түстен мен ояғанда, көзімде жас тұрады.

Қазақтардың бұрыннан ен қиын жағдайда көмекке шақыратыны — аруақтар. Аруақтар қазақтың менталитетінде Тәңірден де жақын тұрады, өйткені олар сені қоршап, қорғап жүреді. Менің әрбір айтқан сөзім, істеген ісім — бәрін де Атам көріп отыр. Атамның нақыл сөздері, тәлім-тәрбиесі, артында қалдырған мұрасы жүрегімізде бар кезде Атамның аруағы әрқашанда қасымызда бізді қорғап жүреді деп сенемін.

Ата, Сізді өмірімде ренжітсем, кешіріңіз, мен сол кездегі ақымақтығымды енді ғана түсіндім. Біз Сізді мәңгі ұмытпаймыз, уәдемді берем! Біздерге бергеніңіз үшін Сізге мың да бір рақмет! Ата, мен Сіздің дауысыңызды, жұмсақ қолыңызды, ақылды көзіңізді сағынамын. Бұл сағынышты түсіндіру, сөзбен айту мүмкін емес. Бұл сағыныш мәңгі жүрек түкпірінде. Мәңгі...

Ата, топырағыңыз торқа болсын.

Ерден Зікібай
3 сәуір, 2003 жыл

Жазда самал жел ескен,
Қыста боран ұлыған
Өрнек ауылы бар екен,
Сонда Атам туылған.

Бес арысым атылған,
Менің далам жылаған.
Сондай қиын жылдары
Туыпты Атам Есләм.

Ұзақ жылдар оқыған,
Қуанған да, қайғырған.
«Жауларым жетер, достарым» —
Айтқан маған жан Атам.

Мен туғанда мақтанды,
Баладай бір шаттанды:
«Мен көрмедім атамды,
Бұл ғой менен бақытты,
Бассын менің ізімді!»

Талай мені қорғады,
Даналық сыр толғады...
Ақылшым тек өзің-ді.
Кешір мені, ақымақты,
Келсем кейде тыңдамай,
Ата, нақыл сөзіңді!

Жүрегім менің жамалған...
Ауруханада сарылған,
Сіз ғой мен ауырғанда
Қатты аяп, жылаған.

Жеті жаста қолымнан
Жетектеген сол Атам.
«Дұрыс қазақ болсын», — деп,
Мектепке мені апарған.

Талай күндер бірге болдық,
Жамандықты біз көрдік,
Жақсылықты да кештік.
Ата,
Бірақ қанша аз уақыт
Сыр айтып біз әңгімелестік.

Қалған менің айтпаған,
Талай сөздер айтпаған.
Қаншама Сізді сүйемін —
Айтқым келеді қайтадан
Қалдым өзімді айыптып,
Қалай енді жай табам?

Бағаламай мен неге
Асыл Сізді? Өлі де
Сөзіңіз Сіздің есімде:
«Жанымды берем немереге».
Керектігін Атаңның,
Алған орнын Атаңның,
Түсіндім екен кеш НЕГЕ?

Енді жүрек бос қалды,
Айтылмаған көп қалды,
Қайран Атам енді жоқ,
Атасыз жетім біз қалдық.

Қалдық жалғыз бәріміз,
Өлмейді Сіздің жырыңыз.
Естиді деп сенемін,
Торқалы жерде жатыңыз.

Алаш туган жазира,
Жылап жатыр кең дала,
Жылайды құрбы, туыс та,
Жүрегім менің жылайды,
Жүрегім Сізді аңсайды
Қайғылы соңғы сапарда!

Қайран Ата!
О, Ата!
Қалай Сізді саламыз
Қара жердің астына?!

*Ерден Зікібай
14, 15 сәуір, 2002 жыл*

Мазмұны

I БӨЛІМ. ӨЗІМ КЕТСЕМ, АРТЫМДА СӨЗІМ ҚАЛСЫН

Бастауың ақ тұмадай	4
Жер-Ата, Жер-Ана	4
От басып алардай ұялам	5
Аңсау	6
Арманым	7
«Жел беріп шабысыма сырбаз далам...»	8
Қимай барам	8
Уа, Елбасым!	9
Аруана әжелерім-ай	10
«Арғын десе, дей берсін...»	11
Алаулайды ақ қарда	12
Қарлығаш	13
Туған ел туралы толғау	14
«Еңсеміз көтерілмей, иық талып...»	14
Бір қала бар	15
Шындықтың ұлы атасы	15
Қимайды ана	16
Безер болсаң, без өзің	17
Бақ тіледім	18
«Далама көктем келді шын-ақ бүгін...»	18
Сілкініс	19
«Ақынның сыры да — шын...»	19
«Мүлгідік үнсіз жатып та...»	19
Әкім болғым келе ме	20
Арманда дей көрмендер	22
Серт	23
«Ақын қандай, қандай-ау, ақын қандай...»	23
«Ашсам кейде ойымды досқа сырдай...»	24
Кешір, Алла	24
«Тән азабы ауыр ма, жан азабы?...»	25
«Мен өлем, сен де өлесің, ол да өледі...»	25
«Кешір, Тәңірім, қиғаштау болса сөзім кей...»	26
«Қу көңіл бәз баяғы жиырмада...»	26
«Осынау әсем өңірге...»	27
«Ақыл-ойдың да ортайған кезі бұл, бәлкім...»	27
«Шөңгені гүл ғып бұралаң тірлік-бұлдырық...»	27
«Қимағанменен ел-жұрты, ерен-жараны...»	28
«Көп еді күні кеше достар қандай...»	28

«Тірліктің ширатылған арқауы ма...»	28
«Мәңгілік ғұмыр...»	29
«Қыршын қиылғандарға	29
«Әрлінің әрінен...»	30
Дүбіліп жататындай	30
«Өкшесін басып, өкпесін қысып ағаның...»	31
Не деген бәрі тез еді...	31
Ақын кейде...	32
«Киетін киім, ішіп-жейтіндей ас қамын...»	33
Құла, алам...	33
Мен кіммін осы	34
«Үш қайтара қар түсіп, күн жылынды...»	35
Айта көрме	35
«Абай да ұлы, Жамбыл да ұлы деуменен...»	36
Тірлік — ойын	36
«Рас бәрі — ашу адастырады...»	37
«Фәни тірлікпен қоштасар сәтте де әлсіреп...»	37
Бәрі қалып...	38
Тимеші	38
Дөңгелеген дүние	39
Жаза	39
Әкім мен ақын	40
Жыр — тағдырым	40
Ақын жаны	41
«Ақынның мінезі сол қай-қашанда...»	41
«Күй кеудемде шертіліп, шертілмеген...»	42
«Көп дауын да, жоқтауын да тыңдатқан...»	42
«Кезімнен-ақ азамат боп еленген...»	43
Қайран арман	43
Күн санау	44
«Ыстықта күйіп...»	44
Торығу	45
Ұйқымды қишы...	46
«Тірліктің қызығы көп, қалыс бұдан...»	46
«Тірлігіміз бе?...»	47
Қалам	47
«Тәңірімнің төліп берген байлығы...»	48
«Табиғаттың бір түнде ауағанын...»	48
«Өмірдің ілесем деп кіл сапына...»	49
Өмір-өзен немесе жиырма бесті аңсау	49
Өз биігім	50
Шындық айтып тұрса да...	50
«Сәуледей мың құбылған бұл дүние...»	51
«Осы ма 65-тің сиқы деген...»	51
«Сәлем бермей кеттің деп кінәлама...»	51
«Мені білген...»	52

Мұң	52
«Ойхой, құлыншақ күн...»	53
«Құс көңіл ойға ұшты, қырға көшті...»	53
«Құрғыр көңіл әрнеге алаңдаған...»	54
«Маңдайыңа бақ біткендей бес елі...»	54
«Жаз ғұмыры адамның келте қандай...»	54
«Біреуден төмен...»	54
Құлап барып... ..	55
«Фәни жалғаннан жақсы да, жаман да кетпек...»	56
Тәубаға келу	56
«Шығандап кетпесең де асып елден...»	57
«Адам өлмейтін болса...»	57
«Ақын ем көкірегіне жел түнеген...»	58
«Бір ауылдың әу баста түлегі едік...»	58
Дүние кезек	59
«Жанарымда мұң бар ма бүгін менің...»	60
«Аш бөрідей қамалаған ой мынау...»	61
Алматының жөні бөлек	61
«Ақиқатты айту қиын, айтпау-дағы қиянат...»	62
«Өлең — менің аларым, берерім де...»	62
Не етсем екем	63
«Жақсы-жаман...»	63
Тіршілікте бәрі ұмыт	63
Жарымжан зейнетақым бар	64
Заман-ай	65
Өзіме жүктей өз денем	65
«Болмаспын қаһарман да, қайраткер де...»	66
Білмесем деймін	67
«Қалқам, шыннан сұрадың ба халымды...»	67
Қайран Ғабем (толғау)	67
Қос жұлдыз (Баллада)	69
Ғабитке	71
«Кесек біткен келбеті, нар тұлғалы...» (Мақтай Рамазанұлына)	72
Қазақтың Кәкімбегі деп	72
Кесек біткен келбеті, нар тұлғалы, ...	72
Ағаға сыр ашу	73
Сәлім ағаға (Сәлім Құрманқожинге)	75
«Уақыттың жүгін көтерген...»	76
Жұлдызды елдің «Жұлдызы»	76
Осындай-ақ болсын да... ..	77
Өлеңнің Құлагері	78
Тілейтінім — бір сенің амандығың	78
Марат 60 жасқа толғанда (Марат Кенжегозинге)	80
«Елге әйгілі айтардай сенің ісің...» (Төлеген Досмағанбетовке)	81
Ерке күйеу (Өзіл)	81
Ерке жырың (Қасым Аманжоловқа)	82

Ағаға наз	83
«Моп-момақан, тойған қоңыр қозыдай...» (Темірхан Медетбекке)	84
«Бірімізді біріміз біліп жүрміз...»	84
«Көңілінде құндақтаулы тұнығы елдің...»	85
«Журналдың мұңы — денсаулық...»	85
Шапқанда байдың ұлы.....	86
«Айналайын балапан құлындарым...»	86
Аман жүріңдерші, інілер!.....	87
«Мен ер жеттім...»	88
«Үзілтіп, сызылтып бір ән салғаның...»	88
Ақ қанат көгершінім	88
Ақыл айтқанда немерем	89
«Жаралды екен дейтіндей...»	89
«Сездірмей, үнсіз қарадым...»	90
Әкеме	90
Ана	91
«35 жыл өзіңді мен білгелі...»	91
«Қанша бұлдыр болса да, алдың үміт...»	92
Ана тілің	93
Мен шал болдым	93
Сен, балам жігіт болдың, ...	93
«Ерденім, құлыным Ерденім...»	93
«Айналайын ауылым-ай, жылда келем...»	93
Ақын, сірә, өлмейді.....	94
«Өуреледім өзімді өзім...»	95
«Табылып жауым алыстан емес, қасымнан...»	96
«Қаншама сауықтарға бара алмадым...»	96
«Мен ояумын қала оттары сөнгенде...»	96
«Жалбарынып, Тәңірге құлдық ұрып...»	96
«Тіршілік таусылмайтын күрес ұдай...»	97
«Жас екен деп, болмаса кәрі екен деп...»	97
Айналайын қызым	97
«Не әкеліп берсем дейсің, қарғам балам...»	98
«Жадырап күлгенменен, жаным жара...»	98
Ата тілегі (Ерұланға)	99
Салтанаттың туған күніне.....	99
«Ойлан сен, ойлан, ойлан, ойлан, балам...»	100
Атаңды, құлыным, күтіп ал	

II БӨЛІМ. КӨКЕЙКЕСТІ КӨП ОЙЛАР КӨҢІЛДЕГІ

Толғау	104
Жан-сезімнің жаңғырығы	109
Ұлылар ұшқан ұяда	117
Арман адастырмайды	127
Тағылым	133

Ағама да рақмет	139
Ардай биік еңселім (Е. Букетовты еске алу)	148
Тағдыр	156
Өмірдің өзіндей адал	164
Ел деп соғар елгезек жүрек	169
Ән самалы (Өсет Бейсеуов)	175
Иба. Ізет. Жол	180
Алматыны аяйық та	188
Жақсы сөз — жарым ырыс	190
Тұғырдағы тұлға	195
Доспен сырласу (Сарбас Ақтаев алпыс жаста)	204
Бақыттар көп болса	210
Жүрегі жырлап тұратын	212
Аңыздай ақын ауылда	222
Ақын боп ғұмыр кешу	228
Өрнек — журналистер ауылы	243
Ауылдың адамдары-ай	246
Өрісте	247
Бір ауыз сөз	248
Қорыққанға қос көрінеді	249
Аңыз аға	250
Көңіл көкжиегі	262
Ол жас па, Олжас па? (Олжас Сүлейменовтың 60 жасқа толуына орай толғаныс-эссе)	263
Аға болды ініге	272

III БӨЛІМ. ӨЛЕҢ ЖОЛЫ — АҚЫННЫҢ ӨМІР ЖОЛЫ

Үлкен жолдың үстінде	280
1. Қадыр Мырза Әлі. Шынайы шыншылдық	280
2. Мұзафар Әлімбаев. Сырлы сыр	282
3. Әбділда Тәжібаев. «Ақ қайнар» туралы	284
4. Әлжаппар Әбішев. Азаматтығын ұнатам	285
5. Нұрдәулет Ақышев. Айтары айқын әрі айшықты	286
6. Бақыт Мұстафин. Шуақты жырлар	288
Бақыт Мұстафин. Биік белестер	290
Сарбас Ақтаев. Аққу-арман	296
Герольд Бельгер. Сөз — ақынның ар-ожданы	300
Нүкеш Бәдіғұл. Сергек болу — сезімнен	305
Төлеген Қажыбаев. Зергерлікпен зерделеп	307
Герольд Бельгер. Так распорядилась судьба	309
Еркен Абишев. Верую в людей	314
Зейнолла Әкімжанов. Өлең мен Өрнек	315
Кәкімбек Салықов. Есімін үйлестірген Есілменен	318
Тұманбай Молдағалиев. Әрі інім, әрі дос еді	324
Герольд Бельгер. Қош бол, бауырым!	326

<i>Герольд Бельгер. Постскриптум</i>	326
<i>Әзілхан Нұршайықов. Азамат ақын</i>	328
<i>Әзілхан Нұршайықов. Қайсар жүрек</i>	336
<i>Хабдышахар Әміреұлы. Наркескеніндей намыстың</i>	339
<i>Тұманбай Молдағалиев. Есләм ақынға</i>	340
<i>Октябрь Әлібеков. Толғаныспен өткен жылдар</i>	341
<i>Аманжол Қошанов. Биік арманды мақсат еткен</i>	345
<i>Темірхан Медетбек. Жаныңыз жақсы көрді жарасымды</i>	348
<i>Нағымет Әбенов. Есімдесің, Есләм</i>	349
<i>Қастек Баянбай. Біз құрдас едік</i>	351
<i>Тұрған Тохматов. Ақырғы сөз</i>	352
<i>Гүлжауһар Ауқатқызы. Бір әннің шығу тарихы</i>	355
<i>Бақыт Мұстафин. Ел деп соққан жүрегі</i>	357
<i>Токтағазы Кистаубаев. Большой Ата</i>	360
<i>София Раева. Щемящее чувство благодарности</i>	362
<i>Ерден Зікібай. Менің Атам</i>	363

ЕСЛӘМ ЗІКІБАЕВ

ЖЫР-ТАҒДЫРЫМ

Өлеңдер, толғаныстар, эсселер, естеліктер

Редакторы Е. Дүйсенбайұлы